

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÖĞRENCİNİN ADI VE SOYADI:
İBRAHİM AKYOL

**FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİ KÜLTÜR
VE EDEBİYATI**

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ:
PROF. DR. MUHİTTİN ELİAÇIK

KIRIKKALE-2012

ÖZET

“Fatih Sultan Mehmet Dönemi Kültür ve Edebiyatı” adını taşıyan bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin Beylikten İmparatorluğa geçiş sürecinde önemli bir nokta olan İstanbul’un fethinin, Osmanlı’nın ilim, kültür ve edebiyat hayatına etkileri incelenmiştir. Özellikle ilim ve kültür hayatı, edebiyatı besleyen birer kaynak olarak ele alınmıştır.

Fatih Sultan Mehmet dönemi ile II. Bayezid dönemi, Türk edebiyatının kuruluşu ile klasik devir arasındaki geçiş dönemini oluşturmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, büyük bir devlet adamlığı yanısıra alimleri ve şairleri himâye eden bir kişidir. Etrafında geniş bir ilim adamı ve şairler bulunmaktadır. Onun bilime, sanata, kültüre ve edebiyata önem vermesiyle İstanbul, XV. asrın II. yarısından itibaren Doğu ve Batı’nın önemli kültür ve sanat merkezi olmuştur.

Bu çalışmada Fatih’in ilme ve ilim adamlarına verdiği önem incelenmiş, dönemin ilim adamları araştırılmıştır. Ayrıca eğitim ve eğitim kurumları, kütüphaneler ve Fatih’in özel kütüphanesi incelenmiş, zengin bir kütüphane ve bilgi birikiminin olduğu ortaya konmuştur. Fatih Sultan Mehmet dönemindeki de ilmî ve edebî hayatın zenginliği Osmanlı Türkçesinin klasikleşmesini hızlandırmıştır.

İstanbul’un fethinde mutasavvıfların önemli katkıları olmuş, bu mutasavvıfları da Fatih himâye etmiştir. Ayrıca fetihden sonra tarikatlar, İstanbul’da kurumsallaşmaya başlamışlardır.

Fatih döneminde Orta Asya ile kültürel ve edebî ilişkiler geliştirilmiş, ilim adamları ve şairler İstanbul’a davet edilmiştir. Bu dönemde, edebî hayatın gelişmesini ve zenginleşmesini sağlayan en önemli yapı edebî çevrelerdir. İstanbul’da Fatih Sultan Mehmet, Vezir-i Azam Mahmut Paşa, Amasya’da Şehzade Bayezid, Karaman’da Cem Sultan ve Bursa’da Ahmet Paşa’nın etrafında şairlerin toplanması edebî hayatı hareketlendirmiş ve zenginleştirmiştir. Fatih döneminde yaşayan 80’in üzerinde şair tespit edilmiştir.

Ayrıca bu dönemde ilmî, fikrî, dinî, edebî, tasavvufî vb. eserlerin telifinde ve tercümesinde daha önceki dönemlere göre büyük artışlar olmuştur.

Bütün bu atılımlar Osmanlı-Türk kültür ve edebiyatının 16. yüzyıldaki büyük gelişimini hazırlayan bir devre olarak dikkat çekmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Osmanlı, Fatih Sultan Mehmet, İstanbul, kültür, edebiyat, şair, eser.

ABSTRACT

In this study titled “**The Culture and Literature in the era of Fatih Sultan Mehmet**”, the influences of the conquest of Istanbul, which was a milestone for the Ottoman State in the transition period from Beylic to Empire, to the intellectual, cultural and the literary life of the Ottomans were studied. The scientific and cultural life was especially taken into consideration as a source feeding literature.

The periods of Fatih Sultan Mehmet and Bayezid II constituted the transition period between the establishment of the Turkish literature and the classical era. As well as being a great statesman, Fatih Sultan Mehmet was a person protecting scholars and poets. There were a lot of scholars and poets around him. Istanbul became a significant culture and art center of East and West in the XV century as a result of his interest to science, art, culture and literature.

In this study the importance given to science and scholars by Fatih Sultan Mehmet was discussed while the scholars of the period were being researched. Furthermore, education and educational institutions, libraries and Fatih Sultan Mehmet’s private library were all examined and so the richness of his library and his profound knowledge were introduced. The richness of Fatih Sultan Mehmet’s scientific and literary life accelerated the process of becoming classic of the Ottoman Turkish language.

The Sufis, who made significant contributions to the Conquest of Istanbul, were under protection of Fatih Sultan Mehmet. In addition, they initialized to be institutionalized after the Conquest.

During this period the cultural and literary relations with the Central Asia were developed, and scholars and poets were invited to Istanbul. In this period, the most important element making the literary life developed and enriched was literary surroundings. The gatherings of poets around Fatih Sultan Mehmet and the Grand Vizier Mahmut Pasha in Istanbul, Şehzade Bayezid in Amasya, Cem Sultan in Karaman and Ahmet Pasha in Bursa made the literary life active and enriched. More than 80 poets living in this period have been identified.

Moreover, compared to the previous periods there were significant increases in the translation and the compilation of scientific, intellectual, religious, literary, mystical works etc.

All these great advances have been regarded as the preparatory phase of the great development of the Ottoman-Turkish culture and literature in the 16th century.

Keywords: Ottoman, Fatih Sultan Mehmet, Istanbul, culture, literature, poet, work.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Doktora tezi olarak hazırladığım “**Fatih Sultan Mehmet Dönemi Kültür ve Edebiyatı**” adlı çalışmamı, ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

04.12.2012

İbrahim AKYOL

ÖNSÖZ

Türk tarihi yanında dünya tarihi içinde bir dönüm noktası olan İstanbul'un fethi ile Osmanlı, devletten imparatorluğa geçmiş, siyasî, askerî, hukukî ve kültürel alanlarda büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler ve dünyaya yön verme fikri, aynı zamanda Türk dili ve edebiyatının yeni bir yön almasına sebep olmuştur.

Osmanlı edebiyatı ve dili üzerine çalışma yapanlar, Batı Türkçesi ile oluşan Klasik Türk edebiyatını genel olarak beş devreye ayırırlar: 1. Kuruluş devri: Başlangıçtan Fatih devrine kadar (Yaklaşık 1250–1451 arası) 2. Geçiş devri: Fatih Sultan Mehmet ile II. Bayezid devri (1451–1512) 3. Klasik devir: Yavuz Sultan Selim'den I. Ahmet devrine kadar (1512–1603) 4. Sebki-Hindi akımı 5. Yerlileşme devri.¹ Bu sınıflandırma genel olarak kabul görmüştür.

Klasik Türk edebiyatının geçiş devrindeki en önemli şahsiyeti Fatih Sultan Mehmet'tir. İstanbul'un fethi ile oluşan yeni ilmî, edebî, tasavvufî ve kültürel çevreler, dil ve edebiyata yön vermişlerdir. Büyük bir devlet adamlığı yanında sanatkâr ve şair de olan Fatih Sultan Mehmet, âlimleri, şairleri, mutasavvıfları ve sanatkârları himâye etmiş, onların edebî, ilmî ve kültürel sahalarda gelişmelerini sağlamak için her türlü imkanı seferber etmiştir. Ayrıca Doğu'dan, Batı'dan ve İslam dünyasından İstanbul'a birçok beyin göçünü gerçekleştirmiştir. Böylece Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı Devleti'nde toplumu kuşatan bütün alanlarda büyük bir kültür ve medeniyetin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Fatih Sultan Mehmet dönemi tarihi, kültürü, ilmî, tasavvufu, siyaseti, fetihleri vb. alanlarda şimdiye kadar çok çeşitli yerlerde yazılar yazıldı ve kitaplar yayımlandı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, şimdiye kadar sadece Fatih dönemi dil ve edebiyatını anlatan şu çalışmalar yapılmıştır: 1. Fuat Köprülü, "**Fatih Devrinde Edebî Hayat**", (Eski harflerle) Yeni Mecmua, S.46, (30 Mayıs 1918) 2. Agah Sırrı Levent, "**Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı**", Türk Dili Dergisi, Mayıs-1953. 3. Gönül Tekin, "**Fatih Devri Edebiyatı**", İstanbul Armağanı, İstanbul-1995. 4. Kemal Yavuz, "**Dil ve Edebiyat**", Fatih ve Devrî, İstanbul-2004. 5. Atabey Kılıç, "**Fatih Devri Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış**", SBE Dergisi, S.14, Yıl:2003/1.

¹ Fahir İZ, Eski Türk Edebiyatında Nazım II, Ankara–2000, C. 2, s. XXIX.

Biz bu çalışmamızda Fatih dönemindeki kültür ve edebî zemini ortaya koyduk. Önce Fatih dönemine kadar Osmanlıdaki kültür ve edebî hayatı inceledik. Tezimizi üç ana bölüme ayırdık. 1. bölümde Fatih Sultan Mehmet'in hayatını genel hatlarıyla inceledik. II. bölümde ise edebiyatı besleyen kaynaklardan olan dönemin ilim ve kültür hayatını ortaya koyduk. Bu başlık altında dönemin ilim anlayışını, ilim adamlarını yazdıktan sonra Fatih dönemindeki eğitim kurumlarını ve kütüphaneleri tespit ettik. Fatih döneminde edebî hayatı besleyen en önemli kaynaklardan olan dönemin tasavvufî hayatının genel çerçevesini çizdik. Tespit ettiğimiz tarikatların bu dönemdeki bütün şeyhlerini yazmak yerine, tasavvufta kol kurmuş ve Osmanlı toplumunda etkisi olan mutasavvıf şahsiyetleri ön plana çıkardık. Zaten bunların önemli bir kısmı, şair kimliği ile de karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde yazıldığını tespit edebildiğimiz eserleri önce tasnif ettik. Sonra bir kısmı hakkında bilgi verip diğerlerinin de künyelerini ortaya koyduk. Bütün eserleri ayrı ayrı incelemek, bu çalışmanın hem amacı değildi, hem de boyutlarını çoktan aşardı. Buna rağmen dönemin eserlerinin tamamını tespit ettiğimiz iddiasında değiliz. Bu bölümün sonunda da dönemin eserleri ile II. Murat döneminde yazıldığı tespit edilen eserlerin en azından sayısal verilerle karşılaştırmasını yaptık. Bu eserleri nitelik ve nicelik açısından mukayese etmek, ayrı bir çalışma konusu olup kültür tarihimiz için çok önemli bir hizmet olacaktır.

Tezimizin üçüncü bölümü, Fatih Sultan Mehmet döneminin dil ve edebiyatından oluşmaktadır. Bu bölümde tümden gelim metodunu uygulayarak, öncelikle dönemin ilmî, edebî ve kültürel alanlardaki dış bağlantılarını, özellikle Orta Asya ile olan ilişkilerini ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra başta Fatih Sultan Mehmet'in etrafında oluşan edebî çevre ile diğerlerini inceledik. Sonra bu dönemde yaşadığını tespit ettiğimiz şairleri tek tek ortaya koyduk. Bu şairleri tespit ederken kaynaklardaki bilgileri ciddî bir tenkite tabi tuttuk. En güvenilir biyografik kaynaklarda dahi bilgi hatalarının olduğunu gördük. Bunun sonucunda Fatih dönemine ait gösterilen ancak bu dönemde yaşamadığını tespit ettiğimiz şairleri almadık. Fatih döneminde 185 şairin yaşadığı genel kabul görmüş iken biz bu araştırmamızda ancak 82 civarında şair tespit edebildik. İncelemelerimizin neticesine göre 185 sayısının abartılı olduğunu düşünüyoruz. Bu bölümün sonunda dil ve edebiyat ile ilgili dönemin tespit edebildiğimiz özelliklerini belirttik. Sonuç

kısımında, bütün bir tez boyunca vardığımız sonuçları ortaya koyduk. En sonunda da yararlandığımız kaynakların listesini verdik.

Böyle bir çalışmaya başlarken model alabileceğimiz bir örnek yoktu. Ancak merhum Hocam Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun "**Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**" ve "**II. Murat Devri Mesnevileri**" adlı eserleri ile Dr. Nihat Azamat'ın "**II. Murat Devri Kültür Hayatı**" adlı tezi ve Prof. Dr. Gönül Tekin'in "**Fatih Devri Edebiyatı**" adlı makalesi bizim için çıkış noktası oldu. Bu eserlerdeki fikir ve metodlardan yararlanarak Fatih Sultan Mehmet döneminin edebiyat hayatını besleyen kültürel kaynakları tespit edip ardından dönemin edebî hayatını ve anlayışını ortaya koymaya çalıştık.

Böyle bir çalışmayı teklif eden Prof. Dr. Ahmet Kartal'dır. Prof. Dr. Muhittin Eliaçık da tez danışmanlığımı kabul edip çalışmalarında yol gösterdiler. Bu süreçte birçok hocamın, arkadaşımın, meslektaşımın, araştırma yaptığım kütüphanelerdeki görevlilerin ve özellikle ailemin unutulmaz yardımlarını gördüm. Hepsine teşekkür etmek boynumun borcudur. Sağ olsunlar.

İbrahim AKYOL
Aralık-2012/ÇANKIRI

İÇİNDEKİLER

ÖZET	2
ABSTRACT	4
KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA.....	6
ÖNSÖZ	7
İÇİNDEKİLER.....	10
KISALTMALAR.....	17
GİRİŞ	18
FATİH DÖNEMİNE KADAR OSMANLIDA KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT..	18

BİRİNCİ BÖLÜM

FATİH SULTAN MEHMET'İN HAYATI.....	26
1. FATİH SULTAN MEHMET'İN ŞEHZADELİĞİ.....	26
2. FATİH SULTAN MEHMET'İN PADİŞAHLIĞI.....	31
2.1. FATİH'İN BATI SİYASETİ.....	38
2.2. FATİH'İN KARADENİZ SİYASETİ.....	44
2.3. FATİH'İN ORTA VE DOĞU ANADOLU SİYASETİ.....	47
3. FATİH SULTAN MEHMET'İN ÖLÜMÜ	52
4. FATİH SULTAN MEHMET'İN KİŞİLİĞİ.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE İLİM VE KÜLTÜR.....	58
1. FATİH DÖNEMİNDE İLİM ANLAYIŞI.....	58
2. FATİH DÖNEMİ İLİM ADAMLARI.....	64
2.1. ALÂEDDİN ALİ FENÂRÎ (ö. 903/1497).....	64
2.2. ALİ TÛSÎ (ö. 887/1482).....	65
2.3. ALİ KUŞÇU (ö. 879/1474).....	66

2.4. GEORGİOS AMİRUTZES (ö. 879/1475).....	69
2.5. FAHREDDİN-İ ACEMÎ (ö. 865/1460'tan sonra).....	71
2.6. FAHREDDİN-İ RÛMÎ (ö. 864/1460).....	73
2.7. FETHULLAH-I ŞİRVÂNÎ (ö. 891/1486).....	74
2.8. HIZIR BEY (ö. 864/1460).....	76
2.9. HOCAZÂDE MUSLİHUDDİN EFENDÎ (ö. 893/1488).....	78
2.10. KUTBUDDİN ZÂDE (ö. 885/1480).....	83
2.11. MOLLA ABDURRAHMAN-I CÂMÎ (ö. 898/1492).....	84
2.12. MOLLA GÛRÂNÎ (ö. 893/1488).....	91
2.13. MOLLA HÛSREV (ö. 885/1480).....	94
2.14. MOLLA KİRİMÎ (ö. 879/1474).....	97
2.15. MOLLA LUTFÎ (ö. 900/1495).....	97
2.16. MOLLA YEGÂN (ö. 878/1473).....	101
2.17. MOLLA ZEYREK (ö. 903/1497-98).....	102
2.18. MUSANNİFEK (ö. 875/1470).....	104
2.19. SİNAN PAŞA (ö. 891/1486).....	107
2.20. ŞEREFEDDİN SABUNCU (ö. 873/1469).....	113
3. FATİH DÖNEMİNDE EĞİTİM.....	114
3.1. MEDRESELER.....	114
3.2. ENDERUN MEKTEBİ.....	123
3.3. FATİH DÖNEMİNDE KÜTÜPHANELER.....	125
3.4. FATİH'İN ÖZEL KÜTÜPHANESİ.....	127
4. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE TASAVVUF.....	133
4.1. BAYRAMİYYE.....	138
4.2. HALVETİYYE.....	154
4.3. ZEYNİYYE.....	168
4.4. NAKŞİBENDİYYE.....	178

4.5. MEVLEVİYYE.....	184
4.6. KADİRİYYE	185
4.7. BEKTAŞİYYE.....	190
5. FATİH DÖNEMİ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	192
6. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİ ESERLERİ	194
6.1. FATİH DÖNEMİ TARİH YAZICILIĞI.....	194
6.2. MENAKIBNÂMELER	208
6.3. LÜGATLER.....	212
6.4. DİL (SARF-NAHİV).....	213
6.5. EDEBİYAT-BELÂGAT	215
6.6. FELSEFE, AHLAK, SİYASET	217
6.7. MÛSİKÎ.....	219
6.8. FEN BİLİMLERİ (MATEMATİK-ASTRONOMİ-FİZİK).....	220
6.9. COĞRAFYA.....	222
6.10. TIP	222
6.11. MANTIK.....	223
6.12. ANSİKLOPEDİ	223
6.13. TASAVVUF	224
6.14. DİNÎ İLİMLER	232
7.FATİH DÖNEMİ ESERLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ.....	239

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE DİL VE EDEBİYAT	243
1. FATİH DÖNEMİNDE OSMANLI-ORTA ASYA KÜLTÜR İLİŞKİLERİ ..243	
2. OSMANLI-ORTA ASYA EDEBÎ İLİŞKİLERİ.....	250
3. FATİH DÖNEMİNDEKİ EDEBÎ ÇEVRELER.....	258
3.1. FATİH SULTAN MEHMET VE ÇEVRESİ.....	261
3.2. ŞEHZADE BAYEZİD VE ÇEVRESİ	271

3.3. CEM SULTAN VE ÇEVRESİ	274
3.4. MAHMUT PAŞA VE ÇEVRESİ	277
3.5. AHMET PAŞA VE ÇEVRESİ	280
4. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİ	283
5. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE NESİR	285
6. FATİH DÖNEMİNDE İLM-İ İNŞÂ VEYA DİPLOMATİKA	292
İLMİ	292
7.FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE NAZİM.....	295
8. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİ ŞAİRLERİ	300
8.1. AVNÎ (ö. 885/1481)	301
8.2. ADLÎ (ö. 918/1512).....	310
8.3. CEM SULTAN (ö. 900/1495)	315
8.4. ADNÎ (ö. 879/1474)	322
8.5. AKŞEMSEDDİN (ö. 863/1459)	328
8.6. ABÂPÛŞ (ö. 890/1485).....	331
8.7. ABDURRAHÎM-İ KARAHİSARÎ (ö. 888/1483'ten sonra)	333
8.8. ÂFİTÂBÎ.....	335
8.9. AHMET PAŞA (ö. 902/1496)	336
8.10. ALİ ÇELEBİ (ö. 900/1495'ten sonra).....	346
8.11. ALİ ŞÎR NEVÂÎ (ö. 906/1501).....	347
8.12. GEORGİOS AMİRUTZES (ö. 879/1475).....	352
8.13. AŞKÎ-İ KADİM	354
8.14. ATÂYÎ.....	357
8.15. CÂMÎ/VAHÎDÎ (ö. 911/1505)	358
8.16. CEMÂL-İ HALVETÎ (ö. 899/1494)	360
8.17. CEMALÎ	361
8.18. DÂ'Î-İ BURSA	365

8.19. DÂ‘Î-İ KASTAMONÎ.....	365
8.20. DU‘ÂYÎ.....	365
8.21. DÜRRİ ÇELEBÎ.....	366
8.22. EDHEMÎ.....	366
8.23. EŞREFOĞLU RÛMÎ (ö. 874/1469).....	367
8.24. FENÂYÎ.....	370
8.25. GÜLŞENÎ-İ SARUHÂNÎ (ö. 888/1483’ten sonra).....	371
8.26. HÂKÎ.....	373
8.27. HALÎLÎ (ö. 890/1485).....	373
8.28. HALÎMÎ LÜTFULLAH.....	376
8.29. HAMDÎ-İ KADİM.....	378
8.30. HAMDULLAH HAMDÎ (ö. 909/1503).....	379
8.31. HÂMİDÎ.....	385
8.32. HARÎRÎ.....	387
8.33. HASAN PAŞA.....	388
8.34. HAYÂLÎ EFENDÎ (ö. 885/1480).....	389
8.35. HAYATÎ (ö. 896/1491'den önce).....	389
8.36. HAYDAR ÇELEBÎ.....	391
8.37. HIZIR BEY (ö. 864/1460).....	392
8.38. HOCA KARA FAKİH.....	394
8.39. HUFFÎ.....	394
8.40. HÛDÂYÎ (ö. 885/1480).....	396
8.41. İBRAHİM TENNÛRÎ (ö. 887/1482).....	398
8.42. İZÂRÎ KÂSİM (ö. 901/ 1495).....	401
8.43. KABÛLÎ (ö. 883/1478).....	403
8.44. KANDÎ.....	405
8.45. KARAMANLI AYNÎ (ö. 897/1490–900/1494 arası).....	405

8.46. KARAMANLI NİZÂMî (ö. 874-878/1469-1473 ?)	408
8.47. KÂŞİFÎ	413
8.48. KÂTİBÎ (ö. 905/1499)	414
8.49. KEMÂL-İ ÜMMÎ (ö. 880/1475)	415
8.50. KERÎMÎ	418
8.51. KIVÂMÎ	420
8.52. KUDSÎ-İ KADÎM	423
8.53. LA‘LÎ	424
8.54. LEÂLÎ	425
8.55. MEHDÎ	427
8.56. MELÎHÎ	428
8.57. MÎHRÎ HATUN (ö. 917/1512’den sonra)	433
8.58. MUHYİDDİN ÇELEBÎ (ö. 900/1495)	435
8.59. NAHÎFÎ ŞEMSEDDİN (ö. 900/1494)	438
8.60. NECÂTİ BEY (ö. 914/1509)	439
8.61. NİŞÂNÎ (ö. 886/1481)	443
8.62. NÛRÎ-İ KADI	445
8.63. ÖMER RÛŞENÎ DEDE (ö. 892/1487)	446
8.64. RESMÎ	449
8.65. SA‘DÎ-İ CEM (ö. 887/1482?)	450
8.66. SAFÂYÎ (ö. 940/1534)	452
8.67. SAFFÎ (ö. 1481’den sonra)	454
8.68. SÂFÎ	455
8.69. SARICA KEMAL (KEMÂL-İ ZERD) (ö. 880/1475)	458
8.70. SEHÂYÎ	459
8.71. SENÂYÎ	459
8.72. SEYFÎ	460

8.73. SUN'Î ÇELEBÎ	461
8.74. ŞÂHİDÎ ÇELEBÎ (ö. 901/1495'ten sonra)	462
8.75. ŞEHDÎ.....	464
8.76. ŞEMSÎ/ŞEHRÎ ÇELEBÎ (ö. 898/1492).....	465
8.77. ŞEYHÎ.....	466
8.78. TURÂBÎ.....	467
8.79. ULVÎ ŞAH ALÎ.....	468
8.80. VEFÂYÎ.....	469
8.81. ZAÎFÎ MEHMET EFENDÎ.....	470
8.82. ZEYNEP HANIM (ö. 879/1474)	471
9.DÖNEMİN DİL VE EDEBİYATININ ÖZELLİKLERİ.....	473
S O N U Ç	475
KAYNAKLAR.....	478

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale/ adı geçen madde
a.g.t.	adı geçen tez
AÜİFD:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AY	Arapça Yazmalar
b.	bin (oğlu)
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CÜİFD	Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi
ESBE	Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü
FÜSBD	Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
FY	Farsça Yazmalar
MEBİA:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MÜFEB	Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi
nr.	numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDOEA	Türk Dünyası Ortak Edebiyat Ansiklopedisi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TY	Türkçe Yazmalar
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ü.	Üniversite
vr.	Varak (yaprak)
YLT	Yüksek Lisans Tezi
YTÜ	Yıldız Teknik Üniversitesi

GİRİŞ

FATİH DÖNEMİNE KADAR OSMANLIDA KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ve yapılanmasını sağlayan fikri dinamiklerin başında Şeyh Sadreddin-i Konevî (ö. 673/1275) ve talebelerinin Anadolu'da başlattıkları Ekberiyye hareketi, Ahi Evren diye tanınan Kırşehirli Şeyh Nasirüddin Mahmut el-Hoyi'nin (ö. 659/1261) baş mimarı olduğu Ahilik hareketi ve Hacı Bektaş-ı Horasanî (ö. 669/1271) mektebinden doğan Bektaşilik hareketi bulunmaktadır. Bu üç dinî-fikrî hareket Orta Anadolu orjinlidir. Bu üç pîrin dinî ve siyasî birlikteliği onlara bağlı olanlar arasında da kendini göstermiştir. Bu üç fikir hareketi mensupları Osmanlı Devleti'nin hizmetinde birbirleriyle uyum içinde faaliyet göstermelerine vesile olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sağlıklı bir şekilde yapılanmasına, güçlü bir birlik ve beraberliğin oluşmasına ve devletin hızlı büyümesine güç katmıştır. Bu zümreler devlete hizmeti, dinî bir heyecan ve iman halinde yürütmüşlerdir.²

Osmanlı Devleti'nde ilim ve kültür faaliyetlerinin başlangıcını Orhan Gazi devrinde kurulan İznik medreselerine kadar götürmek mümkündür. İznik medreseleri 736/1336 yılında açılmış olup Orhan Gazi tarafından bu medreseye müderris olarak Dâvûd-ı Kayserî (ö. 751/1350) tayin edilmiştir.

Dâvûd-ı Kayserî tahsil hayatına memleketinde başladı. Dinî ve naklî ilimleri öğrendikten sonra bilgisini arttırmak için Mısır'a gitti. Ancak onun Mısır'a ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı, kimlerden ders aldığı ve ne zaman Anadolu'ya döndüğü belli değildir. Dâvûd-ı Kayserî, Sadreddin Konevî'den tasavvufu öğrenmek için Konya'ya gelen ve onun ölümünden önce Anadolu'dan ayrıldığı bilinen, tasavvuf yolunda üstadı olduğunu söylediği Abdürrezzâk el-Kâşânî'ye (ö. 730/1329) intisap etti. Orhan Gazi, 737/1336 yılında inşaatı biten İznik'teki ilk Osmanlı medresesinin müderrisliğine Dâvûd-ı Kayserî'yi 30 akçe maaşla tayin etti. Ölümüne kadar on beş yıla yakın bir süre bu görevde kalan Dâvûd-ı Kayserî bir yandan talebe yetiştirirken bir yandan da eserler kaleme aldı. Onun İznik medresesinde okuttuğu dersler

² Mikail Bayram, "Hacı Bektaş-ı Horasani Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar ve Yeni Bilgiler", Osmanlı, Ankara-1999, C. 7, s. 51.

hakkında bilgi bulunmamakla birlikte hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra tasavvuf, felsefe ve mantık okuttuğu söylenmektedir.³ Âşık Paşazâde, Dâvûd-ı Kayserî'nin Şeyh Edebâli, Yûnus Emre, Geyikli Baba ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin çağdaşı olduğunu söylemektedir.⁴ Dâvûd-ı Kayserî'nin vefatından sonra yerine öğrencisi Tâceddin Geredevî tayin edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk müderrisi ve ilk düşünürlerinden, zâhirî ilimlerle tasavvufu kendinde birleştirmiş olan Dâvûd-ı Kayserî, özellikle İbnü'l-Fârız, İbnü'l-Arabî ve Abdürrezzâk el-Kâşânî gibi büyük sûfilerin geliştirip sistemleştirdikleri vahdet-i vücûd nazariyesini benimsemiştir. Ayrıca Aristo gibi Yunan filozoflarıyla Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî gibi İslâm filozoflarını tenkit edebilecek seviyede felsefe bilgisine sahiptir.⁵

Dâvûd-ı Kayserî, daha çok Muhyiddin-i Arâbî'nin Fusûsü'l-hikem'ine yazdığı şerhiyle kendisinden sonraki müellif sûfleri etkilemiştir. Bu şerh daha kendi döneminde Anadolu'nun dışında da tanınmış, Seyyid Ali el-Hemedânî (ö. 786/1384) Fusûsü'l-hikem'e yazdığı şerhte Dâvûd-ı Kayserî'nin eserini esas almıştır. Anadolu sahasında ise ilk olarak Şeyh Bedreddin onun şerhine bir talikat kaleme almış, Molla Fenâri, Kutbüddin İznikî, Sofyalı Bâlî Efendi, Abdullah Bosnevî ve İsmail Hakkı Bursevî gibi Osmanlı âlim ve mutasavvıfları da Dâvûd-ı Kayserî'nin şerhindeki görüşlerinden etkilenmişlerdir. Onun bu şerhinin tesiri XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Dâvûd-ı Kayserî'nin İranlı ve Arap düşünürler üzerindeki tesiri daha da büyük olmuştur.⁶

Osmanlı'nın ilk devrinde yetişen tefsir, lûgat, edebiyat ve tıp âlimlerinden birisi de Cemâleddin Aksarayî'dir. (ö. 791/1388-89) I. Murat devrinde dinî, edebî ve aklî ilimler alanında ün yapmış âlimlerden biri olup nisbesinden de anlaşılacağı üzere Aksaraylıdır. Doğum tarihi ve öğrenimi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla beraber Aksaray'da yaşadığı, ilmî faaliyetlerini burada sürdürdüğü bilinmektedir. Bazı kaynaklarda soyunun dördüncü kuşakta Fahreddin er-Râzî'ye (ö.606/1210) ulaştığı belirtilmektedir. Kendi döneminde Cemâli nisbesiyle tanınmıştır.⁷

³ Nihat Azamat, II. Murat Devri Kültür Hayatı, Marmara Ü. TAE, Doktora Tezi, İstanbul-1996, s. 6.

⁴ Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç, İstanbul-2010, s. 485.

⁵ Mehmet Bayraktar, "Davud-ı Kayserî", TDVİA, C. 9, s. 33.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, a.g.m. s. 33. Ayrıca Davud-ı Kayserî'nin hayatı, eserleri, görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, La Philosophie mystique de la religion chez Dâvud de Kaysari, Ankara-1990.

⁷ Mustafa Öz, "Cemâleddin Aksarayî", TDVİA, C. 7, s. 308.

Şeyh Bedreddin-i Simavî, ilmî faaliyetlerinden çok siyasi faaliyetleriyle tanınmıştır. Edirne yakınlarında Simavna kasabasında doğmuştur. Mısır'da ilim tahsil etti. Çeşitli müderrislerden ders gördü. Şeyh Hüseyin Ahlâtî'ye bağlanıp vefatından sonra onun yerine geçti. Fetret döneminde Edirne'yi ele geçiren Musa Çelebi tarafından kazasker tayin edildi. Çelebi Mehmet'in Musa Çelebi'yi yenilgiye uğratması üzerine İznik'te göz hapsinde bulunduruldu. İznik'ten kaçmayı başaran Şeyh Bedreddin, Sinop yoluyla Rumeli'ye geçerek siyasi faaliyetlere başladı. Şeyh Bedreddin ve müridlerinden Börklüce Mustafa, Torlak Kemal gibi ihtilâlcilerin başarılarından kaygılanan Çelebi Sultan Mehmet, Şeyhin üzerine büyük bir kuvvet gönderdi. Bayezid Paşa kumandasındaki devlet güçleri şeyhin adamlarını dağıtmaya ve kendisini de ele geçirmeye muvaffak oldular. Şeyh, Serez'de bulunan padişahın huzuruna götürüldü. Padişah, onun aynı zamanda bir din âlimi olduğunu ve hareketinin de bir yönüyle dinî nitelik taşıdığını göz önüne alarak hakkında hüküm vermek üzere ilim adamlarından bir heyet kurulmasını emretti. Bu heyet, Şeyhin faaliyetlerinin ve görüşlerinin dinî hükümlerle bağdaşmadığına, isyan sayıldığına, malı ve ailesi korunmak şartıyla kendisinin idam edilmesi gerektiğine karar verdi. Heyet üyelerinden Mevlânâ Haydar Acemî tarafından açıklanan bu kararın isabetli olduğunu bizzat, Şeyhin de kabul ettiği rivayet edilir. Bu fetva üzerine Bedreddin Simavî, 1420'de Serez'de idam edilir.⁸

Aynı zamanda bir fıkıh âlimi de olan Şeyh Bedreddin'in, Hanefi fikhına dair, et-Teshîl, Letâifü'l-işârât, Câmiu'l-fusûleyn gibi eserlerinin yanısıra, Rumeli'de verdiği derslerden oluşan ve felsefî, tasavvufî, kelâmî ve diğer fikrî konulara dair eseri Vâridât'tır.

Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet ve Sultan II. Murat dönemi âlimlerinden olan Molla Fenârî'nin asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. Molla Fenârî, İznik'te Alâeddin Ali Esved'den, Amasya'da Cemâleddin Aksarâyî'den Kahire'de Ekmeleddin Bâbertî'den ilim tahsil edip icazet aldı. Bursa kadılığı ve çeşitli yerlerde müderrislik yaptı. Sultan II. Murat tarafından 828/1425'te müftülük vazifesine tayin edildi. Bazı kaynaklar bu unvanından dolayı Molla Fenârî'yi Osmanlı'nın ilk şeyhülislâmı olarak kabul etmektedir. Hac ve Kahire dönüşü 834/1431'de Bursa'da vefat etti.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren en önemli manevi güç

⁸ Bilal Dindar, "Bedreddin-i Simavî", TDVİA, C. 5, s. 332.

mutasavvıflardır. Osman Gazi'nin de kayınpederi olan Şeyh Edebâli adeta devletin manevi temellerini atmıştır. Aynı dönemde yaşayan büyük mutasavvıf şairlerinden Âşık Paşa (ö.733/1332) Kırşehir'de yaşamış ve oraya defnedilmiştir. Daha çok tasavvufî bir eser olan Garibnâme'siyle tanınmıştır. Rum abdalları zümresine mensup bir Türkmen şeyhi olan Geyikli Baba ise Orhan Gazi ile birlikte Bursa'nın fethine katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yansıtan dönemin menkıbevî tarihinin önde gelen simalarından ve bu tarihin kahramanlarından gazi-derviş tipinin en iyi temsilcilerinden biridir. Geyikli Baba, bu tipin en az kendisi kadar önemli, hatta Bektaşîliğin kuruluşunda oynadığı rol bakımından belki daha mühim olan çağdaşı Abdal Mûsâ ile birlikte Osmanlı kaynaklarında en fazla iz bırakmış şahsiyetlerdendir.

Abdal Musa ise, menkıbeleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili rivayetlere karışan ve Bektaşî geleneğinde önemli bir yeri olan Anadolu abdallarından biridir. Gerçek şahsiyeti, tarihî diye ileri sürülen rivayetlerin menkıbe ve şahsî yorumlara dayanması dolayısıyla çok müphemdir. Çeşitli kaynaklar onun Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan gelen kırk abdaldan biri olarak gösterdiği Abdal Mûsâ, Bursa'nın fethinde Sultan Orhan'la birlikte olup Geyikli Baba ile aralarında yakın bir münasebetin bulunduğu işaret ederler.

Osmanlı Devleti'nin fetihden önceki en önemli mutasavvıflarından birisi de kabri Bursa'da bulunan Emir Sultan'dır. Buhara'da doğmuş olup asıl adı Şemseddin Muhammed'dir. Buhara, Medine ve Bağdat yolunu kullanarak Bursa'ya geldi. Kafileyeye yol boyunca kandil şeklindeki bir nurun rehberlik ettiği, bu nurun söndüğü yerde karar kılmalarının kendisine bildirildiği rivayet edilir.⁹ Geliş tarihi kesin olarak belli değildir. Bursa'da şöhreti kısa zamanda yayılan Şemseddin Muhammed, giderek şehrin en çok saygı gören şahsiyetlerinden biri haline gelir. Emîr Sultan veya Emîr Seyyid adlarıyla anılmaya, ulemâ ve meşâyih arasında da itibar görmeye başlar. Emîr Sultan bu yıllarda Molla Fenârî'den Sadreddin Konevî'nin Miftâhu'l-gayb'ını okuyup istinsah etmiş ve bu nüshaya Molla Fenârî bir icazetname yazmıştır.¹⁰

Emîr Sultan, Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile evlenmiştir. Ankara Savaşı'nın ardından Bursa'nın Timur ordusu tarafından işgali sırasında Molla Fenârî ve İbnü'l-Cezerî ile birlikte Emîr Sultan da Kütahya'da bulunan Timur'un huzuruna

⁹ Mustafa Kara, *Türkistan'ın Işığı Necmeddin-i Kübrâ*, İstanbul-2008, s. 88.

¹⁰ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, Çev. Muharrem Tan, İstanbul-2007, s. 67.

götürüldü. Bir süre sonra serbest bırakılarak yine Molla Fenârî ile birlikte Bursa'ya döndü. II. Murat'ın, amcası Mustafa Çelebi'ye karşı sürdürdüğü mücadelede hükümdarın yanında yer aldı. II. Murat tarafından 1422'de yapılan İstanbul kuşatmasına Emîr Sultan da katıldı. Emîr Sultan'ın vefat tarihi 833/1429 olarak kabul edilir. Cenaze namazı, o sırada Bursa'da bulunan Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kıldırılıp bugünkü türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir.¹¹

Emir Sultan'ın tarikatı Kübreviyye olup tarikat silsilesi Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö. 618/ 1221) ulaşır.¹² Emir Sultan ile ilgili birçok menkıbe teşekkül etmiş olup bunların en meşhuru, Bursa'da Yıldırım Bayezid tarafından Emîr Sultan'ın tavsiyesiyle yaptırılan Ulu Cami ile ilgili olanıdır. Bu menkıbeye göre caminin inşaatı sırasında Yıldırım, Emîr Sultan'a bina hakkındaki görüşünü sormuş, Emîr Sultan da caminin dört köşesinde birer meyhaneden başka bir eksiği kalmadığını söylemiş, bu uyarı üzerine padişah içkiye tövbe etmiştir. Bazı kaynaklarda ise bu olayın Yıldırım Bayezid ile Somuncu Baba arasında geçtiği nakledilir.

Türk edebiyatında Emîr Sultan hakkında yazılmış birçok manzume bulunmaktadır. Bunlardan, şiiirleri Yûnus Emre'nin şiiirleriyle karıştırılan Âşık Yûnus adlı bir şairin manzumeleri Emîr Sultan hakkındaki menâkıbnâmelerde yer almaktadır. Emîr Sultan'a dair yazılan şiiirlerin en meşhuru Bursalı Ahmet Paşa'nın, "*Ey âlem-i vilâyete sultân olan Emîr / Vey milk-i Rûm'a rahmet-i Rahmân olan Emîr*" vasıta beytiyle yazdığı terci-i benddir.¹³

Emir Sultan'ın müridi hatta halifesi olduğu bildirilen Süleyman Çelebi, (752/1351-825/1422) XV. yüzyılın en bereketli mutasavvıf şairlerindedir. Bursa'da doğmuş ve tasavvufî bir muhitte yetişmiştir. Emir Sultan'ın tavsiyesi üzerine Bursa Ulu Camii imamlığına getirilmiş, bu imamlığı esnasında vuku bulan bir olay üzerine Süleyman Çelebi, 812/1409'da ünlü mevlidi "Vesîletü'n-Necât"ı yazarak etkisini günümüze kadar sürdürmüştür.¹⁴ Aynı dönemde yine Emir Sultan'ın müridlerinden olup mevlid yazan bir başka mutasavvıf şair de Yahya b. Bahşî'dir (ö. 840/1436).¹⁵

Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından

¹¹ H. Algül, N. Azamat, "Emir Sultan", TDVİA, C. 11, s. 147.

¹² Mustafa Kara, a.g.e. s. 87-95.

¹³ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, İstanbul-2005, s. 19-24 *Terci-i bend toplam 5 bend olup 62 beyittir.*

¹⁴ Süleyman Çelebi, Mevlid, Haz. Necla Pekolcay, İstanbul-1980, s. 13-16.

¹⁵ Ali İhsan Akçay, "Gönenli Yahya b. Bahşî ve Mevlidi", Süleyman Çelebi ve Mevlid, sempozyum bildirileri, Bursa-2008, s. 323.

kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin pîri Hacı Bayrâm-ı Velî, XIV. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara'da doğdu. Vakfiyelerde ismi; “Kutbü'l-evliyâ eş-Şeyh el-Hâc Bayram b. Ahmet b. Mahmûd el-Ankaravî” "Kıdvetü's-sâlikîn. kutbü'l-evliyâ ve'l-ârifîn, el-hâdî ilâ tarîkî'l-Hakkı ve'l-yakin vâkîf-ı esrârî'l-vâsılîn... Hacı Bayram b. Ahmet b. Mahmûd..." şeklinde geçmektedir. Bu ifadelerden, Hacı Bayram'ın künyesi ve daha hayatta iken çok büyük manevî nüfuzuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Önceleri muhtelif medreselerde müderrislik yapan Hacı Bayram-ı Velî, Halvetî şeyhi Ebû Hamidüddin Aksarayî'ye intisap ederek tasavvufî hayata girer. Şeyhinin 815/1412'de vefatı üzerine posta oturmuş, Ankara'da Bayramiliği yaymaya başlamıştır. Osmanlı padişahlarından Sultan II. Murat ile üç defa Edirne'de görüşmüştür. Son görüşmesi 833/1430 yılında olup II. Murat'ın İstanbul'un fethi ile ilgili soruya “Padişahım! İstanbul sizlerin vaktinde, bizim duamız ile husûl-pezîr olmayub işbu şehzade-i cihân-bahtın vakit ve zamanında, şu kösenin duasıyla feth olub ve bunları yüzünden husûl-pezîr olur” buyurdular. Kösedan muratları Akşemseddin olup Hacı Bayram-ı Velî'nin huzurunda daima ayak üzerinde dururdu.¹⁶ 833/1430 yılının sonlarına doğru vefat eden Hacı Bayram-ı Velî'nin Akşemseddin, Yazıcıoğlu Mehmet, Ahmed-i Bîcân, Germiyanoglu Şeyhî, Molla Zeyrek, Eşrefoğlu Rûmî, Akbiyık Meczub Sultan gibi yetiştirdiği birçok halifesi bulunmaktadır.¹⁷

Yazıcıoğlu Mehmet, kardeşi Ahmed-i Bîcân gibi Hacı Bayram-ı Velî'nin müridlerindedir. Yazıcıoğlu Mehmet'in 853/1449'da tamamladığı “Muhammediye”si, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden sonra en çok okunan Türk-İslam edebiyatı ürünlerinden olmuştur. Kardeşi Ahmed-i Bîcân ise ağabeyinin “Megâribü'z-zamân” adlı eserini serbest bir şekilde “Envârü'l-âşîkîn” adıyla 855/1451'de tercüme etmiştir.¹⁸

Klasik Türk edebiyatında ilk defa lâdini konuları içeren şiirleri Hoca Dehhânî yazmıştır. Bazı araştırmacılar onun klasik edebiyatımızın usulüne uygun, mecazlarını, sanatlarını başarı ile kullanan ilk sanatkâr olarak kabul etmişlerdir.¹⁹

¹⁶ Risâle-i Beşîr, Topkapı sarayı Müze Ktp. H.1783 nolu Gevrekzâde yazısıyla olan nüsha, varak: 16a-16b'den naklen Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram-ı Velî ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara-1994, s. 151.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, a.g.e., Ankara-1994, s. 208-230.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Âmil Çelebioğlu, Muhammediye, C. 1, İstanbul-1996, 227 s.

¹⁹ Abdulkadir Karahan, Türk Kültürü ve Edebiyatı, İstanbul-1992, s.153.

XIV. yüzyıl Türk edebiyatının beşeri aşkı konu olarak işleyen mesnevilerin yazılmaya başlandığı bir dönem olarak da değerlendirilir. Şurası bir gerçektir ki dini-romantik aşk konusunda XIII. yüzyılda ve XIV. yüzyılın başlarında yazılmış olan Yusuf u Züleyha mesnevileri, beşeri aşk konulu mesneviler için bir başlangıç olmuştur.

XIV. yüzyılda Anadolu'daki Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Şeyyad Hamza'nın²⁰ Yusuf u Züleyha ile Dâstân-ı Sultan Mahmut mesnevileri günümüze kadar ulaşmıştır.²¹

XIV. yüzyılın ikinci yarısının hemen başında beşerî aşk konulu büyük mesneviler arasında 751/1350'de yazılan Hoca Mes'ud'un Süheyl ü Nev-bahar'ını görmekteyiz. Süheyl ü Nev-bahar, XIII. yüzyıldan beri etkisini sürdüren dini-tasavvufî mesneviler dışında, aşk konulu mesnevilere öncülük etme ve ilk örnek olma özelliğini taşımaktadır.²² 766/1367'de yazılan Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i, Şeyhoğlu Mustafa'nın 789/1387'de yazdığı Hurşidnâme, Mehmet'in 800/1398'de yazdığı beşeri aşk konulu mesnevisi, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i, Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid ile İskendernâme'si önemli mesnevilere dendir.²³

XIV. yüzyılda Anadolu dışında Azeri sahasında divan tertip ettikleri bilinen Kadı Burhaneddin (1344-1398)²⁴ ve Seyyid Nesimi'nin (1340-1418)²⁵ divanları hacimlidir. XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başlarında yaşamış olan Ahmedî, (1330?-1413) Kütahya doğumludur. I. Murat, Germiyanogulları Beyliği'ni fethedince Ahmedî, Osmanlı'nın hizmetine girmiş, Yıldırım Bayezid, Emir Süleyman ve Çelebi Mehmet'in (ö.1421) hizmetinde bulunmuş, 1413'te Kütahya'da vefat etmiştir. Ahmedî'nin Divan, İskendernâme ve Cemşid ü Hurşid başta olmak üzere 10'un üzerinde eseri vardır.²⁶ İskendernâme'nin sonunda bulunan "Dâstân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân" bölümü Osmanlı'da yazılan ve bize ulaşan ilk

²⁰ Şeyyad Hamza'nın XIII. yüzyıl şairi olduğu eski kaynaklarda yazar. Ancak Metin Akar, bir makalesinde Şeyyad Hamza'nın 749/1348'de hayatta olduğunu ortaya koymuştur. Metin Akar, "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler", Türklük Araştırmaları Dergisi, Marmara Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları, S. 2, Yıl:1986, s. 1-14.

²¹ Âmil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi, İstanbul-1999, s. 37-39.

²² Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nev-bahar, Haz. Cem Dilçin, (Giriş bölümünden) Ankara-1991, s. 3.

²³ Hoca Mes'ud a.g.e., s. 3-4.

²⁴ Kadı Burhaneddin Divanı, Tıpkıbasım, TDK, İstanbul-1944, 608 s.

²⁵ Hüseyin Ayan, Nesimi Divanı, Ankara-1992, 550 s.

²⁶ Abdulkadir Karahan, Türk Kültürü ve Edebiyatı, a.g.e, s. 251-252

tarihtir.²⁷ Bir başka Germiyanlı şair ise Ahmed-i Dâî'dir. Kaynaklar onu I. Murat, Germiyan Beyi II. Yakup, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman, Çelebi Mehmet ve II. Murat devri şairi olarak gösterirler. Ölümü 1421'den sonra olduğu tahmin edilen Ahmed-i Dâî'nin başta Çengnâme, Türkçe Divanı, Farsça Divanı, Tezkiretü'l-Evliya tercümelemleri olmak üzere 14 adet eseri tespit edilmiştir.²⁸ Osmanlı'da ilk defa Türkçe olarak kaleme alınan inşâ yazısı da Ahmed-i Dâî'nin Teressül adlı risalesidir.²⁹

Germiyan Beyliğinin merkezi Kütahya'da doğan Şeyhî'nin asıl adı Yusuf Sinaneddin'dir. Hacı Bayram-ı Velî'ye intisabından dolayı Şeyhî mahlasını kullanmıştır. İran'da ilim tahsil etmiş, tıp bilgisini geliştirmiştir. Çelebi Mehmet'i tedavi ettiği bilinmektedir. 834/1431'de vefat etmiştir.³⁰ Şeyhî'nin Divanı, Hüsrev ü Şîrîn ve Harnâme adlı eserleri bulunmaktadır.³¹ XV. yüzyılın en önemli mevlevî şairlerinden biri olan Hatiboğlu Muhammed'in vefat tarihi ihtilaflıdır. En önemli eseri ise Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makalat'ının manzum tercümesi olan "Bahru'l-Hakâyık"tır.³²

Osmanlıdan önce ve sonra olmak üzere Fatih dönemine kadar zengin bir mesnevi edebiyatı mevcuttur. Özellikle Çelebi Mehmet (ö.1421) ve II. Murat (ö.1481) dönemlerinde müellifi belli olan veya olmayan, hacimli ve hacimsiz yüzün üzerinde mesnevi tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı tercüme iken bir kısmı da telifdir. Bazıları da telif ve türçüme karışımıdır.³³ Bu durum, Klasik Türk Edebiyatı'nın kuruluş devrini oluşturan ve akabinde Fatih Sultan Mehmet ile II. Bayezid'in padişahlık yıllarındaki edebiyatın geçiş devrini ve klasik devrini hazırlayan en önemli âmillerdendir.

²⁷ Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Yazıcılığı ve Literatürü", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.14, 2003/1, s. 55.

²⁸ Latifi, Tezkiretü's-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ, Haz. Rıdvan Canım, Ankara-2000, s. 165-166, Günay Kut, "Ahmed-i Dâî", TDVİA, C. 2, s. 56.

²⁹ Teressülün metni için bkz. Halil İbrahim Haksever, "Ahmed-i Dâî'nin Teressülü", Turkish Studies, volume 6, winter 2011, s. 1265. Teressülün yazma nüshası, Manisa Muradiye ktp. 1856/3 yaprak: 113b-121b.

³⁰ Faruk Kadri Timurtaş, Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i, İstanbul-1980, s. 71.

³¹ Cemal Kurnaz - Mustafa İsen, Şeyhî Divanı, Ankara-1990, 297 s.

³² Esad Coşan, Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri, Ankara-1965.

³³ Geniş bilgi için bkz. Âmil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi, a.g.e., 411 s.

BİRİNCİ BÖLÜM

FATİH SULTAN MEHMET'İN HAYATI

1. FATİH SULTAN MEHMET'İN ŞEHZADELİĞİ

Fatih Sultan Mehmet'in doğum yeri Edirne'dir. Onun doğum tarihi konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermektedirler. İçlerinde Süheyl Ünver ve Halil İnalçık'ın bulunduğu bir grup bilim adamı, Fatih'in doğum tarihinin 27 Receb 835 / 30 Mart 1432 olduğunu söylemektedirler.³⁴ Reisü'l-Küttâb Hüseyin Efendi, *Bedâiyü'l-Vekâyi'* adlı tarihinde, Şehzade Mehmet'in 1430 senesinin ilk aylarındaki doğumunu şu şekilde naklediyor: “833 Recebinin yirmiyedinci günü yevm-i sebt idi. Ravza-i Murad'da Gül-i Muhammedî açıldı. Yani Ebu'l-Feth ve'l-Megâzî Sultan Mehmed Gazî vücûda gelmekle gül-i âb-ı meserret açıldı.”³⁵ Bu tarih 21 Nisan 1430 tarihine denk gelmektedir. Tarihçi Şükrullah da “Behçetü't-tevârih” adlı eserinde doğum tarihi olarak 7 Recep 833/ 1 Nisan 1430 tarihini vermektedir.³⁶ Şehzade Mehmet, Sultan II. Murat'ın dördüncü oğludur.³⁷ Annesi ise Hümâ Hâtun'dur.³⁸

Osmanlı sarayında devrin en kemalli, en münevver, âlim, şair, musikişinas ve hattat şehzadelerin yetişmesi yolunda ilk ciddi, disiplinli ve sistemli usulü Sultan II. Murat kurmuştur. Böylelikle de Osmanlı sarayı, şehzadelerin tâbî oldukları takipçi ve metodik bir tedris ve talim yoluyla zamanlarının en seçkin şehzadelerini

³⁴ Halil İnalçık, “Mehmet II”, TDVİA, C. 28, s. 395, “Sultan Mehmed Han, şembe gicesi seherinde mübarek Receb'in 27'sinde hamse ve selâsin ve seman mie senesinde Dâru's-saltanat Edirne'de devlet u saadetle vücûde gelmişti.” Mustafa Faris, Mahbûb-u Kulûbi'l-Ârifin, vrk. 248'den Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, İstanbul–1971, s. 33. Süheyl Ünver ise bu konuda şöyle söylemektedir: “Fatih'in en doğru doğum tarihi budur: 26 Recep 835/1432 Sebt Cumartesi gecesini seher vaktinde sekizi dört geççe”. Süheyl Ünver, “İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmet”, Türkler, Ankara-2002, C. 11, s. 210.

³⁵ Ethem Cebecioğlu, farklı kaynaklara dayanarak bu bilgileri vermektedir. Bkz.Ethem Cebecioğlu, “İstanbul'un Fethine doğru Akşemseddin”, Osmanlı, Ankara–1999, C. 7, s. 68.

³⁶ Necdet Öztürk, Gazi Padişahlar, İstanbul-2012, s. 185.

³⁷ “II. Murat'ın Şehzade Mehmet'ten başka, Ahmet, Alâeddin, Hasan, Orhan ve Ahmet adlı oğulları olmuştur. Bunlardan Ahmet, Amasya sancak beyi iken vefat etmiş olup bir rivayete göre Bursa'da babasının türbesine yakın bir yerde medfundur. Alâeddin, ağabeyi Ahmet'ten sonra Amasya sancak beyi olmuş, 1442'de vefat ederek Bursa'ya defnedilmiştir. II. Murat'ın Hasan ve Orhan adlı oğulları Edirne'de küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. II. Murat'ın vefatından kısa bir süre önce doğan Ahmet adlı oğlu, II. Mehmet'in cülusundan sonra boğularak Bursa'da ağabeyi Alaaddin'in yanına defnedilmiştir.” Nihat Azamat, a.g.t., s. 33.

³⁸ Süheyl Ünver, a.g.m., s. 210.

yetiştirmiştir. Osmanlı şehzadeleri için tahsil çağı 5 yaş olarak kabul edilmiştir. Bu bir devlet telakki edildiğinden ilk derste yüksek devlet ricali hazır bulunur, ilk ders Kur'an'la başlar. Böylece Allah adı ve O'nun azametinin ikrar ve tasdikiyle tahsile ilk adımını atan çocuk, artık ölüncüye kadar aynı tesirin hükmü altında kalır.³⁹

II. Murat, delikanlılık çağında vefat eden büyük oğlu Alâaddin Ali Çelebi gibi, şehzade Mehmet'in yetiştirilmesine de büyük önem vermişti. Devrin en meşhur âlimlerinden Molla Gürânî, Molla Hüsrev, Akşemseddin, Molla Hayreddin, Hoca Yusuf Sinan Paşa, Bursalı Ahmet Paşa ve Hasan Çelebi onun hocaları arasında idiler. Ayrıca Bizanslı ve İtalyan hocaları da vardı. Böylece hemen her konuda yüksek bir kültüre sahip olarak yetişen Şehzade Mehmet'in Arapça, Farsçanın yanısıra Rumca, Latince, Slavca ve İbraniceyi bildiği söylenmektedir. Ayrıca Uygur harflerini ve Uygur Türkçesini de öğrenmiştir.⁴⁰ Fatih Sultan Mehmet'in hangi dilleri bilip bilmediği hep tartışılmıştır. Fatih'in Arapça ve Farsçayı iyi derecede bildiği bir gerçektir. Özellikle ilmî eserleri Batı dillerinden Arapçaya tercüme ettirerek bizzat okumuştur. Şiirleri de incelendiğinde bunlar görülmektedir. Adnan Adivar, "II. Mehmet'in Bizans tarihçilerinin tanıklığına göre Arapça ve Farsçadan başka, İbranice, Keldânice, Yunanca, İslavca ve Latince de bildiği söylenirse de..." dedikten sonra, Sultan II. Mehmet'in Arapça ve Farsça eserleri okuduğunu, Batı dillerindeki eserleri ise Arapça ve Farsçaya tercüme ettirdiğini, Batı dillerini okuyup anlayacak seviyede bilmediğini söylemektedir. Süheyl Ünver de aynı görüştedir.⁴¹ Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir durum vardır ki Arapça, Farsça ve Türkçe, İslam kültür ve medeniyetinin ortak dilleridir. Dolayısıyla Sultan II. Mehmet'in bu dillere, Batı dillerinden eserleri tercüme ettirmesi, Batı dillerini bilmediği anlamına gelmez. Ayrıca Fatih dönemi Rum bilginlerinden Amirutzes, Fatih'e üç adet Rumca medhiye yazmış olup ikincisinin son kısmında şöyle demektedir: "*Ey daima şiirler Tanrısıyla konuşan hükümdar! Şimdi sana bu dille hitap ettiğim için şaşma / Birçok kimseler bu lisanı senin bilmediğini sanırlar.*"⁴² Bu mısralar da Fatih'in Rumca bildiğine delil olarak kabul edilebilir.

³⁹ Samiha Ayverdi, Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih, İstanbul-2008, s. 29.

⁴⁰ Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul-1996, C. 2, s. 6.

⁴¹ Adnan Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul-2000, s. 31, Süheyl Ünver, a.g.m., s. 212.

⁴² Refik Ahmet Sevengil, Fatih devrinde Alimler, Sanatkarlar ve Kültür Hayatı, İstanbul-1953, s. 59.

Sultan II. Murat, oğlu Şehzade Mehmet'i 12 yaşına gelince 1443 yılında eski Türk devlet geleneğine göre idare ve hükümet işlerine alıştırmak üzere Manisa'ya gönderdi. Yanında lalaları Kassabzâde Mahmut ve Nişancı İbrahim b. Abdullah Bey vardı. Aynı yılın sonlarına sonunda ağabeyi Amasya valisi şehzade Alaaddin Ali Çelebi'nin vefatı üzerine tahtın yegâne varisi oldu.

Tahttan çekilmeyi düşünen II. Murat 1444 yılının baharına doğru onu Manisa'dan yanına getirtti. Bu arada Macarlar karşısında Osmanlı kuvvetlerinin aldığı mağlubiyetler II. Murat'ın daha da üzülmeye sebep oldu. 1444 yılının Mayıs ayında yanında şehzade Mehmet de bulunduğu halde, Edirne'de Macar kralı, Sırp despotu ve Hunyadi Yanoş'un elçileriyle büyük arazi fedakârlıklarında bulunarak bir antlaşma yaptı. Ardından II. Murat oğlu Şehzade Mehmet'i tahtına "kâimmakâm" olarak bırakıp Karamanlılara karşı Anadolu'ya geçti. Karamanoğlu İbrahim Bey ile kendi ve oğlu Mehmet Bey adına bir ahitname (sevgendnâme) imzaladı. Oradan dönüp Mihaliç ovasında kapıkulu ve paşalar önünde tahtı resmen oğlu Sultan II. Mehmet'e bıraktığını söyledi. (Cemaziyelevvel 848/Ağustos 1444) Bursa civarında kendini züht ve takvaya verdi.⁴³

Sultan II. Murat, oğlunun devlet yönetiminde tecrübe kazanmasını istediği için hükümdarlığı ona bırakmıştı. Devletin henüz on iki yaşında olan tecrübesiz bir gencin eline bırakılması içeride ve dışarıda büyük buhranlara yol açtı. Balkanlarda ve Anadolu'da II. Murat zamanında alınan yerler terk edildi. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa barıştan yana, Zağanos Paşa'nın başında bulunduğu grup ise fetihlerden yana idi. Macaristan kralı 10 yıllığına imzaladığı Edirne-Segedin barış antlaşmasını bozarak yeni bir Haçlı seferi hazırlıklarına başlamıştı. Öte yandan Sultan II. Mehmet, büyük bir iç bunalımla karşı karşıya kaldı. Edirne'de paşalar arasındaki rekabet ve çekişme, halkın korku içinde Anadolu'ya kaçışı, gösteriler, kanlı Hurufî ayaklanması (22 Eylül 1444) şehri harap eden büyük yangın bu buhranın başlıca görüntüleridir. II. Murat devleti daha ziyade ulu veziri Çandarlı Halil Paşa'ya bırakmıştı. Karşı grupta yer alan vezir Şehabeddin Şahin, Lala Nişancı İbrahim ve Zağanos Paşalar, Çandarlı'ya karşı II. Mehmet etrafında toplanmışlardı. İktidarı ondan almaya

⁴³ Halil İnalçık, "Mehmet II", a.g.m. s. 395-396, Nihat Azamat, a.g.t. s. 26-27, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 6-7, Yaşar Yücel, Ali Sevim, Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih, Yavuz, Kanuni, Ankara-1991, s. 1-2.

çalışıyorlardı. Öte yandan Bizans'ın elindeki Osmanlı şehzadesi Orhan Çelebi, tahtı Sultan Mehmet'in elinden almak için harekete geçmiş, İnceğiz'e gelmiş, taraftar bulamayınca Dobruca'ya kaçmış, nihayet Şehabeddin Paşa'nın sıkı kovalaması sonucunda tekrar İstanbul'a sığınmıştı.⁴⁴ Haçlı ordusunun Tuna ırmağını geçip saldırıya başladığı sıralarda Haçlı donanması da Anadolu'dan sevki önlemek için boğazları kontrol altına almıştı.

Bu tehlikeli iç ve dış sorunlar karşısında Vezir-i âzâm Çandarlı Halil Paşa ve yandaşları II. Murat'ı Bursa'dan Edirne'ye getirmeyi başardılar. Haçlı ordusuyla savaşmak üzere Sultan II. Murat Varna'ya gitti. II. Mehmet ile Vezir-i âzâm Edirne'de kaldılar. II. Murat Varna'da Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandı. (10 Kasım 1444) Çandarlı Halil Paşa, Varna zaferinden sonra II. Murat'ı gerçek padişah sayıyor, rakiplerine karşı Edirne'de kalması için ısrar ediyordu. II. Murat geleceği için tehlikeli olabileceğini düşünerek oğlu Mehmet'i tahttan indirmedi, Edirne'de birkaç gün kalarak Manisa'ya çekildi. Vezir-i âzam'ın karşıtları ise genç padişahı fetih yapmaya teşvik ediyorlardı. İstanbul'un fethi fikri bu tarihte yeniden ortaya atıldı.

Çandarlı Halil Paşa, II. Murat'ı yeniden tahta geri getirmek amacıyla büyük çabalar sarf etmekte idi. Halil Paşa'nın teşvikiyle Edirne'de büyük bir yeniçeri ayaklanması oldu. İsyancılar Şehabeddin Paşa'nın sarayını yağma ettiler. Kendilerini Bizans'ın elinde bulunan Orhan Çelebi taraftarı ilan ettiler. Yeniçeri ayaklanması halkın da yardımıyla güçlkle bastırıldı. Çandarlı'nın ve diğer bazı devlet erkânının yardımıyla II. Murat gizlice Manisa'dan getirildi ve tahta geçmesi sağlandı. (Ağustos 1446) Bunun üzerine II. Mehmet eski sancağı Manisa'ya gönderildi.

II. Mehmet iki yıl süren bu saltanat döneminde gerçek kişiliğini kazanma fırsatı bulmuştur. Çandarlı Halil Paşa'nın yönetimindeki tekeli kırma, yeniçerileri yola getirme, bilinçli, faal bir fetih siyaseti izleme ve İstanbul'u fethetme fikirlerine bu dönemde sahip olmuştur.⁴⁵ Öte yandan Sultan II. Murat, İskender Bey'e karşı düzenlediği seferde, Arnavutluk seferinde ve Kosova Meydan Savaşı'nda II. Mehmet'i yanında götürmüştür.

⁴⁴ Halil İnalçık, "Mehmet II", a.g.m. s. 396.

⁴⁵ Halil İnalçık, "Mehmet II", a.g.m. s. 396, Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 2-3.

II. Mehmet, Edirne’de yapılan görkemli bir düğünle Dulkadiroğlu Süleyman Bey’in kızı Sitti Hatun ile evlenip Manisa’ya döndü. (Aralık–1450) 2 Şubat 1451’de Sultan II. Murat’ın ölümü üzerine, Çandarlı Halil Paşa II. Mehmet’e gizlice bir mektup göndererek, “süratle başkent Edirne’ye gelip tahta oturmasını” bildirdi. Sultan II. Mehmet ata binerek ve “Beni seven arkamdan gelsin.” diyerek yola çıktı. Peykleri ile baltacıları ile iki gün içinde Gelibolu’ya yetişti. Maiyetinin geri kalanını beklemek ve gelişini Edirne halkına bildirmek için iki gün Gelibolu’da kaldı. Yeni padişahı selamlamak üzere halk her taraftan yol üzerine döküldüler. Vezirler, beylerbeyiler, beyler, bilginler, şeyhler şehirden bir fersah uzakta onu karşıladılar. Kendisiyle karşılaşınca atlarından inerek Edirne kapılarına kadar yaya yürüdüler. Fakat şehre girerken durup -II. Murat’ın hatırasına hürmeten- feryada başladılar. Sultan II. Mehmet de atından inerek hazır bulunanların gözyaşlarına katıldı. Burada yeni padişahın el öpme merasimi icra olundu. Arkasından karşılayıcılar yeni padişahı saraya kadar götürdüler. Ertesi gün vezirler ile devlet büyüklerinden birçok kişi hazır oldukları tahta oturdu. Kızlarağası Şahin ile İbrahim Paşa, padişahın hemen yanı başında durdular. İshak Paşa ve Veziriazam Halil Paşa, Sultan II. Mehmet’in tahtın ayrılmasına ve bir köşede uzakta kalmasına sebep olduğu için genç padişahın teveccühüne pek de emin değildi. Sultan II. Mehmet kızlarağasına hitap ederek: *“Vezirlerim niçin benden bu kadar uzakta duruyorlar? Halil’e söyle geleneksel yerinde dursun. İshak Paşa’ya gelince, ben ona Anadolu Valisi sıfatı ile babamın mübarek naaşını Bursa’ya götürmek vazifesini tevdi ediyorum.”* dedi. Çandarlı Halil Paşa böylece görevinde kaldığını anlayınca padişaha yaklaşarak elini öptü. İshak Paşa da II. Murat’ın naaşını Bursa’ya taşıdı. Sultan II. Mehmet, cenazenin geçişi sırasında o vakte kadar benzeri görülmemiş bir ihtişam göstererek avuç dolusu sadakalar dağıttı.⁴⁶ Sultan II. Mehmet, bu arada devletin bekası için Evrenoszâde Ali’ye boğdurttuğu küçük kardeşi Şehzade Ahmet’in cenazesini de babası ile Bursa’ya göndermiştir.

---

⁴⁶ Joseph Von Hammer, Osmanlı Tarihi, Çev. Mehmet Ata, Haz. Abdulkadir Karahan, İstanbul–2005, C. 1, s. 167.

2. FATİH SULTAN MEHMET'İN PADİŞAHLIĞI

Sultan II. Mehmet'in tahta çıkmasından bir süre sonra, Bizans ve Trabzon-Rum İmparatorlukları, Sırp Krallığı, Mora despotluğu, Eflak, Boğdan, Ragusa ve Ceneviz Cumhuriyeti, Midilli, Sakız adaları, Rodos şövalyeleri ve Galata Ceneviz kolonileri gibi birçok Avrupa devlet ve prensliklerinden kutlama ve babasının ölümü dolayısıyla da taziyet elçileri gelmiştir. II. Mehmet bu devletlerle olan mevcut antlaşmaları yenilemeyi şimdilik uyguladığı siyasete uygun görmüştür. Bu sıralarda Vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa'nın büyük bir ustalıkla yürüttüğü dış siyaset, ölen sultan II. Murat'ın Mora, Arnavutluk, Kosova, Yengöğzi zaferleri sonucunda Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti daha çok güçlenmiş, dolayısıyla yeni Haçlı seferleri düzenlemeye çalışan Avrupa devletlerinin ümitlerini kırmış, ayrıca da İstanbul'un fethi gerçekleşme evresine girmeye başlamıştı.⁴⁷

II. Murat'ın ölümü ve Fatih'in tahta çıkışı ile birlikte Karamanoğlu İbrahim Bey tekrar faaliyete geçti. İbrahim Bey ezeli rakipleri olarak gördüğü Osmanoğullarından, kaybettiği toprakları geri almaya başladı. Aydın, Menteşe ve Germiyanogulları ailelerinden olduklarını ileri süren birtakım kişilere yardımcı kuvvetler vererek bu illerde isyanlar da çıkartmaya başladı. Bunun üzerine Sultan II. Mehmet, saltanatının 2. ayında ilk seferini Karamanoğulları Beyliği üzerine düzenledi. Ülkenin batı sınırlarının da güvenliği için Rumeli Beylerbeyi Karaca Paşa'yı Sofya'ya göndermişti.

Sultan II. Mehmet, ordusu ile Akşehir ve Beyşehir'e geldiği zaman Karamanoğlu İbrahim Bey karşı koyamayarak barış istedi. Sultan II. Mehmet bu barış isteğini kabul ederek düşündüğü büyük fetihleri gerçekleştirmek için süratle Edirne'ye dönmeye karar verdi. Ancak Bursa'ya geldiğinde düşman gemilerinin Çanakkale Boğazı'nı tuttuklarını öğrenince Kocaeli üzerinden İstanbul Boğazı'ndaki Anadolu Hisarı'na geldi. Buradan Boğaz'ı geçerek süratle Edirne'ye hareket etti.⁴⁸

⁴⁷ Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 4.

⁴⁸ Halil İnalçık, "Mehmet II", a.g.m. s.397, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 10.

İSTANBUL'UN FETHİ:⁴⁹ Sultan II. Mehmet, Karaman seferi dönüşünde vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa'ya Anadolu Hisarı'nın karşısına bir kale yapılmasını emretti. O zamana kadar atlatılan tehlikelerin kaynağı olan Bizans ortadan kaldırılarak tehlikelerin kaynağı kurutulmuş olacaktı. Diğer yandan Karadeniz'den gelecek her türlü yardıma engel olmak ve iki kıyı arasında karşıdan karşıya geçmeyi sağlamak amacıyla Rumeli Hisarı'nın (Boğazkesen) yapılmasına karar verildi. Rumeli Hisarı'nın yapım hazırlıklarını haber alan Bizans İmparatoru Konstantin, korku ve telaşla Edirne'ye elçiler gönderdi. Sultan II. Mehmet'in bu isteğinden vazgeçmesi karşılığında Şehzade Orhan için ödenen tahsisattan vazgeçeceğini ve ne istiyorsa onu vereceğini söyledi. Gelen elçilere Sultan II. Mehmet: "Gidiniz imparatora deyiniz ki, şimdiki padişah eski padişahların aynı değildir. Onların yapmadıklarını bu padişah kolayca yapabilecektir. Onların istemedikleri şeyleri bu istiyor ve yapacaktır." diye cevap verir.⁵⁰

İlkbahar başlarında Rumeli tarafına Anadolu Hisarı'nın karşısına pek çok inşaat malzemesi, usta, işçi ve kireççi gelmişti. Kereste, İzmit ve Karadeniz Ereğlisi'nden, taş da Anadolu tarafından getirilmişti. Sultan II. Mehmet Hisar'ın yapımını üç vezir arasında bölüştürmüştü. Çandarlı Halil Paşa, Zağanos Paşa ve Sarıca Paşa kendilerine düşen burçları kendi paralarıyla yaptırılar. Vezir Şehabeddin Şahin Paşa ise inşaatı kontrol etmekle görevliydi. 5-6 bin işçi ile yapımına, Mimar Muslihiddin'in yönetiminde, 21 Mart 1452'de başlanan Rumeli Hisarı, dört ayda, Ağustos'un sonunda tamamlandı. Üç kale bedeninin arasına duvarlar çekildi. Büyük burçları oluşturan kale bedenlerine toplar yerleştirildi. Hisar'ın kumandanlığına Firuz Ağa getirildi, emrine 400 yeniçeri ile silah ve cephane verildi. Padişah Edirne'ye döndü. (1 Eylül 1452) Edirne'de Mimar Muslihiddin, Sarıca Sekban ve Bizans'tan kaçıp Osmanlı'ya sığınan Macar Urban'a büyük toplar döktürttü.⁵¹

Sultan II. Mehmet, bir gece Çandarlı Halil Paşa'yı çağırttı. Veziriazam, Padişah'ın babası zamanında tahttan indirilişinde ilgisi bulunduğu için başına bir felaket geleceğinden korkmuştu. Sultan, yatağında giyinmiş olarak oturuyordu.

⁴⁹ İstanbul'un Bizans dönemindeki durumu için bakınız: Patrik Kostantius, Geçmiş Zamanlardaki Haliyle İstanbul, Fatih, Çeviren: Yorgaki Efendi, İstanbul-2001, s. 82-131.

⁵⁰ Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 8.

⁵¹ Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 9.

Veziriazam'a "*Kostantiniyye'yi almak için senden bütün gücünle bana yardımcı olmanı istiyorum*" dedi. Veziriazam: "*Seni Rum İmparatorluğunun büyük bir kısmının sahibi yapan Allah, onların başkentinin kapısını da sana açacaktır. Bütün adamlarım ile bu büyük işin başarılması uğrunda, mal ve canlarımızı feda edeceğiz. Bundan müsterih ol.*" diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan II. Mehmet: "*Bu yatağı görüyor musun? Bütün gece bunun içinde çırpındım, uyuyamadım. Rumların paralarına aldanmamağa özen göster. Yakında cihad başlayacaktır. Allah'ın inayeti ve Hz. Peygamber'in yardımı ile İstanbul'u düşmanların elinden alacağız*" diyerek Vezir-i azam'ın gitmesine izin verdi.⁵²

Sultan II. Mehmet, Edirne'de bir gün devlet büyüklerini, ümera, vüzera ve ulemayı çağırarak büyük bir kurultay topladı ve onlara uzunca bir konuşma yapıp onların fikirlerini sordu. Burada yaptığı konuşmada; Osmanlı Devletinin kuruluşundan, o zamana kadar atlattığı tehlikelerden bahsederek sözü Bizans'a getirdi. Bizans'ın, Osmanlı'nın orta yerinde bulunmasının nasıl bir tehlike oluşturduğunu anlattı. "*Sözün özü, bu şehri devletimize katmayı isterim. Bunu başaramazsam, devleti de bunun için kaybetmeyi üstün tutarım.*" dedi. Padişah'ın konuşmasından sonra toplantıda bulunanlar savaşla ilgili fikirlerini söylediler. Huzurda bulunanların hepsi söylenenlerin tamamını kabul etti.⁵³

Bizans'ın içinde farklı fikirler mevcuttu. Bazıları bir yere, diğerleri de başka bir yere gitmeleri gerektiğini düşünüyordu. İmparator'un fikri ise her zaman şehirde kalıp Türklere karşı koymak olmuştur. İmparator Konstantin de eli kolu bağlı kalmadı. Papa'ya, İmparator'a ve Venedik Bey'ine elçiler gönderdi ama onların gönderdikleri yardım İstanbul'a geç ulaştı. Şehri korumak amacıyla asillerin birçoğundan para istendi ama hem cimri olduklarından, hem de paraları ile kaçıp başka yerlere yerleşmek istediklerinden hiç para vermediler. Ama kuşatma o kadar hızlı oldu ki bu arzularını gerçekleştirme zevkine varamadılar, çünkü hepsi öldürüldü.⁵⁴

⁵² Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 10, Hammer, a.g.e. s. 173–174.

⁵³ Bu konuşmanın tam metni için bkz: Kritovulos, İstanbul'un Fethi, Çev. Karolidi, İstanbul-2007, s. 41-53.

⁵⁴ Giovan Maria Angioiello, Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmet, İstanbul-2011, s. 29.

Bizans içerisinde ruhani liderler arasında da ciddi anlaşmazlıklar vardı. Papa V. Nikola'nın Roma'dan gönderdiği Kardinal İzidor, İstanbul'da İmparatorla kilise erkânından bazılarını kiliselerin birleşmesini istediklerini, fakat ruhanilerin, keşişlerin ve kilise papazlarının kilise papazları ile piskoposlar arasındaki diğer rahiplerin büyük bir kısmının kiliselerin birleşmesine karşı olduklarını tespit etti. Halk da onunla birlik idi. Bunların başında Grandük Notaras ile Gennadios bulunuyordu. Kardinal İzidor, 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da düzenlediği ayinde kiliselerin birleşmesini kabul ettirdi. Başta Grandük Notaras olmak üzere ayinde bulunanların birçoğu, kendilerine verilen kutsal ekmeği, birleşme ayininde okunduğu için almadılar. Grandük Notaras, *"İstanbul'un içinde Türk sarığını görmek, Latin serpuşunu görmekten daha iyidir"* diyordu. Tutucu Ortodokslar da Türk hâkimiyetini Latin (Katolik) hâkimiyetine yeğ tutuyorlardı.⁵⁵

Bizans imparatoru Kostantin, Rumeli Hisarı'nın yapımına başlanmasıyla beraber İstanbul'un savunması için her yere başvurdu. Bu yardım isteğinin karşılığında; Venedik, Ceneviz, Girit ve Sakız adaları ile İspanya ve Provens'tan gelen yardımcı kuvvetlerin sayısı 3 bin idi. Bununla beraber yabancı ve Bizans donanmalarından gelip surlarda görev alan 2 bin gemici ile Şehzade Orhan'ın beraberindeki 600 kişilik Türk birliği de eklendiğinde Bizans'ın savunma gücünün 15 bin civarında olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶

Sultan II. Mehmet, 23 Mart 1453'te Edirne'den ayrılarak Keşan'a geldi. Burada Çanakkale Boğazı'ndan geçen Anadolu kuvvetlerini de yanına alarak 5 Nisan 1453'te İstanbul surları önüne ulaştı. Beraberinde Akşemseddin, Molla Güranî ve Akbiyyık gibi âlimler ve şeyhler de vardı.

Osmanlı ordusunun sayısı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Ordunun 80 bin ile 150 bin arasında değiştiği belirtilmektedir. Ancak bunların ne kadarının ordu mensubu ne kadarının Anadolu'dan gelen gönüllüler olduğu konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.

İlk kuşatma harekâtı 6 Nisan'da başlamış ve 11 Nisan'da tamamlanmıştır. Sultan II. Mehmet İslam hukuk kurallarına uygun olarak Mahmut Paşa'yı imparatora

⁵⁵ Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 10–11, Selahattin Tansel, a.g.e. s.54–56, Hammer, a.g.e. s. 175–176.

⁵⁶ Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 16.

göndererek kan dökülmeden şehrin teslimini istedi. İmparator Kostantin de şehri savunacağına yemin ettiğini ancak antlaşma gereğince vergi vereceğini belirterek Sultan II. Mehmet'in teklifini reddetti.

Esas savaş 12 Nisan'dan itibaren büyük topların atışıyla fiilen başlatıldı; ayrıca aynı gün donanma İstanbul limanı önlerine geldi. Bizanslılar Haliç önüne büyük ve kalın zincirler gererek, donanmanın Haliç'e girmesine engel oldular. 18 Nisan'a kadar yapılan top atışları sonucunda Bayrampaşa civarında bir gedik açıldı, savaş kuleleriyle buradan dört saat süren bir saldırı yapıldı. Ancak savaş kuleleri, Rumların grejuva ateşiyle yakıldılar. Papa İstanbul'a yardım amacıyla buğday yüklü bir Bizans gemisiyle 3 Ceneviz gemisi ve 400 asker gönderdi. Bu filoyu yok etmek için Süleyman Bey filonun üzerine yürüdü. Ancak rüzgârın olumsuz yönden esmesi yüzünden Süleyman Bey başarılı olamadı. 20 Nisan'daki bu başarısızlık, orduyu ümitsizliğe düşürebilirdi. Bu harekâtı Zeytinburnu'ndan izleyen Sultan II. Mehmet, hırsından sinirlenerek atını denize doğru sürmüş ve kıyımın sığ olması sebebiyle suda oldukça ileri gitmişti. Bu durum üzerine Akşemseddin, Sultan II. Mehmet'e bir mektup yazdı. Mektuba göre düşman sevinmiş, Padişah'a "noksan-ı re'y ve adem-i nefâz-ı hükm" (görüş noksanlığı ve hükmünün geçmediği) nisbet olunmuştur. Akşemseddin mektubunda, merhameti ve yumuşaklığı az olan kimseyi getirmesini, Padişahın sert ve enerjik davranmasını tavsiye etmektedir.⁵⁷

Bunun üzerine, Süleyman Bey azledildi, yerine Hamza Bey atandı. Bütün bu gelişmeler üzerine Sultan II. Mehmet savaş meclisini toplayıp durumu görüştü. Çandarlı Halil Paşa, İmparator'un yılda 70 bin duka altın vergi vermesi şartıyla kuşatmanın kaldırılmasını teklif etti. Fakat diğer vezirler ve alimler şiddetle bu fikre karşı çıktı. Mecliste savaşa devam kararı alındı.

Donanmanın Haliç'e indirilmesi gerektiğini düşünen Sultan II. Mehmet, 21-22 Nisan Pazar günü gecesi 70 kadar gemiyi kızaklarla Tophane limanı, Kumbaracı yokuşu, Asmalı Mescit'ten Tepebaşı yolu ile Kasımpaşa'ya indirtti.⁵⁸ Aynı gün Haliç

⁵⁷, Mektubun aslı Topkapı Sarayı müzesi arşivi no. E. 5584'dedir. Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara-2007, s. 128. Mektubun metni, s. 217-219.

⁵⁸ Bu konu tarihi kaynaklarda çokça tartışılmaktadır. Bu tartışmalar için bakınız: Selahattin Tansel, a.g.e., s. 72-79.

üzerine asma köprü kurdurtarak İstanbul'un Haliç yönlerine bakan surların önüne kadar ilerlediler.

Bizans'ta ümitsizlik hâkim olmaya başlamıştı. Halk sokakla dökülüp Allah'a yalvardıkları bir anda ellerinde taşıdıkları Meryem Ana resmi yüzüstü yere düştü. Orada bulunanlar çok uğraştıkları halde bir türlü bu resmi kaldıramadılar. Bunu kötülüğün olacağına yorumladılar. Bu esnada birdenbire müthiş bir yağmur ve dolu yağmaya başladı. Görülmemiş bir yağmur ve dolu felaketini umumi bir felaketin habercisi olarak kabul ettiler. Ertesi gün ise sabahtan akşama kadar şehrin üzerini kalın bir sis tabakası kapladı. Bunu da Tanrı'nın kendilerinden yardımını kaldırdığına yorumladılar.⁵⁹ Osmanlı ordusunun ise morali yerinde idi. Hz. Peygamber'in *"Kostantiniyye fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onu fetheden asker ne güzel askerdir."* hadisini esas alarak Şeyh Akşemseddin İstanbul'un Türkler tarafından fethedileceğini müjdelemiş, hatta saatini dahi önceden vermişti. *"Bu esnâda Pâdişah Hazretleri kendünün kibirlü (büyük) vüzerâsından Veliyyü'd-din oğlu Ahmet Paşa merhumı ol iki azîz-i mısır-ı velâyete istimdâd için irsâl idüb mezkûrlardan duâ istid'â eyledi. Şeyh Akbıyık Sultan Hazretleri meczûb olmagın fethi müteallık kelam eylemedi. Feemmâ Şeyh Akşemseddin Hazretleri fûlan gün dahve-i Kübrâ zamanında Cenâb-ı şerîfin Pâdişâh-ı gerdûn-penâhın yanında hem rikâb olub turur iken Fettâh-ı Âlemin inâyetiyle fülân yerden kal'a feth olunb asker-i İslâm içerüye dâhil olur deyû ta'yîn eyledi."*⁶⁰

Hz. Peygamber'in sancaktarı Ebu Eyyub El-Ensari, Akşemseddin'in rüyasında görünerek kendi kabrinin yerini de belirtmiştir. Kabrin belirlenmesi önemli bir keramet sayılmış ve İstanbul'un fethine yardımcı olmuştur.⁶¹

Sultan II. Mehmet sıranın genel saldırıya geldiğini düşünerek son kez İmparator'a bir barış önerisinde bulunmaya karar verdi. Bu amaçla 23 veya 24 Mayıs'ta İsfendiyaroğlu Kasım Bey'i İmparator'a gönderdi. Ancak Kasım Bey, Padişah'ın elçisi sıfatıyla değil, Rumların felaketiyle meşgul bir insan sıfatıyla imparatora gidiyordu. Çünkü Kasım Bey, İmparator'un dostu idi. Sultan II. Mehmet,

⁵⁹ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 81.

⁶⁰ Mecdî Mehmet Efendi, Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul-1989, C.1, s. 242-243.

⁶¹ Hammer, a.g.e. s. 175.

İmparator'a, şehrin kendilerine bırakılmasını, İmparator'un bütün maiyeti, hazinesi ile sağ salim istediği yere gitmesi ve Mora despotluğunu kabul etmesi, halkın da gitmek veya kalmakla serbest olması, aksi takdirde şehir saldırı ile alınacak olursa halkı savaş tutsağı sayacağını bildirdi. Kasım Bey, İmparator'u barışa razı etmekte başarılı olamadı. İmparator, ne kadar isterlerse vergi vereceklerini, daha başka ödünlerde de bulunabileceklerini ancak şehri terk etmeyeceklerini söyledi. Bu haberi alan Sultan II. Mehmet, "Buradan gitmekliğim kabil değildir. Ya ben şehri alırım yahut şehir beni ölü veya diri zapt eder." diye cevap verdi.⁶² Bu arada kuşatmanın uzaması sebebiyle asker arasında huzursuzluk da baş göstermişti. Şeyh Akşemseddin'in "sebat edilip saldırıya geçilmesi" mektubu ve fethin zamanını bildirmesi asker üzerinde büyük etki yaptı.

28 Mayıs gününün gecesinde ordugâhlarında mum ve fener ışıkları altında tekbir getiren ve secdeye kapanan Türk askerleri birkaç saat sonra vuracak hücum borusunu bekliyorlardı. Gecenin yarısına doğru derin bir sessizlik çökmüş, mumların ışığı altında dua eden, tekbir getiren ve eğlenen askerler bir an önce yatıp uyumuşlardı. Gecenin üçte ikisi bu suretle geçti. Bu saatlerde Sultan II. Mehmet kalkmış, abdest alıp iki rekât nafîle namaz kıldıktan sonra şehrin düşmesi için Allah'a yalvarmaya başlamıştı. Bu yalvarış ve dua seher vaktine kadar devam etti. Sabah namazını da kılmış olan Sultan II. Mehmet, kılıcını kuşanıp atına bindi, bütün devlet erkânı yanında idi. Türk toplarının gürültüsü sabahın alaca karanlığının sessizliğine son verdi.⁶³

Aynı anda şehrin bütün yönlerinden genel bir saldırıya geçilmişti. Esas sonuç alınacak kısım ise Edirnekapı-Topkapı arasında açılmış olan gedik idi. İlk genel saldırıdan bir sonuç alınamamıştı. Çarpışmalar iyice şiddetlenmişti. O bölgenin komutanı Jüstinyani, elinden ve kolundan yaralanıp çok kan kaybedince geri çekildi. Bu esnada saldıran yeniçeriler, surlara tırmanmaya başladılar. İlk olarak Ulubatlı Hasan adlı bir yeniçeri, surun üstüne çıktı. Otuz kadar yeniçeri onu takip etti. Yeniçeriler top ateşleriyle yıkılan yerden içeri girip Bizanslıları geri püskürttüler. Türk kuvvetleri ilk önce Topkapı'dan şehre girdiler. Ardından Silivrikapı'dan da şehre girildi. Surlar ele geçirilerek Osmanlı sancağı dikilmiş oldu. Böylece 54 gün

⁶² Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 20.

⁶³ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 90.

süren ve 18 Nisan, 6, 12 ve 29 Mayıs'ta yapılan dört büyük saldırıdan sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1125 yıllık başkenti olan İstanbul, 20 Cemaziyevvel 857/29 Mayıs 1453 Salı günü fethedildi.⁶⁴

Fatih Sultan Mehmet, sıkı bir koruma altında beraberinde vezirler, ulema ve diğer ileri gelen devlet adamlarıyla birlikte çok muhteşem ve görkemli bir törenle Topkapı'dan şehre girdi. Doğruca Ayasofya'ya gitti. Mukaddes mahalde durdu. Patrik ve halk ağlaştılar. Fatih Sultan Mehmet onlara susmalarını işaret ettikten sonra patriğe şöyle dedi: *“Ayağa kalk. Ben Sultan Mehmet! Sana ve arkadaşlarına ve bütün halka söylüyorum ki bugünden itibaren artık ne hayatınız ve ne de hürriyetiniz hususunda benim gazabımdan korkunuz.”* Sonra kumandanlarına dönerek; askerinin halka hiçbir fenalık yapmamalarını emretmelerini ve herhangi birisi bu emre itaat etmezse ölümle cezalandırılacağını, bildirdi. Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'nın camiye çevrilmesini emretti. Bunun üzerine süratle gerekli değişiklikler yapılarak Ayasofya⁶⁵, cami haline getirilerek 1 Haziran 1453 Cuma günü, Fatih Sultan Mehmet adına ilk hutbe okunup cuma namazı kılınmıştır.⁶⁶

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethini komşu ülkelerin ve İslam devletlerinin hükümdarlarına bir mektupla bildirmiştir.⁶⁷

2.1. FATİH'İN BATI SİYASETİ

Sırp despotu Brankoviç, Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra İstanbul'a bir elçi göndererek fethi kutladı. Artık Osmanlıya tabi olacağını belirtti. Ancak Brankoviç, ikiyüzlü davranarak Papa'nın Haçlı seferine de destek verdi. 1454 yılı ilkbahar aylarında Sırbistan'a giren Osmanlı kuvvetleri Ostroviç Kalesi'ni zapt ettiler. Fatih Sultan Mehmet, Edirne'ye geri döndü. Kısa bir süre sonra Macar kuvvetleri Osmanlı arazisine saldırdılar. Fatih'in bu bölgeleri muhafazası için

⁶⁴Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 24. *İstanbul'un fethinin hangi gün olduğunu bizzat Sultan II. Mehmet, fetihden sonra komşu ülkelerin hükümdarlarına göndermiş olduğu mektuplarda verir.* Bkz. Ahmet Ateş, “Fatih Sultan Mehmet Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, Tarih dergisi, S. 32, s. 11-50.

⁶⁵ *Ayasofya'nın yapılış tarihi, M.S. 532-537'dir.* Ayasofya ve kiliseden çevrilen camiler hakkında bilgi için bakınız: Patrik Kostantius, a.g.e., İstanbul-2001.

⁶⁶Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 25-26, Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 187.

⁶⁷ Ferudun Bey, Münşeât-ı Selâtin, İstanbul-1275.

bıraktığı Firuz Bey, Macarlarla yaptığı mücadelede yenildi ve esir düştü. Fatih bunun üzerine 1455 baharında II. Sırp seferine çıktı. Bu sefer sırasında Novoberda Kalesi 40 günlük kuşatma sonucunda teslim oldu. Ardından Tırbiçe de ele geçirildi. Brankoviç Sırp kalelerinin Osmanlılarda kalmasını, yıllık 3 milyon akçe vergi ödemeyi kabul etti. Bu bölgelerin idaresine Karaca Bey getirildi. Fatih buradan Kosova'ya geçip atası Murat Hüdavendigâr'ın kabrini ziyaret ettikten sonra Selanik üzerinden Edirne'ye döndü.

Belgrad'ın Macarlarda kaldığı sürece bu bölgede huzur olmayacağını anlayan Fatih Sultan Mehmet, 1456 yılının baharında III. Sırbistan seferine çıktı. Bu kez orduda 300 kadar top da bulunmakta idi. 200 çektirilik bir Osmanlı filosu da Tuna Nehri'nden ilerliyordu. Macarlar da Belgrad Kalesini iyice tahkim etmişlerdi. Fatih Sultan Mehmet, Belgrad kalesini kuşattı. Yaptığı hücumlarla kale iyice zayıflamıştı. Belgrad'ın yardımına Hunyadi Yanoş'un geldiği haberi alınca Rumeli Beylerbeyi Karaca Paşa, Tuna Nehri'nin ötesine geçilmesini ve gelecek Macar ordusuyla orada savaşılmasını teklif ettiği halde, diğer beylerin aksi yöndeki tavsiyeleri ağır bastı. Böylece Hunyadi Yanoş, karşı kıyıya gelerek rahatça ordugâhını kurdu. 200 parça Haçlı donanması da yetişerek harekete geçtiler. Haçlılar, Osmanlılarla yaptığı nehir savaşını kazanarak askerlerini kaleye sokmayı başardılar. Bu durumdan habersiz olan Fatih Sultan Mehmet genel hücum emrini verdi. Yeteri kadar yıkılmış olan surlar kolaylıkla aşıldı. Ancak kale içine 30 bin kadar Macar askerinin girdiğinden habersiz olan Osmanlı askerleri Macarlar tarafından öldürüldü. Hunyadi Yanoş genel saldırıya geçmişti. Haçlılar Osmanlı ordugâhına kadar yaklaşırken yeniçeriler ortadan çekilmiş, piyade ve süvariler kalmıştı. Buna rağmen ordusunu toparlamayı başaran Fatih, mukabil taarruza geçti. Osmanlı kuvvetleri düşmanı ordugâhtan uzaklaştırdıkları gibi Belgrad önüne kadar kovalayıp kaleye sığınmaya mecbur ettiler. Bu savaşta iki taraf da ağır kayıplar verdi. Fatih, kalçasından yaralanırken Rumeli Beylerbeyi Karaca Paşa şehit olmuş, karşı taraftan Hunyadi Yanoş ise ağır yaralanmış, bir süre sonra ölmüştü. Fatih Sultan Mehmet kuşatmanın uzadığını görünce bir savaş meclisi topladı. Alınan karar gereğince kuşatmayı devam ettirmenin fayda sağlamayacağı görüşü hâkim olduğu için ertesi gün kuşatma

kaldırılarak geri dönüldü. (Temmuz 1456) Böylece II. Murat ve Fatih'in yaptığı iki kuşatmadan kurtulan Belgrat, 1521 yılında Kanuni tarafından fethedilecektir.⁶⁸

Osmanlı kuvvetlerinin Belgrat'tan çekilmelerinin ardından Sırbistan'da iç karışıklıklar çıktı. Fatih bu durumdan yararlanmak istedi. Mora seferine çıktığı zaman Veziriazam Mahmut Paşa'yı Sırbistan'a gönderdi. Mahmut Paşa, Ostroviç, Rodnik ve çevresini fethetti. Mahmut Paşa Macaristan'a bir akın düzenledi. Mora seferinden dönen Fatih, Mahmut Paşa ile buluşarak Macarları yenilgiye uğrattı. Fatih, Mahmut Paşa'ya Semendire'yi mutlaka fethetmesini söyleyerek geri döndü. Semendire şehri fazla direnemedi, teslim oldu. Bunu diğer Sırp kalelerinin teslim oluşları izledi. 1459 yılı Kasım ayı içerisinde Sırbistan'ın fethi tamamlanmış oldu ve bu topraklar Semendire Sancağı adıyla Osmanlı idaresine dâhil olmuştur.⁶⁹

MORA SEFERLERİ: Son Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'in kardeşleri olan Thomas ve Dimitrios, Mora yarımadasını paylaşmışlardı. Fatih Sultan Mehmet, Mora'da bulunan bu mirasçıların hayatta kaldığı sürece kendisi için tehlikeli olacağını biliyordu. Fatih, güya Sırbistan üzerine sefer yapacakmış gibi davranarak Serez'e geldi. Oradan 15 Mayıs 1458'de Mora'ya girdi. İlk önce Korint şehrini kuşattı, ardından Thomas'ın idaresinde bulunan Patras şehri önlerine geldi. Patras'ın alınmasından sonra Mora despotları ile Osmanlılar arasında bir antlaşma yapıldı. Fatih'in I. Mora seferinde Atina da Türk idaresine girdi.

Osmanlı ordusunun çekilmesinden sonra kardeşler arasında tekrar kavga başladı. Thomas Osmanlıya da isyan etti. Thomas'a karşı başarılı olamayan Dimitrios ise, Osmanlıdan yardım istedi. Thomas ise kuşattığı Kalamata'yı alamayınca Osmanlıya sığındı. Fatih Sultan Mehmet, Thomas ile bir antlaşma yaptı. Ancak Thomas yaptıkları antlaşmanın son maddesi olan savaş tazminatını ödemeye yanaşmayınca Fatih Sultan Mehmet, Mora üzerine hareket etti. Fatih ilk önce Dimitrios'un üzerine yürüyerek Isparta'yı aldı. Daha sonra Kasteriçe, Avarin ve Arkadiya birer birer ele geçirildi. Thomas ise itaat etmeyip Matina Kalesi'ne çekildi. Thomas, Mora'nın elden çıktığını görünce Roma'ya gitti. Fatih böylece Mora

⁶⁸ Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 58-59.

⁶⁹ Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 63.

yarımadasına hakim oldu.⁷⁰ Mora halkından bir kısmı İstanbul'a gönderildi, Mora'ya da Anadolu'dan Türk göçmenleri nakledildi. (1460)

ARNAVUTLUK SEFERLERİ: Sultan II. Murat devrinden beri Osmanlı'yı uğraştıran İskender Bey, İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı topraklarına saldırılara başladı. 1455'te Evrenosoğlu İsa Bey komutasındaki Osmanlı ordusu, İskender'i yendi. İskender Bey bu yenilgiden sonra, Sırp, İngiliz ve Almanlardan aldığı yardımcı kuvvetlerle tekrar harekete geçti. Osmanlı kuvvetlerine karşı saldırılara başladı. Evrenosoğlu İsa Bey komutasındaki akıncıları Albulena Ovası'nda yendi. (Eylül 1457) Bu sıralarda Fatih Sultan Mehmet, halletmesi gereken Anadolu harekâtıyla meşguldü. Papa II. Pius Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı seferinin hazırlıklarını yapmakta idi. Fatih, İskender Bey ile bir barış antlaşması imzaladı. (Nisan 1463) Fatih'in Mora yarımadasındaki başarıları Venediklileri harekete geçirdi. Venedikliler, Osmanlıya karşı Macarlarla yapmış oldukları antlaşmaya İskender Bey'in de katılmasını sağladılar. (1464) Bu ittifaktan sonra Osmanlı topraklarına karşı saldırmaya başladılar. Fatih Sultan Mehmet, Balaban Paşa komutasında bir kuvveti Arnavutluk'a gönderdi. Balaban Paşa bazı zaferler kazandı ise de 1464 ve 1465 yıllarında yenildi. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet, 150 bin kişilik ordu ile Arnavutluk'a girdi. Dağlara çekilen Arnavutları takip eden Padişah, İskender'in merkezi Kroya Kalesi önlerine gelerek şehri kuşattı. (1465) Kış mevsimi yaklaşınca kuşatmayı Balaban Paşa'ya bırakıp döndü. Fatih'in çekilmesi üzerine ortaya çıkan İskender Bey, Venedik, Macaristan ve Ragusa'dan yardım alarak Kroya şehrini kuşatan Osmanlı ordusuna baskın yaptı. (1466) Kale önünde yapılan çarpışmada Balaban Paşa hayatını kaybetti. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet, baharda II. kez Arnavutluk seferine çıktı. Osmanlı ordusunu Buzurşek boğazında karşılayan İskender Bey ağır zayıat vererek kaçtı. Fatih, Kroya Kalesi'ni kuşattı. Ancak netice alınamayınca Ağustos 1467'de geri döndü. İskender Bey, İşkodra önlerinde Mahmut Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile çarpışmak istemiş ancak kısa bir süre sonra ölmüştür. (Ocak 1468) İskender Bey, Osmanlıları çok uğraştırmış, Adriyatik fethini geciktirmiştir.

Padişah, Boğdan seferinden sonra Arnavutluk seferine çıktı. (1478) Öncelikle o zamanlar Venediklilerin elinde bulunan Kroya şehrini aldı. Ardından İşkodra'yı

⁷⁰ Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 64-65.

kuşattı. Bu esnada İşkodra'ya yardım gönderen Gölbaşı, Dergos ve Leş şehirlerini fethetti. İşkodra kuşatmasının uzaması üzerine Evrenosoğlu Ahmet Bey kumandasında 40 bin kişilik kuvveti burada bırakarak İstanbul'a döndü. (Eylül 1478) Hiçbir yerden yardım alamayacaklarını anlayan Venedikliler kaleyi teslim ettiler. Böylece Arnavutluk'un fethi tamamlanmış oldu.

EFLAK PRENSLİĞİNİN ALINMASI: Tuna Nehri'nin kuzeyinde bulunan ve bugünkü Romanya'yı teşkil eden Eflak ve Boğdan prenslikleri Osmanlılara tâbi idi. 1456'da Eflak voyvodası olan Vlad Tepeş, Osmanlı sarayında yetişmiş idi. Fatih Sultan Mehmet, Trabzon seferinde bulunduğu sırada Osmanlılardan ayrılarak Macarlarla anlaştı ve Bulgaristan topraklarına saldırılara başladı. Daha sonra vahşi metotlarla binlerce insanı öldürdü. Osmanlının "Kazıklı Voyvoda" lakabını taktığı Vlad'ın en büyük zevki, kurbanlarını kazık üzerine oturtmak ve onların feci şekilde can verişlerini ziyafet sofrasında seyretmektir. Kazıklı Voyvoda, kısa sürede 20 binden fazla masum insanı işkencelerle öldürdü.

Bu hareketler üzerine Fatih Sultan Mehmet, onun kanlı saltanatına son vermek üzere Vidin muhafızı Hamza Paşa ile Yunus Bey'i Eflak'a gönderdi. Yakalanacağını anlayan Kazıklı Voyvoda, bir gece baskını ile Hamza Paşa ile askerlerini yakalayarak kazığa oturtmak suretiyle şehit etti. Daha sonra Osmanlı ülkesi olan Bulgaristan'a saldırarak 25 bin kadar esir aldı. Bununla yetinmeyen Kazıklı Voyvoda Fatih'in gönderdiği elçilerin kavuklarını 3'er çivi ile başlarına çaktırdı. Kazıklı Voyvoda, Niğbolu, Vidin ve Tuna boylarındaki diğer şehirlerde büyük ölçüde tahrip ve kıyımlar yaptı.

Fatih Sultan Mehmet, Kazıklı Voyvoda'yı cezalandırmak üzere bizzat Eflak seferine çıktı. Bu sırada Eflak ve Boğdan voyvodaları birbirlerine düştikleri için Boğdan voyvodası Osmanlıyı destekliyordu. Filibe'de toplanan 15 bin kişilik Osmanlı ordusu buradan Eflak'a doğru hareket etti. Padişah da 25 kadirge ve 150 nakliye gemisiyle Karadeniz'den Tuna'yı geçip Vidin'e ulaştı. Bu sırada Mahmut Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu Eflak topraklarına girmiş, Kazıklı Voyvoda bir türlü karşılıma çıkmamıştı. Evrenosoğlu Ali Bey, akıncı kuvvetleriyle Eflak topraklarında akınlar yapmaya başladı. Kazıklı Voyvoda gerilla savaşı metodunu uyguluyordu. Hatta bir gece baskınıyla Padişah'ı dahi öldürmeyi hedefledi ama

bunda başarılı olamadı. Bunun sonucunda kaçmaya başlayan Kazıklı Voyvoda'nın ordusu Osmanlı akıncıları karşısında tutunamayıp dağıldı. Kazıklı Voyvoda Macaristan'a sığındı. Macar kralı, Osmanlı ile arasının açılmasını istemediği için Kazıklı Voyvoda'yı hapsedti. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet, Vlad'ın küçük kardeşi Radul'u Eflak voyvodası ilan etti. Radul'un 1479 yılında ölmesi üzerine Vlad tekrar Eflâk'a geldi ise de başarılı olamadı. 2 yıl sonra kendi kölelerinden biri tarafından öldürüldü.⁷¹

BOSNA-HERSEK'İN FETHİ: Bosna, 1463 yılına kadar düzenlenen Haçlı seferlerinin hepsine katılarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştı. Ayrıca Osmanlı donanması henüz Venedik ile baş edecek düzeyde olmadığından Bosna alınarak Venedik karadan kuşatılabilirdi. Bosna tahtında oturan Stefan Tomaseviç, Osmanlıya verdiği vergiyi kesmiş, Fatih'in gönderdiği elçileri de bir müddet hapsedmişti. Bütün bunlar üzerine Fatih Sultan Mehmet bir ordu hazırlayarak Bosna seferine çıktı. (Mayıs–1463) Yol üzerindeki bütün kaleler birer birer fethedildi. Bosnalılar, Osmanlı ordusunun ilerlemesi karşısında tutunamayacaklarını anladılar. Fatih Sultan Mehmet, Mahmut Paşa komutasındaki bir kısım kuvvetini öncü olarak gönderdi. Yayça, Kilos, Sokol ve Bosna'nın merkezi fethedildi. Buradaki halkın bir kısmı iskân için İstanbul'a gönderildi. Fatih, Bosna sancak beyliğine Minnetoğlu Mehmet Bey'i, İzvornik Kalesi'ne de Mihaloğlu İskender Bey'i tayin ettikten sonra İstanbul'a döndü. (1463) Bosna'nın fethinden sonra Padişah, Mahmut Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerini Hersek'e gönderdi. Hersek Kralı, Osmanlıya karşı direnmenin boş olduğunu anlayıp barış teklifinde bulundu. Bu isteği kabul edildi. Kralın ölümünden sonra ülkenin yönetimi konusunda oğulları arasında anlaşmazlık çıktı. Hersek'in Osmanlı topraklarına tamamen ilhaki 1483'te mümkün olmuştur.⁷²

VENEDİK SAVAŞLARI: Osmanlı Devleti'nin Ege ve Akdeniz'deki bazı adaları ele geçirmesi, Venediklilerin ekonomik çıkarlarına aykırı idi. Osmanlı Devleti'nin hızla yükselişi Venediklileri telaşlandırıyor. Venedikliler, 1463'ten beri Osmanlı'nın hem doğusundaki hem de batısındaki düşmanları ile ittifak yaptılar. Düzenlenen Haçlı seferlerine de katıldılar.

⁷¹ Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e. C.2, s. 73–74.

⁷² Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e. C.2, s. 78, Selahattin Tansel, a.g.e. s. 169–175.

Osmanlıların Venedikliler ile savaşı 16 sene sürdü. Venedik donanmaları Batı Anadolu'daki şehirlere zarar verdiler. Mora'da birçok yerleri işgal ettiler. Sultan Fatih, Venedik'e ticari ambargo uyguladı. Venedikliler ile yapılan savaşların en çetini Ağrıboz Kalesi etrafında oldu. Fatih 70-100 bin kişilik bir ordu ile Ağrıboz'u kuşattı. Adanın yardımına Venedik donanması gelmesine rağmen adanın fethine engel olamadı. (Temmuz-1470) Padişah, Venediklilere vurmuş olduğu darbeyi yeterli görmeyerek birçok önemli komutanına Venediklilere ait limanların ve kasabaların vurulmasını emretti. Venedik'te bunlar olurken Batı Hristiyan dünyasında özellikle Napoli'de "İsa'nın haçının Roma'da bile yerlere atılacağından" korkulmaya başlanmıştı. Osmanlılarla Venedikliler arasındaki mücadeleler uzun yıllar sürmüş, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki tehlikelerden dolayı bu mücadele zaman zaman inkıta uğramıştır. Bu savaşların neticesinde zararlı çıktığını anlayan Venedikliler 25 Ocak 1479'da bir barış antlaşması imzaladılar. Bu antlaşma ile Venedikliler Osmanlı'da ticaret yapma hakkını tekrar elde ederken, Osmanlı Devleti'ne tekrar vergi vermeyi ve savaş tazminatı ödemeyi kabul ettiler.⁷³

2.2. FATİH'İN KARADENİZ SİYASETİ

AMASRA'NIN FETHİ: Osmanlılar Anadolu'nun büyük bir kısmını hâkimiyetleri altına aldıkları halde kuzeyde Karadeniz'e kıyı olan kısımlar, yabancıların elinde bulunmakta idi. Trabzon Rum imparatorluğu, İsfendiyaroğulları Beyliği ve Amasra Cenevizleri arasında taksim edilmiş olan Karadeniz'in bu sahil bölgesinde birçok büyük ve önemli şehirler ile kasabalar sıralanmıştı. Bunların bazıları geniş bir hinterlanda sahip bulunuyorlardı. Ayrıca bunlardan bir kısmı doğudan ve İran'dan gelen büyük kervan yolunun üzerinde idi. İstanbul'u fetheden Osmanlı'nın siyaseten ve iktisaden buralara sahip olması zaruri idi. Bu itibarla Fatih Sultan Mehmet buraları işgal etmek üzere bir plan hazırladı.⁷⁴ Amasra Cenevizlileri zaman zaman eşkıyalık yapıyor, Türk köylerine saldırıyor, asileri saklıyor ve ödemeleri gereken vergileri aksatıyorlardı.

⁷³ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 195-216.

⁷⁴ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 249.

Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet karadan, Mahmut paşa komutasındaki 150 parçalık donanma denizden Amasra'yı kuşattılar. Amasralılar da kaleyi teslim ettiler. Padişah Amasra'nın ileri gelenleri ile tekfurunu İstanbul'a gönderdi, buraya diğer Türk bölgelerinden insanlar getirdi. (1461)

İSFENDİYAROĞULLARI BEYLİĞİNİN KALDIRILMASI: Fatih Sultan Mehmet, Amasra'nın fethinden sonra Sinop ve çevresinde bulunan İsfendiyaroğulları beyliği topraklarını fethetmeye karar verdi. Anadolu'da Türk birliğini gerçekleştirmek istiyordu.

Amasra'nın fethinden sonra Bursa'ya dönen Fatih Sultan Mehmet, Veziriazam Mahmut Paşa'yı 100 gemiden oluşan bir donanma ile Trabzon'a gönderdi. Bu sırada İsfendiyaroğlu İsmail Bey'e bir mektup yazarak "Trabzon seferi için donanmanın denizden, kendisinin de karadan hareket ettiğini, donanma Sinop limanına geldiği sırada burada dinlenmesini ve gemilerin tamir ve bakımının yapılmasını, kendisinin Ankara'ya geldiği sırada İsfendiyaroğlu askerlerinin de hazır bulunmasını" istedi. İsmail bey'in kardeşi Kızıl Ahmet ise Osmanlılar tarafında idi. Kardeşi İsmail Bey'in Osmanlıya karşı nasıl bir ittifak içerisinde olduğunu biliyordu. İsmail Bey, oğlu Hasan Bey idaresinde en iyi askerlerinden bir ordu kurarak Ankara'ya gönderdi. Osmanlı Devleti Hasan Bey'i hapsedti. Kızıl Ahmet Bey, Kastamonu beyliğine tayin edildi. Fatih Sultan Mehmet, Kastamonu'ya geldi. Buradan Mahmut Paşa'yı Sinop üzerine gönderdi. Sinop Kalesi'ne sıkışıp kalan İsmail Bey'in kurtuluş ümidi kalmamıştı. Mahmut Paşa, İsmail Bey'e mektup yazarak uzun uzun nasihat etti. O da bu nasihatlara uydu, kaleyi teslim etti. Padişah da İsmail Bey'in o zamana kadar yaptıklarına bakmadan affetti. Çadırında ayakta karşıladı. Fatih Sultan Mehmet, İsmail Bey'e Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar kazalarını verdi. Oğlu Hasan Bey'i bolu sancak beyliğine tayin etti. Kardeşi Kızıl Ahmet ise Kastamonu Beyliğinde kaldı.(1461)⁷⁵

TRABZON'UN FETHİ: Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Amasya valisi Şehzade Bayezid'in lalası Hızır Bey'i Trabzon'a sevk etmiş, bir donanma da denizden şehri çevirmişti.(1456) Bunun üzerine Trabzon Rum

⁷⁵ Selahattin Tansel, a.g.e. s.253-259, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 90-91, Y. Yücel, A. Sevim, a.g.e., s. 47-50.

imparatoru İoannes, yılda 3000 altın vergi ödemeyi kabul ederek bu tehlikeden kurtuldu. İoannes'in 1458'de ölümü üzerine yerine geçen kardeşi David Komnenos, Akkoyunlularla beraber Gürcistan Krallığı ile de Osmanlılar aleyhine bir antlaşma yaptı. Daha sonra Osmanlılara ödenen vergileri kesti. Bu sırada Avrupa'da oluşan haçlı ordusuyla da ittifak yaptı.

Fatih, Amasra, Kastamonu ve Sinop'u fethettikten sonra 300 gemiden oluşan Osmanlı donanmasını Trabzon üzerine gönderdi. Ardından kendisi -niyetinin anlaşılmasında için- Sivas üzerinden ilerledi. Seferin kendi üzerine yapıldığını zan eden Uzun Hasan telaşlandı. Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun öncü kuvvetleri, Koyulhisar'ı kuşatarak 3 gün içinde Akkoyunlulardan geri aldı. Ayrıca Uzun Hasan'ın amcaoğlu Hurşit Bey komutasındaki ordu da bozguna uğratıldı. Bunun üzerine Uzun Hasan, içlerinde annesi Sare Hatun ve Çemişgezek Bey'i Kürt Hüseyin'in de içinde bulunduğu elçi heyetini Osmanlı ordugâhına gönderdi. Yapılan müzakerelerde, Akkoyunluların Osmanlı topraklarına saldırmamaları ve Trabzon Rum İmparatorluğu'na yardım etmemeleri konusunda bir antlaşma yapıldı. Fatih, Uzun Hasan'a güvenmediği için elçilik heyetinden bir kişiyi serbest bıraktı. Diğer elçileri ve Uzun Hasan'ın annesi Sare Hatun'u da yanına alarak Trabzon üzerine yürüdü. Fatih öncü olarak Mahmut Paşa'yı göndermişti. Fatih Sultan Mehmet, Trabzon yakınında bulunan çok kayalık ve yüksek dağları geçmek zorunda kaldılar. Padişah dahi atından inip eteklerini beline sokarak uzun müddet dağa tırmandı. Bu durumu gören Sare Hatun: *"Oğlum! Bir Trabzon için kendini bu kadar yormak çok değil midir?"* deyince Fatih: *"Valide! Bu taraflara gelişimiz ve bu zahmetlere katlanışımız, kale fethetmek ve servet kazanmaktan ibaret değildir. Maksudumuz, Allah'ın rızasını ve cihat sevabını kazanıp buraları müslümanlara vatan yapmaktır. Bundan ötürü çektiğimiz sıkıntılardan daha çoğunu çeksek yine azdır."* diye cevap verir.⁷⁶

⁷⁶ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 267, Âşık Paşazade'ye göre Padişah şöyle cevap verir: *"Ana! Bu ben[üm] çektiğim zahmetler din yoludur kim yârin kıyâmet gününde -âmennâ ve saddeknâ- hacil olanlardan olmayavuz. Zira bizüm elümüzde İslam kılıcı vardur ve ger biz bu zahmetleri ihtiyar itmesevüz bize gazi demek lâyük olmaz"* Âşıkpaşazade, a.g.e., s. 435, Hammer'e göre şöyle cevap vermiştir: *"İslam'ın kılıcı benim elimdedir. Eğer bu zahmetlere katlanmayacak olursam, gazi ünvanına layık olamam. Bugün yahut yarın Allah'ın huzuruna çıkınca, sonra mahcup olurum."* Hammer, a.g.e. s. 218.

İmparator David Komnenos, Osmanlı ordusunun Trabzon'u kısa sürede kuşattığını görünce çok şaşırıldı. Padişah'a elçi göndererek barış teklif etti. Ancak Fatih şehrin teslim edilmesiyle barışın olabileceğini bildirdi. Hiçbir kurtuluş ümidi kalmayan İmparator, 26 Ekim 1461'de şehrin anahtarlarını teslim etti. İmparator ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderildi.⁷⁷

KIRIM'IN OSMANLILARA BAĞLANMASI: Cenevizlilerin İstanbul ve Amasra'nın fethinden sonra Güney Karadeniz'de limanları kalmamıştı. Ancak Kuzey Karadeniz'de Kefe, Azak ve Menkûb gibi 3 önemli şehir hâlâ Cenevizlilerin elinde idi. Fatih,1454 yılında 56 gemiden oluşan bir donanmayı Kefe'ye gönderdi. Cenevizliler vergi vermeyi kabul ettiler. Diğer yandan Altınordu Hanlığı'ndan ayrılarak bağımsız bir Kırım Devleti'ni kurmuş olan Gazi Giray, o bölgede hüküm sürmekteydi. Gazi Giray ölünce yerine geçen Mengli Giray Osmanlılara karşı çeşitli ittifaklara girişti.

Fatih Sultan Mehmet, Otlukbeli Savaşı'ndan sonra, Vezir-i azam Gedik Ahmet Paşa komutasında 70 bin asker ve 300 gemiden oluşan donanma Karadeniz'e açıldı. (1475) Haziran başında Kefe limanını, ardından Azak kalesini daha sonra sarp bir mevkiye bulunan Menkûb Kalesi'ni fethetti. Böylece Karadeniz'deki son Ceneviz kolonileri de ortadan kaldırılmış oldu.

Kırım Hanı Mengli Giray Han ise bu esnada Cenevizliler tarafından Suğdak'ta kardeşleri ile hapiste idi. Gedik Ahmet Paşa, Suğdak'ı ele geçirerek Mengli Giray'ı kurtardı ve "Osmanlılara sadık kalarak dostuna dost, düşmanına düşman olmak şartıyla" şartıyla tahtına döndü. 1478'den sonra Kırım Hanlığı'nın tamamen Osmanlı'nın himayesine alınmasıyla Karadeniz bir Türk gölü haline geldi.⁷⁸

2.3. FATİH'İN ORTA VE DOĞU ANADOLU SİYASETİ

KARAMANOĞULLARI BEYLİĞİNİN ORTADAN KALDIRILMASI: Karamanoğlu İbrahim Bey ile 1451'de barış imzalanmasına rağmen, Karamanoğulları İstanbul'un fethinden önce Venediklilerle sözde bir ticaret antlaşması yaptılar. Bu antlaşma Karamanoğlu İbrahim Bey, Hristiyanlara birçok

⁷⁷ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 261-270, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 91-96, Hammer, a.g.e. s. 218.

⁷⁸ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 271-279, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 97-98.

haklar tanıyordu. İstanbul'un fethi ile Hristiyanların hâmisî konumuna gelen Fatih Sultan Mehmet'in faaliyetlerinden rahatsız oluyordu. Ancak Memlûklülerin Anadolu'da çeşitli yerleri istila etmesi üzerine Fatih'e yanaştı, kızını Padişah'a verdi. Yaptıkları antlaşmaya da vefatına kadar sadık kaldı. İbrahim Bey'in ölümü üzerine yerine geçen veliahd ve Fatih'in halasının oğlu Pir Ahmet, kardeşlerinin de destekleri ile Konya'da hükümdarlığını ilan etti. Bunun üzerine Memlûkluların ve Uzun Hasan'ın yardımlarını alan Akkoyunlu Türkmenleri, Pir Ahmet kuvvetlerini mağlup ederek Kayseri, Aksaray, Konya civarında tahribat yaptılar. Bunu fırsat bilen Pir Ahmet'in kardeşi İshak Bey, kardeşlerine savaş açtı. Osmanlı hükümdarına sığınan Pir Ahmet ve kardeşlerine Padişah Kayseri'yi Osmanlıya bırakmak şartı ile yardım etti. Pir Ahmet, Silifke Kalesi hariç bütün Karaman iline hakim oldu. İshak Bey ailesini, oğullarını ve hazinesini bırakarak Uzun Hasan'a sığındı. Diyarbakir'de de öldü. (1465)

Osmanlı himayesinde Karamanlı tahtına geçen Pir Ahmet'in Orta Anadolu'ya hâkim olması, Memlûklular ile Akkoyunluları rahatsız etti. Böylece Karaman ilinde Osmanlı, Akkoyunlu ve Memlûklular hak iddia etmeye başladılar. Osmanlıya tabi olmasına rağmen Pir Ahmet, Akkoyunlu ve Venedik devleti ile antlaştı. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet Karamanlı topraklarına yürüdü ve Konya ile Gevale Kalesi'ni ele geçirdi. (1466) Fatih, Karamanoğulları Beyliği topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdiği bu seferden dönüşü sırasında buranın ileri gelen zararlı eşraf ve beylik erkânından bir kısmı ile sanatkârlarının tamamının İstanbul'a gönderilmesini emretti. Merkezi Konya olan Karaman vilayetinin idaresini de Şehzade Mustafa Çelebi'ye bıraktı. Osmanlı ordusunun Konya'dan ayrılması üzerine Lârende'den hareket eden Pir Ahmet ve taraftarları Ereğli, Aksaray, Develi ve Niğde gibi eski Karaman şehirlerini ele geçirdiler, Konya'yı ise alamadılar.(1469) Fatih Sultan Mehmet, Rum Mehmet Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu Lârende ve Ereğli'de çok şiddetli hareket etti. Silifke taraflarında Varsak Türkleri'ne ise yenildiler. Karamanoğlu Kasım Bey ve Pir Ahmet Bey müşterek hareket ederek Ankara civarında Osmanlı ordusuna büyük zayıatlar verdirdiler. Bunun üzerine Padişah, Pir Ahmet ve Kasım Bey üzerine Sadrazam İshak Paşa'yı gönderdi. Bu ordunun gelişi üzerine Karaman halkı Pir Ahmet'e yardım etmedi. Pir Ahmet de daha fazla dayanamayacağını anlayarak Uzun Hasan'a iltica etti.

Akkoyunlular ile Venediklilerin Osmanlılar aleyhine yaptıkları anlaşma gereğince Karaman sahillerine bir donanma gönderdiler. (Ağustos-1473) Haçlı donanması da Antalya ve İzmir'i tahrip ettikten sonra Silifke'nin ve Gorigos'un geri alınmasında yardımcı oldular. Akkoyunlulardan gerekli yardımı alan Pir Ahmet ise, İçel'in kuzeyindeki bölgelere hâkim oldu.

Otlukbeli Savaşı'nı kazandıktan sonra (11 Ağustos 1473) yeniden Karamanoğulları meselesiyle ilgilenmeye başlayan Fatih Sultan Mehmet, Gedik Ahmet Paşa idaresinde bir ordu gönderdi. Bu ordu, Larende civarında Pir Ahmet'i mağlup ettikten sonra Ermenek'i ele geçirip Silifke Kalesi'ni geri aldı. Gedik Ahmet Paşa, Pir Ahmet'i takip etti. Pir Ahmet ise eşi ve hazinesiyle birlikte dağlara çekilerek ıstırap içinde öldü. Karamanoğlu Kasım Bey ise Memluk Sultanlığı'na sığınmak zorunda kaldı. Bu sırada aniden ölen Karaman Valisi Şehzade Mustafa'nın yerine getirilen Cem Sultan bölgedeki Karamanlı cemaat beyleri ile dostluk kurarak onların gönlünü aldı. Karamanoğlu Kasım Bey Cem Sultan ile haberleşmeye başladı. Nitekim Fatih'in ölümünden sonra ortaya çıkan Kasım Bey, II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki mücadeleye karışmış, Cem Sultan'ı desteklemiştir. Ancak Cem Sultan'ın Rodos şövalyelerine sığınması üzerine II. Bayezid ile anlaşmış ve bir yıl sonra 1483'te ölümü üzerine Karamanoğulları hanedanı sona ermiştir.⁷⁹

OSMANLI-AKKOYUNLU İLİŞKİLERİ: XIV. yüzyılda Doğu Anadolu'da Akkoyunlu Türkmenleri, merkezi Diyarbakır olmak üzere Urfa, Mardin, Çemişgezek, Kemah, Erzincan, Erzurum ve Çoruh bölgelerini içine alan bir devlet kurmuşlardı. Fatih'in döneminde bu devletin başında Uzun Hasan bulunuyordu. Kendini Timur ile mukayese eden Uzun Hasan, Osmanlıya ait Koyulhisar'ı aldı. Anadolu'da Fatih Sultan Mehmet'in önünü kesmek isteyen Uzun Hasan bunun için çeşitli arayışlara girdi. Başta Trabzon-Rum İmparatorluğu ile Rodos'taki şövalyeler, Venedikliler ve Karamanoğulları gibi Osmanlı'nın düşmanı olanlarla işbirliği yaptılar. Osmanlıdan kaçanların sığındıkları yer Uzun Hasan'ın yanı oldu.

Fatih Sultan Mehmet'in Sinop'u almasından sonra, Sivas üzerine yürümesi Uzun Hasan'ı telaşlandırmış, içinde annesi Sare Hatun'un da bulunduğu bir elçilik heyetini Fatih'e göndermişti. Belirli bir barış antlaşması yapılmıştı. İran, Irak ve Azerbaycan'ı ele geçirerek tekrar Osmanlı aleyhine çalışmaya başlayan Uzun Hasan,

⁷⁹ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 271-279, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 97-98.

Karamanoğulları'nın iç karışıklığında bu beyliği hep Osmanlıya karşı korumaya çalışmıştır. Kendisinin iyice kuvvetlendiğini hisseden Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmet'e bir elçi göndererek Trabzon, Sinop ve Karaman'ı terk etmesini istedi. (1467) Orta Anadolu'ya kuvvet göndererek büyük tahribatlar yaptı. Tokat'ı ve Karaman ülkesini yağma ve tahrip ettirdi. (1471) Trabzon Rum İmparatoru'nun bir yeğenini Trabzon'a saldırttı.(1472) Buna çok kızan Fatih, Konya valisi Şehzade Mustafa ile Anadolu Beylerbeyi Davut Paşa'nın harekete geçmelerini emretti. Karamanlı topraklarında Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufca Mirza idaresindeki Akkoyunlu kuvvetleri ile yapılan savaşı Osmanlı ordusu kazandı. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet, 1472–1473 kışını İstanbul'da sefer hazırlıkları yaparak geçirdi. Uzun Hasan'a gönderdiği mektupta da özetle şunları söylüyordu: “Bundan önce validenin ricasıyla pençe-i gazabımdan kurtulmuşsun. Biz de seni mütenebbih olmuş ve semt-i salaha yönelmiş kabul ederek affetmiştik. Halbuki senin gibi imansız bir Türkmenin benim zaman-ı ma'delet-nişân-ı hüsrevânemde saltanat ve istiklal davasında bulunması haramdır. Bâde-i gurur ile mest ü medhûş olarak ve inâyât-ı padişahanem hukukunu unutarak adaletli idarem altında rahat bir surette yaşayan Tokat ve sonra da Karaman ülkelerine askerlerini göndererek tîynet-i ridîe-i tük mânîyen muktezasınca ahaliye zulmettirdiğin, birtakım şiddetlere başvurduğun ve rezaletlere sebep olduğun malumumuzdur. Onun için seni öldürmek ve memleketini tahrip etmek üzere bu yılın baharında harekete karar verdik. Sen vilayet yıkmayı padişahlık mı zannettin? Çekinmeden korkmadan topraklarımıza tecavüz ettiğin gibi kılıcımız senin göğsünde kana bulanmalıdır. Er isen meydana gel. Kadın gibi delikten deliğe girme, hazırlıklarını yap, haber verilmedi deme. Zira ki vücûd-ı habisin arza-i telefdür ve bu babda özür ve bahane bertarafdur.”⁸⁰ O zamana kadar yapacağı savaşları en yakınından dahi gizleyen Fatih, bu sefer her şeyi açıkladı. Bu fikrini sadece Uzun Hasan'a değil herkese duyurmaktan kaçınmadı.

Fatih Sultan Mehmet, Mihaloğlu Ali Bey ile kardeşi İskender Bey emrindeki Rumeli akıncılarını öncü olarak Sivas bölgesine gönderdi. Çok geçmeden kendisi de kalabalık bir ordu İstanbul'dan hareket etti. (Nisan-1473) Akkoyunlu devletine yardım etmek isteyen Venediklilerin gönderdiği donanmalar, Akdeniz kıyılarına yaklaşmalarına rağmen daha önceden buralar Osmanlı'nın eline geçtiği için

⁸⁰ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 310-311.

Venedikliler Uzun Hasan'a yardım edemediler. Fatih Sultan Mehmet Erzincan'a doğru ilerlerken Karaman valisi şehzade Mustafa Beypazarı'nda, Amasya valisi şehzade Bayezid de Kazabat'ta ordularıyla beraber katıldılar. Ordunun sağ koluna şehzade Bayezid komuta edecekti. Emrine de Has Murat Paşa ile kırk sancak beyi ve yirmi bin Rumeli azebi verilmişti. Sol kola şehzade Mustafa komuta edecekti. Anadolu Beylerbeyi Davut Paşa ile yirmi dört sancak beyi ve yirmi bin azeb de şehzadenin emrinde idiler. Padişah ortada bulunuyordu; önünde yeniçeriyer vardı. Sağında ve solunda da sipahiler bölüğü ile silahdar bölüğü vardı.⁸¹

Ordu ile Uzun Hasan'ın askerleri arasındaki ilk çatışma Tercan'da oldu. Has Murat Paşa komutasındaki öncü kuvvet nehri geçip Uzun Hasan'ın öncü birliklerini kovalamaya başladı. Bu sahte bir geri çekilişti. Çok geçmeden pusudakiler ortaya çıkınca kanlı bir savaş oldu, Has Murat Paşa şehit düştü. 12 bin kişilik Osmanlı öncü kuvveti dağıldı. Bundan yararlanan Uzun Hasan, Osmanlı ordusuna dar bir vadide ikinci bir baskın yaptı. Ancak ordu, tepeleri tutan Davut ve Mahmut Paşaların gayretleri ile kurtuldu. Yürüyüşe devam eden Osmanlı ordusu Otlukbeli denen mevkie gelince Akkoyunlu ordusu gözüktü. İki ordunun savaş düzeni almasından sonra 11 Ağustos 1473'te büyük meydan muharebesi başladı.

Savaş, Akkoyunlu ordusunun sağ kanadına komutanlık eden Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Mirza'nın oğlu Davut Paşa emrindeki Osmanlı birliklerine hücum etmesiyle başladı. Sol kanat kumandanı Şehzade Mustafa da bu hücumu püskürtmek için bütün gücüyle saldırdı. Bu arada Osmanlı askerleri arasında kalan Zeynel Mirza atından düşürülerek öldürüldü. Onun ölüm haberi Akkoyunluların maneviyatını sarstı. Şehzade Mustafa Akkoyunluların sağ kanadını çökertmişti. Şehzade Bayezid de Uğurlu Mehmet üzerine hücumlarını yoğunlaştırmıştı. Bu sırada Uzun Hasan'ın emrindeki merkez kuvvetleri de dağılmaya başladılar. Osmanlı askerlerinin otağına iyice yaklaştığını gören Uzun Hasan, karşı koymanın bir sonuç vermeyeceğini anlayarak kaçtı. Onun savaş alanını terk etmesinden sonra bütün Akkoyunlu

⁸¹ “Bu savaş esnasında İstanbul'da Şehzade Cem bırakılmıştı. Ordu ile haberleşme imkânı olmadığından ve bir ara ordunun Uzun Hasan'a yenildiği şayiisi çıkınca, Şehzade Cem kendi adına valilerden ve komutanlardan kat'i itaat istemiştir”. Selahattin Tansel, a.g.e. s. 310-311. “Daha sonra bunu duyan Fatih Sultan Mehmet, oğlu Cem'i azarlamış ona biat eden lalalarını da idam ettirmiştir.” Mahmut H. Şakiroğlu, “Cem Sultan”, TDVİA, C. 7. s. 283.

kuvvetleri dağıldı. Uzun Hasan'ın otağı, samncağı, mehteri ve hazinesini ele geçiren Osmanlılar, aralarında pek çok kumandanın da bulunduğu 5 bin kişiyi esir aldılar.

Fatih, Uzun Hasan'ı takip etmeyerek zaferden birkaç gün sonra döndü. Uzun Hasan elçi göndererek barış istedi. Bir daha Osmanlıya saldırmamak şartıyla barış antlaşması yapıldı. Osmanlı için Akkoyunlu tehlikesi bertaraf edilmiş oldu.⁸²

OSMANLI – MEMLÛK İLİŞKİLERİ: Fatih Sultan Mehmet, tahta çıktığında Mısır'a hakim olan Memlûk sultanları ile dostluk kurmaya çalıştı. İstanbul fethedildiğinde, Memlûk sultanı Mısır şehirlerinde günlerce şenlik yaptırdı. Fatih'e bir bir elçi ve hediyeler gönderdi. Osmanlı ile Memlûklülerin arası Dulkadiroğlu Beyliği yüzünden açıldı. Fatih, damadı olduğu Dulkadiroğulları Beyliğinin topraklarında hak iddia ediyordu. Memlûk sultanı bundan hoşnut olmadı. Osmanlı'nın kendisi için büyük bir tehlike olabileceğini düşünüyordu. Fatih Sultan Mehmet, Trabzon'u fethedince onu tebrik etmedi. Fatih de yeni Memlûk Sultanı Hoşkadem'in hükümdarlığını kutlamadı. Ancak asıl problem Hicaz su yollarının tamiri meselesinde çıktı. Padişah Hicaz su yollarını tamir için usta gönderince Karamanoğlu Pir Ahmet, Memlûk sultanına mektup yazarak, Fatih'in Hicaz su yolları bahanesiyle Hicaz Emirine yüklerle altın para gönderdiğini ve Mısır'a karşı isyana teşvik ettiğini yazdı. Bundan başka Dulkadiroğulları beyliğinde meydana gelen karışıklıklar Osmanlı-Memlûk münasebetlerinin bozulmasına sebep oldu. Her iki taraf da Dulkadiroğulları üzerinde hakimiyet mücadelesi yaptılar. Bununla beraber Fatih Sultan Mehmet'in hem doğuda ve hem de batı da birçok mesele ile ilgilenmesi, onun Mısır üzerine sefere çıkmasına engel olmuştur.⁸³

3. FATİH SULTAN MEHMET'İN ÖLÜMÜ

Dulkadiroğulları Beyliği yüzünden Osmanlı ile Memlûk devletleri savaş noktasına gelmişti. Fatih Sultan Mehmet, 1480 senesi başlarında Alaüddevle Bozkurt Bey'i yeniden Dulkadirli topraklarına gönderdi. 29 Nisan 1481'de hasta olmasına rağmen Fatih Sultan Mehmet, büyük kuvvetlerin başında Üsküdar'a geçmiş ve bir at arabasına binerek doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı. Kimi kaynaklar onun

⁸² Selahattin Tansel, a.g.e. s. 299-328, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 105-113, Y.Yücel, A.Sevim, a.g.e. s. 65-74.

⁸³ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 329-340, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 113-114.

Memlûklüer üzerine sefere çıktığını kimileri de Rodos üzerine sefere çıktığını yazmaktadırlar. Fakat onun nereye gittiğini kimse bilmiyordu. Gebze yakınındaki Hünkâr veya Tekfur çayırına geldiği vakit hastalığı büsbütün arttı. 4 Rebiülevvel 886 / 3 Mayıs Perşembe 1481 Perşembe günü ikinci vakti 31 yıl saltanat sürdükten sonra vefat etti. Ölümü bir müddet gizlendi. Naaşı İstanbul'a getirilerek, 23 Rebiülevvel 886 / 22 Mayıs 1481 Salı günü devrin ünlü şeyhlerinden Şeyh Vefâ cenaze namazını kıldırdıktan sonra Fatih Camii avlusunda bulunan türbesine defnedildi.⁸⁴

4. FATİH SULTAN MEHMET'İN KİŞİLİĞİ

Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusudur. Avrupa ve Asya'da başkenti İstanbul olmak üzere, dört yüz yıl boyunca büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeği olacak bir imparatorluk kurmuştur. Fatih, Sultânu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn (iki karanın ve iki denizin hükümdarı, yani Rumeli-Anadolu'nun ve Akdeniz-Karadeniz'in hükümdarı) lakabını kullanıyordu. Dünya hakimiyeti için savaşan, ama aynı zamanda bir hoşgörü ve kültür adamı da olan bir savaşıydı.⁸⁵

Sultan II. Mehmet'in kişiliğinin oluşmasında devrinin çok iyi hocalarının verdiği eğitim yanında babası Sultan II. Murat'ın vermiş olduğu nasihatlar da önemlidir. Sultan II. Murat'ın nasihatları uzuncadır. Oğluna nasihatında bir padişahın olması gereken özellikleri anlatır ve sonunda da şöyle der: “ *Ve adaleti elden koma ki Allah u Teâlâ adildir. Tâ ki sana nazar eyleye. Zira O'nun emriyle kulları üzerine seni eşref etmiştir. Ve bunları kılıp nasihatimi tutacak. Allah'ın emriyle vefat ettiğinde şüphesiz cennetlik olursun... Padişahlık heman bir terazi tutar kimesneye benzer. İmdi padişah olup teraziye doğru tutarsın. Allah u Teâlâ dahi sana doğru nazar eder.*”⁸⁶

Sultan II. Mehmet'e verilmiş olan Fatih unvanı sadece Bizans'ı fethettiği için değildir. Aynı zamanda devletin sınırlarını her yönden genişlettiği ve her giriştiği

⁸⁴ Selahattin Tansel, a.g.e. s. 340-341, Osmanlı Ansiklopedisi, a.g.e., C.2, s. 115, Hammer, a.g.e. s.277, Y.Yücel, A. Sevim, a.g.e. s. 92.

⁸⁵ Halil İnalçık, The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600) Çev. Ruşen Sezer, İstanbul-2008, s. 34.

⁸⁶ Sultan Murat Han, Fatih Sultan Mehmet'e Nasihatlar, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul-tarihsiz, s. 80-81.

savaşı kazandığı içindir.⁸⁷ Fatih Sultan Mehmet, 2 imparatorluk, 14 devlet ve 200 şehir fethetmiştir.

20 yaşında Osmanlı padişahı olan Sultan II. Mehmet, İstanbul'u fethedip 1100 yıllık Doğu-Roma İmparatorluğunu ortadan kaldırarak Fatih unvanı aldığı gibi, yüksek yeteneği ve dehasıyla dost ve düşmanlarına kudretini kabul ettirmiş olan büyük Türk hükümdarı idi. O, 1481 yılına kadar 30 yıl hükümdarlık yapmış, bizzat 25 sefere katılmıştır. Fatih Sultan Mehmet Anadolu'daki Hristiyan devletlerini ortadan kaldırdıktan başka Bosna da dâhil olmak üzere Balkanları tamamen fethetti. 23 yaşında İstanbul Fatih'i olan Sultan II. Mehmet azim ve irade sahibi olup temkinli ve verdiği kararları kesinlikle uygulayan bir kişiliği var idi. Devlet yönetiminde oldukça sertti. Duygularını gizlemeyi bilir, düzenleyeceği seferleri uygulayınca kadar gizli tutar, sonra amacını birdenbire açıklardı. Bu nedenle düşmanlarını şaşırtarak bir yılda, birkaç ülkenin fethini gerçekleştirirdi. Savaşlarda son derece cesur olur, bozgunu önlemek için ileri atılarak, askerleri savaşa teşvik ederdi. Gerektiğinde de soğukkanlılığını ve itidalini korumasını bilirdi.

Bütün bu özelliklerinin yanı sıra imar işlerine de çok büyük önem vermiştir. Fethettiği yerlerin kısa zamanda mamur hale gelmesi için büyük çaba göstermiş, buralarda dini ve kültürel kurumlar yaptırmıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra burada hızlı bir imar faaliyeti başlatmış, şehrin bayındır bir hale gelmesi için Anadolu'daki Türklerden pek çok aile İstanbul'a yerleştirmiştir. Ayrıca Anadolu'daki sanatkarları İstanbul'a davet eden Fatih Sultan Mehmet, burada saray, cami, medrese, imaret, han, hamam, hastane ve bedesten gibi dini ve sosyal binaların yapımını başlattı. İlk iş olarak Ayasofya kilisesi, mimarisine hiç dokunulmadan bir minare eklenerek camiye çevrildi. Fatih daha sonra bugün kendi adıyla anılan ve İstanbul'un yedi tepe üzerinden biri üzerinde bulunan Fatih Camini yaptırdı. 1462 yılında başlayan bu caminin inşaatı 1470 yılında tamamlanmıştır. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra bugünkü üniversite merkez binasının bulunduğu yerde bir saray yaptırmıştı. Ancak Sarayburnu çevresinin güzelliği ve yerinin müsait oluşu dikkate alınarak 1465 yılında burada yeni bir saray inşaatına girişildi ve 1478'de resmi vesikalarda "Saray-ı Cedid-i Âmire" olarak geçen Topkapı sarayı tamamlandı.

---

⁸⁷ Hammer, a.g.e. s. 277.

Fatih Sultan Mehmet tek kişinin mutlak otoritesine dayanan bir yönetim kurarak klasik Osmanlı padişahlığı dönemini başlatmıştır.⁸⁸ Büyük imparatorluk kurucularının bütün özelliklerini taşıyan Fatih Sultan Mehmet dünya çapında bir devlet kurmak fikrine tam olarak inanmış, dünya hâkimiyeti fikrini de benimsemişti. Kendisini Roma'nın yegâne ve hakiki varisi olarak görmüştür.

Onun bu düşüncesinin kaynağı Türk-Moğol hakanlık, İslâmî hilafet ve Roma imparatorluğu fikriydi. Fatih Sultan Mehmet'in İtalyan nedimlerine Roma tarihleri okutarak bu geleneği kavramaya çalıştığı da bilinmektedir. Onun bu inancı benimsemesinde etrafındaki Bizanslı ve Batılı yakınları (Georgios Trapezuntios, Kritovoulos, Amirutzes, Benedetto Dei, Gaetali, Jacopo, Criaco d'Ancona vb.) rol oynamıştır. İstanbul'un fethinden kısa bir zaman sonra orada bulunan Jacopo Languschi dünyada bir tek imparatorluk, bir tek iman ve bir tek hükümdarlık olmasını iddia eden Fatih'n bu birliği kurmak için dünyada İstanbul'dan daha layık bir yer olmadığı, bu şehir sayesinde Hristiyanları hükmü altına alabileceği düşüncesinde olduğunu belirtir. Georgios Trapezuntios, Fatih'e hitaben "*Kimse şüphe etmez ki sen Romalılar imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparatordur ve Roma imparatorluğunun merkezi de İstanbul'dur.*" diyordu. Papa II. Pius, Fatih'i Hristiyanlığa davet ediyor ve Hristiyanlığı kabul ederse meşru imparator sıfatıyla dünyanın en kudretli hükümdarı haline geleceğini söylüyordu.⁸⁹

Aslında Fatih Sultan Mehmet için bütün bunlar siyasi birer araçtan ibaretti. Fatih Sultan Mehmet kendisini İslam âleminin bir hamisi olarak da görüyordu. İstanbul'un fethindeki temel etkenin, Hz. Muhammed'in "*İstanbul elbette bir gün fetholunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onu fetheden asker ne güzel askerdir*" hadisi⁹⁰ olduğu bilinmektedir. Trabzon-Rum İmparatorluğu seferinde Uzun Hasan'n annesi Sare Hatun: "*Oğlum! Bir Trabzon için kendini bu kadar yormak çok değil midir*" deyince Fatih: "*Valide! Bu taraflara gelişimiz ve bu*

⁸⁸ Buna rağmen çeşitli önemli olaylarda, savaşlarda vb. durumlarda etrafında hemen bir meclis oluşturmuş, genellikle de bu meclislerden çıkan kararları uygulamıştır.

⁸⁹ Halil İnalçık, "Mehmet II", a.g.m. s. 405-406.

⁹⁰ Bu hadis-i şerifin kaynakları ve kaynaklarının tenkidi konusunda bakınız: İsmail Lütfi Çakan, "Fetih Hadisi ve Akşemseddin'in Fetihdeki Yeri", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara-Tarihsiz, s. 153-163. Ali Yardım, "Türk'ün Şeref Madalyası: Fetih Hadisi", Türkler, Ankara-2002, C.11, s. 90-95.

*zahmetlere katlanışımız, kale fethetmek ve servet kazanmaktan ibaret değildir. Maksudumuz, Allah'ın rızasını ve cihat sevabını kazanıp buraları müslümanlara vatan yapmaktır. Bundan ötürü çektiğimiz sıkıntılardan daha çoğunu çeksek yine azdır.”*⁹¹ diye cevap verir. Fatih Sultan Mehmet böylece kendisini İslam âleminde gazanın en büyük temsilcisi olarak görüyor ve hareketlerini de meşrulaştırıyordu. Diğer İslam ülkelerinde de Fatih Sultan Mehmet'i bu misyonda gören ulema ve mutasavvıf şahsiyetler de bulunmakta idi. Mevlana İdris'in babası, Şeyh Hüsameddin-i Bitlisi'nin üstadı, Seyyid Mehemmed Nur Bahş, şöyle demektedir: “*Şimdi cihad kılıcını beline sarmak, gaza meydanlarında yiğitçe durup direnmek Sultan Mehmet Han Hazretlerine hastır. İleri gelen kimseleri yükseltmek, salih kimselere, şeyhlere saygı ve sevgi göstermek ol kerem ıssı padişaha özelliklerdir.*”⁹²

Bu durum dönemin en büyük şairlerinden olan ve Fatih'e 3 tane kaside sunan Necati Beğ'in bir kasidesinde şöyle ifade ediliyor:

Sultan Mehemmed ibn-i Murâd eşref-i mülûk

Dârâ-yı tâc-bahş-ı selâtîn-i rûzigâr

(Murat'ın oğlu Sultan Mehmet, hükümdarların en şerefli, zamanın sultanlarına tâc veren Dârâ'dır.)

Tâb-ı temûz-ı zulmden üşenmesün şu kim

Oldı penâhı sâye-i insâf-ı Şehriyâr

*(Sığınağı padişahın insafının gölgesi olan kimse zulüm temmuzunun sıcağından yılmasın.)*⁹³

...

Mihr-i İslamdurur tâc-ı dırefşün Şâhâ

Kim ider küfr şebîn rûy-ı cihândan zâyil

(Ey padişah! Senin sancağının tacı İslam'ın güneşidir ki küfrün gecesini yeryüzünden siler.)

Her ne hizmet dir isen tîğüne başüstüne dir

Rûşen oldı bu k'olur bende-i hindû mukbil

*(Kılıcına ne buyurursan başüstüne der; bu apaçık belli oldu ki, Hindû köle ikbâli ve gözde olur.)*⁹⁴

⁹¹ Selahattin Tansel, a.g.e., s. 267.

⁹² Hoca Sadettin Efendi, Tâcü't-Tevârih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara-1992, C.2, s. 263.

⁹³ Ali Nihat Tarlan, Necati Beg Divanı, İstanbul-1997, s. 35-36.

Öte yandan Anadolu'da hükümdarlık ve nüfuz iddiasında bulunan Uzun Hasan'a karşı Osmanlı padişahının soyunu Oğuz Han'a çıkartıyor, Fatih Sultan Mehmet bir oğluna İran geleneğinin önemli hükümdarı 'Cem'in adını, Cem'den olma torununa da Oğuz Han adını vermiştir. Böylece Fatih Sultan Mehmet, şahsında Türk, İran, İslam ve Roma hükümdarlık geleneklerini birleştiren bir Osmanlı Padişahıdır.

---

⁹⁴ Ali Nihat Tarlan, Necati Beg Divanı, a.g.e., s. 59.

İKİNCİ BÖLÜM

FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE İLİM VE KÜLTÜR

1. FATİH DÖNEMİNDE İLİM ANLAYIŞI

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethi ile birlikte devletin yapısını merkeziyetçi bir temele oturturken, devlet teşkilatında seyfiye ve ilmiye meslekleri belirginleşmeye başlamıştır. İlmiye sınıfı, klasik ve yerleşmiş İslami eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun eğitimden sonra hem devlet bünyesinde çeşitli kademelerde bürokrat hem de devletin eğitim ve dini hizmetler alanında istihdam edilmiştir. Bu durum, devletin kuruluş döneminde başlamış, Fatih döneminde kurumsallaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, eğitimini belirli seviyeye getiren talebeler, İslam dünyasının ilim merkezlerini dolaşırlar, eğitimlerine oralarda devam ederlerdi. Bu dönemde, özellikle Bağdat, Şam, Maveraünnehir, Buhara, Semerkant, Kahire gibi merkezler, ilim öğrenmek isteyen talebelerin gittikleri merkezlerdi. İstanbul'un fethi ile birlikte, Fatih'in uyguladığı ilim siyaseti ile bu merkezler arasına İstanbul da katılmış, Fatih'in ülke sınırları dışındaki ilim adamlarını İstanbul'da toplama gayretinde olması, bunun en önemli etkeni olmuştur.

Fatih döneminin en önemli tıp âlimi olan Amasyalı Şerefeddin Sabuncu, "Kitâbü'l-Cerrâhiyyeti'l-Hâniyye" adlı eserinin önsözünde, Fatih Sultan Mehmet devrinde yükselmek ve padişahın gözüne girmek için, ilmî eserler yazmak gerektiğini belirtmektedir. Alimlerin padişah tarafından himaye edilmesi, ilmin yükselmesi için önemlidir.

Fatih, bilginleri zaman zaman bir araya toplar ve onlarla fikir alışverişinde bulunurdu. Bilim adamlarının birbirleriyle ilmî tartışmalar yapmasına da zemin hazırlardı. İstanbul Patriği Gennadios Scholarius'la Pamma Khristo Manastırı'nda (Fethiye Camii) Hristiyan akaidi üzerine tartışmaya girişmiş, bir tercüman aracılığıyla Hristiyanlığın en esaslı akidelerinin açıkça ve cesaretle anlatılmasını

istemiş, hatta bu uzun açıklamaların yazıya dökülmesini rica etmiştir. Bu çalışmanın sonunda Hristiyanları rencide edecek davranışlarda bulunanların cezalandırılmasını ferman buyurmuştur.⁹⁵ Hristiyan akaidine dair Fatih'in huzurunda ikinci bir tartışma, patrik Maxim Manuel'le olmuş, bu tartışmanın zaptını padişah patrikten istemiştir.⁹⁶

1465 yılında Trabzonlu bilgin Amirutzes ile birlikte Helenistik çağı bilginlerinden Batlamyus'un (2. yüzyıl) coğrafyasını incelemiş ve Arapçaya tercüme edilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Amirutzes ve oğlu bu eseri tercüme etmişler, Fatih de onları ödüllendirmiştir. Amirutzes; teoloji, coğrafya, matematik, hendese, nazari aritmetik, felsefe alanlarında da uzman bir kişi idi. Yine Fatih'in emriyle İncil'i Arapçaya tercüme etmiştir. Fatih'in Yunancadan tercüme ettirdiği bir başka eser de Plutarkos'un "Meşhur Adamların Hayatı" adlı eseridir.

Fatih, Cenevizlilere, Venediklilere ve Bizanslılara hitap eden birtakım fermanlarını Yunanca olarak yazdırmıştı. Bu fermanları yazmak için bazı Bizanslı muharrir ve sanatçıları sarayında bulundururdu. Bu kişilerin en önemlisi İmroz adalı Rum Kritovulos'tur. İstanbul'un fethinden sonra Kritovulos, İmroz ve Limni ahalisinin göç etmesini engelledi. 1456 yılında İmroz, Osmanlı hâkimiyetine geçince buraların yönetimi Kritovulos'a verildi. Sultan II. Mehmet'e sadakatle bağlı olan Kritovulos, 1467'de Osmanlı-Venedik savaşının çıkması üzerine İstanbul'a göçmüş ve ömrünün geri kalan kısmını burada tamamlamıştır. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından kuşatıldığı dönemde İstanbul'un pek yakınında bulunduğu için fethi bizzat şahit olanları dinlemek ve ilk el kaynakları görmek fırsat ve yetkisine sahip olan ender tarihçilerdendir. Fatih'e ithaf ettiği ve Rumca yazdığı, "Sultan II. Mehmet Han'ın Tarihi" adlı eseri başta Osmanlı Türkçesi olmak üzere birçok batı dillerine çevrilmiştir.⁹⁷ Kritovulos, Fatih için eserinde şu değerlendirmede bulunur:

⁹⁵ "Bu tartışma yazıya aktarılmıştır ve daha sonraki yüzyıllarda başta Ebuzziya Teyfik tarafından 1329/1911'de olmak üzere çeşitli defalar basılmıştır. Ayrıca Batı dillerine de tercüme edilmiştir." Geniş bilgi için bkz. Adnan Adivar, a.g.e., s. 41.

⁹⁶ "Fatih Sultan Mehmet'in metafizik konulara aşırı derecede merakı ve eleştirel bir yapısı vardır. Hristiyanlığa ilgi duymuş ve bu dinle ilgilenmiştir. Bu özelliğinden dolayı bazı Bizanslı ve Avrupalı tarihçiler; "Fatih ne hristiyandı ne de müslüman" iddiasını ortaya atmışlar, hatta Papa II. Pius, Fatih'e bir mektup yazarak, Hristiyan dinini kabul ederse onu bütün Doğunun ve Bizans'ın imparatorluğuna naspedeceğini bildirmiştir. A. Adivar, bu tür mektupların uydurulduğunu söylemektedir". Bkz. Adnan Adivar, a.g.e., s. 42-43.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kritovulos, a.g.e., 240 s.

“Zekâsı, istidadı ve davranışları; eski ve yeni bilgileri tam olarak kavramış bulunması, kendisini insanüstü davranışlara götürmekteydi. Arap ve İran edebiyatındaki yetkin bilgisinin yanında, Yunan filozoflarının Arap ve Fars diline çevrilmiş eserlerini inceler, bilgisini genişletmek için çalışır ve çevresinde bu konularda en bilgili hocaları bulundururdu.” Fatih’in sarayında en azından 16 tane Yunanca eserin yazıldığını kaynaklar belirtmektedir.⁹⁸

Modern arkeolojinin kurucusu sayılan Anconalı Cyriacus, Fatih’in saraydaki önemli kâtiplerindendir. Zorzi Dolfin’in Venedik vekayinamesinde, 1452 olayları arasında Fatih’in her gece Roma tarihini ve başka tarihleri, yanında bulunan Cyriacus’a okuttuğu yazmaktadır.⁹⁹ Cyriacus, Fatih’in İtalya’daki diğer hümanistleri tanımasını sağlamış ve onu klasik çağın serlerinden haberdar etmiştir. Fatih 1458 yılında Atina’da Akropol’u gezmiş ve Cyriacus’a, Justinian’ın heykelinin resmini yaptırmıştır.¹⁰⁰

Alman bilim tarihçisi Adolf Deismann’ın 1929 yılında İstanbul Topkapı Sarayı’nda yaptığı araştırmada, Sultan II. Mehmet’in kitap koleksiyonunda, İslam dilleri dışındaki yazmaların sayısının 587 olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.¹⁰¹

1470 yılında Eğriboz’un fethi sırasında Osmanlı’ya esir düşen Giovanni Maria Angiolello adlı İtalyan bilgin, Fatih’in oğlu Şehzade Mustafa’nın maiyetine verildi, onun ölümünden sonra saraya alınıp hazinedarlığa kadar yükseldi. Uzun Hasan ile yapılan muharebelere katıldı. Bir müddet II. Bayezid’in de hizmetinde bulundu. Yazar Fatih ile ilgili yazmış olduğu eserine, Türklerin kökenini anlatarak başlamakta ve Osmanlı Devleti’nin ilk sultanları ve faaliyetlerinden kısaca bahsetmektedir. Eğriboz’un fethini, Osmanlı-Akkoyunlu münasebetlerini ve Otlukbeli muharebesini teferruatlı olarak anlatır. Şehzade Mustafa’nın ölümü, cenazesi ve ailesinin akıbeti konusunda diğer kaynaklarda olmayan bilgileri vermektedir. Kırım’ın fethi, Boğdan seferi, Macaristan savaşları, Otranto’nun fethi, Fatih’in ölümü ve ondan sonra gelişen olaylar, ayrıca Osmanlı saray ve devlet

⁹⁸ Kritovulos, a.g.e., s. 31.

⁹⁹ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 39.

¹⁰⁰ Melek Dosay Gökdoğan, Yavuz Unat, “Fatih Dönemi (1451–1481) Bilim Anlayışı ve Bilim Adamları”, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, İstanbul–2010, s. 43.

¹⁰¹ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 34.

teşkilatını teferruatlı anlatması eserin önemini ortaya koymaktadır.¹⁰² Kaynaklar, Fatih'in hayatına dair, yazdığı bu eserinden dolayı padişahın iltifatını kazandığını yazmaktadır.¹⁰³

Venedikli ressam ünlü G. Bellini'nin, 1479–1480 yıllarında İstanbul'a gelerek, bir müddet sarayda yaşayıp Fatih'in resimleri ile başka resimler yaptığı bilinmektedir.

Fatih Sultan Mehmet, fethettiği yerleri bir kültür ve ilim merkezi yapmak için büyük gayretler sarf etmiştir. İşe önce eğitim kurumlarından başlamış, İstanbul'u alınca buradaki büyük kiliseleri camiye çevirmiş, papaz odalarını ise medreseye dönüştürmüştür. Bu medreselere de o döneminin meşhur âlimlerini atamıştır. Ali Kuşçu, Alaaddin Tûsî, Hocazade Muslihiddin Mustafa, Molla Hüsrev, Molla Zeyrek, Hızır Çelebi, Sinan Paşa başta gelen şahsiyetlerdir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da yaptırdığı Fatih Külliyesi birçok birimin birleşmesiyle meydana gelen önemli bir kurumdur. Sahn-ı seman adıyla tanınan bu medreseler, daha sonraki dönemlere bir model oluşturmuştur. Fatih'in doğudaki ve batıdaki ilim adamlarını İstanbul'a davet etmesi, bunun için hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması, onun İstanbul'u ve Osmanlı'yı ilim ve kültür merkezi yapmak istemesinin bir neticesidir.

Fatih döneminde en çok rağbet edilen bilim dalları din ilimlerinden sonra, matematik, astronomi, tıp ve coğrafya idi. Bu dönemin matematik ilminde en önemli kişisi Ali Kuşçu idi. Fatih'in daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, medreselerde matematik öğretiminin kurucusu olmuştur. Derslerini zaman zaman döneminin ilim adamları da izlemiştir. Ali Kuşçu'nun "Risâle fi'l-hey'e" (Fethiye) adlı eseri ile "Muhammediye" adlı hesap kitabını padişaha sunmuştur.¹⁰⁴ Ali Kuşçu, Fatih'in huzurunda yapılan ilmî münazaralara da zaman zaman iştirak ederdi. (Bkz. Ali Kuşçu mad.) Fethullah-ı Şirvânî, Semerkant'da yetişmiş, Uluğ Bey medreselerinde okumuş bir ilim adamıdır. Anadolu'ya geldiğinde önce Kastamonu'da Candaroğlu

¹⁰² *Giovanni Maria Angioiello'nun bu eseri Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.* Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmet, Çev. Pınar Gökpar, İstanbul-2011, 264 s.

¹⁰³ Refik Ahmet Sevengil, a.g.e., s. 58, Adnan Adıvar, a.g.e. s. 39.

¹⁰⁴ Melek Dosay Gökdoğan, Yavuz Unat, a.g.m., s. 44.

İsmail Bey tarafından ağırlanmış, buradaki medreselerde dersler vermiştir. Daha sonra İstanbul'a gitmiş, 878/1473'te "Ferâid ve'l Fevâid" adlı eserini Fatih'e ithaf etmiştir.¹⁰⁵ Böylece Fethullah-ı Şirvânî, Semerkant bilim çevresinin araştırma ruhunu Ali Kuşçu ile Anadolu'ya getirmiş ve yaymıştır. Hâce-i Sultânî lakabıyla tanınan ve Fatih'in vezirlerinden olan Sinan Paşa, matematik ve astronomide önemli bir bilgin idi. Talebesi Molla Lütfi aracılığıyla Ali Kuşçu'dan ilim tahsil etmiştir. Her ne kadar padişahla arası açılıp sürgüne gönderilmiş olsa da döneminin en önemli ilim adamlarındandır. Akla birinci derecede yer veren Sinan Paşa, Ali Kuşçu'nun Fatih'in huzurunda sorduğu bir soru üzerine cevap olarak ve bir matematik eseri olan "Risâle mine'l-Hendese" adlı eserini yazmıştır.¹⁰⁶ Kaynaklar, Molla Lütfi'nin matematikle ilgili en önemli eserinin kısmen çeviri, kısmen telif olan "Taz'îfü'l-Mezbah" (Sunak Taşının İki katına Çıkarılması) adlı geometri çalışması olduğunu kaydeder.¹⁰⁷

Osmanlı tıbbı, Selçuklu tıbbının bir devamı kabul edilmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle beraber Osmanlı tıp ve eczacılığı da yeni bir devreye girer. Fatih Sultan Mehmet ile başlayıp Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar devam eden sürede Osmanlı tıp ve eczacılığının parlak bir devir yaşadığı kaydedilmektedir. Osmanlı'da Batı'da olduğu gibi hekim ve cerrahlar ayrı ayrı yetişmişler ve cerrahlar çoğu kere hekimin emrinde bir teknisyen olarak çalışmışlardır.

Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu Semaniye medreselerinden birisi de tıp medresesidir. Tıp medresesinde öğrenim görenler, Fatih dârü's-şifâsında staj yapıyorlardı. Fatih tıp medresesinde yetişen hekimler aynı zaman da ilaç da hazırlıyorlardı. Yani bu hekimler, hem hekimlik hem de eczacılık yapıyorlardı. Fâtih dârü's-şifâsı vakıfnâmesinde, dârü's-şifâda hekimlerin yanında "tebbâh-ı eşribe" adı verilen ve günde 6 akçe ücret alan bir görevli olduğu kayıtlıdır. Vakfiyedeki tanıma göre bu görevli, şerbet, macun ve kurslar (tablet) hazırlar ve gereken yerlere gönderirler. Vakfiyeye göre dârü's-şifâda günde 4 akçe ücretle çalışan ve "hâfız-ı eşribe" veya "mahzen emini" olarak adlandırılan diğer bir görevliden de söz

¹⁰⁵ Nihat Azamat, a.g.t., s. 70.

¹⁰⁶ Melek Dosay Gökdoğan, Yavuz Unat, a.g.m., s. 46, Sinan Paşa, Tazarrunâme, Haz. Mertol Tulum, Ankara-2001, s. 12, Sinan Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Paşa mad.

¹⁰⁷ Melek Dosay Gökdoğan, Yavuz Unat, a.g.m. s.47.

edilmektedir. Buradan Fatih dârü's-şifâsında bir de ilaç deposu olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlıda hekim ve cerrah olan Şerefeddin Sabuncu'nun ayrı bir yeri vardır. Eğitimini Amasya dârü's-şifâ'sında tamamlayan Sabuncu, aynı yerde hekimlik yapmış ve bilinen bütün eserlerini burada yazmıştır.

Molla Hekim Kutbeddin ise Acem sultanlarının birinin veziri idi. Osmanlı'ya gelince Fatih, ona izzet ve ikramda bulundu. Çok iyi bildiği tıp ilmi sayesinde Sultan'ın yakınları arasına girdi ve önemli mevkilere geldi.¹⁰⁸

Fatih Sultan Mehmet döneminin en ünlü hekim-eczacıları Akşemseddin ve Altuncuzâde'dir.¹⁰⁹

Fatih'in hocası olan Akşemseddin, "Maddetü'l-Hayât" adlı eserinde, bütün hastalıkların bitki ve hayvanlarda olduğu gibi, gözle görünmeyen tohumları olduğunu ileri sürmüş, mikrop fikrini ima etmiştir. Altuncuzâde, Fatih döneminin hâzık bir hekimi ve eczacısı idi. Taşköprülüzâde, onun hakkında şöyle der: "Merhum, nurânî, iffet ve takva sahibi ve sürekli Kur'an okuyan bir şeyh idi. Şifalı bitkileri çok iyi tanır, kendisine getirilen bitki ve otları ismi, özellikleri ve yararlarıyla bilirdi."¹¹⁰ Arslan Terzioğlu ise, Altuncuzâde'nin mesane ve idrar yolları rahatsızlıkları için İbn-i Sina tarafından icat edildiği bilinen kalay sondayı Osmanlı'da ilk defa Altuncuzâde'nin kullandığını, onun beqliye (üroloji) sahasında bir ekol sahibi olduğunu söylemektedir.¹¹¹

Fatih, devrinin önemli ilim ve fikir adamlarının edebî, fikrî, felsefî ve ilmî sohbet ve münazaralarını dinlemekten ve bunlara katılmaktan büyük bir zevk alır ve onları teşvik ederdi. Böylece ilmin ve felsefenin gelişmesine katkı sağladı. Fatih bu tavrıyla ilim ve fikir adamlarına patronaj vazifesini görürdü.

Osmanlı felsefî düşüncesinde tehâfüt geleneğini Fatih Sultan Mehmet yürütmüştür. Padişah dönemin iki önemli kelam bilgini Hocasâde Muslihiddin ile Ali

¹⁰⁸ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 191.

¹⁰⁹ Eriş Asil, Gülbin Özçelikay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eczacılık", Osmanlı, Ankara-1999, C. 8, s. 595.

¹¹⁰ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 194.

¹¹¹ Arslan Terzioğlu, "Altuncuzâde", TDVİA, C. 2, s. 544.

Tûsî'den İmam Gazalî ve İbn-i Rüşd'ün "tehafüt"teki problemleri tartışmalarını, İmam Gazali ile filozofların görüşlerini karşılaştırmalarını ve bunlara ilişkin birer kitap yazmalarını istemiştir. İki kelim bilgini çalışmalarını tamamlayıp Fatih'e sunduklarında Hocazâde'nin eseri biraz daha fazla beğeni toplamıştır. Bunun üzerine Ali Tûsî kırılmış ve İstanbul'u terk ederek memleketi Semerkand'a dönmüştür.¹¹² Padişah, neticeden ziyade problemi ortaya koyuş ve müdafaa ediş usullerini önemsiyordu. Bir başka zaman Padişahın huzurunda Hocazâde ile Mehmet Zeyrek arasındaki kelâmî-felsefî bir tartışma (Tevhid konusunda) tam yedi gün sürmüştür.¹¹³ Fatih'in felsefe ile ciddi bir şekilde ilgilendiği, özellikle Aristo ve Stoa felsefesini incelediği bilinmektedir.

Fatih, gençliğinden beri din ve metafizik konularına da ilgi göstermiştir. Bir ara Hurûfî tarikatı dervişleri padişahın iltifatına mazhar olmuşlar, padişah üzerinde etkilerini arttırmışlardır. Bunun üzerine harekete geçen Sadrazam Mahmut Paşa, 1474'te durumu Edirne müftüsü Fahreddin Acemi'ye anlatmış ve padişahı Hurifiliğe olan eğiliminden kurtarmak için bir çare bulunmasını rica etmişti. Fahreddin Acemi önce onlarla tartışmış, sonra da verdiği bir vaazın arkasından saraydan zorla çıkartmış, verdiği bir fetva ile onları cezalandırmıştır.

2. FATİH DÖNEMİ İLİM ADAMLARI

2.1. ALÂEDDİN ALİ FENÂRÎ (ö. 903/1497)

Asıl adı Alâeddin Ali b. Yûsuf Bâlî olup Bursa'da doğmuştur. İlk Osmanlı şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin torunudur. Küçük yaşta Herat, Semerkant ve Buhara'ya giderek tanınmış hocalardan ve Molla Ali Tûsî'den ders gördü ve bir müddet müderrislik yaptı.¹¹⁴ Sultan II. Mehmet'in padişahlığının ilk yıllarında Bursa'ya döndü. Bursa Manastır, daha sonra Gazi Murat Han Medresesi müderrisliğine getirildi. Müderrislikteki başarısı üzerine Bursa kadılığına tayin edildi

¹¹² İki tehafütün mukayesesi için bkz. Gürbüz Deniz, Hocazade ve Ali Tûsî'nin tehafütlerinin mukayesesi, Ankara Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1999, 259 s.

¹¹³ Refik Ahmet Sevengil, a.g.e., s. 44.

¹¹⁴ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 186.

(872/1467). Beş yıl bu görevde kaldıktan sonra kazasker oldu ve 881/1476-77'de bu görevden ayrıldı. II. Bayezid zamanında 894/1489 yılında Rumeli kazaskerliğine getirildi, ardından da Anadolu kazaskeri oldu. Daha sonra bu görevinden de ayrıldı. Bursa'da "Kadı Yaylası" denilen bölgedeki evinde son yıllarını okumak, yazmak, dinlenmek ve ibadetle geçirmiştir.

Zeyniyye tarikatına girip Şeyh Hacı Halîfe'ye intisap etmiştir. Kaynaklar, Alaeddin Ali Fenârî'nin bütün resmi vazifelerinden ayrıldıktan sonra intisap ettiğini yazmalarına rağmen Reşat Öngören, bu intisabın Fatih döneminde olması gerektiğini söylemektedir.¹¹⁵ Molla Alâeddin Ali Fenârî'nin vefat tarihi 903/1497'dir.¹¹⁶

Devrinde fıkıh ve fıkıh usulünden başka kelâm, belagat ve matematik alanlarındaki bilgisiyle de dikkati çeken Alâeddin Fenârî kadılık görevinin yanı sıra ders de okuturdu. İran kültür muhitinde yetişmiş olması sebebiyle çok sayıda Farsça şiir bilir, kendisi de Gammî mahlasıyla şiir yazardı. Faik Reşat, şiirlerinin güzel olduğunu söylemektedir. Kitap telif etmekten çok talebe okutmayı tercih eden Fenârî'nin kaynaklarda Arap gramerine dair el-Kâfiye ile matematiğe dair et-Tecnîs adlı esere şerh yazdığı kaydedilmektedir.¹¹⁷

2.2. ALİ TÛSÎ (ö. 887/1482)

II. Murat devrinde Osmanlıya gelen ilim adamlarından olan Ali Tûsî'nin asıl adı Alâeddin Ali b. Muhammed el-Beterkânî et-Tûsî'dir. Aslen Semerkantlıdır. Acem diyarında aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. Anadolu'ya geldiğinde Sultan II. Murat kendisine izzet ve ikramda bulundu. Babası Çelebi Mehmet'in Bursa'daki medresesine günlük elli akçe ile müderris olarak tayin etti.¹¹⁸

Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra camiye çevirdiği kiliselerden biri olan Pantocrator kilisesini Zeyrek medresesine dönüştürerek burayı günlük 100 akçe ile Ali Tûsî'ye verdi. Fatih, vezirazam Mahmut Paşa ile birlikte Alaeddin Ali Tûsî'nin medresesine giderek derslerini dinler ve onu takdir ederdi.

¹¹⁵ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, İstanbul-2003, s. 105.

¹¹⁶ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 204, Faik Reşat, Eslâf, İstanbul-Tarihsiz, s. 76.

¹¹⁷ Hamdi Döndüren, "Fenârî Alâeddin", TDVİA, C. 12, s. 337, Faik Reşat, a.g.e. s. 80.

¹¹⁸ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 104.

Padişah, Ali Tûsî ile Hocazâde Muslihiddin'in, İmam Gazalî ve İbni Rüşd'ün "tehafüt"teki problemleri tartışmalarını, İmam Gazali ile filozofların görüşlerini karşılaştırmalarını ve bunlara ilişkin birer kitap yazmalarını istemiştir. Hocazâde eserini dört ayda, Ali Tûsî ise altı ayda tamamlayıp Fatih'e sundular. Osmanlı uleması arasında da Hocazâde'nin eseri daha fazla ilgi gördüğü için Ali Tûsî buna gücenmiş, İstanbul'u terk ederek İran'a dönmüştür. İran'dan Maverâünnehir'e geçen Ali Tûsî, burada Nakşibendiye şeyhlerinden Ubeydullah-ı Ahrar ile görüştü. 887/1482'de Semerkant'ta vefat etti.¹¹⁹ Ali Tûsî, burada padişahın güzel davranışlarını, eşsiz eserlerini, ulema ve şeyhlere olan yakın ilgisini, onlarla olan dostluklarını, Nakşibendî üstadlarına olan bağlılıklarını anlatarak sevgi bağlarının güçlenmesine sebep olmuş, Şeyhinin Sultanın devlet ve ikbali için dua ve tesbih eylemesine sebep olmuştur.¹²⁰

Fatih'in tehafüt problemini ele alması üzerine Osmanlıda tehafüt geleneği teşekkül etmiştir. Neticeden ziyade problemi ortaya koyuş ve müdafaa ediş usullerini önemsiyordu. Ali Tûsî bu geleneğin ilk temsilcilerindendir. Ali Tûsî bu eserinde genel olarak filozofların bilgi ve iddialarının temelini yoklamaktadır. Ali Tûsî de filozofların matematik, geometri, astronomi, fizik, mantık gibi bilimlerde sırf akıl ve fikir ile şüphe götürmeyen kesin bilgilere ulaştıklarını söylemektedir. O konuya mümkün mertebe önyargısız yaklaşılmaya çalışmış ve bunu pratik olarak gerçekleştirmiştir.¹²¹

Alaaddin Ali Tûsî'nin Kitabü'z-Zuhr adlı eseri, Tehâfütü'l-felâsife adıyla yayımlanmıştır.¹²² Ayrıca kelam ve fıkha dair çeşitli eserleri de vardır.

2.3. ALİ KUŞÇU (ö. 879/1474)

Asıl adı Alâeddin Ali bin Muhammed'dir. Doğum tarihi bilinmemekle beraber doğum yerinin Semerkant olduğu tahmin edilmektedir. Babası Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olduğu için Kuşçu lakabı ile tanınmıştır.

¹¹⁹ Nihat Azamat, a.g.t. s. 68.

¹²⁰ Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., C. 2, s. 261.

¹²¹ Süleyman Hayri Bolay, "Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlıda Tehafüt Tutkusu", Osmanlı, C. 7, s. 118-119, Ayrıca İki tehafütün mukayesesi için bkz. Gürbüz Deniz, a.g.t., 259 s.

¹²² Alaaddin Ali Tûsî, Tehâfütü'l-felâsife, Tercüme: Recep Duran, Ankara-1990, 291 s.

Ali Kuşçu, ilk matematik ve astronomi bilgilerini Uluğ Bey, Kadızâde-i Rûmî, Gıyaseddin Cemşid ve Seyyid Şerif Cürcani'den¹²³ aldı. Bilgiye doymayan bir yapısı olan Ali Kuşçu, daha fazla bilgi öğrenmek maksadıyla gizlice Kirman'a gitti. Orada Nasîrüddin-i Tûsî'nin "Tecrîdü'l-keîâm" adlı eseriyle şerhini de okuma fırsatını buldu. Kendisi de "Şerhu't-Tecrîd" adıyla şerhederek bu eserini Ebu Said Han'a takdim etti. Ayrıca "Risâle-i fi hall-i eşkâlü'l-kamer" adlı eserini yazarak Semerkant'a döndüğünde Uluğ Bey'e takdim etmiş ve onun takdirini kazanmıştır. Ali Kuşçu'nun dönüşünden sonra Semerkant'ta rasathane yapılmıştır. Daha sonra ilmîni ilerletmek üzere Uluğ Bey tarafından Çin'e gönderildiği ve dönüşünde dünyanın yüzölçümünü, ayrıca meridyenini hesap ettiği bilinmektedir. Bir başka kaynak ise Ali Kuşçu'nun 828/1424–830/1426 yıllarında Herat'ta bulunduğunu, burada dersler verdiğini ve buradaki talebeleri arasında Nureddin Abdurrahman-ı Câmî'nin de olduğunu kaydetmektedir.¹²⁴

Uluğ Bey'in öldürülmesinden sonra (1449) Ali Kuşçu, Timurluların sarayından ayrılarak hac maksadıyla Mekke'ye giderken Tebriz'e uğradı. Burada Uzun Hasan'dan büyük ilgi gördü. Uzun Hasan, Ali Kuşçu'yu Akkoyunlular ile Osmanlılar arasında sulh temin etmek için İstanbul'a gönderir. Fatih Sultan Mehmet, büyük bilgin Ali Kuşçu'nun bilgisine hayran kalır. İstanbul'da kalmasını ve medreselerde ders vermesini teklif eder. Öncelikle Ali Kuşçu, verilen görevi yerine getirir ve Tebriz'e döner. Daha sonra Uzun Hasan'dan müsaade alarak 877/1472'de İstanbul'a gelip yerleşir. Ali Kuşçu, İstanbul'a gelirken yolda ulemadan Ali Tûsî ile karşılaşır. Tûsî, İstanbul'dan ayrıлып memleketine dönmektedir. Ali Kuşçu'ya İstanbul'da Hocazâde ile iyi geçinmesini söyler.¹²⁵

Fatih Sultan Mehmet, Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gelişi esnasında günlük 1000 akçe yolluk vermiştir.¹²⁶ Fatih, onu karşılamak için, ulemayı Üsküdar'a göndermiştir.

¹²³ Tofîgh Heidarzadeh, "Ali Kuşçu", Osmanlı, Ankara-1999, C. 8, s. 421, Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", TDVİA, C. 2, s. 408.

¹²⁴ Tofîgh Heidarzadeh, a.g.m., s. 421.

¹²⁵ Mustafa Runyun, Osman Keskiöglü, Fatih Devrinde İlim ve O devirde Yetişen İlim Adamları, Ankara-1953, s. 11, Ali Tûsî'nin dönüş hikayesi için bkz. Ali Tûsî bölümü.

¹²⁶ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 48.

Bu ulema arasında Hocazâde de bulunmaktadır. Kadırğa ile İstanbul'a geçerken, Hocazade, Ali Kuşçu ile med-cezir konusunu müzakere eder. Ali Kuşçu, Fatih ile ilk görüşmesinde ona Risale-i Muhammediye'yi hediye etmiştir. Bu risalenin yazılış tarihi, Ramazan 877 / Şubat 1472'dir. Altı ay sonra Fatih, Uzun Hasan'ı Otlukbeli Savaşı'nda yendi. Fatih bu savaşa giderken yanında Ali Kuşçu'yu da götürdü. Bu sefer esnasında Ali Kuşçu "Risâle-i Fethiye"yi yazıp Fatih'e ithaf etti. Seferden döndükten sonra, Fatih Ayasofya medresesinin müderrisliğini günlük 200 akçe maaş ile Ali Kuşçu'ya vermiş¹²⁷ ve Ali Kuşçu, Ayasofya medresesinin ders programını Molla Hüsrev ve Mahmut Paşa ile birlikte yapmıştır. Ekmeleddin İhsanoğlu araştırmasında, Ali Kuşçu'nun medreselerin ders programının hazırlanmasında görev almadığını, ancak Fatih dönemi medreselerinde dini ilimlerin yanında akli ilimlerin de okutulmasını sağlamış olduğunu söylemektedir.¹²⁸ Ali Kuşçu'nun Ayasofya medreselerine müderris olarak tayin edilmesi ile İstanbul'da matematik ve astronomi alanındaki çalışmalara canlılık gelmiş, Sinaneddin Yusuf, Tokatlı Lütfi, Şeyh Muhyiddin-i İskilibî, Kutbeddin Muhammed, Kıvameddin Kasım gibi birçok ilim adamının onun derslerini takip ettiği bilinmektedir.¹²⁹

Ali Kuşçu, 5 Şaban 879 / 15 Aralık 1474'te İstanbul'da vefat etmiş olup Eyüp Sultan Camii haziresine defnedildi.

Ali Kuşçu, İstanbul'un boylamını, eskiden belirlenmiş olan 60 derecelik değeri düzelterek 59 derece, enlemini de 41 derece 14 dakika olarak tespit etmiştir. Fatih Camii'nde de bir güneş saati vardır.¹³⁰ Ali Kuşçu'nun eserleri 3 grupta toplanmaktadır:¹³¹

A) Astronomi-Matematik: 1. Risâle fi'l-hey'e, 2. Risâle fi'l-hisâb 3. Risâletü'l-fethiyye 4. Risâletü'l-Muhammediyye 5. Şerh-i Zîc-i Ulug Beg 6. Şerhu't-tuhfeti's-şâhiyye

¹²⁷ Adnan Adıvar, a.g.e. s. 48.

¹²⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna, İstanbul-1996, s. 59-73.

¹²⁹ Tofigh Heidarzadeh, a.g.m., s. 429.

¹³⁰ Cengiz Aydın, a.g.m. s. 409.

¹³¹ Ali Kuşçu'nun eserleri için bakınız: Cengiz Aydın, a.g.m. s. 409-410, Remzi Demir, Yavuz Unat, "Ali Kuşçu ve El-Muhammediyye, El-Fethiyye ve Risâle fi hallı eşkâl el-muaddil li'l-mesir adlı eserlerinin Türk Bilim tarihindeki yeri", Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, Ankara-2010, s. 457-483, Muammer Dizer, Ali Kuşçu, Ankara-1988, s. 25-28.

B) Kelâm ve Usûl-i Fıkıh: 1. Şerhu'l-cedîd ale't-tecrîd 2. Hâşiye ale't-telvîh 3. Risâletü'l-hamidiyye ve'l-muhakemâtü'l-akliyye. 4. Ta'lika alâ evâil hâşiye et-Taftazânî alâ'l-Keşşâf¹³²

C) Dil-Gramer: 1. Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye 2. Risâle fi vaz'i'l-müfredât 3. Unkûdü'z-zevâhir 4. Şerhu'ş-Şâfiye li'bni'l-Hâcib 5. Fâide li-tahkîki lâmi't-ta'rîf 6. Risâle mâ ene kultü 7. Risâle fi'l-hamd

Ali Kuşçu ayrıca bir hadis uzmanı olup Şeyh Muhyiddin İskilibî'ye hadis rivayeti icazetnamesi verdiği bilinmektedir.¹³³

2.4. GEORGIOS AMIRUTZES (ö. 879/1475)

XV. yüzyıl başında Trabzon'da doğan Amirutzes, filoloji, teoloji, felsefe ve coğrafya alanlarında tahsil gördü ve kısa sürede tanındı. Henüz önemli bir mevki almadan imparator VIII. Palelog ve Kardinal Bessarion ile birlikte 1438'de Ferrara ve Florensa'ya giden bu genç filozof, Floransa Sinod'unda Ruhü'l-Kudüs'ün baba ve oğuldan meydana çıktığı üzerine verdiği tezle meşhur olmuştur. Felsefe'de Aristo mesleğine bağlı olan Amirutzes, İstanbul'a dönüşünden (1440) sonra Trabzon'a giderek Trabzon-Rum imparatoru David Komnen'in yanında başmabeyincilik hizmetini Trabzon'un düşmesine kadar yapmıştır. Bir ara İstanbul'a gelerek 1452'de Ayasofya'da, Latin ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi için yapılan büyük toplantıya da katılmıştır. Nihayet 1461'de Trabzon-Rum imparatoru ile birlikte Fatih'e esir düşen Amirutzes, teyzesinin oğlu olan Sadrazam Mahmut Paşa'nın tavassutuyla kendisi ve iki oğlu ölümden kurtuldu.

Fatih, Amirutzes'i tanıyınca onun daha çok filozof bir kişiliğe sahip olduğunu gördü. Padişahın en has nedimlerinden birisi olan Georgios Amirutzes, döneminde kabiliyetli gördüğü gençleri de Sultan II. Mehmet'e takdim ediyordu. Bunlardan birisi olan şair Necati;

Eser itmez nidelum âh-ı sehergâh sana

Meğer insaf vire dostum Allah sana

¹³² İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Husûsî Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler (Fatih Kataloğu), İstanbul Ü. Yayınlarından Nu.549, İstanbul- 29 Mayıs 1453, s.30.

¹³³ Tofigh Heidarzadeh, a.g.m. s. 429.

matla'lı gazelini yazarak Amirutzes'e vermiş, o da külahına sokarak Padişah ile satranç oynamaya gitmiştir. Bu esnada Amirutzes'in külahındaki gazeli alıp okuyan Padişah, şiiri beğenerek Necati'ye ihsanlarda bulunmuştur.¹³⁴

Bir rivayete göre Georgios Amirutzes, Padişahla Hristiyanlık inançlarına dair bir tartışmadan sonra İslamlığı kabul etmiştir. Fakat kendisinin İslamlığı kabul ettiği rivayeti kesin olmayıp bir oğlunun müslüman olduğu ve Mehmet ismini aldığı bilinmektedir.

Amirutzes 1475 yılında vefat etmiştir.¹³⁵

ESERLERİ: 1. Coğrafya Kitabı: Oğlu Mehmet ile birlikte, İslam bilim tarihini ilgilendiren ve Batlamyus adıyla bilinen Ptolemeius'un, Geographike Hiphhegesis adlı coğrafya sahasındaki eserinin "Kitabü'l-coğrafya fi'l-ma'mûreti mine'l-ard" ismiyle Yunancadan Arapçaya tercüme etmişlerdir. Fatih, Batlamyus'un bu eserini 870/1465 yılında kendi özel kütüphanesinde bulunan iki Yunanca ve bir Latince nüshasından hareketle önce Amirutzes ile birlikte inceler ve tartışırlar. Daha sonra Arapçaya tercüme edilmesi emrini Amirutzes ile oğlu Mehmet'e verdi.¹³⁶ Günümüzde bu tercümenin iki nüshası bulunmaktadır.¹³⁷

2. Şiirleri: Fatih'e pek bağlı olan bu filozof ona Yunanca üç methiye yazmıştır. Bunlar Atina'da Deltion mecmuasında 1885-1889 yıllarında, Sp. Lampros tarafından yayımlanmıştır. Bu kasideler Yunan şiir tarihinde belirli bir kaideye göre kullanılan kafiye için ilk örneklerdir. Kritovulos, Amirutzes'ten bahsederken kendisinin matematik, geometri ve nazari aritmetik ile beraber, belağat ve şiirde de bilgi sahibi olduğunu söylemektedir. Fatih'e yazdığı methiyede onu şöyle övmektedir:

Ey taclılar arasında en büyük padişah!
 Ey altın yaldızlı ışıklarla alemler aydınlatan!
 Bu âlemi zenginleştirmek suretiyle hayatı tatlılaştıran güneş!
 Yaşa, ey cihan padişahı!
 Bazı kibirli büyükler bulunsa bile,
 Bunlar kudretinin önünde korkarak sana boyun eğler

¹³⁴ Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanının Tahlili, İstanbul-1971, s. 8.

¹³⁵ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 35.

¹³⁶ www.ihsanfazioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=106, e.t. 22.10.2012.

¹³⁷ İstanbul-Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no:2596, 2160.

Sen yeryüzündeki hükümdarların en büyüğün.

...

Öyle bir hükümdar ki bir eliyle silahını tutuyor

Ve öteki eli ilimle meşgul oluyor.

Yaşa ey parlayan yıldız!

Ey ışıklar dünyası güneş!

Ey ilimler âşığı Padişah!¹³⁸

3. Dialogue: Fatih Sultan Mehmet için, Hristiyan inancının rasyonel karakterini ortaya koymak için bu risaleyi yazdı. Ancak bu eserin aslı değil eksik bir Latince versiyonu Argyriou, A.-Lagarrigue, G. Tarafından Georges Amiroutsez et son Dialogue sur la foi au Christ tenu avec le Sultan des Turcs adıyla yayımlandı.¹³⁹

4. İncil Tercümesi: Fatih'in emriyle, Amirutzes ve oğlu Mehmet İncil'i Arapçaya tercüme etmişlerdir. Ancak günümüzde bu eserin nüshası mevcut değildir.¹⁴⁰

5. Matematik Risalesi: Uzmanı olduğu matematik sahasında, küresel üçgenler hakkında bir risale yazdı. Bu risale, Johann Verner tarafından "de Hisquae Geoprahiae Adessa Debent" adıyla Latinceye tercüme edilerek neşredilmiştir.¹⁴¹

2.5. FAHREDDİN-İ ACEMÎ (ö. 865/1460'tan sonra)

Fahreddin-i Acemî Osmanlı Devleti'nin Molla Fenârî'den sonra ikinci şeyhülislâmdır. Memleketi, ailesi ve hayatının ilk dönemlerine ait bilgiler kaynaklarda yer almamaktadır. İran taraflarından geldiği için "Acemî" diye anılır. Aralarında Seyyid Şerif Cürçânî'nin de bulunduğu devrinin önemli âlimlerinden tahsilini gerçekleştirdi. Tahminen Çelebi Mehmet döneminin başlarında Anadolu'ya geldi. Bursa medreselerinde eğitimine devam etti. Kendisi gibi İran'dan gelen, Sadeddin Taftazânî'nin talebelerinden olan Burhâneddin Haydar Herevî'den, başta Buhârî olmak üzere hadis kitaplarını okuyarak, hadis icâzeti aldı. Molla Şemseddin Fenârî'nin oğlu Mehmet Şah'ın müderrisi olduğu Sultâniye Medresesi'ne devam

¹³⁸ Refik Ahmet Sevengil, a.g.e., s. 59.

¹³⁹ www.ihsanfazioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=106, e.t. 22.10.2012.

¹⁴⁰ www.ihsanfazioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=106, e.t. 22.10.2012.

¹⁴¹ www.ihsanfazioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=106, e.t. 22.10.2012.

ederek hocasına mu'îdi (Asistan) oldu.¹⁴² Ardından bazı medreselerde müderrislik yaptı. 834/1430–31 tarihinde Sultan II. Murat Edirne'ye, günlük otuz akçe ile müftü/şeyhülislâm tayin etti. Edirne Dârulhadisi'ni inşâ ettirdiğinde, buraya da müderris olarak atadı. Fatih Sultan Mehmet döneminde aynı görevini sürdüren Fahreddin-i Acemî, kaynakların ifadesine göre otuz seneden fazla müftülük vazifesini devam ettirdikten sonra, Edirne'de vefat etti.¹⁴³ Dârulhadis Câmii mihrabı önüne defnedildi. Ancak kabri günümüze ulaşmamıştır.

Kanaatkâr bir hayat süren Fahreddin-i Acemî, padişahın zaman zaman maaşını artırmak istemesine karşılık, “beytülmal helaldir, fakat hâcet ve kifâyet fazlası helal değildir” diyerek kabul etmemiştir.

Fahreddin-i Acemi, padişahı etkileri altına alan Hurufilerin bertaraf edilmesinde önemli rol oynamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Fazlullah Hurûffî'nin (ö. 796/1394) bazı sevenleri Edirne'ye gelerek padişaha ulaşip etkileri altına aldılar. Fatih'in bunlara olan meybinden rahatsız olan, ancak durumu kendisine açmaya cesaret edemeyen Vezîriâzam Mahmut Paşa, Fahreddin-i Acemî'yi durumdan haberdar eder. Müftü, Hurûffilerin görüşlerini bizzat kendi ağızlarından dinlemek ister. Mahmut Paşa bir gün, konağına bunları davet ederek görüşlerini sorar. Perde arkasından da Fahreddin-i Acemî'nin dinlemesini sağlar. Sapık fikirlerini ortaya koyan Hurûffiler, hulûl teorisine gelince daha fazla sabredemeyen Fahreddin-i Acemi, saklandığı yerden çıkarak üzerlerine yürür. Bunun karşısında saraya kaçan bu insanları takip ederek Fatih'in huzurunda da onları azarlar ve kendisine teslim edilmesini ister. Fatih bu durum karşısında hiçbir şey söylemez. Fahreddin-i Acemî bunları alarak Üç Şerefeli Câmî'ye getirir. Halk huzurunda yapılan münazarada bunların dinî anlayıştaki zayıflıklarının ve bozuk fikirlerinin ortaya çıkmasını sağlar ve yakılmak suretiyle idamlarına fetva verir. Bu hüküm hemen infaz edilir.¹⁴⁴

¹⁴² Nihat Azamat, a.g.t., s. 63, Cahit Baltacı, “Fahreddin-i Acemi”, TDVİA, C. 12, s. 82.

¹⁴³ “Ölüm tarihini, İ. Hami Danişmend 865/1460, Mecdî 870/1465, Babinger 873/1468 olarak vermektedir.” Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmet ve Zamani, İstanbul-2008, s. 240, Cahit Baltacı, a.g.m., s. 82.

¹⁴⁴ Taşköprülüzâde, a.g.e., s.76.

Fahreddin-i Acemî'nin doğduğu ülkede çok etkin olan Hurûfluk hareketini iyi tanınması onlara karşı aldığı bu sert tavırda etkin olmuş olmalıdır. Şeyh Bedreddin'in idam fetvâsını veren komisyonda da Fahreddin-i Acemî vardır. Önceleri Şeyh Bedreddin'in yakın dostuyken, sonra böyle bir tavır benimsemesi de dikkate değer bir husustur.¹⁴⁵

Fahreddin-i Acemi ölümcül bir hastalığa yakalanıp yatağa düşünce, Ali Tûsî kendisini ziyarete gelir ve nasihatta bulunmasını ister. Acemî ise, avamın sırtının şeriatın açısından uzak tutulmaması gerektiğini söyler.¹⁴⁶

Fahreddin-i Acemî, kaynakların verdiği bilgiye göre Edirne'de bir medrese yaptırmıştır. Üç Şerefeli Câmii yakınında, Horozlu ve Şeceriye Medresesi diye anılan bu yapı Saraçhâne'de Horozlu Yokuşu'nda iken yıkılmış ve yerine 1295/1877'de Vali Kadri Paşa tarafından bir ıslahhâne yaptırılmış, ardından da Sanayî Mektebi inşâ edilmiştir.

Fahreddin-i Acemî'nin, Edirne Ağaçaş pazarı semti, Hacışâkir Bey Sokağı'nda bir mescid yaptırdığını kaydeden Rifat Osman (1874–1933), bu yapı hakkında yıl belirtmeden “geçen sene yıktırıldı” demektedir.

Fahreddin-i Acemî'nin tesbit edilebilen bir eseri vardır. “Risâletü'l-velâ” adlı bu eseri fıkıhla alakalı olup efendisinin, âzat ettiği köle ve cariyesi ile olan münasebeti ve onlar üzerindeki hakkına dairdir ve ismini taşımaktadır.¹⁴⁷

2.6. FAHREDDİN-İ RÛMÎ (ö. 864/1460)

Fahreddin-i Rumî'nin hayatı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Taşköprülüzâde¹⁴⁸ ve Bursalı Mehmet Tahir,¹⁴⁹ onun Yıldırım Bayezid (772/1389–805/1402) devrinde Mudurnu'da yaşadığını söylerken, Kâtip Çelebi de 864/1460'ta vefat ettiğini kaydeder. Kâtip Çelebi onun Müştemilatü'l- ahkâm fi'l-fetâva'l-Hanefiye adlı eserini Edirne'de 879/1474 yılında Fatih'e ithafen yazdığını, Ed-

¹⁴⁵ Kaynak: darulhadis.com/osmanli-muhaddis/fahrettin-acemi.htm e.t.03.08.2011

¹⁴⁶ Taşköprülüzâde, a.g.e. s.76.

¹⁴⁷ Kaynak: darulhadis.com/osmanli-muhaddis/fahrettin-acemi.htm e.t.03.08.2011

¹⁴⁸ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 63.

¹⁴⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, İstanbul-1972, C.1, s. 95

De‘avâtü’l-Me’sûre adlı eseri hakkında bilgi verirken de onun Yıldırım Bayezid, Çelebi devri âlimlerinden olduğunu söyler. Nihat Azamat ise, Fahreddin-i Rumi’nin Yıldırım Bâyezid, Çelebi Mehmet, II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet devirlerini idrak ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁰

Fahreddin-i Rûmî’nin fıkha dair, Müştemilatü’l- ahkam fi’l-fetâva’l- Hanefiye¹⁵¹, Fevâidü’l-Leâlî¹⁵², Câmiu’r-Rûmî¹⁵³ adlı üç eseri bulunmaktadır.

2.7. FETHULLAH-I ŞİRVÂNÎ (ö. 891/1486)

820/1417 yılı civarında Şirvan’ın Şemahi kasabasında doğdu. Babası âlim bir zat idi. İlk tahsilini babasının yanında başlayıp Serahs ve Tus’ta sürdürdü. Tus’ta Şîî âlimi Seyyid Ebu Talib’ten Seyyid Şerif Cürcani’nin Şerhu’t-tezkire fi’l-hey’e adlı eserini okudu. Azamat, Fethullah-ı Şirvânî’nin Şerif Cürcani’nin kitabını okuduğu ama ondan ders almadığını söyler.¹⁵⁴ Fethullah-ı Şirvânî, 839/1435 yılı başlarında Semerkand’a gidip Uluğ Bey’in kurduğu medresede öğrenim gördü. Burada Kadızâde Rumi’den usul-ı fıkıh, kelim, astronomi ve diğer riyaî ilimleri okudu. Semerkant’ta yaklaşık beş yıl süren tahsil dönemini tamamladıktan sonra 844/1440 yılında Şirvan’a döndü. II. Murat devrinin sonlarında Anadolu’ya geldi. Kastamonu’da Candaroğullarından İsmail Bey’in iltifatına mazhar olduğundan orada kalarak medreselerde ders verdi. Kastamonu’da özellikle Kadızâde’nin “şerhu’l-mülâhhas ve şerhu eşkâli’t-te’sîs”i başta olmak üzere “Et-Telvîh” ve “Şerhu’l-Mevâkîf” gibi kitapları talebelerine okuttu. Çok sayıda öğrencileri arasında Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksârî ve Kemaleddin Mes’ud b. Hüseyin Şirvânî gibi âlimlerin bulunduğu bilinmektedir.¹⁵⁵

Fethullah-ı Şirvânî’nin Osmanlılar nezdindeki hâmisî Sadrazam Çandarlı Halil Paşa’dır. Mecelle fi’l-mûsikî adlı eserini Fatih Sultan Mehmet’e sunmuştur. Fetihden hemen sonra Çandarlı Halil Paşa’nın idam edilmesiyle hâmisîni kaybeden

¹⁵⁰ Nihat Azamat, a.g.t., s. 63.

¹⁵¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Çelebi, nr. 90.

¹⁵² Süleymaniye Kütüphanesi, Kara Çelebizade, nr. 177.

¹⁵³ Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 580.

¹⁵⁴ Azamat, a.g.t., s. 70.

¹⁵⁵ Cemil Akpınar, “Fethullah-ı Şirvânî”, TDVİA, C. 12, s. 464.

Şîrvânî Kastamonu'ya geri dönmüştür. Daha sonra yazdığı El-Ferâid ve'l-fevâid adlı eserini 878/1473'te Fatih'e ithaf etmiş, fakat Fatih'in ona karşı ilgisizliği devam etmiştir.

Fethullah-ı Şîrvânî, 870/1465'de Irak'a, 871/1467'de Mekke'ye gitmiş, daha sonra İstanbul'a tekrar gelmiştir. İstanbul'da tadrîs ve telif çalışmalarıyla uğraşmıştır. Muhtemelen 883/1478'de memleketine dönmüştür.¹⁵⁶

Taşköprülüzâde¹⁵⁷ ve Osmanlı Müellifleri¹⁵⁸ gibi bazı kaynaklar, 857/1453'te Kastamonu'da vefat ettiğini, mezarının da orada olduğunu yazarlar. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar, Şemseddin Sehâvi'nin, onu Mekke'de ve hac dönüşü Kahire'de gördüğünü, 880/1470'ten sonra hayatta olduğunu göstermektedir. Nihat Azamat, 891/1478'de,¹⁵⁹ Cemil Akpınar ise 891/1486'da Şemahi'de¹⁶⁰ vefat ettiğini söylemektedir.

Fethullah-ı Şîrvânî, tefsir, kelim, mantık, Arap Dili ve Edebiyatı, mûsikî, coğrafya, matematik ve astronomi okuttuğu için yine Uluğ Bey medresesinde yetiştikten sonra Anadolu'ya pozitif bilimleri götüren ve bunların yayılmasını sağlayan iki ünlü âlimden biri kabul edilir. Diğeri ise Ali Kuşçu'dur.

ESERLERİ: ¹⁶¹ **1. Hâşiye alâ şerhi'l-mevâkîf;** Seyyid Şerif Cürçânî'nin Şerhu'l-Mevâkîf adlı eserine yazdığı yorumdur.

2. Hâşiye alâ ilâhiyyâti şerhi'l-mevâkîf; II. Bayezid'e ithaf edilmiştir.

3. Ta'likât alâ evâili şerhi'l-mevâkîf; Kaynaklarda ayrı bir eser olarak geçer. Muhtemelen Hâşiye alâ şerhi'l-mevâkîf'in ilk şeklidir ya da eksik bir nüshasının baş kısmıdır.

4. Şerhu tehzîbi'l-mantık ve'l-keîâm; Taftazanî'nin eserinin yorumudur.

5. El-ferâid ve'l-fevâid fî tavzîhi şerhi'l-mûlahhas. Kaynaklarda "Ta'likât alâ şerhi'l-Çagmînî li-Kadızâde" ve "Şerhü'l-Çagmînî" adlarıyla zikredilen bu eser,

¹⁵⁶ Cemil Akpınar, a.g.m. s. 464.

¹⁵⁷ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 112.

¹⁵⁸ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C. 1, s. 315.

¹⁵⁹ Azamat, a.g.t. s. 70.

¹⁶⁰ Cemil Akpınar, a.g.m. s. 464.

¹⁶¹ Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adamı: Fethullah-ı Şîrvânî", Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Çankırı-2012, s. 311-315, Cemil Akpınar, a.g.m. s.465-466.

Çagmînî'nin astronomi konusundaki "El-mûlahhas fi'l-hey'e" adlı eserine Kadızâde'nin yazdığı şerhe bir haşiyedir. Şîrvânî bu eserini, 878/1473'de tamamlayarak Fatih Sultan Mehmet'e ithaf etmiştir.

6. Şerhu't-tezkire fi 'ilmi'l-hey'e: Nasîrüddin-i Tûsî'nin "Et-Tezkire fi ilmi'l-hey'e" adlı eserinin şerhi olup 880/1475 yılında yazılmıştır. Bu kitabın iki nüshası bulunmakta olup Süleymaniye nüshasının sonunda Şîrvânî'nin ölüm tarihi 891/1486 olarak verilmektedir.

7. Şerhu'l-envâr li-ameli'l-ebrâr: Cemaleddin Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî'nin Şafii fıkhnına ilişkin el-Envâr li-ameli'l-ebrâr adlı eserinin Farsça şerhidir. 883/1478'de yazılmıştır.

8. Şerh-i avâmil: Abdulkadir Cürçânî'nin nahiv ilmine dair yazmış olduğu el-Evâmil el-Mie adlı eserinin şerhidir.

9. Tefsîru Âyete'l-kürsî: Bakara suresinin 255. ayetinin geniş bir şekilde tefsiri olup 857/1453 yılında tamamlanmıştır.

10. Mecelle fi'l-mûsikî: Türk müziğinin kuramı üzerine olup Fatih Sultan Mehmet'e ithaf etmiştir.

11. Hâşiye alâ şerhi eşkâli't-te'sîs: Hendese konusunda yazılan Kadızâde'nin kitabına bir haşiyedir.

12. Hâşiyetü't-telvîh: Teftâzânî'nin fıkıh usulüne dair eserine yazdığı haşiyedir.

13. Şerhu'l-merâh: Ahmet b. Ali b. Mes'ud'un sarf konusundaki "Merâhu'l-ervâh" adlı eserinin şerhidir.

14. Şerhu'l-irşâd fi'n-nahv: Abdulgaffâr el-İcî'nin aynı adlı eserinin haşiyesidir.

15. Şerhu'l-İşârât: Mantığa dairdir.

2.8. HIZIR BEY (ö. 864/1460)

Eskişehir'in Sivrihisar kasabasında 810/1407'de doğdu. Babası Sivrihisar kadısı Celaleddin Efendi olup onun soyu da Nasreddin Hoca'ya ulaşır.¹⁶² Önce babasından öğrenim gören Hızır Bey b. Celaleddin daha sonra Molla Yegan diye şöhret bulan Ahmet b. Armağan'ın yanında eğitimine devam ederek akli ve nakli

¹⁶² M. Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kaside-i Nûniyesi", AÜİFD, 1983, C. XXVI, s. 549.

ilimlerle devrinin geçerli bütün ilimlerini tahsil etti. Molla Yegân'ın kızıyla evlendi. Sivrihisar'daki bir medresede müderrislik yapmaya başladı.¹⁶³

Hızır Bey asıl şöhretini Fatih döneminde kazanmıştır. Taşköprülüzâde özetle şu bilgiyi verir: Arap ulemasından –muhtemelen Kuzey Afrikalı- birisi Osmanlı ülkesine gelip padişahın huzurunda ilim adamlarıyla yapılan bir toplantıya katılır. Bu alimin toplantı esnasında sorduğu sorulara Osmanlı uleması tatmin edici cevaplar veremez. Sultan'ın çok canı sıkılır, büyük bir utanç duyar. Bu zat ile boy ölçüşecek kimse yok mudur, diyerek memnuniyetsizliğini ifade eder. Vezirlerden birisi Sivrihisar'da 30 yaşlarında müderrislik yapan Hızır Bey'den bahseder. Sultan Mehmet, Hızır Bey'i derhal Edirne'ye davet edilip ilim meclisinin yeniden toplanmasını ister. Arap âlim, Hızır Bey'i gençliği dolayısıyla biraz küçümser. Âlim'in sorduğu bütün soruları Hızır Bey en güzel şekilde cevaplar. Bununla da kalmaz o zâta onaltı ilim dalına ait çeşitli sorular sorar. Tatmin edici cevaplar alamaz. O zat susmak zorunda kalır. Sultan Mehmet bu duruma çok sevinir, Hızır Bey'i hararetle tebrik eder. Bursa Çelebi Mehmet medresesine müderrisliğine tayin eder. Bilahare İnegöl kadılığı görevini verir.¹⁶⁴

İstanbul'un fethinden sonra Fatih onu Osmanlı Devleti'nin yeni başkenti olan İstanbul kadılığına tayin eder. Hızır Bey İstanbul kadısı iken 864/1460'da vefat etmiştir.

Hızır Bey, Arap ülkelerine gitmeden Arapçayı mükemmel şekilde öğrenen Osmanlı alimlerinden olup aynı zamanda Fahreddin Razi'nin kelam ekolünü devam ettirmiştir. Talebeleri; Hocazade Muslihiddin, Hayali Ahmet Efendi, Muslihiddin Kastalani, Alaaddin Arabî, Hatibzade, Muarrifzade aynı ekolün devam ettiricileri olmuştur.¹⁶⁵ Hızır Bey ilmî şahsiyeti için kaynaklar, “ikinci İbni Sina”, “ilim dağarcığı”, “ilmin âlemi” gibi lakaplar kullanmışlardır. Taassuptan uzak, açık fikirli, ince ruhlu olduğu ve latifeden hoşlandığı belirtilen Hızır Bey yüksek bir şiir kabiliyetine de sahipti.¹⁶⁶

¹⁶³ M. Sait Yazıcıoğlu, “Kaside-i Nûniye”, a.g.m. s.549, Nihat Azamat, a.g.t., s. 61.

¹⁶⁴ Taşköprülüzâde, a. g.e., s. 100, Şemseddin Sami, Kamusu'l-a'lâm, İstanbul-1306, C.3, s.3047.

¹⁶⁵ M. Sait Yazıcıoğlu, “Kaside-i Nûniye”, a.g.m. s. 551.

¹⁶⁶ M. Sait Yazıcıoğlu, “Hızır Bey”, TDVİA, C. 17, s. 414.

Hızır Bey, ebced hesabıyla tarih düşürme sanatının öncülerinden kabul edilmektedir. Hızır Bey ile tarih ibareleri şiirin mısralarına alınmaya başlanmıştır. Ondan sonra divan şiirinin içinde yer alan mısralarla söylemek adet haline gelmiştir.¹⁶⁷

ESERLERİ: 1. Kaside-i Nûniyye: 105 beyitten meydana gelen bu risalede, kelam meseleleri önemlerine göre bir veya birkaç mısradaki ele alınmış ve Maturidi ekolü çerçevesinde işlenmiştir.

Bu eser, son dönemlere kadar Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve Maturidi ekolü çerçevesinde talebelere ezberletilmiştir. Eser pek çok kimse tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. En son olarak da M. Said Yazıcıoğlu tarafından hem Türkçeye hem de Fransızcaya tercüme edilmiştir.¹⁶⁸

2. ‘Ucâletü leyle ev leyleteyn: Bu kasidenin “kaside-i nuniyye”den ayrı mı veya onun ithafnamesi mi olduğu tartışmalıdır. Hızır Bey bu kasideyi yazdıktan sonra Sultan Fatih’e göndermiştir. O da görüşünü almak üzere kasideyi Molla Gürânî’ye verir. Molla Gürânî, kasidenin takdim beyitlerinin birinde bir gramer hatası görür. Bunu Sultan’a bildirir. Sultan da bir notla durumu Hızır Bey’e iletir. Hızır Bey, Kur’an-ı Kerim’den bir ayetle cevap verip bu ifadenin gramer hatası olmadığını söyler.

3. Tefsîr-i Yasin-i Şerif

4. Terceme-i Külliyyât-ı Hoca Ubeydullah

5. Terceme-i Metâli‘ü’l-Envâr

6. Tuhfe-i Sultan Murat

Ona ait olduğu ileri sürülen başka eserler de bulunmaktadır.¹⁶⁹

2.9. HOCAZÂDE MUSLİHUDDİN EFENDİ (ö. 893/1488)

Fâtih Sultan Mehmet'in hocası, âlim ve kazasker olan Hoca-zâde Muslihuddin Efendi, 838/ 1434 yılı dolaylarında Bursa'da doğdu. Babası Bursa tüccarlarından Yûsuf Efendi'dir. O dönemde ticaretle uğraşanlar "hoca" unvanıyla anıldığından

¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. İsmail Yakıt, Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İstanbul-2003, s. 143-144.

¹⁶⁸ M. Said Yazıcıoğlu, “Kaside-i Nûniyye”, a.g.m., s. 549-588.

¹⁶⁹ M. Sait Yazıcıoğlu, “Hızır Bey” a.g.m., s. 414.

Muslihuddin Efendi "Hocazâde" diye meşhur olmuştur.¹⁷⁰ Taşköprülüzâde'ye göre¹⁷¹ daha küçük yaşta iken ticaretle uğraşmasını isteyen babasına karşı çıkarak ilim tahsiline yöneldi. Babasından yardım görmediği için zor günler geçirdi. Hayatını ve çalışmalarını sürdürmek için gerekli parayı kitap nüshası çoğaltarak kazanmaya başladı.¹⁷²

Emîr Sultan'ın talebelerinden Şeyh Velî Şemseddin, Muslihuddin'in babasını oğlunun tahsili için ikna etmeye çalıştıysa da başaramadı. Bu yüzden tahsil hayatının ilk yılları sıkıntılı geçti; ancak bu durum onun şevkini kırmadı. Ağras (Atabey) Medresesi'nde Ayasuluk kadısının oğlu olup Ayasuluk Çelebisi diye tanınan oğlu Mehmet'ten usul, meânî ve beyân dersleri aldıktan sonra Bursa Sultaniye Medresesi'nde ilerde İstanbul'un ilk kadısı olacak olan Hızır Bey'in derslerine devam etti. İlmî yeteneği ve çalışkanlığı sayesinde kısa zamanda hocasının ilgisini çekti ve onun yardımcısı oldu. Bir müddet sonra da hocası tarafından II. Murat'a takdim edildi. II. Murat, Hocazâde'yi önce Kestel kadılığına, ardından Bursa'daki Esediye medresesi müderrisliğine getirdi. Altı yıl süren bu müderrisliği sırasında Seyyid Şerîf el-Cürçânînin Şerhu'l-Mevâkîf adlı hacimli eserini ezberleyen Hocazâde başarılı çalışmaları sayesinde II. Murat'ın güvenini kazandı.¹⁷³

Fâtih Sultan Mehmet'in tahta çıktıktan sonra etrafına âlimleri topladığını duyan Hocazâde padişahla görüşmek üzere onun yanına gitti ve Mahmut Paşa tarafından hükümdara takdim edildi. Fâtih'in huzurunda Molla Zeyrek ve Molla Seyyid Ali'ye verdiği cevaplarla dikkati çekti. Bunun üzerine padişah onu kendisine hoca tayin etti ve ondan sarf dersleri aldı. Ancak Hocazâde'ye gösterilen bu ilgi başta Mahmut Paşa olmak üzere birçok devlet erkânının kıskançlığına yol açmış; hatta onu padişahın yanından uzaklaştırmayı planlayan Mahmut Paşa Hocazâde'nin kazasker olmak istediğini söylemiş; padişah da bunu Hocazâde'nin kendi arzusu sanarak kabul etmiştir. Kaynaklarda Hocazâde'nin bu görevi kabul etmek istemediği,

¹⁷⁰ Saffet Köse, "Hocazâde Muslihuddin Efendi", TDVİA, C. 18, s. 207.

¹⁷¹ Taşköprülüzâde, a.g.e., s.127

¹⁷² Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı, a.g.e., s. 406.

¹⁷³ "Kaynaklarda, 'II. Murat'ın huzurunda yapılan bir sohbet sırasında vaktiyle Timur'un meclisinde Teftâzânî ile Seyyid Şerîf arasında geçen ilmî tartışma gündeme gelmiş, Ali Kuşçu, Teftâzânî'nin; Hocazâde, Seyyid Şerîf'in görüşlerini savunmuş, sonuçta Ali Kuşçu da Hocazâde'ye hak vererek onu II. Murat'ın huzurunda övmüştür.' denmektedir. Ancak Ali Kuşçu'nun Osmanlıya gelişi 877/1472 olduğuna göre, bu olay muhtemelen Sultan II. Mehmet'in huzurunda geçmiş olmalıdır."

ancak Mahmut Paşa'nın hükümdar tarafından verilen bir görevi reddetmenin uygun olmayacağı yolundaki telkinleriyle fikrini değiştirdiği de anlatılır.¹⁷⁴ Bir süre kazaskerlik yaptıktan sonra bu görevden ayrılan Hocasâde günlük 50 akçe ile önce Bursa Sultaniye Medresesi'ne, ardından İstanbul Sahn-ı Semân müderrisliğine tayin edildi. Bu sırada Fâtih'in isteği üzerine Tehafütü'l-felâsife adlı eserini kaleme aldı. Padişah, Alâeddin Ali Tûsî'den de aynı konuda bir eser yazmasını istemişti. Hocasâde çalışmasını dört ayda, Ali Tûsî altı ayda bitirdi. Bu iki çalışmadan Hocasâde'ninki daha değerli bulunmakla birlikte padişah her birini 10.000 dirhemle ödüllendirdi, ayrıca Hocasâde'ye bir de kaftan hediye etti. Bu duruma kırılan Ali Tûsî İstanbul'dan ayrılıp İran'a gitti.¹⁷⁵

Hocasâde daha sonra 871/1466-1467'de Edirne ve 872/1467-1468'de İstanbul kadılıkları görevinde bulundu. Ali Tûsî'nin talebesi Karamanî Mehmet Paşa vezir olunca Hocasâde'yi İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla padişaha onun İstanbul'un havasından hoşlanmadığını, bu sebeple İznik'e gitmek istediğini söyleyerek Hocasâde'nin İznik'e müderris ve kadı olarak tayinini sağladı. Fakat Hocasâde "kadılık ilimle meşgul olmama engel oluyor" diyerek kadılığı bırakıp müderrislik görevine devam etti; Fâtih Sultan Mehmet'in vefatına kadar da bu görevde kaldı.¹⁷⁶

II. Bayezid, Hocasâde'yi günlük 100 akçe ile önce Bursa Sultaniye Medresesi'ne, ardından Bursa müftülüğüne tayin etti. Bu görevde iken kendisine felç geldi. Padişah ondan Şerhu'l-Mevâkîf'a bir haşiyeye yazmasını istediysen de daha önce bu kitapla ilgili olarak hazırladığı notlarının Fenârî Hasan Çelebi tarafından elinden alınıp kendi haşiyesine eklendiğini belirterek artık yeni bir haşiyeye yazacak güce sahip olmadığını söyledi. Buna rağmen padişah ısrar edince haşiyeyi yazmaya başladı, ancak temize çekemedi ve haşiyeye müsvedde olarak kaldı.¹⁷⁷

Üç padişah dönemine yetişen Hocasâde birçok talebe yetiştirmiştir. Bunların en meşhurları Molla Bahâeddin, Molla Sirâceddin, Yarhisarlı Molla Mustafa

¹⁷⁴ Mecdî, a.g.e., C. 1, s. 147.

¹⁷⁵ Bkz. Ali Tûsî bölümü.

¹⁷⁶ Taşkoprülüzâde, a.g.e., s. 133.

¹⁷⁷ Emre Önal, Hocasâde ve haşiyeye alâ şerh ve hidâyetü'l-hikme adlı eseri, Marmara Ü. SBE, YLT, İstanbul-2006, s.19.

Muslihuddin, Yûsuf b. Hüseyin Kirmastî, Nûreddin Yûsuf Karesi, Zeyrekzâde Ahmet Rükneddin, Kadızâde Kutbüddin Mehmet, Mîrim Çelebi, Paşa Çelebi ve Gıyâ-seddin Kutbî'dir. Hocazâde'nin çok titiz ve dikkatli bir araştırmacı olduğu nakledilir. Fâtih'in onu kendine hoca tayin etmesi ve bir "tehâfût" yazmasını istemesi ilmine olan güvenini gösterir. Hocazâde fıkıh ve kelama olduğu kadar tabî ve fizikî ilimlere de alaka göstermekte idi. İstanbul kadısıyken İstanbul'a gelen Ali Kuşçu'yu karşılamakla görevlendirilmiştir. Yolda Ali Kuşçu ile med-cezir konusundaki münazarası yapmışlardır. Ali Kuşçu İstanbul'a gelirken İran'da Alaeddin Ali Tûsî ile karşılaşmış, Tûsî ona "*İstanbul'a gittiğinde Köseç denilen Hocazâde ile iyi geçinin, kendisi ilimde fevkalade müdekkik ve muhakkıktır.*" demiştir. Fatih Sultan Mehmet, Ali Kuşçu'ya "Hocazâde'yi nasıl buldunuz?" diye sormuş, o da "*Acem'de ve Rum'da benzeri yok.*" deyince Fatih de "*Arap'ta da benzeri yoktur.*" şeklinde sözünü tamamlamıştır.¹⁷⁸ Hocazâde'nin Molla Zeyrek ile tevhid konusunda 7 gün süren münazaraları, onun kelim ilmine olan vukufiyeti bakımından dikkat çekicidir.¹⁷⁹ Franz Babinger, "*Mustafa Hocazade gibi özgün ve bağımsız bir düşünürün kariyeri boyuncu kabul etmek zorunda kaldığı görevler, sultanın kaptisleriyle sadrazamın kumpasları yüzünden rahat yüzü görmemiş olması Fatih'in döneminde bir âlim olmanın ne kadar riskli olduğunun kanıtıdır.*" demektedir.¹⁸⁰ Mübahat Türker Küyel ise; "*Hocazâde adıyla anılan Mustafa, o zamanki Osmanlı Devleti'nin nadir kafalarından biri, Gazali'ninki ile aynı ünvana haiz bir yazı yazarak mükâfatı kazandı.*" değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁸¹

Hocazade'nin, Fatih Sultan Mehmet'in "*hattun hadün yüzünü tutdı nitekim ey cân*" mısraıyla başlattığı müşaareye "*Etrâf-ı gül-sitâni itdi benefşe gerdân*" mısraıyla katılmıştır.¹⁸² Başka şiirlerinin olması da muhtemeldir.

Ali Kuşçu'nun kızı Ayşe Hatun'la evlenen Hocazâde, 893/1488 yılında Bursa'da vefat etmiş ve Emîr Sultan'ın yanına defnedilmiştir.

¹⁷⁸ Emre Önal, a.g.t. s.19.

¹⁷⁹ Bkz. Molla Zeyrek bölümü.

¹⁸⁰ Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı, a.g.e. s. 407.

¹⁸¹ Mübahat Türker Küyel, Üç Tehâfût Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara-1956.

¹⁸² Kemal Edip Ünsel, Fatih'in Şiirleri, Ankara-1946, s. 74-75.

ESERLERİ: 1. Tehâfütü'l-felâsife: Fatih, Ali Tûsî ile Hocazâde Muslihiddin'in, İmam Gazalî ve İbni Rüşd'ün "tehafüt"teki problemleri tartışmalarını, İmam Gazali ile filozofların görüşlerini karşılaştırmalarını ve bunlara ilişkin birer kitap yazmalarını istemeleri üzerine Hocazâde'nin yazmış olduğu eserdir.¹⁸³ Süleyman Hayri Bolay, "Hocazâde'nin eleştirilerinin felsefenin canlanmasına yol açtığını, fakat kelimî geleneğin ağır basması sonucu, tenkitlerin derinleşmesini önlediğini, Hocazâde'nin kendisini herhangi bir görüşe bağlı saymadığını, bunun felsefi bir tavır olduğunu, onun bağımsız bir düşünce çizgisi izleyerek düşünce hayatımıza değerli katkılar sağladığını" söylemektedir.¹⁸⁴

2. Hâşiye 'alâ şerhi hidâyeti'l-hikme: Mevlânâzâde Esîrüddin el-Ebherî'nin Hidâyetü'l-hikme adlı eserine Mevlânâzâde Ahmet b. Mahmûd el-Herevî nin yazdığı şerhin hâşiyesidir.¹⁸⁵

3. Hâşiye 'alâ şerhi'l-mevâkîf li-Seyyid Şerif el-Cürcânî: Adudüddin el-İcî'nin el-Mevâkîf adlı eserine Seyyid Şe-rîf el-Cürcânî tarafından yazılan şerhin hâşiyesidir. Müellifin vefatı üzerine kitap öğrencilerinden Molla Bahâeddin tarafından temize çekilmiştir.

4. Hâşiye 'alâ şerhi't-tavâli' li'l-İsfahânî: Kâdî Beyzâvî'nin Tavâliu'l-envâr adlı eserine Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî tarafından yazılan şerhin hâşiyesidir.

5. Risâle fi'l-i'tirâz 'alâ delili isbâti vücûdiyyeti'l-Bârî: Eser, Allah'a cihet nisbet edilemeyeceğini aklî delillerle ispat etmektedir.

6. Risale fi't-tevhîd: Müellif adının yer almadığı risalede bir yerde "Hocazâde" ibaresi bulunmaktadır. Eserde Allah'ın zâtıyla ilgisi açısından vücûb, vâcib, vücûd ve mümkün terimleri tahlil edilmekte, bu terimlerin Allah'a nisbeti tartışılmaktadır.¹⁸⁶

7. Risale fi bahsi'l-ille ve'l-ma'lûl: Nasîrüddîn-i Tûsînin Tecrîdü'l-keâm'ının illet-malul bahsine açıklık getirmek üzere yazılmıştır.¹⁸⁷

8. Risale fi enne kelâmallâhi kadîm: Eserde kelâmın mahiyeti ve lafız-mâna ilişkisi üzerinde durulmakta, kelâm-ı nefsinin kadîm, Cebrail'in Hz. Peygamber'e tilâvet

¹⁸³ Geniş bilgi ve iki eserin mukayesesi için bkz. Gürbüz Deniz, a.g.t., 259 s. , Saffet Köse, a.g. m. s.208–209.

¹⁸⁴ Süleyman Hayri Bolay, a.g.m., Osmanlı, C. 7, s. 119

¹⁸⁵ Bu eser hakkında bir de tez hazırlanmıştır. Bkz. Emre Önal, a.g.t., İstanbul–2006, 153 s.

¹⁸⁶ Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 2206. vr. 12a-21a.

¹⁸⁷ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1161, vr. 98b- İ003.

ettiği kelâm-ı lafzînin hadis olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁸

9. el-Cezrû'l-eşâm: Eserde hüsün ve kubuh terimlerinin anlamları açıklanmakta, bunların mutlak ve zatî değerler olup olmadığı ve akılla bilinip bilinemeyeceği tartışılmaktadır.

10. Şerhu'l-'izzî fi't-tasrîf: İzzeddin ez-Zencânî'nin eserinin şerhidir.

11. Haşiye 'alâ şerhi tel-hîsi'l-miftâh: Hatîb el-Kazvînî'nin eserine Teftâzânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir.

12. Mukaddimât seb' fi ma'rifeti kavsi kuzah: Işığın kırılmasından, gökkuşağı ve özelliklerinden bahseden bir risaledir.

Hocazâde'ye nispet edilen başka eserler de bulunmaktadır.¹⁸⁹

2.10. KUTBUDDİNZÂDE (ö. 885/1480)

Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmet devri âlimlerinden İznikli Kutbuddin Mehmet'in (ö. 821/1418) oğludur. Hz. Peygamber'in neslindedir.¹⁹⁰ Asıl adı Mehmet b. Mevlâ Kutbuddin İznikî'dir. Babası Kutbüddin İznikî'ye nispetle Kutbuddinzâde diye tanınmıştır.¹⁹¹ Şer'î ve aklî ilimleri Molla Fenâri'den okuyan Kutbuddinzâde, memleketi İznik'te müderrislik, kadılık ve müftülük yaptı. Daha sonra tasavvufa meyleden Kutbuddinzâde'nin,¹⁹² hangi tarikata bağlı olduğu belli değildir. Ancak bir eserinde Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin el-Hâfi'yi yüce vasıflarla anması bu tarikata mensup olabileceğini göstermektedir.¹⁹³

Fatih Sultan Mehmet'in Eğriboz ve Boğdan seferlerine katılan Kutbuddinzâde, *Münevvirü'd-da'avât* adlı eserinde bu seferlerde ordunun muzaffer olması için askerinin okuması gereken duaları derlediğini, Rodos adasının fethinde bulunup askeri teşvik için Türkçe bir risale hazırladığını ve burada fethin

¹⁸⁸ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1143. vr.89b-91a; Şehid Ali Paşa, nr 2830; Halet Efendi, nr. 802. vr. 52b-56b

¹⁸⁹ Saffet Köse, a.g.m. s. 208–209, Emre Önal, a.g.t. s. 41–49.

¹⁹⁰ Ahmet Kartal, "Kutbuddin b. Mehmet İzniki ve Râhatu'l-Kulûb İsimli Eseri", Şiraz'dan İstanbul'a, İstanbul–2008, s. 518.

¹⁹¹ Reşat Öngören, "Kutbüddinzâde İznikî", TDVİA, C. 26, s. 489.

¹⁹² Nihat Azamat, a.g.t., s. 66.

¹⁹³ Reşat Öngören, a.g.m. s..489.

gerçekleşmesi için okunması gereken duaları yazıp askere dağıttığını söyler. Veziriazam Mahmut Paşa ile çok yakın dosttur.¹⁹⁴

885/1480 yılında İznik'te vefat eden Kutbuddinzâde, babasının yanına defnedilmiştir.

ESERLERİ: 1. Fethu miftâhu'l-gayb : Sadreddin Konevî'nin "Miftâhu'l-gayb" isimli eserinin şerhidir. Fatih Sultan Mehmet'in isteği üzerine kaleme almış olup 874/1469'da tamamlamıştır.

2. et-Ta'birü'l-münif ve't-te'vilü's-şerif

3. Münevvirü'd-da'avât

4. Tenvîrü'l-evrâd: Zeynüddin el-Hafî'nin derlediği "Evrâd-ı Zeyniyye"nin şerhidir.

5. Şerhu 'subhâneke mâ 'arafnâke hakka ma'rifetike'

6. Risâle fi kavli'n-nebî (a.s.) 'el-'ulemâ'ü veresetü'l-enbiyâ'

7. Müzîlü's-şek fî aksâmi'l-kefere (Risâle fî Kavli ibn 'Arabî fî îmânî Fir'avn)

Bu eserde İbnü'l-Arabî'nin Firavun'un imanı ve kafirlerin cehennemdeki durumu ilgili görüşlerini açıklamıştır. Bu eser, 871/1466'da yazılmış olup çok ciddi tartışmalar meydana gelmiştir. Doğabilecek kargaşa başta Sadrazam Mahmut Paşa olmak üzere birçok alim ve şeyhin gayretiyle önlenmiştir.

8. Risâle fî hikmeti halkı'l-humle

9. Risâle ihticâcî Âdem ma'a Mûsâ aleyhime's-selâm

10. Mürşîdü'l-müteehhilîn

Kutbuddinzâde İznikî'ye atfedilen başka eserlerde bulunmaktadır.¹⁹⁵

2.11. MOLLA ABDURRAHMAN-I CÂMÎ (ö. 898/1492)

İran'ın Horasan vilayetinin Câm kasabasının Hurdcird köyünde 23 Şaban 817/7 Kasım 1414'de doğdu. Büyük babası Mevlana Muhammed, İmam Muhammed Şeybânî'nin (ö. 805/1402) kızlarından biriyle evlenmiş ve bu evlilikten Câmî'nin babası Ahmet b. Muhammed Deştî dünyaya gelmiştir.¹⁹⁶ Câmî'nin künyesi tam

¹⁹⁴ Reşat Öngören, a.g.m. s. 489.

¹⁹⁵ Reşat Öngören, a.g.m. s. 489-490.

¹⁹⁶ Ali Asgar Hikmet, Câmî Hayatı ve Eserleri, İstanbul-1991, s.96, Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", TDVİA, C. 7, s. 94, Lamiî Çelebi, Nefahâtü'l-Üns Tercemesi, Haz. Seyfettin Oğuz, İstanbul-2008, s. 20.

olarak Nûreddin Abdurrahman b. Nizâmeddin Ahmet b. Muhammed Câmî'dir. Osmanlı sahasında Molla Câmî olarak tanınır.

İlk tahsiline babasının yanında başladı. Babası Ahmet b. Muhammed Afganistan'ın Herat şehrine gelerek Nizamiye medreselerine müderris olunca, oğlu Abdurrahman da bu medreselerde okudu. Devrin meşhur âlimlerinden Mevlana Cüneyd-i Usûlî, Ali es-Semerkindî, Şehabeddin Muhammed Câcermî'den dersler aldı. Uluğ Bey zamanında önemli bir ilim merkezi olan Semerkant'a giderek orada 9 yıl kaldı. Uluğ Bey medresesinde Bursalı Kadızâde Rûmî'den riyaziyât dersleri aldı. Bu arada Fethullah-ı Tebrîzî'nin derslerinden faydalandı. Kaynaklar, Molla Câmî'nin keskin zekası, yeteneği, ilmî meseleleri anlatma gücü ve görüşünü çok açık olarak ortaya koyabilme yeteneği sayesinde herkesin hayranlığını kazandığını belirtmektedir.¹⁹⁷ Fahreddin Ali b. Hüseyin Vâiz Kâşifî, ünlü eseri Reşahat'ında Ali Kuşçu ile Molla Câmî'nin Herat'ta buluşmalarını şöyle anlatır: "Mevlana Ali Kuşçu bir gün Herat'ta Türkler gibi giyinmiş ve çantayı beline bağlamış olarak Nureddin Abdurrahman-ı Câmî ile aynı mecliste bir araya gelmiştir. Kuşçu, burada astronominin en zor problemlerini Câmî'yi anlatmıştır. Ali Kuşçu, Câmî'nin bu problemleri çözemeyeceğini düşündüğü halde Câmî bütün çözümleri ortaya koymuş ve Kuşçu'ya çantasında başka bir şey olup olmadığını sormuştur."¹⁹⁸ Ali Kuşçu, Molla Câmî ile karşılaştıktan sonra ondaki bilgilerin normal yolla elde edilen bilgilerden olmadığını ve bunların Allah'ın ona bir ihsanı olduğunu anladım, demiştir.¹⁹⁹

Molla Câmî parlak zekasıyla ve kabiliyetiyle çok genç yaşta Herat bölgesinin beş allamesinden biri olmayı başarmıştır. Kısa zamanda aklî ve naklî ilimleri öğrendi. Tenkitçi bir ruha sahipti. Derslerine devam ettiği hocalarını rahatlıkla tenkit ediyor, gerektiği yerde onlara itiraz ederek sorular yöneltiyordu. Tatmin edici cevaplar alamayınca da dersleri terk ediyordu. Molla Câmî, Arapçayı çok iyi öğrenmiş, sarf, nahiv, mantık, hikmet-i meşâî, hikmet-i idrâkî, hikmet-i tabîi, hikmet-

¹⁹⁷ Ömer Okumuş, a.g.m. s. 94.

¹⁹⁸ Tofigh Heidarzadeh, a.g.m., C. 8, s. 421, *Molla Câmî, 1470 yılında Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri Ali Şir Nevâî'ye yazdığı üç mektupta, Ali Kuşçu'nun yapacağı seyahat için icazet ve yardım istemiştir.* Mektupların metni için bkz. Tofigh Heidarzadeh, a.g.m., s. 427.

¹⁹⁹ Lamiî Çelebi, a.g.e., s. 21.

i riyâzî, matematik, fıkıh, usûl-u fıkıh, tefsir, hadis, kıraat, ve belagat gibi dersleri okumuştur.²⁰⁰

Molla Câmî, 877/1472'de hacca gitmek için Herat'tan ayrıldı. Bu yolculuk sırasında Bağdat'ta iken bazı Şîîler "Silsiletü'z-zeheb" mesnevisinin Ehl-i beyt sevgisiyle ilgili bölümünü tahrif ederek Câmî'nin aleyhinde kullanmak istediler. Molla Câmî, Ehl-i beyti sevmenin Kur'an-ı Kerim'in emri olduğunu söyledi ve Silsiletü'z-zeheb'in Ehl-i beyitle ilgili bölümlerini okuyarak muarızlarını susturdu ve orada bulunan Bağdat âlimlerinin takdirini kazandı.²⁰¹

Hac dönüşünde Şam'a, Halep'e uğradı. Bu şehirlerdeki âlimler ve yöneticiler ilgi ve iltifat ettiler. Molla Câmî Halep'ten sonra Tebriz'e uğrayıp, Uzun Hasan ile görüştü. Uzun Hasan'ın ısrarlarına rağmen annesinin yaşlılığı ve rahatsızlığı nedeniyle Tebriz'de kalmayarak 1474 yılının başlarında Herat'a gitti. Hac dönüşünde Hüseyin-i Baykara'nın kendisine tahsis ettiği medresede Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri verdi.

Molla Câmî, 1492 yılının Kasım ayının başlarında rahatsızlandı. 18 Muharrem 898/9 Kasım 1492 Cuma günü vefat etti. Cenazesi başta Hüseyin-i Baykara, Ali Şîr Nevâî olmak üzere devrin bütün ileri gelenlerinin ve halkın iştirakiyle kaldırıldı. Şeyhi, Sa'deddin-i Kaşgârî'nin kabrinin yanına defnedildi.

Tahsilini Semerkant ve Herat gibi ilim merkezlerinde Eş'ârî mezhebi kelimcileriyle Şafii fıkıh esaslarına göre tamamlayan Molla Câmî, İtikadnâme adlı mesnevisinde İslam esaslarını ehl-i sünnet esaslarına göre açıklayarak kendisinin bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Samimi bir mutasavvıf olan Câmî, şeyhi Sa'deddin-i Kaşgârî'den irşad izni aldığı halde bir tekke de şeyhlik yapmak yerine medresede ders verip talebe yetiştirmeyi tercih etmiştir. Molla Câmî'nin tarikat silsilesi Sa'deddin-i Kaşgârî, Nizâmeddin Hâmuş, Alaaddin Attar vasıtasıyla Nakşibendiye tarikatının kurucusu Bahaeddin Nakşibend'e (ö. 1389) ulaşır.

²⁰⁰ Lamiî Çelebi, a.g.e., s. 21.

²⁰¹ Ömer Okumuş, a.g.m. s. 95. Bu yolculuğun ayrıntısı için bkz: Lamiî Çelebi, a.g.e., s. 27-31.

Molla Câmî, mürşidinden o derece üstün bir sevgi ve itibar gördü ki sonunda Sa'deddîn-i Kaşgârî, onu kendi kızıyla evlendirdi.²⁰² Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin vefatından sonra halifesi, Nakşibendî tarikatının büyüklerinden Ubeydullah Ahrâr'a bağlandı. Ubeydullah Ahrar ile birkaç defa görüştü. Onunla devamlı mektuplaştı. Onun ölümü üzerine de uzunca bir mersiye yazdı. Molla Câmî eserlerinde şeyhlerden en çok sevdiği şahsiyetler olarak Abdullah Ensârî, Sa'deddîn-i Kaşgârî ve Ubeydullah Ahrar'ı zikretmiştir. Fakat kendisi bir tekkeye şeyh olmamıştır. Abdulgafûr Lârî, onun bu hareketini, hayatını ilme ve öğretmeye hasretmek azmine ve kendisinin mürşidliğe layık görmeyecek kadar tevazuuna bağlamaktadır. Fakat sûfilerin bilhassa Nakşibendî şeyhlerinin hayat ve fikirlerini toplu olarak anlatmak fikri ile yazıp 1478'de tamamladığı Nefahâtü'l-Üns adlı eseri ve onun Ali Şir Nevâî tarafından tadil ve genişletilerek yapılan Türkçe tercümesi ile, Nakşibendîliğin nazariyat ve ananeleri belli bir tarikat şeklini almasına ve Sünnî Türk münevver aristokrasisi arasında yayılmasına hizmet etmiştir. Eserin Câmî'nin vefatından ancak 29 sene sonra Bursalı Lâmî Çelebi tarafından Batı Türkçesine tercümesi de Nakşibendîliğin Osmanlı Türkleri arasında yayılmasına mühim âmil olmuştur. Muhyiddin-i Arabî'nin fikirlerinin izahı, sufiler ile kelamcılarının ve filozofların münakaşası, Mevlana Celaleddin-i Rûmî, Abdullah Ensârî ve Hoca Muhammed Parsa gibi büyük sûfilerin hayatı da Câmî'nin tasavvufa ait diğer eserlerinin mevzuunu teşkil etmiş ise de Nefahât'ın mukaddimesi, Nakşibendîliğin ana kitabı gibi onun başlıca tasavvufi eseridir.²⁰³

Molla Câmî'nin ilmî ve manevi otoritesinin zirvede olduğu yıllar, Hüseyin-i Baykara dönemidir. Bütün sultanların ve saray ileri gelenlerinin kendisine sonsuz hürmeti olmasına rağmen hiçbir zaman hükümdarlara hoş görünmeye çalışmamıştır. Câmî, ilim ve sanat hâmisî Hüseyin-i Baykara gibi hükümdarları övmekle birlikte asla aşırılığa kaçmamış, methettiği kişileri hayra teşvik edici ve eğitici bir üslup kullanmıştır. Sultan Hüseyin-i Baykara da kendi devrinin âlim ve şairlerini anlattığı risalesinde Câmî'den büyük bir övgüyle bahsetmektedir.

Molla Câmî'nin hac dönüşü sırasında, Fatih Sultan Mehmet, onunla görüşmek istemiştir. Bunun için Hâce Ataullah Kirmânî başkanlığında bir heyeti ona

²⁰² Ali Asgar Hikmet, a.g.e., s. 19.

²⁰³ H. Ritter, "Câmî", MEBİA, C. 3, s. 16.

gönderdi. Beş bin nakit harçlık, ayrıca binlerce florin vaat ederek kendisinden birkaç günlüğüne de olsa İstanbul'a gelmesini ister. Fakat Molla Câmî, Fatih'in elçileri gelmeden Şam'dan Halep'e hareket ettiği için görüşme imkanı olmamıştır. Fatih, ikinci defa yine değerli hediyelerle birlikte Molla Câmî'ye bir elçi gönderip ondan kalamcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını talep etmiş, bunun üzerine Molla Câmî de "Dürretü'l-fâhire" adlı eserini kaleme almıştır.²⁰⁴ Ancak bu eser Fatih'e takdim edilmek üzere gönderildiğinde, Fatih ölmüş bulunuyordu. Bunun üzerine eser, II. Bayezid'e sunulmuştur. Bazı kaynaklar, Molla Câmî'nin Konya'ya kadar geldiğini, ancak padişahın vefat ettiğini duyunca döndüğünü kaydetmektedirler.²⁰⁵

Câmî, divanındaki bir kasidesinde Fatih Sultan Mehmet'i şöyle övmektedir:²⁰⁶

Ey kuzey rüzgârı, ne hoş kokuyorsun. Kalk, emeller kiblesi olan semte doğru yürü.

Nefesine samimiyet kokuları karıştır, ihlâs yoluna gitmeye alış.

Rica ve niyaz yüklerinizi Horasan'da bağla, yolunu Rum diyarına çevir.

Giderken yolda usul ve kaide öğren. Ululuk ve saltanat dergâhını sor!

Yüzünü kapıcılarının ayak tozlarına sür, izin isteyerek yeri öp ve huzura gir!

O savaş eri Gazi Padişahın önünde nükteler saçarak söze başla, de ki:

Ey yüce mesnetlerin en yüce mertebesinde olan padişah, sana cihan mülkü atalarından kalma bir mirastır.

Hesap edilirse senin aslın ta Âdem peygamber devrinden beri hep hükümdar ve taç giymiş kişilerdir.

Onlar daha önce gelenlere öğünecek bir şey bırakmamışlardı. Fakat bugün herkes seninle iftihar duymaktadır.

Pek az kimse böyle ululuk ve ihtişam tahtında senin gibi feyz ve kemal sahibi olabilmıştır.

...

Aristocuların yolu senden aydınlandı. Eflatuncuların ışığı senden parladı.

²⁰⁴ Yararlandığımız kaynaklar, Molla Câmî'nin Fatih'in isteği üzerine yazdığı eserin "Dürretü'l-fâhire" olduğunu belirtirken Gönül Tekin bu eserin "Risâle fi'l-vucûd" olduğunu söylemektedir. Gönül Tekin, "Fatih Devri Edebiyatı", İstanbul Armağanı, İstanbul-1995, s. 163.

²⁰⁵ Namık Kemal, "Fatih'in maârifperverliği", Yeni Mecmua (İstanbul-1918) S. 46, s. 394.

²⁰⁶ Ali Asgar Hikmet, a.g.e. s. 79-81.

Senin Hak ile batılı ayıran tabiatın için, hikmet meselesini kavramak gayet tabiidir.

Peygamber şeriatının nüfuzu senin gayretinde yenilik ve kuvvet buldu.

...

II. Bayezid ile Molla Câmî arasında karşılıklı yazılmış mektuplar bulunmaktadır.²⁰⁷ Bu mektuplar, II. Bayezid'in ona karşı beslediği saygı ve sevgiyi açıkça göstermektedir. Molla Câmî, II. Bayezid'in bir mektubuna bir kaside ile cevap vermiş, başka bir kasidesinde ise onu övmüştür. Silsiletü'z-zeheb'in üçüncü kısmı II. Bayezid adına ithaf edilmiştir. İstanbul'dan Herat'a her yıl bin florin gönderilmiştir.²⁰⁸

Molla Câmî'nin Hüseyin-i Baykara ve Ali Şir Nevâî'den başka Karakoyunlu Cihan Şah, Akkoyunlu Uzun Hasan ve Yakup Bey gibi hükümdarlarla dostane ilişkileri bulunmaktadır.

Molla Câmî'nin başlıca edebî eserleri Farsçadır. Ayrıca Arapça eserler de yazmıştır. Mensup olduğu Türk muhiti dolayısıyla Türklerle çok sıkı münasebeti bulunan Câmî'nin eserleri daha sağlığında bütün Türk âlemine yayılmış, o devrin âlim ve şairlerinin ilgisini çekmiştir. Önemli eserlerinin Türkçeye çevrilmiş olması onun Türk edebiyatı üzerindeki tesirini gösterir.²⁰⁹ Osmanlı medreselerinde "Fevâ'idü'z-ziyâ" adlı eseri son döneme kadar gramer kitabı olarak okutulmuş ve medreselerde yazarının ismiyle meşhur olmuştur.²¹⁰

Câmî samimi bir mutasavvıf ve muttakî bir zât olmakla beraber, cemiyet hayatında oldukça rind-meşrep ve musikişinas idi. Zamanın zarif bir eğlencesi sayılan muammacılığı çok severdi.

Câmî ile Ali Şîr, Timurlular zamanında, Herat'ta inkişaf eden Doğu İran ile Türkistan kültürünü temsil etmişlerdir. Kaşgarlı şeyhin damadı olması ve mensup

²⁰⁷ Bkz. Ferudun Bey, a.g.e., s. 361–365.

²⁰⁸ Gönül Tekin, a.g.m., s. 163.

²⁰⁹ Ömer Okumuş, a.g.m. s. 96. Ayrıca bkz: Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I", Erdem VII, 1991, s. 519–529.

²¹⁰ Osmanlı medreselerinde okutulan bu eserin ilmî metodu konusunda bakınız: İclal Arslan, Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâidü'z-ziyâiyye adlı eseri, Dokuz Eylül Ü. SBE, Doktora Tezi, İzmir-2008, 140 s.

olduğu Türk muhiti itibariyle Câmî, Türkler ile çok sıkı münasebette bulunmuştur. Câmî, Ali Şîr Nevâî'nin eserlerini candan bir alaka ile okuyup takdir etmiş ve Hamsesini, Nizamî'nin Hamsesi'nden daha orijinal bulmuş ve onun Türkçe şiirlerine Farsça nazire ve cevaplar yazmıştır. Ali Şîr de Hamsesini teşkil eden 5 eserinden her birine Nizamîden sonra ve sultan Hüseyin-i Baykara'dan önce Câmî'yi medheden kasideler derc etmiştir. Ali Şîr, Câmî'yi Nesâim'inde mutasavvıf ve Mecalis'inde şair olarak çok sena etmiş ve ona ait hatıralarını da Câmî'nin vefatından sonra Hamsetü'l-Mutahayyirîn isimli ayrı bir eserinde toplamıştır. Baykara ve Ali Şîr Nevâî, Câmî'nin eserlerini yazdırmak için ayrıca hattatlar tutmuşlar ve bunların resimler ile tezyini için de Bihzâd ve Kasım Ali gibi ressamı memur etmişlerdir.²¹¹

Osmanlı Şiir Tarihi'ni yazan W. Gibb, Molla Câmî hakkında şu değerlendirmede bulunur: “ Molla Câmî'nin İran klasik edebiyat okulunun son temsilcisi olduğu söylenebilir. Tamamen orijinal olan eserlerinin çoğuna bakıldığında yaşınında getirdiği bir kültür birikimiyle oldukça usta bir üslup kullandığını söylemek mümkündür. Mesela Baharistan isimli eseri, Sadî'nin Gülistan'da başlattığı didaktik edebiyatın zarif ve büyüleyici bir örneğidir; bu son eserin haleflerince model kabul edildiği de bir gerçektir. İlk olarak Hüsrev-i Delhi tarafından geliştirilen daha sonra da Hafız gibi bir kabiliyetin çıkmasına sebep olan ve minnettarlığını dile getirdiği Câmî'nin lirik şiirlerinden oluşan üç divanı onun gazel sahasındaki üstünlüğünün bir delilidir. Fakat Câmî'nin şöhretini borçlu olduğu asıl eserleri, Osmanlı edebiyatı üzerinde de oldukça etkili olan yedi mükemmel mesnevisidir. Romantik, mistik ve didaktik olan bu mesneviler Heft-evreng olarak bilinir.”²¹²

ESERLERİ: **A) Manzum Eserleri. 1.** Divanları. Câmî müstakil mesnevileri dışındaki şiirlerini üç ayrı divanında toplamıştır. a) Fâtihatü'ş-şebâb b) Vâsîtatü'l-'ıkd c) Hâtîmetü'l-hayât **2.** Heft Evreng (Yedi taht- yedi mesnevi) a) Silsiletü'z-zeheb b) Selâmân ü Ebsâl c) Tuhfetü'l-ahrâr d) Subhâtü'l-ebrâr e) Yusuf u Züleyha f) Leyla vü Mecnun g) Hirednâme-i İskenderî **3.** Hadîs-i erba'în (Çihil Hadis-Kırk Hadis) **4.** Risâle-i Terceme-i Kelimât-ı Kudsiye **5.** Risâle-i sagîr der mu'amma

²¹¹ H. Ritter, a.g.m., s. 17.

²¹² E.J.Wilkinson Gibb, Osmanlı Şiir Tarihi, Çeviren: Ali Çavuşoğlu, Ankara-1999, C. I-II, s. 306-307.

B) Mensur Eserleri 1. Nefehâtü'l-üns 2. Nakdü'n-nusûs fi şerhi Nakşî'l-Fusûs 3. Şerhu Fusûsü'l-hikem 4. Eşî'atü'l-Lema'ât 5. Levâ'ih 6. Risâle-i Tehlîliyye 7. Suhânân-ı Hâce Pârsâ 8. Risâle fi'l-vücûd 9. Serişte-i Tarîk-i Hâcegân 10. Tefsîrü'l-Kur'ân 11. Risâle-i Şerh-i Hadîs 12. Risâle der Menâsikü'l-hac 13. Şevâhidü'n-nübüvve 14. Bahâristan 15. Fevâidü'z-ziyâiyye, Oğlu Ziyaeddin Yusuf için kaleme aldığı bu eser, Cemâleddin b. Hacib'in Kafiye adlı eserinin şerhidir. Arap dili gramerine ait olan bu eser, Osmanlı medreselerinde son dönemlere kadar okutulmuş ve ayrıca haşiyeleri de yapılmıştır. Bu eser, Türk kültüründe Molla Câmî veya sadece Câmî olarak da bilinir.²¹³ 16. Risâle der ilm-i kâfiye 17. Tecnîsü'l-lügat 18. Risâle-i mûsikî 19. Kitâb-ı sarf 20. Risâle-i münşeât 21. Risâle-i kübrâ der mu'amma 22. Risâle-i mutavassıt der mu'amma 23. Risâle-i der beyân-ı kavâid-i mu'amma 24. Dürretü'l-fâhire, Fatih Sultan Mehmet'in isteği üzerine 886/1481 yılında Arapça olarak kaleme alınmıştır. Câmî bu eserinde asırlarca üzerinde tartışılan Allah'ın varlığı ve birliği, sıfatlarının, ilminin, iradesinin mahiyeti, kelamının kadim ve âlemin ezeli olup olmadığı gibi konuları ilmî usullere uygun olarak incelemiştir. 25. Şerh-i mîmiyye-i hamriyye-i fâriziyye 26. Şerh-i kasîde-i tâiyye-i fâriziyye 27. Risâle der şerh-i rubâ'iyât 28. Risâle-i şerh-i beyt-i Hüsrev-i Dihlevî 29. Risâle-i şerh-i beyteyn-i mesnevî-i mevlevî 30. Risâle-i fi'l-'arûz 31. Risâle-i fihrist²¹⁴

2.12. MOLLA GÜRÂNÎ (ö. 893/1488)

Osmanlı devletinin dördüncü şeyhülislamı olan Molla Gürânî'nin²¹⁵ asıl adı Şemseddin Ahmet b. İsmail olup 813/1410 yılında Gürân kasabasında doğmuştur.²¹⁶

Molla Gürânî, küçük yaşta Kur'an-ı kerîmi ezberledi. Sarf, nahiv, beyân, meânî gibi âlet ve kırâat ilmini öğrendi. Sonra ilim öğrenmek için Bağdât, Diyarbakır, Hıns ve Hayfa şehirlerine gitti. On yedi yaşında iken de Şam'a gidip, bir müddet oradaki âlimlerden ders alıp, ilim tahsîl etti. Şam'dan Kâhire'ye

²¹³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: İclal Arslan, a.g.t., 139 s.

²¹⁴ Molla Câmî'nin eserleri için bakınız: Ömer Okumuş, a.g.m., s. 96-99, H. Ritter, a.g.m., s. 18-20, Ali Asgar Hikmet, a.g.e., s. 272-343.

²¹⁵ Müstakimzâde Süleyman, Devhatü'l-meşâyih maa zeyl, İstanbul-1978, s.10.

²¹⁶ Kaynaklar, doğum tarihi ve yeri konusunda farklı bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", TDVİA, C. 30, s. 248-249, Nihat Azamat, a.g.t., s. 68.

gitti.Kâhire'de zamânın âlimlerinden ders alarak; kırâat, tefsîr, hadîs ve fıkıh ilimlerini öğrendi ve bu ilimlerde icâzet aldı. O devrin en meşhûr âlimi İbn-i Hacer Askalânî'den hadîs ve fıkıh ilmine dâir eserler okudu. Bu hocasından okuduğu eserler arasında, Sahîh-i Buhârî ve fıkıh ilminde meşhûr eserler vardı.Hadîs ilminde İbn-i Hacer Askalânî'den icâzet aldı. Mısır-Memlûk sultanı Melik Zahir Çakmak'ın yakın çevresi içinde yer aldı ve Sultan'ın huzurunda yapılan ilim meclislerine katıldı.²¹⁷ Mısır Berkukiye medresesinde fıkıh müderrisliği yaptı.

844/1440 yılında Ebu Hanife'nin soyundan geldiği ifade edilen Hamidüddin Muhammed b. Ahmet ile aralarında çıkan bir tartışmadan dolayı Ebu Hanife hakkında uygunsuz sözler söylediği, olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine 80 değnek vurularak hapsedildiği, Şam'a sürgüne gönderildiği (845/1441) bildirilmektedir. Halep'te, Hacca gitmek üzere orada bulunan Molla Yegân ile karşılaşan Gürânî, onun aracılığıyla Anadolu'ya gelerek II. Murat ile tanıştı. II. Murat önce, Bursa'daki Kaplıca ve Yıldırım Medresesi'ne müderris tayin etti. Daha sonra bu bilgili ve dirayetli âlimi oğlu Şehzade Mehmet'in hocası olarak - muhtemelen şehzadenin I. hükümdarlığından sonra- görevlendirdi.²¹⁸ Fâtih Sultan Mehmet'in yetişmesinde, Molla Gürânî'nin büyük emeği geçti. Bu bakımdan Fâtih, şehzâdeliğinden beri hocasını çok sever, saygı ve hürmette kusûr etmezdi. Kaynaklar, Molla Gürânî'nin Anadolu'ya geçtikten sonra, II. Murat'ın teklifi üzerine Şafii mezhebinden Hanefi mezhebine geçtiğini söylemektedirler.²¹⁹

II.Murâd'ın vefatından sonra tahta geçen Sultan II. Mehmet, Molla Gürânî'yi vezîr yapmak istedi. Molla Gürânî bu teklifi kabûl etmeyip; "Huzûrunuzda, size devlet işlerinde çok hizmet edenler vardır. Onların ciddî çalışmaları, sonunda vezîrliğe, sadr-ı a'zamlığa kavuşmak ideallerine bağlıdır. Vezîriniz onlardan başkası olursa, kalbleri kırılır ve sultânımıza zarar gelir" diyerek kabul etmedi. Bunun üzerine Sultan II. Mehmet, onu 1451'de kazıaskerliğe tayin etti.²²⁰

İstanbul'un fethine katılan Molla Gürânî, fetih sırasında Sultan II. Mehmet'in fikrine itibar ettiği sayılı kişilerden idi. Orduyla birlikte fethine katıldı ve savaşın en

²¹⁷ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 95.

²¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara-1984, s. 145.

²¹⁹ M. Kamil Yaşaroğlu, a.g.m. s. 249, Ahmet Ateş, "Molla Gürânî", MEBİA, C. 7, s. 407.

²²⁰ M. Kamil Yaşaroğlu, a.g.m. s. 249.

sıkıntılı günlerinde Sultan'ı teşvik ederek kuşatmanın devamını sağlayan grubun içinde yer aldı. İstanbul'un fethinden sonra Mısır-Memluk Sultanı İnal Şah'a gönderilen ve Arapça süslü bir üslupla yazılan fetihnâme onun tarafından hazırlanmıştır.²²¹

Fakat idarede kimseden fikir almayarak kendi başına hareketi yüzünden padişahı kızdırmıştır. İstanbul fethinden bir müddet sonra kazıaskerlikten azledilerek Bursa kadılığına tayin edildi. Burada da dürüst kalmış, ancak sebebini tam olarak bilemediğimiz bazı gerekçelerle görevinden büsbütün azledilmiştir. Taşköprülüzâde; Fatih'in, Molla Gürânî'ye şeriatı aykırı bir ferman gönderdiğini, Molla Gürânî'nin buna çok kızıp fermanı yaktığını, getiren kişiyi de dövdüğünü yazmaktadır.²²² 859/1455 yılında Molla Gürânî buna gücenerek hac bahanesi ile Anadolu'yu terk edip Mısır'a gitti.²²³

Molla Gürânî, Mısır Sultanından büyük kabul ve ikram gördü. Fatih Sultan Mehmet yaptığınan pişman olarak Molla Gürânî'yi geri çağırdı. 862/1458 yılında İstanbul'a dönen Molla Gürânî, ikinci defa Bursa kadılığına tayin edildi. 885/1480 yılında o dönemde en yüksek ilmiye makamı olup daha sonra şeyhülislamlığa dönüşecek olan İstanbul müftülüğüne getirildi. Büyük kısmını II. Bayezid döneminde sürdürdüğü bu görevinde sekiz yıl kaldı. 893/1488'de İstanbul'da vefat edip kendi yaptırdığı caminin haziresine defnedildi.

Molla Gürânî, İstanbul'da iki cami, iki mescid, bir dârü'l-hadis medresesi, dârü'l-kurrâ, hankah, hamam ve mektep yaptırmış, bu eserler için birçok akar vakfetmiştir.²²⁴

ESERLERİ: 1. Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî. Kelam, fıkıh, siyere dair bilgileri ihtiva eden bu eser Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

²²¹ "Bu fetihnâme, 20 Zilka'de 857/ 22 Kasım 1453 tarihli olup Ferudun Bey'in Münşeatında (İstanbul-1275) yayımlanmış, Ahmet Ateş ise onu tercüme etmiştir". Bkz. Ahmet Ateş, S. 32, s. 14-23.

²²² Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 97.

²²³ Ahmet Ateş, a.g.m. s. 14.

²²⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, a.g.m. s. 250.

2. **Dürerü'l-levâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'**. Taceddin Subkî'nin fıkıh usulüne dair kitabının şerhidir.
3. **El-Kevser-ü'l-Cârî ilâ Riyâzi ehâdisi'l-Buhârî**. Sahîh-i Buhârî'ye yazdığı şerhidir.
4. **Keşfü'l-esrâr an kırâati'l-eimmeti-l'ahyâr**
5. **El-Abkarî fi havâşi'l-Câberî**
6. **Ferâ'idü-d'dürer ve şerhu levâmi'i-l-gurer**
7. **Ref'u'l-hitâm an vakfi Hamza ve Hişâm**
8. **El-Müreşşah 'ale'l-müveşşâh**
9. **Risâle fi'l-velâ**
10. **Eş-şâfiye fi'l-arûz ve'l-kâfiye**. Fatih Sultan Mehmet'e ithaf ettiği 600 beyitlik Arapça bir kasidedir.²²⁵

2.13. MOLLA HÜSREV (ö. 885/1480)

Asıl adı Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev'dir.²²⁶ Molla Hüsrev'in aslı Amasya, Tokat, Sivas bölgesindeki Varsak Türklerine dayanmakta olup babasının zaviyesinin bulunduğu Sivas, Tokat, Yozgat civarında olduğu belirtilen Karkın köyünde doğmuştur.²²⁷ Molla Hüsrev'in babası Ferâmurz vefat edince küçük yaştaki Mehmet'i eniştesi Hüsrev Bey himayesine almış, bundan dolayı da Mehmet'in ismi Hüsrev olarak anılmaya başlanmıştır.

Bursa'da Molla Fenârî'nin oğlu Yusuf Bali'den (ö. 840/1436) Edirne'de Teftâzânî'nin talebesi Burhaneddin Haydar Herevî'den (ö. 830/1427) Molla Yegân ve Şeyh Hamza ve diğer Osmanlı âlimlerinden²²⁸ ders alan Molla Hüsrev tahsilini tamamladıktan sonra Edirne'de Şah Melek ve Halebiye medresesinde müderrislik yaptı.

²²⁵ M. Kamil Yaşaroğlu, a.g.m. s. 250.

²²⁶ Arif Erkan, "Ünlü Türk Fıkıh Âlimi Molla Hüsrev", Diyanet Dergisi, C. XVII, S. 5, s. 313. "*Molla Hüsrev'in biyografisi ile ilgili birçok yanıltıcı bilgiler bulunmaktadır*". Bu konuda bkz. Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", TDVİA, C. 30, s. 252.

²²⁷ Ahmet Hulusi Köker, Molla Hüsrev Mehmet Efendi, Kayseri-1992, s. 1, Ferhat Koca, a.g.m., s. 252.

²²⁸ Mes'ut Okumuş, "Molla Hüsrev'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir Yöntemi", Kur'an Sempozyumu Bildirileri, Ankara-2008, s. 217.

Molla Hüsrev, Varna Savaşı'ndan önce (832/1444) kazıasker tayin edildi. O tarihten itibaren Osmanlı ordusunun şer'î işleri Molla Hüsrev tarafından yürütüldü. II. Murat'ın uzlete çekilmesi üzerine Sultan II. Mehmet, Molla Hüsrev'i memuriyetinde bıraktı. Genç padişah ile Molla Hüsrev arasında samimi bir bağılık hâsıl oldu. Sultan II. Mehmet saltanatı babasına bırakıp Manisa'ya gitmek zorunda kaldığında Molla Hüsrev genç Sultan'dan ayrılmadı. İstanbul'un fethinde Sultan II. Mehmet'in yanında oldu, fethin gerçekleşmesini savunanlardan biri idi. Fetihden sonra İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in vefatı üzerine (864/1460) İstanbul kadılığına getirilen Molla Hüsrev'e ayrıca Galata ve Üsküdar kadılıkları ile Ayasofya medresesi müderrisliği de verilmiştir.²²⁹

Molla Hüsrev, bir düğün cemiyetinde dönemin âlimlerinden Molla Gürânî'ye padişahın sağında, kendisinin sol tarafında oturtulmasını ilmî derecesine uygun bulmayarak gücenir. İstanbul'u terk edip Bursa'ya yerleşir. Bursa'da bir arsa satın alarak Hüsrev medresesini yaptırır. Fatih Sultan Mehmet, Molla Hüsrev'in gönlünü alarak onu tekrar İstanbul'a davet eder ve İstanbul müftülüğü görevine getirir. Hüsrev vefatına kadar (885/1480) bu görevde kaldı. Cenazesi Bursa'ya götürülerek Hüsrev medresesinin haziresine defnedildi.

Süheyl Ünver, Molla Hüsrev'in Zeyniyye tarikatına müntesip olduğunu söylemektedir. Molla Hüsrev'in Bursa'da yaptırdığı medresenin banisi ile dergahın banisinin aynı kişi olması, İstanbul'da Şeyh Vefa'nın zaman zaman Molla Hüsrev'i ziyaret etmesi, onun bu tarikata mensup olduğunun delili olarak gösterilmektedir.²³⁰

Fatih, Molla Hüsrev'e “zamanımızın Ebu Hanife'si” diyerek iltifat ederdi. Hanefî mezhebine mensup olan Molla Hüsrev'in heybetli, vakur, oldukça mütevazı ve ahlaklı bir zat olduğu, birçok hizmetçileri bulunduğu halde mütalaahanesinde kendi işlerini bizzat kendisinin gördüğü nakledilir.²³¹

ESERLERİ: Kaynaklarda çok güzel yazısı olduğu ve pek çok eser istinsah ettiği belirtilen Molla Hüsrev'in eserleri, fıkıh, usul-ı fıkıh, tefsir, Arap dili ve

²²⁹ Ferhat Koca, a.g.m., s. 252, Arif Erkan, a.g.m. s. 314.

²³⁰ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e., s. 162.

²³¹ Mes'ut Okumuş, a.g.m. s. 218.

belagatı ile mantık konularındadır. Eserlerinin bir kısmı te'lif, bir kısmı da şerh ve haşiyedir.

1. Mirkatü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-uşûl: Bizzat müellif tarafından *Mir'â-tü'l-usûl fî şerhi mirkâti'l-vüsûl* adıyla şerhedilmiştir.

2. Dürerü'l-hükkâm fî şerhi gureri'l-ahkâm: Hanefi fikhına ait bu eser *Gurer ve Durer* ismiyle şöhret bulmuştur.

3. Hâşiye ale't-telvîh: Teftâzânî'nin yazdığı *et-Telvîh* isimli haşiyesine yapılan ilâvelerden ibarettir.

4. Hâşiye alâ envâri't-ten-zîl li'l-Beyzâvî: Bakara sûresinin 142. âyetine kadar yapılmış bir haşiyedir.

5. Hâşiye alâ hâşiyeti'l-muhtaşar li's-Seyyid Şerif: İbnü'l-Hâcib'in *Muhtaşarü'l-müntehâ* adlı fıkıh usulüne dair eseri için Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin kaleme aldığı haşiyenin özellikle mukaddime kısmı üzerine bir haşiyedir.

6. Şerhu usûli'l-pezdevî: Usulü fikha dair Pezdevî'nin eserinin şerhidir.

7. Risâletü'l-velâ: Bu eser Molla Hüsrev'in kölelik hukukuna dair önemli bir çalışmasıdır. Birçok âlimin sert tenkitlerine mâruz olan risale Osmanlı hukukçuları arasında tartışmalara yol açmıştır. Eser aleyhine Hızır Şah Menteşevî, Molla Gürânî, Kemal Paşazâde ve Ganîzâde Mehmet Nâdiri reddiyeler yazmışlardır. Molla Hüsrev bunlardan özellikle Molla Gürânî'nin risalesine “*Ecvibe alâ Molla Gürânî,*” “*Risâle fî cevâbi reddi mâ fî risâleti'l-Gürânî*” ve “*Risâle lî tahkiki mesâili'l-velâ reddin ale'l-Gürânî*” adlarıyla anılan bir risale ile cevap vermiştir.

8. Nakdü'l-efkâr fî reddi'l-enzâr: Ali b. Mûsâ er-Rûmî'nin (ö. 841/1437) çeşitli ilimler ve eserler hakkında ileri sürdüğü görüşlerle ortaya atılan sorulara verilen cevapları içermektedir. Süleyman Hayri Bolay, bu eseri o dönemde kuvvetli bir tenkit fikri ve tartışma zemini olduğunu göstermesi bakımından önemli görür.²³²

9. Haşiye 'ale'l-mutavvel: Teftâzânî'nin eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir.

10. Vasiyetname: Molla Hüsrev, Türkçe kaleme aldığı vasiyetnamesinde ölümünün ardından defnedilinceye kadar yapılmasını istediği işlemleri anlatmaktadır.

11. Esâsü'l-iktibâs tercümesi: Nasîrüd-dîn-i Tûsî'ye ait eserin Arapça çevirisi olup Fâtih Sultan Mehmet'e takdim edilmiştir.

Bunların dışında kütüphane kataloglarında Molla Hüsrev adına kayıtlı olan

²³² Süleyman Hayri Bolay, a.g.m., C.7, s. 118.

eserler de bulunmaktadır.²³³

2.14. MOLLA KIRIMÎ (ö. 879/1474)

II. Murat zamanında Anadolu'ya gelen ve Fatih Sultan Mehmet'in takdirini kazanan Molla Kırımî'nin asıl adı Seyyid Ahmet b. Abdullah el-Kırımî'dir. Tahsilini Kırım'da Hâfızüddin el-Bezzâzî'nin talebesi Şerefüddih b. Kemal'in yanında tamamladı. Anadolu'ya geldiğinde II. Murat tarafından Merzifon'da bir medreseye müderris olarak tayin edildi. Fatih devrinde İstanbul'a gelen Kırımî, 879/1474'de İstanbul'da vefat etti. Oğlu Muhyiddin tarafından yaptırılan Molla Kestel Camii yanında mescidin civarına defnedildi.²³⁴

Molla Kırımî, Fatih Sultan Mehmet'in "*hattun hadün yüzini tutdı nitekim ey cân*" mısraıyla başlattığı müşaareye "*Levh üzre yazdı hâmen âyât-ı nazm-ı Kur'ân*" mısraıyla katılmıştır.²³⁵ Başka şiirlerinin olması da muhtemeldir. **Şerhu'l-miftâhu'l-gaybu'l-münezzeh ani'l-ayb** adlı Arapça bir eseri tesbit edilmiş olup onu da Fatih'e ithaf edilmiştir.²³⁶

2.15. MOLLA LUTFİ (ö. 900/1495)

Asıl adı Lutfullah olup Molla Lutfi diye tanınmıştır. Tokat'ta doğduğunu bizzat kendisi söyleyen Molla Lutfi ilk öğrenimini çağının âlimlerinden olan babası Kutbüddin Hasan'ın yanında gördü. Daha sonra İstanbul'a giderek Sinan Paşa'dan mantık, felsefe, kelâm ve onun yönlendirmesiyle Ali Kuşçu'dan matematik okudu. Hoca-talebe ilişkisinin ötesinde Sinan Paşa ile dost ve muhtemelen akraba olan Molla Lutfi, 875/1470 yılında vezirlik makamına gelen hocasının tavsiyesiyle Fâtih Sultan Mehmet tarafından saray kütüphanesine hâfız-ı kütüb olarak tayin edildi. Böylece buradaki nâdir eserleri inceleme imkânı elde edip birçok ilim dalında görüş bildirecek bir düzeye ulaştı. Bu sırada padişahla da -şakalaşacak kadar- yakın dostluk kurdu. Şu anekdot tezkirelerde geçer: "*Sultan Mehmet bir gün kütüphaneye gelerek*

²³³ Eserleri konusunda geniş bilgi için bkz. Mes'ut Okumuş, a.g.m. s. 218–221, Ferhat Koca, a.g.m., s. 253–254.

²³⁴ Nihat Azamat, a.g.t., s. 65

²³⁵ Kemal Edip Ünsel, a.g.e., s. 74-75.

²³⁶ Fatih Kataloğu, s.48.

Molla Lutfi'den bir kitap istemiş. Molla Lutfi, biraz yüksekte olan kitaba ulaşmak için bir mermer parçasına basarak kitabın bulunduğu rafa uzanmış. Sultan Mehmet merhum incinmiş ve "Hay ne yaptın! O taş Hz. İsa Peygamberin üzerinde doğduğu taştır." demiş. Molla Lutfi karşılık vermeksizin kütüphanedeki işine devam edip hizmet ederken kitapların üstüne örtülmüş ve güveler tarafından delik deşik edilmiş üstü kapkara toz olmuş bir bez parçası görmüş. Nazik bir şekilde, bezi iki elinin iki parmağı ile tutmuş ve Sultan Mehmet'in dizinin üstüne koymuş. Padişah bunu görüp rahatsız olmuş ve "Bunu benim üzerime niye getirdin?" deyince Molla Lutfi, "Devletlü Padişahım niye huzursuz oluyorsunuz? Bu bez İsa Peygamberin beşik bezidir." diye karşılık vermiştir.²³⁷

Molla Lutfi'nin padişahla olan dostlukları uzun sürmedi; vakıf kitaplarına hıyanet suçlamasıyla önce kütüphaneden uzaklaştırılıp müderris yapıldı, ardından ta'zîr cezasına çarptırılarak hapse konuldu. Daha sonra görevine iade edildi ve Sinan Paşa'nın padişahla arasının açılıp Sivrihisar'a sürülmesi sırasında onunla beraber gitti.²³⁸ (881/1476). Beş yıl sonra Fâtih'in ölümünün ardından yine Sinan Paşa ile birlikte İstanbul'a döndü ve II. Bayezid tarafından günlük 40 akçe ile Bursa Yıldırım Bayezid medresesi müderrisliğine tayin edildi. Arkasından sırasıyla Filibe'de Şehâbeddin Paşa, Edirne'de Dârülhadis, İstanbul'da Semâniye, Bursa'da Muradiye ve muhtemelen tekrar İstanbul'da Semâniye medreselerinde müderrislik yaptı. Molla Lutfi, sabahtan medreseye gidip ikindiye kadar ders verir, oradan Şeyh Vefa tekkesine giderek akşam namazına kadar Buhari okutur, oradan da evine giderdi. Buhari dersleri sırasında çoğu zaman gözyaşlarını tutamadığı nakledilmektedir.

"Dilinin uzun", ilminin çok ve faziletinin yüksek olması akranı olan bazı ulemanın tepki ve hasedini üzerine çekti. Molla Lutfi, birgün sohbet esnasında Sahn medresesini kastederek Fatih Sultan Mehmet'e "*Bu sekiz medresenin müsta'îd ve mu'îdî, müstefîdî ve müfîdî lâ'aletta 'yîn gelüp benden her fenden okusunlar*" diyecek kadar ileri gitmekte sakınca görmemiştir.²³⁹ Lutfi'nin Sahn'daki meslektaşlarını küçümsemekte ve onlar hakkındaki hissiyatını yüzlerine karşı söylemektedir. Bu durum aynı zamanda onun ilmine olan güvenini de ortaya koymaktadır. Öyle

²³⁷ Sehî Bey, Sehî Tezkiresi Heşt Behişt, Haz. Mustafa İsen, Ankara-1998, s. 90.

²³⁸ Orhan Şaik Gökyay-Şükrü Özen, "Molla Lutfi", TDVİA, C. 30, s. 255.

²³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar) İstanbul-2003, s. 209.

görünüyor ki Molla Lutfi'nin bu tacizleri sonunda olan olmuş ve onun saldırı oklarına hedef olan bir kısım ulema, bu korkunç rakiplerini ortadan kaldırmanın en kestirme ve emin yolunun, onun zamanın ve zeminin herkesi korkutan –üstelik ulema içinde bile dehşet yaratan- en etkili silahıyla vurmaya, yani zındıklık ve mülhidlik ile suçlamaya karar vermişlerdir. Kaynakların ortak ifadelerine göre, çeşitli komplolar kurularak onun mülhid ve zındık olduğu düşüncesi yayılır. Bazı âlimler Sultan II. Bayezid'in huzuruna çıkarak yargılanmasını sağlarlar.²⁴⁰ Molla Lutfi, zındıklık ve ilhâd suçlamasıyla yargılandıktan sonra idam cezasına çarptırılır . 25 Rebûlâhîr 900/ 23 Ocak 1495 tarihinde cezası Atmeydanı'nda boynu vurulmak suretiyle infaz edilmiş, naaşı ise Eyüp'te Defterdar Mahmut Çelebi mescidi yakınına gömülmüştür. Ahmet Yaşar Ocak, “Eğer resmen zındık ve mülhid ilan edilmediği ve bu sebeple hüküm giymediği için Şeyh Bedreddin'i saymazsak, Osmanlı ilmiye geleneği içinde 15. yüzyılda resmen zındıklık ve mülhidlik ile suçlanarak idam edilen ilk şahsiyet Molla Lutfi”²⁴¹ tespitinde bulunur.

Onun idamı, geniş yankı uyandıran tarihî bir hadise teşkil etmiştir. Taşköprülüzâde'nin "eşi bulunmaz, üstün kişiliğe sahip rakipsiz bir âlim" dediği²⁴² Molla Lutfi'nin idamının açıklanan sebebi her ne kadar zındıklık ise de bu hükmün gerçek sebebinin hemen bütün kaynaklar tarafından hasımlarının kıskançlık ve düşmanlığına bağlandığı görülmektedir. Molla Lutfi'nin idamına dair klasik ve modern literatürde hasımlarından Molla Ehaveyn'in yazdıkları ile Lâmiî Çelebi'nin düştüğü tarih hariç aleyhinde bir ifade bilinmemekte, müellifler, genellikle ona isnat edilen suçun asılsız ve dolayısıyla verilen cezanın haksız olduğu kanaatinde birleşmektedir.²⁴³

Molla Lutfi dinî, edebî, felsefî ve fennî ilimlerde eser vermiş bir âlimdir. Devrin ilim anlayışına uygun olarak çalışmalarının çoğunu Arapça, Harnâme'siyle Türkçenin belagatına dair kitabını ve bazı şiirlerini ise Türkçe yazmıştır; birkaç kıtası da Farsçadır. Latifi, tezkiresinde Molla Lutfi'ye yer ayırarak şiirlerinden birtakım

²⁴⁰ Molla Lutfi'nin fikirlerinin tahlili için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, a.g.e., s. 205-227.

²⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, a.g.e., s. 205.

²⁴² Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 126.

²⁴³ O. Ş. Gökyay-Ş. Özen, a.g.m. s. 256, Molla Lutfi'nin idamının Osmanlı hukuku açısından değerlendirilmesi için bkz. Şükrü Özen, “İslam Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfi'nin İdamının Fikhîliği”, İslami Araştırmalar Dergisi, S. 6, 2001, s. 17-62.

örnekler vermektedir. Şiir ve kasidede asrının Hassan ve Selmân'ı olarak nitelendirilmekteyse de onun kaside, gazel, tarih ve mizahî kıta türünde bazı denemelerinin dışında şiirle pek ilgilendiği söylenemez. Latifi, onun nüktelerine ve bazı şiirlerine örnekler verir. Hatta Molla Lutfi'nin, Fâtih Sultan Mehmet kendisine, "Sen de şiir söyler misin?" diye sorduğunda, "*Fazl u hikmet ıssına olmasa eş'âr âr / Arz ederdim ben de eyyamında âsâr-ı Lebîd*" beytiyle cevap vermesinden fazilet ve hikmet sahipleri için şiiri utanılacak bir şey saydığı anlaşılmaktadır. Tezkireler, onun şiirlerinden kısa kısa örnekler verir ve şairliği yönünde pek de konuşmazlar. Şu şiiri öldürüleceği zamana yakın söylemiş olup şair Mihri Hatun da ona bir nazire yazmıştır.

Aşkun kopuzın ele alayın mı ne dirsün

Âlemlere âvâze salayın mı ne dirsün

Rüsvâ-yı cihân olmak için şîşe-i ârı

Hey n'olsa gerek taşa çalayın mı ne dirsün²⁴⁴

Tokatlı Molla Lutfi, Zeyniyye tarikatının şeyhlerinden Şeyh Vefa'nın müridi olup onun dergahında uzun yıllar Buhari okutmuştur.²⁴⁵ Onun talebeleri arasında; İbni Kemal, İshak, Kazımî gibi isimler sayılmaktadır.²⁴⁶

ESERLERİ: 1. Hâşiye 'alâ hâşiyeti's-şerhi'l-metâli'

2. Hâşiye 'alâ evâ'ili şerhi'l-mevâkif.

3. Seb'u's-şidâd.

4. Risâle fî tahkîki vücûdi'l-vâcib. Süleyman Hayri Bolay, bu eser hakkında şu değerlendirmede bulunur: "*Bu eserinde, İbni Sina gibi filozofların etkisi açıktır. Bunu kendisi de gizlemiyor; hatta, geçmişime bağlılığım beni hakkı gerçektileştirmeye ve hakikatı doğrulamaya götürdü, sözü onun metodunu da ortaya koymaktadır.*"²⁴⁷

5. Risale (Kelimât) müte'allika bi-âyeti'l-hac.

6. Zübdetü'l-belâğa.

7. Risâle-i Mevlânâ Lutfi. Arapça bilmeyenlere belagat ilmini öğretmek amacıyla klasik Arapça belagat ilmi yazım geleneğine bağlı kalınarak Türkçe telif edilen bu

²⁴⁴ Latifi, a.g.e., s. 484, Nazire için bkz. Orhan Şaik Gökyay, Molla Lutfi, Ankara-1987, s. 22.

²⁴⁵ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e., s. 148.

²⁴⁶ Orhan Şaik Gökyay, a.g.e. s. 39-40.

²⁴⁷ Süleyman Hayri Bolay, a.g.m., s. 119.

kitap, Molla Lutfi'nin oğlu tarafından temize çekilip bir mukaddime eklenmek suretiyle Şehzade Süleyman'a (Kanuni) ithaf edilmiştir.²⁴⁸

8. Haşiye ‘alâ şerhi'l-miftâh.

9. Risale fîmâ yete‘allaku bi-hurûfi't-teheccî.

10. Taz'îfü'l-mezbah. Arapça olup matematiğe dair bir eserdir.²⁴⁹

11. Risale fi'l-'ulûmi's-şer'iyeye ve'l-'arabiyye.

12. el-Metâlibü'l-ilâhiyye.

13. Harnâme. Orhan Saik Gökyay transkripsiyonlu metni ve tıpkıbasımı ile birlikte yayımlamıştır. Eserde kaba ve müstehcen ifadeler yer verilmiş ancak Gökyay bunları rumuzlarla göstermiştir.²⁵⁰

14. el-Ferec ba'de's-şidde tercümesi.²⁵¹ Yakın doğuda çok sevilmiş ve daima okunmuş hikaye koleksiyonlarından biridir.

15. Mevzuatü'l-ulûm; İslâmî ilimler hakkında ansiklopedik bir eserdir.²⁵²

Molla Lutfi'ye isnâd edilen başka eserler de bulunmaktadır.

2.16. MOLLA YEGÂN (ö. 878/1473)

Asıl ismi, Muhammed b. Muhammed b. Yegân bin Armağan bin Halil olup MollaYegân diye meşhûr olmuştur. İlk tahsilini Aydın'da yaptı. Daha sonra Bursa'ya gitti. Bursa'da Molla Fenârî'den ilim öğrenip icâzet aldı. Bursa'da çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Kendi adıyla anılan MollaYegân medresesinde senelerce müderrislik yaptı. Molla Fenârî'nin vefâtından sonra, başmüderris ve Bursa kadısı oldu. Sultan İkinci Murâd Han, bu kıymetli ilim adamını çok sever, ona sık sık ihsân ve iltifâtlarda bulunur, nasîhatlerini dinlerdi.

Molla Yegân 844/1441'de hacca gitti. Hac dönüşünde Molla Gürânî'yi Osmanlıya getirdi. Padişah II. Murat'a takdim etti. Padişah da Molla Gürânî'yi şehzade Mehmet'in eğitimi için görevlendirdi. (Bkz. Molla Gürânî) Molla Yegân'ın

²⁴⁸ Eser üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Mustafa Aksoy, "Molla Lutfi'nin Risale-i Mevlana Lutfi'si", Ege Ü. SBE, YLT. 133 s.

²⁴⁹ Gönül Tekin, a.g.m., s. 215.

²⁵⁰ Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s.26-28

²⁵¹ Fatih Kataloğu, s. 53.

²⁵² Fatih Kataloğu, s. 53, (İÜ Ktp. TY.No:151)

ölüm tarihi tartışmalı olup Nihat Azamat,878/1473 tarihini,²⁵³ Abdulkadir Özcan ise 865/1461 yılını²⁵⁴ kabul etmektedir.

Molla Yegân'ın yetiştirdiği talebeler arasında; başta oğulları Yegânzâde Mehmet Paşa ve Yegânzâde Molla Sinâneddîn Yûsuf Bâlî olmak üzere; İstanbul'un ilk kâdısı Hızır Bey, Karamanlı Küçük Yâkup, İbn-ül-Hatîb Molla Taceddîn İbrâhim, Ayasolug Çelebisi Molla Mehmet, Molla Halîl Hayreddîn, Hacı Hasan-zâde Molla Mehmet, Şeyhulislâm Efdalzâde Hamîdüddîn gibi âlimler vardı. Bursa'da yaptırdığı mescidine H.865 / M. 1460–1461 tarihinde tasdik edilen vakfiyesiyle bazı kitaplar vakfederek bir kütüphane kurduğu anlaşılmaktadır.

Molla Yegan'ın “Risâletün fi'l-hulle” adlı bir eserinden bahsedilmektedir.²⁵⁵

2.17. MOLLA ZEYREK (ö. 903/1497–98)

Asıl adı Mehmet'tir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yanında bulunup ondan ders almıştır. Anlayışlı, uyanık, zeki anlamlarında Zeyrek lakabını Hacı Bayram vermiş olup Mevlana Hızır Şah'ın derslerine girerek tahsilini ilerletmiştir.²⁵⁶ Hacı Bayram-ı Velî, Molla Zeyrek'e halifelik vermiştir.²⁵⁷

Molla Zeyrek, Bursa Sultan Murat medresesine müderris olarak görevlendirildi. İstanbul'un fethine katılan ulemâ arasında bulunup fethin gerçekleşmesini savunanlarla beraberdir. Fethin ardından Fâtih Sultan Mehmet, Semaniye medreselerini inşa etmeden önce eğitimin kesintiye uğramaması için bazı kiliseleri medrese haline getirmiş, bugünkü Zeyrek semtinde bulunan Pantokrator manastırını da medreseye çevirip kendisine tahsis etmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde bu semtin ismi Mahalle-i Mescid-i Hoca Zeyrek olarak geçer.²⁵⁸ Molla Zeyrek bu medreseye müderris olunca kendisine 50 akçe yevmiye tayin edildi. Rivayete göre bu miktarın 20 akçesini kendi ihtiyacına ayırır, 30 akçesini Hacı Bayrâm-ı Velî'nin fakir müridlerine gönderirdi.

²⁵³ Nihat Azamat, a.g.t., s. 65.

²⁵⁴ Abdulkadir Özcan, “Molla Yegân”, TDVİA, C. 30, s. 266.

²⁵⁵ Nihat Azamat, a.g.t., s. 65

²⁵⁶ Mecdî , a.g.e., C.1, s. 143.

²⁵⁷ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 218.

²⁵⁸ Mehmet İpşirli, “Molla Zeyrek”, TDVİA, C. 30, s. 266

Bir gün Fâtih Sultan Mehmet'in huzurunda Seyyid Şerif Cürcânî'den daha faziletli olduğu iddiasında bulunur. Bunun üzerine Padişah Bursa Sultaniye (Yeşil) medresesi müderrisi Hocazade'yi İstanbul'a davet ederek onunla tartışmasını ister. Padişahın huzurunda bir hafta kadar devam eden tartışma, Osmanlı ilim ve kültür hayatı bakımından dikkat çekici olduğu gibi Molla Zeyrek'in şahsiyetini tanımak için de önemli unsurlar içerir. Bu iki âlim arasında "burhân-ı vâhid" konusunda yapılan münazaraya devrin âlimleri de katılır. Hakemlik görevini Molla Hüsrev ile vezir Mahmut Paşa üstlenir. Tartışma sadece karşılıklı konuşma şeklinde geçmeyip her iki taraf görüş ve delillerini içeren birer risale de yazar. Altıncı günü padişah, tartışmanın bu şekilde sonuçlanmayacağını anlayınca iki tarafın yazdıklarının birer nüshasını birbirine verip önceden hazırlanmalarını ister. Hocazade, ikinci nüshasını verdiği halde Molla Zeyrek kendi metninin yedeği olmadığını bildirince Hocazade kendi metninin arka yüzüne Zeyrek'in risalesini yazabileceğini belirtti. Bunun üzerine padişah latife yaparak Hocazâde'ye istinsah sırasında dikkatli olup hata yapmamasını söyleyince Hocazâde, "Ne kadar hatalı yazsam da bu hatalar, onun hatalarından fazla olamaz" diyerek Fâtih'in latifesine karşılık verir. Sonunda mecliste hazır bulunanlar ve hakemler Hocazâde'nin görüşlerini tercih ederler. Padişah, muhtemelen Molla Zeyrek'in mağrur ve sert tavrını da göz önüne alıp ders verdiği medresedeki müderrisliğe Hocazâde'yi getirir. Dost ve arkadaşları tartışmanın seyrini sorduklarında ise Molla Zeyrek, Hocazâde'nin tevhid konusunda Hak yoldan çıktığını, onu bu hususta ikna etmek için başına başına vurduğunu, Molla Hüsrev'in bile kendisini elinden alamadığını söylemiştir.²⁵⁹

Taşköprülüzâde'nin eserinde yer alan ve ondan naklen daha sonraki biyografi kaynaklarında da zikredilen bu tartışmanın cereyan tarzı hakkında o döneme ait herhangi bir kaynakta bilgi bulunmaz. Bundan dolayı hadisenin doğruluğuna dair kesin bir sonuca varılamasa da buradan Molla Zeyrek ile Molla Hüsrev-Hocazâde ekipleri arasında ciddi bir rekabetin olduğu ve Molla Zeyrek grubunun tasfiye edildiği anlaşılabilir.²⁶⁰

Daha sonra Molla Zeyrek görevinden alınca Bursa'ya yerleşti. Bir süre

²⁵⁹ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 143–144, Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 126–127, Mehmet İpşirli, "Molla Zeyrek", a.g.m. s. 266–267.

²⁶⁰ Mehmet İpşirli, "Molla Zeyrek", a.g.m.. s. 267.

geçimini sağlamakta zorluk çekince oturduğu mahallede Hoca Hasan adlı bir komşusu günlük ihtiyacı olan 20 akçeyi hayatı boyunca vermeyi taahhüt etti. Kaynaklarda, padişahın bir müddet sonra Molla Zeyrek'i kırmış olmaktan üzüntü duyup kendisine yüksek rütbelere vermek üzere onu davet ettiği, ancak Molla Zeyrek'in, "Hoca Hasan sağ olsun, benim padişahım odur." diyerek daveti kabul etmediği belirtilir.²⁶¹ Ömrünün geri kalan kısmını talebe yetiştirmek ve kitap mütalaa etmekle geçiren Molla Zeyrek'in bugüne ulaşan herhangi bir eserine rastlanmamakla birlikte Taşköprülüzâde, bazı kitapların kenarına notlar koyduğunu ve ilimle ilgili bir risalesini görüp incelediğini yazar.²⁶²

İbadetle meşguliyetinin ilimle meşguliyetinden fazla olması, Hacı Bayram-ı Veli'den dersler alması, kazancının yarıdan fazlasını Hacı Bayram'ın fakirlerine dağıtması onun Hacı Bayram-ı Veli'nin tarikatına bağlı olduğunu düşündürmektedir.

Molla Zeyrek'in ömrünün sonlarına doğru günlük 100 akçe ile Bursa müftülüğü görevine getirildiği rivayet edilir.²⁶³ Vefat tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda ölüm yılı 879/1474 olarak verilirken onun II. Bayezid devrinde de hayatta olduğuna dair bilgiler vardır. Süheyl Ünver vefat tarihini 903/1497–98 diye gösterir. Bursa'da Pınarbaşı mevkiine defnedildiği, ancak bugün mezarının kayıp olduğu bilinmektedir.

2.18. MUSANNİFEK (ö. 875/1470)

Asıl adı Şeyh Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî sümme el-Bistâmî olup 803/1400'de İran'ın kuzeyinde Hazar denizinin güneydoğusunda bulunan Bistam'a yakın Şahrûd köyünde doğmuştur. Müellif, küçük yaşlarda eser vermeye başladığından kendisine Farsça küçük müellif manasına gelen "Musannifek" lakabı verilmiş ve bu lakapla şöhret bulmuştur.²⁶⁴

Musannifek'in soyu ünlü âlim Fahreddin-i Râzî'ye kadar dayanır. Musannifek, 812/1409'da yani 9 yaşında iken tahsilini tamamlamak için kardeşiyle

²⁶¹ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 145.

²⁶² Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 127.

²⁶³ Mecdî, a.g.e. C. 1, s. 145.

²⁶⁴ Sinan Taşdelen, "Musannifek Alaaddin Ali b. Muhammed'in Mevlana'nın Mesnevi ile İlgili Risalesi", Selçuk Ü. SBE, Doktora tezi, Konya–2007, s. 23.

birlikte Herat'a gitmiş,²⁶⁵ orada Mevlana Sadedin Taftazani'nin (ö. 791/1389) talebesi Mevlana Celaleddin Yusuf Evbehî'den ve Evbehî'nin talebesi Kutbuddin Ahmet b. Muhammed b. Mahmud el-İmamî el-Herevî'den Arapça, tefsir ve edebî ilimleri okumuştur. Şafî fikhını Abdülaziz b. Ahmet b. Abdülaziz Ebherî'den, Hanefî fikhını Fasîhüddin Muhammed b. Muhammed 'Alâ'dan almıştır. O yaşlarda ilimde terakki etmek ve akranlarını geçmek için için çok çalıştığını ve bunda da başarılı olduğunu belirten Musannifek, şöhretinin daha o zamanlarda Horasan, Maverâünnehir, Türkistan, Harezm, Irak ve Herat'a kadar yayıldığını belirtir.²⁶⁶

842/1438'de Anadolu'ya gelen Musannifek,²⁶⁷ burada Karamanoğulları beyliğinin başında bulunan Sultan İbrahim'e takdim etmek üzere Şerh-i Mesnevi adlı eserini kaleme almıştır.²⁶⁸ Uzun müddet Konya'da ve II. Murat devrinde Bursa Sultaniye medresesinde ve Edirne'de müderrislik yapan Musannifek, MahmutPaşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, burada da uzun müddet tedris ve telif faaliyeti ile meşgul olmuştur. Mahmut Paşa'dan gördüğü bu yakınlık üzerine onun adına vezirlere birçok nasihatı içeren Farsça "Kitâbü't-Tuhfetü'l-Mahmûdiye" adlı eseri kaleme almıştır.²⁶⁹

Musannifek Mahmut Paşa tarafından Fatih Sultan Mehmet'e takdim edilmiş, Fatih'den de aynı saygıyı görerek 80 akçe maaşa bağlanmıştır. O da Fatih adına "Kitâbü'ş-şifâ fi tefsîri kelâmillâhi'l-münezzel mine's-semâ" adlı tefsiri kaleme almıştır.

Tuhfetü'l-vüzerâ adlı eserinde yaşının 57 olduğunu, bundan sonra artık kitap telif etmeyeceğini ve bunun birkaç sebebi olduğunu söyler. Bu sebeplerden birincisi olarak yaşlanmış olduğunu ve artık uhrevî hayata yönelmesi gerektiğini, ikincisi telif yükünün ağır gelmeye başladığını ve insanların arkasından haksız yere laf ettiklerini,

²⁶⁵ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 156.

²⁶⁶ Sinan Taşdelen, a.g.t., s. 26.

²⁶⁷ "Taşköprülüzâde, onun 848/1444'de Anadolu'ya geldiğini söylemektedir". A.g.e., s. 156.

²⁶⁸ Sinan Taşdelen, a.g.t. s. 62.

²⁶⁹ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 156. "Bu eser, Şabanzâde Mehmet Efendi tarafından Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd Muhteşem adıyla Türkçeye tercüme edilmiş, 1285/1869 tarihinde İstanbul'da 91 sayfa olarak basılmıştır."

üçüncü olarak da yaşadığı memlekette Farsça bilenler az olduğu için özellikle Farsça eser telif etmeyeceğini söyler.²⁷⁰

Musannifek 875/1470'te İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp mezarlığına defnedilmiştir.²⁷¹

Mutasavvıf bir kimliği de olan Musannifek aynı zamanda bir şeyhti. Zeyniyye tarikatından olan Musannifek'in kime intisap ettiği ve sülûkunu tamaladığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Reşat Öngören araştırmasında, Musannifek'in Anadolu'ya gelmeden önce tarikata girmişse Şeyh Muhammed Tebâdegâni veya Şeyh Sadreddin Revvâsî'den, eğer Anadolu'ya geldikten sonra tarikata girmişse Konya'da bulunduğu sırada Şeyh Abdullatif Kudsi'den sülûkunu tamamlamış olabileceğini ve kendisine icazet verildiğini söylemektedir.²⁷² Şeyh Musannifek, bu yüzden ilim ve amelin önderliğini cem etmiş biriydi. Büyük olgunluk sahibiydi. Kafasının üzerinde külah olduğu halde aba giyerdi. Taşköprülüzâde onun olgunluğundan ve çeşitli menkıbelerinden bahsetmektedir.²⁷³

ESERLERİ: Musannifek hakkında doktora tezi hazırlayan Sinan Taşdelen onun eserlerini 12 ayrı başlıkta toplamıştır:²⁷⁴

A) Sarf Ve Nahiv İlmine Dair Eserleri: 1. er-Reşâd fi şerhi irşâdi'l-hâdî 2. Şerhu'l-misbâh 3. Şerhu'l-lübâb 4. Şerhu lubbu'l-lubâb 5. Şerhu'l-kâfiye 6. ed-Durru'l-menkûd 7. Şerhu merâhi'l-ervâh 8. Mu'ribu 'avâmili'l-curcânî 9. Şerhu kasîdeti yakûlu'l-abd 10. Ta'likât fi beyâni izâfeti'l-kitâb ve'l-bâb 11. Şerhu'l-kasîdeti'l-bürde 12. Şerhu'l-kasîdeti'l-ayniyye 13. Şerhu kasîdeti'r-rûhiyye

B) Belagat İlmine Dair Eserleri: 1. Hâşiye 'ale'l-mutavvel 2. Hâşiye 'ale'l-misbâh fi şerhi'l-kısmi's-sâlis mine'l-miftâh 3. Hâşiye 'alâ şerhi'l-misbâh 4. Şerhu'l-alâka

C) Tefsir İlmine Dair Eserleri: 1. Multaka'l-bahreyn 2. el-Muhammediyye fi tefsiri'l-Kur'ân 3. Haşiye ale'l-keşşâf 4. Tefsîru'l-âyâti's-selâse min sûreti'l-Bakara 5. Tefsîru ba'zı suver 6. Tefsîru Musannifek

²⁷⁰ Sinan Taşdelen , a.g.t., s. 27, "Musannifek yazmış olduğu Tuhfetü'l-Vüzera adlı eserinde kendi hayatı ile ilgili bilgiler vermektedir." Süleymaniye, Ayasofya nr. 2855, 142 varak. M. Kamil Yaşaroğlu, "Musannifek" maddesinde toplam 24 eserini kaydeder. TDVİA, C. 31, s. 239-240

²⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 6, Nihat Azamat, a.g.t., s. 64.

²⁷² Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e., s.94

²⁷³ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 157-158.

²⁷⁴ Sinan Taşdelen, a.g.t. s. 28-36.

D) Fıkıh İlmine Dair Eserleri: 1. Tuhfetu'l-mulûk (Kitâbü't-Tuhfetü'l-Mahmûdiye)
2. Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm 3. Kitâbu'ttahrîr şerhu kitâbi'l-bezdevî fî usûli'l-fikh
4. Şerhu'l-hidâye 5. Şerhu'l-vikâye 6. Hâşiyetu't-telvîh 7. Hâşiyetü't-tenkîh

E) Akaid İlmine Dair Eserleri: 1. Hâşiyeye alâ şerhi'l-akâidi'n-Nesefiyye li't-Taftazânî 2. Hadâiku'l-imân li ehli'l-yakîn ve'l-irfân

F) Kelam İlmine Dair Eserleri: 1. Şerhu'l-emâlî 2. Şerhu'l-mevâkîf

G) Hadis İlmine Dair Eserleri: 1. Şerhu'l-mesâbih 2. Ref'u'l-cenâh ve hafdu'l-cenâh fî erbaîne hadîsen fî bâbi'n-nikâh 3. Risâle fî fazîleti'l-ilm ve't-teallüm

H) Mantık İlmine Dair Eserleri

1. Hâşiyeye alâ şerhi'l-metâlî 2. Şerhu'ş-şemsiyye

I) Tasavvuf İlmine dair Eserleri: 1. Hallu'r-rumûz fî keşfi'l-kunûz 2. Şerhu ba'dî ebyâti'l-mesnevî (Kitâb-ı Mesnevî-yi Şerîf)

İ) Tarihe Dair Eserleri: 1. Muhtasaru'l-muntazam fî târihi'l-mulûki ve'l-ümem

J) İslam Ahlakına Dair Eserleri: 1. Terceme-i tuhfe-i Mahmûd-i muhteşem (Kitâbü't-Tuhfetü'l-Mahmûdiye, adlı eserin Türkçe tercümesidir.) 2. Tuhfetü'l-vüzerâ 3. Tuhfetü's-selâtîn

K) Diğer Eserleri: 1. Hâşiyeye alâ levâmî'i'l-isvâr şerhu metâlî'i'l-envâr 2. Şerhu avâmili'l-mie 3. Şerhu âdâbi'l-bahs 4. Hâşiyetu't-telvîh 5. Şerhu'l-kasîdeti'r-rûhiyye li İbni Sînâ

2.19. SİNAN PAŞA (ö. 891/1486)

Kaynaklarda ihtilaf bulunsa da ağırlıklı olarak Bursa'da 843–844/1440 doğduğu bildirilen Sinan Paşa'nın asıl adı Yusuf Sinâneddin'dir. Babası Hızır Bey; Sivrihisar Medresesi müderrisliğinde bulunmuş, batının fen ilimlerinde de uzmanlarından malumat edinmeye özen göstermiş bir şahsiyettir.²⁷⁵ Hızır Bey'in soyu ile ilgili olarak da Nasreddin Hoca ile irtibat kurulmakta, Hoca'nın anne tarafından Hızır Bey'in dedesi olduğu rivayet edilmektedir. Annesinin ise meşhur âlim Molla Yegân'ın kızı olduğu bilinmektedir. Anne tarafından da aynı açıdan kısmetli oluşu, Sinan Paşa'nın yüksek bir ilim ve kültür çevresinde yetişmesine ve sağlam bir tahsil görmesine imkân sağlamıştır. Daha sonra devrinin şöhretli âlimleri

²⁷⁵ Faik Reşad, a.g.e., s.33, Mecdî, a.g.e., C. I, s.112.

olan Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Şemseddin Fenârî, Molla Kırîmî gibi zatların meclislerinde bulunmuştur.²⁷⁶

Fatih'in İstanbul'u fethiyle birlikte babası Hızır Bey'in İstanbul Kadılığına tayin olunması, Sinan Paşa'nın da İstanbul'un en parlak devrinin ilim çevreleri içinde yetişmesine zemin hazırlamıştır. Genç yaşta cevval tabiatı ve zekâsıyla kendini göstermiştir. Hoca Sa'deddin Efendi; onu tarif ederken zekâda, fazilet ve irfanda eşsiz olduğunu, münazarada benzersiz bir kabiliyete sahip bulunduğunu ve rakiplerini ilzam etmede gayet cesur olduğunu ifade eder.²⁷⁷ Latîfî de aynı şekilde onun zekâsına, kavrayış ve öngörü kabiliyetlerine dikkat çeker.²⁷⁸

Babası Hızır Bey'in 864/1460'da ölümü üzerine, yirmi yaşlarında iken Fatih Sultan Mehmet tarafından Edirne'ye "Dârü'l-hadîs"e müderris tayin edilmiştir. Bu genç âlimi daha sonra vezirlik makamıyla ve dahası bizzat kendine hoca tayin etmekle taltif eden Fatih, onun ilmî kabiliyetlerinden istifade etmeyi düşünmüştür. Bu dönemlerde "Hâce-i Sultânî" ve daha sonra "Hoca Paşa"²⁷⁹ lakaplarıyla anılmaya başlayan ve şöhret bulan Sinan Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in nazarında saygınlık kazanmış ve ilmî çalışmalarını sürdürmek için son derece elverişli bir konuma erişmişti. Fatih, Sinan Paşa'yı devrin meşhûr riyâziye allâmesi Mevlana Ali Kuşçu'dan riyâziye (matematik, geometri) öğrenmeye teşvik etmiş; Sinan Paşa da hanın bu arzusunun yerine getirmiş, talebesi Molla Lutfî aracılığıyla -Kadızzâde'nin Çağminî adlı eserine haşiye yazabilecek ölçüde- bu ilmi tahsil etmiştir.

Daha buluş çağlarına ermeden kürsüye çıkıp halka vaaz ettiği²⁸⁰ düşünülürse Sinan Paşa'nın içinde yetişmiş olduğu parlak ilim meclislerinin hakkını verecek ölçüde bir istidat ve gayret sergilediği açıktır. İlk dönemlerinde matematik, astronomi, felsefe gibi fen ilimlerini; tefsir, hadis, fıkıh gibi din ilimlerini tahsil etmiştir.

²⁷⁶ Sinan Paşa, Maarifname, Haz. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul-1961, s.3.

²⁷⁷ Hoca Sadedin, a.g.e., C. 2, s. 498.

²⁷⁸ Latîfî, a.g.e., s.310.

²⁷⁹ Latîfî, a.g.e., s.309-310.

²⁸⁰ Latîfî, a.g.e. s. 310.

Babasıyla bir gün sofrada yemek esnasında tutuştukları münazara, Paşanın felsefî eğilimlerini sergilemesi yönüyle dikkat çeker. Mecdî²⁸¹ ve Hoca Sadettin²⁸² tarafından nakledilen hadisede babası, neredeyse masadaki bakır tabaktan bile şüphe edebilecek düzeye ulaştığını söyleyip şüphecilikte (septisizm-lâedriyye) geldiği seviyeden dolayı rahatsızlığını dile getirmiş ve mukabilinde hiç alttan almayarak duyularının insanı yanıltabileceğini söyleyen Sinan Paşa'nın kafasına bakır tabağı geçirmiştir. Bu durum Paşa'nın, yaptığı tespitlerde ve muhakemelerindeki kararlılığının bir göstergesi sayılabilir.

Sinan Paşa, son dönemlerinde zamanın âlim ve mütefekkir şeyhlerinden Şeyh Ebu'l Vefa'ya intisap etmiş ve onun manevî feyziyle huzur bulmuştur. Latîfî ve Hoca Sadettin bu konuda onun dünya sevgisinden ve siyasetinden kaçınma eğilimlerine dikkat çekerler.²⁸³

Mezhepleri karıştırmak ithamıyla ulemanın Şeyh Vefa'yı sorguya çekmek istemeleri üzerine Sinan Paşa, duruma itiraz etmiş; hazretin tefsir ve hadis hususundaki vukûfiyetine, akaide dair meselelere olan hâkimiyetine kefil olmuştur. Şeyhülislam Molla Gürânî, Sinan Paşa'nın teminatına itibar ederek onun sözleri üzerine muarazaya girişmenin yersiz olacağını ifade etmiştir.²⁸⁴

İsmail Hikmet Ertaylan, bu vaka ile ilgili olarak bilhassa Fatih devri ulemasının birbirine karşı vaziyet ve tutumları hakkında fikir vermesi yönüne atıf yapar.²⁸⁵ Pek tabii bu olay, aynı zamanda Paşa'nın ulema nezdindeki nüfuz ve itibarını da ortaya koymaktadır.

Ancak Sinan Paşa'nın bu ikbal ve huzuru çok sürmemiş, 881–882/1476–77 yıllarında vezaretten bilinmeyen bir sebeple azledilmiştir. Bu konuda kaynaklar çeşitli bilgiler verirler. Mecdî, azlini icap eden bir durumun bulunduğunu, Hoca Sadettin ise padişahı kırıcı davranışlarından dolayı horlanarak zindana atıldığını dile getirir. Latîfî, Sinan Paşa'nın vezaretten kendi arzusuyla çekildiğini söyler; bunu da

²⁸¹ Mecdî, a.g.e. C. I, s. 194.

²⁸² Hoca Sadedin, a.g.e., C. II, s. 498.

²⁸³ Latîfî, a.g.e., s. 309–310, Hoca Sadedin, a.g.e., C. II, s. 500.

²⁸⁴ Hoca Sadedin, a.g.e., C. II, s. 500.

²⁸⁵ Sinan Paşa, Maarifname, a.g.e., s.3.

tasavvufa yönelişine bağlar.²⁸⁶ Ertaylan da bu konuda Sinan Paşa'nın vezaretten kendi isteğiyle çekilmesi ihtimaline ağırlık vererek - azledilmiş dahi olsa - azlinin en önemli sebeplerinden biri olarak onun vezaret makamını terk etme eğilimini öne sürer.²⁸⁷ Mertol Tulum ise Sinan Paşa'nın Maarifname'de dile getirdiği acı sitemlerine dikkat çekerek bunların ancak yaşanan bir vefasızlığın ruhunda derin izler bıraktığı bir kimsenin dilinden sâdır olabileceğini ifade eder.²⁸⁸ Maarifnâme'de bu durumla ilgili Paşa'nın hâlet-i rûhiyesini tahlil eden pek çok bölüm mevcuttur.²⁸⁹

Fatih Sultan Mehmet Han, Sinan Paşa'ya aşırı hiddetlenir ve öldürülmesine karar verir, ancak bu kararı hapse çevrilir. İstanbul uleması bu hadise üzerine Padişah'a haber gönderip affını talep ederler. Aksi takdirde bütün eserlerini yakarak İstanbul'u terk edeceklerini söylerler. Fatih, bunun üzerine Paşa'yı hapisten çıkarsa da hemen Sivrihisar Kadılığı'na tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırır.

İkinci Bâyezid'in tahta geçişi ile tekrar İstanbul'a dönen Sinan Paşa'nın ikbal ve saadet devri başlamıştır. Vezaret vazifesi kendisine iade edilir ve Edirne Dârü'l-hadis Medresesi'ne yeniden tayin olunur. Ancak Fatih devrinin ihtişamının ve müstesna ikliminin etkisini üzerinden atamayışı bu dönemde kaleme alacağı Tazarrunâme ve Maarifnâme eserlerine yansiyacaktır.

“V'es-selâmu 'alâ meni't-tebe'alhüdâ” (Kurtuluş, hidayete uyanlarındır, Kur'an-ı Kerim, Tâhâ, 47) âyetinin ebced hesabıyla Sinan Paşa'nın vefatına karşılık geldiği söylenmektedir. Buna paralel olarak 891/1486 tarihinde vefat ettiği bilgisi kaynakların hemen hemen tamamında müşterektir.²⁹⁰ Kaynakların geneline bakıldığında Sinan Paşa'nın kabri İstanbul'da, Eyüp Sultan Türbesi civarında bulunmaktadır.

Kaynaklarda daha çok “süslü nesir” adıyla tasnif olunan üsluba örnek gösterilen Sinan Paşa nesri, bütünüyle Arapça-Farsça kelime terkiplerle yüklü,

²⁸⁶ Latîfi, a.g.e., s. 309–310.

²⁸⁷ Sinan Paşa, Maarifname, a.g.e., s. 5.

²⁸⁸ Sinan Paşa, Tazarru'nâme, a.g.e., s. 4.

²⁸⁹ Sinan Paşa, Maarifname a.g.e., s. 254–255.

²⁹⁰ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.345, Nâil Tuman, a.g.e., C. 1, s. 453; Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., C. 2, s. 499; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 2, s. 534; Faik Reşad, a.g.e., s. 58; Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, Ankara-1943, C.2, s. 203.

satırlarca uzayan zor cümlelerden oluşmuş bir nesir değildir. Yer yer bu nitelikte bölümler bulunduğu gibi çok daha akıcı ve sade bölümler de mevcuttur.

Nesre olduğu gibi nazım tekniğine de son derece hâkim olan Sinan Paşa, Latîfi'nin ifadesine göre gazel ve kasîde söylememiş ve kendine bir mahlas seçmemiştir.²⁹¹ Sinan Paşa bir şair değildir fakat klasik Türk edebiyatında süslü nesrin ilk örneğini veren şahsiyetidir.

Sinan Paşa'nın edebi eserleri olan ve Türkçe yazdığı, Tazarru'nâme, Maarifnâme ve Tezkiretü'l-Evliyâ'yı, Sultan II. Bayezid döneminde yazdığı için²⁹², Sinan Paşa, Fatih dönemi alimlerinden sayılmasına rağmen Fatih dönemi sanatçılarından kabul edilmemektedir.

ESERLERİ: 1. Arapça Eserleri: Müellifin Arapça eserleri konusunda en kapsamlı tasnife Mertol Tulum'un çalışmasında rastlıyoruz. Tulum, "Şakâyık, Tacü't-Tevârih ve Kühü'l-Ahbar" gibi kaynakların dışında kütüphaneleri de taramış ve aşağıdaki tasnife²⁹³ erişmiştir.

1. Hâşiye alâ şerhi'l-Mülehhas: Çağmîni'nin "el- Mülehhas" adlı eseri üzerine Kadızâde Rûmî'nin şerhine yazdığı hâşiyedir.

2. Risâle mine'l-Hendese: Ali Kuşçu'nun Fatih'in huzurunda ortaya attığı hendese ilmüne dair bir mesele üzerine yazılmıştır.

3. Eş-Şerif el-Cürcânî'nin Mevâkîf şerhinin cevher bahislerine âit hâşiyesi: II. Bâyezid zamanında Edirne Darü'l-hadîs'indeki müderrisliği sırasında kaleme almıştır.

4. Hidâye'nin tahâret bahsine ait risalesi

5. Eş-Şerif el-Cürcânî'nin cihet bahsinde getirdiği güçlüğe cevap

6. Bölünmeyen cüz' (atom) bahsinde Kastalânî'nin îtirâzına cevap

7. Risâle fî halli işkâli mu'addili mesîri'l-Utarid: Utarid'in uzaklığını tayindeki güçlüğün halli hakkında risale

8. Fethü'l-Fethiyye: Ali Kuşçu'nun "Fethiyye" isimli eserinin şerhidir.

9. Risâle fî cevabi Kestelî amma isteşkelehû min şerhi'l-mevâkîf: Mevâkîf şerhinde müşkil bulunduğu mesele hakkında Kestelli'ye cevap mahiyetinde risale

²⁹¹ Latîfi, a.g.e., s. 310.

²⁹² Sinan Paşa, Tazarru'nâme, a.g.e., s. 6. (*Mertol Tulum'un tespitidir.*)

²⁹³ Sinan Paşa, Tazarru'nâme, a.g.e., s. 12-13.

10. Ta'likât alâ Hâşiyeti't-Tecrîd li's-Seyyidi'ş-Şerîf: es-Seyyid eş-Şerif'in Tecrid Haşiyesi üzerine notlar

11. Beyzâvî 'nin Tefsirine Hâşiye

12. Hâşiye alâ Sadri'ş-Şerîa ale'l-Vikâye: Sadru'ş-Şerîa'nın Vikâye adlı eseri üzerine hâşiye

2. Türkçe Eserleri: a) Tazarrûnâme: Sinan Paşa, tasavvuf konusunda ilahi aşkın esaslarını kendi coşkun hisleri çerçevesinde dile getirdiği eserinde “tevhid, marifet, vücûb-ı şeyh, havf u reca, zühd, vücûb-ı tevbe, İslam, vüzû, salât, savm, hac, ilim, rıza, sabır, fakr, marifet-i nefis, tevekkül, aşk” gibi dinî-tasavvûfî kavramları izah eder. Daha sonra peygamberlerden, sahabelerden, müçtehit imamlardan ve mürşidi Şeyh Vefâ'dan mürekkep bir silsileden sırasıyla bahseder. Ertaylan, bu ikinci bölümü “*Kıyas-ı Enbiya*” adıyla bir başka eser saysa da Mertol Tulum, bu bölümün esere dâhil olduğunu söyler. Tazarru'nâme'yi Mertol Tulum yayımlamıştır.²⁹⁴

b) Maârifnâme : Sinan Paşa'nın Türkçe olarak telif ettiği eserlerin ikincisidir. Tazarrûnâme'nin ardından kaleme aldığı eserini; nispeten paralel bir üslup kullanmakla birlikte manzumelerle süslemeyi tercih etmemiş, tamamını nesirle yazmıştır.

c) Tezkîretü'l-Evliyâ: Sinan Paşa'nın Türkçe eserlerinin üçüncüsü ve sonuncusudur. Maârifnâme'yi yazarken esere bir evliya menkıbeleri bölümü eklemeyi düşünmüş ancak daha sonra bu kısmı ayırıp ayrı bir eser olarak tamamlamaya karar vermiştir. Eser de böyle teşekkül etmiştir. Nişapurlu Ferîdüddin Attar'ın Farsça telif ettiği eserin baş kısmının tercümesi olarak bilinen Tezkîretü'l-Evliyâ, Attar'ın eserinin 72 (ilavelerle 97) evliya menakıbını ve Paşa'nın tercümesininse bunlardan sadece ilk 28 evliyayı ihtiva ettiği bilgisini verir.²⁹⁵

²⁹⁴ Sinan Paşa, Tazarru'nâme, a.g.e., 408 s.

²⁹⁵ Sinan Paşa, Tezkiret'ül-Evliya, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Ankara, 1987, s. 4-5

2.20. ŞEREFEDDİN SABUNCU (ö. 873/1469)

Şerefeddin Sabuncu Fatih döneminin meşhur hekimlerindedir. Amasya'da 787/1385 tarihinde²⁹⁶ doğmuştur. Asıl ismi; Şerefeddin b. Ali El-Hâc İlyas'tır. Sabuncuoğlu Şerefeddin hekimler ve bilginler yetiştiren bir aileye mensuptur. Dedesi, Sultan Çelebi Mehmet'in Amasya valiliği sırasında özel hekimliğini yapmıştır.²⁹⁷ Tıp bilimini, 1308'de inşa edilmiş olan Amasya dârü'ş-şifâ'sında usta-çırak ilişkisi içerisinde öğrenmiştir. 15. yüzyılın başında Amasya dârü'ş-şifâ'sında hekimlik yapmış olan Sabuncuoğlu, bilinen bütün eserlerini burada yazmıştır.

Hayatının bir döneminde Kastamonu'da, İsfediyaroğullarının hizmetinde çalışan Sabuncuoğlu Şerefeddin Fatih Sultan Mehmet'in hükümdar olmasından sonra, hayatının olgunluk döneminde ortaya koyduğu eserlerle hem Türk tıbbına hem de Türk diline büyük hizmetler vermiştir. Arapça ve Farsçayı çok iyi biliyor olmasına rağmen eserlerini devrinin birçok hekiminin aksine Türkçe yazmış olması Türk dili ve tıbbi açısından onun değerini bir kat daha arttırmaktadır.²⁹⁸ Sabuncuoğlu şerefeddin başta Amasya olmak üzere, Kastamonu, İstanbul, Bursa gibi şehirlere giderek bilgi ve birikimini buralarda da değerlendirmiş ve birçok öğrencisi olmuştur.

Sabuncuoğlu bilinen birçok hekimin aksine özellikle cerrahi ile ilgilenmiştir. Çok iyi bir klinisyendir. Eserlerinde tedavi metotlarını en ince ayrıntısına kadar vermiş, cerrahi teknikleri çok açık bir dille anlatmış ve resimlerle takviye etmiştir.

ESERLERİ: 1. Kitâbü'l-Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Bu eser eseri bilindiği kadarıyla Osmanlılarda kaleme alınmış yegâne resimli cerrahi eserdir.²⁹⁹ Eserin 11. yüzyılda Endülüs'te yaşamış olan Ebu'l-Kâsım Zehrâvî'nin (ö. 1013) "Kitâbu't-tasrif" adlı eserinin cerrahi kısmının tercümesi olduğu ileri sürülmüşse de eser tam bir tercüme olmayıp serbest bir tercümedir.³⁰⁰ Sabuncuoğlu, Zehravi'den yararlanmış ancak bir

²⁹⁶ "Şerefeddin Sabuncu'nun Mücerrebname adlı eserinin 1-b numaralı varlığında kendisi tarafından doğum tarihi kesin olarak belirtilmiştir". Bkz. Şaban Doğan, Terceme-i Akrebâdin Sabuncuoğlu Şerefeddin, Sakarya Ü. SBE, Doktora Tezi, Sakarya-2009, s. 15.

²⁹⁷ Şaban Doğan, a.g.t. s. 15.

²⁹⁸ Şaban Doğan, a.g.t. s. 16

²⁹⁹ Melek Dosay Gökdoğan, Yavuz Unat, a.g.m. s. 48

³⁰⁰ Adnan Adıvar, "Eseri Paris'te iken meşhur Endüslü Hekim Ebu'l-Kasım Zehrâvî'nin et-Tasrif isimli cerrahi kitabıyla satır satır karşılaştırmıştım. Neticede anlaşıldığı pek ehemmiyetsiz bazı müşahede ve mütalaalar bir tarafa bırakılırsa bu eser et-Tasrif'in tercümesinden ibarettir. Yalnız aslında bulunan cerrahi aletler resimlerinden başka Türkçesine hastaların duruşunu gösterir

cerrah olarak kendi çalışmalarıyla mevcut bilgiyi kaynaştırmıştır. Eserde yer yer kendi gözlem ve deney sonuçları da yer almaktadır. Sabuncuoğlu burada, İslam âleminde meşhur olan tıbbî ve cerrâhî aletleri vermiştir. Elle işleyen aletlerin bakır, demir, gümüş ve altından imaline ilişkin esaslar tarif edilmiştir. Sabuncuoğlu'nun eserinde cerrahi aletlerin yanı sıra ameliyatın nasıl yapılması gerektiğini gösteren resimler de mevcuttur. Bu resimlerde hasta ve doktorun pozisyonu ile aletlerin nasıl kullanılması gerektiği de gösterilmiştir. Kitabın ikinci bölümü dağlama üzerinedir. Bu bölümde Sabuncuoğlu dağlama teknikleri ve dağlamada kullanılan çeşitli araçların tasvirlerini vermiştir. Kitabın en ilginç kısımlarından biri de, dağlama sırasında hasta ve hekimin operasyon boyunca konumlarının çizilmiş olmasıdır.³⁰¹ Eserin müellif hattı 870/1466 tarihli olup, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri katalogu 2854'te kayıtlıdır.

2. Mücerrebnâme: Şerefeddin Sabuncu bu eserinde denemiş olduğu ilaçların yapılışını anlattığı için Türk tıbbının ilk deneysel kitabı olarak değerlendirilir.³⁰² Eserin telif tarihi 873/1469 olduğuna göre ölümünden kısa bir süre önce tamamlamıştır.

3. Terceme-i Akrabâdîn: Ünlü İslam hekimlerinden Cürcânî'ye ait Zahîre-i Harzemsâhî adlı Farsça eserin akrobâdîn kısmının tercümesidir. Tercüme II. Bayezid Amasya valiliği döneminde 1454 yılında yapılmıştır.³⁰³ Akrobâdîn, farmakolojik bir tıp metnidir. Eserde çeşitli ilaç terkipleri yapılış şekilleri anlatılmaktadır.

3. FATİH DÖNEMİNDE EĞİTİM

3.1. MEDRESELER

Fatih döneminde Osmanlı devlet teşkilatında seyfiye ve ilmiye meslek olarak belirginleşmeye başlamış, daha sonra da kalemiye grubu teşekkül etmiştir. İlmiye sınıfı gelenek çerçevesinde ve yerleşik İslâmî eğitim kurumları olan medreselerde oluşmuş, çeşitli basamaklardan oluşan bu eğitim kurumlarını bitirenler Osmanlı Devleti'nde başta

---

resimleri de ilave olunmuştur” demektedir. Bkz. Adnan Adıvar, a.g.e., s. 51. Süheyl Ünver ve Fuat Kamil Berksan, Şerefeddin Sabuncu'nun eserinin orijinal olduğunu söylemektedirler.

³⁰¹ Yavuz Unat, “Osmanlı Teknolojisine Genel Bir Bakış”, Osmanlı, Ankara-1999, C .8, s. 650.

³⁰² Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, İzmir-2003, s. 258.

³⁰³ Şaban Doğan, a.g.t., s. 20.

müderris olmak üzere, eğitim, hukuk, dinî hizmetler, merkezi ve taşra bürokrasisinin önemli makamlarını doldurmakta idiler. Böylece Müslüman bilginlerden oluşan bir ilmiye sınıfı oluşmuştur.

Osmanlılarda medreselerin kuruluşunun iki temel amacı bulunuyordu: Birincisi bürokrasiyi yürütecek ve devletin dayanacağı hukuki temelleri tespit edecek elemanlar yetiştirmek; ikincisi de devletin ve toplumun büyük kısmının benimsediği Sünnî din anlayışını devam ettirmek.³⁰⁴ Osmanlının artık devlet olup Fatih Sultan Mehmet ile birlikte merkezîyetçi bir yapıya bürünmesiyle İstanbul'da kurulan medreseler özellikle Fatih medreseleri bu işlevlerini başarıyla yerine getirmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet, medreselerde eğitim gören talebeleri yakından takip etmektedir. Hatta padişahın yanında başarılı talebelerin isimlerinin yazılı olduğu bir defter taşıyıp buna göre boş olan müderrislik ve kadılıklara gerekli atamaları yaptığı da bilinmektedir.³⁰⁵

Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesinden öğrendiğimize göre, Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra onu imar edip şehrin yeni şahsiyetini oluşturmak için büyük bir hamle yaptığını ve etrafındakileri bu hamleye katılmak için teşvik ettiğini görüyoruz. Böylece hayır sahiplerinin gayreti ile birçok kilise ve manastırın mescit, medrese ve hankâha dönüştüğünü öğreniyoruz. Vakfiye bu dönüşümü Hz. Peygamber'in kazandığı bir savaştan sonra, nefisleri terbiye ve tezkiye maksadıyla söylediği "Şimdi küçük cihadı kazandık. Sıra büyük cihada geldi." anlamında söylediği sözüne işaret ederek İstanbul'un fethini küçük cihad (cihâd-ı asgar), şehri imar ve eğitim hamlesinin büyük cihad (cihâd-ı ekber) olduğunu edebî, güzel bir üslup içinde tasvir eder.³⁰⁶ Fatih'in vakfiyesinde yer alan şu beyit bu anlayışın en güzel örneğidir:

Hüner bir şehîr bünyâd itmekdür

Reâyâ kalbin âbâd itmekdür

Bu faaliyetler neticesinde yüzden fazla Bizans binası, mescit, medrese ve hankâha dönüştürülmüştür. Ayrıca Fatih, bazı kiliseleri camiye çevirmiş ve bunların her birine birer mihrap ile minber yerleştirmiştir. Bu camilerden bazıları; Ayasofya, Zeyrek (Pantocrator kilisesi), Kalenderhane, Eski İmaret Camii (Pantepoptes Kilisesi) Galata İskele Kapısı Camii ve Silivri Camii, Küçük Ayasofya camii, Gül Camii, Kariye Camii,

³⁰⁴ Şamil Öçal, Kemal Paşazâde'nin Felsefi ve Kelamî Görüşleri, Ankara-2000, s. 2.

³⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, a.g.e., s. 68.

³⁰⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna, a.g.e., s. 44.

Bodrum Camii, Altı Mermer Camii'dir.³⁰⁷ Bunlardan Zeyrek Camii'ne çevrilen yapıdaki manastır odalarını medreseye çevirmiş, buraya da Molla Zeyrek'i tayin edilmiştir. Aynı durum Ayasofya için de geçerli olmuş ve camiinin yanında hemen bir medrese kurulmuştur. Fatih Külliyesi tamamlanana kadar eğitim ve öğretim faaliyetleri bu medreselerde devam etmiştir.

Fatih, İstanbul'da Küçük Karaman ile Büyük Karaman semtleri arasında bir cami ve bu caminin etrafına talebeler için medreseler inşa etmeye karar verdikten sonra, bu işle ilgilenmesi için Vezir-i Azam Mahmut Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu külliyeinin yapılması için Bizans'ın önemli kiliselerinden biri olan Havariyyûn (Hagioi Apostoloi) Kilisesi'nin bulunduğu mekân seçilmiştir. Bu mekân, fetihten hemen sonra Ortodoks patrikliğine tahsis edilmişken çok harap bir halde olan Havariyyûn kilisesinde barınamayan patriğin 1455'te başka bir yere taşınmak istemesi üzerine, Fatih Sultan Mehmet ona diğer bir kiliseyi bağışlayarak buranın yerini kendi adına yaptıracığı külliye tahsis etmiştir. Bu kilisenin kalıntıları yıkılmış, Cemaziye'l-Âhir-867/ Şubat 1463'te Fatih Külliyesi'nin inşasına başlanmış ve 8 sene sonra Recep-875/Aralık-1470'te tamamlanmıştır. Külliyeinin mimarı, Atik Sinan'dır.³⁰⁸ Fatih Külliyesinde; Semâniye medreseleri, (8 yüksek medrese, tetimme adı verilen 8 küçük medrese ile toplam 16 medreseden oluşmaktadır.) dârü's-şifâ, tabhâne, imaret, kervansaray, hamam, sibyan mektebi (dârü't-ta'lim), kütüphane ve muvakkıthane bulunmaktadır. Daha sonra yapılan Fatih türbesi de bu külliye içerisinde değerlendirilmiştir.³⁰⁹

Fatih medreselerin isimlendirilmesi ile ilgili olarak, her bir medresenin bulunduğu yere ve derecesine göre farklı isim almışlardır. Gelibolulu Âlî'ye göre Fatih medreselerin kuruluşundan sonra Osmanlı medreseleri için öngörülen tertip şu şekildedir:

³⁰⁷ Bu camilerin sayısı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bkz: Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara-1938, s. 201-202, Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıda Eğitim ve Bilim Kurumları", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul-1998, C.2, s. 237, Ayşe Zişan Furat, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi, İstanbul Ü. SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2004, s. 28.

³⁰⁸ Fatih Külliyesi konusunda geniş bilgi için bkz: Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, a.g.e., Fahri Unan, Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi, Hacettepe Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1993, Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", TDVİA, C. 12, s. 244-249.

³⁰⁹ "Fatih'in türbesini ilk defa yaptıran oğlu II. Bayezid'dir. Daha sonra 1179/1765'teki depremde harap olmuş, 1180/1766'da yeniden yapılmıştır". Bkz. Fahri Unan, "Fatih Külliyesi", Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, Ankara-2010, s. 68-69

I- Müderrisi 20-25 akçe alan “Hâşiye-i Tecrîd” medreseleri

II- Müderrisi 30 akçe alan “Miftah” medreseleri

III. Müderrisi 40 akçe alan “Telvih” medreseleri

IV- Müderrisi 50 akçe alan “Hâriç” medreseleri

V- Müderrisi 50 akçe alan “Dâhil” medreseleri; Tetimme veya Mûsıla-ı Sahn ve Sahn medreseleri

Bu medreselere isimler, okutulan ana ders kitaplarından hareketle konulmuştur. Hâşiye-i Tecrîd medresesi, Nâsireddin Tûsî'nin (ö.672/1274) Tecrîdü'l-Kelâm adlı eserine Şemseddin Mahmud b. Ebi'l-Kâsım el-İsfahânî (ö.746/1346) yazdığı şerh üzerine Seyyid Şerif el-Gürgânî'nin (ö.816/1414) kaleme aldığı hâşiyenin bu medresede ana ders kitabı olmasından dolayı bu ismi almıştır. Miftâh ise Sirâceddin Yusuf el-Sekkâkî'nin (ö.626/1229) sarf, nahiv ve belağat sahasındaki eseridir. Bu eserin ve buna Seyyid Şerif el-Gürgânî ve Sâdedin Taftazânî'nin (ö.791/1389) yazdıkları şerhlerin okutuldukları medreselere Miftâh medreseleri adı verilmiştir. Telvih ise Sadu's-Şeria Ubeydullah el-Buhari'nin (ö.747/1347) Tenkîhü'l-Usûl adlı usul-ı fıkha ait eseri üzerine yine kendisinin yazdığı Tavzîhü't-Tenkîh isimli şerhe Taftâzânî'nin kaleme aldığı şerhin adıdır. Bu şerh Telvih medreselerinde ders kitabı olarak okutulurdu.³¹⁰

Fatih medreselerinin kurulmasıyla, Osmanlı eğitim hayatında yeni bir dönem başlamış ve medreselerin hiyerarşik yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bazı araştırmacılar, Fatih Külliyesi'nin yapısını incelerken, her bir medreseyi bağımsız birer birim olarak kabul edip genel yapısını günümüzün modern üniversitelerinin farklı fakülteleri gibi ele almışlardır. Hatta ordinaryüs profesörlük gibi unvanların muadilini buralarda aramışlardır. Ancak bu yorumlar zorlama olarak kabul edilmiş ve ciddi olarak eleştirilmiştir.³¹¹ Öte yandan bu medreselerin ders programlarının Ali Kuşçu, Mahmut Paşa ve Molla Hüsrev tarafından yapıldığı söylenmektedir ki son yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığı yönündedir.³¹²

³¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlıda Eğitim ve Bilim Kurumları”, a.g.m. s. 239. Bu eserlerin ayrıntıları ve okutulan diğer kitaplar için bkz. Ayşe Zişan Furat, a.g.t. s. 75–84.

³¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna, a.g.e, s.42, Fahri Unan, a.g.t., s.176, Ayşe Zişan Furat, a.g.t. s. 38.

³¹² Bu konudaki kaynakların tenkidi ve analitik açıklamalar için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna, a.g.e, s. 66-73.

Fatih Külliyesi'nin din eğitimine ayrılmış en önemli kısımları medreseleridir. Bu medreseler; asıl medreseler ve tetimme medreseleridir. Tetimme medreseleri, Sahn medreselerinde okuyacak olan talebeyi hazırlayan medreselerdir. Tetimme medreselerinin II. Murat döneminde kurulmaya başlandığı ve asıl önemlerini Fatih döneminde kazandığı bildirilmektedir. Fatih külliyesinde bulunan bu sekiz tetimme medresesi –diğer ismiyle mûsıla-i sahn medreseleri- “Dâhil” medreseleri derecesinde kabul edilmektedir. Anadolu’da ve İstanbul’da bu medreselerle aynı seviyede birçok medrese bulunmaktadır. Dolayısıyla Fatih Külliyesi’ne girmek için aynı seviyedeki herhangi bir medreseyi bitirmek gerekiyordu.³¹³

Fatih teşkilat kanunnamesinde müderrislerin tayini konusunda medreselerin payeleri müderrislerin aldığı yevmiyeye göre yirmi akçeliden başlayan ve beşer akçe artışla yirmibeş, otuz, otuzbeş, kırk, kırkbeş ve ellili akçeye ulaşan bir hiyerarşiye bağlanmıştır. Ellili medreseler “Dâhil”, “Hariç” ve “Sahn” olarak üç ayrı isimle anılmışlardır. Sahn medreselerinin yani Fatih Külliyesi’ndeki üst seviyeli sekiz medresenin müderrisleri de ulemânın en ileri gelenleri kabul edilmiş ve resmi teşrifatta sancak beylerinin önüne yerleştirilmiştir.³¹⁴

Fatih Sultan Mehmet’in başta İstanbul olmak üzere Osmanlı’nın fethettiği hemen hemen her yerde ve daha önceki yerlerde yeni medreseler açtığı bilinmektedir. İstanbul’da Zeyrek Camii etrafına inşa edilen medrese odaları, Ayasofya medreseleri ve İstanbul’un önemli dini merkezlerinden olan Eyüp Camii önemli eğitim kurumları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca eski medreselerin yanına yeni medreseler de inşa ettiği bilinmektedir.

Fatih döneminde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasında birçok medrese tesis edilmiştir. Bunlardan tespit edilebilenler şunlardır:³¹⁵

1.Büyük Ayasofya (Ayasofya-yı Kebîr Medresesi): İstanbul’un fethinden sonra Ayasofya Camii haline getirilip müslüman halkın ibadet ihtiyacı karşılanmıştı. Bu sırada papaz odaları da medreseye çevrilmiş, 1466’da yine Fatih Sultan Mehmet

³¹³ Sahn-ı Seman medreselerinin işleyişi, yapısı, okutulan dersler, görev yapan müderrisler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Zişan Furat, a.g.t. s. 27-85.

³¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlıda Eğitim ve Bilim Kurumları”, a.g.m. s.238–239.

³¹⁵ Bu medreselerin tespitinde şu iki kaynaktan yararlanılmıştır: Mübahat Kütükoğlu, “Medreseler”, Fatih ve Dönemi, İstanbul–2004, s. 321–327, Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, İstanbul–1953, 511 s. Bu çalışmaya Fatih dönemi mektepleri ilave edilmemiştir.

tarafından bir kütüphane ile tek katlı bir medrese inşa ettirilmişti. Daha sonraki padişahlar döneminde ilaveler yapılmıştır. Büyük Ayasofya medresesi, Fatih medreselerinin yapılışına kadar en yüksek seviyedeki medreseler olup pâye itibarıyla da altmışlı idi.

2. Kalenderhane medresesi: Fetihten hemen sonra Bozdoğan kemeri yanındaki Christ Acataliptos Manastırı, Fatih tarafından cami, imaret ve zaviyeye çevrilip fakir ve miskinler için vakfedildiğinden Kalenderhane adı verilmiştir. Sonradan bunun yanına bir medrese ve bir de sıbyan mektebi eklenmiştir. 15 odalı medrese, 20. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Kalenderhane Medresesi, 1497-98'e kadar otuzlu, 16. yüzyıl ortalarına kadar kırklı, daha sonra ellili medrese olmuştur.

3. Zeyrek Medresesi: Fetihten sonra Zeyrek semtindeki 40 odalı Pantokrator Manastırı medrese haline getirilerek müderrisliğine günlük 50 akçe ile Mehmet Zeyrek Efendi tayin edilmişti. Bina bir süre medrese olarak kullanılmış, muhtemelen Fatih külliyesinin inşasından sonra camiye çevrilmiştir.

4. Molla Güranî Medresesi: Dönemin şeyhülislamlarından Şemsüddin Ahmet Efendi (ö.1488) Vefa'da, Saint Theodor kilisesini camiye çevirtirken müstemilatından olan binayı da medrese haline getirtmişti. Vakfiyesinde dârü'l-hadîs yazıyorsa da yapılan tevcihler medrese olduğuna işarettir. Vakfiyesine göre müderris yevmiyesi 15 akçedir. XVI. Yüzyıl ortalarında yirmili olan medrese aynı asrın sonunda ellili olarak görünmektedir. Medrese günümüze ulaşamamıştır.

5. Murat Paşa-yı Atik Medresesi: Fatih Sultan Mehmet devri vezirlerinden Has Murat Paşa, Aksaray'da Vatan ve Millet caddelerinin kesiştiği noktada cami, medrese, çifte hamam ve tabhaneden müteşekkil bir külliye inşa ettirmişti. Murat Paşa Medresesi çeşitli tarihlerde tamir görmüş, en sonunda 1930'larda belediye tarafından yıktırılmıştır. Vakfiyesine göre yirmili olan medrese, 1536'da otuzlu, XVI. yüzyılın son çeyreğinde önce kırklı, sonra ellili ve XVII. yüzyıl ortalarında ise altmışlı olarak görülmektedir.

6. İshak Paşa medresesi: Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid devirlerinde sadrazamlık yapmış olan İshak Paşa, Topkapı Sarayı surlarını takiben Ahırkapı'ya inilirken sağ tarafa, beş odadan ibaret küçük bir medresesi olan cami, hamam ve sıbyan mektebinden ibaret olan bir külliye yaptırmıştı. Bugün bu yapı mevcut değildir.

7. İbrahim Paşa-yı Atik Medresesi: Çandarlı Halil Paşazade İbrahim Paşa, Mercan'daki Paşa Camii Sokağı'nda 1478 yılında, camii, medrese, sıbyan mektebi ve

çeşmeden ibaret bir manzume yaptırmıştı. 13 odası olan medrese, 1918’de, etraf için tehlike oluşturduğu gerekçesiyle Evkaf tarafından yıktırılmıştır.

8. Mahmut Paşa-yı Veli Medresesi: Fatih Sultan Mehmet’in musahiplerinden, sadrazamlarından ve şairlerinden olan Mahmut Paşa, bugün kendi adını taşıyan semtte; camii, türbe, hamam, mahkeme, mektep, medrese, imaret, kütüphane, çeşme, han ve tekke ile 265 dükkândan oluşan çarşı inşa ettirmiştir. Külliyei meydana getiren yapıların tamamlanması farklı tarihlerdedir. Caminin ibadete açılması 867/1463 iken medresenin tamamlanması 877/1473’tür. 18 odanın bulunduğu bu medrese ellili medreseler içerisinde olup XVII. yüzyılda altmışlı olarak tespit edilmiştir.

9. Hoca Hayreddin Medresesi: Fatih dönemi ulemasından olan Hayreddin Efendi (ö.880/1476) Unkapanı’nda, cami, medrese, mektep ve imaretten ibaret bir manzume yaptırmıştı. Medrese 873/1469’da inşa edilmiştir. Kazancılar, Üç Mihrepli ve Unkapanı adlarıyla da anılan medrese vakfiyesine göre yirmibeşli iken XVI. yüzyılın son çeyreğinde önce otuz, sonra kırk, elli ve nihayet hariç payesine ulaşmıştır.

10. Kirmasti Medresesi: Sultan II. Bayezid devrinde İstanbul’da kadılık yapan, Fatih devri ulemasından Mevlana Yusuf b. Hüseyin Kirmastî (ö.900/1494) İstanbul ve Kirmasti’de vakıflar tesis etmiştir. İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’nde İstanbul’da bir mescit ve iki medresesinden söz edilmektedir.

11. Rum Mehmet Paşa Medresesi: Fatih devri sadrazamlardan Rum Mehmet Paşa tarafından Üsküdar’da cami, medrese, imaret ve hamamdan oluşan bir yapıdır. Kuruluşunda kırklı olan medrese 1461’de ellili, XVIII. yüzyıl ortalarında ise dâhil payesinde gözükmemektedir.

12. Peykler Medresesi: Edirne’de, Üç Şerefeli caminin kuzey tarafında, şadırvan avlusunun karşısında ve Saatli Medrese’nin yanında Fatih tarafından inşa ettirilmişti. 17 hücre ve iki dershanesi bulunan medrese tesis edildiğinde ellili iken XVII. yüzyıl ortalarında altmışlı medreseler arasında yer alıyordu. Sultan II. Murat’ın Edirne’de kurduğu yüz akçe yevmiyeli Üç Şerefeli Medrese’nin yeni hiyerarşiye uydurulması için Fatih, yanında bir medrese daha yaptırmış ve yüz akçeyi iki müderrise paylaşmıştır. Böylece Üç Şerefeli Medrese, kendi kurduğu Sahn medreseleri seviyesine eşitlenmiştir.³¹⁶

³¹⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlıda Eğitim ve Bilim Kurumları”, a.g.m. s. 240.

- 13. Saraciye Medresesi:** Edirne’de Fatih devri medreselerinden olup Meydan Medresesi olarak da bilinirdi. Medresenin banisi Hacı Kemaleddin b. Abdullah Efendi’dir. Dokuz odalı ve payesi yirmili medresedir.
- 14. Eski İbrahim Paşa Medresesi:** Edirne’de Çandarlızâde İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Medresenin yanında cami, imaret, muallimhane bulunmakta idi. XVI. Yüzyıl ortalarında yirmili olan medrese, aynı yüzyıl sonlarında kırklılar arasında görülmektedir. Medrese bugün mevcut değildir.
- 15. Ahmet Paşa Medresesi:** Bursa’da, Fatih devri şairlerinden Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. 11 odalı olan medrese ön cephesinin açık oluşu ile dikkat çekmiştir. Ezine’nin Geyikli köyü bu medreseye vakfedildiği için Geyikli Medrese olarak da bilinmektedir. Ahmet Paşa’nın türbesi bu yapının içindedir.³¹⁷
- 16. Atik Ali Paşa Medresesi:** İstanbul’da Çemberlitaş’daki Atik Ali Paşa Camii’nin yol aşırı medresesidir.
- 17. Çoban Çavuş Medresesi:** Çavuşbaşı Süleyman Ağa tarafından yaptırılmıştır. Koska’da Koca Ragıp Paşa Sokağı’nın sonunda idi.
- 18. Davut Paşa Medresesi:** Davut Paşa Camiinin doğusundadır.
- 19. Efdalzâde Medresesi:** Fatih’te Şekerci hanına bitişik idi.
- 20. Eski İmaret Medresesi:** Fatih Camii’nin kuzey-doğusunda Pantepopte Manastırı fethi müteakip medreseye dönüştürülmüştür.
- 21. Eyüb Medresesi:** Eyüp Camiinin haremindedir 10 adet hücreden oluşmakta idi.
- 22. Eski Medrese:** Fatih Camii yakınında 9 eski hücreden oluşan bir medrese idi.
- 23. Hızır Bey Medresesi:** İstanbul’un ilk kadısı Hızır Bey Çelebi adına yaptırılmıştır. Zeyrek semtinde olması muhtemeldir.
- 24. Kurabalı Medresesi:** Fatih dönemi âlimlerinden Kurabbâli b. Seyyid Tacüddin Efendi’nin Zeyrek civarında yaptırdığı bir medresedir.
- 25. Sekbanbaşı Medresesi:** Koska’da Sekbanbaşı Yakup Ağa mescidi yanında 26 hücreli bir medrese imiş.
- 26. Üç Mihrablı Medrese:** Unkapanı’nda Üç Mihrablı Camii yakınında idi.
- 27. Zeynî Mehmet Efendi Medresesi:** Fatih Camii inşaatı rûznâmçecisi Zeynî Mehmet Efendi adına Vefa yakınında yaptırılmıştır.

³¹⁷ Geniş bilgi için bkz: Doğan Yavaş, “Ahmet Paşa Medresesi ve Türbesi”, Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa–2010, s. 35–40.

- 28. Bıyık Mahmut Medresesi:** Bursa’da dönemin alimlerinden Bıyık Mahmut Efendi adına Yeşil Camii doğusunda 884/1479’da yaptırılmıştır.
- 29. Hamza Bey Medresesi:** Bursa-Muradiye’deki camiinin doğusunda 8 hücreli bir medrese idi.
- 30. Kara Hasan Paşa Medresesi:** Molla Alaaddin Esvet oğlu Hasan Paşa adına Bursa’da Deveciler Mezarlığının olduğu yere yaptırılmış idi.
- 31. Karıştıran Süleyman Bey Medresesi:** İstanbul’un ilk subaşısı olan bânisinin Muradiye’deki türbesi yakınında idi.
- 32. Molla Hüsrev Medresesi:** Zeyniler semtinde idi.
- 33. Molla Yegân Medresesi:** Yıldırım semtinde idi.
- 34. Sarrafiye Medresesi:** Bursalı bir tüccar tarafından Lise’nin olduğu yere yaptırılmış idi.
- 35. Ali Bey Medresesi:** Mahmut Paşa’nın oğlu Ali Bey adına Edirne’de yaptırılmıştır.
- 36. Ali Kuşçu Medresesi:** Tunca kenarında Debbağhane semtinde bulunmakta idi.
- 37. Ekmekçiköylü Medresesi (Hüsâmiye Medresesi):** Üç Şerefeli Cami’ye yakın idi.
- 38. Hacı Alemüddin Medresesi:** Ali Paşa çarşısı orta kapısının karşısındaki ufak caminin yanında imiş.
- 39. Kadı Fahrüddin Medresesi:** Şeceriye veya Horozlu Medrese.
- 40. Afyon- Gedik Ahmet Paşa Medresesi.**
- 41. Afyon- Umur Bey Medresesi.**
- 42. Bergama-Timurtaş oğlu Umur Bey Medresesi.**
- 43. Hasköy- Sadriazam Mahmut Paşa Medresesi.**
- 44. İnegöl- Sadriazam İshak Paşa Medresesi.**
- 45. Pazarcık-Karamustafa Paşa Medresesi.**
- 46. Serez- Gedik Ahmet Paşa Camii ve Medresesi.**
- 47. Sofya-Mahmut Paşa Medresesi.**
- 48. Trabzon- Fatih Sultan Mehmet Medresesi.**
- 49. Bursa- Tûbâhisarı medresesi ve imareti.**

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 17. yüzyıla kadar inşa edilen medreselerin padişah dönemlerine göre dağılımı şöyledir.³¹⁸

³¹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, a.g.m. s. 244.

Sıra No	Padişah Adı	Dönemi	Medrese sayısı
1	Orhan Gazi	1326–1359	10
2	I. Murat	1359–1389	7
3	Yıldırım Bayezid	1389–1402	23
4	Çelebi Mehmet	1402–1421	7
5	II. Murat	1421–1451	38
6	FATİH SULTAN MEHMET	1451–1481	30/(49)³¹⁹
7	II. Bayezid	1481–1512	33
8	Yavuz Sultan Selim	1512–1520	8
9	Kanuni Sultan Süleyman	1520–1566	106
10	II. Selim	1566–1574	17
11	III. Murat	1574–1595	42
12	III. Mehmet	1595–1603	5
	Dönemi Belirsiz Olan Medreseler		24
	Toplam		350

3.2. ENDERUN MEKTEBİ

Geleneksel medrese eğitiminin dışında, Osmanlının idari mekanizmasını yürütecek, merkez ve taşra bürokrasisinin ihtiyacı olan gerekli nitelikli insanları eğitmek için kurulmuş özgün bir Osmanlı kurumudur.

Enderun Sultan II. Murat döneminde Edirne sarayında kurulmuş, Fatih döneminde ise gerçek teşkilatına kavuşmuştur. Bu kurumun teşekkülünde esas hedef, askeri temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli idareci-kumandan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlere mensup kitlelerini idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir. Devlet gayrimütecanis bir sosyal yapıya sahip

³¹⁹ “Bizim yararlandığımız kaynaklardaki medreselerin toplamı 49’dur. Büyük-küçük, vakfiyesi olan veya kaybolan, döneme ait tespit edebildiğimiz bütün medreselerin ismini kaydettik. Ayrıca bazı medreselerin Fatih’ten önce veya sonraki dönemlerde yapılma ihtimali de bulunmaktadır. Bunları kesin olarak tespit ise mümkün değildir”.

olduğundan böyle bir eğitim kurumu için ırk veya kan bağı yerine kültür ve disiplin temel prensipler olarak benimsenmiş, kadrolar bu anlayış içerisinde eğitilmiştir.³²⁰

Osmanlı Devleti'nde aileleriyle hiçbir ilgileri kalmayan devşirme yoluyla sağlanmış Hristiyan çocukları Enderun'a alınmadan önce Müslüman Türk ailelerin yanında yetişir, burada Türkçeyi, İslami esasları ve âdâbı öğrenirdi. Daha sonra acemi oğlanlar saray ve kışlalarında, bedeni ve rûhî kabiliyetlerini geliştirecek dersler ve eğitim görürlerdi. Acemioğlanlardaki eğitiminden sonra "çıkma" adı verilen dağıtıma tabi tutularak çeşitli askeri birlikler içerisine dağıtılır, üstün yetenekli olanlar ise daha yüksek seviyede bir eğitime tabi tutulmak üzere Enderun'a alınır.

Enderun'daki eğitim Büyük ve Küçük odalar, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda olmak üzere yedi kademe üzerine kurulmuştu. Buradaki eğitimi sonuna kadar götüremeyen iç oğlanlar ara sınıflardan aynı şekilde çıkma adıyla ayrılarak çeşitli askeri birliklere katılırlardı. Bu kademelerden, Kilerci koğuşu, Hazine koğuşu ve Has Oda, Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur.³²¹

Medreselerde okutulan naklî ve aklî ilimlerden Kur'an-ı Kerim, hadis, kelim, hat, Arapça yanında Farsça, belagat, şiir, felsefe, tarih, riyaziye, coğrafya gibi dersler Enderun mektebinde okutulmakta idi. Enderun'un eğitiminde diğer okullardaki eğitimden asıl farklılık, talebelerin askeri ve idari konularda görmüş oldukları uygulamaların yoğunlaşmış olmasıdır. Bu açıdan Enderun eğitiminin çeşitli becerilerin, sanatların, idari ve siyasi bilgilerin uygulamalı olarak öğretildiği ve neticede kabiliyetlerin tespit edildiği bir eğitim olduğu söylenebilir. Bu eğitim Topkapı Sarayı'nın Bâbü's-saâde'den sonra gelen üçüncü avlusunda bulunan çeşitli koğuşlarda yapılmaktaydı. Belirli bir program dâhilinde yapılan eğitimde bir üst mertebeye geçmek için başarılı olmak şarttı.³²²

Enderun tamamen farklı metotlara ve hedeflere dayanan medrese ile karşılaştırıldığında, bu kurumun hedefine ulaşma açısından daha şanslı ve başarılı olduğu görülür. Medrese eğitimi ilmiye sınıfına mensup ailelerin çocuklarına tanınan imtiyazlar ve himayelerle içeriden zayıflarken Enderun'un sıkı bir disipline dayanan,

³²⁰ Mehmet İpşirli, "İlim Hayatı ve İlmiye Teşkilatı", Fatih ve Dönemi, İstanbul-2004, s. 245.

³²¹ Mehmet İpşirli, "İlim Hayatı ve İlmiye Teşkilatı", a.g.m. s. 246.

³²² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıda Eğitim ve Bilim Kurumları", a.g.m. s. 251.

başarı ve mahareti yükselmenin yegâne vasıtası yapan prensibi, kimseye bir ayrıcalığın tanınmadığı klasik dönemde bu kurumu imparatorluğun en başarılı eğitim müessesesi haline getirmiştir.³²³

Enderun'dan bürokratların yanı sıra kendi alanlarında başarılı sanatçılar da yetişmiştir. Tayyazâde Atâ Efendi'nin Atâ tarihi adeta Enderun'un tarihidir. Bu eserin 4 ve 5. ciltleri edebiyat tarihi için önemlidir. Atâ Efendi, eserinin 4. cildinde Enderun'dan yetişen şairleri tanıtmaktadır. Fatih döneminde Enderun'da yetişen bir tane şair ismi vermektedir ki o da Adnî mahlaslı Mahmut Paşa'dır.³²⁴

3.3. FATİH DÖNEMİNDE KÜTÜPHANELER

İstanbul'un fethiyle beraber Osmanlı Devleti İstanbul'u bir kültür merkezi haline getirmek için hızlı bir şekilde çalışmaya başladı. Fethi müteakip yapılan ilk binalardan olan Bayezit'teki Eski Saray'dır. Sultan II. Mehmet, Manisa'dan Edirne'deki saraya taşıdığı kütüphanesini, buraya, daha sonra da yeni yapılan Yeni Saray'a taşımıştır. Fetihden sonra İstanbul'daki ilk kütüphane budur. Devrin ünlü bilginlerinden Molla Lütü'nin bir müddet bu kütüphanede hafız-ı kütüplük yaptığı bilinmektedir. Hatta Sultan II. Mehmet ile aralarında şöyle bir olay da geçmiştir: *“Sultan Mehmet bir gün kendisine lazım olan bir kitap için kütüphaneye gelmiş. Molla Lütü'ye “bana şu kitabı getiriver” diye emretmiş. Fakat Molla Lütü, biraz yüksekte olan kitaba erememiş ve kitapların önünde bulunan bir mermer parçasına basarak kitabı padişaha vereyim demiş. Sultan Mehmet merhum incinmiş ve “Hay ne yaptın! O taş Hz. İsa Peygamberin üzerinde doğduğu taştır.” demiş. Molla Lütü karşılık vermeksizin kütüphanedeki işine devam edip hizmet ederken kitapların üstüne örtülmüş ve güveler tarafından delik deşik edilmiş üstü kapkara toz olmuş bir bez parçası görmüş. Nazik bir şekilde edep ve saygıyla bezi iki elinin iki parmağı ile tutmuş ve yine aynı saygı ve edepli tavrıyla oturmakta olun Sultan Mehmed'in dizinin üstüne koymuş. Padişah bunu görüp rahatsız olmuş ve “Bunu benim üzerime niye*

³²³ Mehmet İpşirli, “Enderun”, TDVİA, C. 11, s. 187.

³²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhittin Eliaçık, “Edebiyat Tarihimize Işık Tutan Bir Eser: Atâ Tarihinin 4-5 Ciltleri”, İlmî Araştırmalar, Güz-2005, ayrı basım.

getirdin?” demiş. Molla Lütfi, “Devletlü Padişahım niye huzursuz oluyorsunuz? Bu bez İsa Peygamberin beşik bezidir” diye karşılık vermiş.³²⁵

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’da kurduğu Fatih külliyesi 875/1470’te tamamlandı. Külliyyede cami, medreseler ve imaretin yanında başlangıçta birkaç da kütüphane yer almaktaydı. Fatih Sultan Mehmet’in en eski tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre Fatih külliyesinin açılışında ilk olarak sekiz medresenin dördünde kütüphane kurulmuştur. Külliyyeye ait ilk vakfiyede dört medreseye vakfedilen kitapları muhafaza için günlük 5 akçe ücretle dört hafız-ı kütübün tayin edildiği belirtilmektedir. Bu dört medreseye vakfedilen kitapların listesi, aynı vakfiyenin Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan diğer bir nüshasının arka yüzünde kayıtlı olup bu listede yer alan kitap sayısı 300 civarındadır.³²⁶ Semaniye medreselerinin dördünde kurulan dört kütüphanenin bir süre sonra camide kurulan kütüphaneye nakledildiği ayrıca Ayasofya ve Zeyrek medreselerinde bulunan kitapların da getirilerek merkezi bir kütüphane kurulduğu görülmektedir.³²⁷

Fetihten sonra İstanbul’da kurulan ilk vakıf kütüphanesi, Şeyh Muhammed b. Şeyh Hasan Geylânî’nin İstanbul, Surdibindeki zaviyesinde 20 kadar tasavvufi eserden oluşan küçük bir kütüphanedir. Daha sonra Eyüp Külliyesi Kütüphanesi olduğu, bunu da Mahmut Paşa Medresesi kütüphanesinin takip ettiğini araştırmacılar kaydeder.³²⁸ Mahmut Paşa İstanbul ve Hasköy’deki medreselerinde birer kütüphane kurmuş ve bunlardan İstanbul’daki medrese kütüphanesine günlük beş akçe ücret ile bir de hafız-ı kütüp görevlendirmiştir.³²⁹

Çandarlızade İbrahim Paşa, Edirne’de 869/1465’te kurduğu imarete bir de kütüphane kurmuş ve bu kütüphaneye 99 eserden oluşan bir koleksiyon bağışlamıştır. Yine Edirne’de Cami-i cedid müezzini Ali Fakih b. İbrahim 875/1470-1471 tarihinde kitaplarını vakfettiği anlaşılmaktadır. Fatih devri müderris ve şeyhlerinden Mes’ud Halife’nin 885/1480-1481 Edirne’de kurduğu kütüphane, bir tekke kütüphanesidir. Fatih devri ulemasından Molla Yegân diye tanınan Mevlana

³²⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 90.

³²⁶ İsmail E. Erünsal, “Fatih Kütüphanesi”, TDVİA, C. 12, s. 250.

³²⁷ İsmail E. Erünsal, “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği”, Osmanlı, Ankara-1999, C. 7, s. 701.

³²⁸ İsmail E. Erünsal, “Kütüphaneler”, Fatih ve Dönemi, İstanbul-2004, s. 415-416.

³²⁹ İsmail E. Erünsal, “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği”, a.g.m., s. 701

Mehmet b. Armağan'ın Bursa'da yaptırdığı mescidine 865/ 1460-1461 tarihinde tasdik edilen vakfiyesiyle bazı kitaplar vakfederek bir kütüphane kurduğu anlaşılmaktadır. Fatih'in vezirlerinden Gedik Ahmet Paşa Afyon'daki külliyesinde bir kütüphane kurdurmuştur. Amasya'da ise Hızır Paşa, 870/1465-1466 tarihinde bir kütüphane kurmuştur. Sultan II. Murat dönemi yöneticilerinden İshak Bey'in oğlu İsa Bey, Üsküp'teki medresesinde 874/1469'da zengin bir koleksiyondan oluşan kütüphane kurmuştur. Yine Fatih devri meşayihinden Şeyh Vefa diye tanınan Muslihiddin Mustafa b. Ahmet için inşa edilen külliye de çok zengin bir kütüphane bulunmaktaydı. Zaviyede bulunan bu kitaplar, Şeyh Vefa tarafından vakfedilmiştir.³³⁰

İsmail E. Erünsal, Fatih dönemi kütüphaneleri ile ilgili şu bilgileri de vermektedir: Konya'da Sadreddin Konevî dergâhında ve Hoca Ferruh mescidindeki kütüphaneye³³¹, Beyşehir'de Subaşı mescidindeki kütüphane, Fatih devrinden önce kurulan kütüphaneler olmalarına rağmen Konya Osmanlı topraklarına bu padişah zamanında katıldığından Fatih kütüphaneleri arasında sayılabilir.³³²

3.4. FATİH'İN ÖZEL KÜTÜPHANESİ

Fatih Sultan Mehmet'in kitapları hakkında uzun senelerden beri araştırmalar yapan Süheyl Ünver, bu kitapları ikiye ayırmaktadır:

- A) Şehzadelik zamanına ait ve Manisa'da toplanmış olanlar
- B) Saltanat devrine ait olanlar.

Fatih Sultan Mehmet'in Arapça ve Farsçanın yanında Yunanca, Latince ve bazı rivayetlere göre Sırpçayı da bildiği söylenmektedir. Özel kütüphanesinde bu dillere ait çeşitli eserlerin olması gayet tabiidir. Fatih'in kütüphanesinde muhtelif ilimlere ait kitaplardan başka bir de kendisine sunulan yazmalar da bulunmaktadır. Bu yazma eserlerin türleri çok çeşitlidir. Kaynaklarda Fatih'e ithaf edilen eserlerin

³³⁰ Vakfedilen kitapların çeşitliliği konusunda bkz. İsmail E. Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", İAD, 1997, s. 56.

³³¹ "İsmail Hakkı Konyalı, bu kütüphaneye 864/1459 tarihinde konulan 61 kitabın listesini incelemiş ve bunları yayımlamıştır." Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e., s. 137.

³³² Fatih dönemi kütüphanelerinin genel bir durumu için bkz: İsmail E. Erünsal, "Kütüphaneler", a.g.m. s. 415-425.

tamamını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu eserlerin bir kısmına, Fatih'in özel kütüphanesine ait kayıtlarda rastlamak mümkün olamamaktadır. Ayrıca fethi müteakip Yunanca ve Latince birçok eser de özel kütüphanesine girmiştir.

Fatih'in kütüphanesinde ilk incelemeyi Sultan III. Murat zamanında Dominico adlı bir müsteşrik yapmıştır. Kütüphanede bulunan yazmaların bazıları son asırlarda yabancı devlet adamlarına hediye edilmiştir. Bugün mevcut olan eserler, 1932 senesinde Prof. Deissmann tarafından tetkik edilerek bir kataloğu da yayımlanan eserlerdir.³³³ Fatih Sultan Mehmet, kendi kütüphanesindeki kitapların bir kısmını Fatih külliyesindeki kütüphaneye bağışlamıştır. Ayrıca Semaniye medreselerinde ihtisas kütüphaneleri bulunduğu ve bunlara da kitap bağışladığı bilinmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda yapılan Enderun, Yeni Cami Turhan Valide, Ayasofya, Murat Molla kütüphanelerine Fatih Sultan Mehmet'in özel kütüphanesinden birçok kitap bağışlanmıştır. Bu kitapların sayısının 800'ün üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bunların dışında bazı kimselere kitaplar hediye edildiği, bazılarının da satıldığını hazine kayıtları göstermektedir.³³⁴

Biz bu incelememizde Fatih'in özel kütüphanesine kayıtlı eserleri ulaşabildiğimiz üç kaynaktan tespit emeye çalıştık: 1) İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü münasebetiyle, 29 Mayıs 1953'te basılan İstanbul Üniversitesi'nin 549. yayını olan "İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Husûsî Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler adlı katalog" (Fatih Katalogu) 2) Fethin 511. yıldönümü münasebetiyle 29 Mayıs–13 Haziran 1964 tarihleri arasında Süleymaniye Kütüphanesi'nde düzenlenen sergide Fatih'in özel kütüphanesine ait İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde bulunan kitapların listesi (Mehmet II Katalogu) 3) Süheyl Ünver'in³³⁵ tespit ettiği Fatih'in husûsî kütüphanesine ait eserler.³³⁶

³³³ Tahsin Öz, Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II.'ye Ait Eserler, Ankara–1993, s. 20 (Prof. Deissmann Forschungen und Finde in Serai, Berlin 1933.)

³³⁴ Geniş bilgi için bakınız: Tahsin Öz, a.g.e. s. 20–22.

³³⁵ Tahsin Öz, a.g.e. s. 21–22, Müellifi belirtilmeyen eserler Süheyl Ünver'in tespit ettikleridir.

³³⁶ Yukarıda belirtilen gerekçelerden dolayı, Fatih'in özel kütüphanesini bu liste ile sınırlamak mümkün değildir. Listede adı geçen ancak müellifi ve türü belirlenemeyen kitapların ilgili yerleri boş bırakılmıştır. Süheyl Ünver'in dışındaki kataloglarda ismi geçen kitapların kütüphane kayıtları bulunmasına rağmen biz buraya almayı gerekli görmedik.

NO	ESERİN ADI	YAZARI	TÜRÜ
1	El-Gevheri	Sahihu'l-Luga	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
2	El-Farisi	El-mükemmel fi şerhi'l-mufassal	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
3	Esterabadi	Şerhu'l-kafiye	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
4	Firuzâbâdi	El-kâmusu'l-muhît	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
5	Musannifek	Şerh-i lübbü'l-lübâb	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
6		Maksûd fi'l-tasrif	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
7	Zencânî	Tasrifü'l-izzî	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
8	İbni Mes'ûd	Merahu'l-Ervah	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
9	Sirafî, Ebu Said Hasan b. Abdullah	Şerhu'l-Kitab	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
10		Şerh-ı ebyât-ı sîbeviyye	Dil (Sarf-Nahiv-Lügat)
11		Şerhu'l-hamâse	
12		Kitâb-ı muhâkemât-ı Kutbuddin	
13		Şerhi'n-Nasîre't-Tûsî	
14	Abdulkadir Cürcânî	Delâilü'l-icâz	Edebiyat-Belağat
15	Taftazani	El-mutavvel	Edebiyat-Belağat
16	Hıtai Nizameddin Osman	Haşiye alâ evâilü'l-muhtasar	Edebiyat-Belağat
17		Siret-i anter	Edebiyat-Belağat
18	Ahmedî	Dîvân	Edebiyat-Belağat
19	Manevî	Mahzenü'l-ebrâr	Edebiyat-Belağat
20	Âmidi Abdülvâhid b. Muhammed	Gurerü'l-hikme	Edebiyat-Belağat
21		Kitâbu'l-işârât	
22		Metn-i tecrîdü'n-Nasîre't-Tûsî	
23	Şeyh Süleyman b. İbrahim el-Alevî	Et-Tezkire bi ahvâli'l-mevlâ ve umûru'l-âhire	Tasavvuf-Mev'ize
24	Muhammed Belhî Bahaeddin Veled	Maarif	Tasavvuf-Mev'ize
25	Sayineddin Ali el-İsfehânî	Zav'el-Lema'ât li Fahreddin el-İrâkî	Tasavvuf-Mev'ize
26	Şeyh Süleyman b. İbrahim el-Alevi	Et-tezkire bi ahvâli'l-Mevlâ ve umûri'l-âhire	Tasavvuf-Mev'iza
27	Seyyid Şerif	Risâletü'l-Mevcûd	Tasavvuf-Mev'iza

28	Sayineddin Ali el-İsfehânî	Risale fi beyâni'l-merâtibi's-selâse	Tasavvuf-Mev'iza
29		Risâletü'l-vücûd ve's-seyyid Cürçânî fi't-tasavvuf	Tasavvuf-Mev'iza
30		Kitâbu'l-ilel leblenâs	
31		Kitâb-ı mesâil-i huneyn	
32		Kitâb-ı Danyâlu'n-Nebiyi Aleyhisselam	
33	Eflâtun	Risâle fi'l-felsefe	Felsefe,Ahlak,Siyaset
34		İhtiyâr min kelâm büzüc-mihr	Felsefe,Ahlak,Siyaset
35		Vasiyyet ba'z'u'l-hükemâ li ibnihi	Felsefe,Ahlak,Siyaset
36		Risâle fi faziletü'l-ilm ve'l-akl	Felsefe,Ahlak,Siyaset
37		Risâle fi'z-zühdi ve'l-ibâde	Felsefe,Ahlak,Siyaset
38		Ed'ie Ali b.Hüseyn b.Ali b. Ebî Talib	Felsefe,Ahlak,Siyaset
39	Kutbeddin Muhammed b. Muhammed Râzî	El-Levâmiü'l-esrâr fi şerhi metâli'ü'l-envâr	Felsefe,Ahlak,Siyaset
40	Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürçânî	Hâşiye alâ şerhu'ş-şemsiyye	Felsefe,Ahlak,Siyaset
41		Risâletü'l-Fârâbî fi'l-hikme	Felsefe,Ahlak,Siyaset
42	Musannifek	Şerhu'ş Şemsiyye	Felsefe,Ahlak,Siyaset
43	İbni Sina	El-İşârât ve't-tenbîhâ	Felsefe,Ahlak,Siyaset
44	Sühreverdi	El-Meşârih ve'l-mutârehât	Felsefe,Ahlak,Siyaset
45	Nasireddin Tûsî	Esâsü'l-iktibâs	Felsefe,Ahlak,Siyaset
46	Kati, Ebu'l-Hasan el-Kazvini	El-Müdeses fi şerhi'l-mülehas	Felsefe,Ahlak,Siyaset
47	Nasireddin Tûsî	Şerhu'l-işârât	Felsefe,Ahlak,Siyaset
48	Kutbeddin Râzî	El-Beyânü'l-esrâr	Felsefe,Ahlak,Siyaset
49	Kutbeddin Râzî	Tahrîzü'l-kavâidü'l-mantikiyye	Felsefe,Ahlak,Siyaset
50		Şerh-ı ebyât-ı mufassal	
51		Risâle-i fi'l-vec'i'l-mufassal ve gayrihâ	
52		Hâşi alâ şerhi'l-'adud	
53	Şehristânî	El-Milel ve'n-nihâl	Kelam

54	İsfehânî	Teşdü'l-kavâid	Kelam
55		Kavâidü'l-akâid fi ilmi'l-keâm	Kelam
56	Numan b. Sabit Ebû Hanife	El- fikhu'l-Ekber	Kelam
57	Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî	Şerhu'l-Mevâkif	Kelam
58		Şerhu'l-menâr fi usûlu'l-fıkıh	Fıkıh
59	Serahsi	Şerhu's-siyerü'l-kebir	Fıkıh
60	Âmidî	El-İhkâm fi usûli'l-ahkâm	Fıkıh
61	Alaaddin b. Abdülaziz el Buhari	Keşfü'l-esrâr	Fıkıh
62	Îcî	Şerh-i Muhtasaru'l-Müntehâ	Fıkıh
63	Taftazanî	Et-Telvîh	Fıkıh
64	Burhaneddin Ebu'l-Hayr Ali b.Ebu Bekr Merginânî	El Hidâye fi şerhi'l-bidâye	Fıkıh
65		Hallü'l-Menâr	Fıkıh
66	Bağavî	Meâlimü't-tenzîl	Tefsir ve Kur'an
67	Ömer b. Abdurrahman Ebu Hafs el-Kazvini	El-keşşâf an müşkilâti'l-keşşâf	Tefsir ve Kur'an
68	Seyyid Şerif	Haşiye ala evâili'l-keşşâf	Tefsir ve Kur'an
69	Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer	El-Keşşâf	Tefsir ve Kur'an
70	Muhammed b. Yusuf b. Abdullah El-Kirmânî	El Kevâkibü'd-derârî fi şerhi'l-Buhârî	Hadis
71	İbnü'l-Esir	Câmiu'l-usûl	Hadis
72	İbnü'l-Esir	En-Nihâye	Hadis
73	Molla Gürânî	El-Kevserü'l-cârî	Hadis
74		El-fennü'l-evvel min kitâbı mir'âtu's-şifâ	
75		Adedi âyâtü'l-Kur'âniyye	
76	İbnü'l-Heysem	El-Menâzir	Matematik
77	Nasireddin Tûsî	Tahrîrû'l-Mecestî	Matematik
78	Nasireddin Tûsî	Tahrîr Usûli'l-Hendese İf Öklidis	Matematik
79		Kitâb-ı Öklidis	Matematik

80	İbnü'l-Heysen Ebû Ali el-Hasan b. El-Hasan el Basrî	Şerhu'l-Musâderât Öklidis	Matematik
81	Heron	Kitâb Ref'el-eşyâ es-sakîle tercüme Kustâ b. Luka el-Ba'lebekkî	Riyâziyye-Fizik
82	Filon	Amel saatü'l-mâ	Riyâziyye-Fizik
83	Filon	Kitâb fi'l-hiyeli'r-rûhâniyye ve mehâniki'l-mâ	Riyâziyye-Fizik
84	Mavristos	San'atu'l-cülcül	Riyâziyye-Fizik
85	Mavristos	San'atu'l-bûk	Riyâziyye-Fizik
86	Ebu Zeyd Belhî	Mesâlihü'l-ebdân ve'l-enfûs	Tıp bilimleri
87	İbni Sina	El-Kanun fi't-tıb	Tıp bilimleri
88		Kitâb-ı takvîmü'l-ebdân	Tıp bilimleri
89	İbni Butlan	Da'vetü'l-etibbâ	Tıp bilimleri
90	İbni Cezle	Takvimü'l-ebdân	Tıp bilimleri
91	El-Kindi	Takvimü'l-sıhha	Tıp bilimleri
92	İsmail el-Cürcani	Zahire-i Harizmşâhiyye	Tıp bilimleri
93	Ebu'l-Hasan b. Hibetullah	Kitab-ı Şerh-i Davetü'l-etibba	Tıp bilimleri
94	Kirmani, Muin b. Mahmud el-Mutatabbib	Terceme-i takvimü'l-ebdân	Tıp bilimleri
95	Mes'ud b. Hakimeddin et-tabîb el-Hasenî	Mir'âtü's-şifâ fi def'i'd-dâ'	Tıp bilimleri
96		Mesâlihü'l-ebdân	Tıp bilimleri
97	Kritovulos	Kritovulos Tarihi	Tarih
98	İbni Sina	Eş-şifâ	Ansiklopedik

4. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE TASAVVUF

Anadolu'da kurulup gelişen tasavvufi hayatın seyrinde XV. yüzyıl özellikle İstanbul'un fethiyle beraber Fatih dönemi önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında dînî-tasavvufî edebiyat, daha Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren halkın dini hayatında büyük etkisi olmuştur. Bu edebiyat, ortodoks ve heterodoks tarikatlar tarafından geliştirilmiştir. Sünnî inanç temeline dayalı bir yapı oluşturan ortodoks tarikatlar, Osmanlı Devleti'nde kolaylıkla gelişip kurumsallaşabilirken batınî inanç yapısını ön plana çıkartan heterodoks tarikatlar ise çeşitli takiplere uğramışlardır. Batınî özellikleriyle dikkat çeken ve Osmanlı uleması tarafından sapık bir tarikat olarak kabul edilen Hurufîlik, Fatih döneminin ilk yıllarında rahatlıkla yaşama imkanı bulmuştu. Özellikle Fatih'in geniş bir hoşgörüyü sahip olması, farklı inanç ve mezhepteki kişilerle rahatlıkla ilişki içerisine girmesi bu tarikatın gelişmesine katkı sağlamıştı. Bir ara Fatih'in bunlara meyletmesi, Osmanlı ulemasını ciddi şekilde rahatsız etmişti. Veziriazam Mahmut Paşa, bu rahatsızlığını dönemin Edirne müftüsü Fahreddin-i Acemî'ye açınca o da Hurûfîlerin görüşlerini bizzat kendi ağızlarından dinlemek istemiştir. Bunun üzerine Mahmut Paşa bir gün, konağına bunları davet ederek görüşlerini sormuş, perde arkasından da Fahreddin-i Acemî'nin dinlemesini sağlamıştır. Sapık fikirlerini ortaya koyan Hurûfîler, hulûl teorisine gelince daha fazla sabredemeyen Fahreddîn-i Acemî, saklandığı yerden çıkarak üzerlerine yürümüş, bunun üzerine Hurufîler, saraya kaçarak Fatih'e sığınmışlardır. Fahreddin-i Acemî, bu insanları Fatih'in sarayından alarak Üç Şerefeli Câmî'ye getirmiştir. Burada halkın huzurunda yapılan münazarada bunların dinî anlayıştaki zayıflıklarının ve bozuk fikirlerinin ortaya çıkmasını sağlamış, ardından bu inançtaki insanların idamlarına fetva vermiştir.³³⁷ Fatih bu duruma ise ses çıkartmamıştır.

Kalenderiler, Osmanlının kuruluşundan itibaren çeşitli fetih hareketlerine katılarak devlete destek vermişler, padişahlar da onların ülkenin çeşitli yerlerinde zaviye açmalarına müsaade etmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, devlet ile kalenderiler arasındaki bu münasebetin akıllıca bir tercihle, boş kaldıkları zaman toplumda rahatsızlık unsuru olabilecek bu zümreyi fetihlere sevk ederek devlet hesabına faydalanmayı üstelik bu yolla onları yönetimin yanında tutarak kontrol altında

³³⁷ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 76.

bulundurmaya düşünmüş oldukları şeklinde açıklar.³³⁸ Ancak bu zümrenin zaman zaman sünnî inanç yapısının dışına sarkan faaliyetleri ise ciddi bir şekilde takip edilmiş ve gerekli önlemler alınmıştır.

Fatih Sultan Mehmet döneminde ise, diğer tarikat mensupları gibi Kalenderîler de İstanbul'un fethine katılmışlardır. Fetihden hemen sonra Şehzadebaşı semtindeki Akalteptos Kilisesi, bizzat Fatih tarafından Kalenderilere tahsis edilerek Kalenderhâne Camii adıyla ihyâ edilmiştir.³³⁹ İstanbul'daki kalenderhanelerin ilki budur. Daha sonra devlet tarafından kalenderhane açılmamış, ancak çeşitli vakıfların meydana getirdikleri ve devlet tarafından tasdik edilen kalenderî tekkeleri mevcuttur.³⁴⁰ Kalenderîler, Osmanlı tarafından her fırsatta huzuru bozmaya eğilimli bir zümre olarak görülmüş ve daima gözetim altında tutma şeklinde onların bu eğilimleri önlenmeye çalışılmıştır. Bu durumun en somut örneğini Fatih dönemi Kalenderî-Bektaşî erenlerinden olan Otman Baba'da görmekteyiz. Otman Baba (ö. 883/1478), Fatih döneminde onunla en fazla mücadele eden bir mutasavvıftır. Kimi zaman birlikte hareket etmelerine rağmen çoğu zaman anlaşamamışlardır. Otman Baba ile birlikte abdâlân ve gâziyânlar da zaman zaman Fatih ile mücadele içerisine girmişlerdir.³⁴¹ Bütün bunlar Osmanlı'nın heterotoks tarikatlarla anlaşamadıklarını, buna karşılık sünnî inanç temelli ortodoks tarikatlarını yanlarına almak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

İstanbul'un fethindeki mutasavvıfların desteği, özellikle Bayramî tarikatı şeyhlerinden Akşemseddin'in manevi katkıları fethin gerçekleşmesindeki en önemli etkenlerdendir. Bu dönemde tasavvuf ve tarikatlarla ilgili müesseseler İstanbul'da kurulmaya başlanmış ve bu kültürün temel eserleri daha önce yazılan Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiş, bir kısmı da bu dönemde telif edilmeye başlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet, o zamana kadar müslüman toplumlardaki görüş farklılığına sebep olan kelamcılar, mutasavvıflar ve felsefeciler arasındaki görüşlerin

³³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "XIV-XVI. yüzyıllarda Kalenderî Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi", Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar, İstanbul-2010, s. 143.

³³⁹ Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatu'l-Cevâmi', İstanbul-1281, C.1, s. 166.

³⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "XIV-XVI. yüzyıllarda Kalenderî Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi", a.g.m., s. 144.

³⁴¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İncalık, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmet", Osmanlılar, İstanbul-2010, s. 137-159.

bir araya getirilip muhakeme edilmesi gerektiğini ve bu konuda çalışma yapılması talebini kazıasker Alaeddin Ali Fenâri'ye (ö. 903/1497) iletğinde, kazıasker , bu işi en iyi Molla Abdurrahman-ı Câmî'nin yapabileceği cevabını verir. Padişah da, Molla Câmî'ye değerli hediyelerle bir elçi gönderip adı geçen üç grubun görüşlerini muhakeme eden bir risale yazmasını talep eder. Bunun üzerine Molla Câmî, “Dürretü'l-fâhira fî tahkîki mezhebi's-sûfiyye ve'l-mütekellimîn ve'l-hukemâi'l-mütekaddimîn” isimli Arapça eserini kaleme alarak, Allah'ın varlığı ve birliği, isimlerinin ve sıfatlarının hakikatı, ilminin, iradesinin mahiyeti, vahdetten kesretin nasıl sudûr ettiği, âlemin kıdemi vb. meseleler üzerinde farklı görüşlerin muhakemesini yapmıştır. Fatih aynı şekilde, farklı disiplinleri yaklaştıran Molla Fenari'nin Miftahü'l-gayb şerhini, Kutbuddinzâde Mehmet İzniki'den (ö. 885/1480) tekrar ele alarak daha anlaşılır bir şekilde yazmasını istemiş, bunun üzerine Kutbuddinzâde “*Fethu miftâhi'l-gayb*” adlı eserini 874/1469'da yazmıştır.³⁴²

Fatih Sultan Mehmet, fetihten sonra başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasında tasavvuf kültürünün iyice yerleşmesi için mutasavvıflara destek vermiş ve bu kültürün müesseselerinin kurulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Zeyniyye tarikatının şeyhi, Şeyh Vefa olarak bilinen Muslihiddin Mustafa (ö. 896/1491) ve dervişleri için çift fonksiyonlu bir cami (cami ve tevhidhane) ve çifte hamam yaptırmıştır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet, Şeyh Vefâ için içindeki binalarla birlikte caminin yakınında bulunan araziye ve Çorlu'ya bağlı Kepelim köyünü temlik etmiştir. Caminin kuzeyinde daha sonra inşa edilen ve U şeklinde sıralanan hücrelerden bir kısmının derviş hücreleri, bir kısmının da medrese olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yine bu dönemde Zeyniyye şeyhi Âşıkpaşazâde için Fatih semtinde bir tekke-mescid yaptırılmıştır. Yine Fatih'in Bursa'daki Zeyniyye dergahına su bağlattığı, Şeyh Vefa'nın Konya-Meram'da bulunan cami ve hangahı için vakfedilen bütün bağlara, bahçelere mevsiminde su verilmesi için ve vakıf işlerinde çalışanların her türlü vergiden muaf tutulmasını emrettiği bilinmektedir. Yine Fatih, İstanbul'da Akşemseddin için bir tekke kurdurmak istemiş, fakat Akşemseddin kabul etmemiştir. Daha sonra Göynük'e giden Akşemseddin için Göynük'te yaptırmak istediği cami ve tekkeyi de kabul etmemiş, sadece bir çeşme

³⁴² Reşat Öngören, “Fatih Dönemi Din ve Tasavvuf Hayatı”, Fatih ve Dönemi, İstanbul-2004, s. 292. *Molla Câmî, bu eseri yazıp İstanbul'a gönderdiğinde Fatih vefat etmiş, yerine oğlu II. Bayezid tahta geçtiği için eser ona sunulmuştur.*

yapılmasına razı olmuştur.³⁴³ Akşemseddin halifelerinden Şeyh İbrahim Tennûri (ö. 887/1482) Kayseri'ye yerleşmiş ve dergahını oraya kurmuştur. Şeyh Tennûrî, Fatih Sultan Mehmet tarafından vergi ve diğer devlet hizmetlerinden muaf tutulmuştur.³⁴⁴

Mevlevî şeyhi Hüdâyi Salih Dede, Mahmut Paşa tarafından Fatih Sultan Mehmet'e takdim edilince, Padişah kendisiyle tanışmaktan memnun olduğunu belirtip hatırını ve arzusunu sormuştur. Bunun üzerine Hüdayi Dede, Muğla'da Seyyid Kemaleddin Hazretleri'nin medfun olduğu Türbe-i Şerif'in kendilerine Mevlevî dergahı olarak ihsan olunmasını talep etmiş, bu arzusu da kabul edilmiştir. Bunun üzerine Muğla Mevlevihanesi'ni kuran Hüdâyi Salih Dede (ö. 885/1480) ömrünün kalan kısmını bu dergahda Mesnevi okutarak, ve risaleler yazarak geçirmiştir.³⁴⁵

Fatih Sultan Mehmet, sefere çıkarken yanında ordunun dini ihtiyacını karşılayacak bir alim alır, bunun yanında ordunun maneviyat ve morallerini yükseltecek şeyh ve dervişler de bulunurdu. Mutasavvıflar, Osmanlının kuruluş döneminde sağladığı destekleri Fatih döneminde de sürdürmüşlerdir. Özellikle İstanbul'un fethinde Akşemseddin'in manevi desteği çok iyi bilinmektedir. Fatih sefere çıktığı bölgelerde oralarda faaliyet gösteren mutasavvıfların ve dervişlerin manevi desteklerini alıyordu. Rumeli bölgesinde yaptığı seferlerde o bölgede faaliyet gösteren Şeyh Sinan Ferevî'yi (ö. 890/1485) yanına almış, ordunun muzaffer olması için dua ve sohbet etmesini istemiştir. Eğriboz ve Boğdan seferlerinde dönemin mutasavvıf ve alimlerinden olan Kutbuddinzâde İznikî (ö. 885/1480) görev almış, bu seferlerde İznikî ordunun muzaffer olması için okunması gereken duaları derleyip askere dağıttırıştır. Mecdî'nin Şakâik-i Nu'maniye Zeyli'nde anlattığı olay Fatih'in bu tür olaylara ne kadar önem verdiğinin açık delilidir: "*Sultan Mehmed, Uzun Hasan üzerine sefere çıktığında Bursa'dan geçerken bütün şehir halkı Padişah ve ordusunu karşılamak için yolun kenarına dizilirler. Bunlardan birisi de Mevlana Muhyiddin Derviş Mehmed b. Hızır Şah'dır. (ö. 878/1473'den sonra) Halkın arasında merkebinin üzerinde ordunun geçişini izleyen Derviş Mehmet'i padişah*

³⁴³ Reşat Öngören, a.g.m., s.292. Orhan Köprülü-Mustafa Uzun, "Akşemseddin" TDVİA, C. 2, s. 300.

³⁴⁴ İbrahim Tennuri, Gülzar-ı Ma'nevi, Haz. Mustafa Demirel, İstanbul-2005, s.XXII.

³⁴⁵ Bkz. Hüdai Dede bölümü

farkedemez. Biraz sonra Derviş Mehmet oradan ayrılırken onun kim olduğunu farkedemeyen Padişah, Mahmut Paşaya “Bu giden kimse derviş Mehmet değil midir?” diye sorduğunda Mahmut Paşa “Evet” cevabını verir. Bunun üzerine Paşa’yı ardından gönderip kendisi ve ordunun muzaffer olması için dua etmesini talep etmiştir.”³⁴⁶

Fatih Sultan Mehmet’in seferlerde şeyh ve dervişlerden manevi destek aldıkları ile ilgili olarak Hoca Sadeddin Efendi’nin kaydettiği şu olay dikkat çekicidir: “*Hâcezâde Hacı Mehmet Kasım şöyle bir hatıra anlatmıştır: Bir Perşembe günü dedem Hacı Abdullah Hazretleri Semerkant’ta öğle namazını kıldıktan sonra aleacele atlanıp şehirden çıkmış, dostlarından bazıları da onun ardından gitmişti. Şehirden çıktığı zaman adamlarını durdurup kendi, Deşt-i Abbas denilen kıra varıp, her yöne at salıp savaşır gibi hareketler eylemişti. Dostlarından biri durumu anlamak için Şeyhin ardınca varıp uzaktan onu seyredermiş, Şeyh evine dönünce gördüğü hali sorduğu vakit hazret buyurmuş ki; Rum padişahı Sultan Mehmed Han Gazi, ol anda küffar ile cenk üzere idi. Bizden yardım dileğinde bulundu. Biz de yardımına vardık. Yüce Allah’ın desteği ile galip ve muzaffer oldu. Sonra babam Hacı Abdülhadi, Rum ülkesine gelip Sultan Bayezid Han hazretleriyle görüştüğünde dedem Hacı Abdullah hazretlerinin kılık ve kıyafetinden, giyiminden söz açıldığı zaman ak atları var mıydı, diye sormuştu. Babam, evet vardı diye cevap vermişti. Bunun üzerine Sultan Bayezit, babam Sultan Mehmet Han, cennet bahçeleri onun olsun, anlatmıştı ki filan gün öğleden sonra kafir ile savaşırken düşmanın ağır baskısı karşısında İslam askerlerinde yılgınlık emarelerini sezinlemiş ve Hacı hazretlerinden dilek eylemiştim. Hemen o anda şanı büyük üstad, bir rahvan beyaz ata binmiş ve gösterişli bir kılığa bürünmüş olarak savaş meydanında kendini gösterdi. Bana, korkma, merak da etme, diye kuvvet verdi. Ben ise kafir kuvvetinin çokluğunu işaret ettim. Hacı hazretleri bana kol yenlerini gösterdi, içine baktığımda orada geniş bir meydan peydâ olup burası İslam askerleriyle dolu idi. Böylece üstad yüreğimizi pekiştirdi ve korkuyu söküüp atmış oldu. Bunun üzerine filan tepeye çıkıp askerlere dildarlık eyleyip müjde davullarını vurdurarak bir hücum daha eyleyin, dedi ve kendi düşman üzerine at saldı, gayret kılıcını kafirin boynuna çaldı. Ben de üstadın buyurduğu gibi İslam ordusu ile küffarın üzerine tekbir getirerek yürüdüm.*

³⁴⁶ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 188-189.

*Keskin kılıçlarla yere batasınca kafire saldırdım. O anda düşman bozuldu ve çoğu yalın kılıçtan geçti. Üstad ile görüşürken kafirin askeri çoktur dediğimi, vezirlerim o andaki heyecan ve şaşkınlığıma verdiler, demişti.*³⁴⁷

XV. yüzyıl, dini-tasavvufî Türk edebiyatının edebî ürünleri bakımından da zengindir. Bu yüzyılda, dini-tasavvufî Türk edebiyatı mahsulleri itibariyle münferit parçalar ve büyük çapta eserler olarak ele alındığı takdirde münferit parçaların divanlar içinde yer alan tevhid, münacaat, na't, medhiye vb. olarak söylenmiş şiirlerdir. Büyük çaptakiler ise; siyer-i nebî, menâkıbnâme, velâyetnâme, mevlid, mirâcnâme, ramazanname, minbernâme vb. adları altında toplanabilecek eserlerdir.³⁴⁸ Bu edebî ürünlerin XV. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Fatih Sultan Mehmet döneminde Zeyniyye, Bayramiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Halvetiyye, Kadiriyye, Bektaşîyye tarikatlarının muhtelif şehirlerde tekkeleri bulunuyor, bunlar da buldukları yerin dini-tasavvufî hayatının şekillenmesinde önemli katkılar sağlıyordu. Fatih Sultan Mehmet döneminde tespit edebildiğimiz tarikatlar ve onların pîrleri şu kimselerdir:³⁴⁹

4.1. BAYRAMİYYE

Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram-ı Velî'dir. (ö. 833/1430) Vefatından sonra Bayramiyye, Akşemseddin vasıtasıyla Şemsiyye-i Bayramiyye ve Ömer Dede Sikkînî (Bıçakçı Ömer Dede, ö. 880/1475) vasıtasıyla Melamiyye-i Bayramiyye olarak iki kol halinde devam etmiştir. 16. yüzyılda bu kollara Celvetiyye de eklenmiştir.³⁵⁰ Bayramiyye'nin XV. yüzyıl ikinci yarısındaki pîrleri şu kimselerdir:

³⁴⁷ Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., C.2, s. 262-263.

³⁴⁸ Abdurrahman Güzel, Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Ankara-2006, s. 282.

³⁴⁹ Mustafa Kara, "XV. yüzyıl Tasavvuf Kültürüne Genel Bakış", Eşrefoğlu Rumi, Sempozyum Bildirileri, İznik-2010, s. 15-32, Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul-1990, 632 s.

³⁵⁰ Reşat Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, İstanbul-2003, s. 155-179.

4.1.1. AKŞEMSEDDİN (ö. 863/1459)

Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. Akşemseddin ve Akşeyh ünvanlarının Hocası Hacı Bayram-ı Veli tarafından kendisine verildiği rivayet edilir. Ayrıca az yeme, az uyuma ve az konuşma gibi özellikleri sebebiyle yüzünün beyazlaştığı bilinmektedir.³⁵¹ 792/1390 yılında Şam'da doğdu. Babası Kurtboğan evliyası diye tanınan Şeyh Şerefüddin Hamza Şâmî, Avârifü'l-ma'ârif sahibi ve Sühreverdî tarikatının kurucusu Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) torunlarından Şeyh Hamza'nın oğludur. Baba tarafından nesebi Hz. Ebû Bekir'e kadar uzanmaktadır.³⁵² Önceleri Şam'da ikamet ederken daha sonra hicret ederek Amasya-Samsun yöresindeki Kavak ilçesine yerleşmiştir.³⁵³

Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş olan Akşemseddin'in, devrin geçerli ilimleri olan sarf, nahiv, mantık, meânî, beyan, belağat, fıkıh usulü, akâid, hikmet vb. ni tahsil ettikten sonra Osmancık medresesine müderris olmuştur. Yine bu arada iyi bir tıp tahsili yaptığı da anlaşılmaktadır. Akşemseddin'in aynı zamanda birçok İslam alimi tarafından yazılan çeşitli alanlardaki kitapları okuyup araştırarak vaktini çok iyi değerlendirdiği bilinmektedir.³⁵⁴ Akşemseddin'in okuduğu kitapları yine onun eserleri olan "Risâletü'n-nûriye" ve "Def-i metâ'in"inden öğreniyoruz. Bu eserler onun ilmi muktesebatının temelini teşkil eder.³⁵⁵

Enîsî'nin Menâkıbnâme'sine göre "*İlm-i bâtın arzusu kalbinden gitmezdi, gündün güne artardı. Âkabet muhabbetullah galebe eyledi. Müderrislikten feragat kıldı. Mürşid-i kâmil arayup...*", tahminen yirmi beş yaşlarında iken Fars ve Mâverâünnehir'e doğru yola çıktı; ancak arzusunu gerçekleştirilemeden geri döndü. Bazı dervişler, Akşemseddin'in yaratılışının Hacı Bayram'ın yaratılışına uygun görüp ona Hacı Bayram'ı tavsiye ettiler. Ancak Hacı Bayram'ın nefse ağır gelen ve kolay olmayan tavsiyelerini ve işlerini görünce ondan vazgeçti. Şeyh Zeyneddin el-

³⁵¹ Emir Hüseyin Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin, Haz. Bilal Aktan, Mustafa Güneş, İstanbul-2011, s. 19.

³⁵² Hz. Ebu Bekir'e ulaşan nesli için bkz. Emir Hüseyin Enîsî, a.g.e. s. 37, Ethem Cebecioğlu, "İstanbul'un Fethine Doğru: Akşemseddin", Osmanlı, Ankara-1999, C.7, s.66.

³⁵³ Ethem Cebecioğlu, a.g.m., s.66, O. Köprülü-M. Uzun, a.g.m., s. 300.

³⁵⁴ Ali İhsan Yurd, Akşemseddin Hayatı, Eserleri, Haz. Mustafa Kaçalin, İstanbul-1994, s. 17.

³⁵⁵ "Ethem Cebecioğlu, 43 adet eser ismi saymaktadır ki bunların hepsi temel eserlerdir. Bu liste, yine de Akşemseddin'in okuduğu eserlerin tamamını oluşturmaz". Bkz. Ethem Cebecioğlu, "İstanbul'un Fethine doğru Akşemseddin", a.g.m. s. 66-67.

Hafî'ye intisap için Halep'e gitti. Fakat bir gece rüyasında, boynuna takılı bir zincirin Hacı Bayram'ın elinde olduğunu görünce Ankara'ya döndü. İntisap tarihi belli olmayan Akşemseddin sıkı bir riyazet ve mücahededen sonra kendisini takdir eden şeyhinden kısa zamanda hilâfet aldı.³⁵⁶ Ethem Cebecioğlu, Akşemseddin'in Hacı Bayram'a intisabının yaklaşık 820/1417'li yıllar olabileceğini söylemektedir.³⁵⁷

Akşemseddin bu çile uygulaması sonunda, çok kısa sürede hilafeti alır. Hacı Bayram-ı Veli'nin yanında uzun süre kalıp olgunluğa eremeyen diğer müridler bunun sebebini sorarlar ve şu cevabı alırlar: “Bu köse, akıllı imiş. Her ne kim gördü ve işitti, inandı. Hikmetin sonra kendi bildi. Ama kırk yıldan beri hizmet eden dervişler, gördükleri ve işittiklerinin hemen hikmet ve aslını sorarlar.”³⁵⁸

Hacı Bayram-ı Veli, Bayramiye tarikatını yaymak için Beypazarı'na gitti, burada bir mescid ve değirmen inşa ettirdi. Fakat halkın büyük rağbet gösterip etrafına toplanması üzerine günümüzde İskilip- Köseadağı civarındaki Evlek köyüne çekildi. Bir süre sonra buradan da ayrılarak Göynük'e yerleşti ve orada da yine bir mescidle değirmen yaptırdı. Bir yandan çocuklarının, diğer yandan da dervişlerinin tâlim ve terbiyeleriyle meşgul oldu; bu arada hacca gitti.

Akşemseddin, hocası Hacı Bayram-ı Veli ile Osmanlının başkenti Edirne'ye iki defa seyahat yapmıştır. İlk seyahatları 826/1422 yılının Temmuz ayında, ikinci seyahatları ise hocası Hacı Bayram-ı Veli'nin vefatından önce 834/1430 yılında gerçekleşmiştir. Son seyahatlerinde Sultan II. Murat ile Hacı Bayram-ı Veli arasında geçen konuşma kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: “ ... *Esnâ-yı sohbette, Aziz'den (Hacı Bayram'dan) İstanbul'un fethine himmet talep buyurdularında, Şeyh sohbeti başka mevkie sarf buyurup güyâ padişahın kelamını fehm idemediler sûretini tuttuklarında padişahın tekrar ibrâm buyurdularında âhir nâçâr kalup Şehzâde Sultan II. Mehmed henüz taze idiler. Padişah yanlarında cülûs buyurmuşlar idi. Hazreti Aziz keşf-i râz buyurub “Padişahım, İstanbul sizlerin vaktinde, bizim duamız ile husûl-pezîr olmayup, işbu şehzâde-i cihân-bahtın vakit ve zamanında, şu kösenin duasıyla feth olup ve bunların yüzünden husûl-pezîr olur” buyurdular. Kösedan muradları Akşemseddin Hazretleri ol vakitte yanlarında olup ve Şeyhin karşısında*

³⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Emir Hüseyin Enîsî, a.g.e. s. 39.

³⁵⁷ Ethem Cebecioğlu, “İstanbul'un Fethine doğru Akşemseddin”, a.g.m. s. 67-68.

³⁵⁸ Ethem Cebecioğlu, “İstanbul'un Fethine doğru Akşemseddin”, a.g.m. s. 67-68.

ayak üzerinde dururlar idi."³⁵⁹ Akşemseddin, Şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin 833/1430'da vefatından sonra onun yerine irşad makamına geçmiştir.

Sultan II. Mehmet, 1453 yılı baharında İstanbul'u muhasara etmek üzere ordusuyla Edirne'den yola çıkınca Akşemseddin, Akbıyık Sultan ve devrin diğer tanınmış şeyhleri de yüzlerce müridleriyle ona katıldılar. Akşemseddin kuşatmanın en sıkıntılı anlarında gerek padişahın gerekse ordunun manevî gücünün yükseltilmesine yardımcı oldu. Fethin sıkıntılı anlarında Akşemseddin'in zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabredip gayret göstermesi gerektiğine dair Fâtih'e yazdığı mektupların fethin gerçekleşmesinde büyük bir tesiri olmuştur.³⁶⁰ Fatih Sultan Mehmet'in isteği üzerine, fetihten sonra Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazında hutbeyi Akşemseddin okumuştur. Hz. Peygamber'in sahabelerinden olan ve Emevi-İslam devleti döneminde İstanbul kuşatmasına katılıp 49/669'da şehid olan Ebû Eyyûb el-Ensâr'nin kabrini Fâtih'in isteği üzerine yine o keşfetmiştir. Bunun üzerine Padişah tarafından büyük izzet ve ikram görmüştür. Akşemseddin, İstanbul'un fethinden sonra, Zeyrek Camii'nde ders vermiştir.

Fetihden sonra padişahın tac ve tahtını terkedip bütünüyle şeyhe bağlanmak ve ondan tarikat ahkâmını öğrenmek istemesi üzerine Akşemseddin büyük bir dirayet göstererek Fâtih'in bu arzusuna engel olmaya çalıştı. Bunu başaramayacağını anlayınca Gelibolu üzerinden Anadolu yakasına geçerek Göynük'e döndü. Sultanın, gönlünü almak üzere arkasından gönderdiği hediyeleri geri çevirdiği gibi Göynük'te yaptırmak istediği cami ve tekkeyi de kabul etmeyerek sadece bir çeşme yapılmasına razı oldu.³⁶¹

Akşemseddin ölene kadar Göynük'te kalır, dervişlerinin terbiyesiyle meşgul olur. Hekimlikte kazandığı alın teri ile geçimini temin eder. Kaynaklarda, devrinin iyi bir hekimi sıfatıyla da şöhret kazandığı ve tıbbı dair eserleri bulunduğu belirtilen Akşemseddin'in, tıp tarihinde ilk defa mikrop meselesini ortaya atmakla ve hastalıkların bu yolla bulaştığı fikrini öne sürmekle, bu alanda kesin bilgiler veren

³⁵⁹ Risâle-i Beşîr, Topkapı Sarayı Müze Ktp.H.1783 nolu Gevrekzâde yazısıyla olan nüsha, 16a-16b numaralı yapraklar. Bu konuda yapılan yorumlar ve değerlendirmeler için bkz. Ethem Cebecioğlu, "İstanbul'un Fethine doğru Akşemseddin", a.g.m. s. 68-69.

³⁶⁰ Mektubun aslı Topkapı Sarayı müzesi arşivi no. E. 5584'dedir. Mektubun metni için bkz. Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, a.g.e., s. 217-219.

³⁶¹ Köprülü-Uzun, a.g.mad. s. 300.

Fracastor adlı İtalyan hekimden en az 100 yıl önce bu konuya ilk temas eden tabip olduğu kabul edilmektedir. Adnan Adıvar gibi bazı müellifler, ilk önce Osman Şevki Uludağ'ın işaret ettiği bu konuda biraz tereddütlü davranırlarsa da Bedi N. Şehsuvaroğlu, bunun gerçekliğini inandırıcı bir şekilde, açıklıkla ortaya koymuştur.³⁶²

Menakıbnâme'nin verdiği bilgiye göre, Akşemseddin 863 yılının Rebiü'l-ahir ayının sonunda /Şubat-1459'da vefat etmiş olup³⁶³ Göynük'teki türbesine defnedilmiştir. Kaynaklar vefat tarihinde ittifak halindedir.

Akşemseddin'in Sâdullah, Fazlullah, Nûrullah, Emrullah, Nasrullah, Nürülhüdâ ve Hamdullah Hamdi adlarını taşıyan yedi oğlu olmuştur.³⁶⁴ Taşköprülüzâde, onun 12 çocuğu olduğunu söylemektedir.³⁶⁵

Akşemseddin'in yetiştirdiği halifeler şunlardır: Muhammed Fazlullah, Hamza eş-Şâmi, Mısırlıoğlu Abdurrahim-i Karahisârî, Attaroğlu Muslihiddin İskilibî, İbrahim Tennûrî. Akşemseddin'in kurduğu Bayramiyye'nin Şemsiyye kolu kendisinden sonra Göynük'te oğlu Fazlullah, Kayseri'de İbrahim Tennûrî, İskilip'te Attaroğlu Muslihuddin, Ankara ve civarında ise Hamza eş-Şâmi tarafından devam ettirilmiştir.

ESERLERİ: Akşemseddin'in eserleri, genel olarak tasavvufî eserlerdir.³⁶⁶

1) Risâletü'n-nûriyye. Akşemseddin eserinde, "Tâife-i nûriyye" adını verdiği sûfleri müdafaa ederek onların özelliklerini, tasavvufî ahlâk ve âdabı anlatır. Kitapta geçen tarihlere bakarak eserin 838-841/1434-1438 yılları arasında kaleme alındığı söylenebilir.

2) Def'u metâ'ini's-sûfiyye. Kısaca "Def 'u meta'in" adıyla da anılan bu kitap bazı kaynaklarda Hall-i Müşkilât olarak zikredilmektedir. 856/1452 yılında kaleme alınmıştır.

³⁶² Köprülü-Uzun, a.g.m. s. 301.

³⁶³ Emir Hüseyin Enîsî, a.g.e. s. 88.

³⁶⁴ Bunlardan Hamdullah Hamdî önemli bir şair ve mutasavvıftır. Geniş bilgi için bkz. bu eserin Hamdullah Hamdî mad.

³⁶⁵ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 197.

³⁶⁶ Onun eserleriyle ilgili bir tahlil çalışması yapılmıştır. Ayşe Yücel, Akşemseddin'in eserlerinin dini-tasavvufî açıdan tahlili, Gazi Ü. SBE, Doktora tezi, Ankara-1994, 263 s.

3) Makâmât-ı Evliya. “Mürşid kimdir, makâm-ı velayet nedir ve dereceleri nelerdir” gibi tasavvufî konuları işleyen Türkçe bir eserdir. A. İhsan Yurd tarafından beş nüshası karşılaştırılarak neşredilmiştir.

4) Mâddetü'l-hayât veya Mâidetü'l-hayât. Bazı araştırmacıların bu eserin Akşemseddin'e ait olup olmadığı konusunda tereddüt göstermelerinin sebebi; eserin geç tarihlerde istinsah edilmiş olmasıdır. Buna rağmen araştırmacıların çoğu bunun Akşemseddin'in eseri olduğunu kabul etmiş görünmektedir. Bu eserin geç tarihlerde istinsah edilmiş pek çok nüshası olup en eski tarihli nüsha, 1096/1685 yılında istinsah edilen Ali Emîrî yazmasıdır. Fatih Sultan Mehmet döneminin hekim ve eczacılarından olan Akşemseddin bu eserinde; bütün hastalıkların bitki ve hayvanlarda olduğu gibi, gözle görünmeyen tohumları olduğunu ileri sürmüş, mikrop fikrini ima etmiştir.³⁶⁷

5. Kimyâ-yı Saâdet Tercümesi. İmam-ı Gazali'nin Kimyâ-ı Saâdet'ini Türkçeye tercüme etmiştir.³⁶⁸

6. Şiirler. Akşemseddin'in Türkçe yazdığı 38 adet şiir ile kırk beş beyitlik Türkçe manzum bir risale olan Nasîhatnâme-i Akşemseddin bulunmaktadır.

Bunların dışında, kütüphane kataloglarında ve Akşemseddin'den bahseden çeşitli kaynaklarda, Risâle-i Zikrullâh, Risâle-i Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayrâm-ı Velî, Risale fî devrânis-sûfiyye, Risale fî ıstılâhâtı's-sûfiyye, Risale fî't-tasavvuf gibi eserlerinden bahsedilmektedir. Ancak bunlarla ilgili kesin sonuca varılan çalışmalar yapılmamıştır.³⁶⁹

4.1.2. ŞEYH İBRAHİM TENNÛRÎ (ö. 887/1482)

İbrahim Tennûrî, Fatih Sultan Mehmet döneminin önemli mutasavvıf şairlerinden biridir. Doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Babası Sivaslı sarrafzadelerden Hüseyin, annesi ise Amasyalıdır. İbrahim Tennûrî, Amasya'da doğduğu için Amasyalı diye kaynaklarda geçmektedir.³⁷⁰ İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Konya'ya giderek orada bulunan meşhur âlimlerden Karamanlı Sarı

³⁶⁷ Melek Dosay Gökdoğan-Yavuz Unat, a.g.m., s. 48.

³⁶⁸ Fatih Kataloğu, s. 46.

³⁶⁹ Ona atfedilen eserlerin tam listesi için bkz. Emir Hüseyin Enîsî, a.g.e. s.27-28. (Bu bilgiler, menâbnâmeyi hazırlayan Bilal Aktan ve Mustafa Güneş tarafından esere ilave edilmiştir.)

³⁷⁰ Nail Tuman, Tuhfe-i Nailî, Haz. C. Kurnaz, M. Tatçı, Ankara-2001, C. 1, s. 1.

Abdullah Efendi ve müderris Sarı Yakup Efendi'den tahsilini tamamladıktan sonra Kayseri'ye geldi ve orada Hunda Hatun medresesine müderris oldu. Birkaç yıl bu vazifede kaldıktan sonra medrese vakfiyesinde “medresede ders verecek müderrislerin ve talebelerin Hanefî mezhebinden olmalarının şart olduğunu” öğrenince -kendisi Şafî mezhebinden olduğundan- müderrislikten istifa etmiş ve kendisini ibadet ve tasavvufa vermiştir. Bir süre sonra bir münasebetle kendisine “*Efendim Hanefî mezhebine girseniz de müderrisliği bırakmasanız*” diyenlere “*Bir müderrislik içinde mezhep değiştiremez.*” diye cevap vermiştir.³⁷¹

İbrahim Tennuri'nin tasavvufa girişi ile ilgili olarak kaynaklarda şöyle bir menkıbe anlatılır: Müderrislikten ayrıldıktan sonra, makam ve mevki hevesinden uzak, bunların hiçbirine itibar etmeyen Tennuri'nin içini ilahi bir muhabbet nuru kaplamış, her ne zaman Kur'an-ı Kerim okunsa onun manasını düşünür ve kendinden geçermiş. İbrahim Tennuri bir derde tutulduğunu anlar. Cisim hastalığının hekimleri olduğu gibi aşk, muhabbet, gönül hastalığının da tabipleri bulunduğunu bildiğinden adı işittiği bir kâmil şeyhe yetişmek için önce Safeviye tarikatının merkezi Erdebil şehrine gitmek ister. Fakat bu arada hem tasavvufta ve hem de tıpta ün salmış bulunan Akşemseddin'e gitmeye karar verir. O zaman Beypazarı'nda bulunan Akşemseddin'in yanına gider. Akşemseddin kendisine müracaat edenlerin dertlerini dinleyip her birine ilaçlar vererek tavsiyelerde bulunduktan sonra sıra Tennuri'ye gelince derdini sormuş, ondan “benim gönlüm hasta” sözünü duyunca onunla ayrıca görüşmek lüzumunu duyduğunu söylemiştir. Akşemseddin, İbrahim Tennuri'ye ne armağan getirdiğini sorar. Tennuri de dünyevi bir armağan sanarak elinin boşluğundan utanıp özür diler: Sultanım, der. Ben gönlü ve yüzü kara bir kimseyim, hiç armağanım yoktur. Akşemseddin bunun farkına vararak, armağandan kasdın dünya armağanı olmadığını belirterek, senin bize armağanın doğru rüyadır, der. Bunun üzerine İbrahim Tennuri, “O büyük armağandan da elim boştur, yüce huzura arz olacak bir rüya görmedim, diye cevap verir.”³⁷²

İbrahim Tennuri, Akşemseddin'in yanında kalarak ondan manevi ilimleri öğrenir. Orada, Hamza Şâmî, Abdürrahim Karahisari, İskilipli Muslihiddin Halife gibi halifeleriyle halvete girer. Seyr-i sülukunu tamamlayarak şeyhinden hilafet

³⁷¹ Abdullah Satoğlu, Kayseri Şairleri, Ankara-1970, s. 26-30.

³⁷² İbrahim Tennuri, a.g.e., s. XXI-XXII.

aldıktan sonra Kayseri'ye döner, orada bir tekke kurarak halkı irşada başlar.³⁷³ İbrahim Tennûrî, Hacı Bayram-ı Veli'nin kurduğu Bayramiyye tarikatının Şemsiyye kolunun Tennûriyye şubesini kurmuştur. Bu şube oğulları Ali, Lütfullah ve Kasım tarafından sürdürülmüştür. Tarikat XVI. yüzyılda İstanbul'da Ebussuûd Efendi'nin babası İskilipli şeyh Muhyiddin Yavsi tarafından temsil edilmiştir.³⁷⁴

Akşemseddin'in Tennuri'ye büyük değer verdiği ve kendisine başvuran bazı talipleri ona gönderdiği bilinmektedir. Akşemseddin'in vefatından sonra küçük oğlu Hamdullah Hamdi de rüyasında babasından aldığı bir işaretle Kayseri'ye giderek İbrahim Tennûrî'nin yanında manevi eğitimini tamamlamıştır.³⁷⁵

Şeyh İbrahim Tennuri, hocası Akşemseddin ile birlikte İstanbul'un fethine katılır, Fatih Sultan Mehmet'in iltifatına mazhar olur. İbrahim Tennuri, *Gülzar-ı Ma'nevi* adlı tasavvufi mesnevisini 857/1453 yılının Safer ayının ortalarında tamamlar ve Fatih Sultan Mehmet'e ithaf eder. Bu durum, onun İstanbul'un fethine katılmasını doğrular. Bu durum eserinde şöyle geçer:³⁷⁶

Olarun gönline çün kim girevüz
Senün eylüklerün dâyim görevüz

Nice kim fitne âlem tolmış iken
Gönül andan mükedder olmuş iken

Olarun himmetinden erdi eylük
Duâ makbul olup kalmadı eksük

Bir ulu şâhı kıldun sen muzaffer
O şâha feth oldı taht-ı Kayser

Muhammed Han sultan ibni sultan

³⁷³ Mustafa Uzun, "İbrahim Tennûrî", TDVİA, C. 21, s. 356.

³⁷⁴ Mustafa Uzun, "İbrahim Tennûrî", a.g.m. s. 356.

³⁷⁵ Ali Emre Özyıldırım, *Hamdullah Hamdi ve Divanı*, Ankara-1999, s. 18-19.

³⁷⁶ İbrahim Tennuri, a.g.e. s. 6, *Gülzar-ı Ma'nevi, İstanbul'un fethinden yaklaşık üç ay önce yazılmıştır. Yukarıdaki beyitler, eserin 12 yazma nüshasından sadece 4 nüshasında bulunmaktadır. Bu durum, ithaf kısmının sonradan ilave edildiğini düşündürmektedir.*

Murad ibni Muhammed nesl-i Osman

Kitâbı ben de ol şâhun katına
Götürdüm tuhfe kıldum hidmetine

Kim okına huzurunda nasâyih
Gönüllere hidayet ola lâyih

Tutuban şer'un ahkâmın gideler
O hükm içinde 'ışk işin göreler

Uyup uşşâka nefis ilin alalar
O gizlü gencini anun bulalar

Göreler nicedür bâtın gazâsın
Bulalar anun-ıla Hak rızâsın

Rızâyıla varup gâzî olalar
Anun ihsânına râzî olalar

Mevlevi şeyhlerinden Ahmet Remzi Dede, "Bergüzâr" adlı eserinde İbrahim Tennûri için yazdığı uzunca bir kıt'ada:

Hazret-i Fatih muâfiyetle mümtaz eyleyüp
İhtirâmâtıyla mümtâz u müvellâ eylemiş

diyerek, Fatih Sultan Mehmet'in Tennuri'yi vergi ve diğer devlet hizmetlerinden muaf tutulduğunu dile getirmiştir.³⁷⁷

İbrahim Tennuri'nin, hocası Akşemseddin gibi hem maddi hem de manevi hastalıkları tedavi ettiği bilinmektedir. Tennuri lakabını, bir ara içine düştüğü "kabız" halinden kurtulmak için şeyhinin himmetiyle geliştirdiği tedavi usulünden aldığı rivayet edilmektedir. İbrahim Tennuri, kabza düşenleri sıcak bir tandıra (tennûr) oturup bir kebeğe sarıp iyice terletiyor, bir taraftan da bol su içirmek suretiyle tedavi

³⁷⁷ İbrahim Tennuri, a.g.e. s. XXII.

ediyordu.³⁷⁸ Buradan yola çıkarak İbrahim Tennuri'nin tıp ilmiyle meşgul olduğu ve Tennuri lakabının da buradan geldiği belirtilmiştir.³⁷⁹

İbrahim Tennuri, Kayseri'de irşad faaliyetlerine devam etmiş ve 887/1482 yılının güz mevsiminde vefat etmiştir. Türbesi, kendisinin yaptırdığı Emir Sultan mahallesindeki Şeyh Camii'nin bitişiğindedir. Vefatı için “Şüd hemîşe merkad-i vey menzil-i rûhânîyân” mısraı mücevher tarih olarak düşürülmüştür.³⁸⁰

İbrahim Tennûri, 15. yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerindedir. Muhammediye, Garipnâme vadisinde Yunus Emre tarzında, Âşık mahlası ile şiirler yazmış, ilahiler söylemiştir. Tennûri'nin Bayramiliğe dayanan tasavvufî görüşlerini aksettiren şiirleri çeşitli mecmualarda bulunmaktadır. Özellikle Âşık mahlasıyla dini-tasavvufî halk edebiyatı tarzında yazdığı şiirleri başta Yunus olmak üzere bu sahadaki diğer şairlerin şiirleriyle karışmıştır.

İbrahim Tennûri'nin, Gülzâr-ı Ma'nevî adlı bir eseri bulunmaktadır.³⁸¹ Menakıbnâme'ye göre bu eserin yazılış hikayesi şöyledir: Önceleri büyük âlim iken sonraları kelim ve felsefenin derinliklerine dalarak kendini kurtaramayıp Fatih Sultan Mehmet devrinin on sapık kişisinden (aşere-i muhabbese) biri olan Göynüklü bir tüccarın oğlu Seferşah, Fatih'in cezalandırmak için aratması üzerine mukaddes topraklara kaçmış ve oralarda bulunduğu müddetçe de mukaddes yerleri ziyaret ederek, kusur ve günahlarının affı için Allah'a yalvarmış, Cenabı Hakk'ın lütuf ve yardımı erişerek yolunu düzeltmiş, nihayet Anadolu'ya gelerek Akşemseddin'e intisap edip müridi olmak istemiştir. O sıralarda Akşemseddin gayet ihtiyarlamış olduğundan Seferşah'a: “*Kayseri'deki halifemiz Şeyh İbrahim, seni irşad eylesin ve şu özellikte bir kitap telif eylesin.*” diyerek onu Kayseri'ye göndermiştir. Seferşah da Kayseri'ye giderken şeyhinin emrine uyarak Ankara'ya uğramış ve Şeyh İbrahim Tennûri'ye hediye olmak üzere bir yüzü yün ve bir yüzü kutnu (kadife) iki yüzü de

³⁷⁸ İbrahim Tennûri, a.g.e, s. XXII, Mustafa Uzun, “İbrahim Tennûri”, a.g.m. s. 356.

³⁷⁹ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 565.

³⁸⁰ İbrahim Tennûri, a.g.e, s. XXII, Mustafa Uzun, “İbrahim Tennûri”, s. 356.

³⁸¹ *Kaynaklarda, İbrahim Tennûri'ye ait olduğu iddia edilen “Divanı veya Gülşen-i Niyâz” adlı bir eserden de bahsedilmektedir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalarda bu eserin Kayserili şair İbrahim Beğ'e ait olduğu ortaya konulmuştur.* Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fatih Köksal, “İbrahim Tennûri'nin Divanı veya Gülşen-i Niyâz adlı bir eseri var mıdır?” İbrahim Tennûri Sempozyumu Bildirileri, Kayseri-2011, s. 297-303.

giyilebilen bir kaftan diktirmiştir. İki yüzlü bu kaftanın taşıdığı manaya göre; Akşemseddin Şeyh İbrahim'e, cübbenin iki yüzü olduğu gibi telif edeceği kitabın da hem hakiki ve hem de mecazi anlamlarının olmasını işaret etmiştir. Seferşah, Kayseri'ye ulaşmadan Şeyh İbrahim Tennûrî'ye bu hal malum olmuş, hatta Tennûrî, bu kitabın birkaç cüzünü telif etmiştir.³⁸²

Gülzâr-ı Manevi, Muhammediye vadisinde fakat ondan daha çok tasavvufi bir eda ile yazılmıştır. Eser, aruzun “me fâ ‘î lün me fâ ‘î lün fe û lün” kalıbıyla yazılmıştır. Eser besmeleden sonra hamd ve yaratılışın sırrını açıklayan hadis-i kudsi ile başlamaktadır. Daha sonra 4 halifenin medhi gelir. Ardından şeyhi Akşemseddin hakkındaki duygu ve düşüncelerini anlatır. Ona göre Akşemseddin zamanın kutbu, ilmi ile dünyayı aydınlatan, aşkı ile gönülleri temizleyen kişidir.

Sorarsan bu zamanun şimdi kutbın
Hidâyet nûrî şemsü'l-Hakkı ve'd-dîn

Anun ilmiyle âlemler münevver
Anun ışıkiyle gönüller mutahher

Tennûrî, Cenabı Hakk'ın ve şeyhin himmetinden iyilik erişerek Osman neslinden Sultan Murat'ın oğlu Fatih Sultan Mehmet'in Allah tarafından muzaffer bir padişah olarak gönderildiğini ve İstanbul'u fethettiğini söyler. Bu girişden sonra Gülzâr-ı Mânevi'nin esas konularını teşkil eder: Namaz, abdest, oruç, hac, zekat gibi bedeni ve mali ibadetler, nikah, talak, hayvan kesmek, vakıf, alışveriş, şehadet, vekalet, dava, ikrar, sulh, mudaraba, rehin gibi muamelata ait şer'i hükümler, vedia, icare, kitabet, hacr, gasb, şuf'a, zina, had, sayd, cinayet ve birçok mevzuya ait hükümler konu başlıkları altında incelenmiş, bu konular ayet ve hadislerle delillendirilmiştir. Bunları tasavvufa tatbik ederek batını tevillerini bildirir, fakat hiçbir suretle batını hükümler vermez ve şeriatın zahirinden ayrılmaz.³⁸³ Hatime bölümünde ise eserin tarihi ve kaç beyit olduğu açıklanmaktadır.

Sekizyüz elli yidisinde iy yâr
Safer nisfında hatm oldu bu güftâr

³⁸² İbrahim Tennûrî, a.g.e. s. XXXII.

³⁸³ İbrahim Tennuri, a.g.e. s. XXXVI.

Keremden Hak Ta ‘âlâ kıldı yârî
Ki biş bin kırk iki beyt oldı varı

Eserde, mecaz, kinaye, teşbih, istiare, îham, cinas gibi edebi sanatları zorlanmadan gayet ustalıkla kullandığı gözlemlenmektedir. Gülzâr-ı Ma’nevî’de Mahmut Şebüsteri’nin Gülşen-i Râz’ından, Mevlana Celaledin-i Rûmî’nin Mesnevisi’nden tercüme yapılmış, Âşık Paşa’nın Garibnâmesi’nden de yararlanmıştır.³⁸⁴

4.1.3. ABDURRAHİM KARAHİSARÎ (ö. 888/1483’ten sonra)

Mısırîoğlu diye tanınan mutasavvıf şairin hayatı hakkında bilgi çok azdır. Doğum yeri Afyonkarahisar’dır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Alâeddin-i Mısırî ve kardeşlerinin kurdukları vakıflardan anlaşıldığına göre, Mısır’dan gelip Afyon’a yerleşen zengin bir aileye mensuptur.

Gençliğinde 1436 yıllarında Beypazarı’nda Akşemseddin’e intisap ederek yanında yetişmiş ve baş halifesi olmuştur. Bu yıllar esnasında şeyhiyle bazı yerleri gezmiştir. Mecdî, bu gezi hakkında bilgi verir ve Edirne’de Akşemseddin’in, Halil Paşa’nın hastalığa yakalanan ve saray doktorlarının çaresiz kaldıkları Süleyman Çelebi adındaki oğlunu, “sersâm” illetinden nasıl kurtardığını Abdürrahim Karahisari’den naklen anlatır. İstanbul’un fethi sırasında Akşemseddin’in yanında bulunan Karahisari, fetihten sonra şeyhi Akşemseddin ile beraber İstanbul’dan ayrılmış, 40 yaşlarındayken memleketi olan Afyon’a dönmüştür. 1457’de İznik’te, 1458’de Göynük’te olduğu bilinmektedir. 888/1483’te bir vakfiye tanzim ederek bütün servetini ve kitaplarını Afyon’da yaptırdığı bir mescide bağışlamıştır. Ölümü 888/1483’ten sonradır.

Şairin biri Arapça ve üçü de Türkçe olmak üzere dört eseri vardır:

1. **Terceme-i Kaside-i Bürde.** Tıpkıbasımı yayımlanmıştır.

³⁸⁴ İbrahim Tennûri, a.g.e. s. XXIII, *Muhittin Eliaçık, bu eserin Burhânu’ş-şerîa Mahmud’un (ö.1274) Vikâyetü’r-rivâye adlı eserinin Devletoğlu Yusuf tarafından 1425’de yapıyan tercümesinin esas alınarak hazırlandığını söylemektedir.* Bkz. Muhittin Eliaçık, “Gülzâr-ı Ma’nevî, Vikâyetü’r-rivâye’nin Türkçe Tercümesi midir?”, İbrahim Tennûri Sempozyumu, Kayseri-2011, s. 101.

2. **Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr.** Selve adlı tasavvufi bir eserin ilavelerle Türkçeye tercümesidir. 855/1453'te İznik'te Şeyhi Akşemseddin'in emri üzerine yazmıştır. İki kısım ve bir hatimeden ibaret olup her kısmı da on baba ayırmıştır.³⁸⁵

3. **Vahdetnâme.** En önemli eseridir. 4250 beyit olan eser, tasavvufi konuları basit hikayelerle açıklayan bir mesnevidir. Şeyhi Akşemseddin'in işaretiyle 865/1460'ta Vahdetnâme'yi yazar. Vezirazam Mahmut Paşa'ya ithaf etmiştir. Mesnevi, aruzun remel bahriyle fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Vahdet-i vücud telakkisini işleyen hikayeler yer almakta, bunlar arasında özellikle Lokman ve Hallac-ı Mansur'un asılması hikayesi dikkati çekmektedir.³⁸⁶

4. **Risâle fi Eşrâti's-sâat.** Kıyamet alametlerinden bahseden Arapça bir eserdir. 862/1457 yılında İznik'te yazılmıştır.³⁸⁷

4.1.4. AHMED-İ BÎCÂN (ö. 870/ 1466'dan sonra)

Yazıcıoğlu denilmekle beraber daha çok Bîcân lakabıyla meşhur olmuştur. Muhammediyye adlı manzum eseriyle tanınan Yazıcıoğlu Mehmet'in (ö. 855/ 1451) küçük kardeşidir. Babaları, Yazıcı (Kâtib) Salih'tir.

Ahmed-i Bîcân'ın babası ve ağabeyi, Gelibolu'ya sonradan gelip yerleşmişlerdir. Envârü'l-âşîkîn'de yer alan, "Hak Teâlâ Hazretleri, miskin Ahmed-i Bîcân'ı, deniz kenarında gaziler şehrinde, Gelibolu'da yarattı" ifadesinden onun Gelibolu'da doğduğu anlaşılmaktadır. Ahmed-i Bîcân'ın devrinin ilimlerini tahsil ettiği, Arapçayı ve Farsçayı gayet iyi bildiği eserlerinden de anlaşılmaktadır. Kendi ifadesiyle de sabit olduğu üzere mezhepte Hanefî, tarikat olarak da Bayramîdir. Devrinin "Mâna sultanı" telakki edilen Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) Yazıcıoğlu Mehmet'i ve kardeşi Ahmed-i Bîcân'ı irşadı, onun, Sultan II. Murat ile görüşmek için Edirne'ye seyahati dolayısıyla vukû bulmuştur. Bayramiyye erkânından olan riyazeti sebebiyle devamlı oruç tutup çile çıkarmasından veya yine Bayramiyye esaslarından olan aşk ve muhabbetinin, âşıklığının çokluğundan yiyip içmekten kesilmek ve

³⁸⁵ İsmail E. Erünsal, "Abdürrahim Karahisarî", TDVİA, C.1, s. 292, Fatih Kataloğu, s. 47.

³⁸⁶ Ayşe Gülay Keskin, Abdurrahim Karahisarî'nin Hayatı, Eserleri ve Vahdetnâme Mesnevisinin Tenkitli Metni, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-2001, 499 s. İÜ Ktp. TY. No: 397, 808, 6375, 1359, 9564.

³⁸⁷ İsmail E. Erünsal, "Abdürrahim Karahisarî", a.g.m., s. 292, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5347, 117b-123a.

bedenen de çok zayıflamakla “Bîcân” (cansız) sıfatıyla meşhur olduğu söylenmektedir. Çilehanesi, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmet'in, Gelibolu'da Namazgah yöresinde Hamzakoyu sahillerindeki büyük bir kaya blokuna oyulmuş, birbiri içinden geçilen iki küçük hücrenin üzerindeki bir hücre imiş ki bugün bu kısım mevcut değildir. Envârü'l-âşıkîn'deki, “*Elhamdülillah ki Gelibolu'da nice kez kâfir ile ceng idüp gazalar idüp dururuz. Gâh kâfir bize geldi. Gâh biz kâfire varup dururuz*” sözlerinden. Ahmed-i Bîcân'ın veya iki kardeşin sadece şeyh ve derviş olmayıp “hem nefislerine ceza, hem de düşman ile gaza” ettikleri anlaşılmaktadır.

Ahmed-i Bîcân'ın ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babasının Şemsiyye'sini yine aynı adla 870/1466'da nesre çevirdiğini doğru kabul edersek en erken zikredilen tarihte veya müteakip yıllarda ölmüş olmalıdır. Bu yüzden 1485 yılını veya gösterilen başka tarihleri doğru kabul etmemek gerekir. Mezarı, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmet'in kabrinin takriben 150 adım ilerisindedir.³⁸⁸

Eserleri: 1) Envârü'l-âşıkîn. Ahmed-i Bîcân'ın, bütün Türk-İslâm âleminde şöhreti günümüze kadar devam eden en mühim ve en hacimli eseridir. Ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmet'in “Meğâribü'z-zamân liğurûbi'l-eşyâ fi'l-‘ayn ve'l-‘iyân” adlı Arapça eserinin Türkçe serbest bir tercümesidir. Ahmed-i Bîcân dünyanın vefası olmadığını, bu sebeple bir yadigâr bırakmasını kardeşine teklif eder. Bunun üzerine o da Meğâribü'z-zamân'i kaleme alır ve Ahmed-i Bîcân'a Türkçeye çevirmesini söyler. Envârü'l-âşıkîn böylece yazılmış olur. Yazıcıoğlu Mehmet, ayrıca kendi yazdığı bu eseri Muhammediyye adıyla manzum olarak Türkçeye de tercüme etmiştir.³⁸⁹ Gelibolu'da yazılan ve 850/1446 yılında başlanıp Muharrem 855/Şubat 1451 tamamlanan bu eserin pek çok yazma ve matbu nüshaları vardır.³⁹⁰

2) Acâibü'l-mahlûkat. Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî'nin (ö. 682/1283) aynı addaki kozmografya, coğrafya ve biyolojiye dair Arapça eserinin hulâsa şeklinde ve serbest bir tercümesi olup 857/1453 yılında Gelibolu'da tamamlanmıştır. Franz Taeschner ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı “Acâ'ibül-mahlûkat ve garâ'ibü'l-

³⁸⁸ Âmil Çelebioğlu, “Ahmed-i Bîcân”, TDVİA, C. 2, s. 49-50, Şemseddin Sami, a.g.e., s. 791.

³⁸⁹ Bkz. Âmil Çelebioğlu, Muhammediyye, İstanbul-1996, C. 1-2, 227+700 s.

³⁹⁰ Osmanlı döneminde, İstanbul-1261/1845, 1275/1858, Kazan-1276/1861, Bulak-1300/1883 baskıları yapılmıştır. Yazma nüsha olarak da hemen hemen her kütüphanede bulunmaktadır. Mesela: Selimağa ktp. No: 467, Süleymaniye ktp. Hasip Efendi nr. 211, Pertev Paşa nr.229, İÜ ktp. TY.187, 6299.

mevcudat”ın Ahmed-i Bîcân tarafından yapılan tercümesinin Osmanlı Türkleri'nde coğrafya ile ilgili ilk eser olduğunu söylerlerse de aynı eser, daha önce Rükneddin Ahmet adında bir zat tarafından Türkçeye tercüme edilip Çelebi Sultan Mehmet'e takdim edilmiştir. Yer yer tasavvufî ve didaktik hususiyeti de olan bu eser göklere, ay güneş ve diğer gezegenlere, günlerin faziletlerine, ayların özelliklerine, denizlere, yedi iklime, dağlara, nehirlere, maden ve mücevherlere, bitkilere, insana, hayvanlara dair olup daha çok bunların efsanevî ve acayip yönleri üzerinde durulmuştur.³⁹¹

3) Dürr-i Mekkûn. On sekiz bin âleme işaret olarak on sekiz babdan meydana gelen bu eserde çeşitli âyet, hadis, temsil ve hikâyelerle dünyanın yaratılışı, bazı peygamberlerin ahvali ve kıyamet alâmetleri anlatılmıştır. Tek bir eserin tercümesi olmaktan çok bir derlemeye benzemektedir. Dinî, tasavvufî, didaktik ve efsanevî mahiyetteki bu eser, onsekiz bölümden oluşmaktadır.

4) Kitâbü'l-Müntehâ ale'l-Fusûs. Muhyiddin ibni Arabî'nin “Fusûsu'l-hikem”inin Müeyyed Cendî şerhine, Yazıcıoğlu Mehmet'in Müntehâ adıyla yine Arapça olarak yazdığı şerhin Ahmed-i Bîcân tarafından yapılan serbest Türkçe tercümesidir. Bazı nüshalara göre 857/1453 veya 870/1466 yılında Gelibolu'da tamamlanan eserde peygamber kıssalarından, dört halifeden, bazı evliya menâkıbından ve çeşitli tasavvufî konulardan bahsedilmektedir.

6) Cevahirname Ahmed-i Bîcân'ın bilinen tek manzumesidir. 37 beyitlik bu mesnevîde yakut, elmas, zümrüt, firuze, akik gibi mücevherlerin daha çok tıbbî yönden tedavi ve tesirleriyle ilgili özellikleri konu edilmiştir.³⁹²

Âlim ve mutasavvıf olan Ahmed-i Bîcân'ın eserleri, dinî, tasavvufî, efsanevî veya mitolojiktir. Daha çok tercüme ve derleme çeşidinden mensur eserler yazmıştır. Ahmed-i Bîcân eserlerinde sanat gayesi gütmez. Amacını, “Hakikat ve şariat incilerini cemeylemek, dünya ve âhiret esrarına yol bulmaktır.” Adem cihanda hayr ile anıla. Zîrâ ki bir gün gele, benden ve senden bir nişan kalmaya, illâ bu sözler baki kala” sözüyle ifade eder.

Ahmed-i Bîcân, “Yazılan birçok âsâr Arabî ve Fârisî olmakla ancak ehline zahirdi. Bu yüzden Türkî yazdım ki herkes faydalansın” ifadesiyle tutumunu be-

³⁹¹ Katip Çelebi, a.g.e., s. 1127.

³⁹² Fatma S. Kutlar, “Ahmed-i Bîcân'ın Manzum Cevâhirmâmesi”, İnsan Bilimleri Araştırmaları, S.7-8 (2002), s. 59-68, Âmil Çelebioğlu, “Ahmed-i Bîcân”, a.g.m., s. 49-51.

lirtmiş olmaktadır. Dili, bugün de anlayabileceğimiz bir sadelikte ve akıcılıktadır. Envârü'l-âşikin'in bütün Türk-İslam dünyasında bilhassa halk arasında asırlarca yayılıp okunmasında eserin içeriği kadar dilinin sadeliği de önemli rol oynamıştır. İddiası olmamakla beraber eserlerinde secilere rastlamak mümkündür. Cümleler çok kere kısadır. Tercümeden kaynaklanmakla birlikte asırlar önce devrik cümlenin güzel örneklerini vermiştir. Âmil Çelebioğlu, Ahmed-i Bîcân'ın bilhassa Türk nesir tarihi açısından ihmal edilmemesi gereken önemli bir isim olduğuna dikkat çekmektedir.³⁹³

4.1.5. BIÇAKÇI ÖMER DEDE (EMİR SİKKÎNÎ-ö. 880/1475)

Doğum yeri Bursa olan Bıçakçı Ömer Dede'nin doğum tarihi belli değildir. Hz. Hüseyin neslinden bir seyyid olup mesleği bıçakçılık olduğu için bu lakabı almıştır. Hacı Bayram-ı Velî'nin yanında yetişmiş olup onun hilafet verdiği kişilerdendir. Melami kaynaklara göre, Hacı Bayram-ı Velî, vefatı sırasında içtiği su kabını Bıçakçı Ömer Dede'ye vermiş ve artan suyu ona içirmiştir. Bu olay kutbiyyet sırrının Hacı Bayram-ı Velî'den ona geçtiğine delalet eder, denmiştir.³⁹⁴

Hacı Bayram-ı Velî'nin vefatından sonra Bayramiyye dervişleri Göynük'te toplanarak Akşemseddin'den biat almışlardı. Her gün tarikat mensupları dergahta toplanarak zikrederler, sonra da musafaha ederek dağılırlardı. Emir Sikkînî meclise geldiği halde zikir halkasına girmez, bir köşeye çekilir, kendi iç alemine dalarak meclis dağılıncaya kadar bu hal üzere kalırdı. Akşemseddin zikir halkasına iştirak etmediği takdirde, hilafet tacının başından alınacağını ona hatırlattı. Emir Sikkînî bu söz karşısında Akşemseddin'e Cuma namazından sonra müridanıyla birlikte evine gelmesini, Allah u Teâlâ murat etmişse, tâc ve hırkayı orada kendisine teslim edeceğini söyledi. O gün Emîr, bahçede büyük bir ateş yaktı. Cuma namazından sonra Akşemseddin ve müridleri oraya geldiler. Emir Sikkînî başında tâc ve sırtında hırkası olduğu halde yanan ateşin içine girdi. Çıktığı zaman tâc ve hırkası yanmış, fakat kendisine hiçbir şey olmamıştı.³⁹⁵ Bu olaydan sonra Bıçakçı Ömer Dede, Bayramiyye'nin Melamiyye şubesini kurmuştur. Melamiyye'nin, Bayramiyye ile

³⁹³ Âmil Çelebioğlu, "Ahmed-i Bîcân", a.g.m., s. 51.

³⁹⁴ Ethem Cebecioğlu, "Bıçakçı Ömer Dede", Allah Dostları, İstanbul-1995, C.7, s. 413.

³⁹⁵ Selçuk Eraydın, a.g.e., s. 500. *Melamiyye'nin Bayramiyye'den ayrılması ile ilgili farklı menkıbeler de anlatılmaktadır.*

silsilesinin ulaşması dışında pek ilgisi kalmamış, geleneksel olarak onun kolu sayılmıştır.

Bıçakçı Dede Ömer Sikkînî, şekle önem vermeyen Melamilik yönü ile sıradan bir halk gibi hayatını sürdürmüş, yetiştirdiklerini de bu minval üzere yetiştirmiştir. Kendinden sonra tarikatını Bünyamin-i Ayâşî devam ettirmiştir. Bıçakçı Ömer Dede, 880/1475'te Göynük'te vefat etmiş, oraya defnedilmiştir.³⁹⁶

4.2. HALVETİYYE

Ebu Abdullah Siraceddin Ömer b. Ekmeleddin Lahcî Halvetî (ö. 750/1349) tarafından İran'da kurulan bu tarikat, halifeleri vasıtasıyla pek geniş bir alana yayılmış ve zamanla tarikatlar içinde en fazla kola sahip bulunan bir tarikat özelliğini kazanmıştır. Halvetiyye'nin ikinci pîri (pîr-i sâni) kabul edilen Seyyid Yahya Şîrvânî, Anadolu'ya ve Balkanlara gönderdiği halifeleri ile bu tarikatın Osmanlı ülkesine girmesini sağlamış ve XVI. yüzyılda Osmanlı sahasındaki büyük nüfuzunun temellerini atmıştır. Halvetiyye'nin Yahya Şîrvânî kolundan 1. Habib-i Karamani şubesi 2. Cemaliyye şubesi (Sünbülüyye, Şabaniyye) 3. Ahmediyye şubesi 4. Rûşeniyye şubesi 5. Şemsiyye şubesi ortaya çıkmıştır. Herbir şubenin Osmanlı içerisinde büyük etkileri olmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Halvetiyye pirleri şu kişilerdir:

4.2.1. SEYYİD YAHYA ŞİRVÂNÎ (ö. 870/1466)

Halvetiyye tarikatının pîr-i sâni olan Seyyid Yahya Şîrvânî, Şirvan'ın Şamahî şehrinde doğmuştur. Tam adı Es-Seyyid Cemaleddin Yahya b. Es-Seyyid Bahaeddin eş-Şîrvânî eş-Şamahî el-Bakuvî el-Halvetî'dir. Aslı İmam Musa Kazım soyundan olup babası Seyyid Bahaeddin, Şirvanşahlar devletinde nakîbu'l-eşrâf idi. Doğum tarihi ise bilinmemektedir. Ancak XIV. asır sonlarında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.

Seyyid Yahya'nın çocukluk ve ilk gençlik yılları Şamahî'da geçmiştir. Eğitim ve öğrenimini, buradaki tekke ve medreselerde tamamlamıştır. Şemseddin Ahsiketi,

³⁹⁶ Ethem Cebecioğlu, "Bıçakçı Ömer Dede", a.g.m., s. 413.

Hafızüddin el-Gerderî, Tacüddin ve Kudbeddin es-Serâbî gibi alimlerden hadis, tefsir, kelim, fıkıh gibi şer'î ilimlerin yanısıra Arapça, Farsça, mantık, edebiyat gibi dersler okumuştur.

Şamahî'da Halvetiyye tarikatının en büyük mürşidi konumunda olan Şeyh Sadreddin Hıyavî yaşamaktaydı. Seyyid Yahya, gördüğü bir rüyada Hz. Peygamber tarafından bizzat Şeyh Sadreddin Hıyavî'ye teslim edilir. Ertesi günü Şeyh'in dergahına giderek ona intisap eder. Seyyid Yahya, uzun yıllar şeyhinin derslerine devam eder, halvetler ve zikirler ile seyr ü sülûkunu tamamlayarak kâmil ve ârif bir şeyh olarak yetişir. Şeyh Sadreddin'in vefatı sonrasında, şeyhinden intikal eden sırr-ı esmâ ile Şamahî'dan ayrılır ve 1420 civarında Bakü'ye gelir. Bu sıralarda Şirvanşahlar Devleti'nin başında Halilullah Han b. İbrahim Han bulunmaktaydı. Halilullah Han, Seyyid Yahya'nın tasavvufî faaliyetlerini devam ettirmesi için Bakü'de sarayının yanındaki Keykubat Mescid'ini ona tahsis eder. Böylece Halvetiliğin İslam dünyasında yayılmasına kaynaklık edecek ilk büyük hankah burada tesis edilir. Halilullah Han tekke çevresinde içinde halvethanelerin bulunduğu bir mescid, ailesi içinde bir türbe yaptırmıştır.

Seyyid Yahya Şirvânî, Halilullah Han'dan dokuz ay sonra, Ramazan 870/Mayıs 1466'da Bakü'de vefat etti. Kabri, dergah olarak kullandığı Keykubad Mescidi'nin kible tarafında olup üzerinde sekiz köşeli klasik üslupta inşa edilmiş bir türbe bulunmaktadır.

Seyyid Yahya'nın tasavvufa girişinden vefatına kadar bütün hayatı zühd ve mücahede içinde geçmiştir. O, çok sıcak aylarda, azıksız ve susuz olarak sahralara çıkar, oralarda günlerce kalır, ibadetle meşgul olurdu. Halvete girmek, yalnız olarak تنها bir yerde kalmak ve ibadet etmek onun değişmez adetlerinden idi. Dede Ömer Rûşenî, divanında şeyhinin takva halini şöyle anlatır:³⁹⁷

Tâciyam disem n'ola her şeyh-i şûhun çün ki

Seyyid-i sâdât Seyyid Yahya hâk-i râhiyam

...

Hak Te 'âlâdan ana bahşiş idi

³⁹⁷ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, Hayatı Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni, www.ekitap.kulturturizm.gov.tr/e.t. 04.09.2011, s. 51,105.

Ziyy-i zühdün kabâsı takvânun

Kapusı merca'ıydı sâdâtun

Kapusı mecma'ı mevâlînün

Her kişi görür idi âsârın

Çehresinde 'ayân tecellânun

Gasl ider idi gönline nâ-gâh

Gelse idi hayâli 'ukbânun

Abdest alur idi geçse idi

Hatırından hadîsi dünyânun

Eyle bulmuş idi fenâyı ki hîç

Eseri kalmamışdı innânun

Kendisini fakir, aciz, hayran ve miskin diye tavsif eden Seyyid Yahya için kaynaklar, hürmet ve tebci ifade eden birçok sıfat ile doludur.

Seyyid Yahya Şîrvânî'nin Bakü'de kırk yıldan fazla süren irşad hizmeti sonucu yirmibine yakın müridi olmuştur. Bunlardan üçyüz altmışına hilafet vermiştir. Yetiştirdiği meşhur sûfî mürşidler arasında Habib-i Karamanî, Muhammed Bahaeddin Erzincânî, Seyyid Ahmet Sünnetî, Çankırlı Hamza Efendi gibi şahsiyetler bulunmaktadır.³⁹⁸

Halvetiyye tarikatı Seyyid Yahya'nın halifeleri vasıtası ile Anadolu, İran, Azerbaycan, Kuzey Afrika ve Balkanlar da geniş şekilde yayılmıştır. Halifelerinin önde gelenleri Osmanlı ve beylikler Anadolu'sundan gelen şahsiyetlerdir. Onların birçoğu şeyhlerinin tavsiyesi ile yeniden Anadolu'ya dönmüşler ve burada Halvetiliği yaymışlardır. Bu şeyhler ve onların muakkipleri vasıtasıyla Halvetilik, XV. asrın ikinci yarısından itibaren Türk ve İslam dünyasının en büyük

³⁹⁸ Seyyid Yahya Şîrvânî ile ilgili bilgiler şu kaynaktan alınmıştır: Seyyid Yahya Şîrvânî, Şifâü'l-Esrâr, Sûfî Yolunun Sırları, Haz. Mehmet Rıhtım, İstanbul-2011, 405 s.

tarikatlarından biri haline gelmiştir. Seyyid Yahya'nın vefatından bir asır sonra ise, kırktan fazla şube ve kol ile Osmanlı Devleti içerisinde en çok müntesibi ve tekkesi olan tasavvuf mektebi olmuştur.³⁹⁹

ESERLERİ: Seyyid Yahya Şirvânî'nin manzum ve mensur birçok eseri vardır. Eserlerinin hemen hemen hepsi tasavvufi muhtevaya sahiptir. Mensur eserlerini, Arapça, Farsça ve Türkçe yazarken manzum eserlerini Farsça yazmış ve Seyyid mahlasını kullanmıştır.

1.Şifâü'l-Esrâr: Seyyid Yahya'nın Türkçe olarak yazdığı ve en hacimli eseridir. Tamamıyla tasavvufidir. Eserin içeriği şöyledir: Mukaddeme, fasl, rükünler ile amel etmek şeriatın esasları (7 makam), Şeriat ilimlerinin esasları (7 makam), Uhuvvetin Şeriatındaki Esasları ve Makamı (7 makam), Tarikatın Esasları (7 makam), Tarikat ilimlerinin esasları (7 makam), Tarikat Makamının Esasları (7 makam), Hakikatın Beyanı, Meşayih Madeni Şeyhliğin Esasları (7 makam)

Şifâü'l-Esrâr'ın dili, 15. yüzyıl Azeri Türkçesinin en güzel örneklerindedir. Bu devirde ilmî ve edebî eserlerin çoğunlukla Arapça ve Farsça yazılmasına rağmen müellifin bu eseri Türkçe yazması dikkat çekicidir. Bu durum Türkçenin geniş bir muhitti konuşuluyor olması ve müellifin bir mürşid olması dolayısıyla insanları eğitmek için onların diliyle hitap etme gerekliliği olarak izah edilebilir. Eserin muhtevası ağır olmasına rağmen eserin dili dönemine göre sade bir dildir. Batı Türkçesinin Azeri şivesiyle yazılmıştır.⁴⁰⁰

2. Vird-i Settâr. Arapça olup tarikat bağlılarının hergün okuduğu dualardan oluşmaktadır. Bundan sonraki eserlerin tamamı Farsçadır. 3. Acâibü'l-Kulûb 4. Etvârü'l-kulûb 5. Beyânü'l-ilm 6. Keşfü'l-kulûb 7. Kıssa-i Mansur 8. Menâzilü'l-âşıkîn 9. Makâmât 10. Ramuzu'l-işârât 11. Şerh-i Esmâ-i Semâniyye 12. Şerh-i Merâtib-i Esrârü'l-Kulûb 13. Tasarrufât u Mükâşefât 14. Şerh-i Sualât-ı Gülşen-i Râz 15. Ma la Budde Bâtıniyye (Esrârü'l-vüdû ve's-salat) 16. Menâkıb-ı Emîrü'l-mü'minîn Ali 17. Gazeliyyât 18. Risâle fî salâtü'n-Nebî 19. Mekârim-i Ahlak

³⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Yahya Şirvânî, a.g.e., giriş bölümü, s.23-25.

⁴⁰⁰ Bu eser Mehmet Rıhtım tarafından 2010'da Azeri Türkçesiyle, 2011'de de Türkiye Türkçesiyle yayımlanmıştır. A.g.e., 405 s.

4.2.2. MUHAMMED BAHÂEDDİN-İ ERZİNCÂNÎ (ö. 879/1474)

Erzincan'ın Kerliç kasabasında doğdu. Kaynaklarda Pîr Muhammed Erzincânî, bazen de kısaca Şeyh Pîrî veya Pîrî Halîfe olarak geçer. Hayatı hakkındaki son derece sınırlı bilgiler, büyük ölçüde Cemâleddin Hulvî'nin 1030/1621 yılında tamamladığı Lemezât adlı eserine dayanmaktadır. Abdurrahman-ı Câmî'nin Nefehâtü'l-üns'ünü tercüme ederken esere Anadolu'da yetişen velîleri de ilâve eden Lâmiî'nin, Muhammed Erzincânî'nin mürşidi ve Halvetiyye tarikatının ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yi Şîrvânî ile Pîr Şükrullah, Dede Ömer, Habib Karamânî gibi halifelerine yer verdiği halde ondan sadece ismen Molla Pîrî diye bahsetmektedir.⁴⁰¹

Erzincan'da bir medresede müderris olan Muhammed Erzincânî'nin gördüğü bir rüya üzerine Şîrvan'a gidip Yahyâ Şîrvânî'ye intisap eder, seyrü sülûkünü tamamladığında halife tayin edilerek irşad göreviyle Erzincan'a gönderilir. Doğduğu kasabada bir zaviye ve mescid yaptırıp Halvetiyye tarikatını yaymaya başlar. Onun Şîrvan'a ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı ve Erzincan'a hangi tarihte döndüğü bilinmemektedir.⁴⁰²

O dönemde Erzincan ve çevresine hâkim olan Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ı Fâtih Sultan Mehmet ile savaşmaması konusunda uyardığına dair menkıbe, Muhammed Erzincânî'nin bölgedeki manevî nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. Menkıbeye göre Muhammed Erzincânî'nin uyarısını dinlemeyip Fâtih ile savaşa girişen ve Otlukbeli'nde uğradığı yenilgiden sonra şeyhin zaviyesine gelip akıbetinin ne olacağını soran Uzun Hasan, Şeyh'ten Fâtih'in kerem sahibi bir sultan olduğu ve kendisini asla üzmeyeceği cevabını alınca rahatlamış, şeyhin halifelerinden Pîr Ahmet'i, Fâtih'e elçi olarak göndermiştir. Hulvî, Osmanlılar ile Akkoyunlular arasındaki barış antlaşmasının bu olayın ardından gerçekleştiğini söyler. Otlukbeli Meydan Savaşı'nın aynı tarihlerde (878/1473) cereyan etmiş olması, Erzincânî'nin bu tarihte hayatta bulunduğunu gösterdiği gibi yukarıdaki menkıbeyi de doğrulamaktadır. Şeyhin vefat tarihi kaynaklarda 879/1474 olarak verilmektedir.⁴⁰³ Kabri, Kerliç'te Şeyhlik Mezarlığı'ndadır.

⁴⁰¹ Lamiî Çelebi, a.g.e., s.731.

⁴⁰² Zaur Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", TDVİA, C. 30, s. 504.

⁴⁰³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, C.1, s. 174.

Muhammed Erzincânî; Akkoyunlu Devleti sınırları içindeki Erzincan'dan dışarıya çıkmamakla birlikte yetiştirdiği İbrahim Tâceddin Kayseri, Pîr Fethullah, Pîr Ahmet Erzincânî ve Cemâl-i Halveti gibi halifeleri vasıtasıyla Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Çok sayıda manzum ve mensur eseri bulunduğu kaydedilen Muhammed Erzincânî'nin sadece seyrü sülûk makamlarına (atvâr-ı seb'a) dair mesnevi nazım şekliyle sade bir dille yazılmış 815 beyitlik “Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikîn” adlı Türkçe bir eseri günümüze ulaşmıştır. Bu eser, 873/1468'de Erzincan'da yazılmıştır.⁴⁰⁴ Tasavvufî makamların ele alındığı bu eserin ilk dörtlüğü şöyledir:

Tevekkül eyledik ismine anın
 Ezelden olunan kısmına anın
 Ki zâtın eyledi ismine mebde'
 Bir ismi bin bir isme oldu menşe'.
 ....
 Sekiz yüz yetmiş üçüneydi hicret
 Ki tahrîr oldu killetü'l-kesiret
 Tamam zikridir anın sübhanallah
 Ana yüz bin şükür elhamdülillâh.
 Tamam oldu kitâb rûzi arefe
 Okursan hasıl ola men arefe
 Eğerci bunun elfazı türki
 Veli manaya bak ki can gör ki
 Ki tahrîr oldu bu Erzincân'da.

Bu eser Necdet Okumuş tarafından neşredilmiştir.⁴⁰⁵ Ayrıca Zaur Şükürov bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Manisa Eski Eserler Kütüphanesi, Nu: 1308/1

⁴⁰⁵ Pîr Muhammed Bahaeddin Erzincani Halveti, Makamatü'l-Ârifin Ve Maarifü's-Salikin, Haz. Necdet Okumuş, İstanbul-1992, 80+47 s. (Tıpkı Basım)

⁴⁰⁶ Zaur Şükürov, XV. asır mutasavvıf şairlerinden Bahâüddin Erzincânî ve Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikîn adlı eseri Marmara Ü. SBE, YLT, İstanbul-2004, 325 s.

4.2.3. CEMÂL-İ HALVETÎ (ö. 899/1494)

Halvetiyye şeyhlerinden M. Bahaeddin Erzincânî'nin halifesi olan Cemâl-i Halvetî, Halvetiyye'yi İstanbul'a ilk defa getiren kişi olarak bilinir. Çelebi Halîfe diye meşhur olan Cemâl-i Halvetî'nin tam adı Ebü'l-Füyûzât Muhammed b. Hamîdüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Cemâleddin el-Aksarâyî'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Tomar-ı Turuk-ı Aliyye ve Osmanlı Müellifleri'ne göre Amasya'da, diğer kaynaklar onun Aksaray'da doğduğunu söylemektedirler. İlk tahsiline doğduğu yerde başlamış, Karaman'da sürdürmüştür. Medrese ilimleriyle meşgul olurken tasavvufî hayata meylecti. Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden Hacı Halîfe diye tanınan Seyyid Abdullah el-Kastamonî'ye intisap etti. Sülûkünü tamamladıktan sonra icazet aldı. Bir müddet sonra içinde duyduğu tatminsizliği gidermek için yollar aramaya başladı. Önce Karaman'da olduğunu duyduğu Alâeddin Halvetî'nin müridi Abdullah Karamanî'ye, onun vefatından sonra da Tokat'a giderek Ümmî Şeyh Tâhîrî'ye intisap etti. Daha sonra Bakü'de bulunan Halvetiyye'nin ikinci pîri Seyyid Yahya Şîrvânî'den istifade etmek üzere yola çıktı. Onun vefat haberi üzerine Molla Pîrî diye bilinen halifesi Muhammed Bahâeddin Erzincânî'ye intisap etti. İcazetnamesini aldıktan sonra bir süre Amasya'da hizmet veren Cemâl-i Halvetî, Amasya valisi Şehzade Bayezid ile tanışır. Valinin kapucubaşısı Mustafa Ağa, (Koca Mustafa Paşa) şeyhe mürid olmuştur. Bayezid, padişah olduktan sonra İstanbul'a davet eder. Cemâl-i Halvetî, 1485 yılında İstanbul'a gelir. Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından onun için cami, hankâh, imaret, medrese ve hamam yapılır, ikameti için de bir ev inşa edilir. Önce Ayvansaray'da Gül Camii'nin yanında, daha sonra da Kocamustafapaşa'daki dergâhta postnişin olarak irşad vazifesinde bulundu. Padişah tarafından veba hastalığına yakalananlara dua etmesi için kırk dervişle beraber hacca gönderilen Çelebi Halîfe, yerine Sünbül Sinan'ı vekil bırakarak yola çıktı. Yolda Tebük yakınlarında vefat etti. Vefatına, "kad mâte şâh-ı evliya" (899/1494) cümlesi tarih olarak düşürülmüştür.⁴⁰⁷

Cemâl-i Halvetî "Mefhar-ı aktâb-ı devrân" diye anılır. Cemâl-i Halvetî'nin tasavvufun dışında tefsir, hadis ve dini ilimlerle ilgili olarak kaleme aldığı birçok

⁴⁰⁷ Mehmet Serhan Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", TDVİA, C. 7, s. 302.

eser tasavvuf kültürünün daha sağlam bir zemin bulmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁰⁸

Cemâl-i Halvetî'nin kurucusu olduğu Cemâliyye tarikatı Halvetiyye tarikatının dört ana şubesinde biridir. Cemâl-i Halvetî'nin Sünbül Efendi'den başka halifeleri de vardır.⁴⁰⁹

Eserlerinin hemen hepsini Arapça olarak kaleme alan Cemâl-i Halvetî'nin risalelerinin çoğu bazı sûre ve âyetlerin tasavvufî tefsir ve yorumlarıyla ilgilidir.⁴¹⁰

- 1- Tefsîrül-Fatiha ve'd-Duhâ
- 2- Risâletü hüviyyeti'l-mutlaka
- 3- Te'vîlü "hubbû'd-dünyâ re'sü külli hatî'tin"
- 4- Kitâbü'n-Nûriyye. Âyetü'l-kürsî'nin tefsiridir.
- 5- Risâletü'l-kevseriyye. Haşr süresinin son âyetlerinin atvâr-ı seb'a açısından tefsiridir.
- 6- Envârü'l-ilâhiyye.
- 7- Risâletül-İslâmiyye. Ferîdüddin Attâr'a ait bazı beyitlerin şerhidir.
- 8- Sirâcü's-sâlikîn ve minhâcü't-talibin. Müellif eseri önce Türkçe yazmış, daha sonra Arapçaya çevirmiştir.
- 9- Envârü'l-kulûb li-talebi rü'yeti'l-mahbûb. İsrâ sûresinin 70-73. âyetlerinin tefsiridir.
- 10- Esrârül-vudû' Yedi fasılda abdestin sırları anlatılır.
- 11- Risâletü'r-rahîmiyye. Eüzü bismelenin izahına dairdir.
- 12- Makale tevsîkiyye ve risale tevhîdiyye. Molla Câmî'nin kelime-i tevhidle ilgili bir beytinin şerhidir.
- 13- Habbetü'l-mahabbe.
- 14- Şerhu erba'îne hadisen kudsiiyyen. Kırk hadîs-i kudsînin şerhini ihtiva eder.
- 15- Te'vîlâtü erba'îne hadisen. Zühd ve takvaya dair kırk hadisin tefsir ve izahıdır.
- 16- Tefsîru "halekallâhü Âdeme 'alâ sûretih"
- 17- Sirâcü'l-kulûb. Kırk bir bab içinde bazı tasavvufî terimler incelenmiştir.

⁴⁰⁸ Mustafa Kara, "Şabaniyye-Bayramiyye Tarikatı Üzerine Bir Tetkik", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler, Ankara-1998, s. 171.

⁴⁰⁹ Cemâl-i Halvetî ile ilgili bir doktora tezi hazırlanmıştır. Muharrem Çakmak, Cemâl-i Halvetî hayatı, eserleri, tasavvufî düşüncesi ve Cemâliyye kolu, Atatürk Ü. SBE, Doktora Tezi, Erzurum-2000, 234 s.

⁴¹⁰ Mehmet Serhan Tayşi, a.g.m., s. 302-303.

18- Divançe⁴¹¹

19- Fasl fî âdâbi'z-zikr.

20- Risale fi ismeyni'l-a'zameyn

4.2.4. DEDE ÖMER RÛŞENÎ (ö. 892/1487)

Asıl adı Ömer olup lakabı Dede'dir. Daha çok şiirlerinde kullandığı Rûşenî mahlasıyla tanınmıştır. Babası hakkında bilgi bulunmadığı gibi anne tarafından dedesi olan Umur Bey'in de Yıldırım Bayezid'in emirlerinden Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Gazi Umur Bey olduğu, bir başka kaynakta ise Aydın oğlu Umur Bey olduğu belirtilmektedir.⁴¹² Sehî Bey ise onun Aydın ilinin Yenice köyünden olduğunu söylemektedir.⁴¹³ Araştırmacılar, Dede Ömer Rûşenî'nin doğum tarihini kesin olarak tespit edemezken⁴¹⁴ kaynaklar "Sıddîkî" diyerek nesebini Hz. Ebû Bekir'e dayandırmaktadırlar.

Yetişmesinde ve tasavvufa intisabında önemli rolü bulunan ağabeyi Alâeddin Ali, Anadolu'daki ilk Halveti tarikatının önde gelenlerindedir. Ömer Rûşenî, ilmî ve tasavvufî yönden tanınmış bir aile muhiti içinde yetişmiştir. Kaynakların birçoğuna göre medrese tahsilini Bursa'da yapmıştır. Bazı kaynaklar onun İstanbul'da da okuduğunu söylemektedir.⁴¹⁵

Dede Ömer Rûşenî'nin iyi bir medrese tahsili gördüğü, devrin ilim ve edebiyat muhitlerinden faydalanarak her iki bakımdan da iyi yetiştiği anlaşılmaktadır. Onun bu devrede yazdığı profan şiirler edebî muhitlerde beğenilmiştir.

Ömer Rûşenî, Bursa'da bir talebesine âşık olur. Çıkan çeşitli dedikodular üzerine Bursa'yı terk ederek önce Lârende'de bulunan ağabeyi Alâeddin Ali'nin yanına, daha sonra telkin ve tavsiyesiyle devrin büyük mutasavvıflarından, Halvetiyye tarikatının pîr-i sâni kabul edilen Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin (ö.

⁴¹¹ Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Kitaplığı, No: 2709.

⁴¹² Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşeni", TDVİA, C. 9, s. 81.

⁴¹³ Sehî Bey, a.g.e., s. 124.

⁴¹⁴ "Dede Ömer Ruşeni ve eserleri ile ilgili ilgili çalışma yapan Mustafa Uzun ve Orhan Kemal Tavukçu, Rûşenî'nin doğum tarihlerini belirten kaynakları incelemişler ancak kesin bir neticeye ulaşamamışlardır". Bkz. Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşeni", a.g.m., s.81, Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 18-19.

⁴¹⁵ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşeni", a.g.m., s. 81.

868/1463-64) yanına Bakü'ye giderek ona intisap etti. Kısa bir sürede seyr-i sülûkunu tamamlayarak Şirvânî'nin halifesi oldu ve Anadolu'da irşadla görevlendirildi. Ancak müşhidinden uzak kalmamak için onun rızasıyla Karabağ, Berdea ve Gence gibi civar bölgelerde irşada başladı.

Dede Ömer bir taraftan buralarda Sünnîliğin yayılmasına hizmet eden müessir bir şeyh olarak vazife yaparken bir taraftan da ilâhî nitelikte dinî-didaktik şiirler yazmaya başladı. Şeyhinin vefatından sonra da onun yerine geçti. Akkoyunlular'dan Uzun Hasan'ın, Karakoyunlular'ı yenerek Tebriz'i başşehir edinmesinin (872/1467) ardından İbrahim Gülşenî'yi göndererek kendisini davet etmesi üzerine Tebriz'e gitti ve sultanın hanımı Selçuk Hatun'un kendisi için yaptırdığı dergâha yerleşti (873/1468'den sonra). Bundan sonra Ruşenî, Uzun Hasan'ın sarayında her cuma günü âlim ve sanatkârlarla yapılan toplantılarda daima en büyük saygıyı gören bir şeyh olmuştur.

Dede Ömer Rûşenî, Uzun Hasan'ın vefatından sonra (1478) oğullan Sultan Halil (1478) ve bilhassa Akkoyunlular'ın en büyük hükümdarlarından, âlim ve sanatkârların koruyucusu olan Sultan Yâkub (1478-1490) zamanlarında da aynı saygı ve itibarı gördü. Kendisi de şair olan Sultan Yâkub çeşitli ihsanlarla daima Rûşenî'nin hizmetinde bulunarak Cihan Şah Hankahı'nı ona tahsis etti. Dede Ömer Rûşenî, Farsça bir şiiriyle övdüğü bu hükümdar zamanında Tebriz'de 892/1487'de vefat etti ve tekkesinin hazîresindeki türbeye defnedildi. Rûşenî'nin hayatındaki bu son yirmi yıllık Tebriz devresi, onun tasavvufî şöhretinin gittikçe artan bir şekilde yayıldığı, tasavvufî mesnevilerini kaleme aldığı, şair olarak da ününün arttığı, hatta yazdığı şiirlerin diyâr-ı Rûm'a ve İstanbul'a kadar ulaşıp onlara nazirelerin yazıldığı bir devredir.

Dede Ömer Rûşenî, bu dönemde birçok talebe ve halife yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları; İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534), Şahin Halvetî, Şeyh Demirtaş, Şeyh Hasan b. Mahmut Bayatî'dir.⁴¹⁶ Rûşenî'nin tasavvufî bakımdan diğer bir özelliği de Halvetiyye tarikatının esaslarından biri olan "esma-i seb'a"yı on ikiye çıkarmış olmasıdır.

⁴¹⁶ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 32-34.

Ömer Rûşenî'yi etkileyen şairlerin başında Mevlana gelir. Onun eserlerinden Neynâme, Miskinliknâme ve Çobannâme tamamıyla Mevlana tesirinde yazılmış mesnevilerdir.

Tasavvufî bir gelenekten beslenen ve kendisi de önemli bir mutasavvıf olan Ömer Rûşenî, şairdir. Şiirlerini tasavvufî düşünceyi yaymak için yazar. Şiir, şairin sûfî cephesinin coşkun bir tezahürüdür. Hz. Peygamber'e bağlılığını her fırsatta dile getirir. Ehl-i beyt sevgisi, özellikle Hz. Ali'ye bağlılığı şiirlerinde dikkat çeker. Şairin elli tuyugu bir hilye çerçevesinde bir araya getirerek oluşturduğu kompozisyon bu alanda Türk edebiyatının ilklerindedir.⁴¹⁷ Miskinnâme adlı mesnevisinde Türk Tasavvuf edebiyatının en tanınmış manzum tasavvuf tanımı yer almaktadır:

Tasavvuf terk-i da'vâdur dimişler
Dahı kıtmân-ı ma'nâdur dimişler

Tasavvuf terk-i kîl u kâle dirler
Hemân vecd ü semâ' ü hâle dirler

Tasavvuf hıfz-ı evkâta dimişler
Tasavvuf terk-i mâ fâte dimişler

Tasavvuf bâbıdur bezl ü sehânun⁴¹⁸
Tasavvuf beytidür mihr ü vefânun

Tasavvuf bir hidâyetdür Hüdâ'dan
Bunı ben söylemedüm bil hevâdan

Tasavvuf terk-i evtândur dimişler
Tasavvuf hecr-i ihvândur dimişler

Tasavvuf kalbi Hakk'a bağlamakdur
Yüregün 'ışk oduyla taglamakdur⁴¹⁹

⁴¹⁷ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 84-85, Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşeni", a.g. m. s. 82.

⁴¹⁸ Metinde "catânun" şeklinde geçen bu kelime, "sehânun" şeklinde olması gerektiğini düşünüyoruz.

Eserleri: 1- Divan: Türkiye'de ve Türkiye dışındaki pek çok kütüphanede mevcut yetmişten fazla nüshası bulunmaktadır.⁴²⁰

2- Çobannâme: Yazılış sebebinin belirtildiği Farsça mensur bir mukaddime ile başlayan eser. Mesnevi'deki "Mûsâ ile Çoban" adlı kıssanın Rûşenî tarafından yapılmış genişçe bir tercümesidir. Yaklaşık 1000 beyit kadar olup yirmi beş bölümden meydana gelen Çobannâme, mesnevileri içinde en erken kaleme alınanıdır ve, "Kıssa-i Çû-bân için ey ehl-i dil / Fahr-i cihan fahrini târih bil" beytindeki 'fahri-i cihan fahri' ibaresinin ebced hesabına göre 880/1475-76'da tamamlanmıştır. Çobannâme hakkında Hidayet Ünal bir çalışma yapmıştır.⁴²¹

3- Miskinlik kitabı (Miskinnâme): Bu eser, Rûşenî'nin mesnevileri içinde tamamıyla telif bir eser olması yanında onun tasavvufî anlayışını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. 889/1484'te tamamlanan ve Mevlânâ'nın Mesnevi'si gibi çağrışımlara dayalı bir yapı ve muhtevaya sahip olan eser, 100 beyti münâcâtan ibaret 128 beyitlik bir girişten sonra başlamakta, çoğunlukla "hikâyet" başlığı altında otuz dört bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerde Hz. Peygamber ve ashabının başından geçen ibret verici olaylar, evliya menkıbeleri, çeşitli hikâyeler daima tasavvufî bir yorumla anlatılmıştır. Miskinnâme 'nin önemli bir özelliği de bölümleri arasında, Türk tasavvuf edebiyatında ancak birkaç örneğine rastlanan manzum tasavvuf tariflerinden en tanınmış ikisinin yer almasıdır. "Der Be-yân-ı Tasavvuf Gûyed" ve "Ta'rîf-i Dîger" başlıkları altında toplam altmış dokuz beyit tutan bu tariflerin ardından "Sûfi tâ Mânend-i Hâk ne Şeved Pâk ne Şeved" (sûfi toprak gibi olmayınca tertemiz olamaz) ve "Der Ta'rîf-i Sûfi Gûyed" başlıklı iki bölümde de tasavvuf ehlinin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. 1181 beyit olan bu eser üzerinde Mustafa Uzun bir çalışma yapmıştır.⁴²²

4- Neynâme: Konusunu Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinden alan, aynı vezinde yazılmış bir tercüme ve şerh mahiyetindeki eser 1028 beyittir. Hâtimesiyle birlikte yirmi dört bölüm olan mesnevinin aslında belli bir adı yoktur. Başta ney konusunda yazılmış bazı bölümlerin ardından tasavvufî aşka dair izahların yapıldığı kısımlar

⁴¹⁹ Mustafa Uzun, Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Miskinliknâme mesnevisi, Marmara Ü. SBE, Doktora tezi, İstanbul-1982, s. 134-135.

⁴²⁰ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni, a.g.e., 275 s.

⁴²¹ Hidayet Ünal, Rûşenî Ömer Dede'nin Çobannâme Mesnevisi, (İnceleme-Metin) Atatürk Ü. SBE, YLT, Erzurum-2003, 297 s.

⁴²² Mustafa Uzun, a.g.t.

gelmektedir. Neynâme'nin Mustafa Uzun tarafından tenkitli metni hazırlanmıştır.⁴²³

5- Kalemnâme: "Der Sıfât-ı Kalem ü Medh-i O Gûyed" başlığını taşıyan mesnevi, yazmalarına göre değişmekle beraber yaklaşık 250 beyit hacmindedir. İlk 100 beytinde kalemden bahsedilmekte, geri kalan beyitlerinde bazı hikâyelerle tasavvufî yorumlar yer almaktadır. Hatimesi bulunmayan bu risale tamamlanmamış intibamı vermektedir. Bu mesnevi kimi çalışmalarda divanına alınmış, kimilerde ise müstakil bir eser olarak gösterilmiştir.⁴²⁴

Bu eserlerin dışında Dede Ömer Rûşenî'ye ait Arapça mensur eserler de bulunmaktadır. Bunlar: 1. Hâşiye alâ envârî't-tenzîl ve esrârî't-te'vîl 2. Tarîkat-nâme 3. Risâle fi't-tecvîd ve fi't-tasavvuf. Ayrıca kütüphane kataloglarında onun adına kayıtlı eserlere de rastlanmaktadır.⁴²⁵

4.2.5. HABÎB-İ KARAMÂNÎ (ö. 902 / 1496)

Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Halveti şeyhlerinden olan Habîb-i Karamânî, Niğde yakınlarındaki Ortaköy kasabasında doğdu. O dönemde Niğde, Karaman vilâyetine bağlı olduğu için Karamânî nisbesiyle tanınmıştır. Anne tarafından Hz. Ebû Bekir, baba tarafından Hz. Ömer soyundan geldiği rivayet edilir. Ailesi ve hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Lâmiî'nin, "Rum'dan Seyyid Yahya hazretlerine vardıkta akaid şerhi okurmuş" şeklindeki ifadesinden zahir ilimlerini tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

Habîb-i Karamânî'nin, Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî Seyyid Yahyâ Şîrvânî'ye intisap etmek için memleketinden ayrılarak Şirvan'a gittiği tarih belli değildir. Lâmiî'nin verdiği bilgiye göre Şirvan'a vardığında Seyyid Yahya'nın dervişleriyle karşılaşmış, onlara, "*Şeyhiniz bana bir günde Mevlâ'mı gösterebilir mi?*" diye sorunca şeyhin kıdemli müridlerinden Çankırı'nın Atkaracalar ilçesinde medfun Hacı Hamza Efendi'den şiddetli bir tokat yiyerek yere düşmüştür. Durumu öğrenen Yahyâ Şîrvânî onu huzuruna çağırıp. "*Buna takılma, çünkü dervişler gayretli olur. İş, senin sandığın gibi olabilir.*" diyerek gönlünü almış ve kendisini

⁴²³ Mustafa Uzun, Dede Ömer Rûşenî, Neynâme (Tenkitli Basım), İstanbul-1990

⁴²⁴ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 38.

⁴²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kemal Tavukçu, a.g.e. s. 38-43.

dervişliğe kabul etmiştir.⁴²⁶ Habib o gün şeyhin kendisine, “*Git şu pencerenin yanında dur, bu gece rüyanda ne görürsen gel bize anlat.*” dediğini, bu söz üzerine gidip pencerenin önüne oturduğunu nakleder ve o anda şeyhte fâni olduğunu kastederek, “*O geldi biz gittik.*” der. Habib Karamânî on iki yıl şeyhin hizmetinde bulunduktan sonra ondan hilâfet aldı. Anadolu’ya döndükten bir süre ikamet ettiği Ankara’da Hacı Bayrâm-ı Velî’nin kabrini sık sık ziyaret eden Habib Karamânî bir yere yerleşmeyip hayatını Aydın, Kayseri, Konya ve Karaman gibi şehirlere seyahatlerle geçirdi. Lâmiî Çelebi onunla Konya’da tanıştığını söyler. Kayseri’de Akşemseddin’in halifesi İbrahim Tennûrî ve Nakşibendî şeyhlerinden Emîr Efendi ile görüştü. Üç defa hacca gitti. Mekke’de Zeynî şeyhlerinden Abdülmütî Efendi ile sohbet etme imkânı buldu.⁴²⁷

Habîb-i Karamânî, İskilip’te Şeyh Yavsî Efendi’nin kızı ve Ebüssuûd Efendi’nin kız kardeşi Rukıye Hatun ile evlendi. Daha sonra buradan ayrılarak Amasya’ya gidip bir zaviye kurarak ibadet ve ilimle meşgul olmaya başlar. 902/1496 yılında bu şehirde vefat eder. Türbesi Mehmet Paşa imareti içindedir.

Seyyid Yahyâ Şîrvânî’nin beş meşhur halifesinden biri olan Habîb-i Karamânî, pîrdaşları Şükrullah Alâeddin er-Rûmî, Dede Ömer Rûşenî, Muhammed Bahâeddin Erzincânî ile birlikte bu tarikatın Anadolu’da yayılmasında önemli rolü olan bir sûfidir. Ancak tarikat daha çok Pîr Muhammed Erzincânî ve halifeleri vasıtasıyla devam etmiştir.⁴²⁸

ESERLERİ: 1. Risâle-i Makâmât-ı Sülûk: Bu mesnevi, Etvâr-ı Seb’a diye kayıtlara geçmiştir. Muhammed Erzincânî’nin “Makâmâtü'l-Ârifîn ve Maârifü's-Sâlikîn” adlı mesnevisinin küçük değişikliklerle aynısı olan Risâle-i makâmât-ı sülûk, 1250 beyit civarında bir mesnevidir. Eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir. Eser bir münacaat ile başlamaktadır. Sülûk ve halvete dair manzumelerden sonra nefsin mertebelerini konu alan yedi makam, etvâr-ı seb’a açıklanmıştır.⁴²⁹

⁴²⁶ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 214.

⁴²⁷ Kamil Şahin, “Habib Karamânî”, TDVİA, C. 14, s. 371.

⁴²⁸ Kamil Şahin a.g.m., s. 371.

⁴²⁹ Eserin Süleymaniye nüshası, Es’ad Efendi bölümü, No: 1321, Ali Öztürk, 16. Yüzyıl Halveti şiirinde Din ve Tasavvuf, Ankara Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-2003, s. 32-33.

2. Kitâbü'n-Nesâyih: Kaynaklarda Habib-i Karamânî'nin Kitâbü'n-Nesâyih adlı bir eseri olduğu kaydedilmekteyse de nüshasına rastlanamamıştır.

4.3. ZEYİNİYYE

Şeyh Zeynüddin Ebu Bekir Hâfi (ö. 838/1434-1435) tarafından kurulan Zeyniyye tarikatı Sühreverdiyye'nin bir şubesidir. Bu tarikatın Anadolu'da geniş muhite yayılıp şöhret bulması Zeynüddin Hâfi'nin ileri gelen halifesi Şeyh Abdullatif Kudsî (Abdullatif Makdisî, ö. 856/1452) ve halifeleri vasıtasıyla olmuştur. Özellikle Abdurrahim-i Rûmî (ö. 865/1460) ile gerçekleşmiştir. Osmanlı toplumunda bir dönem çok etkili olan Zeyniyye, aydın kişilerin intisap ettiği tarikat olarak adını duyurmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında Zeyniyye'nin pîrleri şu kişilerdir:

4.3.1. ŞEYH VEFÂ (ö. 896/1491)

Asıl adı Muslihiddin Mustafa b. Ahmet olup kaynaklarda Şeyh Vefâ, Ebu'l-Vefâ, İbnü'l-Vefâ, Vefâzâde gibi değişik şekillerde anılmaktadır.⁴³⁰ Doğum tarihi ile bilgilere kaynaklarda rastlanmamaktadır. Konya'da doğduğu için Vefâ-i Konevî denmektedir. İlk öğrenimini Konya'da yapmış, daha sonra Edirne'de Debbağlar Camii imamı Şeyh Muslihiddin'den ilim tahsil etmiştir. Hocası Muslihiddin Efendi'nin emriyle Zeyniyye'nin Anadolu'daki en önemli şeyhlerinden olan Abdullatif Kudsî/Makdisî'ye⁴³¹ (ö. 856/1452) intisap etmiş, onda seyr usulûkunu tamamlayarak irşad için hilafet almıştır.

Karamanoğlu İbrahim Bey'in iltifatlarına mazhar oldu. Karamanoğlu, onun adına Konya-Meram'da bir camii ve hangâh yaptırdı. Buraya Şeyh Vefâ başta olmak üzere yakınları ve bağlıları tarafından vakıflar tayin edilmiş, Konya Osmanlıların eline geçtikten sonra da Fatih Sultan Mehmet'in hükmüyle vakfedilen bütün bağlara ve bahçelere mevsiminde su verilmesi ve vakıf işlerinde çalışanların her türlü

⁴³⁰ Kaynaklarda ismi farklı şekillerde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, a.g.e., s. 130.

⁴³¹ Taşkoprülüzâde, a.g.e., s. 200, Abdullatif Kudsî hakkında geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, a.g.e., s. 76-84.

vergiden muaf tutulması kararlaştırılmıştır. İ. Hakkı Konyalı adı geçen camiye 864/1459 tarihinde konulduğu belirtilen 61 adet kitabın listesini incelemiştir.⁴³² İstanbul'a gelmeden önce Hicaz'a gitti. Fakat bu yolculuğu esnasında Rodos şövalyeleri tarafından casusluk töhmeti ile esir edildi. Karamanoğlu İbrahim Bey hadiseyi haber alır almaz bedellerini ödeyerek esaretten kurtarmıştır.⁴³³ Şeyh Vefâ'nın İstanbul'a Karamanoğlu İbrahim Bey'in 868/1464'den sonra geldiği tahmin edilmektedir.

Şeyh Vefâ için dönemin kaynakları; zâhiri ilimlerde mâhir, astronomiye vâkıf, mûsikîyi iyi bilen, vefk yazmakla tanınmış, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiirler yazan mühim bir mürşid-i kâmil demektedirler. Dönemindeki ilim ve devlet adamlarından Sinan Paşa, Molla Lutfi, Ahmet Paşa, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi, döneminin şair ve sanatkarlarından Safâyî, Balıkesirli Zâtî, Edirneli Sabâyî, Rumelili Şem'î, Hattat Kasım, Hattat Abdumuttalip b. Seyyid Murtaza gibi isimler onun müridi olmuşlardır.⁴³⁴ Sinan Paşa, onu müctehid alimlerden olduğunu kabul etmektedir. Tazarrunâme'sinde onun için bir na't-ı şerîf yazan Sinan Paşa, Şeyh Vefâ'yı şöyle medhetmektedir: *"...Şol Halîl-hullet ki fütüvvet iklimine şâh olmuş; şol Yûsuf-sîret ki gönül Mısır'na pâdişâh olmuş, şol Mûsî-sıfat ki nefis Fir'avn'ını gark itmiş, şol Kelîm-hamiyyet ki tabî'at iclini hark itmiş, şol Mesîh-dem ki her dem cehl emvâtını ihyâ ider, şol 'Îsî-nefes ki dâyim gönül marazlarına şifâ ider. Şol Mustafâ-hû[y] ki lutfi 'âleme irmiş, şol Muhammed-hulk ki halkı hulk-ile tutmuş. Şol Bâyezîd-vakit ki 'âriflere server olmuş, şol Cüneyd-zemân ki zühd ehline mihter olmuş, şol 'ârif-i Rabbânî ki 'ilmi hemîn 'ilm-i Hak olmuş..."*⁴³⁵

Şeyh Vefâ'nın müridlerinden olan Veliyyüddinzâde'nin oğlu Ahmet Paşa, onu divanındaki 13 beyitlik medhiyesinde şöyle tavsif etmektedir:

Sen ol âyîne-i nûr-ı hüdâsın
Ki her bir sûrete ma'nî-nümâsın

Dilün hikmet kilîdinün dilidür

⁴³² Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, a.g.e., s. 137.

⁴³³ Mecdî, a.g.e., C. 1, s. 254, Abdülkadir Erdoğan, Fatih Mehmet Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ, Hayatı ve Eserleri, İstanbul-1941, s. 11.

⁴³⁴ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, a.g.e. s. 143.

⁴³⁵ Sinan Paşa, Tazarru'nâme, a.g.e., s. 289-290.

Emîn-i Mahzen-i sırr-ı Hudâsın

Rumûz-ı küntü kenzün râz-dârı
Emânet-dâr-ı genc-i Mustafâsın

Senündür nutk-ı ‘Îsâ hüsn-i Yûsuf
Ki hem cân-bahşsın hem dil-rübâsın

Yed-i Kudretle virdün her mürîde
Hızır seccâdesin Mûsâ ‘asâsın⁴³⁶

İstanbul’da Fatih Sultan Mehmet’in ilgi ve iltifatını gören Şeyh Vefâ, dönemin ilim ve kültür çevrelerinin dikkatini çekmiştir. Padişah daha sonra adına, nispetle Vefâ denilen semte bir cami ve çifte hamam yaptırmıştır. Caminin çift fonksiyonlu olduğu, herkese açık olmakla beraber tevhidhâne olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet, Şeyh Vefâ için içindeki binalarla birlikte caminin yakınında bulunan araziye ve Çorlu’ya bağlı Kepelim köyünü temlik etmiş, Şeyh Vefâ da caminin yanındaki arazi üzerinde derviş hücreleri, kütüphane, dervişler için evler ve imaretler niteliğinde bir mutfak yaptırmıştır. Daha sonra 890/1485 tarihinde Fatih’in temlik ettiği araziler ile kendi kitaplarını ve araziler üzerinde yaptırdığı bazı binaları vakfetmiştir. Vakfedilen kitapların tasavvufun yanısıra tefsir, hadis, fıkıh, kelam, felsefe, mantık, belağat, gramer, tıp, astronomi gibi muhtelif ilim dallarına ait oluşu Şeyh Vefâ’nın ilgi alanının genişliğini ve ilmî seviyesinin yüksekliğine de işaret etmektedir.⁴³⁷

Şeyh Vefâ, halktan uzak kalmayı sever, halveti sohbe tercih ederdi. Muayyen vakitler dışında dışarı çıkmazdı. Devrinin ileri gelenleri kapısından ayrılmazlar, buna rağmen kendi belirlediği vakit dolmadıkça yanlarına çıkmazdı. Dünyalık sahiplerine fazla iltifat etmeyip fakirlerle sohbeti tercih ederdi. Bir keresinde Fatih Sultan Mehmet, onunla bir araya gelip sohbet etmek istemiş ama o buna razı gelmemişti. Sultan II. Bayezid aynı dilekte bulunduğu onunla da birlikte olmak istememişti. II. Bayezid Şeyh Vefâ’nın cenaze namazına katılmış,

⁴³⁶ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. 27-28.

⁴³⁷ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e. s. 138-139.

mübarek yüzünü görebilmek için kefenin baş kısmını açtırmak istemiş, çevredekilerin “Şeriata uygun değildir” demelerine rağmen ısrar ederek yüzüne bakmıştır.⁴³⁸

Şeyh’in menkıbeleri ve güzel sözleri meşhurdur. Birgün kendisine: “Şeyh Muhyiddin Arabî; Firavun hakkında tertemiz olarak öldü, diyor. Siz ne dersiniz?” diye sordular. “Keşke bizim hakkımızda da böyle şehadet eden iki mü’min bulunsaydı.” diye cevap vermiştir. Yine birgün: “Hallac-ı Mansur’un Ene’l-Hak, demesine ne dersiniz?” diye sordular. “Ya ene’l-bâtıl mı deseydi?” diye buyurdu.⁴³⁹

Şeyh Vefâ, Mecdî Mehmet Efendi’nin tesbitine göre Hicri 896 senesinin Ramazan ayının ikinci günü (9 Temmuz 1491) vefat etmiştir.⁴⁴⁰ Vefatına “ilâ rahmeti Rabbih” ve “huld-ı berîn” terkipleriyle tarih düşürülmüştür.⁴⁴¹

ESERLERİ: 1. **Makâm-ı Sülûk:** Tasavvuf ve ahlakla ilgili olup Türkçe ve 396 beyitten meydana gelen manzum bir eserdir. Tasavvuftaki 7 makam; *seyr lillah, seyr alallah, seyr maallah, seyr fillah, seyr anillah, seyr billah* sırasıyla anlatılmaktadır.⁴⁴²

2. **Sâz-ı İrfân:** Şeyh Vefâ’nın Türkçe birçok rubâileri ve diğer manzumeleri vardır. Bu eser Makâm-ı Sülûk ile aynı numaradadır. Toplam 38 varaktır.

3. **Şiirler Risalesi:** Tasavvufi mahiyette olup manzumdur. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde yazdığı şiirlerden oluşur. Mevzularına göre bölümlere ayrılmış ve her bölüme başlık konmuştur.⁴⁴³

4. **Evrâd-ı Vefâ:** Eser Arapça olup içinde dualar, salavatlar ve zikirler bulunmaktadır. Eser 11 yapraktır.⁴⁴⁴

5. **Ruznâme-i Vefâ:** Astronomiye ait bir eserdir.⁴⁴⁵

⁴³⁸ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 200.

⁴³⁹ Lamiî Çelebi, a.g.e., s. 708.

⁴⁴⁰ Mecdî, a.g.e., C.1, s.254. *Metinde geçen “isneyn” ifadesi hem pazartesi hem de ikinci gün anlamında kullanılmaktadır.*

⁴⁴¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., C. 1, s. 216.

⁴⁴² Süleymaniye Ktb. İbrahim Efendi, nr.652.

⁴⁴³ Süleymaniye Ktb. Fatih bl. Nr. 3899, “Makâm-ı Sülûk, Sâz-ı İrfan ve Türkçe Şiirler” adlı eserlerini inceleyen bir doktora tezi yapılmıştır. Avni Erdemir, Muslihu’d-din Mustafa İbn Vefa hayatı, eserleri, tesirleri ve manzum eserlerinin tenkidli metni, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1999, 368 s. “Şeyh Vefâ’nın “Derviş olayım dersin” nakaratlı Türkçe 8 rubaisi, Cebbarzâde diye bilinen Mehmet Arif b. Şakir tarafından “Dâfiu’z-zulem li kulûbi’l-ümem: Şerhu nutki Şeyh Vefâ” adıyla şerhedilmiştir”. Bu şerhin müellif nüshası Üsküdar, Hacı Selimağa kütüphanesi, Hüdâyî bl. Nr.544, vr. 1b-43b’dedir.

⁴⁴⁴ Süleymaniye Ktb. Yazma Bağışlar bl. Nr. 222

6. Yedi Yıldızın Ahkamı: Türkçe yazılmış olup yedi günün ahkamından ve yedi gezegenin bu konudaki etkilerinden bahseder.⁴⁴⁶

7. Melhame: Uzaydaki yıldız ve gezegenlerin durumlarına göre insanların yeryüzünde davranışları hakkında bilgi vermektedir.⁴⁴⁷

4.3.2. KUTBUDDİNZÂDE (ö. 885/1480)

Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmet devri âlimlerinden İznikli Kutbuddin Mehmet'in (ö. 821/1418) oğludur. Hz. Peygamberin neslindedir.⁴⁴⁸ Asıl adı Mehmet b. Mevlâ Kutbuddin İznikî'dir. Babası Kutbüddin İznikî'ye nispetle Kutbuddinzâde diye tanınmıştır.⁴⁴⁹ Şer'î ve aklî ilimleri Molla Fenâri'den okuyan Kutbuddinzâde memleketi İznik'te müderrislik, kadılık ve müftülük yaptı. Daha sonra tasavvufa meyleden Kutbuddinzâde'nin,⁴⁵⁰ bir eserinde Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin el-Hâfi'yi yüce vasıflarla anması bu tarikata mensup olabileceğini göstermektedir.⁴⁵¹

Fatih Sultan Mehmet'in Eğriboz ve Boğdan seferlerine katılan Kutbuddinzâde, *Münevirü'd-da'avât* adlı eserinde bu seferlerde ordunun muzaffer olması için askerin okuması gereken duaları derlediğini, Rodos adasının fethinde bulunup askeri teşvik için Türkçe bir risale hazırladığını ve burada fethin gerçekleşmesi için okunması gereken duaları yazıp askere dağıttığını söyler. Veziriazam Mahmut Paşa ile çok yakın dosttur.⁴⁵²

885/1480 yılında İznik'te vefat eden Kutbuddinzâde, babasının yanına defnedilmiştir.

⁴⁴⁵ Süleymaniye Ktb. Yazma Bağışlar bl. Nr. 3091

⁴⁴⁶ Süleymaniye Ktb. Şehid Ali bl. Nr.2795/12

⁴⁴⁷ Eserin tek nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Yeniler bl. Nr. 302/1'dedir. Eserle ilgili bir YLT yapılmıştır. Faysal Okan Atasoy, *Melhame-i Şeyh Vefâ*, (Giriş-Metin-Sözlük), Marmara Ü. TAE, YLT, İstanbul-2001, 162 s.

⁴⁴⁸ Ahmet Kartal, "Kutbuddin b. Mehmet İzniki ve Râhatu'l-Kulûb İsimli Eseri" a.g.m., s. 518.

⁴⁴⁹ Reşat Öngören, a.g.m., s. 489.

⁴⁵⁰ Nihat Azamat, a.g.t., s. 66.

⁴⁵¹ Reşat Öngören, a.g.m. s.489, *Mustafa Kara, Kutbuddinzâde'yi Zeyniyye şeyhi olduğunu söylemektedir*". "XV. yüzyıl Tasavvuf Kültürüne Genel Bakış", a.g.m., s. 20.

⁴⁵² Reşat Öngören, a.g.m. s. 489.

ESERLERİ: 1. **Fethu miftâhu'l-gayb** : Sadreddin Konevî'nin "Miftâhu'l-gayb" isimli eserinin şerhidir. Fatih Sultan Mehmet'in isteği üzerine kaleme almış olup 874/1469'da tamamlamıştır.⁴⁵³

2. **et-Ta'birü'l-münif ve't-te'vîlü's-şerif**

3. **Münevvirü'd-da'avât**

4. **Tenvîrü'l-evrâd. (Risâle fî evrâdi'l-meşâyihi'l-kibâri's-sikât)**⁴⁵⁴ Zeynüddin el-Hafî'nin derlediği "Evrâd-ı Zeyniyye"nin şerhidir. 863/1459'da telif edilmiştir.

5. **Şerhu 'subhâneke mâ 'arafnâke hakka ma'rifetike'**

6. **Risâle fî kavli'n-nebî (a.s.) 'el-'ulemâ'ü veresetü'l-enbiyâ'** 863/1459'da telif edilmiştir.⁴⁵⁵

7. **Müzîlü's-şek fî aksâmi'l-kefere (Risâle fî kavli ibn 'Arabî fî îmânî fir'avn)** Bu eserde İbnü'l-Arabî'nin Firavun'un imanı ve kafirlerin cehennemdeki durumu ilgili görüşlerini açıklamıştır. Bu eser, 871/1466'da yazılmış olup çok ciddi tartışmalar meydana gelmiştir. Doğabilecek kargaşa başta Sadrazam Mahmut Paşa olmak üzere birçok alim ve şeyhin gayretiyle önlenmiştir.

8. **Risâle fî hikmeti halkı'l-humle**

9. **Risâle ihticâcî Âdem ma'a Mûsâ aleyhime's-selâm (Risâletü'l-ecvibe beyne Âdem ve Mûsâ)**⁴⁵⁶

10. **Mürşîdü'l-müteehhilîn**⁴⁵⁷

11. **Risâle fî hakk kamle**⁴⁵⁸

12. **Risâletü's-sücûdiyye ve'l-iftâriyye**⁴⁵⁹

13. **Zübdetü't-tahkîk ve'n-nüzhetü't-tevfik**⁴⁶⁰ Kutbüddinzâde İznikî'ye atfedilen başka eserlerde bulunmaktadır.⁴⁶¹

⁴⁵³ Fatih Kataloğu, s. 48.

⁴⁵⁴ Fatih Kataloğu, s. 49.

⁴⁵⁵ Fatih Kataloğu, s. 49.

⁴⁵⁶ Fatih Kataloğu, s. 49.

⁴⁵⁷ Fatih Kataloğu, s. 49.

⁴⁵⁸ Fatih Kataloğu, s. 49.

⁴⁵⁹ Fatih Kataloğu, s. 49.

⁴⁶⁰ Fatih Kataloğu, s. 50.

⁴⁶¹ Bkz. Reşat Öngören, a.g.m. s. 489-490.

4.3.3. ABDURRAHÎM-İ RÛMÎ (ö. 865/1460'dan sonra)

XV. yüzyıl mutasavvıf-şairlerinden olan Abdurrahîm-i Rûmî, Merzifon'da doğdu. Sarı Dânişmend lakabıyla tanınan Emir Aziz'in oğludur. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Mısır'a giderek Sühreverdiyye tarikatının Zeyniyye kolu kurucusu Zeynüddin el-Hâfi'ye (ö. 838/1434) intisap edip seyr-i sülûkunu tamamladı. Daha sonra şeyhiyle birlikte Horasan'a gitti ve orada –özellikle Herat'ta- birkaç yıl kaldı. Çeşitli menakıblarda Akşemseddin ile birlikte Zeynüddin el-Hâfi'ye intisap etmek için beraber yola çıktıkları yazsa da yapılan araştırmalar bu rivayetlerin doğru olmadığını göstermektedir.⁴⁶²

Şeyh Zeynüddin el-Hâfi'den çeşitli tasavvufî eserleri hem okutmak hem de tercüme etmek için icazet almıştır. Ayrıca Zeyniyye tarikatına girmek isteyenlere de müridlik yapabileceğine dair hilafet görevi de verir. Bu icazetnameleri aldıktan sonra Anadolu'ya doğru yola çıkan Abdurrahîm-i Rûmî'nin arkasından hocası ve şeyhi Zeynüddin el-Hâfi'nin söylediği şu sözü meşhur olmuştur: “Bir aşk kütüğü yaktık, diyâr-ı Rûm'a attık.” Anadolu'ya dönen ve doğum yeri Merzifon'a yerleşen Abdurrahîm-i Rûmî, burada ölümüne kadar irşadla meşgul oldu.

Abdurrahîm-i Rûmî'nin ününü duyan padişah, ondan daha geniş kitlelerin istifade edebilmesi için Merzifon'daki Çelebi Sultan Mehmet medresesinde müderrislik görevi verir. Bazı kimselerin müderrislik görevini ve tayin edilen ücreti kabul etmesini, dünyaya rağbet etmesi şeklinde yorumlamalarına; “*Gaddar nefsin hırs ve tamahkar ağzını kapatmak için çeşitli eller yerine hükümdarın yüksek elini tercih ettik*” diyerek cevap verir. Menkıbelerde İstanbul'un fethinden sonra vâkî olan davet üzerine İstanbul ve Edirne'ye gittiği, Akşemseddin ile birlikte Ayasofya'da papazlarla dînî münakaşalar yaptıkları anlatılır.⁴⁶³

Âşıkâne şiirleriyle dolu bir de divanı bulunan Abdurrahim-i Rûmî'nin bir sehl-i mümteni' örneği olan;

Tövbe yâ rabbi hatâ râhına gittiklerime

Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime

beyti meşhurdur. Abdurrahîm-i Rûmî, muhtemelen 865/1460'dan sonra vefat

⁴⁶² Azmi Bilgin, “Abdurrahîm-i Rûmî”, Allah Dostları, İstanbul-1995, C. 7, s. 388.

⁴⁶³ Azmi Bilgin, “Abdurrahîm-i Rûmî”, a.g.m., s. 389.

etmiştir.⁴⁶⁴ Zeynüddin el-Hâfi'nin Abdurrahîm-i Rûmî'ye verdiği 832/1428 tarihli icazetnamenin metni Nefehât Tercümesi'nde yer almaktadır.

Kendisinden bahseden kaynaklarda İrşâdü'l-enâm, Vesâyâ, Dîvançe-i İlâhiyyât ve Işknâme adlı eserleri olduğu kaydedilmekte ise de bunlardan sadece 'Işknâme'si'⁴⁶⁵ günümüze kadar gelmiştir.

Yine deryâ gibi cûş itdi ışkun
Başımı ışk ile hûş itdi ışkun

Kadeh sundı elüme içdüm anı
Delürdüm beni serhûş itdi ışkun

Gehî aklum götürdi virdi idrâk
Gehî bî-akl u bî-hûş itdi ışkun

Giderdi levh-i dilden nakş-ı gayrı
Muhabbetnâme menkûş itdi ışkun

Bu dünyânun yuvasında öterken
Uçurup bir acîb kuş itdi ışkun

Sürüp Abdurrahîm'i himmetiyle
İletdi mürşide tuş itdi ışkun

Hakkında Berin Taşan tarafından müstakil bir çalışma yapılmıştır.⁴⁶⁶

4.3.4. ÂŞIK PAŞAZADE (ö. 890/1485)

Asıl adı Derviş Ahmet, mahlası Âşıkî'dir. Anadolu Selçuklu Devleti'ni sarsan Babaî isyanının lideri Baba İlyas'ın soyuna mensup olup Garibnâme müellifi Âşık Paşa'nın (ö. 733/1332) torunudur. Dedesi Âşık Paşa'ya nispetle Âşıkpaşazâde adıyla

⁴⁶⁴ "Işknâme adlı manzum eserinin telif tarihi 865/1460 olduğuna göre vefatı bu tarihten sonra olmalıdır".

⁴⁶⁵ İÜ ktp. TY. nr.1359.

⁴⁶⁶ Nihat Azamat, "Abdürrahim-i Rûmî", TDVİA, C. 1, s. 293.

anılır. 803/1400 yılında Amasya sancağının Mecitözü kazasına bağlı Elvan Çelebi köyünde doğdu. Vefaiyye tarikatına mensup olan aile çevresinde ve tekke ortamında yetişti, çok gezdi ve zamanın ünlü şahsiyetleriyle tanıştı. Gençlik yıllarında bir müddet Geyve’de Yahşi Fakih’in evinde kaldı. Fetret devrinin bazı olaylarına ve II. Murat ile Düzmece Mustafa arasındaki mücadeleye şahit oldu. Konya’da Zeyniyye tarikatı şeyhi Abdüllatif el-Kudsî’den el aldı.⁴⁶⁷ 1437’de hacca gitti, dönüşte Mısır’a uğradı. Daha sonra Paşa Yiğitoğlu İshak Bey’in himayesinde bir müddet Üsküp’te kaldı. II. Murat’ın bazı seferlerine katıldı ve onun iltifatını kazandı. İstanbul’un fethine de katılan Âşıkpaşazâde, Fatih Sultan Mehmet’in şehzadeleri Mustafa ve Bayezid’in sünnetleri münasebetiyle 1457 yılında Edirne’de yaptırdığı şenliklere katıldı; bu sırada Fatih’ten bazı ihsanlar gördü.

Hayatının daha sonraki dönemini, bugün İstanbul-Fatih’te bulunan Âşıkpaşa Mescidi’nde, Zeyniyye tarikatı şeyhi olarak irşad faaliyetleriyle geçiren Âşıkpaşazâde, 874/1469’da kızı Râbia’yı müridi Şeyh Seyyid Velayet’le evlendirdi. 881/1476 yılında İstanbul’da inzivaya çekildi.⁴⁶⁸ Meşhur eseri Tevârih-i Âl-i Osman’ı⁴⁶⁹ tamamladığı 1484 yılında yaşı seksenbeş civarında idi. Ölüm tarihi de 1484’ten sonrası kabul edilmektedir.⁴⁷⁰

Eserinde manzumeleri de bulunmaktadır. Manzumelerinde zaman zaman dünyanın geçiciliğini anlatır.

Cihân kimseye vefâ itmemişdür

Di kimdür kim gele ya gitmemişdür

Benem sultân benem hâkân diyenler

Yalan da‘vî-y-ilen mi gitmemişdür

Gelen geçer konan göçer ‘Âşıkî

Du‘âsı makbûl olan geçmemişdür⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Nihat Azamat, a.g.t., s. 111, Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, a.g.e., s.126.

⁴⁶⁸ Nihat Azamat, a.g.t., s. 112, Reşat Öngören, a.g.e., s.127.

⁴⁶⁹ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Fatih Dönemi Tarih Yazıcılığı bölümü.

⁴⁷⁰ Abdülkadir Özcan, “Âşıkpaşazâde”, TDVİA, C. 4, s. 6-7.

⁴⁷¹ Âşık Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. K. Yavuz, Y. Saraç, İstanbul-2010, s. 366. Son beyitte vezin problemlidir.

Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i ‘Osmân’ı bir menakıbnâme tarzında yazmıştır. Aynı zamanda nasihatnâme türüne örnek olarak da sayılabilecek beyitlerin bulunduğu bu eserin tamamını menakıbnâme olarak da kabul etmek mümkündür. Bu durum onun tasavvufi kimliği ile de alakalıdır.

4.3.5. TACÜDDİN İBRAHİM-İ KARAMANÎ (ö. 872/1467)

Aslen Manavgatlı olan Tacüddin İbrahim’in babası Yahşı Fakih’tir. Eğirdir’de Pîrî Halife Hamîdî’nin yanında zahiri ilimleri tahsil ettikten sonra Zeyniyye tarikatı şeyhi Abdülatif Kudsî’nin Konya’ya geldiğini duyunca hocası ile birlikte ziyaretine gidip ona intisap etmişlerdir. Şeyh Abdülatif Kudsî’nin isteği üzerine Pîri Halife, Molla Tacüddin’i şeyhin yanında bırakarak memleketine dönmüş, Tacüddin İbrahim ise bir müddet Konya’da kaldıktan sonra şeyhiyle birlikte Bursa’ya gitmiştir. Orada seyru sülûkunu tamamlamış ve Şeyh Abdülatif Kudsî’nin 856/1452’de vefatı üzerine makamına oturmuştur.⁴⁷²

Abdülatif Kudsî’nin vefatından sonra Tacüddin İbrahim, müridleriyle birlikte şeyhin kabri yanında uzun müddet evrâd u ezkâra devam etmiştir. Bunun üzerine Kudsî’yi çok eskiden tanıyıp seven İranlı tüccarlardan Hoca Bahşâyîş kabrin etrafındaki arsayı satın alarak dervişler için zaviye, mescid ve abdesthane yaptırır. Daha sonra buraya bazı hayır sahipleri, gelirleriyle dervişlerin ihtiyaçları karşılanmak üzere bir kısım dükkan, ev ve değirmen vakfetmiş, Fatih Sultan Mehmet tarafından da Yıldırım Camii’ne giden sudan bir parmak bu külliyyeye verilmesi emredilmiştir. Tekkenin yanındaki suyun vaktiyle bizzat Abdülatif Kudsî tarafından bulunduğu söylenir.⁴⁷³

Bir ara Uludağ’da inzivaya çekilen Tacüddin Karamani’nin dergahı müridleriyle dolup taşmış, onun tarikatı devrinin en popüler tarikatlarından biri olmuştur. Dergahın hizmetlilerinden birinin “Bir gece Şeyh Tacüddin’in irşat halkasına toplanan talebelerine yüzon tabak yemek dağıtması⁴⁷⁴” Zeyniyye tarikatına gösterilen rağbetin bir ifadesidir. Mehmet b. Sa’di, Bursa Vefeyâtı’nda, Fatih Sultan

⁴⁷² Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e., s. 95, Taşköprülüzâde, a.g.e., s.115.

⁴⁷³ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e., s. 96.

⁴⁷⁴ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 115.

Mehmet'in veziri ve musahib hocalarından Bursalı şair Ahmet Paşa'nın Rumeli'nde bir harp sırasında askerlerinin mağlup olmasından endişe edince Şeyhi Tacüddin İbrahim'in ruhaniyetinden yardım istediğini belirtmektedir.⁴⁷⁵ Şeyh Tacüddin İbrahim'in Anadolu'nun yanısıra Arap ve Acem'den de pekçok müridi bulunmaktadır. Ahmet Paşa'nın divanında, Tacüddin İbrahim'i medheden bir de şiiri bulunmaktadır.⁴⁷⁶

Emîn-i mahzen-i esrâr Şeyh Tâcüddîn
Bahâr-ı ravza-ı envâr Şeyh Tâcüddîn

Dili hazâ'în-i hikmet kilîdine miftâh
Emîn-i Ahmed-i Muhtâr Şeyh Tâcüddîn

Nesîm-i lûtfi deminden zülâl-ı feyzi ile
Cihânı eyledi gül-zâr Şeyh Tâcüddîn

Şeyh Tacüddin İbrahim Karamânî, Bursa'daki dergahta 16 yıl irşad vazifesini gördükten sonra Safer 872 / Eylül 1467'de vefat etmiş, şeyhi Abdülatif Kudsi'nin yanına defnedilmiştir. Bursalı Ahmet Paşa kabrinin üstüne türbe yaptırmış ve şeyhinin vefatına bir de tarih düşürmüştür:

İntekale'ş-şeyhu ve târîhahû
Kadsekallâhu bi-sırrın refî' (872)⁴⁷⁷

4.4. NAKŞİBENDİYYE

Şeyh Bahaeddin Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından kurulan Nakşibendiyye, Anadolu ve Rumeli topraklarında geniş muhite yayılıp şöhret bulması, Ubeydullah Ahrar'ın (ö. 893/1488) XV. yüzyılın ikinci yarısında hilafet vererek Anadolu'ya gönderdiği Abdullah-ı İlahî (ö. 896/1491) ve Ahmed-i İlahî ile onların halifeleri vasıtaları ile olmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısındaki Nakşibendiyye pîrleri şu kişilerdir:

⁴⁷⁵ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, a.g.e., s. 97.

⁴⁷⁶ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. 29.

⁴⁷⁷ “Şeyh intikal etti ve tarihi / Allah seni yüce bir sır ile takdis etsin”. Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s.455.

4.4.1. UBEYDULLAH-I AHRAR (ö. 893/1488)

Adı, Ubeydullah-ı Ahrâr b. Mahmûd b. Şehâbeddin Ahmet eş-Şâmî es-Semerkandî⁴⁷⁸ olup 806/1404 Taşkent'e bağlı Bağıştan'da doğdu. Hz. Ömer neslinden olup ilim ve irfan ehli bir ailedendir. Kendisinin eğitimiyle dayısı Şeyh İbrahim Şaşı meşgul oldu. Temel ilimleri Taşkentte okudu. Daha sonra yine dayısının teşvikiyle Semerkand'a gitti. Orada Uluğ Bey medresesinde Nizameddin Hamûş'un talebesi oldu. Semerkand'dan Buhara'ya geçti. Orada Şeyh Hamîduddin Şaşı'nin sohbetlerine katıldı. Buhara'dan Herat'a geçerek Seyyid Kasım Tebrîzî'nin yanına vardı. Tebrîzî, Ahrâr'ın çok istifade ettiğini belirttiği üstadıdır. Herat'ta ayrıca Bahaeddin Ömer Horasani ile tanıştı. İlim ve irfan yolunda geçen bu seyahatlerden sonra Ubeydullah Ahrâr, nihayet Çiganyan'da Yakub Çerhî'yi buldu, ona intisap etti, hilafeti ondan aldı. Şahsî kabiliyeti ve daha önce görüştüğü şeyhlerden aldığı feyz sayesinde Yakub Çerhî'nin yanında kısa zamanda seyr ü sulûkunu tamamladı, şeyhinin iltifat ve sevgisine mazhar oldu. Bir kısmı ilim muhitinden, bir kısmı devlet ricalinden, diğer bir kısmı da halkın muhtelif kesimlerinden olmak üzere pekçok mürid ve halife yetiştirdi. Maişetini temin için çiftçilik yapardı. Cenab-ı Hakk'ın verdiği bereket sayesinde zengin oldu. Servetinden gerek çalışarak emek karşılığı gerekse onun ihsanlarıyla binlerce insan istifade etmiştir. Vefatı 893 Rebûlevvel / Mart 1488'dir. Kabri, Semerkant'ta Şeyh Kefşir mahallesindedir.⁴⁷⁹

ESERLERİ: 1. Urvetü'l-Vüskâ 2. Enîsü's-Sâlikîn⁴⁸⁰

Ubeydullah-ı Ahrar'ın yanında yetişen ve ondan hilafet alan Abdullah-ı İlâhî (ö. 896/1491) ve Ahmed-i İlâhî (ö. XV. yy.) Fatih döneminde Anadolu'ya gelmişler ve Nakşibendi tarikatının Osmanlı sahasında yayılmasını sağlamışlardır.

4.4.2. ABDULLAH-I İLÂHÎ (ö. 896/1491)

Kütahya'nın Simav kasabasında doğdu. Molla İlâhî veya Abdullah Simâvî olarak da tanınır. İlk öğrenimine doğduğu yerde başladı. Daha sonra devrin ilim merkezi İstanbul'a giderek Zeyrek Medresesi'nde tahsiline devam etti. Kendisinden

⁴⁷⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, Keşfü'z-Zünûn Zeyli, İstanbul-1945, C . 1, s. 149.

⁴⁷⁹ Hasan Kamil Yılmaz, "Ubeydullah-ı Ahrar" Sahabeden Günümüze Allah Dostları, İstanbul-1995, C .7, s. 444.

⁴⁸⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., s. 149.

ders okuduğu Mevlânâ Ali et-Tûsî ile Horasan bölgesine gitti. Bir müddet sonra tasavvufa meylettii ve sûfilerle birlikte olmaya başladı. Tasavvufa olan meyli, kitaplarını satıp paralarını fakirlere dağıtacak derecede hayatını etkilemiştir. Semerkant'a gidip devrin en meşhur mutasavvıflarından Ubeydullah Ahrâr'a intisap etti. Seyrû sülûkunu tamamlayıp icazet aldıktan sonra Buhara'ya geçti. Bir yıl, yani dokuz erbain çıkarıncaya kadar Bahâeddin Nakşibend'in mezarının yanında ibadet ve tefekkür hayatı yaşadı. Bu manevî ilişki, onun Üveysi-meşrep bir sûfi olarak tanınmasına sebep oldu. Tekrar Semerkant'a dönen Abdullah-ı İlahîye mürşidi, görev alanı olarak Anadolu'yu gösterdi. Simav'a dönerken uğradığı ilim merkezlerinde devrin âlim ve sûfileriyle görüşerek sohbetlerde bulundu. Bunların en önemlilerinden biri, Herat'ta görüştüğü Molla Abdurrahman-ı Câmî idi.⁴⁸¹

Abdullah-ı İlahî Simav'a dönünce dergâhını kurarak Nakşibendîliği yaymaya başladı. Medrese ilimlerini de bildiği için çevresinde toplananların sayısı hızla arttı ve kısa sürede şöhreti İstanbul'a kadar yayıldı. Böylece Lâmiî Çelebi'nin ifadesiyle. Tarîk-ı hâcegân âvâzesi vilâyet-i Rûm'a münteşir oldu.” Bir müddet sonra padişah tarafından İstanbul'a gelmesi teklif edildi. Ancak o, bu daveti ihtiyatla karşıladı. Fakat Fâtih davetinde ısrar edince, Semerkant'tan kendisiyle beraber Anadolu'ya gelen müridi Emîr Ahmed-i Buhârî'yi İstanbul'a gönderdi. Emîr Buhârî, durumu Farsça bir beyitle üstü kapalı bir şekilde şeyhine bildirdi.

Bu hengâmede gönlü rahat tutmak daha doğrudur

O, yârin eteğine yapışmış ve bir kenara çekilmiştir.

Bunun üzerine Abdullah-ı İlahî –kaynakların belirttiğine göre- başka etkenleri de gözönünde bulundurarak İstanbul'a gitmeyi erteledi.⁴⁸²

Fâtih Sultan Mehmet'in 886/1481'de ölümünden sonra Manisalı Kazasker Çelebi Muhyiddin'in ısrarlı davetleri üzerine İstanbul'a gitmeye razı oldu. Çelebi'nin kendisi ve dervişleri için hazırladığı derviş hücrelerinde oturmayı reddedip metruk olan Zeyrek Medresesi'nde ikamet etmeye başladı. Kısa sürede büyük kalabalıklar etrafını sarınca daha sakin bir yer aramayı düşündü ve Evrenoszâde Ahmet Bey'in

⁴⁸¹ Mustafa Kara-Hamid Algar, “Abdullah-ı İlahî”, TDVİA, C .1, s.110, Mustafa Kara, “Molla İlahî'ye Dair”, The Journal of Ottoman Studies, VII-VIII, (Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII) İstanbul-1988, s. 365, İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul-1984, s. 48-49.

⁴⁸² Şeyhin İstanbul'a gitmeyi ertelemesinin sebepleri ve bu konudaki tartışmalar için bkz. Mustafa Kara, Abdullah-ı İlahî”, a.g.m., s. 366-367, İrfan Gündüz, a.g.e. s. 50.

teklifini uygun bularak Selânik'e 40 km. uzaklıkta bulunan Vardar Yenicesi'ne gitti, Evrenoszâde'nin yaptırdığı hankaha yerleşti ve orada 896/1491'de vefat etti.

Arapça, Farsça ve Türkçe birçok eserin yazarı olan Abdullah-ı İlâhî, Osmanlı topraklarında Nakşibendiyye'nin ilk müessisi olarak kabul edilir. Onun yaymaya çalıştığı tasavvufî düşünce, genel tasavvuf düşüncesi ve tarikatlar tarihi açısından da önemlidir. Özellikle Anadolu ve Rumeli bölgesinde vahdet-i vücûd düşüncesinin yaygınlık kazanmasında etkisi büyüktür. Şeyh Bedreddin'in Varidat'ının ilk şârihi olması da önemlidir. Şeyh Bedreddin olayından sonra Bedreddînîler diye tanınan taraftarları üzerinde devletin uyguladığı sert baskılara rağmen, Bedreddin'i bir ârif olarak değerlendirmesi ve muarızlarının onu anlayamadıklarını iddia etmesi, kendisinin fikrî cesaretini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴⁸³

Molla İlâhî'nin halifesi Mahmut Çelebi'nin müridlerinden, Sürûrî mahlaslı Gelibolulu Muslihuddin Mustafa'nın (ö. 969/1561), Mesnevi-i Şerif'i Türkçeye ilk çeviren sûfî olması, Osmanlı döneminde Vardar Yenicesi'nin yetiştirdiği Hayalî, Hayretî, Usûlî gibi şairler varlığının dikkat çekmesi, Melâmî neşvenin Rumeli'de tanıtılmasında ve bu bölgede bugüne kadar uzanan Melâmîliğin tarihçesinde Abdullah-ı İlâhînin önemli bir yeri olduğu sonucuna ulaştırır. Ancak onun Melâmiyye, vahdet-i vücûd ve Varidat çizgisindeki tasavvuf anlayışı, daha sonraki Nakşibendî muhitlerde tesirini kaybedecektir.

Abdullah-ı İlâhînin en meşhur müridleri Emîr Ahmed-i Buhârî, Muslihuddin Tavîl ve Âbid Çelebi'dir. Emîr Ahmed-i Buhârînin İstanbul Fatih'te kurduğu tekke halifeleri Lâmiî Çelebi, Mahmut Çelebi, Pîr Halife-i Hamîdî ve Hakim Çelebi ile devam etmiştir.

Eserleri: 1- Keşfü'l-vâridât li-tâlibi'l-kemâlât ve gâyeti'd-derecât. Bedreddin Simâvi'nin meşhur Varidat adlı eserinin Arapça şerhidir. 890/1485 istinsah tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.⁴⁸⁴

2- Meslekü't-tâlibîn ve'l-vâsılîn. Tasavvufî hayatın âdâb ve erkânına dair bilgi veren bu eser 888'de (1483) kaleme alınmıştır. Abdullah-ı İlâhî, kitabın başında, eserini Arapça ve Farsça bilmeyenler için Türkçe olarak yazdığını ifade etmiştir.

⁴⁸³ M. Kara, H. Algar, a.g.m. s. 111.

⁴⁸⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa bl.No:1235.

Yurt içi ve yurt dışında 21 adet yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁸⁵

3- Zâdü'l-müşâkîn. Vardar Yenicesi'ne gittikten sonra kaleme aldığı bu Türkçe eser, yüzden fazla tasavvuf ıstılahının açıklamasını ihtiva etmektedir. Molla İlâhî bu eserine mensur münâcâtlarla başlamıştır.

4- Esrarnâme. Tasavvuf ahlâkla ilgili olan bu eser de Türkçe'dir.⁴⁸⁶

5- Risâle-i vücûd. Vahdet-i vücûd konusunda kaleme alınan Arapça bir eserdir.⁴⁸⁷

6- Risâle-i Ahadiyye. Farsça yazılan eser, çeşitli tasavvufî terimleri incelemiştir.⁴⁸⁸

7- Menâzilü'l-kulûb. Rûzbihân-ı Bakli'nin Risâle-i Kuds adlı eserine Farsça olarak yaptığı şerhtir.

8- Risâle fi'l-mev'iza. Türkçedir.⁴⁸⁹

Abdullah-ı İlâhî'ye nispet edilen fakat ona aidiyeti kesin olarak ispat edilemeyen eserler de bulunmaktadır. Molla İlâhî'nin Türkçe eserlerinin XV. yüzyıl Türk nesri açısından da önemli olduğu bilinmektedir.⁴⁹⁰

4.4.3. AHMED-İ İLAHÎ (ö. Bursa, XV. yy.)

XV. yüzyıl mutasavvıflarından olan Ahmed-i İlâhî'nin Anadolu'ya gelmeden önceki hayatıyla ilgili hiçbir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda Buharalı olduğu belirtilen Ahmed-i İlahi, Halvetiyye, Melamiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarından bazı şeyhlere hizmet etmiş ve hilafet almıştır. Özellikle Nakşi şeyhlerinden olan Yakub Çerhî (ö. 851/1447) veya Ubeydullah Ahrar (ö. 893/1490) ile görüşmüş olması muhtemeldir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Bursa'ya geldiği bilinen Ahmed-i İlahi, Yoğurtlu Baba dergahını harabe halinde iken ihya etmiştir. Dergâhın yapım tarihi 870/1465 olduğuna göre Anadolu'ya daha erken gelmiş olmalıdır.⁴⁹¹

Mustafa Kara, Abdullah-ı İlahi'nin Fatih'in sağlığında İstanbul'a gitmediğini, Ayasofya camiinde Fatih'in huzurunda tasavvuf üzerine yapılan

⁴⁸⁵ www.yazmalar.gov.tr/tarama.php, e.t. 09.09.2011.

⁴⁸⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Paşa, No:15, İbrahim Kutluk, "Kültür ve Dil Tarihimizin yeni Bir Vesikası, Attar'ın Esrarnâme Tercümesi", TDED, C. 2, S.1-2, s. 127-128.

⁴⁸⁷ Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 203.

⁴⁸⁸ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1390.

⁴⁸⁹ Fatih Kataloğu, s. 52

⁴⁹⁰ Kara-Algar, a.g.m. s. 111-112.

⁴⁹¹ Abdurrezzak Tek, "Molla (Ahmet) İlâhî'nin Ayasofya Camiinde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar", UÜİFD, C. 15, S.1, 2006, s. 288.

sohbetin Ahmed-i İlahi tarafından yapıldığını söylemektedir.⁴⁹² Ayrıca Ahmed-i İlahi'nin, Fatih'in isteği üzerine Konevî'nin "Miftâhu'l-Gayb" adlı eserini 880/1475 tarihinde şerhetmesi Fatih ile yakınlığını göstermesi bakımından önemli bir ipucudur. İrfan Gündüz, İlahî'nin tasavvufi meselelere ait sözü ve sohbetleri, kısa zamanda İstanbul'da duyulmağa ve devlet ricâlini te'siri altına almaya, Ayasofya Camii'nde, zamanın en ilgi çekici konusu olan "vahdet-i vücud"un esrarına dair sözleri, efkâr-ı umûmiyyede kuvvetli akisler uyandırmaya başladığını söylemektedir.⁴⁹³

874/1469 yılında bir Cuma namazı öncesi Ayasofya Camiinde aralarında Fatih Sultan Mehmet ve devlet ricalinin de bulunduğu büyük bir kalabalığa Ahmed-i İlahi'nin başta nüzûl ve urûc meselesi, hazarât-ı hamse, alem-i sağîr ve alem-i kebîr, ruh ve mertebeleri, insan-ı kamil olmak üzere tasavvufun çeşitli konuları anlatılmıştır. Bu konuşmanın soru-cevap şeklinde olduğu ve soruyu soranın ise Hızır olduğu da söylenmektedir.⁴⁹⁴

ESERLERİ: 1.Divan-ı İlahi. İlâhî mahlası ile yazılan şiirlerin bulunduğu bu eserin Abdullah-ı İlahi'ye mi Ahmed-i İlahi'ye mi olduğu kesin olarak çözümlenememiştir. Ancak Ahmed-i İlahi'ye ait olduğu tahmin edilmektedir.

Senden şefaât umarım Yâ Mustafa Yâ Müctebâ
Lutfile rahmet umarım Yâ Mustafa Yâ Müctebâ

Şevkinde giryân olmuşam derdinde nâlân olmuşam
Yolunda hayrân olmuşam Yâ Mustafa Yâ Müctebâ

Başımı ayag ideyim şevkin yoluna gireyim
Senden yana hoş gideyim Yâ Mustafa Yâ Müctebâ⁴⁹⁵

2. Şerhu'l-Miftâhi'l-Gayb: Fatih'in isteği üzerine Sadreddin Konevî'nin "Miftâhu'l-Gayb" adlı eserine 880/1475 tarihinde yaptığı şerhdır.

3.Risâle-i Molla İlâhî veya Risâle-i Es'ile ve Ecvibe:⁴⁹⁶ Bu eser, Fatih'in

⁴⁹² M. Kara, H. Algar, a.g.m. s. 111. *İrfan Gündüz ise Abdullah-ı İlahi ile Ahmed-i İlahi'yi karıştırmıştır.* İrfan Gündüz, a.g.e., s. 50-51.

⁴⁹³ İrfan Gündüz, a.g.e. s. 51.

⁴⁹⁴ Bu konuşma ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Abdurrezzak Tek, a.g.m. s. 285-305.

⁴⁹⁵ Mustafa Kara, "Şabaniyye-Bayramiyye Tarikatı Üzerine Bir Tetkik", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler, Ankara-1998, s. 173.

huzurunda yapılan konuşmayı içermektedir.

4.Necâtü'l-ervâh

5.Kenzul-esrâr.⁴⁹⁷

4.5. MEVLEVİYYE

Mevlana Celaleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/1273) nisbet edilen Mevlevîlik XV. yüzyılda da etkinliğini muhafaza etmiştir.

4.5.1. SALİH HÜDÂYÎ DEDE (ö. 885/1480)

793/1390 yıllarında Muğla'da doğdu. Babası dönemin önemli alimlerinden. Muğla Mevlevihanesi şeyhi İbrahim Şahidî, dedesinin izdivacı ve babasının doğumu hakkında kendisine intikal edinceye kadar biraz da menkıbevî bir hüviyet kazanan şu hadiseyi nakleder: “Dedesi, Hicaz seferinden dönerken Mısır diyarına yakın bir kafir köyüne uğrayıp sergerdelerden birinin evine misafir olur. Gece yatarken evin kızı tarafından uyandırılıp; Misafir! Müslüman mısın? diye sorulduğunda: “Lâ ilâhe illallah Muhammedürresûlullah” diye cevap verir. Bunun üzerine kız: “ Rasul-i Ekrem hazretleri bana rüyamda İslam'ı telkin etti, beni alıp bu kafiristandan kurtarmalısın, aksi halde kıyamette elim eteğimde olur - davacı olurum” demesiyle kızı da alarak tekrar Hicaz tarafına gider. Kızı kendisine nikahlar ve bu izdivaçtan babası Hüdayi'nin doğmuştur. İbrahim Şahidi bu durumu Farsça kıta ile anlatır :

“Çü duhter geşt menkûhe be-ceddem
Hüdâyî âmed ez-îşan be-âlem
Hüdâyî çün ki bâ dürr-i Hüdâ zâd
Biğeşt ü şâd ü Sâlih nâm-i û dâd”

“Kız dedeme nikahlanınca Hüdayi onlardan dünyaya geldi. O sevindi ve Salih adını koydu.”

⁴⁹⁶ Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 195; İbrahim Efendi, nr. 867; Topkapı Sarayı Ktp., Yeniler, nr. 17.

⁴⁹⁷ Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 868.

Salih Hüdâyî Dede, küçük yaşta annesini kaybetmiştir. Babasıyla Kahire zindanına düşerek iki sene çeşitli belalara katlanmış, babasından Kuran-ı Kerim öğrenmiş, zindandan kurtulunca da babası tarafından Muğla'ya getirilmiştir.

Küçük yaşta ilk tahsilini, Emir Sultan'ın kız kardeşinin oğlu olup Muğla'ya yerleşen Seyyid Kemâleddin'den aldı. Mevlevî şeyhi Emîr-i âlem Abâ-pûş'un (ö. 890/1485) sohbetinde bulundu. Mevlevîliğe intisap etti. Uzun bir seyahatten sonra İstanbul'a gitti. Mahmut Paşa, Hüdâyî Salih Dede'yi Fatih Sultan Mehmet'e takdim etti. Fatih Sultan Mehmet, Hüdâyî'ye, tanışmaktan müşerref olduğunu, bereketli sohbetlerinden istifade ettiğini söyleyip hatırını ve arzusunu sormuş, Hüdâyî de Muğla'da Seyyid Kemaleddin Hazretleri'nin medfun olduğu Türbe-i Şerif'in kendilerine Mevlevî zaviyesi olarak ihsan olunmasını talep etmiş, bu arzusu da kabul edilmiştir. Bunun üzerine Muğla Mevlevihanesi'ni kuran Hüdâyî Salih Dede ömrünün kalan kısmını bu zaviyede Mesnevi okutarak, ve risaleler yazarak geçirmiş, yaşı doksanı aştığı halde 885/1480 senesinde 90 yaşlarında o bölgede baş gösteren taun (veba) hastalığı sebebiyle vefat etmiş⁴⁹⁸, dergâh haziresinde medfun bulunan hocası Seyyid Kemâleddin'in ayak ucuna defnedilmiştir. Kabri, hâlâ ziyâretçilere açıktır. Mevlevihane asıl ününü Salih Hüdâyî Dede'nin oğlu İbrahim Şâhîdi Dede (ö. 957/1550) zamanında kazanmıştır.

Buna göre Muğla Mevlevihanesi, İstanbul Galata Mevlevihanesi (yapılışı; 1491)'nden de önce Anadolu'da ilk tesis olunan dergâhlardan birisidir.⁴⁹⁹ Salih Hüdâyî Dede aynı zamanda şairdir.⁵⁰⁰

4.6. KADİRİYYE

Seyyid Abdulkadir Geylânî'nin kurduğu ve sistemleştirdiği Kadiriyye tarikatının Osmanlı Anadolu'suna girişi XV. asrın ortalarında Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1470) vasıtasıyla olmuştur. Eşrefoğlu'ndan sonraki şeyh, Abdurrahim Tırsî (ö. 926/1520) olup XVI. yüzyıl mutasavvıflarından kabul edilmektedir.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Esrar Dede, Tezkire-i Şu'ârâ-yı Mevleviyye, Haz. İlhan Genç, Ankara-2000, s. 152.

⁴⁹⁹ Bu bilgiler şu tezden alınmıştır: Mustafa Çıpan, Muğlalı İbrahim Şahidi Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri Divan ve Gülşen-i Vahdet (Tenkitli Metin) Gazi Ü. SBE, YLT, Ankara-1985, 167 s.

⁵⁰⁰ Esrar Dede, a.g.e., s. 152

⁵⁰¹ Reşat Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, a.g.e., s. 224.

4.6.1. EŞREFOĞLU RÛMÎ (ö. 874/1470)

Asıl adı Abdullah, babasının adı Ahmet Eşref'tir. Kaynaklarda künyesi Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmet Eşref b. Seyyid Muhammed Süyûfî (Mısırî) şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Eşref, Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî, Abdullah İznîkî ve Abdullah -ı Rûmî adlarıyla da tanınmıştır. Mısır'dan Suriye'nin Hama kasabasına, daha sonra Anadolu'ya göç edip önce Manisa'ya, ardından da İznîk'e yerleşen, aslen Mekkeli ve Hz. Peygamber soyundan geldiği rivayet edilen, âlim ve şeyhler yetiştirmiş bir ailenin çocuğudur.⁵⁰² Eşrefoğlu Rûmî'nin doğum tarihi ile ilgili olarak Mustafa Güneş, doğum tarihi ile ilgili rivayetlerin kesin bir vesikaya dayanmadığını söylemekle beraber 754/1353 tarihini kabul eder.⁵⁰³ Necla Pekolcay-Abdullah Uçman ise, Orhan Köprülü'nün özel kütüphanesinde bulunan bir Menâkıb-ı Eşrefzâde'ye dayanarak doğum tarihini 779/1377 olarak kabul etmektedirler.⁵⁰⁴

Eşrefoğlu'nun çocukluğu ve gençlik yılları İznîk'te ailesinin yanında, büyük bir ihtimalle daha çok onların tâlim ve terbiyesi altında geçti. Daha sonra Bursa'ya giderek buradaki Çelebi Sultan Mehmet Medresesi'nde tahsile başladı. Medresenin tanınmış müderrislerinden Mevlânâ Hocazâde ile Mevlânâ Ali Tûsî'den büyük ölçüde istifade ettiği, tahsilini tamamladıktan sonra aynı medresede Alâeddin Ali'ye muîd olduğu şeklinde öteden beri tekrarlanan rivayet ise Mecdî'nin Şakâik tercümesinin ulemâ kısmında zikredilen Eşrefzâde Muhyiddin Muhammed adlı başka bir kişiyle karıştırılmasından kaynaklanmıştır. Faydalandığı kaynağı zikretmeden küçük bazı ilâvelerle Şakâik tercümesindeki bilgileri tekrarlayan Gelibolulu Âlî, Eşrefoğlu'nun şöhretinin kendi devrinde bile çok yaygın olduğunu, hatta Hocazâde ile Ali et-Tûsînin halledemediği bazı meseleleri onun hallettiğini söyler. Şakâik tercümesinde adı geçen Eşrefzâde'nin Eşrefoğlu Rûmî olmadığına doktora tezinde ilk defa Orhan Köprülü dikkat çekmiştir.⁵⁰⁵

Eşrefoğlu'nun hayatı hakkında en eski ve ilk elden yegâne kaynak olan Menâkıb-ı Eşrefzâde'ye göre Eşrefoğlu gördüğü bir rüya üzerine medreseyi ve ilim

⁵⁰² Eşrefoğlu Rûmî'nin Hz. Peygamber'in soyundan geldiği iddiaları ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Mustafa Güneş, Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı, İnönü Ü. SBE, Doktora Tezi, Malatya-1994, s. 17.

⁵⁰³ Mustafa Güneş, a.g.t. s. 22-23.

⁵⁰⁴ Necla Pekolcay-Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", TDVİA, C.11, s. 481.

⁵⁰⁵ N.Pekolcay-A.Uçman, a.g.m., s. 481, Nihat Azamat, a.g.t., s.101.

yolunu terkeder. Abdal Mehmet adlı bir meczup kendisine bâtinî ilimlerden nasibi olduğunu söyleyince Emîr Sultan'a başvurur. Emîr Sultan ihtiyarlığından söz ederek onu dervişlik ve tasavvuf yolunda ileri bir merhaleye ulaştırarak olan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye gönderir. Bunun üzerine Ankara'ya giden Eşrefoğlu, Hacı Bayrâm-ı Velî Dergâhı'nda on bir yıl kadar riyazet ve mücâhede ile en ağır hizmetlerde çalıştırılır. Hacı Bayrâm-ı Velî kabiliyetli dervişinin belli bir merhaleyi aşmış olduğuna kanaat getirerek onu önce dergâha imam, sonra da kızı Hayrünnisâ ile evlendirerek kendisine damat yapar. Ayrıca ona icazet vererek Bayramiyye tarikatını temsil etmek üzere İznik'e halife tayin eder. Eşrefoğlu İznik'e dönünce halkı irşaddan ziyade, kendi iç dünyasına çekilir. Bir müddet sonra ulaşmış olduğu halin zevkleriyle yetinmeyerek daha ileriye varma arzusuyla tekrar Hacı Bayrâm-ı Velî'ye başvurur. Rivayete göre Hacı Bayrâm-ı Velî'ye, “*Seyrû sülûkun tamamı şimdiki makamımız mıdır, yoksa daha var mıdır?*” diye sorunca Hacı Bayrâm-ı Velî. “*Bir velînin bin sene ömrü olsa, envâ-ı mücâhedât ve riyazet eylese henüz enbiyâdan bir nebînin kademi vardığı yere velînin başı varmak muhaldir.*” cevabını verir.⁵⁰⁶ Hacı Bayrâm-ı Velî damadını dinledikten sonra onu seyrü sülûkte daha ileri bir merhaleye ulaştırması için Suriye'nin Hama kasabasında oturan Abdülkâdir-i Geylânî'nin beşinci göbekten torunu Şeyh Hüseyin el-Hamevî'nin yanına gönderir. Bunun üzerine İznik'e geri dönen Eşrefoğlu derhal “erbaîn”e girer ve bu sırada gördüğü rüyaları yazarak yanında hanımı ve kızı olduğu halde uzun ve çileli bir yolculuğa çıkar. Anadolu'yu bir baştan bir başa yaya olarak aşan Eşrefoğlu Hama'ya varır varmaz Hüseyin el-Hamevî'ye intisap eder ve şeyhi tarafından erbaînde gördüğü rüyaların yazılı olduğu kâğıda bakılarak âdetâ ayağının tozuyla tekrar erbaîne sokulur. Eşrefoğlu kırk gün içinde çilesini tamamlar ve Kâdirî hilâfetnâmesi alarak İznik'e geri döner.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Mustafa Güneş, a.g.t. s. 35, N.Pekolcay-A.Uçman, a.g.m. s.481, Nihat Azamat, a.g.t., s. 101.

⁵⁰⁷ Nihat Azamat, *tezinin Hacı Bayram-ı Veli bölümünde, Eşrefoğlu Rûmî ile Hacı Bayram-ı Veli arasında geçen bilgilerin kaynağının Abdullah b. Veliyyüddin'in telif ettiği Menakıb- Eşrefzâde olduğunu, mezkur menâkıbın 1228/1813'ten sonra telif edildiğini, bu bilgilerin hiçbir tarihi tenkide tâbî tutulmadan Hacı Bayram ve Eşrefoğlu ile ilgili bütün yayınlarda tekrar edildiğini, ayrıca Eşrefoğlu'nun Müzekki'n-nüfûs, Tarikatnâme ve Divanında, Hacı Bayram-ı Veli ile ilgili en küçük bir işaretin dahi bulunmaması aralarında şeyh-derviş ve kayınpeder-damat ilişkisinin mevcut olmadığı ihtimalini daha da güçlendirdiğini söylemektedir.* Bkz. a.g.t., s. 86. Mustafa Güneş'in hazırladığı Eşrefoğlu Rûmî Divanında da mutasavvıf şahsiyetler olarak sadece, İbrahim Edhem, Hallac-ı Mansur ve Abdulkadir Geylânî'nin isimlerinin geçmesi bu iddiayı güçlendirmektedir. Bkz. a.g.t. s. 193-196.

Eşrefoğlu İznik'e döndükten sonra bir süre yine uzlet halinde yaşamaya devam eder. Bir müddet sonra İznik'te kurduğu dergâhında irşada başlar. Kurmuş olduğu Eşrefiyye tarikatı, Kadirilik tarikatının adeta Anadolu'daki ilk teşkilatlanmış halidir. Eşrefoğlu Rûmî'nin kurduğu bu tarikatın kimileri Hacı Bayram-ı Veli ile Hüseyin Hamevi'nin, kimileri de Hacı Bayram-ı Veli- Hüseyin Hamevi ve Emir Sultan'ın görüşlerinin birleşimi olduğunu söylemektedirler. Ancak Mustafa Kara, bunların doğru olmadığını, Eşrefiyye'nin, Kadiriliğin bir kolu olarak görülmesi gerektiğini söyler.⁵⁰⁸ Eşrefiyye kısa zamanda yayılır. Menâkıb-ı Eşrefzâde'ye göre 874/1469-70'te İznik'te vefat eder ve daha sonraları camiye çevrilen dergâhın hazîresine defnedilir. Türbedeki kitabesinde yazılı olduğu söylenen, "Eşrefzâde azm-i cinân eyledi" mısramın gösterdiği 874 tarihi diğerlerinden daha doğru kabul edilmiştir.⁵⁰⁹ Vefatından sonra vasiyeti üzerine yerine, küçük yaştan beri yanında bulunan ve kızı Züleyha ile evlenen halifesi Abdürrahim Tırsî postnişin olmuştur.

Kadiriler arasında Abdülkâdir Geylânî'den sonra tarikatın ikinci pîri sayılan Eşrefoğlu Rûmî daha hayatta iken büyük bir velî kabul edilmiştir. Evliya Çelebi, Eşrefoğlu'nun "yetmiş bin müride mâlik bir pîşvâ-yı âşikân" diye söz etmektedir. O sırada Osmanlı tahtında oturan Fâtiş Sultan Mehmet'in hanımı Mükerrerme Sultan'ın dilindeki bir yarayı tedavi etmesi için kendisine başvurulmuş Eşrefoğlu, davetin birkaç defa tekrarlanması üzerine İstanbul'a giderek hastayı tedavi etmiştir. Yine Menâkıb-ı Eşrefzâde'de, Eşrefoğlu'nun İznik'e döndükten sonra padişahın onun arkasından tebdili kıyafetle gelerek kendisini dervişliğe kabul etmesi için ısrar ettiği, Eşrefoğlu'nun ise uzun nasihatlerden sonra padişahı İstanbul'a geri dönmeye razı edebildiği rivayeti de yer almaktadır. Fâtiş Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa'nın da Eşrefoğlu'nun müridleri arasında bulunduğu, hatta Fâtiş tarafından Yedikule Zindanı'na hapsedildiği zaman duasıyla padişahın gazabını hafifletmesi için adamlarından birini Eşrefoğlu'na gönderdiği nakledilmektedir.⁵¹⁰

Sefine-i Evliya'da Rûmî'nin 19 tane halifesinden bahsedilmekte olup ilk postnişin damadı Abdürrahim Tırsî'dir. (ö. 1519)⁵¹¹

⁵⁰⁸ Eşrefiyye hakkında bilgi için bkz. Mustafa Kara, "Eşrefiyye", TDVİA, C.11, s. 477-478.

⁵⁰⁹ Vefatı ile ilgili kaynakların tenkidi için bkz. Mustafa Güneş, a.g.t., s. 50-52.

⁵¹⁰ Mehmet Dursun Erdem, Mustafa Kuzubaş, "Mahmut Paşa menkıbesi", Turkish Studies, Volume 2/2 Spring, 2007, s. 224-227, Nihat Azamat, a.g.t., s.103.

⁵¹¹ Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul-1990, s. 101.

ESERLERİ: **1- Dîvân.** Divanının 23 yazma nüshası tespit edilmiştir.512 Eski harflerle de 4 baskısı yapılmıştır. Bunlardaki şiir sayıları birbirinden farklıdır. Mustafa Güneş'in tenkitli metninde ise 220 şiir vardır. Divanında; ilâhî, devriyye, şathiyye, tevhid, münacât, na't, medhiyye nazım türlerinde şiirler bulunmaktadır.

2- Müzekki'n-nüfûs: Nefisleri arıtıcı anlamına gelen Müzekki'n-nüfûs, dinî, ahlakî ve tasavvufî mahiyette kaleme alınmış eserdir. İslâm ahlâkım, tarikat adabım ve nefis ile mücadelenin lüzumunu, seyr-ü sülûk şartlarını ve çeşitli tasavvufî konulan anlatır. Yazarı tarafından söylendiğine göre 852/1448'de kaleme alınmıştır. Kur'ân'dan, Hadislerden ve büyük mutasavvıfların sözlerinden birçok şahitlerle, tasavvuf esasları halkın seviyesine indirilerek anlatılmıştır. Eser iki ana bölüm ve alt bölümlerden meydana gelmiştir. Sade bir Türkçe ile yazılan eser, dönemin dilinin zenginliği ve zengin halk kelimeleriyle yazılmış olmasından dolayı dil tarihimiz açısından da önem taşımaktadır. Eserin çeşitli kütüphanelerde, 40'dan fazla yazma nüshası tespit edilmiş olup Osmanlı Türkçesiyle 11 baskısı yapılmıştır.

3- Tarîkatnâme: Tarikatnâme'de Allah'ın emirlerine ve peygamberin sünnetine uymanın ve ulul-emre itaat etmenin insanlara kazandıracığı faydalar çeşitli örneklerle zenginleştirilerek anlatılmıştır. Ayrıca, Ehl-i beyte olan muhabbet ve bağlılık anlatılmakta, Hz. Ali'nin üstünlüğünü gösteren delillere yer verilmektedir. Eserle ilgili olarak Esra Keskinkılıç tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁵¹³

Ayrıca kaynaklarda Eşrefoğlu'na atfedilen Delâilü'n-nübüvve, Fütüvvetnâme, İbretnâme, Ma'zeretnâme (Hediyetü'l-fukara), Elestnâme, Nasîhatnâme, Hayretnâme, Münacât-nâme, Esrârü't-tâlibîn adlı risalelerden bahsedilir. Bu bilgi daha sonra konuyla ilgili hemen bütün eserlerde aynen tekrarlanmıştır. Delâilü'n-nübüvve ve Esrârü't-tâlibîn dışında kalan risaleler, M. Fuad Köprülü'nün Yapı Kredi Bankası'na İntikal eden kitapları arasında bulunan bir mecmuada yer almaktadır. 856/1452 yılında istinsah edilen bu mecmuadaki eserler mesnevi tarzında olup hiçbirinde müellifinin adı geçmemektedir. Ancak her eserin başında müştensih Nasûh b. Ahmet'in, risalenin Eşref b. Ahmet'e ait olduğuna dair kaydı bulunmaktadır. Bu mesnevilerden Fütüvvetnâme Orhan Bilgin tarafından, elde açık bir delil

⁵¹² Mustafa Güneş, a.g.t. s. 58.

⁵¹³ Esra Keskinkılıç, Eşrefoğlu Rumi Tarikatname, Marmara Ü. SBE, YLT, İstanbul-1996, 257 s.

bulunmamakla birlikte Eşrefoğlu'nun babası Eşref b. Ahmet'e ait olabileceği kanaatiyle yayımlanmıştır.⁵¹⁴

Menâkıb-ı Eşrefzâde, Abdullah Uçman ve Önder Akıncı tarafından yayımlanmıştır.⁵¹⁵ Eşrefoğlu'nun şiirlerinin birçoğu bestelenmiş olup günümüzde de okunmaktadır.

4.7. BEKTAŞİYYE

XIII. yüzyılda Kalenderîlik içinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1270) an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan Bektaşîyye⁵¹⁶, heterodoks bir tarikattır. XV. yüzyılın ikinci yarısında bu tarikatın pîri olarak Otman Baba gözükmektedir.

4.7.1 OTMAN BABA (ö. 883/1478)

Fatih döneminde, Anadolu'da ve ağırlıklı olarak Balkanlarda yaşamış abdallardan olup heterodoks bir kalenderî şeyhidir. Otman Baba ile ilgili bilgiler onun müridlerinden olan Küçük Abdal'ın 1483'te yazdığı Velâyetnâme-i Otman Baba adlı menâkıbnâmeyle dayanır. Küçük Abdal adını bizzat Otman Baba'nın vermiş olduğunu belirten derviş, bu menâkıbnâmeyi yazmak için onun yaşamına ait ayrıntıları dikkatle toplamış, onun kullandığı sözleri aynen aktarmıştır. Halil İnalçık'a göre eser, Otman Baba'nın yaşamını, "abdalizm"nin temel inançlarını, genellikle Rum abdalları tarihini aydınlatan temel kaynaklardan biri olup aynı zamanda Fatih'in aşırı Rafizi gruplara karşı tutumunu gösteren ve dönemin dini-sosyal hayatına ışık tutan güvenilir çağdaş tarihi bir kaynak niteliğindedir.⁵¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak menâkıbnâmedeki ifadelerle ve diğer kaynaklara dayanarak Otman Baba'nın şiddetli bir cezbeyle sahip bulunduğunu, en yüksek rütbedeki devlet adamlarıyla bile onları azarlayarak konuşacak kimseden pervası olmayan bir şahsiyete sahip olduğunu, hem kendinin hem de müridlerinin başları, kaşları, sakal

⁵¹⁴ Bu konunun genişçe bir değerlendirmesi için bkz. Meliha Y. Sarıkaya, "Eşrefoğlu'na İsnâd Edilen Bazı Eserler ve Sırr-ı Tâhâ Şerhi", İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî, Bildiriler Kitabı, İznik-2010, s. 144-152.

⁵¹⁵ N.Pekolcay-A.Uçman, a.g.m., s. 482

⁵¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşilik", TDVİA, C.5, s. 373.

⁵¹⁷ Halil İnalçık, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmet", a.g.m., s. 137.

ve bıyıkları ustura ile traş edip yarı çıplak halde diyar diyar dolaştıklarını söylemektedir.⁵¹⁸ Kaynakların genel görüşü, Otman Baba; Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Sultan Şücâaddin gibi bir Kalenderi şeyhi olup Melâmî, Hurûfî ve Şîî düşüncelerin etkisindedir. Osmanlı toplumunda marjinal bir sûfî görünümündedir. Abdulbâkî Gölpınarlı da eseri, Kitâb-ı Dede Korkud ile başlayan Battalnâme, Danişmendnâme ve Saltuknâme ile devam eden bir zincirin parçası olarak görür.

Velâyetnâme'ye göre Otman Baba'nın hayat hikayesi şöyledir: Otman Baba 780/1378-79 yılında doğmuştur. 833/1429-1430 yılında Otman Baba Timur'la Anadolu'ya gelir.⁵¹⁹ II. Murat'ın tahtta bulunduğu sırada oğlu Mehmet Manisa'da şehzadedir. Otman Baba rüyasına girer ve onun Rum'a padişah olacağı müjdesini verir. Otman Baba Kutb'u'l-Aktab burcunda olduğunu beyan eder. Ortadan kaybolur. Karadeniz kenarında tekrar ortaya çıkar. Evliyalığını gösteren kerametler gösterir. Yıldırım, kamçı olarak kullanır. İstanbul karşısında bir tepeye çıkarak şehri almaya geldiğini söyler. Arık Çoban'ın sırtında Boğaz'dan İstanbul yakasına geçer. Kaybolur ve Babaeski'de tekrar ortaya çıkar. Zağra, Balkandağı, Yanbolu, Dırnava, Zağrayenicesi gibi Balkan şehirlerinde çeşitli kerametler göstererek halkın yardımına koşar. İstanbul'un fethedildiği gün Dırnava'da köprünün üstüne çıkarak İstanbul'un alındığını müjdelir. Tekrar ortadan kaybolup İstanbul'da ortaya çıkar. Fatih Sultan Mehmet ile karşılaşır, ona çeşitli uyarılarda bulunur. Padişah onu dinlemez. Belgrad'a sefer düzenler ama başarısız olur. Sırr-ı Muhammed olduğunu ve bu dünyaya insanlara yardım geldiğini söyler. Bazı tasavvufî sembolleri açıklar, müritlerine nasihat eder ve 883/1478'de ölür.⁵²⁰

Velâyetnâme'de en çok vurgu yapılan hususlardan biri Otman Baba'nın Fatih Sultan Mehmet'le ilişkisidir. Şehzadeligi döneminden itibaren Fatih üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışan Otman Baba, rivayete göre daha şehzade iken rüyasına girerek

⁵¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul-1983, s. 16.

⁵¹⁹ *Velâyetnâme'de şöyle anlatılır: "Ey tâlibân-ı sâdikân-ı velâyet ve ey âşıkân-ı abdâlân-ı hakikat, bilmiş ve âgâh olun ki târîh-i nebevî'nün sekizyüzotuzüç yılından sonra Rum vilâyetinde bir kutbü'l-aktâb zâhir oldu... Timurleng maşrûk tarafından Rûm kasdına revân olup geldikde ol server-i kutb-ı âlem bile gelmiş idi."* Filiz Kılıç-Mustafa Arslan-Tuncay Bülbül, Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin) Ankara-2007, s. 16-17. *Timur, 808 /1405'de öldüğüne göre bu bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekir.*

⁵²⁰ Kılıç-Arslan-Bülbül, a.g.e. s.XII.

kendini tanıtmış ve ona kendisini Rum diyarına padişah yapmak için geldiğini söylemiştir. Otman Baba kendisinin de kainatı yöneten kutub olduğunu ve tasarrufu olmaksızın hiçbirşeyi gerçekleştiremeyeceğini söyler. Nitekim kendini Fatih'in yaptığı işlerden sorumlu görmüş, aralarındaki ilişkiye daha çok bu anlayış damgasını vurmuştur. Velâyetnâme'ye göre Fatih, Belgrad seferine çıkmayı planladığında ona sefere çıkmamasını söylemiş, çıktığı takdirde başarısız olacağını bildirmiştir. Fatih, buna sert tepki göstermiş, ancak Belgrad seferi başarısızlıkla sonuçlanınca onun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemden sonra Fatih Otman Baba'ya karşı hep hürmetkâr davranmıştır. Eserde başta Mahmut Paşa olmak üzere Fatih'in yanındaki devlet adamlarının da Otman Baba'nın "sırr-ı velâyet" olduğunu bildikleri vurgulanır.⁵²¹

5. FATİH DÖNEMİ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethi ile birlikte devletin yapısını merkeziyetçi bir temele oturturken, devlet teşkilatında seyfiye ve ilmiye meslekleri belirginleşmeye başlamıştır. İlmiye sınıfı, klasik ve yerleşmiş İslami eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun eğitimden sonra hem devlet bünyesinde çeşitli kademelerde bürokrat, hem de devletin eğitim ve dini hizmetler alanında istihdam edilmiştir. Bu durum, devletin kuruluş döneminde başlamış, Fatih döneminde kurumsallaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, eğitimini belirli seviyeye getiren talebeler, İslam dünyasının ilim merkezlerini dolaşırlar, eğitimlerine oralarda devam ederlerdi. Özellikle Bağdat, Kahire, Şam, Maverâünnehir, Buhara, Semerkant gibi merkezler, ilim öğrenmek isteyen talebelerin gittikleri merkezlerdi. İstanbul'un fethi ile birlikte, Fatih'in uyguladığı ilim siyaseti ile bu merkezler arasına İstanbul da katılmış, Fatih'in ülke sınırları dışındaki ilim adamlarını İstanbul'da toplama gayreti bunun en önemli etkeni olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet, fethettiği yerleri bir kültür ve ilim merkezi yapmak için büyük gayretler sarf etmiştir. İşe önce eğitim kurumlarından başlamış, İstanbul'u alınca buradaki büyük kiliseleri camiye çevirmiş, papaz odalarını ise medreseye

⁵²¹ Haşim Şahin, "Otman Baba", TDVİA, C. 34, s. 7.

dönüştürmüştür. Bu medreselere de o döneminin meşhur âlimlerini atamıştır. İstanbul'da yaptırdığı Sahn-ı Seman adıyla tanınan Fatih Külliyesi birçok birimin birleşmesiyle meydana gelen önemli bir kurumdur. Geleneksel medrese eğitiminin dışında, Osmanlının idari mekanizmasını yürütecek, merkez ve taşra bürokrasisinin ihtiyacı olan gerekli nitelikli insanları eğitmek için kurulmuş özgün bir Osmanlı kurumu olan Enderun, Sultan II. Murat döneminde Edirne sarayında kurulmuş, Fatih döneminde ise gerçek teşkilatına kavuşarak kurumsallaşmıştır.

Fatih, devrinin önemli ilim ve fikir adamları ile şairlerini zaman zaman bir araya toplar, ilim adamlarının birbirleriyle ilmî tartışmalar yapmasına da zemin hazırlardı. Onların edebî, fikrî, felsefî, ilmî sohbet ve münazaralarını dinlemekten ve bunlara katılmaktan büyük bir zevk alır, onları teşvik ederdi. Bu tartışmalara müslüman Türk bilim adamlarının yanısıra, Kritovulos ve Amirutzes gibi gayrimüslim bilim adamları da katılırdı. Ayrıca Venedikli ressam Bellini gibi hem yerli hem yabancı sanatçıların çalışmalarını da teşvik eder, onlar için uygun ortamlar hazırlardı. Böylece ilmin, felsefenin, edebiyatın ve sanatın gelişmesine katkı sağlardı. Fatih bu tavrıyla ilim ve fikir adamları ile şairler ve sanatçılar için patronaj vazifesini de görmüş olmaktadır.

Anadolu'da kurulup gelişen tasavvufî hayatın seyrinde XV. yüzyılda özellikle İstanbul'un fethiyle beraber Fatih dönemi önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında dînî-tasavvufî edebiyatın daha Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren halkın dini hayatında büyük etkisi olmuştur. Bu edebiyat, ortodoks ve heterodoks tarikatlar tarafından geliştirilmiştir. Bu dönem, dini-tasavvufî Türk edebiyatı bakımından da zengin bir dönemdir. İstanbul'un fethindeki mutasavvıfların desteği, özellikle Bayramî tarikatı şeyhlerinden Akşemseddin'in manevî katkıları, bütün tarihçilerin ortak kabul ettiği hususiyetlerdendir. Ayrıca Fatih'in her sefere çıkışında yanında bir veya birkaç mutasavvıf şahsiyeti götürerek ordunun maneviyatı güçlendirdiği bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Zeyniyye, Bayramiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Halvetiyye, Kadiriyye, Bektaşîyye tarikatlarının muhtelif şehirlerde tekkeleri bulunuyor, bunlar da buldukları yerin dini-tasavvufî hayatının şekillenmesinde önemli katkılar sağlıyordu. Öte yandan fetihden sonra, çeşitli tarikatlar İstanbul'a yerleşip kurumsallaşmaya başlamışlardır.

6. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİ ESERLERİ

Fatih Sultan Mehmet dönemi eserlerini tespit ederken özellikle şu iki katalogdan yararlandık: 1. Fatih Kataloğu, İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Husûsî Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Nu.549, İstanbul- 29 Mayıs 1453, 80 s. 2. Mehmet II Kataloğu, Fatih'in Özel Kütüphanesi, Teksir, Milli Kütüphane-Ankara, 1964, (BD 278, Devlet Nüshası, 16 yaprak) Ayrıca Katip Çelebi'nin Keşfü'z-zünûn başta olmak üzere bu dönemden bahseden klasik kaynakları, şair ve yazarlar hakkında yapılan çalışmaları esas aldık. Bunun yanında Osmanlı sahası dışında yaşayan şair ve yazarların eserlerini (Molla Câmî, Ali Şir Nevaî, Ubeydullah Ahrar, Yahya Şirvânî vb.) dahil etmedik.

Fatih döneminin genişliği ve zorluğu gözönünde bulundurulunca dönemin bütün eserlerini derlediğimizi söylemek mümkün değildir. Ancak biz, tespit edebildiklerimiz ile yetindik. Bu durum bile bize Fatih Sultan Mehmet döneminin eser bakımından da ne kadar zengin olduğunu göstermektedir.

6.1. FATİH DÖNEMİ TARİH YAZICILIĞI

Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar ulaşan tarih kitaplarının sayısı oldukça fazladır. Osmanlı tarih yazıcılığında Hz. Adem'den başlayan genel tarihler ile Osmanlı hanedanını konu alan "Tevârîh-i Âl-i Osmân"lar, Yavuz Sultan Selim dönemini (1512-1520) içine alan "Selimnâme"ler, Kanuni Sultan Süleyman dönemini (1520-1566) içine alan "Süleymannâme"ler ile seferleri ve fetihleri konu alan "fetihnâme, gazavatnâme, zafernâme" gibi türler oldukça yaygındır. Nesir ve nazım olarak yazıldığı gibi nazım ve nesir karışımı olarak da yazılan bu türler, Türk Edebiyatında oldukça yaygındır.⁵²²

Osmanlı Devletinde ilk tarih yazıcılığı XV. yüzyılda başlamıştır. Âşıkpaşazâde tarihini, Osmanlı döneminin ilk tarih kitabı sayılabilecek Yahşi

⁵²² Bkz. Agah Sırrı Levent, Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavatnâmesi, Ankara-2000.

Fakı'nın menâkıbnâmesini okuyarak yazmaya başladığını söylemektedir.⁵²³ Ancak bu menâkıbnâme günümüze ulaşmamıştır.

Ahmedî'nin, İskendernâmesinin sonunda ayrı olarak ilave ettiği ve Emir Süleyman'a sunduğu 334 beyitlik manzum "*Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân*" adlı çalışması bize ulaşan ilk tarih eseri olarak kabul edilmektedir. Bu eser, kendinden sonra gelen Osmanlı tarihçilerinin kaynağı olduğu gibi o döneme kadar olan Osmanlı tarihinin üstü kapalı kalan kısımlarını açıklaması bakımından da önemlidir.⁵²⁴ Ayrıca bu eser, nâzımı Ahmedî'nin ifade ettiği gibi, gazavatnâme türünün ilk örneğini teşkil etmektedir.⁵²⁵ II. Murat ve Fatih dönemi şairlerinden Zaîfî'nin yazdığı manzum Gazavat-ı Sultan Murat Han, yine bir tarih eseridir.

Sultan II. Murat devrinde başlayan anonim "*Tevârih-i Âl-i Osmân*" yazma geleneği daha sonra da devam etmiştir. Mensur olarak ise, Yazıcızâde Ali'nin Farsça kaynaklardan seçip derleyerek Türkçeye çevirdiği Selçuknâme ile, anonim olan Gazavat-ı Sultan Murâd b. Mehemmed Han adlı bir tarih eseri yazılmıştır. Bu durumda Fatih Sultan Mehmet döneminden önce iki adet manzum ve iki adet de mensur tarih yazıldığını biliyoruz. Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra, Osmanlı tarih yazıcılığında bir canlanma olmuştur. Fatih dönemi tarihçiliği için önemli bir başka gelişme, yarı resmi nitelikte saray tarihçiliği olan şehnameciliğin başlamasıdır. Aslında daha önceki İslâmî Türk devletlerinde örnekleri bulunan gazavatname türünün devamı sayılabilecek eserler bu devirde yazılmaya başlanmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Fatih Sultan Mehmet döneminde yazılan tarihler toplam 11 adet olup bunlardan 5 tanesi Türkçe, 4 tanesi Farsça, 1 tanesi Arapça ve 1 tanesi de Rumca yazılmıştır.

1. Mehmet Emin B. Hâcî Halîl El-Konevî, Fatih Sultan Mehmet'in emri üzerine Osmanlı hanedanının (Târih-i Âl-i Osman) Farsça tarihini yazmıştır. Buna göre Mehmet Emin B. Hâcî Halîl El-Konevî, Karamani Mehmet Paşa'nın çağdaşı olmalıdır. Asıl konusu Osmanlı tarihine başlamadan önce Konya'daki mimari eserlerden, eski takvimlerden ve kısaca Selçuklulardan bahsettikten sonra, Fatih devrine kadar Osmanlı tarihi ve özellikle Sultan II. Mehmet dönemi üzerinde durur.

⁵²³ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 271.

⁵²⁴ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-1981, s. 351.

⁵²⁵ Ahmedî; "*Bir gazavatnâme düzeyim sana / İşid illâ i'tirâz idüp bana*" beytiyle bu eserin gazavatnâme olduğunu söylemektedir. Âmil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi, a.g.e., s. 129.

Eser, II. Bayezid döneminde tamamlanan eserin günümüze ulaşan Paris Milli Kütüphane ve Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde iki yazma nüshası eseri bulunmaktadır.⁵²⁶

2. Şükrullah B. Şihâbeddîn Ahmet'in Tam adı Şükrullah b. İmam Şihâbeddin Ahmet b. İmam Zeyneddin Zekî olup 791 / 1388'de doğdu.⁵²⁷ Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet, II. Murat ve II. Mehmet zamanının bilginlerindedir. 22 yaşında Osmanlıların hizmetine girmiştir. Bir kere Karamanoğlu İbrahim Bey ve bir başka sefer de 852/1448'de Mirza Cihanşah yanında hususi vazife ile elçi gönderildi. II. Murat'ın ona siyasi vazifeler vermekle kalmayıp musiki ile ilgili bir veya iki risale yazdırdığı rivayet edilir.⁵²⁸ 861/1457 yılında Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı meşhur Mahmut Paşa için on üç kısma ayrılmış Behçetü't-Tevârih adını verdiği mücmel dünya tarihini yazdı. Bu eser Mahmut Paşa'ya sunulmuştur. Meşhur tarih eserlerinden yararlanmıştı. Bunların arasında artık bulunmalarına imkan olmayan eserler de vardır.

Şükrullah ilk sekiz bölümde, Hz. Adem'in yaratılışından itibaren bir İslam Tarihi kaleme almış, daha sonra bazı Yunan filozofları ile bazı din büyüklerinden söz etmiş, ardından İran şahları, gayri müslim hükümdarlar, Emevî, Abbâsî ve Alevi hanedanlar ile Selçuklular hakkında bilgiler vermiştir. Eserin 13. bölümü Osmanlılara ayrılmıştır.⁵²⁹ Osmanlı tarihinin ilk zamanlarına ait olup başka bir yerde rastlanmayan özellikleri içeren bu eser, Ahmet Ağa adlı bir zatın teşviki üzerine 937/1530 tarihinde MustafaFârsî tarafından *Mahbûbu kulûbi'l-ârifîn* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Mehmet Zaim'in tarihinde Şükrullah'ın Behçetü't-Tevârih'inden istifade olunduğu izleri açıkça görülür.⁵³⁰ Şükrullah'ın 1456-1459 yılları arasında Bursa'da kaleme aldığı, Behçetü't-Tevârih'in 13. ve son bölümü Osmanlılara ayrılmıştır.⁵³¹ Osmanlı padişahlarının hizmetinde bulunması ve resmi sıfat taşıması dolayısıyla bu bölüm özellikle 810/1407 tarihinden itibaren verdiği bilgiler bakımından önemli bir kaynaktır. Eserin Osmanlılara ait bu bölümü Farsça

⁵²⁶ Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları, Çev. Coşkun Üçok, Ankara-2000, s. 20, Abdülkadir Özcan, "Fatih devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", a.g.e., s. 59.

⁵²⁷ Nihat Azamat, a.g.t., s. 110.

⁵²⁸ Nihat Azamat, a.g.t., s. 110.

⁵²⁹ Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", a.g.m., s. 56.

⁵³⁰ Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları, a.g.e., s. 21.

⁵³¹ Ayla Demiroğlu, "Behçetü't-Tevârih", TDVİA, C. 5, s. 349-350.

metin ve Almanca tercümesiyle birlikte Theodor Seif, Türkçe tercümesi Nihal Atsız tarafından neşredilmiştir.⁵³²

Şükrullah'ın istifade ettiği kaynaklar arasında bugün kaybolmuş coğrafi eserler de bulunduğundan Behçetü't-Tevârih'in coğrafya bakımından da değerli olduğu kabul edilmektedir. Tarihçi Şükrullah 894/1488 yılında İstanbul'da ölmüş ve Şeyh Vefa camisinin avlusuna defnedilmiştir.⁵³³

3. Oruc bin Âdil hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.⁵³⁴ Hayatına ait bilimiz, kâtip adıyla anıldığı ve Âdil adlı bir kazzazın (ipekçi) oğlu olup Edirne'de doğduğu hakkında kitabının başlangıcında verdiği bilgilerle sınırlıdır. Tevârih-i Âl-i Osman adını verdiği kroniği başlangıcından Fatih Sultan Mehmet'e kadar Osmanlı tarihini içerir. Kendisinin gördüğü ve içinde bulunduğu olaylardan başka tarihi hadiseleri yazarken eski kaynaklardan ve bunlar arasında en çok Yahşi Fakih'in Menâkıbnâme'sinden istifade etmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bundan sonra yazılan anonim Tevârih-i Âl-i Osmanlarla Oruc'un metni arasında göze çarpan uygunluk, bunların hepsinin ortak bir kaynaktan büyük bir ihtimalle Yahşi Fakih'in eserinden yararlanmış olduklarını hatıra getirmektedir. Edirne'de oturan müellif, olayları daha yakından gördüğü için II. Mehmet devrine ait tasvirleri daha ayrıntılıdır. Başka yerlerde aranıp bulunamayan bilgiler bunun eserinde vardır. 872/1467'ye kadar geçen olayları yazmaktadır. Oruc'un kroniğinin şimdiye kadar elde edilen yazma nüshaları bu tarih yazarının yaşadığı tahmin edilen zamandan daha ilerisine ait yılların olaylarını da yazmaktadırlar.⁵³⁵ Oruc Beğ tarihi F. Babinger (Hannover-1925) ve Nihal Atsız (İstanbul-1972) tarafından neşredilmiştir.⁵³⁶

4. Karamani Mehmet Paşa, Fâtih Sultan Mehmet Han'ın son vezirlerinden, ilim ve devlet adamıdır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin neslinden olup, babasının adı Arif Çelebi'dir, Aslen Konyalı olduğu için Konevî de denilmekte olup Karamânî nisbetiyle tanınmıştır.⁵³⁷ Doğum târihi kesin olarak belli değildir.

Tahsiline Konya'da başladı ve Musannifek ile Alâeddin Ali et-Tûsî'den ders

⁵³² Nihat Azamat, a.g.t., s. 111.

⁵³³ Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları, a.g.e., s. 20-21.

⁵³⁴ Nihat Azamat, a.g.t., s. 113.

⁵³⁵ Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları, a.g.e., s. 25-26.

⁵³⁶ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-2007, s. 278.

⁵³⁷ Sehî Bey, a.g.e., s. 66, Mustafa İsen, Latifi Tezkiresi, Ankara-1999, s. 347.

olarak öğrenimini tamamladı. Kaynaklar, Mahmut Paşa tarafından önce İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrisliğine getirildiğini, ardından divan katipliğine daha sonra da Mahmut Paşa'nın tavsiyesiyle Fatih Sultan Mehmet'e nişancı olduğunu ve o devirde Nişancı Paşa diye anıldığını söylemektedirler.

“Fâtih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethiyle Anadolu ve Balkanlar'da sınırları genişleyen devleti yeniden yapılandırma projesinde Karamânî Mehmet Paşa'dan büyük destek görmüştür. Özellikle kanunnâmelerin hazırlanmasında Mehmet Paşa etkili rol oynamıştır. Eskiden beri mevcut olan kardeş katlinin onun görüşleri doğrultusunda kanun haline getirildiği belirtilir. Fâtih Sultan Mehmet'le birlikte yeni veraset kanununun da kurucusu olmuştur. Teşrifat usulünü ortaya çıkan yeni şartlar çerçevesinde belirleme yönüne gitmiş, vezir sayısı üç iken dörde çıkarılmıştır. Daha önce tek olan kazaskerliğin devlet işlerinin hızlandırılması için ikiye çıkarılmasını arzetmiş, arzı kabul edilerek Rumeli ve Anadolu için ayrı kazaskerlikler kurulmuş tayinleri de veziriazama verilmiştir. Devletin maliye işleri de yeniden düzenlenmiş, defterdar Dîvân-ı Hümâyun'un aslî üyesi yapılarak bu görev müstakil bir makam haline getirilmiştir.”⁵³⁸

Fatih Sultan Mehmet'in 1481'de Gebze'de ölümünü askerden ve halktan gizleyen Mehmet Paşa, yeniçerilerin İstanbul'a geçmesini de yasakladı. Bunun üzerine bir grup yeniçeri subaşı ile birlikte Mehmet Paşa'nın divanhanesini basarak onu katletti. Şehirde kesikbaşı gezdirilen Mehmet Paşa'nın kabri İstanbul'da isminden dolayı Nişancı olarak anılan mahallede caminin kible tarafında yer alan türbededir.⁵³⁹

Karamânî Mehmet Paşa hem tarihçiliği hem de Osmanlı inşâ sanatında verdiği inşa örnekleriyle tanınmıştır. Daha nişancı iken Uzun Hasan'a yazdığı mektuptan dolayı Fâtih'in teveccühünü kazanmıştır. Latifî, bilgin ve edebiyatçıların Osmanlı devletinden başka sultanlara ondan daha yararlı ve özet bir mektup yazılıp gönderilmediği konusunda ittifak halinde olduklarını söylemektedir.⁵⁴⁰ Onun değişik mektupları münşeat mecmualarında örnek olarak verilmektedir.

⁵³⁸ Yusuf Küçükdağ, “Karamani Mehmet Paşa”, TDVİA, C. 24. s. 450.

⁵³⁹ Yusuf Küçükdağ, a.g.m. s. 450.

⁵⁴⁰ Mustafa İsen, Latifî Tezkiresi, a.g.e., s. 348.

Karamânî Mehmet Paşa'nın iki cildlik Osmanlı târihi vardır. Arapça olarak kaleme aldığı târihî eserinin birinci cildi, "*Risale fî Tevârih-i Selâtini âl-i Osmaniye*" olup, Osman Gâzi'den Fâtih Sultan Mehmet Han'ın cülûsuna (1451) kadar olan devirlere aittir. İkinci cild ise, "*Risale fî Târih Sultan Muhammed bin Murâd Han minel-Osman*" olup, 1451'den 1480'e kadar olan devre yer verir. Tarihin esas, "Tarihî Takvimler"den birine dayanan Ahmedî'nin ve Şükrullah'ın eserlerinin de kaynak olarak kullanıldığı esere müellifi tarafından tarih düşürmeler ve kafiye cümleler eklenmiştir.⁵⁴¹ Özellikle Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine ait verilen bilgiler ile bizzat yaşadığı Fatih dönemine ait bilgiler oldukça değerlidir.

Kitabı, tercümesini yayımlayarak ilim âlemine ilk duyuran Mükrimin Halil Yinanç olmuş ve eseri "Millî Tarihimize Dair Eski Bir Vesika" başlığı altında Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda,⁵⁴² ikinci bir tercümesini ise İbrahim Hakkı Konyalı tarafından yayımlanmıştır.⁵⁴³

5. Âşıkpaşazâde'nin asıl adı Derviş Ahmet, mahlası Âşıkî'dir. Anadolu Selçuklu Devleti'ni sarsan Babaî isyanının lideri Baba İlyas'ın soyuna mensup olup Garibnâme müellifi Âşık Paşa'nın (ö.733/1332) torunudur. Dedesi Âşık Paşa'ya nispetle Âşıkpaşazâde adıyla anılır. 803/1400 yılında Amasya sancağının Mecitözü kazasına bağlı Elvan Çelebi köyünde doğdu. Vefaiyye tarikatına mensup olan aile çevresinde ve tekke ortamında yetişti, çok gezdi ve zamanın ünlü şahsiyetleriyle tanıştı. Gençlik yıllarında bir müddet Geyve'de Yahşi Fakih'in evinde kaldı. Fetret devrinin bazı olaylarına ve II. Murat ile Düzmece Mustafa arasındaki mücadeleye şahit oldu. Konya'da Zeyniyye tarikatı şeyhi Abdüllatif el-Kudsî'den el aldı.⁵⁴⁴ 1437'de hacca gitti, dönüşte Mısır'a uğradı. Daha sonra Paşa Yiğitoğlu İshak Bey'in himayesinde bir müddet Üsküp'te kaldı. II. Murat'ın bazı seferlerine katıldı ve onun iltifatını kazandı. İstanbul'un fethine de katılan Âşıkpaşazâde, Fatih Sultan Mehmet'in şehzadeleri Mustafa ve Bayezid'in sünnetleri münasebetiyle 1457 yılında Edirne'de yaptırdığı şenliklere katıldı; bu sırada Fatih'ten bazı ihsanlar gördü.

⁵⁴¹ Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", a.g.m., s. 57.

⁵⁴² S. 11/79 11 Mart 1340, s. 85-94; S. 111/80 1 Mayıs 1340, s. 142-155, Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450

⁵⁴³ İbrahim Hakkı Konyalı, "Osmanlı Sultanları Tarihi", Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949, s. 323-369. Ayrıca genel bir değerlendirme için bkz. Abdülkadir Özcan, "Fatih devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü" a.g.m., s.56-57

⁵⁴⁴ Nihat Azamat, a.g.t., s.111

Hayatının daha sonraki dönemini Zeyniyye tarikatı şeyhi olarak irşad faaliyetleriyle geçiren Âşıkpaşazâde, 874/1469'da kızı Râbia'yı müridi Şeyh Seyyid Velayet'le evlendirdi. 881/1476 yılında İstanbul'da inzivaya çekildi.⁵⁴⁵ Meşhur tarihini tamamladığı 1484 yılında yaşı seksenbeş civarında idi. Ölüm tarihi de 1484'ten sonrası kabul edilmektedir.⁵⁴⁶

Tevârih-i Âl-i Osman: Âşıkpaşazâde⁵⁴⁷ tarihinin Yıldırım Bayezid dönemine kadar olan kısmını Yahşi Fakih'in menakıbnamesinden, bu padişahın 1391'de Macarlarla yaptığı savaşı Kara Timurtaş'ın oğlu Umur Bey'den, 1402'deki Ankara savaşını bu savaşta solak olarak bulunan birinden nakletmiş, II. Murat ve Fatih dönemlerini ise bizzat kendi gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı için tarihi değeri büyüktür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih devri sonlarına kadar gelen bu eserde konular bablar ve soru-cevap şeklinde ele alınmıştır. Eser -Kemal Yavuz-Yekta Saraç- neşrinde toplam 183 bâbdan (bölüm) oluşmaktadır.⁵⁴⁸ Tevârih-i Âl-i Osman, gerek muhtevası gerekse konuşma diline yakın ve devrinin yazı dilini aksettiren sade uslubu bakımından orta tabaka ve özellikle askeri zümreler arasında okunmak üzere bir nevi halk destanı tarzında yazılmıştır. Anonim tarihlerden farklı özelliği ise Osmanlı padişahlarını birer “mücahid gazi” olarak görmesi, devletin kuruluşunda ve bilhassa Anadolu'da İslamî Türk kültürünün yerleşmesinde büyük rolü olan “abdâlân-ı Rum, gâziyân-ı Rum ve bâciyân-ı Rum” gibi ahi kuruluşları hakkında bilgiler vermesidir.⁵⁴⁹ Osmanlı tarihinin temel eserlerinden biri olan bu eserin Âli Bey (İstanbul-1332), F. Giese (Leipzig-1929), Nihal Atsız (İstanbul-1949)⁵⁵⁰ ve Kemal Yavuz ile Yekta Saraç (İstanbul-2003) tarafından neşredilmiştir.

Âşıkpaşazâde'nin “Hâzâ menâkıb u tevârih-i âl-i osman” diye başlayan eserinde 850'den fazla beyit bulunmaktadır. Onun şiirleri genelde anlattığı konuların bir sonucu gibi görülmelidir. Bölümler arasında konu anlatılırken nazım başlığı ile verilen bu manzumeler farklı nazım şekillerinde yazılmıştır. Bazı manzumelerin sonunda Âşıkpaşazâde, mahlasını da kullanmıştır. Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i ‘Osmân’ı bir menakıbnâme tarzında yazmıştır. Bunu da nazım ile belirtir.

⁵⁴⁵ Nihat Azamat, a.g.t., s. 112

⁵⁴⁶ Abdülkadir Özcan, “Âşıkpaşazâde” a.g.m., s.6-7

⁵⁴⁷ Âşıkpaşazâde'nin hayatı için Âşıkpaşazade bölümüne bkz.

⁵⁴⁸ Âşıkpaşazâde, a.g.e., 517 s.

⁵⁴⁹ Abdülkadir Özcan, “Âşıkpaşazâde” a.g.m., s.7

⁵⁵⁰ Nihat Azamat, a.g.t., s.113

‘Âşıkî bu menâkıbı ki yazdun
Niçeler buna târîh bağlamışdı⁵⁵¹

Nasihatnâme türüne örnek olarak da sayılabilecek beyitlerin bulunduğu bu eserin tamamını menakıbnâme olarak da kabul etmek mümkündür. Eserde zaman zaman nasihat vermesi onun tasavvufi kimliği ile de alakalıdır.

Âşıkpaşazâde'nin eseri açık, anlaşılır ve akıcı bir dille yazılmıştır. Uslûbunun akıcılığı ve tatlılığı onun kişiliğinden gelen samimiyetinin bir sonucudur. Bu durum, eserinin toplumun çeşitli kesimlerince kabul görmesine ve okunmasına sebep olmuştur. Eserinde sık sık kısa cümlelere, diyaloglara yer vermesi usluptaki canlılığı arttırmıştır. O diyaloglarında sadece iki kişiyi karşı karşıya getirtip konuşurmaz, bu konuşmayı zamanın havasına da katar. Bu diyaloglar olaylara bakarak ortaya konmuştur. Yine diyaloga yakın bir şekilde, zaman okuyucuyla da karşı karşıya gelir. Uslubundaki akıcılık ve dilindeki tatlılığın buna bağlı olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Özellikle soru ve cevap kısımları, bu açıdan etkilidir. Yazar eserinde her türlü cümle çeşidine yer verir. O yerine ve olaylara göre dili kullanmada usta bir yazardır. Anlatımında zaman zaman Dede Korkut hikayelerini tedai ettiren ifadelere yer vermiştir. İfadede bu şekilde menkıbe ve hikaye türüne yönelmesi, dilinin akıcılığını verdiği gibi sade ve anlaşılır olmasını da sağlamıştır. Kullandığı kelimeler açık anlaşılır Eski Anadolu Türkçesi sözcükleridir. Bu açılarından eserin Türk dili tarihi bakımından önemli bir yer tuttuğunu görürüz.⁵⁵² Âşıkpaşazâde tarihinin menâkıbnâme türünün dilinin gelişiminde ve halk nesrine önemli katkılar sağlamıştır.

6. Kıvâmî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında bilinen tek şey Sultan II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış olduğu ve Fatih'in fetihlerini anlatan bir “fetihnâme” yazmasıdır. Yazar, eserinin 5 yerinde isminden yalnızca Kıvâmî diye söz eder.⁵⁵³ Yazar, eserinin yazılış tarihi ile ilgili şu bilgileri verir:

Resûlün hicretinden dinle bu dem
Sekizyüz oldu toksan üç dahı hem

⁵⁵¹ Âşık Paşazâde, a.g.t., s. 480.

⁵⁵² Âşık Paşazâde, a.g.e. (Hazırlayanların giriş bölümündeki yazılarından) s.33-35.

⁵⁵³ Kıvâmî, Fetihnâme, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul-2007, s. 9, Ruşan Türken (Duman), Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmet, İnceleme-Metin, Fırat Ü. SBE, YLT, Elazığ-2006, s. 4.

Tamam olmuşıdı mâh Cumâdeyn
 Gül ile bağlar olmuşıdı zeyn
 Duha vaktıydı cum'a günidi
 Namaz-ı öyleden hem öndin idi
 Tamâm itdük kitâbı oldı hâzır
 Şular kim olalar hattına nâzır⁵⁵⁴

Bu durumda, Fetihnâme-i Sultan Mehmet, 893 yılının iki cumâdel aylarından sonra gelen Recep ayının ilk Cuma günü olan ayın 3'ünde, yani 13 Haziran 1488'de tamamlanmıştır. Bu durum, onun mezkur tarihte hayatta olduğunu gösterir.

Kıvâmî hakkında bazı bilgilere onun kendi eserinde rastlıyoruz. Fetihnâme'de anlatıldığına göre, Fatih'in sarayında onun musahibi olarak bulunmuş ve onunla çeşitli seferlere iştirak etmiştir. Ancak diğer musahibler gibi Sultan'ın hiçbir mükafatına nail olamamış, bu yüzden geçim sıkıntısı çekmiştir. Fatih'in ölümünden sonra bu halini II. Bayezid'e arz etmiş, II. Bayezid'in Fatih Sultan Mehmet için bir fetihnâme yazmasını istemesi üzerine bu eseri yazmıştır.

Eserinden yola çıkarak Kıvâmî'nin kişiliği ile ilgili olarak, onun samimi bir mü'min olduğu, sağlam bir itikada sahip olduğu, dini inanç çerçevesinde gazilik, şehidlik ve cihad kavramlarına çok önem verdiğini, münevver bir kişiliğe sahip olup birçok kitabı okuduğunu özellikle Firdevsi'yi, Attar'ı, Nizami'yi okuduğunu söylemek mümkündür. Kıvâmî, eserinde bizzat katıldığı, duyduğu ve okuduğu olayları anlatmıştır.

Fetihnâme, 28 bölümden oluşmaktadır. Eserin aslını oluşturan bu 28 kısımdan önce, mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir tevhid, terci-i bend şeklinde yazılmış bir münacaat ve içinde çehâr-ı yâr-ı güzînin de bulunduğu bir na't, bir rubâi, Fatih övgüsüne dair bir medhiye, Sultan II. Mehmet'in tahta geçişini anlatan bir bölüm ardından seferleri anlatan 28 bölüm ve Sultan II. Bayezid övgüsünde bir Fetih kasidesi ve hâtimetü'l-kitâb (kitabın sonu) bölümü bulunmaktadır. Eserde, Sultan II. Mehmet'in şu seferleri anlatılır: 1. Sultan Mehmet'in tahta oturması 2. Karaman Seferi 3. Kostantiniyye'ye yeni hisarlar yapılması 4. Kostantin şehrinin beyanı 5.

⁵⁵⁴ Kıvâmî, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, a.g.e. s. 604.

Kostantiniyye şehrinin fethi 6. Kostantin şehrinin imarı 7. Sivricehisar ve Amul kalesinin fethi 8. Nevâbir'in fethi 9. Belgrad gazası 10. Mora vilayeti gazası 11. İkinci kez yapılan Mora gazası 12. Trabzon kalesi gazası 13. Eflak Gazası 14. Midilli gazası 15. Arnavutluk gazası 16. Arnavutluk'a ikinci gaza 17. Bosna gazası 18. İkinci Bosna gazası 19. İkinci Karaman seferi 20. Eğriboz gazası 21. Uzun Hasan Seferi 22. Kara Boğdan Gazası 23. Kış Seferi gazası 24. İskenderiye gazası 25. Sultan Mehmet'in vefatı 26. Sultan Bayezid'in tahta çıkması 27. Karaman Seferi 28. Karaboğdan gazası ve Kili kalesinin fethi.

Eser, II. Bayezid'in isteği üzerine yazılmış olmasına rağmen, Fatih Sultan Mehmet dönemi eseri olarak kabul etmek daha doğrudur. Çünkü yazar ömrünün büyük bir kısmını Fatih'in yanında seferlerde geçirmiştir. Ayrıca 28 bölümlük eserin 25'i Fatih ile ilgilidir.

Kıvâmî'nin Fetihnâme adlı eserinin tarihi değeri olarak da eser dil ve edebiyat açısından önemli olmasına rağmen, fetihnâme türünün özneliği gözönünde bulundurulduğunda verilen bilgilerin diğer kaynaklarla desteklenmesi gerekir.

7. Enverî'nin Düsturnâmesi, Fatih Sultan Mehmet döneminin mesnevi nazım şekliyle yazılan en önemli tarihi eseridir. Enverî'nin hayatı ve eserleri hakkında kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Onunla ilgili en güvenilir kaynak kendi yazdığı Düsturnamesidir. Buna göre, Enverî Arapça, Farsça öğrenmiş, zamanının ilimlerini bir dereceye kadar tahsil etmiş, bu arada bazı tarih kitaplarını okumuş orta derecede bir şairdir. Fâtih Sultan Mehmet adına daha önce Teferrücnâme adıyla bir tarih kitabı kaleme aldığını yazan Enverî, daha sonra da hâmisî Mahmut Paşa adına Düsturnâme'yi hazırlamıştır. Fatih Sultan Mehmet ve Mahmut Paşa ile beraber bazı seferlere iştirak etmiş, özellikle Eflak seferinde bulunmuş, Midilli'nin fethine şahit olmuştur. 867/1463 deki Bosna seferine ve Yayça savaşına katılmıştır.

Enverî'nin Düsturname'si 3730 beyitten oluşan mesnevi tarzında yazılmış olup bir mukaddime ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Mahmut Paşa'ya ithafın ve fihrist kısmının yer aldığı mukaddimededen sonra gelen ana bölümlerden birincisi peygamberler ve İslâm tarihine dair olup kendi içinde "bab" adı altında on yedi kısma ayrılmaktadır. Bu bablarda kısaca peygamberlerden, Pîşdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler, Sâsânîler, Hz. Muhammed, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbasîler,

Saffârîler ve Sâ mânîler'den, Gaz-neliler, Deylemîler, Kuhistan melikleri yani İsmâîlîler, Selçuklular, Salgurlular, Hârizmşahlar ve Moğollar'dan bahsedilmektedir. On yedinci babın sonunda ebced hesabıyla meşhur olayların tarihlerine delâlet eden manzum tarihler yer almaktaysa da bunların çoğu yanlıştır. Eserin ikinci ve en uzun ana bölümü on sekizinci bab olup burada Aydınogulları Beyliği'nin tarihçesi, özellikle Umur Bey'in gaza ve fetihleri anlatılmaktadır. Son dört bab ise eserin üçüncü ana bölümünü oluşturmaktadır. Bunlardan on dokuzuncu babda özellikle Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın (ö. 1357) Rumeli'deki fetihleriyle 1402 Ankara Savaşı ve sonrası hadiseleri olmak üzere Fâtih'e kadar gelen devrin önemli olayları, yirminci babda 1464 ortalarına kadar Fâtih Sultan Mehmet devri olayları anlatılmıştır.⁵⁵⁵ Eserin 21. babı tamamen Mahmut Paşa'nın gazalarına ve menakıbına ayrılmıştır. 22. babda yine Mahmut Paşayı medhettikten sonra ondan bir köyü çiftlik olarak ihsan etmesini diler ve Düsturnâme'yi 869/1464'te tamamladığını bildirir.⁵⁵⁶

Şükr-i hak 'avniyle idüp ihtimâm

Eyledüm düstûrnâme'yi tamâm

Çün sekizyüzaltmıştokuz yıl

İrdi zilhicce ahır oldı bil (3685. ve 3686. beyitler)

Düsturnâme'nin iki yazma nüshası bulunmaktadır.⁵⁵⁷ Düsturnâme, Mükrimin Halil Yınanç⁵⁵⁸ ve Necdet Öztürk⁵⁵⁹ tarafından yayımlanmış, Betül Ademler ise yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁵⁶⁰

8. Rum Kritovulos, İmroz adalı olup Bizanslı tarihçi ve idarecidir. İmroz adasının tanınmış soylu kişilerindendir. İstanbul'un fethinden sonra Kritovulos, İmroz ve Limni ahalisinin göç etmesini engelledi. 1456 yılında İmroz, Osmanlı hâkimiyetine geçince buraların yönetimi Kritovulos'a verildi. Papa III. Calixtus'un buraları ele geçirmek için gönderdiği donanmayı ustalıkla geri çevirdi. Sultan II. Mehmet'e gösterdiği bu ve diğer sadakatlerinden dolayı İmroz ve civarının yönetimi tekrar kendisine verildi. 1467'de Osmanlı Venedik savaşının çıkması üzerine İstanbul'a

⁵⁵⁵ Abdulkadir Özcan, "Düsturnâme-i Enverî", TDVİA, C.10, s. 49

⁵⁵⁶ Betül Ademler, Düsturnâme-i Enverî, Sakarya Ü. SBE, YLT, Sakarya-2007, s.187

⁵⁵⁷ Paris Bibliotheque Nationale, Ancien Fonds, nr.250. Bu nüshada 2644 beyit, İzmir Milli Kütüphane, 22/401'de kayıtlı olan nüshada 3696 beyit bulunmaktadır.

⁵⁵⁸ Mükrimin Halil Yınanç, Düsturnâme-i Enverî, Medhal, İstanbul-1930, 99 s.

⁵⁵⁹ Necdet Öztürk, Düsturnâme-i Enverî, İstanbul-2007, 140 s.

⁵⁶⁰ Betül Ademler, a.g.t., 336 s.

göçmüş ve ömrünün geri kalan kısmını burada tamamlamıştır. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından kuşatıldığı dönemde İstanbul'un pek yakınında bulunduğu için fethi bizzat şahit olanları dinlemek ve ilk el kaynakları görmek fırsat ve yetkisine sahip olan ender tarihçilerdendir. Fatih'e ithaf ettiği ve Rumca yazdığı, "Sultan II. Mehmet Han'ın Tarihi" adlı eseri başta Osmanlı Türkçesi olmak üzere bazı Batı dillerine çevrilmiştir.⁵⁶¹

9. Dursun Bey'in hayatı hakkında herhangi bir bilgi olmayıp bilinenler ise daha ziyade kendi eserine dayanmaktadır. Asıl adı Tûr-ı Sînâ olup bundan bozma Tursun Bey veya Dursun Bey şeklinde anılır. Halil İnalçık'ın Bursa kadı sicillerindeki kayıtlardan tesbit ettiğine göre babası, I. Murat döneminin meşhur kumandanlarından Fîruz Bey'in (ö. 1421) oğlu, 1424'te Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuş olan Hamza Bey'dir. Bundan da onun önde gelen bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Dursun Bey muhtemelen 1426 civarında doğmuştur.⁵⁶²

Dursun Bey, eseri Târîh-i Ebu'l-Feth'de, ilk yedi yılını özetlediği II. Bayezid devri olaylarını anlatırken kendi hayatı ile ilgili bazı bilgiler de verir. Bu bilgilere göre, Dursun Bey amcasının yanında yetişmiş ve iyi bir tahsil görmüştür. Genç yaşta da tımar sahibi olmuştur.

İstanbul'un fetihden sonraki iskânı sırasında dağıtılan emlâkin sayımı ve konulan vergiyi yazma işi önce amcası Bursa Beyi Cebe Ali Bey'e verilmişken onun işlerinin çokluğu sebebiyle bu görev kendisine tevdi edilmiştir. Görevini lâıyıkıyla yerine getirip hazırladığı defteri Fâtih Sultan Mehmet'e sunmuş ve böylece sultanın muhitinde önemli bir yere sahip olmuştur (1456-1457). Aynı zamanda yaya ve müselleme tahriri ile yazıcı olarak görev yapar. Böylece Dursun Bey, yazıcılık mesleğinin gerektirdiği şekilde Arapçaya, Farsçaya edebî Osmanlı dili ve edebiyatına ve divandaki resmî inşâ dilinin bütün inceliklerine vâkıf bir kimse olarak yetiştirilmiştir.⁵⁶³

⁵⁶¹ Eser, Karolidi Efendi tarafından "Târîh-i Sultan Mehmed Hân-ı Sînâ İstanbul-1328" adıyla Türkçeye terceme edilmiştir. Eserle ilgili ilgili iki çalışma yapılmıştır. Kritovulos, a.g.e., 240 s., Kritovulos Tarihi, Çeviri: Ari Çokona, İstanbul-2012, 656 s.

⁵⁶² Mertol Tulum, "Dursun Bey" TDVİA, C. 10, s. 6.

⁵⁶³ Gönül Tekin, a.g.m., s. 175.

Kaynaklar onun, 1456'da yapılan Belgrad Seferi'ne, 1458'de Sırbistan seferine, 1462 Eflak ve Midilli seferlerine 1463'de Bosna seferine iştirak ettiğini yazmaktadır. Fâtih Sultan Mehmet'in 1464'teki ikinci Bosna seferinde onun maiyeti arasında yer alan Dursun Bey, bundan sonraki 1466-1467 Arnavutluk seferine, 1470 Eğriboz'un fethine, 1473'te Uzun Hasan üzerine yapılan sefere. 1476 Boğdan seferine, 1478 İskenderiye (Arnavutluk) seferi gibi çeşitli seferlere iştirak etmiştir.⁵⁶⁴

Dursun Bey'in bugün elde mevcut olan tek eseri, esas itibariyle Fâtih Sultan Mehmet'in gaza ve fetihlerini ihtiva eden ve kendisi tarafından Târîh-i Ebü'l-Feth adı verilen tarihidir. Fâtih Sultan Mehmet adına kaleme alınan eser, 848/1444'de Fâtih'in ilk cülûsu ile başlayıp Hadım Ali Paşa'nın 893/1488'deki Memlûk seferiyle sona ermekte, böylece kırk dört yıllık olayları içine almaktadır. Ailesi, tahsili ve bulunduğu görevler sayesinde devrinin tanınmış devlet ve ilim adamlarıyla birlikte bulunma imkânını elde eden Dursun Bey, devlet kademelerinde nail olduğu mevkilerden dolayı minnet borcunu ödemek üzere kendi arzusu ile eserini yazdığını belirtmektedir. Eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Eser önsöz, giriş ve asıl metin kısmı olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Müellif önsözde eserin telif sebebini anlatır. Girişte özellikle padişah ve saltanat kurumu hakkında bilgiler verip yorumlar yapar ve konuyla ilgili hikâyeler anlatır. Bu bölümü, ilim ve hikmet sahibi kimselerin görüş ve fikirlerinden faydalanarak yazdığını belirtir. Bunun sonunda yer alan zeyil kısmı ise bilhassa on iki yıl hizmetinde bulunduğu ve ömrünün en verimli dönemini sohbet ve tavsiyelerini dinleyerek geçirdiği Mahmut Paşa'nın görüşlerine ayırmıştır. Dursun Bey, Fâtih Sultan Mehmet devri askerî faaliyetlerinin anlatıldığı asıl metnin başına, II. Murat'ın tahtı oğluna devrettikten sonra yeniden tahta çıkması hadisesiyle II. Bayezid devrinin ilk yedi yılındaki askerî faaliyetlerin bir kısmını da eklemiştir. Eserinde, "Müşahede ettim ve beyne'n-nâs tevatür ile sabittir" gibi ifadeler kullanarak birçok olayı bir görgü şahidi olarak veren Dursun Bey'in eserinin bir özelliği de ülkelerin fizikî coğrafyası ile askeri ve iktisadî bakımdan önem taşıyan pek çok mevki hakkında bilgiler ihtiva etmesidir. Bazan kısa cümleler, bazan da uzun paragraflar halinde naklettiği bu bilgiler esere bir tarihî coğrafya niteliği kazandırmaktadır. Ayrıca bu bilgiler Fâtih'in fetih siyaseti ve

⁵⁶⁴ Mertol Tulum, a.g.m. s. 6.

stratejisi hakkında da ipuçları vermektedir. Dursun Bey'in 896/1491'den sonra öldüğü düşünülmektedir.

Dursun Bey'in tarihi, dil ve üslûp özellikleri bakımından aynı dönemde yazılan Âşıkpaşazâde, Oruç ve Neşri tarihlerine benzemez. Bu tarihlerde görülen kısa cümleler, süssüz kuru ifadeler yerine Dursun Bey'in eserinde Farsça ve Arapça sentaksa uygun uzun cümlelere, tasvirler sırasında bol bol sıfatlara rastlanır. Müellif Arapça-Farsça kelime ve şekillere yer vermekle birlikte Türkçeyi ihmal etmemiştir.

Mertol Tulum, eserin beş nüshasını tespit etmiştir.⁵⁶⁵ Târih-i Ebü'l-Feth üzerinde çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Eser önce Mehmet Arif Bey tarafından Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın ilâvesi olarak 1330/1912 yılında yayımlanmıştır.⁵⁶⁶ H. İnalçık ve R. Murphey eserin tıpkıbasımı ile birlikte özet halinde İngilizce tercümesini neşretmişlerdir. A. Mertol Tulum da, bütün nüshaları karşılaştırarak eserin tenkitli neşrini yapmış, sonuna da dizin ve lügatçe eklemiştir.⁵⁶⁷

10. Amasyalı Şehdî'den Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı Devlet Tarihini (Tevârih-i Âl-i Osman), Tuslu Firdevsî'nin Şehnamesine benzeterek nazmetmesini istemiştir. Bunun üzerine Şehdî, Osmanlı Şehnâmesini Farsça nazmetmeye başlamış, ancak onbin beyitden fazlasını söylemişken eserini tamamlamaya ömrü yetmemiştir.⁵⁶⁸

11. Kâşifi'nin 1456 yılı civarında kaleme aldığı Fatih Sultan Mehmet'in gazalarını öven Farsça Gazânâme-i Rûm adlı eseri gazavatnâme türüne örnek sayılabilir.⁵⁶⁹ Fatih Kataloğunda Kâşifi'nin bu eseri Tevârih-i Âl-i Osman diye geçmektedir.⁵⁷⁰

12. Yusuf b. Musa Balikesrî İbn Müneccim (ö.884/1480'den sonra) Ayasofya'nın tarihi Türkçeye tercüme edilmiştir. Fetihden sonra böyle bir tercümenin yapılması

⁵⁶⁵ Mertol Tulum, a.g.m. s. 7.

⁵⁶⁶ Dursun Bey, Târih-i Ebü'l-Feth, Haz. Mehmet Arif, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası ilavesi, İstanbul-1330

⁵⁶⁷ Dursun Bey, Târih-i Ebü'l-Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

⁵⁶⁸ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C.2, s.393, Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul-2010, C.3, s.1451, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-şuarâ, Haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, Ankara-2009, metin a, s. 434, www.kulturturizm.gov.tr. e.t. 01.05.2012, Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmânî, Haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul-1996,C. 5, s. 1572.

⁵⁶⁹ Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", a.g.m., s.58.

⁵⁷⁰ Fatih Kataloğu, s.29, Üniversite Ktp. FY, 1388.

Fatih'in isteği üzerine yapıldığını düşündürmektedir. Târih-i Ayasofya Tercemesi, 15 yapraktan ibarettir.⁵⁷¹

13. Hüseyin b. Sultan Ahmet tarafından Taberi tarihi 881/1477 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. Tercüme 355 yapraktır.⁵⁷²

6.2. MENAKIBNÂMELER

İslamî edebiyatda, zühd veya takvasıyla şöhret bulmuş velilerin hayatı çerçevesinde oluşmuş menkıbe veya kerametler ile din uğruna savaşanların hayatları, maceraları ve olağanüstü kuvvetlerden söz eden, onları anlatan dinî-tasavvufî eserlere verilen addır. Bektâşî geleneğinde ise velâyetnâme olarak adlandırılır.

Türk edebiyatında ilk menakıbnâme örneği olarak Satuk Buğra Han'ın kişiliği çevresinde kaleme alınan Tezkire-i Satuk Buğra Han (Yazılışı: XI. yüzyıldan sonra) kabul edilmektedir⁵⁷³. Türk kültüründe menâkıbnâmeler hem Farsça hem de Türkçe yazılmıştır. XV. yüzyılda yazıldığı tespit edilen menakıbnâmelerin genellikle Türkçe yazıldıkları görülmektedir. Bu yüzyılda Bektaşilik yavaş yavaş Kalenderilikten ayrılarak teşekkülünü tamamlamıştır. Dolayısıyla Bektaşî velâyetnâmeleri (menakıbnâmeleri) daha ön plana çıkmıştır. XV. yüzyılda yazıldığı tespit edilen menakıbnâmeler şunlardır:⁵⁷⁴

1. Velâyetnâme-i Hacım Sultan
2. Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli
3. Velâyetnâme-i Abdal Musa
4. Velâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan
5. Velâyetnâme-i Sultan Şucauddin
6. Velâyetname-i Otman Baba
7. Saltuknâme

Bu menâkıbnâmelerden Saltuknâme 884/1480'de Ebu'l-Hayr Rûmî tarafından, Velâyetnâme-i Otman Baba ise 887/1483'te Küçük Abdal tarafından yazılmıştır.

⁵⁷¹ Fatih Katalogu, s.28, Târih-i Ayasofya Tercemesi, (Türkçe) Yaprak: 88-103, Üniversite ktp. TY.2545

⁵⁷² Fatih Katalogu, s.29, Tarih-i Taberî Tercümesi, Selim Ağa ktp. 766.

⁵⁷³ Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, Ankara-1997, s.43

⁵⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, a.g.e., s.51-59

Otman Baba adlı mutasavvıf şahsiyet, Fatih döneminde yaşadığı için bu velâyetnâme de Fatih dönemi eserlerinden kabul edilir.

Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış vezirazam Mahmut Paşa etrafında oluşan Menâkıb-ı Mahmut Paşa-yı Veli ile Akşemseddin'in hayatı etrafında oluşan Menâkıb-ı Akşemseddin, XVI. yüzyılda, Eşrefoğlu Rûmî etrafında oluşan Menâkıb-ı Eşrefzâde, XIX. yüzyıl başlarında yazıldığı için Fatih dönemi menakıbnâmeleri içinde değerlendirmiyoruz. Fatih dönemi tarihçilerinden ve mutasavvıflarından olan Âşıkpaşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osman adlı eserini menâkıbnâme tarzında yazdığını söylese de eser, asıl itibariyle bir tarih olduğu için onu da menakıbnâmelere dahil etmiyoruz.⁵⁷⁵

1. Velâyetnâme-i Otman Baba, Fatih döneminde, Anadolu'da ve ağırlıklı olarak Balkanlarda yaşamış abdallardan olup heterodoks bir kalenderî şeyhi olan Otman Baba hakkında onun müridlerinden olan Küçük Abdal'ın 1483'te yazdığı eserin adıdır. Eser, kitâb-ı Dede Korkud ile başlayan Battalnâme, Danişmendnâme ve Saltuknâme ile devam eden bir zincirin parçası olarak görür.

Velâyetnâme'ye göre Otman Baba'nın hayat hikayesi şöyledir: Otman Baba 780/1378-79 yılında doğmuştur. 833/1429-1430 yılında Otman Baba Timur'la Anadolu'ya gelir.⁵⁷⁶ II. Murat'ın tahtta bulunduğu sırada oğlu Mehmet Manisa'da şehzadedir. Otman Baba rüyasına girer ve onun Rum'a padişah olacağı müjdesini verir. Otman Baba Kutb'u'l-Aktab burcunda olduğunu beyan eder. Ortadan kaybolur. Karadeniz kenarında tekrar ortaya çıkar. Evliyalığını gösteren kerametler gösterir. Yıldırım, kalçı olarak kullanır. İstanbul karşısında bir tepeye çıkarak şehri almaya geldiğini söyler. Arık Çoban'ın sırtında Boğaz'dan İstanbul yakasına geçer. Kaybolur ve Babaeski'de tekrar ortaya çıkar. Zağra, Balkandağı, Yanbolu, Dırnava, Zağrayenicesi gibi Balkan şehirlerinde çeşitli kerametler göstererek halkın yardımına koşar. İstanbul'un fethedildiği gün Dırnava'da köprünün üstüne çıkarak İstanbul'un alındığını müjdeler. Tekrar ortadan kaybolup İstanbul'da ortaya çıkar. Fatih Sultan

⁵⁷⁵ “Âşıkî bu menâkıbı ki yazdun / Niçeler buna târih bağlamışdı” Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 480.

⁵⁷⁶ Velâyetnâme'de şöyle anlatılır: “Ey tâlibân-ı sâdikân-ı velâyet ve ey âşıkân-ı abdâlân-ı hakikat, bilmiş ve âgâh olun ki târih-i nebevînin sekizyüzotuzüç yılından sonra Rum vilâyetinde bir kutbü'l-aktâb zâhir oldu... Timurleng masrık tarafından Rûm kasdına revân olup geldikde ol server-i kutb-ı âlem bile gelmiş idi.” F. Kılıç, M. Arslan, T. Bülbül, a.g.e., s.16-17.

Mehmet ile karşılaşır, ona çeşitli uyarılarında bulunur. Padişah onu dinlemez. Belgrad'a sefer düzenler ama başarısız olur. Sırr-ı Muhammed olduğunu ve bu dünyaya insanlara yardım geldiğini söyler. Bazı tasavvufi sembolleri açıklar, müritlerine nasihat eder ve 883/1478'de ölür.⁵⁷⁷

Velâyetnâme'nin bilinen iki yazma nüshası vardır.⁵⁷⁸ Dil özellikleri bakımından 15. yüzyıl Türkçesi ile yazılmıştır. Sade bir nesirle yazılan eserde edebî bir üslûp da bulunmaktadır.

2. Saltuknâme, XV. yüzyılda yazıya geçirilen en önemli Türk destanlarından olup Anadolu ve Rumeli'nin Türk ve Müslüman olmasında büyük rolü bulunan ve XIII. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Sarı Saltuk'un efsanevi hayatını anlatan Anadolu Türk destanıdır. Destanda Sarı Saltuk'un menkıbelerinin yanı sıra, dönemin önemli kişilerinin menkıbeleri ve bu kişilerin Sarı Saltuk ile olan münasebetleri de anlatılmaktadır.

Saltuknâme'ye yazıya geçiren kişi Ebu'l-Hayr Rûmî'dir. Ebu'l-Hayr Rûmî hakkında bilgi, Saltuknâme'nin III. cildin sonunda kendi verdiği bilgiler ile sınırlıdır. Fatih Sultan Mehmet, 1473 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine sefere çıkarken oğlu Cem Sultan'ı Macarlara karşı Rumeli topraklarını korumak üzere Edirne'de bıraktı.⁵⁷⁹ Edirne'den Babadağı'na geçen şehzade Sarı Saltuk'un türbesini ziyaret eder ve buradaki dervişlerden Sarı Saltuk'un menkıbelerini dinler. Menkıbeleri çok beğenen Şehzade Cem, bunların derlenerek bir kitap haline getirilmesi için Ebu'l-Hayr Rûmî'yi görevlendirdi. Ebu'l-Hayr Rûmî, yedi yıl boyunca Anadolu ve Rumeli'yi dolaşarak Sarı Saltuk'un menkıbelerini derleyip Saltuknâme'yi 1480 yılında meydana getirdi. Bu duruma göre Ebu'l-Hayr Rûmî, 15. Yüzyılda yaşamış ve Cem Sultan'ın maiyetinde bulunmuştur.⁵⁸⁰ Tarihte Cem şairleri diye bilinen şairler içerisinde Ebu'l-Hayr Rûmî'nin ismi geçmemektedir.⁵⁸¹ Bu durum Ebu'l-Hayr Rûmî isminin gerçek değil mahlas olduğunu düşündürmektedir.

⁵⁷⁷ F. Kılıç, M. Arslan, T. Bülbül, a.g.e. s.XII.

⁵⁷⁸ Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi, nu:495, 223 yaprak, Ankara Genel Kütüphanesi, nu: 643, 130 yaprak.

⁵⁷⁹ Selahattin Tansel, a.g.e., s.184

⁵⁸⁰ Şükrü Haluk Akalın, "Ebu'l-Hayr Rûmî", TDVİA, C.10, s.360

⁵⁸¹ Bkz. Edebî Muhitler bölümü

Mensur Türk destanlarından olan Saltuknâme, XIII. Yüzyıl alp erenlerinden Sarı Saltuk'un menkıbevi hayatını, savaşlarını ve çeşitli kerametlerini konu almaktadır. Destana göre, Sarı Saltuk'un asıl adı Şerif Hızır'dır. Şeceresi Hz. Ali ve Hz. Muhammed'e kadar çıkmaktadır. Ancak Sarı Saltuk'un bir Türk kahramanı olarak tanıtılması ve eserde zaman zaman Saltuk-ı Türk adıyla anılması her vesileyle Türklüğün yüceltilmesi de dikkati çekmektedir. Sarı Saltuk'un Türk milleti üzerindeki tesiri uzun süre devam etmiş, menkıbeleri halk ve özellikle gaziler arasında ağızdan ağıza dolaşmış, fetihler sırasında ordunun manevi gücünü arttıran unsurlardan biri olmuştur.⁵⁸² Asıl adı Şerîf Hızır olan Sarı Saltuk, gördüğü bir rüyâ üzerine Battal Gâzinin atını ve Hz. Hamza'nın silâhlarını alarak İslam dînini yaymak üzere savaflara başlar. Yendiği ve İslâm dînini benimsettiği bir Hıristiyan beyi ona "çok kuvvetli" anlamına "Saltuk" adını verir. Anadolu'da, Rumeli'de, Orta Avrupa'da Hıristiyanlar üzerine sefere çıkar. Asya'da Müslüman olmayan Uygur, Hıta, Hint beylerine, Afrika'da Habeşlere karşı savaşarak İslâm dînini yayar. Sarı Saltuk sonunda bir fedâinin hançerlemesiyle şehit düşer. Vefâtından önce Anadolu'da bütün beylerin Osman Bey'e tâbi olmalarını vasiyet eder.

Saltuknâme; Ebûmüslimnâme, Battalnâme ve Danişmendnâme zincirinin son halkasıdır. Ancak kahramanının bir gazi-veli oluşu ve nakledilen menkabeler, eseri aynı zamanda menâkıbnâmeler zincirine sokmağa yeterli bir sebeptir. Saltuknâme'yi bu yüzden her iki türün (velâyetnâme-menâkıbnâme) ortak bir örneği saymak daha iyi olacaktır. Ahmet Yaşar Ocak, Saltuknâme'den yola çıkarak Sarı Saltuk'un üç farklı portre olabileceğini söyler: a) Muhtelif kerametler gösteren bir veli b) Kafirlerle savaşan bir gazi c) Cinler ve devlerle uğraşan bir masal kahramanı. Asıl Sarı Saltuk ise, Dobruca'da İslamiyet'i yaymağa çalışan heterodoks bir gazi-velidir.⁵⁸³

Halkın konuştuğu dili esas alıp sade bir nesirle yazılan Saltuknâme'yi dil ve üslup bakımından daha önemli kılan husus halk ağzından derlenerek yazıya geçirilmiş olmasıdır. XV. yüzyıl Batı Türkçesinin söz varlığı, anlatım gücü, cümle yapısı, deyimlerle ve yer yer atasözleriyle süslenmiş bir üslupla eserde kendisini ortaya koymaktadır. Halk tabirleri ve benzetmeler anlatımı daha da

⁵⁸² Şükrü Haluk Akalın, a.g.m., s.360

⁵⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, a.g.e., s.57-58

zenginleştirmiştir. Saltukname içinde fazla arkaik kelime bulunmamakla beraber zengin bir söz varlığına sahiptir.

Şükrü Haluk Akalın, Saltukname'nin mevcut bütün nüshalarını karşılaştırarak hazırladığı tenkitli metni üç cilt olarak yayımlamıştır.⁵⁸⁴

6.3. LÜGATLER

1. **Bahrü'l-garâib**, Lugat-i Halîmî olarak da tanınan bu lügat Farsça-Türkçe bir lügattir. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), 1446 yılında manzum olarak kaleme aldığı ve muhtemelen Sivas kadılığı sırasında yeniden gözden geçirdiği bu eserini o zamanlar Amasya valisi bulunan Şehzade Bayezid'e takdim etmiş, ancak anlaşılması güç olduğu için eseri 872/1467-68 ayrıca şerh ederek iki defter (185 yaprak) halinde düzenlemiş ve yine Şehzade Bayezid'e sunmuştur. Eserin en eski nüshalarından biri Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.⁵⁸⁵
2. **Tuhfe-i Mukaddimetü'l-lüga**, Farsça'dan Türkçe'ye manzum bir sözlük olan bu risale aruz vezniyle biri on bir, biri yirmi altı, diğerleri de on iki ve on bir beyitlik dört parçadan ibarettir. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî, tarafından yazılmıştır.
3. **Nisârü'l-Mülûk**, Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî tarafından hazırlanan Farsça-Türkçe bir lügat olup Şehzade Bayezid'e sunulmuştur.⁵⁸⁶
4. **Musarrihatü'l-esmâ**, Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî, çeşitli eserlerden seçtiği isimleri elifbaya göre hazırlayıp Türkçe bazan Farsça karşılıklar vermek suretiyle satır arası tercüme şeklinde düzenlediği bir isimler sözlüğüdür. 872/1467-68 tamamladığı bu sözlüğünü Şehzade Bayezid'e sunmuştur.⁵⁸⁷
5. **Tuhfe-i Mukaddimetü'l-lüga**, Müellifi Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî'dir. Farsçadan Türkçeye manzum bir sözlük olan bu risale, aruz vezniyle biri on bir, biri yirmi altı, diğerleri de on iki ve on bir beyitlik dört parçadan ibarettir. "Huda: Tanrı" kelimesiyle başlayıp "kulaç: bâz aldı" keli-

⁵⁸⁴ Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme, Haz. Şükrü Haluk Akalın, Ankara-1987,1988,1990, C.1-2-3.

⁵⁸⁵ Bahrü'l-Garâib, Esad Efendi, nr. 3281, Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Erkan, "Bahrü'l-garâib", TDVİA, C. 4, s. 513-514, Üniversite ktp. T.Y. 1404.

⁵⁸⁶ Gönül Tekin, a.g.m. s.181, Eserin nüshası: Nisârü'l-Mülûk, İ.Ü. Ktp. TY 1404.

⁵⁸⁷ Mustafa Erkan, "Halimi Lüfullah", TDVİA, C.15, s. 343.

mesiyle biten bu parçalarda Bahru'l-garâib'de geçen isimlerin bir kısmı yeniden işlenmiştir. Risale yedi mûsiki makamının sayıldığı, şairin adının zikredildiği beş beyitlik bir parça ile sona ermektedir.⁵⁸⁸

6. **Tercümânü'l-lüga**, Arapça-Türkçe bir lügattir. Pir Mehmet b. Yusuf el-Ankaravî (ö.866/1462)⁵⁸⁹ Lügat-i Kara Pîrî diye şöhret kazanmıştır. Bu eser Multakatü's-Sihâh adlı Arapça lügatin Türkçeye çevirisidir.
7. **Ferişteoğlu Lügati**, manzumdur. Yazarı İzzeddin Abdüllatif b. Firişteoğlu (ö. 879/1475'den önce) Gönül Tekin bu eseri Fatih dönemi lügatleri içinde değerlendiren Cemal Muhtar ise Lügat-i Ferišteoğlu'nun Abdüllatif b. Melek tarafından 795/1392 yılında, Abdülmecid b. Ferište tarafından hazırlanan mensur Arapça-Türkçe Lügat-i Kanun-ı İlâhî'nin ise 854/1450 yılında yazıldığını kaydetmektedir.⁵⁹⁰

6.4. DİL (SARF-NAHİV)

1. Ali Kuşçu, Alaeddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475) Unkûdu'z-zevâhir, (Arapça) 155 yaprak, Süleymaniye, Es'ad Efendi ktp. 3087⁵⁹¹
2. Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz (ö.885/1481) Esâsü'l-iktibâs tercümesi, (Türkçe) 226 yaprak, Üniversite ktp; A.Y. 13⁵⁹²
3. Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksârî (ö.901/1495) Şerhu'l-izâh, (Arapça) 134 yaprak, Carullah (Millet) ktp.1757⁵⁹³
4. Dinkoz, Şemseddin Ahmet El-Bursevî, (ö.860/1456), Şerhu'l-Maksûd, (Arapça), 9 yaprak, Üniversite ktp. A.Y., 2264⁵⁹⁴
5. Dinkoz, Şemseddin Ahmet El-Bursevî, (ö.860/1456), Şerhi merâhu'l-ervâh, (Arapça), 89 yaprak, Nuruosmaniye; 4135/4670⁵⁹⁵
6. Hacı Baba b. Şeyh İbrâhim b.Abdülkerim Tosyavî, Evfâ'l-Vâfiye, (Arapça), 68 yaprak, Ayasofya;4582⁵⁹⁶

⁵⁸⁸ Mustafa Erkan, a.g.m., s.343

⁵⁸⁹ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan-1833, İÜ. Ktp. TY 1496, Kaynak: Gönül Tekin, a.g.m. s.181,

⁵⁹⁰ Cemal Muhtar, İki Kur'an Sözlüğü: Lügat-i Ferišteoğlu ve Kanun-ı İlâhî, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1993, 281+53 s. tıpkıbasım, H. İbrahim Delice, "Lügat-i Ferišteoğlu ve Lügat-i Kanun-ı İlâhî'nin Neşri Üzerine", Türklük Bilimi Araştırmaları-III-1996, s.195-232

⁵⁹¹ Fatih Katalogu, s.20

⁵⁹² Fatih Katalogu, s.20

⁵⁹³ Fatih Katalogu, s.20

⁵⁹⁴ Fatih Katalogu, s.20

⁵⁹⁵ Fatih Katalogu, s.20

7. Hacı Baba b. Şeyh İbrâhim b.Abdülkerim Tosyavî, Hulâsatü'l-i'râb (Şerhu'l-misbâh) (Arapça), 65 yaprak, Feyzullah (Millet ktp) 1925, Üniversite ktp. A.Y.218⁵⁹⁷
8. Hacı Baba b. Şeyh İbrâhim b.Abdülkerim Tosyavî, Letâifü'l-i'râb fî şerhi'l-kavâidi'l-i'râb, 113 yaprak, Feyzullah (Millet ktp) 1964⁵⁹⁸
9. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed, (ö.875/1470), Şerhu'l-Lubâb, Telif: 858/1456, 26 yaprak, Süleymaniye ktp. Rağıp Paşa 1188, çeşitli kütüphanelerde 4 nüshası vardır.⁵⁹⁹
10. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed, (ö.875/1470), Şerhu'l-Kafiye, 100 yaprak, Süleymaniye ktp. Fatih 5002⁶⁰⁰
11. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed, (ö.875/1470), Durru'l-Menkûd, Süleymaniye ktp. Rağıp Paşa 1191,1364⁶⁰¹
12. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed, (ö.875/1470), Mu'ribu 'Avâmili'l-Curcânî, 112 yaprak, Raşid Ef. Ktp. 793⁶⁰²
13. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed, (ö.875/1470), Ta'likât fî beyânî izâfeti'l-kitâb ve'l-bâb, İzmir milli ktp. Yazmalar 1866⁶⁰³
14. Molla Gürani, Şemseddin Ahmet b. İsmail (ö. 893/1488) El-Müreşşah 'ale'l-müveşşâh⁶⁰⁴
15. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Şerhu'l-merâh; Ahmet b. Ali b. Mes'ud'un sarf konusundaki "Merâhu'l-ervâh" adlı eserinin şerhidir.⁶⁰⁵
16. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Şerhu'l-irşâd fî'n-nahv,Abdulgaffâr el-Îcî'nin aynı adlı eserinin haşiyesidir.⁶⁰⁶
17. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Şerh-i avâmil; Abdulkadir Cürcânî'nin nahiv ilmine dair yazmış olduğu el-Evâmil el-Mie adlı eserinin şerhidir.⁶⁰⁷

---

⁵⁹⁶ Fatih Katalogu, s.21

⁵⁹⁷ Fatih Katalogu, s.21

⁵⁹⁸ Fatih Katalogu, s.21

⁵⁹⁹ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.29

⁶⁰⁰ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.29

⁶⁰¹ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.30

⁶⁰² Sinan Taşdelen, a.g.t., s.30

⁶⁰³ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.30

⁶⁰⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani" a.g.m., s.249,

⁶⁰⁵ Yavuz Unat, "Candaroğulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adanı", a.g.m., s.312

⁶⁰⁶ Yavuz Unat, "Candaroğulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adanı", a.g.m., s.312

⁶⁰⁷ Yavuz Unat, "Candaroğulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adanı", a.g.m., s.311

6.5. EDEBİYAT-BELÂGAT

Fatih Sultan Mehmet döneminde kaleme alınmış, edebiyat-belağat türündeki eserleri tespit ederken, bu dönemde yaşamış şairlerin divanları bu kategoriye dahil edilmemiştir. Çünkü şairlerin divanlarının ne zaman tertip edildiği tam olarak bilinmemektedir. Örnek olarak, Fatih'in (Avnî) şiirlerinden oluşan divançesi Ali Emîrî nüshası olup o da XIX. yüzyılda istinsah edilmiştir. Ahmet Paşa'nın (ö. 902/1496) divanının en eski nüshası, ölümünden iki yıl sonrasına aittir.⁶⁰⁸ Dolayısıyla bu dönem şairlerinin divanları, daha sonraki yıllarda tedvîn edildiği için bu döneme dahil edilmemiştir.

1. **Heft-Peyker:** İran ve Türk edebiyatlarında Sasanî hükümdarı Behram-ı Gûr'un hayatı ve efsanelerini konu edinen Genceli Nizamî'nin yazmış olduğu Heft Peyker mesnevisi Türk edebiyatında ilk defa Aşkî-i Kadim tarafından 861/1457 yılında Türkçeye tercüme edilmiş ve Fatih Sultan Mehmet'e sunulmuştur. Bu eser aynı zamanda Aşkî-i Kadim'in edebi gücünü göstermesi bakımından da önemlidir.⁶⁰⁹ Gibb tarafından British Museum'a bağışlanan yazmalar arasında bulunmaktadır.⁶¹⁰
2. **Cemşîd ü Hurşîd (Âyât-ı 'Uşşâk):** Cem Sultan, Selman-ı Saveci'nin (ö.778/1376) aynı adlı eserinden Türkçeye çevirdiği bu mesnevisini babası Fatih Sultan Mehmet'e 883/1478 yılında sunmuştur. Cemşîd ü Hurşîd kimi kaynaklarda Âyât-ı Uşşâk olarak geçer. Eser 5000 beyitten fazladır. Mesnevinin içinde 49 gazel, 5 rubai, 5 kıt'a, 1 murabba, 1 terci-i bend vardır. Mesnevîde, adaletiyle ünlü Çin hakanı Fağfur'un Cemşîd adlı bir oğlunun, Rum Kayserini kızı Hurşîd'e olan aşkı ve maceraları anlatılır.⁶¹¹
3. Ulvî Şah Ali, Nizami'nin Heft Peyker'ini Türkçeye tercüme etmiştir.
4. Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (ö.874/1470), İlahiyat ve Kasâid (Türkçe) 117 yaprak, Üniversite ktp. T.Y. 6516⁶¹²

⁶⁰⁸ Ahmet Paşa divanı, Millet ktp. No: 10. İstinsah: 904/1498-1499

⁶⁰⁹ Günay Kut, "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi", TDAY-Belleten 1972, (Ankara-1973) s.127-151

⁶¹⁰ Heft-Peyker, British Museum Library, Or. 7079

⁶¹¹ *Cem Sultan'ın, Cemşîd ü Hurşîd adlı mesnevisi üzerine Adnan İnce, hazırladığı doktora tezinde diğer Cemşîd ü Hurşîd mesnevileri ile karşılaştırma yapmıştır.* Cem Sultan, Cemşîd ü Hurşîd, Haz. Adnan İnce, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-2000, XLVIII+423 s.

⁶¹² Fatih Katalogu, s.21

5. Adnî, Mahmut Paşa (ö.879/1474), Münşeât (Farsça) yaprak: 50b-56a, Üniversite ktp. TY.1962⁶¹³
6. Alaeddin Çelebi, Ali b. Hüseyin Amasyavî (ö.875/1471) Der beyân-ı arûz (Türkçe) Yaprak:93-97, Hekimoğlu (Millet) 647/3⁶¹⁴
7. Musannifek Alaeddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470) Hâşiye alâ'l-mutavvel, (Arapça) Fatih; 4586 (115 yaprak), Esad Efendi; 2974 (207 yaprak), Damad İbrahim (Süleymaniye) 1018, (199 yaprak)⁶¹⁵
8. Musannifek Alaeddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Haşiye ala şerhi'l-miftah li's-seyyid Şerif el-Cürçânî, (Arapça) 278 yaprak, Cârullah (Millet) 1794⁶¹⁶
9. Musannifek Alaeddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Haşiye ala şerhu'l-miftah li's-Sa'deddin Taftazanî, (Arapça), 108 yaprak, Cârullah (Millet) 1795⁶¹⁷
10. Kırîmi, Seydî Ahmet b. Abdullah (ö.879/1475), El-Muavvel fî havâşî'l-şerhi'l-mutavvel, (Telif:856/1452-Arapça) Süleymaniye (Turhan Valide); 285 (238 yaprak), Nuruosmaniye; 3884/4413 (340 yaprak)⁶¹⁸
11. Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz (ö.885/1481) Haşiye ala'l-mutavvel (Arapça) Ayasofya; 1370 (134 yaprak), Feyzullah (Millet); 1792 (123 yaprak), Nuruosmaniye; 3882/4411 (272 yaprak), Şehid Ali Paşa; 2186 (82 yaprak)⁶¹⁹
12. Samsûnî, Hasan b. Muhammed (ö.891/1486), Haşiye ala Haşiye es-Seyyid el-Şerif alâ şerh muhtasar el-müntehâ li Adudeddin (Arapça) 60 yaprak, Kılıç Ali Paşa; 293⁶²⁰
13. Molla Lütfi, Lütfullah b. Hasan Tokadî, (ö.900/1495) Hâşiye ala şerhi'l-miftah, (Arapça) 37 yaprak, Feyzullah (Millet); 2151/1⁶²¹
14. Halilî Âmidî (ö.890/1485), Firkatname, (Türkçe) Yaprak:15-28, Üniversite ktp. T.Y. 3770⁶²²
15. Hüsanzade Muslihiddin Mustafa b. Muhammed Tirevî, Haşiye ala hâşiyet es-Seyyid ala'l-mutavvel, (Arapça) 152 yaprak, Carullah (Millet); 1779⁶²³

⁶¹³ II. Mehmet Kataloğu, s.6, Fatih Kataloğu, s.22

⁶¹⁴ Fatih Katalogu, s.21

⁶¹⁵ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.30

⁶¹⁶ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.30

⁶¹⁷ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.30

⁶¹⁸ II. Mehmet Kataloğu, s.7, Fatih Kataloğu, s.23

⁶¹⁹ Ferhat Koca, a.g.m., s. 254.

⁶²⁰ Fatih Kataloğu, s.24.

⁶²¹ Fatih Kataloğu, s.24.

⁶²² Fatih Kataloğu, s.27.

⁶²³ II. Mehmet Katalogu, s.11, Fatih Katalogu, s. 27.

16. Tâhir b. Abdullah b. Ali, Cevheretü'l-şeref (Teressül) (Arapça), 145 yaprak, Ayasofya; 3839⁶²⁴
17. Kelile ve Dimne Tercümesi, İstinsah: 880/1476, (Arapça), Ayasofya; 4213⁶²⁵
18. Molla Gürani, Şemseddin Ahmet b. İsmail (ö. 893/1488) , Eş-şâfiye fi'l-arûz ve'l-kâfiye. Fatih Sultan Mehmet'e ithaf ettiği 600 beyitlik Arapça bir kasidedir. TSMK, III. Ahmet, nr. 1691⁶²⁶
19. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), Risale fi beyânı kavâidil-muammâ Farsça muamma kaidelerini Türkçe açıklayan ve örneklendiren bir risaledir. Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 430/34; Şehid Ali Paşa, nr. 2634/2⁶²⁷
20. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), Risale fi tecnîsât ve't-teşbihât ve'l-mecâzât .(Türkçe) Cinas, teşbih ve mecaz kaidelerini Türkçe açıklayıp örneklendiren manzum bir risaledir. Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 430/7⁶²⁸
21. Kemal-i Zerd/Sarıca Kemal (ö.880/1475) Belâğatnâme veya Tercüme-i Belâğat. Reşidüddin Fazlullah'ın, Tercüme-i Tarih-i Mu'cem fi Âsâr-ı Mülûk-i Acem adlı eserinin tercümesidir.⁶²⁹
22. Yahya b. Mehmet el-Kâtib, Menâhicü'l-İnşâ, (Türkçe) Paris Bibliotheque Nationale (Suppl. Turc no:660)⁶³⁰
23. İliada'nın 1463 tarihli tercümesi⁶³¹

6.6. FELSEFE, AHLAK, SİYASET

1. Hüsameddin Hüseyin b. Abdurrahman (ö.860/1456) Hâşiye alâ Hâşiyeti't-tecrîd (Arapça) Yaprak: 114b-132b Süleymaniye ktp. Şehid Ali Paşa; 2844⁶³²

⁶²⁴ Fatih Kataloğu, s.28

⁶²⁵ Fatih Kataloğu, s.28

⁶²⁶ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani" a.g.m., s.250

⁶²⁷ Mustafa Erkan, Halimi Lüfullah, TDVİA, C.15, s.343

⁶²⁸ Mustafa Erkan, a.g.m., s.343

⁶²⁹ Kemal Yavuz, "Dil ve Edebiyat", Fatih ve Devri, İstanbul-2004, s.346

⁶³⁰ Gönül Tekin, a.g.m., s. 170

⁶³¹ Gönül Tekin, a.g.m., s. 165

⁶³² Fatih Kataloğu, s.55

2. Ali Amasyavî b. Hüseyin (ö.875/1470) Tarîku'l-Edeb, (Türkçe) 61 yaprak, Üniversite ktp. T.Y. 2725⁶³³
3. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470) Hâşiye alâ Şerhi'l-Metâli' (Arapça) 91 yaprak, müellif hattı, Fatih, 3373⁶³⁴
4. Ali KUŞÇU, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475) Risâle fi vaz'i'l-müfredât (Arapça) Yaprak: 71a-73b, Süleymaniye, Şehit Ali Paşa; 2830/19⁶³⁵
5. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480) Ta'bîrû'l-münîf ve't-te'vîlü's-şerîf (Arapça) 151 yaprak, Ayasofya, 1733⁶³⁶
6. Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz (ö.885/1480) Risâle fi'l-velâ (Arapça) Yaprak: 304b-309b Nuruosmaniye ktp. 448/596⁶³⁷
7. Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz (ö.885/1480) Vasiyyet, 7-8 , Üniversite ktp. A.Y.1570⁶³⁸
8. Abdülmecid b. Nasûh b. İsrail (ö.887/1482) Terceme-i Pendnâme-i Attâr (Türkçe) 48 yaprak, Üniversite ktp. T.Y. 4009⁶³⁹
9. Hocazade Muslihiddin Mustafa b. Yusuf El-Bursevî, (ö.893/1488) Tehâfütü'l-felâsife (Arapça) Üniversite ktp. A.Y. 4065 (Bu eserin kütüphanelerde çok fazla nüshası bulunmaktadır.)⁶⁴⁰
10. Dinkoz, Şemseddin Ahmet El-Bursevî, (ö.860/1456) Hâşiye alâ şerhi'l-âdâb (Arapça) Yaprak: 187-201, Üniversite ktp. A.Y.3058⁶⁴¹
11. Dinkoz, Şemseddin Ahmet El-Bursevî, (ö.860/1456) Hâşiye alâ şerhi'l-Mes'ûdî (Arapça) 13 yaprak Cârullah (Millet) 1868/2⁶⁴²
12. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhteşem (Türkçe) 1868'de basılmıştır.⁶⁴³

---

⁶³³ Fatih Kataloğu, s.55

⁶³⁴ Sinan Taşdelen , a.g.t. s.34

⁶³⁵ Cengiz Aydın, a.g.m., s. 408

⁶³⁶ Fatih Katalogu, s.55

⁶³⁷ Fatih Katalogu, s.55

⁶³⁸ Fatih Katalogu, s.55

⁶³⁹ Fatih Katalogu, s.56

⁶⁴⁰ Gürbüz Deniz, a.g.t., 259 s

⁶⁴¹ Fatih Katalogu, s.59

⁶⁴² Fatih Katalogu, s.59

⁶⁴³ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.35

13. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Tuhfetü'l-vüzerâ
Telif: 861, 142 yaprak, Süleymaniye ktp. Ayasofya 2855⁶⁴⁴
14. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Tuhfetü's-selâtîn
(Farsça) 80 yaprak, Süleymaniye ktp. Şehid Ali Paşa 2797⁶⁴⁵

6.7. MÛSİKÎ

1. Abdülaziz b. Abdülkadir Merâgî, Nekâvetü'l-Edvâr (Abdülkadir Merâgî'nin Makâsıdu'l-elhân adlı eserinin şerhidir.) (Farsça-Fatih'e sunulmuştur.) Nuruosmaniye ktp. 3646⁶⁴⁶
2. Fethullah-ı Şirvânî, Mecelle fi'l-mûsikî.(Fatih'e sunmuştur.) Topkapı Sarayı ktp.3449⁶⁴⁷
3. Ladikli Mehmet Çelebi, El-Fethiyye fi'l-mûsikî, Nuruosmaniye ktp. 3655⁶⁴⁸
4. Ladikli Mehmet Çelebi, Zeynü'l-elhân, (Fatih'e ithaf edilmiştir.)⁶⁴⁹
5. Şükrullah b. İmam Şihâbeddin Ahmet b. İmam Zeyneddin Zekî, Terceme-i Kitâbu'l-Edvâr (Risâle-i fi ilmi'l-edvâr) Safiyüddin Urmevî'nin Kitabı'l-Edvâr'ının tercümesidir.⁶⁵⁰
6. Fatih Anonimi, Arapça, Londra British Museum; 2361(yaparak:168-219), Tahran Milli Kütüphanesi; 1651(yaparak:106-225)⁶⁵¹
7. Nahifi Şemseddin (ö. 900/1494) Mûsikî Risalesi (Bereket)⁶⁵²

⁶⁴⁴ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.36

⁶⁴⁵ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.36

⁶⁴⁶ Arif Demir, "Sultan II. Mehmet Han'a Sunulan Anonim Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)", Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.10, S.1, Ocak-Haziran 2010, s.210

⁶⁴⁷ Arif Demir, a.g.m., s.210

⁶⁴⁸ Arif Demir, a.g.m., s.210, Hakkı Tekin, Ladikli Mehmet Çelebi ve Risale-i Fethiyyesi, Niğde Ü. Doktora Tezi, Niğde-1999, 261 s.

⁶⁴⁹ Arif Demir, a.g.m., s.210

⁶⁵⁰ Yılmaz Öztuna, Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi, İstanbul-1987, C.2, s.292-293

⁶⁵¹ Arif Demir, a.g.m., s.207-232

⁶⁵² Recep Uslu, "Fatih Dönemi Musikişinaslarından Şemseddin Nahifi ve Bilinmeyen Bir Eseri", 2001, Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi İstanbul 1, İstanbul, 12.04.1999 - 15.04.1999, Mehmet Süreyya, Nahifi'nin musikiye ait eserinin adının "Bereket" olduğunu yazar. Mehmet Süreyya, a.g.e., C.5, s.1583

6.8. FEN BİLİMLERİ (MATEMATİK-ASTRONOMİ-FİZİK)

1. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475), Risâletü'l-Fethiyye (Arapça) 70 yaprak, (Müellif hattı, istinsah 878/1474) Ayasofya;2733/1⁶⁵³
2. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475), Risâle fi'l-hey'e (Farsça) 84 yaprak, Ayasofya; 2639⁶⁵⁴
3. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475), Risâle fi 'ilmi'l-hesâb, (Farsça) yaprak:25-72, Ayasofya2640/2⁶⁵⁵
4. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475), Risâletü'l-Muhammediye fi'l-hisâb, (Arapça) (Müellif hattı, istinsah: 871/1467) Yaprak:72-163, Ayasofya;2733/2⁶⁵⁶
5. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475), Şerhu't-tuhfeti's-şâhiyye fi'l-hey'e (Arapça) 64 yaprak, Ayasofya; 2643⁶⁵⁷
6. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1475), Şerh-i Zîc-i Ulug Beg, (Farsça), Ragıp Paşa; 928⁶⁵⁸
7. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Hâşiye alâ şerhi eşkâli't-te'sîs . Hendese konusunda yazılan Kadızâde'nin kitabına bir haşiyedir.⁶⁵⁹
8. Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır Bey (ö.891/1486), Hâşiye alâ Şerhu'l-Mülehhas, (Arapça), Çağmîni'nin "el- Mülehhas" adlı eseri üzerine Kadızâde Rûmî'nin şerhine yazdığı hâşiyedir. 64 yaprak, Carullah (Millet) 1465/1⁶⁶⁰
9. Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır Bey (ö.891/1486), Risâle mine'l-Hendese Risâle mine'l-Hendese: Ali Kuşçu'nun Fatih'in huzurunda ortaya attığı hendese ilmine dair bir mesele üzerine yazılmıştır.⁶⁶¹
10. Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır Bey (ö.891/1486), Bölünmeyen cüz' (atom) bahsinde Kastalânî'nin îtirâzına cevab.Hasan Hüsnü Paşa ktp.Nu: 600, yaprak 91b⁶⁶²

⁶⁵³ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁶⁵⁴ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁶⁵⁵ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁶⁵⁶ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁶⁵⁷ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁶⁵⁸ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁶⁵⁹ Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adamı", a.g.m., s.315

⁶⁶⁰ Sinan Paşa, Tazarrunâme, a.g.e., s.12

⁶⁶¹ Sinan Paşa, Tazarrunâme, a.g.e., s.12

⁶⁶² Sinan Paşa, Tazarrunâme, a.g.e., s.13

11. Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır Bey (ö.891/1486), Risâle fî halli işkâli mu‘addili mesîri’l-Utarid (Utarid’in uzaklığını tayindeki güçlüğü halli hakkında risale) Fatih ktp. No: 5396, yaprak; 191a-197b⁶⁶³
12. Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır Bey (ö.891/1486), Fethü’l-Fethiyye: Ali Kuşçu’nun “Fethiyye” isimli eserinin şerhidir. Fatih ktp. No: 5396/3, yaprak: 78-188⁶⁶⁴
13. Hocazade Muslihiddin Mustafa b. Yusuf Bursevî (ö.893/1488) Hallu’l-muglitâtu’l-müsemmât bi’l-cezri’l-asev, (Arapça), yaprak: 74a-75a, Şehid Ali Paşa; 2830/21⁶⁶⁵
14. Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488), Mukaddimât seb’ fî ma’rifeti kavsi kuzah.⁶⁶⁶
15. Fethullah-ı Şîrvânî (ö.891/1486) , El-ferâid ve’l-fevâid fî tavzîhi şerhi’l-mûlahhas. Kaynaklarda “Ta’lîkât alâ şerhi’l-Çagmînî li-kadızzâde” ve “Şerhi’l-Çagmînî” adlarıyla zikredilen bu eser, Çagmînî’nin astronomi konusundaki “El-mûlahhas fî’l-hey’e” adlı eserine Kadızzâde’nin yazdığı şerhe bir haşiyedir. Şîrvânî bu eserini, 878/1473’te Fatih Sultan Mehmet’e sunmuştur. Topkapı Sarayı ktp. 3294⁶⁶⁷
16. Fethullah-ı Şîrvânî (ö.891/1486), Şerhu’t-tezkire fî ‘ilmi’l-hey’e, 879/1474’te tamamlanmıştır. Süleymaniye Ktp. Damat İbrahim Paşa, 847⁶⁶⁸
17. Molla Lütfî, Lütfullah b. Hasan, (ö. 900/1495), Tazîfü’l-mezbah. Arapça olup matematiğe dair bir eserdir.⁶⁶⁹
18. Georgios Amirutzes (ö.879/1475), Matematik Risalesi, bu risale, Johann Verner tarafından “de Hisquae Geoprahiae Adessa Debent” adıyla Latinceye tercüme edilerek neşredilmiştir.⁶⁷⁰
19. Alâeddin Ali b. Yûsuf Bâlî el-Fenârî (ö.903/1497) Şerh-i Tecnis⁶⁷¹

⁶⁶³ Sinan Paşa, Tazarrunâme, a.g.e., s.13

⁶⁶⁴ Sinan Paşa, Tazarrunâme, a.g.e., s.13

⁶⁶⁵ Fatih Katalogu, s.61

⁶⁶⁶ Fatih Katalogu, s.61

⁶⁶⁷ Cemil Akpınar, a.g.m., s.464

⁶⁶⁸ Cemil Akpınar, a.g.m., s.464

⁶⁶⁹ Gönül Tekin, a.g.m., s.215

⁶⁷⁰ www.ihsanfzlioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011

⁶⁷¹ Hamdi Döndüren, a.g.m., s. 337, Faik Reşat, a.g.e. s. 80.

6.9. COĞRAFYA

1. Batlamyus (Ptolemaios) Coğrafyasının tercümesi, Fatih'in emriyle Yunancadan Arapçaya , Amirutzes tercüme etmiştir. Ayasofya; 2610 (127 yaprak), Ayasofya; 2596 (75 yaprak)⁶⁷²
2. Georgios Amirutzes (ö.879/1475), Kitabü'l-coğrafya fi'l-ma'mûreti mine'l-ard, Batlamyus'un Geographike Hiphhegesis adlı coğrafya kitabını oğlu Mehmet ile birlikte Fatih'in emriyle Latineden Arapçaya tercüme etti.⁶⁷³

6.10. TIP

1. Akşemseddin Muhammed b. Hamza, (ö.863/1459)Tıp Risalesi, (Mâddetü'l-hayât/ Mâidetü'l-hayât) (Türkçe) Yaprak: 142b-160a, Nuruosmaniye; 3489⁶⁷⁴
2. Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali b. El-Hâc İlyâs (ö.873/1469), Kitâbü'l-Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, (Telif: 870/1466, Türkçe) 190 yaprak , Ali Emiri 79/353⁶⁷⁵
3. Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali b. El-Hâc İlyâs (ö.873/1469), Mücerrebnâme, (Telif: 873/1469 – Türkçe) 43 yaprak, Ayasofya; 3720,3729, Fatih;3619⁶⁷⁶
4. Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali b. El-Hâc İlyâs (ö.873/1469), Terceme-i Akrabâdîn (Telif: 858/1454-Türkçe) ⁶⁷⁷
5. Halîm-i Amasyavî, Ahsenü'l-Mergûb, (Telif: 862/1458-Farsça) 259 yaprak, Fatih'e ithaf edilmiştir. Fatih; 3639⁶⁷⁸
6. Eşref b. Muhammed (ö.?), Hazâinü's-sa'adât, (Türkçe), 864/1460'ta tamamlanmıştır.⁶⁷⁹
7. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), Gülşen-i Zîbâ, eser, 862/1457'de tamamlanarak Fâtih Sultan Mehmet'e sunulmuştur. Süleymaniye

⁶⁷² Fatih Katalogu, s.28,

⁶⁷³ www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011

⁶⁷⁴ Melek Dosay Gökdoğan-Yavuz Unat, a.g.m., s.48

⁶⁷⁵ Melek Dosay Gökdoğan-Yavuz Unat, a.g.m., s.48

⁶⁷⁶ Fatih Katalogu, s.63

⁶⁷⁷ Şaban Doğan, a.g.t., s.20

⁶⁷⁸ Fatih Katalogu, s64

⁶⁷⁹ Nadir İlhan, Eşref b. Muhammed ve "Hazâ'inu's-Sa'adât"ının imla ve ses bilgisi özellikleri, FÜSBD, C.10, S 1, S. 79-92, S.84

ktp.Fâtih, 3639⁶⁸⁰

6.11. MANTIK

1. Hızır Bey b. Celaleddin (ö. 864/1460), Terceme-i Metâli'u'l-envâr, Kadı Sirâceddin el-Urmevî'ye ait Metâli'u'l-envâr, adlı mantık kitabının bazı ilâvelerle birlikte Farsça'ya yapılan tercümesidir. Fâtih'in isteği üzerine gerçekleştirilmiştir. Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2488⁶⁸¹
2. Fethullah-ı Şîrvânî (ö.891/1486), Şerhu tehzîbi'l-mantık ve'l-keîâm⁶⁸²
3. Fethullah-ı Şîrvânî (ö.891/1486), Şerhu'l-İşârât; mantığa dairdir.⁶⁸³
4. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Metâlî', Süleymaniye ktp. Fatih 2611, 3373⁶⁸⁴
5. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Şerhu'ş-Şemsiyye, (Farsça) Süleymaniye ktp. Es'ad Efendi 1956⁶⁸⁵

6.12. ANSİKLOPEDI

1. Yazıcıoğlu Ahmet Bican, (ö. 870/ 1466'dan sonra) Acâ'ibül-mahlûkat ve garâ'ibü'l-mevcudat tercümesi, Tercüme, 857/1453 (Türkçe)⁶⁸⁶
2. Yazıcıoğlu Ahmed-i Bîcân (ö. 870/ 1466'dan sonra), Dürr-i Mekkûn (Türkçe) 162 yaprak, Pertevniyal (Süleymaniye) ; 140, Ankara-Milli Kütüphane- 06 Hk 1848/1, 50 Damad 821
3. Molla Lutfi, Lütfullah b. Hasan el-Tokadî (ö. 900/1495) Mevzu'âtu'l-ulûm, yaprak: 34-58, Üniversite ktp. A.Y.151⁶⁸⁷

⁶⁸⁰ Mustafa Erkan, Halimi Lüfullah, TDVİA, C.15, s. 343

⁶⁸¹ M. Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey" a.g.m., s.414

⁶⁸² Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adami", a.g.m., s.311

⁶⁸³ Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adami", a.g.m., s.312

⁶⁸⁴ Musannifek'e ait olan eserlerin listesi şu tezden alınmıştır: Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁶⁸⁵ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁶⁸⁶ Katip Çelebi, a.g.e., s.1127, Âmil Çelebioğlu, "Ahmed-i Bîcân", a.g.m., s.50, *Bu eserde, kozmografya, coğrafya ve biyolojiye, göklere, ay, güneş ve diğer gezegenlere, günlerin faziletlerine, ayların özelliklerine, denizlere, yedi iklime, dağlara, nehirlere, maden ve mücevherlere, bitkilere, insana, hayvanlara dair olup daha çok bunların efsanevi ve acayip yönleri üzerinde durulmuştur. Bütün bu özelliklerinden dolayı ansiklopedik eserler içerisinde sınıflandırılması uygun görülmüştür.*

⁶⁸⁷ Fatih Katalogu, s.65

6.13. TASAVVUF

1. **Ravza-i Envâr**, asıl ismi Çelebizade Mevlana Mehmet Derviş olan Derviş Hayali tarafından 853/1450 yılında yazılan bu mesnevi, Fatih Sultan Mehmet'e sunulmuştur. Küçük hikayelerin ve evliya menkıbelerinin anlatıldığı mesnevi, 2182 beyit tutarındadır. Eserde Arapça ve Farsça kelimeler sıklıkla kullanılmasına rağmen günümüze göre dili sadedir.⁶⁸⁸
2. **Deflü'l-İbâd**, Mehmet b. Sinanüddin adlı kişinin 885/1481 yılında yazdığı manzum-mensur karışık bir eserdir. Dini tarzda yazılmıştır.⁶⁸⁹
3. **Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikîn**, Pir Muhammed Bahaeddin Erzincânî'nin (ö.879/1474) sadece seyrü sülûk makamlarına (atvâr-ı seb'a) dair mesnevi nazım şekliyle sade bir dille yazılmış 815 beyitlik Türkçe mesnevisi günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eser, 873/1468'de Erzincan'da yazılmıştır. Tasavvufi makamlar manzum bir şekilde anlatılmıştır.⁶⁹⁰
4. **Risâle-i Makâmât-ı Sülûk**, etvâr-ı seb'a diye kayıtlara geçen bu mesnevinin müellifi, Halvetiliğin pîr-i sânisî Seyyid Yahya Şîrvânî'nin (ö.870/1466) halifesi Habib-i Karamanî'dir. (ö.907/1498) Muhammed Erzincânî'nin "Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikîn" adlı mesnevisinin küçük değişikliklerle aynısı olan Risâle-i makâmât-ı sülûk, 1250 beyit civarında bir mesnevidir. Eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesinde. Eser bir münacaat ile başlamaktadır. Sülûk ve halvete dair manzumelerden sonra nefsin mertebelerini konu alan yedi makam, etvâr-ı seb'a açıklanmıştır.⁶⁹¹
5. **Esrarnâme Tercümesi**, eserin aslı Feridüddin-i Attar'a ait olup Ahmet adlı bir şair tarafından yapılan bir tercümedir. Eseri araştıran İbrahim Kutluk'un ifadelerinden anlaşıldığına göre, manzum olan bu eser, ya çok serbest bir tercüme veya telif olabilir. Çünkü Attar'ın aynı adı taşıyan Farsça eseri ile yakın bir benzerlik bulunmamaktadır. Eser, 12 Safer 884 / 5 Mayıs 1479'da yazılmıştır.⁶⁹²

⁶⁸⁸ Gönül Tekin, a.g.m. s.209, Fatih Katalogu, s.54, II. Mehmet Katalogu, s.16.

⁶⁸⁹ Gönül Tekin, a.g.m., s. 209.

⁶⁹⁰ Manisa Eski Eserler Kütüphanesi, Nu: 1308/1. Bu eser Necdet Okumuş tarafından neşredilmiştir. Pîr Muhammed Bahaeddin Erzincani Halveti, a.g.e., 80+47 s. (Tıpkı Basım)

⁶⁹¹ Eserin Süleymaniye nüshası, Es'ad Efendi bölümü, No: 1321, Ali Öztürk, a.g.t., s.32-33

⁶⁹² İbrahim Kutluk, a.g.m., s.125-126.

6. **Râz-Nâme (Makâlât-ı Gülşenî)** adlı bu eser Gülşenî-i Saruhânî tarafından 864/1460'ta tamamlanıp Fatih Sultan Mehmet'e sunulmuştur. Türkçe olan bu eser, aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla mesnevi tarzında yazılmıştır. Pendnâme adıyla da anılan eser, tevhid, münacaat, na't, dört halife medhi, sultana övgü ile başlayıp asıl konuya geçilir. Bu bölüm ise 31 hikaye ve 15 makaleden oluşmaktadır. Eserin sonunda yer alan "der târîh î risâle" başlıklı bölümde eserin telif tarihi verilmektedir.⁶⁹³
7. **Gülzâr-ı Ma'nevî**, Şeyh İbrahim Tennûrî tarafından Safer 857/Mart 1453 ayının ortalarında kaleme alınan mesnevi, Muhammediye vadisinde fakat ondan daha çok tasavvufi bir eda ile yazılmıştır. Eser besmeleden sonra hamd ve yaratılışın sırrını açıklayan hadis-i kudsi ile başlamaktadır. Daha sonra 4 halifenin medhi gelir. Şeyhi Akşemseddin ile Sultan II. Mehmet hakkındaki övgüden sonra çeşitli dini konuların hem zahiri hem de batını açıklamasını yapar.⁶⁹⁴
8. **Miftâhu'l-Ferec**, Cemâlî tarafından, 860/1456 yılında Fâtih Sultan Mehmet adına yazılmış olup aruzun remel bahriyledir. Dini-tasavvufi konuların işlendiği eserde tasavvufi hikayeler, ayet ve hadisleri açıklayan bölümler bulunmaktadır. Miftâhu'l-ferec'de Fatih Sultan Mehmet için yazılmış medhiyyeler de vardır. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Berlin Kraliyet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi⁶⁹⁵ olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Eser hakkında Osman Yıldız doktora tezi hazırlamış,⁶⁹⁶ Çetin Derdiyok ise yayımlamıştır.
9. **Vahdetnâme**, Abdurrahim-i Karahisarî'ye aittir. Bu mesnevi, 4250 beyit olup tasavvufi konuları basit hikayelerle açıklar. Şeyhi Akşemseddin'in işaretiyle 865/1460'ta yazılmıştır. Aruzun remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyladır. Eserde vahdet-i vücud telakkisini işleyen hikayeler yer almakta, bunlar arasında özellikle Lokman ve Hallac-ı Mansur'un asılması hikayesi dikkati çekmektedir. Vahdetnâme'de Âşık Paşa'nın, sûfi İran

⁶⁹³ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Mestan Yıldırım, 15. Yüzyıl şairlerinden Gülşenî-i Saruhânî'nin Râz-nâme (Makâlât-ı Gülşenî) Adlı Eserinin Tenkitli Metni, Marmara Ü. TAE, YLT, İstanbul-2007, 240 s.

⁶⁹⁴ İbrahim Tennuri, a.g.e., s. XXI-XXII, Ankara Milli Kütüphane, No: 06 Mil Yz A 7593

⁶⁹⁵ Günay Kut, "Cemâlî" TDVİA, C. 7, s. 317, Eserin bir nüshası İÜ, Ktp. TY 2331'dedir.

⁶⁹⁶ Osman Yıldız, Cemali-i Karaman, Miftâhu'l-ferec, İnönü Ü. SBE, 4 cilt, Malatya-1992, 2365 s.

şairlerinin etkileri görülmektedir. Eserin yurt için de on altı, yurt dışında beş olmak üzere yirmi bir yazma nüshası tesbit edilmiştir.⁶⁹⁷

10. **Hızırnâme**, Muhyiddin Çelebi'nin eseri olup Zilka'de 880/Mart 1476'da yazılmıştır. Eser bütünüyle, Muhyiddin Çelebi'nin bizzat el alarak kendisine intisap ettiği Hızır Han'la birlikte cezbe halinde yaptığı âlem-i gayb seyahatini ve Hızır'ın niteliklerini, işlerini tasvire hasredilmiştir. Şair, bu seyahatin "Türk diliyle yazılıp malum edilmesi" emrinin kendisine Cenâb-ı Hak tarafından verildiğini özellikle belirtir.⁶⁹⁸ Muhyiddin Çelebi'nin bu eserinde Yûnus Emre tarzının bir devamı gibi görünen bir hayli etkileyici ve başarılı bir nazım tekniğine de rastlanmaktadır. Çoğu musammat özelliği gösteren gazel, murabba ve mesnevi nazım şekilleriyle yazılan Hızırnâme'deki beyit ve manzumelerin sayısı nüshalara göre farklılık göstermektedir.⁶⁹⁹

11. **Leyla vü Mecnûn** hikayesini Türk edebiyatında tam olarak nazmeden ilk şair –bugünkü bilgilerimize göre- Edirneli Şahidi'dir. Leyla vü Mecnun mesnevisini İstanbul'da Cem Sultan adına nazmetmiştir. Şahidi eserini 883/1478'de Konya'da tamamladığını ve adını Gülşen-i Uşşâk koyduğunu hâtimedede bildiriyor. Şahidi, eserini oluştururken Nizâmî'nin eserini örnek almakla beraber Hüsrev'in eserinden de faydalanmıştır. Edirneli Şahidi'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi, konuya giriş, tasvir, hikâyeyi anlatış tarzı ve tipleri belirtme şekliyle tam bir hikâye karakteri taşır.⁷⁰⁰

12. Halîfî'nin **Fürkatnâme** adlı tasavvufî mesnevisi,⁷⁰¹ fürkatnâme kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı olan 876/1471'de yazılmıştır. Kaynaklar onun İznik'te bir güzele âşık olduğunu, onun aşkından kurtulmak için İstanbul'a gittiğini, bir süre sonra geri döndüğünü, Mecnun misali kendi ahval ve

⁶⁹⁷ Ayşe Gülay Keskin, a.g.t., 499 s. İÜ Ktp. TY. No: 397,808,6375,1359,9564

⁶⁹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Hızırnâme", TDVİA, C.17, s. 418.

⁶⁹⁹ Mehmet Saffet Sarıkaya, "Hızırnâme'nin Bektaşiliğe Dair Malumatı ve Hızırnâme Çerçevesinde Bektaşî Kültüründe Hızır İnancı", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik, Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara-2007, C.2, s.1464, Elif Erturan, Muhyiddin Çelebi'nin Hızırnâme Adlı Mesnevisi, YTÜ, SBE, YLT, İstanbul-2009, s. 23.

⁷⁰⁰ A.A. Şentürk, A. Kartal, a.g.e., s.262, Leyla vü Mecnun hikayesinin genel bir değerlendirmesi için bkz: Agah Sırrı Levent, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikayesi, Ankara-1959, s.108-132, Süleymaniye Ktp, Es'ad Efendi, no: 2875.

⁷⁰¹ Furkatnâme, İÜ, TY Ktp. No:3770, Millet Ktp, Ali Emiri, Manzum Eserler, No:1063.

sıkıntılarının destanını yazarak kendini âleme tanıttığını belirtmektedirler.⁷⁰² Eser 1000 kadar beyitten oluşmaktadır. Ayrıca iki kaside, bir murabba, bir muhammes, bir terci-i bend ve yirmialtı gazel bulunmaktadır. İlk dönem kaynakları, eserin beşerî aşk olduğunu belirtse de, eserin uslûbu, kullanılan tasavvufî semboller, bitiriş şekli, eser kahramanlarının Leyla ile Mecnun'a benzetilmesi, şairin yaşının eseri yazdığı dönemde altmışın üzerinde bulunması ve tekke şeyhi olması gibi durumlar mesnevinin tasavvufî olduğu görüşünü teyid etmektedir.⁷⁰³

13. **Kırk Armağan**, Kemal Ümmî'ye ait olan bu mesnevi, müellifin divanının bazı nüshalarında yer aldığı gibi müstakil nüshası da bulunmaktadır. Eser yaklaşık 200 beyitlik bir mesnevi olup ölüm hakkındaki bir hadisin şerhinden ibarettir. Menziller halinde kaleme alınan mesnevide ölüme hazırlanan sâliklerin sahip olması gereken özellikler on menzilde dört armağandan meydana geldiği için kitap Kırk Armağan adını almıştır.⁷⁰⁴
14. **Çobannâme**, Dede Ömer Rûşenî'nin bu mesnevisi, Farsça mensur bir mukaddime ile başlar. Mevlana'nın Mesnevisindeki "Mûsâ ile Çoban" adlı kıssanın Rûşenî tarafından yapılmış genişçe bir tercümesidir. Yaklaşık 1000 beyit kadar olup yirmi beş bölümden meydana gelen Çobannâme, Rûşenî'nin mesnevileri içinde en erken kaleme alınanıdır ve 880/1475-76'da tamamlamıştır.⁷⁰⁵
15. **Neynâme**, Dede Ömer Ruşenî'ye aittir. Konusunu Meşnevî'nin ilk on sekiz beytinden alan, aynı vezinde yazılmış bir tercüme ve şerh mahiyetindeki eser 1028 beyittir.
16. **Kalemnâme**, Dede Ömer Ruşenî'ye aittir . "Der Sıfât-ı Kalem ü Medh-i 0 Gûyed" başlığını taşıyan mesnevi, yazmalarına göre değişmekle beraber yak-

⁷⁰² Mustafa Özkan-Mustafa İsen, "Halîlî", TDVİA, C. 15, s.330, Latifi, a.g.e. s.251, Kınalızâde, metin a, a.g.e. s.283.

⁷⁰³ Ali Emîrî Efendi, Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid, Haz. G. Güner, N. Güner, Ankara-2003, s.20, Eseri Orhan Kemal Tavukçu yayımlamıştır. Orhan Kemal Tavukçu, Halîlî and His Fürkatnâme, Harvard-2008

⁷⁰⁴ Kemal-i Ümmî b. İsmail Karamanî, Kırk Armağan, Konya Bölge yazma Eserler Kütüphanesi, No: 27 Hk 128/12. *Bu eser 815/1412'den sonra yazıldığı için Âmil Çelebioğlu (Türk Edebiyatında Mesnevi, a.g.e., s.137) ve Nihat Azamat (a.g.t., s.133), II. Murat dönemi mesnevileri içinde değerlendirirler. Ancak müellifi Kemâl-i Ümmî'nin ölümünün 880/1475 olduğu göz önünde bulundurulursa Fatih döneminde yazılma ihtimalinin daha yüksek olduğu görülür.*

⁷⁰⁵ Hidayet Ünal, a.g.t., 297 s.

laşık 250 beyit hacindedir.⁷⁰⁶

17. **İrşâd**, Kerîmî adlı bir şair tarafından 863/1458 tarihinde mevlid türünde yazılmıştır. Kerîmî, Latîfî'ye göre ulema taifesinden olup Bursalıdır. Eserin tamamı 558 beyittir.⁷⁰⁷ İrşâd gerek vezin gerek konu bakımından Süleyman Çelebi'nin etkisinden uzak bir mevlid-i ma'nevîdir.
18. **Mevlid**, Ahmet adlı bir kişi tarafından 877/1469'da yazılmıştır. Ahmet mevlidinde rûhânî mevlidi, tasavvuf açısından ele alarak uzun uzun anlatmıştır. Ahmet'in mevlidinde rûhânî doğuma genişçe yer vermesi, onun mutasavvıf bir şair olduğunu gösterdiği gibi bunun yanında Kerîmî'nin mevlidini okumuş ve ondan da etkilenmiş olmasıdır. Böylece gerek Ahmet'in mevlidinde gerekse daha sonra yazılmış mevlidlerden bir kısmında Süleyman Çelebi'nin çok kısa geçtiği ruhani doğumun geniş bir biçimde ele alınmasına Kerîmî'nin mevlidi yol açmış olmalıdır. Eserin dilinde Arapça, Farsça kelimeler, tasavvuf terimleri yer alır. Bunun yanında Türkçe bakımından XV. yüzyılın dil özelliklerini taşır. Anlatım yer yer sade ve akıcıdır.⁷⁰⁸
19. Hocaoğlu, Mevlid, 883/1479'da yazılmış bir mevliddir.⁷⁰⁹
20. Sinanoğlu, Mevlid, 883/1479'da yazılmış bir mevliddir.⁷¹⁰
21. Akşemseddin Muhammed b. Hamza (ö.863/1459), Kimyâ-yı Saadet Tercümesi (Türkçe), 58 yaprak, Üniversite ktp. TY.4015
22. Akşemseddin Muhammed b. Hamza (ö.863/1459), Makâmât-ı Evliyâ, (Türkçe) 22 yaprak, Üniversite ktp. TY.816
23. Akşemseddin Muhammed b. Hamza (ö.863/1459), Def'u metâ'ini's-sûfiyye (Hall-i Müşkilât) Telif: 856/1452⁷¹¹
24. Abdürrahîm-i Rûmî (ö. 865/1460'dan sonra), 'İşknâme, Telif: 865/1460, İÜ ktp. TY. nr.1359⁷¹²

⁷⁰⁶ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s.38

⁷⁰⁷ Ankara Ü. DTCF Ktp. İsmail Saib Kitapları, no:4574, Hasibe Mazioğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", Türkoloji Dergisi, (Ankara-1974), C. 6, S.1, s.32.

⁷⁰⁸ Hasibe Mazioğlu, a.g.m., s.33-35, Necla Pekolcay, Mevlid, İstanbul-1980, s.46

⁷⁰⁹ Edb.Fak. Türkoloji ktp. No: 4018, Hasibe Mazioğlu, a.g.m., s.61, Necla Pekolcay, a.g.e., s.47

⁷¹⁰ DTCF Ktp. No:9, Hasibe Mazioğlu, a.g.m., s.62, Necla Pekolcay, a.g.e., s.47

⁷¹¹ O. Köprülü-M. Uzun, a.g.m., s. 300.

⁷¹² Nihat Azamat, a.g.m., s. 293.

25. Abdurrahim-i Karahisâri (ö.888/1483'ten sonra) Münyetü'l-ebrâr ve gunyetü'l-ahyâr, (Türkçe) Telif: 855/1453, 182 yaprak, I Serez (Süleymaniye) 1496
26. Abdurrahim-i Karahisâri (ö.888/1483'ten sonra) Risâle fî eşrâti's-salât (Arapça) 6 yaprak (117b-123a), Fatih 5347
27. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed, (ö.875/1470), Hallu'r-rumûz fî keşfi'l-kunûz, (Arapça) Telif: 866/1464, Fatih 2611⁷¹³
28. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed, (ö.875/1470), Şerhu Ba'dî Ebyâti'l-Mesnevî, (Farsça) 119 yaprak, Süleymaniye ktp. Nazif Paşa 604, Carullah 1685, Fatih 2706⁷¹⁴
29. Kırımî Ahmet b. Abdullah, (ö.879/1475), Şerhu'l-miftâhi'l-gaybi'l-münezzeh ani'l-ayb (Arapça) Fatih'e ithaf edilmiştir. 271 yaprak, Selimağa ktp. 524⁷¹⁵
30. İbnü'l-Kassa Muslihiddin Mustafa b. İsmail Tirevî, (ö.880/1476), Mişkâtü'l-envâr fî letâifi'l-ahbâr, (Arapça), 247 yaprak, Fatih 1170⁷¹⁶
31. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Fethu miftâhu'l-gayb, (Arapça) Telif: 874/1470, 219 yaprak, Ragıp Paşa ktp.692/1⁷¹⁷
32. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Mürşîdü'l-müteehhil, (Arapça) 63 yaprak, Üniversite ktp. AY.5815⁷¹⁸
33. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Risâletü'l-ecvibe beyne Âdem ve Mûsâ, (Arapça) 4 yaprak (104-108), Fatih 2852/3⁷¹⁹
34. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Risâle fî evrâdi'l-meşâyihî'l-kibâri's-sikât (Arapça) 12 yaprak (234b-246b), Ragıp Paşa ktp. 552/5⁷²⁰
35. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Risâle fî hakk kamle (Arapça) Telif: 876/1472, Yaprak: 230-233, Ragıp Paşa 552/4⁷²¹
36. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Risâle fî keşf-i ma'nâ hadîs (Arapça) Telif: 863/1459, Yaprak: 226-230, Ragıp Paşa 552/3⁷²²

⁷¹³ Fatih Katalogu, s.48.

⁷¹⁴ Fatih Katalogu, s.48.

⁷¹⁵ Fatih Katalogu, s.48

⁷¹⁶ Fatih Katalogu, s.48

⁷¹⁷ Reşat Öngören, a.g.m., s.489

⁷¹⁸ Reşat Öngören, a.g.m., s.489

⁷¹⁹ Reşat Öngören, a.g.m., s.489

⁷²⁰ Fatih Katalogu, s.49

⁷²¹ Reşat Öngören, a.g.m., s.489

⁷²² Fatih Katalogu, s.49

37. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Risâletü's-sücûdiyye ve'l-iftâriyye (Arapça) Yaprak: 110b-116b, Fatih 2854/4⁷²³
38. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Müzîlü's-şek fî aksâmi'l-kefere (Risâle fî kavli ibn 'Arabî fî îmânî fir'avn) (Arapça) Telif: 871/1466, Yaprak: 222b-225b, Ragıp Paşa 692/2⁷²⁴
39. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Tenvîrü'l-evrâdu'z-zeyniyye (Arapça) Telif: 863/1459, 55 yaprak, Fatih 2852⁷²⁵
40. İzniki Muhammed b. Kutbeddin (ö.885/1480), Zübdetü't-tahkîk ve nüzhetü't-tevfîk (Arapça), 198 yaprak, Üniversite ktp. AY. 2935⁷²⁶
41. Molla Abdullah-ı İlâhi (ö.896/1491), Esrarnâme, (Türkçe) Yaprak:30b-52a, Süleymaniye, Hacı Mahmut Efendi ktp. 3164/2⁷²⁷
42. Molla Abdullah-ı İlâhi (ö.896/1491), Keşfü'l-vâridât li-tâlibi'l-kemâlât ve gâyeti'd-derecât. (Arapça) 109 yaprak, Şehid Ali Paşa 1325⁷²⁸
43. Molla Abdullah-ı İlâhi (ö.896/1491), Meslekü't-tâlibîn ve'l-vâsılîn. (Türkçe), 87 yaprak, Hacı Mahmut Efendi (Süleymaniye) 3044/1⁷²⁹
44. Molla Abdullah-ı İlâhi (ö.896/1491), Risâle fî'l-mev'iza, (Türkçe) 28 yaprak, Üniversite ktp. TY.6465⁷³⁰
45. Molla Abdullah-ı İlâhi (ö.896/1491), Risâle-i vücûd. (Arapça) Süleymaniye Ktp., Mihrişah 203⁷³¹
46. Molla Abdullah-ı İlâhi (ö.896/1491), Risâle-i Ahadiyye. (Farsça) Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 1390
47. Yazıcıoğlu Ahmed-i Bîcân (ö. 870/ 1466'dan sonra), Envârü'l-âşikin (Türkçe) Telif: 855/1451, Selimağa ktp.467, Süleymaniye ktp. Hasip Efendi nr. 211, Pertev Paşa nr.229, İÜ ktp. TY.187, 6299
48. Yazıcıoğlu Ahmed-i Bîcân (ö. 870/ 1466'dan sonra), Kitâbü'l-Müntehâ ale'l-Fusûs. (Türkçe tercümedir. 1453, bazı nüshalara göre 1465 tarihinde yazılmıştır.) Ankara-Milli Kütüphane- 06 Mil Yz A 3271

⁷²³ Fatih Katalogu, s.49

⁷²⁴ Reşat Öngören, a.g.m., s.489, Fatih Katalogu, s.49

⁷²⁵ Fatih Katalogu, s.50

⁷²⁶ Fatih Katalogu, s.50

⁷²⁷ Fatih Katalogu, s.51

⁷²⁸ Fatih Katalogu, s.51

⁷²⁹ Fatih Katalogu, s.52

⁷³⁰ Fatih Katalogu, s.52

⁷³¹ Fatih Katalogu, s.52

49. Hacı Ahmet Bigavî, Avârifü'l-Maârif tercemesi, (Türkçe) tercüme tarihi: 864/1460⁷³²
50. Kırımı Ahmet b. Ataullah, Gülzâr-ı demsâz der şerh-i gülşen-i râz (Farsça) Telif: 879/1475, 176 yaprak, Ayasofya 1913⁷³³
51. Hacı Baba b. Hacı İbrahiim Tosyavî, Vesâil ü vesâit (Arapça) Telif: 885/1481, 133 yaprak, Ayasofya 4347⁷³⁴
52. Şükrullah b. Ahmet b. Zeki, Câmiu'd-da'âvât, (Arapça), Telif: 868/1464, 156 yaprak, Ayasofya 2782⁷³⁵
53. Şükrullah b. Ahmet b. Zeki, Minhâcu'r-Reşâd (Arapça), Gazali hakkındadır. Ayasofya, 2112, Kadızade Mehmet 302⁷³⁶
54. Hızır Bey b. Celaleddin (ö. 864/1460), Terceme-i Külliyyât-ı Hoca Ubeydullah. Nakşî şeyhlerinden Hoca Ubeydullah'ın vaazlarını ve tasavvufî nasihatlerini ihtiva eden risalelerinin Türkçe tercümesidir. Yaprak: 148a-221a, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, 2047/3⁷³⁷
55. Ahmet İlâhî (ö.XV. yüzyıl), Şerhu'l-Miftâhu'l-Gayb, Fatih'in isteği üzerine Sadreddin Konevî'nin "Miftâhu'l-Gayb" adlı eserine 880/1475 tarihinde yaptığı şerhdır.⁷³⁸
56. Ahmed-i İlâhî (ö.XV. yüzyıl), Kenzul-esrâr, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, 868.⁷³⁹
57. Ahmed-i İlâhî (ö.XV. yüzyıl), Risâle-i Molla İlâhî veya Risâle-i Es'ile ve Ecvibe, Bu eser, Fatih'in huzurunda yapılan konuşmayı içermektedir. Süleymaniye Ktp., Mihrişah 195; İbrahim Efendi, 867; Topkapı Sarayı Ktp., Yeniler, 17.⁷⁴⁰
58. Cemâl-i Halvetî (Ö.899/1494), Fasl fi âdâbi'z-zikr, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 805⁷⁴¹
59. Cemâl-i Halvetî (Ö.899/1494), Sirâcü'l-kulûb. Kırk bir bab içinde bazı

⁷³² Fatih Katalogu, s.53

⁷³³ Fatih Katalogu, s.54

⁷³⁴ Fatih Katalogu, s.54

⁷³⁵ II. Mehmet Katalogu, s.5

⁷³⁶ II. Mehmet Katalogu, s.5, Keşfü'z-Zünûn C.2, s.1872

⁷³⁷ II. Mehmet Katalogu, s.4

⁷³⁸ Abdurrezzak Tek, a.g.m., s.288

⁷³⁹ Abdurrezzak Tek, a.g.m., s.288

⁷⁴⁰ Abdurrezzak Tek, a.g.m., s.288

⁷⁴¹ Mehmet Serhan Tayşi, a.g.m., s.302

tasavvufî terimler incelenmiştir, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1084⁷⁴²

60. Cemâl-i Halvetî (ö.899/1494), Tefsîru “halakallâhü Âdeme ‘alâ sûretih”, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, 1084⁷⁴³
61. Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1469), Tarikatnâme⁷⁴⁴

6.14. DÎNÎ İLİMLER

1. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), El-Muhammediye fi tefsîri'l-Kur'an, (Farsça) 454 yaprak, Reşid Efendi (Millet) 54⁷⁴⁵
2. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Multaka'l-bahreyn, (Farsça) Fatih'e ithaf edilmiştir. 144 yaprak, Süleymaniye ktp. Fatih 636⁷⁴⁶
3. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Haşiye 'ale'l-Keşşâf, 328 yaprak, Süleymaniye ktp. Laleli 326⁷⁴⁷
4. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Tefsîru'l-âyâtî's-selâse min sûreti'l-Bakara, 75 yaprak, Süleymaniye ktp. Hekimoğlu 051⁷⁴⁸
5. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Tefsîru ba'zı suver, 162 yaprak, Süleymaniye ktp. Fatih 635⁷⁴⁹
6. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Tefsîru Musannifek, 87 yaprak, Isparta Hamit Paşa ktp. 1426, Beyazıt ktp. Veliyyüddin Efendi 169⁷⁵⁰
7. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Tuhfetu'l-mulûk, Süleymaniye ktp. Es'ad Efendi 1663/5⁷⁵¹
8. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm, 132 yaprak, 1991'de Beyrut'ta basılmıştır.⁷⁵²

⁷⁴² Mehmet Serhan Tayşi, a.g.m., s.302

⁷⁴³ Mehmet Serhan Tayşi, a.g.m., s.302

⁷⁴⁴ Esra Keskinılıç, a.g.t., 257 s.

⁷⁴⁵ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁴⁶ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁴⁷ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁴⁸ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁴⁹ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵⁰ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵¹ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵² Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

9. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Kitâbu't-tahrîr şerhu kitâbi'l-Bezdevî fi usûli'l-fıkıh, 152 yaprak, Süleymaniye ktp. Fatih 1324⁷⁵³
10. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Şerhu'l-hidâye, 97 yaprak, Amasya Beyazıt ktp. 985/1, Süleymaniye Es'ad Ef. 637⁷⁵⁴
11. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Şerhu'l-Vikâye, 740 yaprak, Kılıç Ali Paşa 427, çeşitli kütüphanelerde 14 nüshası vardır⁷⁵⁵.
12. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Hâşiyetü't-Tenkîh, 10 yaprak, Süleymaniye ktp. Yazma bağışlar 1951⁷⁵⁶
13. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Haşiyetü't-Telvîh, 218 yaprak, Bayezid Veliyyüddin Ef. 3257⁷⁵⁷
14. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Haşiyetü 'alâ şerhi'l-'Akâ'idi'n-Nesefiyye li't-Taftâzânî, Süleymaniye ktp. Fatih 3076, Şehid Ali Paşa 1605, Manisa İl ktp. 895⁷⁵⁸
15. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Şerhu'l-Emâlî, Süleymaniye ktp. Fatih 5362⁷⁵⁹
16. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Şerhu'l-Mevâkîf, Bağdatlı, Hediyyetü'l-Ârifin, I, 735⁷⁶⁰
17. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Şerhu'l-Mesâbih, Süleymaniye ktp. Fatih 966, 5032, muhtelif kütüphanelerde 8 nüshası bulunmaktadır.⁷⁶¹
18. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Ref'u'l-cenâh ve hafdu'l-cenâh fi erba 'îne hadîsen fi bâbi'n-nikâh⁷⁶²
19. Musannifek, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.875/1470), Risâle fi fazîleti'l-'İlm ve't-te'allüm, Süleymaniye ktp. Reisü'l-küttâb 1197⁷⁶³
20. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Hâşiyetü alâ şerhi'l-mevâkîf⁷⁶⁴

⁷⁵³ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵⁴ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵⁵ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵⁶ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵⁷ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵⁸ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁵⁹ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁶⁰ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁶¹ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁶² Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

⁷⁶³ Sinan Taşdelen, a.g.t., s.32-35

21. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Şerhu'l-envâr li-ameli'l-ebrâr; Cemaleddin Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî'nin Şafii fikhına ilişkin el-Envâr li-ameli'l-ebrâr adlı eserinin Farsça şerhidir. 883/1478'de yazılmıştır.⁷⁶⁵
22. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Tefsîru Âyete'l-kürsî; 857/1453 yılında telif edilmiştir.⁷⁶⁶
23. Fethullah-ı Şirvânî (ö.891/1486), Hâşiyetü't-telvîh; Teftâzânî'nin fikh usulüne dair eserine yazdığı haşiyedir.⁷⁶⁷
24. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1474), Şerhu'l-cedîd ale't-tecrîd, Nuruosmaniye 2104/2⁷⁶⁸
25. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1474), Hâşiyetü ale't-telvîh, Süleymaniye Ktp. Carullah 1438/2⁷⁶⁹
26. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1474), Risâletü'l-hamidiyye ve'l-muhakemâtü'l-akliyye (Arapça) 2 yaprak, Bayezid, Veliyyüddin 2203/2⁷⁷⁰
27. Ali Kuşçu, Alaaddin Ali b. Muhammed (ö.879/1474), Ta'likâ alâ evâil hâşiyet-Taftazânî alâ'l-Keşşâf, (Arapça) 24 yaprak, Süleymaniye Şehzade Mehmet 6⁷⁷¹
28. Kırımı, Ahmet b. Abdullah (ö.879/1474), Levâiyih fâika ve alâik râika, (Arapça) 230 yaprak, Süleymaniye ktp. Es'ad Efendi 420⁷⁷²
29. Kırımı, Ahmet b. Abdullah (ö.879/1474), Hâşiyetü alâ hâşiyet el-Keşşâf li's-Seyyid eş-Şerif, (Arapça) 168 yaprak, Atıf Ef. 359⁷⁷³
30. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmuruz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480) , Mirkatü'l-vüşûl ilâ ilmi'l-uşûl. Bizzat müellif tarafından Mir'â-tü'l-uşûl fî şerhi mirkâtü'l-vüşûl adıyla şerhedilmiştir. İstanbul 1262, 1296, 1308'de basılmıştır.⁷⁷⁴

---

⁷⁶⁴ Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adami" a.g.m., s. 311.

⁷⁶⁵ Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adami" a.g.m., s.311

⁷⁶⁶ Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adami" a.g.m., s.311

⁷⁶⁷ Yavuz Unat, "Candarogulları Döneminde Kastamonu'da Bir Bilim Adami" a.g.m., s.312

⁷⁶⁸ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁷⁶⁹ Cengiz Aydın, a.g.m., s.409

⁷⁷⁰ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁷⁷¹ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁷⁷² Fatih Kataloğu, s.31

⁷⁷³ Fatih Kataloğu, s.31

⁷⁷⁴ Ferhat Koca, a.g.m., s. 254.

31. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Dürerü'l-hükkâm fî şerhi gureri'l-ahkâm, Hanefî fikhına ait bu eser Gurer ve Durer ismiyle şöhret bulmuştur. İstanbul 1310, 1317, 1319, 1329'da basılmıştır.⁷⁷⁵
32. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Hâşiye ale't-telvîh. Tefâtânî'nin yazdığı et-Telvîh isimli haşiyesine yapılan ilâvelerden ibarettir. İstanbul 1284'te basılmıştır.⁷⁷⁶
33. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Hâşiye alâ envâri't-ten-zîl li'l-Beyzâvî. Bakara sûresinin 142. âyetine kadar yapılmış bir haşiyedir. Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 114, 115⁷⁷⁷
34. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Hâşiye alâ hâşiyeti'l-muhtaşar li's-Seyyid Şerif. Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, 471⁷⁷⁸
35. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Şerhu usûli'l-pezdevî. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi 141⁷⁷⁹
36. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Risâletü'l-velâ. Nuruosmaniye Ktp., nr. 596, 1563/2⁷⁸⁰
37. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Haşiye 'ale'l-mutavvel. Koca Râgıb Paşa Ktp., 1232,1233⁷⁸¹
38. Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali Hüsrev (ö.885/1480), Esâsü'l-iktibâs tercümesi. İÜ Ktp., AY.13, Nasîrüd-dîn-i Tûsî'ye ait eserin Arapça çevirisi olup Fâtih Sultan Mehmet'e takdim edilmiştir.⁷⁸²
39. Abdulmecit b. Nusuh b. Esrail (ö.887/1483) Tezkiretü'n-nâsîn fî tefsîri sûreti'l-Yâsin (Türkçe) Yaprak:33-38, TY 558⁷⁸³
40. Molla Gürani, Şemseddin Ahmet b. İsmail (ö. 893/1488) , Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî, (Arapça) Telif: 867/1463, 362 yaprak, Süleymaniye ktp. Damad İbrahim Paşa 146⁷⁸⁴

⁷⁷⁵ Ferhat Koca, a.g.m., s.254.

⁷⁷⁶ Ferhat Koca, a.g.m., s.254.

⁷⁷⁷ Ferhat Koca, a.g.m., s.254

⁷⁷⁸ Ferhat Koca, a.g.m., s.254

⁷⁷⁹ Ferhat Koca, a.g.m., s.254

⁷⁸⁰ Ferhat Koca, a.g.m., s.254

⁷⁸¹ Ferhat Koca, a.g.m., s.254

⁷⁸² Ferhat Koca, a.g.m., s.254

⁷⁸³ Fatih Kataloğu, s.31

⁷⁸⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani", a.g.m., s.248

41. Molla Gürani, Şemseddin Ahmet b. İsmail (ö. 893/1488) , Dürerü'l-levâmi fî şerhi cem'i'l-cevâmi. Süleymaniye Ktp., Kara-çelebizâde Hüsâmeddin 81, Yozgat 172⁷⁸⁵
42. Molla Gürani, Şemseddin Ahmet b. İsmail (ö. 893/1488) , El-Kevser-ül-Cârî ilâ Riyâzi ehâdisi'l-Buhârî, Süleymaniye Ktp.,Ayasofya 686, Fâtih, 497; Köprülü Ktp., 328⁷⁸⁶
43. Molla Gürani, Şemseddin Ahmet b. İsmail (ö. 893/1488) , Ferâ'idü-d'dürer ve şerhu levâmi'i-l-gurer, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47/1⁷⁸⁷
44. Molla Gürani, Şemseddin Ahmet b. İsmail (ö. 893/1488) , Risâle fî'l-velâ, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 3631/35; Ayasofya,1423/3⁷⁸⁸
45. Molla Lutfi, Lütfullah b. Hasan, (ö. 900/1495), Risale (Kelimât) müte'allika bi-âyeti'l-hac, (Arapça) yaprak: 42b-47b, Süleymaniye, Şehit Ali Paşa 2844⁷⁸⁹
46. Ahmet Paşa, Veliyyeddin oğlu (ö.902/1496) İgtinâm el-fursa li-kırâ'at el-hadîs bi Burûsa (Arapça) 33 yaprak; Fatih 756⁷⁹⁰
47. Mardini, Bedreddin Muhammed b. Muhammed (ö.902/1496), Keşfü'l-gavâmız fî ilmi'l-ferâiz (Arapça), 54 yaprak, (Müellif hattıyla olan nüsha ile 877/1473'te karşılaştırılmıştır.) Üniversite ktp. AY.3108⁷⁹¹
48. Fenârî, Hasan Çelebi (ö.886/1482), Et-Tavzih fî hall gavâmizi'l-telvih (Arapça), 322 yaprak, Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa 291⁷⁹²
49. Yakup Paşa, Hızır Bey oğlu, Hâşiye ala'l-vikâye, (Arapça) 197 yaprak, Millet ktp. Reşid Efendi 187⁷⁹³
50. Yakup Paşa, Hızır Bey oğlu,Şerhu nazmu'l-dürri fî'l-ferâiz (Arapça) 69 yaprak, Fatih 2523⁷⁹⁴
51. Hızır Bey b. Celaleddin (ö. 864/1460), Kaside-i Nûniyye (Cevahiru'l-akâid)

⁷⁸⁵ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani", a.g.m., s.248

⁷⁸⁶ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani", a.g.m., s.248

⁷⁸⁷ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani", a.g.m., s.248

⁷⁸⁸ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani", a.g.m., s. 248.

⁷⁸⁹ Fatih Kataloğu,s.32.

⁷⁹⁰ Fatih Kataloğu,s.33.

⁷⁹¹ Fatih Kataloğu, s.35.

⁷⁹² Fatih Kataloğu, s.37.

⁷⁹³ Fatih Kataloğu, s.38.

⁷⁹⁴ Fatih Kataloğu, s.39.

- (Arapça) 105 beyitten meydana gelir. Yaprak: 65-68, AY. 1547⁷⁹⁵
52. Hızır Bey b. Celaleddin (ö. 864/1460), Tefsîr-i Yasin-i Şerif, Süleymaniye-İbrahim Efendi, 140, Millet ktp. Ali Emîrî Efendi, 58, 59⁷⁹⁶
53. Hayâlî Şemseddin Ahmet (ö.885/1480), Hâşiye-i Şerhu'l-akâid (Arapça) Yaprak:38-70, Hekimoğlu (Millet) ktp. 827, Fatih 3073/2, Üniversite ktp. AY.311⁷⁹⁷
54. Hayâlî Şemseddin Ahmet (ö.885/1480), Hâşiye şerhu'l-mevâkif ilâ ahiri'l-umûri'l-âmme (Arapça), Yaprak: 105b-114a, Şehid Ali Paşa 2844⁷⁹⁸
55. Hayâlî Şemseddin Ahmet (ö.885/1480), Şerhu'l-kasîdetü'n-nûniyye (Arapça) 88 yaprak, Ayasofya2318, AY.984⁷⁹⁹
56. Ali Kuşçu, Alâeddin Ali bin Muhammed, (ö.879/1474), Şerhu'l-cedîd ale't-tecrîd,⁸⁰⁰
57. Ali Kuşçu, Alâeddin Ali bin Muhammed, (ö.879/1474), Hâşiye ale't-telvîh, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, 1438/2.⁸⁰¹
58. Ali Kuşçu, Alâeddin Ali bin Muhammed, (ö.879/1474), Ta'likâ alâ evâil hâşiye et-Taftazânî alâ'l-Keşşâf (Arapça) 24 yaprak,Süleymaniye, Şehzade Mehmet 6⁸⁰²
59. Kutbuddinzâde, Mehmet b. Mevlâ İznikî, (ö.885/1480), Müzîlü's-şek fi aksâmî'l-kefere (Risâle fi kavli ibn 'Arabî fi îmânî fir'avn) (Arapça) Yaprak: 14-16, Hacı Mahmut Süleymaniye 2504/2⁸⁰³
60. Fenari, Hasan Çelebi b. Muhammedşâh (ö.886/1482), Hâşiye alâ şerhu'l-Mevâkif (Arapça) 131 yaprak, Köprülü 811, Süleymaniye 762⁸⁰⁴
61. Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır Bey (ö.891/1486), Hidâye'nin tahâret bahsine ait risale.⁸⁰⁵
62. Sinan Paşa, Yusuf b. Hızır Bey (ö.891/1486), Beyzâvî'nin Tefsirine

⁷⁹⁵ II. Mehmet Katalogu, s.4, M. Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey", a.g.m., s. 414.

⁷⁹⁶ M. Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey", a.g.m., s. 414.

⁷⁹⁷ Fatih Katalogu, s. 39.

⁷⁹⁸ Fatih Katalogu, s. 39.

⁷⁹⁹ Fatih Katalogu, s.39

⁸⁰⁰ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁸⁰¹ Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁸⁰² Cengiz Aydın, a.g.m., s.408

⁸⁰³ Fatih Kataloğu, s.41

⁸⁰⁴ Fatih Kataloğu, s.41

⁸⁰⁵ Keşfü'z-zünûn, C.2, s. 2037.

Haşiye⁸⁰⁶

63. Sinobî İlyas b. İbrahim (ö.891/1486) Şerh-i Fıkhu'l-Ekber, (Arapça) 47 yaprak, Ayasofya, 2316, Üniversite ktp. AY,744⁸⁰⁷
64. Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488) Haşiye alâ şerhi hidâyeti'l-hikme⁸⁰⁸
65. Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488), Haşiye âla şerhi'l-mevâkıf li-Seyyid Şerif el-Cürcânî⁸⁰⁹
66. Hocazâde Muslihuddin Mustafâ b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488) Haşiye 'alâ şerhi't-tavâli' li'l-İsfahânî. Kâdî Beyzâvî'nin Tavâliu'l-envâr adlı eserine Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî tarafından yazılan şerhin hâşiyesidir.⁸¹⁰
67. Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488) , Risâle fi'l-i'tirâz 'alâ delili işbâti vücûdiyyeti'l-Bârî, Yaprak: 18b-26a, Ayasofya 2350⁸¹¹
68. Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488), Risale fi't-tevhîd, Yaprak: 12a-21a, Süleymaniye Ktp., Ayasofya 2206.⁸¹²
69. Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488), Risale fi bahsi'l-illeti ve'l-ma'lûl, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1161⁸¹³
70. Hocazâde Muslihuddin Mustafa b. Yusuf el-Bursevî (ö.893/1488), Risale fi enne kelâmallâhi kadîm, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1143, Şehid Ali Paşa, 2830; Halet Efendi, 802.⁸¹⁴
71. Molla Lutfi, Lutfullah b. Hasan Tokadi (ö.900/1495), El-üs'üle bi's-Seb'îş-şidâd (Arapça) Yaprak:127-130, Atıf Efendi 1570/3⁸¹⁵
72. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), Farsça Kur'an Tercümesi. Her kelimenin mânası satır altına yazılmış ve tercüme 883/1478'de tamamlanmıştır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi nr. 65⁸¹⁶

⁸⁰⁶ Sinan Paşa, Tazarrunâme, a.g.e., s.13.

⁸⁰⁷ II. Mehmet Katalogu, s.10, Fatih Katalogu, s.42

⁸⁰⁸ Bu eser hakkında bir de tez hazırlanmıştır. Bkz. Emre Önal, a.g.t., 153 s.

⁸⁰⁹ Emre Önal, a.g.t., s.43

⁸¹⁰ Emre Önal, a.g.t., s.43

⁸¹¹ Emre Önal, a.g.t., s.44

⁸¹² Emre Önal, a.g.t., s.44

⁸¹³ Emre Önal, a.g.t., s.44

⁸¹⁴ Emre Önal, a.g.t., s.45

⁸¹⁵ Fatih Katalogu, s.42

⁸¹⁶ Mustafa Erkan, Halimi Lüfullah, TDVİA, C.15, s. 343

73. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), Muhtasâru'l-eşkâl ve şerhuhû, (Arapça) Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1110⁸¹⁷
74. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), Hâşiyetü Halîmî 'ale'l-Hayâlî (Arapça) Akaidle ilgilidir. Süleymaniye Ktp., Mahmut Paşa, nr. 281/2⁸¹⁸
75. Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö.882/1478), Mir'âtü't-tayyibîn, (Farsça) Tövbe hakkında olup 865/ 1460'ta yazılmıştır. Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 431/5⁸¹⁹
76. Georgios Amirutzes (ö.879/1475), Dialogue, Fatih Sultan Mehmet için, Hristiyan inancını anlatan bu risaleyi yazdı.⁸²⁰
77. Georgios Amirutzes (ö.879/1475), İncil Tercümesi: Fatih'in emriyle, Amirutzes ve oğlu Mehmet, İncil'i Arapçaya tercüme etmişlerdir.⁸²¹
78. Thomas Aquinas'ın (ö.1274) Summa Contra Gentiles adlı eserinin Yunanca tercümesi⁸²²

7.FATİH DÖNEMİ ESERLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Klasik Türk Edebiyatının her döneminde olduğu gibi Fatih Sultan Mehmet döneminde de Türkçenin dışında manzum ve mensur olarak Arapça ve Farsça pek çok eser kaleme alınmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dini ve ilmî eserlerde özellikle Arapça tercih edilmiştir. Bu dönemde yazıldığını tespit edebildiğimiz dînî ilimler sahasındaki 78 eserin 5'i Farsça, 1'i Türkçe, 1'i Yunanca (Thomas Aquinas'ın Summa Contra Gentiles adlı eserinin Yunanca tercümesi) olup geri kalan 71 eserin Arapça olması dikkat çekmektedir. Ayrıca dil (sarf-nahiv) ile matematik, astronomi, fizik gibi pozitif bilimler de yazılan eserlerin ekserisi Arapçadır. Fatih Sultan Mehmet'in emriyle yazılan ve ona ithaf edilen eserler ile, Padişahın emriyle tercüme edilen bütün ilmî eserler Arapçadır. Bu Fatih Sultan Mehmet'in Arapçayı bir

⁸¹⁷ Mustafa Erkan, a.g.m., s. 343

⁸¹⁸ Mustafa Erkan, a.g.m., s. 343

⁸¹⁹ Mustafa Erkan, a.g.m., s. 343

⁸²⁰ www.ihsanfazioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011

⁸²¹ www.ihsanfazioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011

⁸²² Gönül Tekin, a.g.m., s.165.

klasik ilim dili olarak görmesi ve bu dili bütün müslümanların ortak dili olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu eserler, bütün medreselerde okutulmuştur.

Bu dönemde yazılan edebî eserler, Türkçe ağırlıktadır. özellikle divanlar, mesneviler, menakıbnâmeler vb. eserler Türkçedir. Ancak Farsça ve Arapça yazılmış olanlar da bulunmaktadır. Bu durum Oğuz Türkçesinin edebî dil olma süreci ile ilgili olduğu kadar, II. Murat döneminde gittikçe artan bir şekilde edebî eserlerin Türkçe yazılması sürecinin bir gereğidir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in cihan devleti olma yönündeki çalışmalarının edebiyat alanına dönük bir yansımasıdır. Zira Fatih Sultan Mehmet Fatih Sultan Mehmet, şahsında Türk, İran, İslam ve Roma hükümdarlık geleneklerini birleştiren bir Osmanlı Padişahıdır.

Bu dönemde yazıldığını tespit edebildiğimiz 7 adet tıp bilmine ait eserin 5'inin Türkçe olması tıp medreselerinde (dârü'ş-şifâ) doğrudan halka yönelik olduğu için Türkçenin daha yoğun kullanıldığını göstermektedir. Yine tasavvuf alanında yazılan eserlerin çoğu Türkçedir. Bu durum, tasavvufî sahada mürşidlerin kendilerine bağlı müntesipler ile halkı irşâd etmek için Hoca Ahmet Yesevî'den gelen bir gelenekle Türkçeyi kullanmalarını mecburi kılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet döneminde tercüme eserlerden ziyade telif eserlere ağırlık verildiğini görmekteyiz. İlmî eserlerden bir kısmı da tercüme edilmiştir. Ancak bu tercümelemler genellikle yarı telif yarı tercüme eserlerdir.

Mesnevi nazım şekliyle yazılan bazı edebî türlerin ilk örnekleri bu dönemde görülmeye başlanmıştır. Anadolu sahasında ilk Leyla vü Mecnûn mesnevisi Edirneli Şahidi'ye ait olup telif tarihi 883/1478'dir. Mevlid türünde Fatih döneminde 4 adet mevlid yazıldığı tespit edilebilmiştir. Bunlar; Kerîmî'nin İrşâd adlı mevlidi, Ahmet'in, Hocaoğlu'nun ve Sinanoğlu'nun mevlidleridir. Birçok tasavvufî mesneviler bu dönemde kaleme alınmıştır. Bu durum tasavvufî Türk edebiyatının bu dönemde de yükselişini sürdürdüğünü göstermektedir.

Fatih Sultan Mehmet dönemi eserlerinde en çok dikkati çeken husus; şerh, haşiye ve talikâtların çokluğudur. Daha çok mevcut bir eseri açıklama, yorumlama ve ona ilavelerde bulunma şeklinde olan bu ilmî gelenek, Fatih döneminde ziyadesiyle yapılmıştır. Bu gelenek, mevcut olan bilgiyi daha ileri noktalara götürmektedir.

Ayrıca belirli bir birikim olmadan, yani kitabın asıl müellifinin bilgi birikiminin üzerinde bir bilgiye sahip olmadan şerh, haşiye ve talikât yazılması mümkün değildir. Osmanlı ilim geleneği içinde bu usul, bilgide durağanlığı değil, bilakis ilim ve fikir üretmede daima hareketliliği getirmiştir.

II. Murat dönemi (1421-1451) ile ilgili yapılan bir çalışmada⁸²³ bu dönemde yazıldığı tespit edilebilen eserler ile Fatih Sultan Mehmet döneminde yazıldığı tespit edilebilen eserlerin karşılaştırılması aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

ESERİN TÜRÜ	II. MURAT DÖNEMİ (1421-1451)	FATİH DÖNEMİ (1451-1481)	AÇIKLAMALAR
TARİH	5	13	+8
MENAKIBNAMELER ⁸²⁴	3	2	-1
LÜGATLER	2	7	+5
DİL (SARF-NAHİV)		17	+17
EDEBİYAT-BELAGAT	7	24	+17
FELSEFE-AHLAK-SİYASET	3	14	+11
MUSİKÎ	2	7	+5
FEN BİLİMLERİ		19	+19
COĞRAFYA		2	+2
TIP	7	7	
MANTIK		5	+5
ANSİKLOPEDİ	4	3	-1
TASAVVUF	12	62	+50
DİNİ İLİMLER	17	78	+61

Yukarıda türleri ve adetleri verilen eserlerin bir kısmı Osmanlı kültür ve edebiyatının bir gereği olarak mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Âmil

⁸²³ Nihat Azamat, a.g.t., 210 s. *Hem Nihat Azamat'ın çalışmasının hem de bizim çalışmamızın tam olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak iki dönemi karşılaştırıp bir fikir verebilmek için böyle bir tablo hazırladık.*

⁸²⁴ *Fatih dönemi menakıbnameleri içerisinde, Fatih döneminde yaşayan büyük şahsiyetler etrafında oluşan ancak bu dönemde kaleme alınmayıp da sonraki yüzyıllarda kaleme alınan menakıbnameler dahil edilmemiştir.*

Çelebioğlu, II. Murat dönemine ait 21 adet mesnevi tespit edebildiğini kaydederken⁸²⁵, Fatih Sultan Mehmet döneminde ise bizim tespit edebildiğimiz mesnevi sayısı ise 27'dir.

Türk kültür ve edebiyatının Fatih döneminde de yükselişini sürdürmesi, devrin ilim, kültür ve edebî anlayışı ile birlikte sosyal ve siyasi şartların da bir gereğidir.

---

⁸²⁵ Âmil Çelebioğlu, Türk Edebiyatı'nda Mesnesnevi, a.g.e, s. 177-373.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE DİL VE EDEBİYAT

1. FATİH DÖNEMİNDE OSMANLI-ORTA ASYA KÜLTÜR İLİŞKİLERİ

Türklerin Anadolu'ya gelişi, onların atayurdu olan Orta Asya ile bağlantılarını kopartmamış, bilakis tarih boyunca ilmî, edebî ve kültürel alanlarda daima birbirlerini takip etmişlerdir. Osmanlı edebiyatının temellerini Türkler, Orta Asya'da atmışlardır. Osmanlı Devleti'nde edebî ilerlemenin kökenleri Türk asıllı şairlerin özellikle İran bölgesinde Türkçe düşünüp Farsça yazmalarına kadar dayanır. Farsçanın gölgesi altında gelişen edebî etkileşim sosyal hayatın diğer alanlarında da kendini göstermiştir.⁸²⁶ Bu çok yönlü ilişki, Selçuklular ve özellikle Osmanlılar zamanında Orta Asya kültür çevreleri ile sürmüştür. Osmanlıda, özellikle II. Murat ve Fatih döneminde sarayda Uygur harfleriyle yazı yazan katiplerin bulunması, Herat ve Semerkant başta olmak üzere Orta Asya ile bağlantıların canlı ve sıcak tutulması, onların ulaştıkları kültür ve sanat seviyesini kendilerine bir hedef olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Fatih devrinde, Osmanlı sarayında Uygur harflerini öğretme faaliyeti devam etmiş, bu arada şehzade Bayezid'e Uygur harflerini öğretmek için bir risale ile 884/1479'da Atabetü'l-Hakâyık'ın bir nüshası İstanbul'da Uygur harfleriyle yazılmıştır.⁸²⁷ Öte yandan Fatih'in Uzun Hasan'a galibiyetini bildiren bir fetihnâme, hem Uygur hem de Arap harfleriyle 1473'te Karahisar'da yazılmıştır.⁸²⁸

⁸²⁶ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. Ahmet Kartal, "Klasik Türk Edebiyatını Yeniden Tanımlamak", Şiraz'dan İstanbul'a, İstanbul-2008, s. 3-12.

⁸²⁷ Gönül Tekin, a.g.m., s. 180.

⁸²⁸ Reşit Rahmeti Arat, Fatih Sultan Mehmet Yarlığı, Türkiyat Mecmuası, İstanbul-1936-1939, C.6, s.285-32. Bu makalenin sonunda R. R. Arat, Uygur harfleriyle yazılan yarlığın fotoğrafını yayımlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Orta Asya ile kültür ve edebî ilişkilerinin tarihi, Devletin kuruluş dönemine kadar rastlamaktadır. Timur'un Anadolu'ya gelmesi, Yıldırım Bayezid'i yenmesi ile sonuçlanan süreçte Timur geri dönerken Anadolu'dan bazı ilim adamlarını yanında götürmüştür. Beylikler döneminde ilişkiler süreci devam etmiştir.

Osmanlı edebiyatının kurucularından kabul edilen Yusuf Sinaneddin, Germiyan Beyliğinin merkezi Kütahya'da doğmuş, Hacı Bayram-ı Velî'ye intisabından dolayı Şeyhî mahlasını kullanmıştır. İran'da ilim tahsil etmiş, tıp bilgisini geliştirmiştir. Çelebi Mehmet'i tedavi ettiği bilinmektedir. 834/1431'de vefat etmiştir.⁸²⁹ Şeyhî'nin Divanı, Hüsrev ü Şîrîn ve Harnâme adlı eserleri bulunmaktadır.⁸³⁰

Osmanlı Devleti'nin fetihten önceki en önemli mutasavvıflarından birisi de Emir Sultan'dır. Buhara'da doğmuş olup asıl adı Şemseddin Muhammed'dir. Buhara, Medine ve Bağdat yolunu kullanarak Bursa'ya geldi. Kafileyeye yol boyunca kandil şeklindeki bir nurun rehberlik ettiği, bu nurun söndüğü yerde karar kılmalarının kendisine bildirildiği rivayet edilir.⁸³¹ Emir Sultan'ın tarikatı Kübreviyye olup tarikat silsilesi Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö. 618/ 1221) ulaşır.⁸³² Emîr Sultan 833/1429'da Bursa'da vefat etmiştir. Cenaze namazını Hacı Bayrâm-ı Velî kıldırılmıştır.⁸³³

Fatih döneminin Orta Asya kökenli ilim adamlarından olan Musannifek'in asıl adı, Şeyh Ali b. Mecdüddin eş-Şahrûdî sümme el-Bistâmî olup 803/1400'de İran'ın kuzeyinde Hazar Denizi'nin güneydoğusunda bulunan Bistam'da doğmuştur. Müellif, küçük yaşlarda eser vermeye başladığından kendisine Farsça küçük müellif manasına gelen "Musannifek" lakabı verilmiş ve bu lakapla şöhret bulmuştur.⁸³⁴ Musannifek, 812/1409'da yani 9 yaşında iken tahsilini tamamlamak için kardeşiyle birlikte Herat'a gitmiş,⁸³⁵ orada dönemin en letkin alimlerinden dersler almış, şöhreti

⁸²⁹ Faruk Kadri Timurtaş, Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i, a.g.e., s. 71.

⁸³⁰ Cemal Kurnaz - Mustafa İsen, a.g.e., 297 s.

⁸³¹ Mustafa Kara, Türkistan'ın Işığı Necmeddin-i Kübrâ, İstanbul-2008, s.88.

⁸³² Mustafa Kara, a.g.e. s.87-95.

⁸³³ H. Algül, N. Azamat, a.g.m., s. 147.

⁸³⁴ Sinan Taşdelen, a.g.t., s. 23.

⁸³⁵ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 156.

daha o zamanlarda Horasan, Maveraünnehir, Türkistan, Harezm, Irak ve Herat'a kadar yayılmıştır.⁸³⁶ 842/1438'de Anadolu'ya gelen Musannifek,⁸³⁷ burada Karamanoğulları Beyliğinin başında bulunan Sultan İbrahim'e takdim etmek üzere Şerh-i Mesnevi adlı eserini kaleme almıştır.⁸³⁸ Uzun müddet Konya'da ve II. Murat devrinde Bursa Sultaniye medresesinde ve Edirne'de müderrislik yapan Musannifek, Mahmut Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, burada da uzun müddet tedris ve telif faaliyeti ile meşgul olmuştur. Mahmut Paşa'dan gördüğü bu yakınlık üzerine onun adına vezirlere birçok nasihatı içeren Farsça "*Kitâbü't-Tuhfetü'l-Mahmûdiye*" adlı eseri kaleme almıştır.⁸³⁹

Musannifek Anadolu'ya geldiğinde hâmisî Mahmut Paşa tarafından Fatih Sultan Mehmet'e takdim edilmiş, Fatih de ona 80 akçe maaş bağlamıştır. O da Fatih adına "*Kitâbü'ş-şifâ fî tefsîri kelâmillâhi'l-münezzel mine's-semâ*" adlı tefsiri kaleme almıştır. Aynı zamanda Zeyniye tarikatının şeyhi de olan Musannifek 875/1470'te İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁴⁰

Fahreddin Acemî Osmanlı Devleti'nin Molla Fenârî'den sonra ikinci şeyhülislâmıdır. İran taraflarından geldiği için "Acemî" diye anılır. Aralarında Seyyid Şerif Cürçânî'nin de bulunduğu devrinin önemli âlimlerinden tahsilini gerçekleştirdi. Tahminen Çelebi Mehmet döneminin başlarında Anadolu'ya geldi. Bursa medreselerinde eğitimine devam etti. Kendisi gibi İran'dan gelen, Sadeddin Taftazânî'nin talebelerinden olan Burhâneddin Haydar Herevî'den, başta Buhârî olmak üzere hadis kitaplarını okuyarak, hadis icâzeti aldı. Molla Şemseddin Fenârî'nin oğlu Mehmet Şah'ın müderrisi olduğu Sultâniye Medresesi'ne devam ederek hocasına mu'îdi (asistan) oldu.⁸⁴¹ Ardından bazı medreselerde müderrislik yaptı. Fahreddin Acemî, kaynakların ifadesine göre otuz seneden fazla müftülük

⁸³⁶ Sinan Taşdelen, a.g.t., s. 26.

⁸³⁷ Taşköprülüzâde, onun 848/1444'de Anadolu'ya geldiğini söylemektedir. A.g.e. s. 156.

⁸³⁸ Sinan Taşdelen, a.g.t., s. 62.

⁸³⁹ Taşköprülüzâde, a.g.e., s.156. *Bu eser, Şabanzâde Mehmet Efendi tarafından Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd Muhteşem adıyla Türkçeye tercüme edilmiş, 1285/1869 tarihinde İstanbul'da 91 sayfa olarak basılmıştır.*

⁸⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, a.g.e., s. 6, Nihat Azamat, a.g.t., s. 64.

⁸⁴¹ Nihat Azamat, a.g.e. s. 63, Cahit Baltacı, a.g.m., s. 82.

vazifesini devam ettirdikten sonra, 865/1460'tan sonraki yıllarda Edirne'de vefat etti.⁸⁴²

Anadolu'ya pozitif bilimleri getiren ve bunların yayılmasını sağlayan iki ünlü âlimden biri Fethullah-ı Şîrvânî, diğeri ise Ali Kuşçu kabul edilir.

Fethullah-ı Şîrvânî, 820/1417 yılı civarında Şîrvan'ın Şemahi kasabasında doğdu. İlk tahsilini babasının yanında başlayıp Serahs ve Tus'ta sürdürdü. Fethullah-ı Şîrvani, 839/1435 yılı başlarında Semerkand'a gidip Uluğ Bey'in kurduğu medresede öğrenim gördü. Burada Kadızâde Rumi'den usul-ı fıkıh, kelam, astronomi ve diğer riyazi ilimleri okudu. Semerkant'ta yaklaşık beş yıl süren tahsil dönemini tamamladıktan sonra 844/1440 yılında Şîrvan'a döndü. II. Murat devrinin sonlarında Anadolu'ya geldi. Kastamonu'da Candaroğullarından İsmail Bey'in iltifatına mazhar olduğundan orada kalarak medreselerde ders verdi.⁸⁴³

Fethullah-ı Şîrvânî'nin Osmanlılar nezdindeki hâmisî Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'dır. "Mecelle fi'l-mûsikî" adlı eserini Fatih Sultan Mehmet'e sunmuştur. Fetih'ten hemen sonra Çandarlı Halil Paşa'nın idam edilmesiyle hâmisini kaybeden Şîrvânî, Kastamonu'ya geri dönmüştür. Daha sonra yazdığı El-Ferâid ve'l-fevâid adlı eserini 878/1473'te Fatih'e ithaf etmiş, fakat Fatih'in ona karşı ilgisizliği devam etmiştir. Fethullah-ı Şîrvânî, 870/1465'de Irak'a, 871/1467'de Mekke'ye gitmiş, daha sonra İstanbul'a tekrar gelmiştir. İstanbul'da tadrîs ve telif çalışmalarıyla uğraşmıştır. Muhtemelen 883/1478'de memleketine dönmüştür.⁸⁴⁴ 891/1486'da Şemahi'de⁸⁴⁵ vefat etmiştir.

Ali Kuşçu'nun asıl adı Alâeddin Ali bin Muhammed'dir. Doğum yerinin Semerkant olduğu tahmin edilmektedir. Babası Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olduğu için Kuşçu lakabı ile tanınmıştır. Uzun Hasan, Ali Kuşçu'yu Akkoyunlular ile Osmanlılar arasında sulh temin etmek için İstanbul'a göndermiştir. Fatih Sultan Mehmet, büyük bilgin Ali Kuşçu'nun bilgisine hayran kalınca, İstanbul'da kalmasını ve medreselerde ders vermesini teklif eder. Öncelikle Ali Kuşçu, verilen görevi

⁸⁴² Ölüm tarihini, İ. Hami Danişmend 865/1460, Mecdî 870/1465, Babinger 873/1468 olarak vermektedir. Bkz. Fahreddin-i Acemî.

⁸⁴³ Cemil Akpınar, a.g.m., s. 464.

⁸⁴⁴ Cemil Akpınar, a.g.m. s. 464.

⁸⁴⁵ Cemil Akpınar, a.g.m. s. 464.

yerine getirir ve Tebriz'e döner. Daha sonra Uzun Hasan'dan müsaade alarak 877/1472'de daha iyi çalışma ortamı bulacağı için İstanbul'a gelip yerleşir.

Fatih Sultan Mehmet, Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gelişi esnasında günlük 1000 akçe yolluk vermiştir.⁸⁴⁶ Fatih, onu karşılamak için, ulemayı Üsküdar'a göndermiştir. Fatih Ayasofya medresesinin müderrisliğini günlük 200 akçe maaş ile Ali Kuşçu'ya vermiştir.⁸⁴⁷ Ali Kuşçu'nun Ayasofya medreselerine müderris olarak tayin edilmesi ile İstanbul'da matematik ve astronomi alanındaki çalışmalara canlılık gelmiş, Sinaneddin Yusuf, Tokatlı Lütfi, Şeyh Muhyiddin-i İskilibî, Kutbeddin Muhammed, Kıvameddin Kasım gibi birçok ilim adamının onun derslerini takip ettiği bilinmektedir.⁸⁴⁸

Ali Kuşçu, 5 Şaban 879 / 15 Aralık 1474'te İstanbul'da vefat etmiş olup Eyüp Sultan Camii haziresine defnedildi. Ali Kuşçu'nun eserleri; astronomi-matematik, kelâm ve usûl-i fıkıh, dil-gramer olmak üzere 3 grupta incelenmektedir.⁸⁴⁹

Fatih dönemi, tıp sahasında hekim olarak; Acem kökenli Muhammed Şirvânî, Hoca Ataullah Acemî, Hekim Lâri-i Acemî adlı hekimler dikkat çekmektedirler.⁸⁵⁰

Osmanlı ülkesinde yaşamamasına rağmen Osmanlının kültürel ve edebî hayatında en fazla etkisi olan ve bu etkisini de günümüze kadar sürdüren kişi Molla Câmî'dir. İran'ın Horasan vilayetinin Câm kasabasında 817/ 1414'de doğan⁸⁵¹ Molla Câmî'nin künyesi, Nûreddin Abdurrahman b. Nizâmeddin Ahmet b. Muhammed Câmî'dir. Molla Câmî parlak zekasıyla ve kabiliyetiyle çok genç yaşta Herat bölgesinin beş allamesinden biri olmayı başarmıştır. Kısa zamanda aklî ve naklî ilimleri öğrendi. Tenkitçi bir ruha sahipti. Derslerine devam ettiği hocalarını rahatlıkla tenkit ediyor, gerektiği yerde onlara itiraz ederek sorular yöneltiyordu. Tatmin edici cevaplar alamayınca da dersleri terk ediyordu. Molla Câmî, Arapçayı çok iyi öğrenmiş, sarf, nahiv, mantık, hikmet-i meşâî, hikmet-i idrâkî, hikmet-i tabîi,

⁸⁴⁶ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 48.

⁸⁴⁷ Adnan Adıvar, a.g.e. s. 48.

⁸⁴⁸ Tofigh Heidarzadeh, a.g.m., C. 8, s. 429.

⁸⁴⁹ Ali Kuşçu'nun eserleri için bakınız: Cengiz Aydın, a.g.m., s. 409–410, Remzi Demir, Yavuz Unat, a.g.e., s. 457–483, Muammer Dizer, a.g.e., s. 25-28.

⁸⁵⁰ Cahit Baltacı, "Fatih Sultan Mehmet Devri İlim Hayatı ve Sahn-ı Seman Medreseleri", Fetih ve Fatih, İstanbul-2012, s. 339.

⁸⁵¹ Ali Asgar Hikmet, a.g.e., s. 96, Ömer Okumuş, a.g.m., s. 94, Lamiî Çelebi, a.g.e., s. 20.

hikmet-i riyâzî, matematik, fıkıh, usûl-u fıkıh, tefsir, hadis, kıraat, ve belagat gibi dersleri okumuştur.⁸⁵² Ali Kuşçu, Molla Câmî ile karşılaştıktan sonra ondaki bilgilerin normal yolla elde edilen bilgilerden olmadığını ve bunların Allah'ın ona bir ihsanı olduğunu anladım, demiştir.⁸⁵³ Herat'ta 898/1492'de vefat eden Molla Câmî, şeyhi, Sa'dedin-i Kaşgârî'nin kabrinin yanına defnedildi.

Molla Câmî, sûfîlerin bilhassa Nakşibendî şeyhlerinin hayat ve fikirlerini toplu olarak anlatmak fikri ile yazıp 1478'de tamamladığı Nefahâtü'l-Üns adlı eseri ve onun Ali Şir Nevâî tarafından tadil ve genişletilerek yapılan Türkçe tercümesi ile, Nakşibendîliğin nazariyat ve ananeleri belli bir tarikat şeklini almasına ve Sünnî Türk aydınları arasında yayılmasına hizmet etmiştir.⁸⁵⁴

Molla Câmî'nin Hac dönüşü sırasında, Fatih Sultan Mehmet, onunla görüşmek istemiş, ancak mümkün olmamıştır. Fatih, ikinci defa yine değerli hediyelerle birlikte Molla Câmî'ye bir elçi gönderip ondan kelimciler, felsefeciler ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını talep etmiş, bunun üzerine Molla Câmî de "Dürretü'l-fâhire" adlı eserini kaleme almıştır.⁸⁵⁵ Ancak bu eser Fatih'e takdim edilmek üzere gönderildiğinde, Fatih vefat etmiş bulunuyordu. Bunun üzerine eser, II. Bayezid'e sunulmuştur.

Molla Câmî'nin divanında Fatih Sultan Mehmet'i öven kasideler bulunmaktadır.

Molla Câmî'nin başlıca edebî eserleri Farsçadır. Ayrıca Arapça eserler de yazmıştır. Mensup olduğu Türk muhiti dolayısıyla Türklerle çok sıkı münasebeti bulunan Câmî'nin eserleri daha sağlığında bütün Türk âlemine yayılmış, o devrin âlim ve şairlerinin ilgisini çekmiştir. Önemli eserlerinin Türkçeye çevrilmiş olması onun Türk edebiyatı üzerindeki tesirini gösterir.⁸⁵⁶ Osmanlı medreselerinde

⁸⁵² Lamiî Çelebi, a.g.e., s. 21

⁸⁵³ Lamiî Çelebi, a.g.e., s. 21

⁸⁵⁴ H. Ritter, a.g.m., s. 16.

⁸⁵⁵ *Yararlandığımız kaynaklar, Molla Câmî'nin Fatih'in isteği üzerine yazdığı eserin "Dürretü'l-fâhire" olduğunu belirtirken Gönül Tekin bu eserin "Risâle fi'l-vucûd" olduğunu söylemektedir. Gönül Tekin, a.g.m. s. 163.*

⁸⁵⁶ Ömer Okumuş, a.g.m. s. 96. Ayrıca bkz: Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I", a.g.m., s. 519-529.

“Fevâ'idü'z-ziyâ” adlı eseri son döneme kadar gramer kitabı olarak okutulmuş ve medreselerde yazarının ismiyle meşhur olmuştur.⁸⁵⁷

XV. yüzyılın ikinci yarısında Çağatay Türk edebiyatı altın devrini yaşamıştır. Hüseyin-i Baykara'nın hükümdarlığı döneminde Herat'ta büyük bir edebiyat oluşmuştur. Kendisi de şair olan Hüseyin-i Baykara'nın yakın arkadaşı ve veziri olan Ali Şir Nevâî,(1441-1501) sadece Çağatay sahasının değil Türk dünyasının en büyük şairlerindedir. Çağatay Türkçesine bir dönem Nevâî dili de denmiştir.

Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı şiiri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Hüseyin-i Baykara, Nevâî'nin 33 gazelini II. Bayezid'e göndererek bu gazellerin tanzir edilmesini istemiştir. II. Bayezid bu gazelleri Ahmet Paşa'ya göndermiş, bunun üzerine Ahmet Paşa da bu gazellere nazire yazmıştır.⁸⁵⁸ II. Bayezid'den önce, Ali Şir Nevâî'nin şiirlerinin Osmanlı'ya ulaşip ulaşmadığı konusunda kesin bir bilgi sahibi değiliz. Yusuf Çetindağ, yaptığı araştırmada Fatih dönemi şairlerinden bazılarının Ali Şir Nevâî'ye nazireler yazdığını, en azından bu şiirlerin Nevâî'yi andırdıklarını söylemektedir. Bu şairler ve nazire sayısı şöyledir:⁸⁵⁹ Ahmet Paşa 39, Necati Bey 24, Avnî (Fatih Sultan Mehmet) 9, Adlî (II. Bayezid) 9, Karamanlı Nizami 9, Cem Sultan 9, Mihrî Hatun 9, Hamdullah Hamdi 4, Adnî (Mahmut Paşa) 4. Bu şairlerin bir kısmının yine II. Bayezid döneminde Nevâî'nin şiirlerini tanzir ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Avnî (ö. 1481), Karamanlı Nizamî (ö. 1469-1473) ve Adnî'nin (ö. 1474) tanzir ettiği şiirler kesinlikle Fatih dönemine aittir. Mahmut Paşa'nın Ali Şir Nevâî ile mektuplaştığını Âşık Çelebi kaydetmektedir.⁸⁶⁰ Bu nazirelerden anlaşılabilir ki, Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı sahasında ününün yayılması, Fatih döneminde başlamıştır. Özellikle Trabzon-Rum İmparatorluğu'nun fethinden sonra, 1460'lı yıllardan itibaren bu etkinin Osmanlı'da arttığını söyleyebiliriz.

⁸⁵⁷ Osmanlı medreselerinde okutulan bu eserin ilmî metodu konusunda bkz: İclal Arslan, Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâ'idü'z-ziyâiyye adlı eseri, Dokuz Eylül Ü. SBE, Doktora Tezi, İzmir-2008, 140 s.

⁸⁵⁸ Bu konunun değerlendirmesi için bkz: Yusuf Çetindağ, “Ali Şir Nevâî-Ahmet Paşa Etkileşimi ve Otuzüç Gazel”, Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bildiriler Kitabı, Bursa-2010, s. 111-120.

⁸⁵⁹ Yusuf Çetindağ, Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi, Ankara-2006, s. 41.

⁸⁶⁰ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 1057.

2. OSMANLI-ORTA ASYA EDEBÎ İLİŞKİLERİ

Fatih dönemi şairlerinden **Ahmet Paşa**, Şeyhî ile Necatî arasında yetişen en büyük divan şairi ve hatta divan şiirinin kurucularından kabul edilmektedir. Ahmet Paşa'nın Ali Şir Nevâî'nin 1480 yılında hazırladığı Bedâyiü'l-Bidâye adlı divanındaki 33 gazeline nazire yazdığı bilinmektedir. Hüseyin-i Baykara, Nevâî'nin gazellerini, 1490 yıllarında dönemin padişahı Sultan II. Bayezid'e göndermiş, padişah da Ahmet Paşa'ya havale ederek nazire yazmasını emretmiştir.⁸⁶¹ Paşa da Nevâî'nin gazellerine başarılı bir şekilde nazire yazmıştır. Ali Şir Nevâî'nin Anadolu'daki ciddi ve kapsamlı ilk takipçisi olarak Ahmet Paşa kabul edilmektedir. Aynı şekilde Ahmet Paşa'nın şiirleri de Hüseyin-i Baykara'nın sarayında tanınmış ve Molla Câmî (1414-1492) tarafından takdir edilmiştir.⁸⁶² Riyazî tezkiresinde şu olayı anlatır: “*Ali Şir Nevâî, bir hususi toplantıda Horasan şairlerinin diğer ülkelerdeki şairlerden daha üstün olduğunu söylemesi üzerine mecliste hazır bulunan İranlı şair Molla Câmî, Anadolu şairlerinin yaradılıştan kabiliyetli olduğunu bildirmiştir. O sırada derviş kıyafetli biri içeri girip bir köşeye oturmuş, kim olduğunu sormuşlar. Anadolu'dan geldiğini söyleyince Anadolu şairlerinin yeni şiirleri var mıdır diye sordukları zaman derviş de Ahmet Paşa'nın birkaç beytini okur:*

*Çin-i zülfün miske benzettüm hatâsın bilmedüm
K'ey perîşân söyledüm bu yüz karasın bilmedüm
Kad kıyâmet gamze âfet zülf fitne hat belâ
Âh kim ben hüsninün bunca belâsın bilmedüm*

*Hazreti Molla Câmî gönül alan bu şiiri duyunca vecde gelip elinde olmayarak semâa başlamış, davamız sabit oldu, demiştir.*⁸⁶³ Molla Câmî'nin Osmanlı topraklarında artık güçlü şairlerin bulunduğunu söylemesi, Horasan ile Anadolu arasında kültürel etkileşim açısından dikkat çekicidir.

Abdullah-ı İlâhî, Kütahya'nın Simav kasabasında doğdu. Molla İlâhî veya Abdullah Simâvî olarak da tanınır. İlk öğrenimine doğduğu yerde başladı. Daha sonra devrin ilim merkezi İstanbul'a giderek Zeyrek Medresesi'nde tahsiline devam

⁸⁶¹ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s.290. Ahmet Paşa'ya gönderilen Nevâî'nin gazelleri ve bunların değerlendirilmesi için bkz. Yusuf Çetindağ, “Ali Şir Nevâî-Ahmet Paşa Etkileşimi ve Otuz Üç Gazel”, a.g.m. s. 111–120.

⁸⁶² Cemal Kurnaz, Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri, Ankara-1999, s.4.

⁸⁶³ Ali Alparslan, Ahmet Paşa, Ankara–1987, s.9.

etti. Kendisinden ders okuduğu Mevlânâ Ali et-Tûsî ile Horasan bölgesine gitti. Bir müddet sonra tasavvufa meyletti ve sûfilerle birlikte olmaya başladı. Semerkant'a gidip devrin en meşhur mutasavvıflarından Ubeydullah Ahrâr'a intisap etti. Seyrû sülûkunu tamamlayıp icazet aldıktan sonra Buhara'ya geçti. Bir yıl, yani dokuz erbain çıkarıncaya kadar Bahâeddin Nakşibend'in mezarının yanında ibadet ve tefekkür hayatı yaşadı. Bu manevî ilişki, onun Üveysi-meşrep bir sûfi olarak tanınmasına sebep oldu. Tekrar Semerkant'a dönen Abdullah-ı Îlâhî'ye müşidi, görev alanı olarak Anadolu'yu gösterdi. Simav'a dönerken uğradığı ilim merkezlerinde devrin âlim ve sûfileriyle görüşerek sohbetlerde bulundu. Bunların en önemlilerinden biri, Herat'ta görüştüğü Molla Câmî idi.⁸⁶⁴ Arapça, Farsça ve Türkçe birçok eserin yazarı olan Abdullah-ı Îlâhî, Osmanlı topraklarında Nakşibendiyye'nin ilk müessisi olarak kabul edilir.

Fatih'in veziriazamlarından olan **Adnî** mahlasıyla şiirler yazan **Mahmut Paşa**, (ö. 879/1474) divan sahibi bir şair olduğu kadar inşâsı ile de tanınmıştır. Ayrıca Mahmut Paşa'nın birçok hayır eseri ve vakıfları bulunmaktadır. Halk tarafından çok sevilen velayetine hükmedilen “veli” sıfatıyla anılan Mahmut Paşa kaynaklara göre hiçbir Osmanlı vezirinde bulunmayan özelliklere sahipti.

Gelibolulu Âli, “ol tarihte Horasan Padişahının (Hüseyn-i Baykara) veziri Mir Ali Şîr Nevayî ve Hudavendigâr-ı Rûmun (Fatih Sultan Mehmet) vekil-i müşiri mezkûr Mahmut Paşa arasındaki eşsiz benzerlik devlet işlerinden öte” olduğunu söyleyerek Mahmut Paşa'yı tefsir-i şerif mütalaası yapabilecek âlim ve fâzıl bir kişi olarak görmekte, Onun cömertliğinin eserlerinden belli olduğunu, şiirlerinin ise âb-ı hayat gibi olduğunu söylemektedir.⁸⁶⁵ Mahmut Paşa, ilim adamlarını ve şairleri koruyan ve onları teşvik eden birisidir. Etrafında birçok ilim adamı ve şairle bir mahfil kuran Mahmut Paşa'ya bu ilim adamları tarafından çeşitli kitaplar yazılarak ithaf edilmiştir. (Bakınız: Edebi Mahfiller)

Âşık Çelebi, Mahmut Paşa'nın Ali Şîr Nevâî ile mektuplaştığını söylemektedir. “Merhûmun eş'ârı nefîs ve edâsı selisdür, ammâ inşâsı şi'rinden a'lâ

⁸⁶⁴ Mustafa Kara-Hamid Algar, a.g.m., s.110, Mustafa Kara, “Molla İlahî'ye Dair”, The Journal of Ottoman Studies, VII-VIII, (Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII) İstanbul-1988, s. 365, İrfan Gündüz, a.g.e., s. 48-49.

⁸⁶⁵ Gelibolulu Âli, Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Haz. Mustafa İsen, Ankara-1994, s.140.

ve kinâyât u istiârât ve letâif ü nükâtı mebdâfi ve mebânîsi ma'ânisi puhte vü üstâdânedür. Husûsân Nevâ'î ile mükâtebatı bî-bahânedür.”⁸⁶⁶

Dönemin en önemli mutasavvıf şairlerinden Aydınli olan Dede Ömer (ö. 892/1487), daha çok şiirlerinde kullandığı Rûşenî mahlasıyla tanınmıştır. Ömer Rûşenî, ilmî ve tasavvufî yönden tanınmış bir aile muhiti içinde yetişmiş olup medrese tahsilini Bursa'da yapmıştır. Ömer Rûşenî'nin iyi bir medrese tahsili gördüğü, devrin ilim ve edebiyat muhitlerinden faydalanarak her iki bakımdan da iyi yetiştiği anlaşılmaktadır.

Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin (ö. 868/1463-64) yanına Bakü'ye giderek ona intisap etti. Kısa bir sürede seyr-i sülûkunu tamamlayarak Şîrvânî'nin halifesi oldu. Şeyhinin vefatından sonra da onun yerine geçti. Akkoyunlular'dan Uzun Hasan'ın, Karakoyunlular'ı yenerek Tebriz'i başşehir edinmesinin (872/1467) ardından İbrahim Gülşenî'yi göndererek kendisini davet etmesi üzerine Tebriz'e gitti ve sultanın hanımı Selçuk Hatun'un kendisi için yaptırdığı dergâha yerleşti (873/ 1468'den sonra). Bundan sonra Ruşenî, Uzun Hasan'ın sarayında her cuma günü âlim ve sanatkârlarla yapılan toplantılarda daima en büyük saygıyı gören bir şeyh olmuştur.

Dede Ömer Rûşenî, Uzun Hasan'dan sonra (ö. 1478) oğullan Sultan Halil (ö. 1478) ve bilhassa Akkoyunlular'ın en büyük hükümdarlarından, âlim ve sanatkârların koruyucusu olan Sultan Yâkub (ö. 1490) zamanlarında da aynı saygı ve itibarı gördü. Kendisi de şair olan Sultan Yâkub çeşitli ihsanlarla daima Rûşenî'nin hizmetinde bulunarak Cihan Şah Hankahı'nı ona tahsis etti. Tebriz'de 892/1487'de vefat etti ve tekkesinin hazîresindeki türbeye defnedildi. Rûşenî'nin hayatındaki bu son yirmi yıllık Tebriz devresi, onun tasavvufî şöhretinin gittikçe artan bir şekilde yayıldığı, tasavvufî mesnevilerini kaleme aldığı, şair olarak da ününün arttığı, hatta yazdığı şiirlerin diyâr-ı Rûm'a ve İstanbul'a kadar ulaşıp onlara nazirelerin yazıldığı bir devredir.

Dede Ömer Rûşenî, bu dönemde birçok talebe ve halife yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları; İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534), Şahin Halvetî, Şeyh Demirtaş,

⁸⁶⁶ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s.1057.

Şeyh Hasan b. Mahmut Bayatî'dir.⁸⁶⁷ Dede'nin ve talebesi Gülşenî'nin tasavvufî nüfuzu sayesinde kendi eserlerinin yanında Anadolu'da ortaya konulmuş, bazı şiiirlerinin de Mısır ve Balkanlara kadar yayıldıkları görülmektedir. Bu bakımdan Rûşenî; Anadolu, Azerbaycan, Mısır ve Balkanların da içinde bulunduğu geniş bir coğrafyaya bağlayan bir kültür köprüsü konumundadır.

Fatih dönemi şairlerinden olan Melîhî'yi, Latîfî⁸⁶⁸, Kınalızâde Hasan Çelebi⁸⁶⁹, Gelibolulu Âlî⁸⁷⁰ ve Riyâzî Tokatlı olduğunu belirtirken Âşık Çelebi⁸⁷¹ ise Sinoplu veya Kastamonulu olduğunu söylemektedir. Küçük yaştan itibaren iyi bir öğrenim gören Melîhî tahsilini ilerletmek için genç yaşta gittiği İran'da Arapça ve Farsça ile belagat ilmini öğrendi; şiiir ve edebiyat bilgisini geliştirdi. Tezkireler, Molla Câmî⁸⁷² ve Dede Ömer Rûşenî⁸⁷³ ile ders arkadaşı olduğunu ve onlarla sohbetinde bulunduğunu yazarlar.

İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra İstanbul'a gelen Melîhî, hayatında bir dönüm noktası teşkil eden Bursalı Ahmet Paşa ile tanıştı. Onunla yakınlığı vesilesiyle Fâtih Sultan Mehmet'in huzuruna çıktı ve onun musahibleri arasına girdi. Melîhî'nin bulunmadığı sohbetlerden, Fâtih'in zevk almadığı tezkirelerde kaydedilir.⁸⁷⁴

İçkiye olan aşırı düşkünlüğü ve rindâne bir hayatı tercih etmesinden dolayı Melîhî bu güzel ortamı çabuk kaybetti. Dede Ömer Rûşenî, kendisine birkaç defa İran'dan mektup yazıp kötü alışkanlıklarından vazgeçip ona aşk şarabını içirmeyi teklif edince Melîhî de “*eğer iki kadeh şarabın zevkini verirsen ömür boyu kapında müridin olurum*” diye cevap göndermiştir.⁸⁷⁵

Molla Câmî, tasavvufa dair yazdığı birkaç risaleyi kendisine gönderince Melîhî, “*Bizde bu hediyeyi alacak liyakat kalmadı.*” diyerek kabul etmedi ve

⁸⁶⁷ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 32-34.

⁸⁶⁸ Latîfî, Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ, Haz. Rıdvan Canım, Ankara-2000, s.504.

⁸⁶⁹ Kınalızâde a.g.e., s. 307.

⁸⁷⁰ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 143.

⁸⁷¹ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 828.

⁸⁷² Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 828.

⁸⁷³ Latîfî, a.g.e. s. 505.

⁸⁷⁴ Gelibolulu Âlî, a.g.e, s. 143.

⁸⁷⁵ Latîfî, a.g.e., s. 505.

ağlayarak hayır dua etmesini talep etmiştir.⁸⁷⁶ Kaynaklarda belirtildiğine göre Melihî'nin içkiye olan zaafı Fâtih Sultan Mehmet'in kulağına kadar gitmiş, sultan onu içki içmeyeceğine dair tövbe ettirmiştir.

Fâtih'in vefatından sonra iptilâsı bir kat daha artan Melihî, kesin tarihi bilinmemekle beraber II. Bayezid devrinin başlarında ölmüştür. Melihî'nin mevcut on sekiz şiiri Muharrem Ergin tarafından yayımlanmıştır.⁸⁷⁷

XV. yüzyıl mutasavvıflarından olan Ahmed-i İlahi, aslen Buharalı olup Halvetiyye, Melamiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarındaki bazı şeyhlere hizmet edip onlardan hilafet almıştır. Özellikle Nakşî şeyhlerinden olan Yakub Çerhî (ö. 851/1447) veya Ubeydullah Ahrar (ö. 893/1490) ile görüşmüş olması muhtemeldir. Ahmed-i İlahi'nin Fatih devrinde geldiği bilinmektedir.

Ayasofya camiinde Fatih'in huzurunda başta nüzûl ve urûc meselesi, hazarât-ı hamse, alem-i sağîr ve alem-i kebîr, ruh ve mertebeleri, insan-ı kamil olmak üzere tasavvuf üzerine yapılan sohbet, Ahmet-i İlahî tarafından yapılmıştır.⁸⁷⁸ Ayrıca Ahmed-i İlahi'nin, Fatih'in isteği üzerine Konevî'nin "Miftâhu'l-Gayb" adlı eserini 880/1475 tarihinde şerhetmesi Fatih ile yakınlığını göstermesi bakımından önemli bir ipucudur. İlahî'nin, Divan-ı İlahi, Kenzul-esrâr, Necâtü'l-ervâh, Risâle-i Molla İlahî veya Risâle-i Es'ile ve Ecvibe adlı eserleri bulunmaktadır.

Aslen Semerkanlı olup II. Murat devrinde Osmanlıya gelen ilim adamlarından olan Alâddin Ali Tûsî, (ö. 887/1482) Acem diyarında aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir.⁸⁷⁹

Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra camiye çevirdiği kiliselerden biri olan Pantocrator kilisesini Zeyrek medresesine dönüştürerek burayı günlük 100 akçe ile Ali Tûsî'ye verdi. Fatih, vezirazam Mahmut Paşa ile birlikte zaman zaman Alaaddin Ali Tûsî'nin medresesine giderek derslerini dinler ve onu takdir ederdi.

⁸⁷⁶ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 828.

⁸⁷⁷ Muharrem Ergin, "Melihî", İ.Ü. Edebiyat Fak., TDED, (İstanbul 1947), C. II, S. 1-2, s. 59-78.

⁸⁷⁸ Mustafa Kara-Hamid Algar, a.g.m., s. 111.

⁸⁷⁹ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 104.

Padişahın isteği üzerine, Hocazâde Muslihiddin ile “tehafüt” konusunda eser yazmışlardır. Osmanlı uleması arasında da Hocazâde’nin eseri daha fazla ilgi gördüğü için Ali Tûsî buna güvenmiş, İstanbul’u terk ederek İran’a dönmüştür. İran’dan Maverâünnehir’e geçen Ali Tûsî, burada Nakşibendiye şeyhlerinden Ubeydullah-ı Ahrar ile görüştü. Ali Tûsî, Fatih’in güzel davranışlarını, eşsiz eserlerini, ulema ve şeyhlere olan yakın ilgisini, onlarla olan dostluklarını, Nakşibendî üstadlarına olan bağlılıklarını anlatarak sevgi bağlarının güçlenmesine sebep olmuş, Şeyhinin, Sultanın devlet ve ikbali için dua ve tesbih eylemesine sebep olmuştur.⁸⁸⁰ Ali Tûsî, 887/1482’de Semerkant’ta vefat etti.⁸⁸¹

Alaaddin Ali Tûsî’nin Kitabı’z-Zuhr adlı eseri, Tehâfütü’l-felâsife adıyla yayımlanmıştır.⁸⁸² Ayrıca kelam ve fıkha dair çeşitli eserleri de bulunmaktadır.

Acem ülkesine gidip orada ilim tahsil eden şairlerden birisi de Tokatlı Leâli’dir. Acem vilayetlerinde çok seyahat edip Osmanlı’ya Acemleşmiş bir şekilde döndü. Önce Ahmet Paşa’nın sohbetlerine katılarak onun musahibi olur. Acem ülkesinden Molla Câmî’nin selamlarını ve bazı Acem erenlerinin haberlerini getirdi. Başta Sultan Mehmet olmak üzere birçok devlet ileri geleninden ilgi ve iltifat gördü, onların sohbetlerine iştirak etti. İstanbul Yedikule civarındaki Kılıç Baba tekkesi adıyla meşhur olan kiliseyi, tekke haline getirerek Leâli’ye verdiler. Böylece Sultan Mehmet’in ihsanları ile iltifat ve rağbet bularak zengin oldu.⁸⁸³

O devirde Acemlere çok rağbet olduğundan, o da kendini Acem olarak tanıtarak epeyce saygı görmüştür. Bunu duyan Acem münevverleri Osmanlı ülkesine gelmişlerdir.⁸⁸⁴ Bir müddet sonra Tokatlı Leâli’nin Osmanlı olduğu, kendini Acem gibi gösterdiği anlaşılınca başta kendisine verilen tekke olmak üzere elindekiler alınarak fakir düşmüş, Padişahın sohbetlerinden de uzaklaştırılmıştır. Bu durumu, şu beyitleriyle eleştirmiştir:⁸⁸⁵

Olmak istersen i’tibâra mahall

⁸⁸⁰ Hoca Sadettin Efendi, C.2, s. 261.

⁸⁸¹ Nihat Azamat, a.g.t. s. 68

⁸⁸² Alaaddin Ali Tûsî, a.g.e., 291 s.

⁸⁸³ Sehî Bey, a.g.e., s.141.

⁸⁸⁴ Latîfi, a.g.e., s. 475, Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Mustafa İsen, “Yürü Var Gel Arabdan Ya Acemden”, Ötelerden Bir Ses, Ankara-1997, s. 305-315.

⁸⁸⁵ Latîfi, a.g.e., s. 474-475, Gelibolulu Âli, a.g.e., s.143.

Ya Arabdan yahûd ‘Acemden gel
‘Acemün her biri ki Rûma gelür
Ya vezâret ya sancak uma gelür
Gevhere kıymet olmaya kânda
Dürr bahâsın bula mı ummânda
Her biri itdi çûn sılâ-yı vatan
Oldı her birisi ehakk-ı neman
Söylenür nükte vü meseldür bu
K’olur elbet çerâg dibi karânû
Eger âdemde ma’rifetse murâd
Ne fazîlet virürmiş ana bilâd
Taşdan sâdır oldı gerçi güher
Hârdan çıkmadı mı yâ gül-i ter
Taşdan sâdır oldı gerçi güher
Mu’teberdür velî niteki hüner
Gitdi bu ‘illet ile kadr-i kemâl
Oldı arada ma’rifet pâmâl
Kanı merdüm-şinâs ehl-i nazar
Zât-ı insânda fehm ide gevher

Tokatlı Leâîf, İstanbul’da vefat etmiş, Şeyh İlahî tekkesine defnedilmiştir.⁸⁸⁶ Vefat tarihi ise bilinmemektedir.

Hâmidî, 843/1439’da İsfahan’da doğdu. Öğrenimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra bir müddet Bakü’de Şirvanşahlar Sarayı’nda bulunmuştur. Âşık Çelebi, Anadolu’ya Acem’den geldiğini, Hâmidî mahlası ile bilindiğini ve eski zariflerden olduğunu kaydeder.⁸⁸⁷

Divanında yer alan iki kasideden, Hâmidî’nin 865/1461 yılı kışında Kastamonu’da İsfendiyaroğlu İsmail Bey ile aynı yılın baharında Bursa’da Fâtih Sultan Mehmet’in sadrazamı Mahmut Paşa ile karşılaştığı anlaşılmaktadır..⁸⁸⁸

Mahmut Paşa vasıtasıyla Fâtih Sultan Mehmet’e ulaşabilen ve başlangıçta

⁸⁸⁶ Sehî Bey, a.g.e., s. 141.

⁸⁸⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 479.

⁸⁸⁸ İsmail Ünver, “Hâmidî”, TDVİA, C.15, s. 461.

Fâtih'in yakınları arasına giren Hâmidî, kendisine yapılan bir ihsan üzerine ağzından kaçırdığı bir sözün padişahı kızdırması sebebiyle 881/1476-77 yılında Murâd-ı Hüdâvendigâr türbedarlığı göreviyle Bursa'ya gönderildi. Ertesi yıl İstanbul'a giderek padişahı af dilemişse de tekrar Bursa'ya dönmesi emredildi. Hâmidî, XVI. yüzyıl başlarında Bursa'da ölmüştür.

Şiirlerinin büyük bir kısmı Farsça olan Hâmidî'nin Türkçe şiirleri dil ve üslûp bakımından dönemin Doğu Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Bazı gazellerinin Bursalı Ahmet Paşa'nın gazelleriyle benzeşmesi, sarayda veya Bursa'da karşılaşmış olmaları gereken bu iki şairin birbirinden etkilendiğini göstermektedir.

Şirvanlı olduğu kabul edilen Kabûlî, 841/437'de doğmuş olup hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.⁸⁸⁹ Divanından anlaşıldığına göre aslen İranlı olduğu ve Şirvanşah'a yazdığı kasidelerden bir süre Şirvan'da kaldığı anlaşılmaktadır. Şirvanşahıtan itibar görmesine rağmen bilinmeyen bir sebeple oradan ayrılmış, muhtemelen Fâtih Sultan Mehmet'in âlim ve şairlere değer vermesi sonucu artan şöhretini duyup Şirvan'dan Osmanlı ülkesine gelmiştir. Önce Amasya'ya uğrayıp Şehzade Bayezid'e Farsça iki kaside sunmuştur. Kabûlî daha sonra saraya ulaşmanın yolunu bulmuş ve Fâtih Sultan Mehmet'e kaside sunarak onun maiyeti arasına dahil olmuştur. Ancak bugün kesin olarak bilemediğimiz sebeplerden dolayı altı yedi yıl içerisinde padişahın çevresinden uzaklaştırılmıştır.

Ömrünün sonlarına doğru çok sıkıntı çeken Kabûlî, divanını düzenleyip 880/1475 yılında Fâtih Sultan Mehmet'e takdim etmiştir. Yoksulluk ve zaruret içinde 883/1478' vefat etmiş⁸⁹⁰ olup mezarı İstanbul'dadır.⁸⁹¹ Kabûlî'nin tek eseri, Külliyyât-ı Dîvân-ı Kabûlî'dir. Eserin bizzat şair tarafından Fâtih adına düzenlenmiş olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olup⁸⁹² İsmail Hikmet Ertaylan tarafından bir tanıtım yazısıyla birlikte tıpkıbasım halinde neşredilmiştir.⁸⁹³ Esas itibarıyla Farsça şiirlerden meydana gelen altı bölümden oluşup beşinci bölümde "Gazeliyyât-ı Türkî" başlığı altında on bir gazel bulunmaktadır. İsmail Hikmet

⁸⁸⁹ İsa Kayaalp, "Kabûlî", TDVİA, C. 24, s. 43.

⁸⁹⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, *Kabûlî'nin ölümünü, arkadaşı Hâmidî'nin divanındaki bir tarih kıtasına dayandırmaktadır*. Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, *Külliyyât-ı Divân-ı Kabûlî*, İstanbul-1948, s.20.

⁸⁹¹ İsa Kayaalp, a.g.m. s. 43.

⁸⁹² Dîvân-ı Kabûlî, Ayasofya, nr. 3958.

⁸⁹³ İsmail Hikmet Ertaylan, a.g.e., 28+378 s.

Ertaylan ayrıca divanın dışında bazı cönk ve mecmualarda bulunan Kabûlî'nin 2 adet Türkçe gazelini de yayımlamıştır. Bazı manzumelerinde Kabûlî, aynı dönemde yaşayan Sâilî, Kâşifi, Vahidî, Hâmidî gibi şairler hakkında bilgi de verir. Divanın Farsça olması, Fatih'e, şehzadelere, vezirlere, alimlere sunulan kasidelerin Farsça olması, bu dönemde Farsçanın tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan Kabûlî'nin divanında Türkçe şiirlerin de olması, dışardan gelen şairlerin artık Türkçeyi bir şiir dili olarak kabul etmeye başladıklarının da işareti olarak kabul edilebilir.

Osmanlı döneminde Orta –Asya ile gelişen edebî, ilmî ve kültürel ilişkiler başta İran ülkesi olmak üzere, bütün Acem diyarını kaplamaktadır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde; Buhara, Bistam, Şirvan, Semerkant, Horasan, Tebriz, Tus gibi merkezler ön plana çıkmaktadır. İbn-i Sina'nın, ilim ve sanat her çağda himaye edilmediği yerlerden takdir edildiği yerlere göç etmiştir, sözü, Fatih döneminde Orta-Asya'dan İstanbul'a gelen beyin göçünün⁸⁹⁴ gerekçelerini ortaya koymaktadır.

3. FATİH DÖNEMİNDEKİ EDEBÎ ÇEVRELER

Türk edebiyatı gelişme gösterirken şairlerin ve sanatçıların belirli merkezlerde toplandıkları görülmektedir. Belirli merkezlerde toplanan şairler, biraraya gelerek buralarda edebî mütalaalarda bulunurlar, birbirlerine şiirlerini okurlar ve eleştirilerini alırlardı. Bu edebî çevreler, birer kültür merkezi olarak aynı zamanda şairleri besleyen kaynaklardı. Bu çevreler daima edebiyata önem veren, cömertlikleri ve ihsanları ile sanatçıları koruyan, gözeten kıymetli eserleri mükafatlandıran kişilerin etkisiyle oluşmuştur. Böylece bu topluluklar çeşitli zamanlarda ve belirli kişilerin etrafında birer edebî çevre meydana getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde, padişahların, şehzadelerin, çeşitli kademelerdeki devlet büyüklerinin etrafında daima ilim adamları ve sanatçı topluluğu oluşmuş, onları korumuşlar ve himaye etmişlerdir. Osmanlı sultanları belli zamanlarda topladıkları ulemâ ve şûâra meclislerinde hakem rolünü oynamak yeteneğini, şehzadelik

⁸⁹⁴ Cemal Kurnaz, Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri, a.g.e., s. 207.

döneminde seçkin hocalardan aldıkları yüksek kültüre borçlu idiler.⁸⁹⁵ Bu hakemlik ve hâmilik geleneği özellikle II. Murat'tan itibaren daha belirli sistemlere oturmaya başlamış, Fatih Sultan Mehmet ile bu sistem resmîleşmiş ve kurumsallaşmıştır. Fatih'in hem şehzadeliliği döneminde Manisa'da ve hem de padişahlığı döneminde önce Edirne'de fetihten sonra da İstanbul'da himaye ettiği bir çok şair olmuştur. Bu durum Sultan Mehmet'in kendi şair kişiliği ile ilgili olduğu kadar aynı zamanda devletin daha büyümesi, bununda ilim, kültür ve sanat alanlarında yapacağı atılımlara olacağına bilincinde olmasının bir neticesidir. Bu durum Sehî Bey Tezkiresi'nde şöyle anlatılır: *“Her cins latifeye kâbil, her çeşit hünere mâil, özellikle ilim ehline son derece rağbet gösterir ve iltifat ederdi ki hiçbir padişah etmemiştir. Onun şairler zümresine ettiği itibar ve verdiği şöhreti hiçbir padişah vermemiştir. Onun devrinde toplanan şairler başka hiçbir padişah zamanında bir araya gelmemiştir. Onların herbirine ulu dirlikler verir, her an huçzuruna getirir ve karşılıklı şiir söyletirdi. Arab'dan ve Acem'den marifetli kimseleri aratır, buldurur, korur ve gözetirdi.”*⁸⁹⁶ Latîfi de şöyle ifade der: *“Ol derecede ilm ü ma'rifetün ol devirde kemâl derecede revâcî ve ulemâ ve fuzelânun sâyir tevâif üzre irtifâ' u ibtihâcî var imiş ve fenn-i şi'r ü inşânun dahi ol mertebede kadr ü rağbeti ve ehâlisinün dahî ol derecede i'tibâr u hürmeti var imiş ki diyâr-ı Hind'de Hâce-i Cihân'a ve vilâyet-i Âcem'de Mevlana Câmî'ye her sâl bin aded filorin irsâl olunur imiş ve şu 'ârâ-yı Rûm'dan dahi otuz nefer şâir-i mâhiri sâliyânesin yer imiş ve kimi tevârîh-i fütûhatın nazm u inşâ idüp ve kimi küt'a ve kasâyidle medâyihin dirler, imiş.”*⁸⁹⁷

Fatih Sultan Mehmet etrafında şairleri toplar, onların şiirlerini dinler, başarılı bulduklarına ihsanlar verirdi. 30 kadar şairi de maaşa bağlamıştı.⁸⁹⁸ Bu şairler

⁸⁹⁵ Halil İnalçık, Şair ve Patron, Ankara-2005, s. 15.

⁸⁹⁶ Sehî Bey, a.g.e., s. 50-51.

⁸⁹⁷ Latîfi, Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ, Haz. Rıdvan Canım, Ankara-2000, s. 141.

⁸⁹⁸ Latîfi, a.g.e., s. 141. *Bazı eserlerde, Fatih'in hizmetinde daima 185 şairin bulunduğu yazmaktadır. Bu bilginin ilk kaynağı olarak Hamer'i gösterirler. Joseph Von Hammer, Osmanlı Tarihi adlı eserini 1827-1832 yılları arasında yazmıştır. Hamer-Pouurgstall, Devlet-i Osmaniye Tarihi, Çev. M. Ata, İstanbul-1330, C.3, s.236. Ancak bizim kaynak olarak yararlandığımız Abdulkadir Karahan'ın sadeleştirip neşrettiği Hamer'in Osmanlı Tarihi'nde (İstanbul-2005, C.1) Fatih ile ilgili bölümde (s. 167-309) “Fatih devri şairlerinden aylık alanların sayısı ve hem de yaşadıkları sürece devam etmek üzere otuzu bulmaktadır” (s. 291) denilmekte, Fatih'in hizmetinde 185 şairin bulunduğu dair hiçbir ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla 185 sayısına ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ayrıca Abdulkadir*

zamanla değişkenlik gösterir, etrafındaki şairler hep aynı kişilerden oluşmazdı. Fatih'in şairleri teşviki iledir ki İstanbul başta olmak üzere, özellikle sancak merkezi olan Edirne, Manisa, Aydın, Kastamonu, Amasya gibi Osmanlı şehirlerinde şairlerin biraraya gelip şiir sohbetleri ettikleri, sanat anlayışlarını tartıştıkları edebiyat akademileri oluşmaya başlamıştı. Bu edebiyat akademilerinde yeni edebî akımlar ortaya çıkıyor, birçok şairin yetişmesinin zemini oluşuyordu. Fatih devri İstanbul'unda da bu tür mekanların sayısı gittikçe artmakta ve şairler mevsimine göre mesirelerde, bozahanelerde, tekkelerde, meyhanelerde, konaklarda ve yalılarda toplanıp şiir adına tartışmalara girmeye başlamışlardı. Dahası Fatih'i örnek alan bazı devlet adamları da şairleri koruyup geleneğe dönüştürme çabasındaydılar. Şehzade Cem Sultan ile Bayezid'in, Mahmut Paşa ile Ahmet Paşa'nın bu tür faaliyetler içerisinde oldukları ve etrafındaki şairleri himaye ettikleri bilinmektedir.⁸⁹⁹

Bu edebî çevrelerin buldukları yerler, öncelikle padişahların sarayları taşrada ise şehzadelerin konakları, devlet büyüklerinin, paşaların konakları olmuştur. Genellikle şairlerin birçoğu ya bir resmî görev ile veya rüşdünü ispat edip çağrılarak bu edebî çevrelere girmişler, birçoğu böyle yerden geçimini sağlamıştır.

Fatih Sultan Mehmet döneminde, bu edebî çevrelerden beş tanesi bilinmektedir: 1) Fatih ve Çevresi 2) Şehzade Bayezid ve Çevresi 3) Cem Sultan ve Çevresi 4) Mahmut Paşa ve Çevresi 5) Ahmet Paşa ve Çevresi. Bu edebî çevrelerin hepsi birbirinden farklıdır. Elbetteki en ihtişamlı ve güçlü olanı Fatih ve çevresidir. Onu şehzadelerin buldukları sancaklarda oluşturdukları edebî çevreler izlemektedir. Mahmut Paşa'nın oluşturduğu çevre İstanbul'dadır. Ahmet Paşa hayatının ilk devresi olan Fatih'in hem musahibi hem de hocası olduğu dönemde şairleri hem himaye etmiş, hem de onları padişaha takdim etmiştir. Sürgünde olduğu dönemlerde ise etrafına topladığı şairlerle edebiyatın ve şiirin konuşulduğu sohbet meclisleri kurmuş, diğer şairlere yol yordam göstermiştir. Dolayısıyla Ahmet Paşa'nın çevresi, diğer edebî çevrelerden farklılık göstermektedir.

Karahan'ın "Fatih, Şair Avni", adlı makalesinde (Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul-1980, s. 127-168) kaynakları tenkit etmiş, Hammer'in tarihini bu konuda kaynak olarak dahi kabul etmemiştir.
⁸⁹⁹ İskender Pala, Şair Fâtih: Avnî, İstanbul-2010, s. 14-15, İskender Pala, Şiirler, Şairler ve Meclisler (İstanbul-1997) adlı eserinde bu tür toplantıları hikayeleştirerek anlatmıştır. Fatih döneminde yapılan bir toplantıyı anlattığı bölüm s. 20-44 arasındadır. Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, adlı eserinde (İstanbul-1996, 271 s.) Osmanlıdaki edebî çevreleri incelemiştir.

Öte yandan bu edebî çevreler, Batı'daki edebi ekollerden farklıdır. Bir edebî çevrede farklı edebiyat, şiir ve sanat anlayışına sahip sanatçılar bulunabilmektedir. Birbirleriyle rahat bir şekilde konuşabilmekte ve tartışabilmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde farklı ilmî, edebî ve sanat anlayışları ile farklı dine mensup oldukları için kovulan, sürgüne gönderilen kimseye rastlanılmamıştır.⁹⁰⁰

3.1. FATİH SULTAN MEHMET VE ÇEVRESİ

Fatih'in âlim, sanatkâr ve şairleri etrafında toplayarak onları himaye etmiş, onlarla haftanın belirli günlerinde sohbet etme adetini geliştirmiştir. Bu sohbet haftada iki gün olarak gerçekleşirdi.⁹⁰¹ Sefere çıkıldığında da etrafında alim ve şairlere yer verir, fırsat buldukça da onlarla ilmî ve edebî sohbetler yapardı. Bu yapılan ilmî ve edebî sohbetlerin sonunda zaman zaman edebî, ilmî, dînî ve felsefî eserler ortaya çıkmıştır. Bu yapılan edebî sohbetlerin birinde ilk mısraı Fatih'e ait olan ve devamını diğer şairlerin getirdiği aşağıdaki şiir yazılmıştır:

Li-Sultân Muhammed	Hattun hadün yüzini tutdı nitekim ey cân
Hızır Beg	Âyîne-i vücûdı dūd-ı dil-i muhibbân
Gürânî	La'lin tabak içinde pîrûze-rîze lerzân
Dâvud-ı güyende	Cennet çemenlerini bitürdi ebr-i nîsân
Hayâlî Çelebi	Saf saf sipâh-i Zengî etrâf-i Rûmı yek-sân
Bâlî Paşa	Levh-i kamerde yazdı satr-i hurûfî Yezdân
Ahmet Paşa	Mûra müsellemler itdi emlâkini Süleymân
Hâcî Hasanoğlu	Yâkut safhasını hatt-ı gubâr-ı reyhân
Mevlana Kırımî	Levh üzre yazdı hâmen âyât-ı nazm-ı Kur'ân
Hâcezâde	Etrâf-ı gül-sitânı itdi benefşe gerdân
‘İşkî	Bâg-ı Behişt içinde gül çevresini reyhân
‘Ulvî	Devr-i kamerde Rûmî tigrâ-yı şâh-ı devrân
Kâdî Ayâzmendî	Misk-i Hoten çerisi gül milketini yek-sân
Mahmûd Paşa	Rûm iklimine zencîr gösterdi nazm-ı dîvrân
Sâbirî	Gül safhasında olmuş miskin benefşe-efşân
Sâbirî ‘İsâ	Hüccâc-ı Hind dolmuş Mekke içinde ‘üryân

⁹⁰⁰ Fatih döneminde Hurufler ve bazı mutasavvıflar ile ilgili alınan kararlar, tamamıyla siyasi kararlardır.

⁹⁰¹ Coşkun Ak, Şair Padişahlar, Ankara-2001, s. 104.

Kâdî-zâde-i Serez	Hindûya itdi teslîm Rûm mülkin ibn-i ‘Osmân
Sâhibî	San mûrçe irişüp Firdevse oldı mihmân
Tâlibî	Geldi Habeş ilinden Rûm içre buldı îmân
Hayrân-ı mudhik	Kara çalu böğürtlen iğde dükânı sencân
Ayâzmenî-i mudhik	Yaşıl yaprag içinde hoş yaraşur batıncân ⁹⁰²

Bu dönemi anlatan kaynaklar taranarak, Fatih Sultan Mehmet’in çevresinde bulunan şairlerden tespit edilebilenler şunlardır:

1. Adnî, Fatih Sultan Mehmet’in güvenini, sevgisini ve saygısını kazanmış önemli bir devlet adamı olan Vezir-i azâm Mahmut Paşa’nın (ö. 879/1474), şiirdeki mahlasıdır. Ülkenin imarından tehcir işlerine kadar her konuda görev almış, orduda ve donanmada komutanlık yapmış, Padişahın divanında, edebi toplantılarında yerini almış bir şahsiyettir. Bundan dolayı Gelibolulu Âli, “*ol tarihde Horasan Padişahının (Hüseyn-i Baykara) veziri Mir Ali Şîr Nevayî ve Hudavendigâr-ı Rûmun (Fatih Sultan Mehmet) vekil-i müşiri mezkûr Mahmut Paşa arasındaki eşsiz benzerlik devlet işlerinden ötedir.*” diyerek bu durumu yıldızların sürekli ve mutlu beraberliğine denk olarak görür. Âli, Mahmut Paşa’yı tefsir-i şerif mütalaası yapabilecek âlim ve fâzıl bir kişi olarak görmektedir. Onun cömertliğinin eserlerinden belli olduğunu, şiirlerinin ise âb-ı hayat gibi olduğunu söylemektedir.⁹⁰³ Sehî Bey ise onun için şöyle demektedir: “*İlimleri sırasıyla görmüş, faziletli, kâmil, şiir ve inşâda mâhir bir kimseydi. Şiirlerinde hususi manalar çoktur. Hoş tabiatlı, kudret sahibi kişiydi. Şiirleri güzel, gazelleri sanatlı, el değmemiş sözleri çok ve özel manalarına nihayet yoktur. Bunun elde ettiği itibar ve şöhrete, buna gösterilen ilgi ve değere bunda olan fikir ve anlayış, ileri görüşlülük, tedbir ve fetanete Osmanlılarda hiçbir vezir müyesser olmadı. Hüner sahibi ve hünerlileri koruyan bir vezirdi. Eserlerinden gücü bellidir.*”⁹⁰⁴

2. Nişânî, Fâtih Sultan Mehmet Han’ın son vezirlerinden olup ilim ve devlet adamı olan Vezir-i azâm Karamanî Mehmet Paşa’nın şiirdeki mahlasıdır. Tahsiline Konya’da başladı ve Musannifek ile Alâeddin Ali et-Tûsî’den ders alarak öğrenimini tamamladı. Ardından Konya’dan ayrılıp Osmanlı’ya gitti. İstanbul’un fethinden sonra

⁹⁰² Kemal Edip Ünsel, a.g.e., s. 74-75, Muhammed Nur Doğan, Fatih Divanı ve Şerhi, İstanbul-2007, s. 257. *Bu bölüm Ali Emiri nüshasında 46-47 sayfalarında yer almaktadır.*

⁹⁰³ Gelibolulu Âli, s. 140.

⁹⁰⁴ Sehî Bey, a.g.e., s. 56.

Mahmut Paşa'nın vezîriâzamlığı sırasında (859/1455) onun himayesine girdi.⁹⁰⁵ Mahmut Paşa'nın tavsiyesiyle Fatih Sultan Mehmet'e nişancı olunca o devirde Nişancı Paşa diye anılmıştır. Nişancı olmasından dolayı şiiirlerinde Nişânî mahlasını kullanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in ünlü kanunnamesinin hazırlanmasında ve dönemin iktisadi ve bürokratik yapılanmasında büyük katkıları olmuştur.⁹⁰⁶ Karamani Mehmet Paşa, medreseden yetişmiş bir bürokrat, kumandan ve idarecidir. Osmanlı Devleti'nin gelirlerini arttırmak ve asker ihtiyacını karşılamak için çeşitli tedbirler almış ve aldığı bu tedbirler yüzünden dönemin bir çok kişisinin tepkisini çekmiştir.

Fatih'in 1481'de Gebze çayırında vefat etmesi üzerine onun ölümünü askerden ve halktan gizleyen Mehmet Paşa, yeniçerilerin İstanbul'a geçmesini de yasaklayınca bir grup yeniçeri, subaşı ile birlikte Mehmet Paşa'nın divanhanesini basarak onu öldürdüler. Kabri İstanbul'da Nişancı mahallesindeki caminin kible tarafında yer alan türbededir.⁹⁰⁷

Karamanî Mehmet Paşa çevresindekileri belli bir kültür seviyesine ulaşmaları için teşvik etmiş, yetişmelerini sağlamıştır.⁹⁰⁸ Karamanî Mehmet Paşa hem tarihçiliği hem de Osmanlı inşâ sanatında verdiği inşâ örnekleriyle tanınmıştır. Daha nişancı iken Uzun Hasan'a yazdığı mektuptan dolayı Fâtih'in teveccühünü kazanmıştır. Onun değişik mektupları münşeat mecmualarında örnek olarak verilmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiiirler yazmıştır. Şiiirlerine değişik tezkire ve mecmualarda rastlanmaktadır.

3. Ahmet Paşa, padişahın hocası ve musahibi olup II. Murat devri kazaskerlerinden Veliyyüddin bin İlyas'ın oğludur. Doğduğu yer Edirne olmasına rağmen, ömrünün çoğunu Bursa'da geçirdiği için Bursalı diye tanınmıştır.⁹⁰⁹

İlk tahsilini Edirne'de tamamlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçmesinden sonra kısa sürede yükselerek önce kazasker daha sonra da padişaha

⁹⁰⁵ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

⁹⁰⁶ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

⁹⁰⁷ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

⁹⁰⁸ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

⁹⁰⁹ Bakınız: Bilal Kemikli, Şairler Sultanı Ahmet Paşa, Bursa-2010, s. 15-18, Ali Alparslan, a.g.e., s. 1-2.

musahib ve hoca oldu. Bunda şiiirlerinde padişahı methederek ondan gördüğü ilginin payı olduğu kadar bilhassa bir devlet adamı sıfatıyla gösterdiği başarıların da rolü vardır. Böylece payelerin en yükseğine ulaşarak vezirlik rütbesini elde etti.⁹¹⁰ Ahmet Paşa, İstanbul kuşatmasında padişahın daima yanında bulunmuştur.⁹¹¹ İstanbul'un fethinden sonra padişahın yanında büyük bir mevkii ve nüfuz sahibi olur. Ahmet Paşa, Fatih'e devrinin birçok şairini tanıtmış, hatta onlara muayyen bir tahsisat bağlanmasını temin etmişti.⁹¹²

Sarayda yaşadığı tatsız bir olaydan sonra önce Yedikule zindanlarına hapsedilir. Burada Fatih'e yazdığı "kerem" redifli kasidesi meşhurdur. Affedilerek Bursa'ya sürülür. Bir daha İstanbul'a dönemez. Klasik Türk şiiirinin kurucularından olan Ahmet Paşa, II. Bayezid döneminde 902/1496'da Bursa'da vefat eder.

4. Melihî, Fatih dönemi şairlerinden olup şairlerin en tatlısı olarak nitelendirilir. Melihî, tahsil için gittiği İran'da Arapça ve Farsça ile belagat ilmini öğrenmiş, şiiir ve edebiyat bilgisini geliştirmiştir.⁹¹³

İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra İstanbul'a gelen Melihî, hayatında bir dönüm noktası teşkil eden Bursalı Ahmet Paşa ile tanıştı. Onunla yakınlığı vesilesiyle Fâtih Sultan Mehmet'in huzuruna çıktı ve onun musahibleri arasına girdi. Melihî'nin bulunmadığı sohbetlerden, Fâtih'in zevk almadığı tezkirelerde kaydedilir.⁹¹⁴ Sehî Bey, Melihî'nin zahir ilimlerde gayreti ve çalışmasının çok fazla olduğunu, kendisinin belîğ ve fasih, şiiirlerinin güzel ve tatlı, sözlerinin nazik ve şirin olduğunu söylemektedir.⁹¹⁵ Melihî'nin edebî kişiliğinden hemen bütün tezkirelerde övgüyle söz edilmiştir. Talebesi ve devrinin en önde gelen şairi olan Bursalı Ahmet Paşa ile boy ölçüşebilecek temiz bir dile ve sade bir üslûba sahip olan Melihî, nüktedanlığı ve hazırcevaplığı ile de sohbetlerde aranan simalarından biri olmuştur.⁹¹⁶ Ancak içkiye olan aşırı düşkünlüğü ve rindâne bir hayatı tercih etmesinden dolayı Melihî bu güzel ortamı çabuk kaybetmiştir.

⁹¹⁰ Günay Kut, "Ahmet Paşa", TDVİA, C. 2, s. 111.

⁹¹¹ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 242-243.

⁹¹² Ali Alparslan, a.g.e. s.2.

⁹¹³ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s.828, Latîfi, a.g.e. s.505.

⁹¹⁴ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 143.

⁹¹⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 127.

⁹¹⁶ Sabahattin Küçük, "Melihî" TDVİA, C. 29, s. 50.

5. **Cemâlî**, Karamanlı olmakla birlikte bir süre Bursa'da bulunmuş, tahsil hayatını, Kütahya'da tamamlamıştır. 850/1446'da II. Murat'a sunmuş olduğu "Hümâ vü Hümâyün" adlı mesnevinin yazılış sebebinin anlatıldığı bölümde Çandarlı Halil Paşa'nın hizmetine girdiğini söyler. İstanbul'un fethinden üç yıl sonra yazılan 860/1456'da yazdığı dini-tasavvufî "Miftâhu'l-ferec" adlı mesnevisinde Fatih Sultan Mehmet için yazılmış medhiyeler vardır. Divanında İstanbul'un fethine düştüğü tarihler bulunmaktadır. Yine eserlerinden anlaşılacağına göre Padişahın Arnavutluk seferine katılmıştır. Fatih devri sonlarında veya II. Bayezid dönemi başlarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁹¹⁷ Divanında Fatih hakkında sekiz kaside bulunmaktadır.

6. **Aşkî**, Fatih dönemi şair ve musahiplerindendir. Molla Aşkî'nin asıl adı Muhammed Abdurrezzâk'tır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Aşkî, Sultan II. Murat ve II. Mehmet'e kaside sunmuş, Fatih'in tahta ilk çıktığı yıllardan (1444-11445) itibaren onun musahibi olmuştur. İlmiye sınıfına mensup bir şairdir. Sultan Mehmet zamanında çok rağbet görmüştür. Padişahın başlısı olarak her zaman onun hizmetinde bulunmuştur. Bazı tezkireler ve Ayvansarayî, onun şiirlerinin sade ve sözlerinin vezinli olduğunu ancak şiirlerinin orjinal bir tarafının ve tadının bulunmadığını, yeteneksiz ve hünersiz olmasına rağmen padişahın günlük yüz akçe ulufe aldığını söyleyerek tenkit ederler.⁹¹⁸ Ahmet Atilla Şentürk-Nurcan Boşdurmaz hazırlamış oldukları "Molla Aşkî Divan" adlı eserinde onun sanatıyla ilgili şu tespitlerde bulunarak adeta itibarını iade ederler: "*Fatih gibi sanat ve edebiyat zevki yüksek bir padişahın şehzadelik yıllarından itibaren himayesine girecek derecede başarılı şiirler yazan Aşkî'nin günümüzde yeterince tanınmamasının asıl sebebi Ahmet Paşa ve Necati gibi çığır açan şairlerin gölgesinde kalmış olmasıdır. Osmanlı şiir sanatının kuruluş sonrası gelişme dönemi şairlerinden sayılabilecek Molla Aşkî'nin Necati gibi İran şiirinin kalıplarını aştığı söylenemez. Fakat onun eserleri şiir sanatının 15. yüzyıldaki seyrini takip için önemli bir belge niteliğindedir. Sultan II. Murat ve II. Mehmet'e sunduğu gazel ve kasideleri arasındaki üslup farkı dahi şairin iç ve dış dünyasındaki seyir ve gelişmeleri gözlemle açısından ayrıca dikkat çekicidir.*"⁹¹⁹

⁹¹⁷ A. A. Şentürk, A. Kartal, a.g.e., s. 233, Mehmet Süreyya, a.g.e., C.2, s. 393.

⁹¹⁸ Latîfî, a.g.e., s. 393, Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 1086, Ayvansarayî, Hadikatü'l-cevâmi', İstanbul-1281, C.1, s. 196.

⁹¹⁹ Molla Aşkî, Divan, Haz. Ahmet Atilla Şentürk, Nurcan Boşdurmaz, İstanbul-2012, s. 8.

7. Necâtî Bey, Klasik Türk edebiyatının Şeyhî ve Ahmet Paşa ile kurucu şairlerinden kabul edilir. Necati Bey'in, Fatih Sultan Mehmet'in ilk saltanat yıllarında (1444-1446) Edirne'de doğduğu kabul edilmektedir. Kastamonu'da eğitim görmüştür. Şiirleri Ahmet Paşa'nın şura meclisine kadar ulaşmış ve Kastamonu'da şöhreti yayıldıktan sonra, kalkıp İstanbul'a gelerek şairlikteki kudretini Fatih Sultan Mehmet'e de duyurmak ister. Âşık Çelebi, Necati Bey'in büluğa erdikten sonra, ilim tahsil etmekten vazgeçip Sultan Mehmet'in son dönemlerinde bir gün

Eser itmez n'idelüm âh-ı sehergâh sana

Meğer insâf vire sevdüğüm Allah sana

matla'lı gazelini Sultan'ın nedimlerinden Georgios Amirutzes'in külâhına sokar. Amirutzes ile satranç oynarken külâhındaki kağıt, Padişah'ın dikkatini çeker. Kağıdı alıp Necati'nin gazelini okur, beğenir. Onyediy akçe ulufe ile divan katibi yapar. Necati Bey, Fatih Sultan Mehmet'e kasideler sunarak (Divanında Fatih'e sunulan 3 adet kaside bulunmaktadır.) çok genç yaşına rağmen Padişah yanında şairler arasında önemli bir yer edinmiştir. Divan katipliği görevine Fatih vefat edene kadar devam eder.⁹²⁰

8. Ulvî Şah Ali, Bursalı olup Sultan II. Murat döneminde şöhret kazanmış ve ihtiyarlığı zamanında Fatih Sultan Mehmet devrinde de yetişmiştir.⁹²¹ Latîfî, Kınalızâde ve Beyânî⁹²² tezkirelerinde Sultan II. Mehmet'i medhedenlerden olduğunu özellikle belirtirler. İhtiyarlık döneminde şiirlerini talebesi Hayatî ile saraya gönderir idi.

9. Şehdî, Fatih Sultan Mehmet dönemi şairlerinden olup muhtemelen Amasya doğumludur. Güzel söz söyleyen belîğ, nazik tabiatlı bir kimse olduğu için döneminde çok rağbet görmüştür. Fatih Sultan Mehmet'in iltifatını kazanmıştır. Sultan, ondan Osmanlı Devlet Tarihini (Tevârih-i Âl-i Osman), Tuslu Firdevsî'nin Şehnamesine benzeterek nazmetmesini istemiştir. Bunun üzerine Şehdî, Osmanlı Şehnâmesini Farsça nazmetmeye başlamış, ancak on bin beyitden fazlasını söylemişken eserini tamamlamaya ömrü yetmemiştir.⁹²³

⁹²⁰ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 852. Hayatı hakkında bkz. Şairler bölümü.

⁹²¹ Agah Sırrı Levent, "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı", Türk Dili Dergisi, Mayıs-1953, s. 502.

⁹²² Latîfî, a.g.e. s. 398, Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 110, Beyânî, Tezkiretü'ş-şuarâ, Haz. Aysun Sungurhan, Ankara-2008, www.kulturturizm.gov.tr. e.t. 27.06.2012, s. 128.

⁹²³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., C. 2, s. 393, Âşık Çelebi, a.g.e., C.3, s. 1451, Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., metin a, s 434, Mehmet Süreyya, a.g.e., C.5, s.1572, Şemseddin Samî, a.g.e., s. 2887.

10. Mehdî, Bursalı olup Fatih'in musahiplerinden ve makbul tuttuğu şairlerden idi. Neşeli, güleryüzlü ve irticalen şiir söyleme kabiliyetine sahip olan Mehdî'nin Farsçası mükemmel idi. Gelibolulu Âli, Mehdî'nin Fatih'in iltifatına nail olduğu için şair sayıldığını, şiirlerinde mana aramanın beyhude olduğunu ve onun şiir söylemesinin boşuna olduğunu söyler.⁹²⁴ Mehdî'nin Fatih Sultan Mehmet'e yazmış olduğu ve "Câmiü'n-nezâir"de bulunan onüç beyitlik kerem redifli kasidesi de bulunmaktadır.⁹²⁵

11. Nahîfî Şemseddin, Aydın vilayetinden olup önce Anadolu'da daha sonra Acem diyarına giderek orada özellikle meânî, beyân ilimlerinin yanında mûsikî ilmi de tahsil etmiştir.⁹²⁶ Mûsikî ilmindeki ustalığından dolayı "Gûyende Usta Şems" diye tanınmıştır.⁹²⁷ Anadolu'ya döndükten sonra Fatih Sultan Mehmet'in yakın sohbetlerine dahil oldu. Bu yakınlığın neticesi olarak, Acem diyarından gelen sazende Abdülkadir Gülâbî onun huzuruna kabul edilmiştir. Bir gün padişahın huzurundaki bir küstahlığından dolayı cezalandırılarak Bursa'ya sürgüne gönderilmiş, orada 900/1494 yılının başlarında vefat etmiştir.⁹²⁸

12. Molla Fenarizâde Ali Çelebi, aslen Bursalı olup Acem diyarında ilim tahsil ettikten sonra Osmanlı'ya dönmüştür hikmet sahibi bir kimsedir. Anadolu ve Rumeli kazıaskerlikleri görevinde bulundu, Fatih Sultan Mehmet'e musahip oldu. Padişahla sohbetlerinde Acem ülkesinin bilginleri ve fazıllarının sözlerini nakleder, bazen Firdevsî'den bazen Şehname'den bazen de mûteber divanlardan parça parça beyitler okurdu. Acem edebiyatına hakkıyla vakıf olduğu için, Padişahla konuşmaları da daima bu edebiyat üzerinde cereyan ederdi. Fatih Sultan Mehmet devrinde hiçbir kazaskere göstermediği yakınlığı Ali Çelebi'ye göstermiştir.⁹²⁹

13. Zeynep Hanım, tarihte divan şairi olarak bilinen ilk kadın şairimizdir. Arapça ve Farsça şiirleri bulunan Zeynep Hanım, (ö. 879/1474) şiirlerinde açık ve sade bir dili tercih etmiştir. Farsça ve Türkçe şiirlerinden oluşan bir divan tertip etmiş bu

⁹²⁴ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 145.

⁹²⁵ Zehra Göre, "Kerem Kasidelerine Dair", Atatürk Ü. TAED, S.39, s. 929.

⁹²⁶ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 231, Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1583.

⁹²⁷ Sehî Bey, a.g.e., s. 138.

⁹²⁸ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 232.

⁹²⁹ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, İstanbul-1996, s. 39.

divanını da dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet'e sunmuştur. Zeynep Hanım'ın şiirlerini beğenen Fatih, ona ihsan ve caizelerde bulunmuş, hediyeler vermiştir.⁹³⁰

14. Kâtibî, Molla Aşkî'nin talebelerinden olup Bursalıdır. Sultan Mehmet ile Sultan Bayezid dönemlerinde yaşamış olup 905/1499 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Hüsn-i hatta çok başarılı olduğu için Kâtibî mahlasını almıştır. Aynı zamanda mûsikîde de son derece başarılı olup kendi şiirlerinin yanında başkalarının da şiirlerini bestelerdi. Fatih Sultan Mehmet dönemi ve sonraki dönemlerde saraydan ulufe alanlardan idi.⁹³¹

15. Kıvamî'nin hayatı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Sultan II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış, Fatih'in sarayında onun musahibi olarak bulunmuş ve onunla çeşitli seferlere iştirak etmiştir. Ancak diğer musahibler gibi Sultan'ın mükafatlarına yeteri kadar nail olamamış, bu yüzden geçim sıkıntısı çekmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden sonra bu halini II. Bayezid'e arz etmiş, II. Bayezid'in Fatih Sultan Mehmet için bir fetihnâme yazmasını istemiştir. Bunun üzerine Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmet'i 3 Recep 893 / 13 Haziran 1488'de yazarak II. Bayezid'den istediği ihsanı elde etmiştir.

16. Georgios Amirutzes, XV. yüzyıl başında Trabzon'da doğmuş, filoloji, teoloji, felsefe ve coğrafya alanlarında devrinde önemli bilim adamıdır. Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon-Rum imparatorluğunu ortadan kaldırmasıyla Amirutzes ve ailesini, teyzesinin oğlu olan Sadrazam Mahmut Paşa'nın tavassutuyla himayesine aldı. Padişahın en has nedimlerinden birisi olan Amirutzes, döneminde kabiliyetli gördüğü gençleri de Sultan II. Mehmet'e takdim ediyordu. Onun ilim ve şiir meclislerine katılıyordu. Fatih'e üç adet Rumca medhiye yazmıştır. Amirutzes 1475 yılında vefat etmiştir.⁹³²

17. Hâmidî, 843/1439'da İsfahan'da doğdu. 865/1461 yılı baharında Bursa'da Mahmut Paşa ile karşılaşmıştır. Mahmut Paşa vasıtasıyla Fâtih Sultan Mehmet'e ulaşabilen ve başlangıçta Fâtih'in yakınları arasına giren Hâmidî, Padişah için "câm-ı süfyan-gûy" adlı eserini yazar. Şiir meclislerine katılır, çeşitli vesilelerle kasideler sunar. Bir keresinde Padişah'tan aldığı ihsanlar için ileri geri söz edince Padişah kızar. Bursa'ya gönderir. Hâmidî bir daha geri dönemez, Bursa'da vefat eder.

⁹³⁰ Sehî Bey, a.g.e., s. 218, Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., metin a, s. 358, Beyani, a.g.e., s. 79, Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 591, Latifî, a.g.e., s. 289.

⁹³¹ Sehî Bey, a.g.e., s. 182.

⁹³² Adnan Adıvar, a.g.e., s. 35. Ayrıntılı bilgi için ilim adamları bölümüne bakınız.

18. Tokatlı Leâli, Acem ülkesine giderek ilim tahsil etmiştir. Osmanlı'ya Acemleşmiş ve kalender bir şekilde döndü. Önce Ahmet Paşa'nın sohbetlerine katılarak onun musahibi oldu. Acem ülkesinden Molla Câmî'nin selamlarını ve bazı Acem erenlerinin haberlerini getirdi. Başta Sultan Mehmet olmak üzere birçok devlet ileri geleninden ilgi ve iltifat gördü, onların sohbetlerine iştirak etti. İstanbul Yedikule civarındaki Kılıç Baba tekkesi adıyla meşhur olan kiliseyi, tekke haline getirerek Leâli'ye verdiler. Böylece Sultan Mehmet'in ihsanları ile iltifat ve rağbet bularak zengin oldu.⁹³³ Bir müddet sonra Tokatlı Leâli'nin Osmanlı olduğu, kendini Acem gibi gösterdiği anlaşılınca başta kendisine verilen tekke olmak üzere elindekiler alınarak fakir düşmüş, Padişahın sohbetlerinden de uzaklaştırılmıştır.⁹³⁴

19. Hızır Bey, Eskişehir'in Sivrihisar kasabasında 810/1407'de doğdu. Hızır Bey asıl şöhretini Fatih döneminde kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra onu Osmanlı Devleti'nin yeni başkenti olan İstanbul kadılığına tayin eder. Hızır Bey İstanbul kadısı iken 864/1460'da vefat etmiştir.⁹³⁵ Devrinin önemli alimlerinden olan Hızır Bey'in Fatih'in yanında ayrı bir mevki bulunmakta idi. Hızır Bey'in Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazmaya malik olup, gazellerinin güzel, nazmı akıcı, üslûbunun nefis olduğunu Sehî Bey Tezkiresi'nde kaydeder.⁹³⁶ Şiirde Hızır mahlasını kullanmıştır. Fatih'in başlattığı bir müşaarede Fatih'den sonra ikinci mısraı Hızır Bey yazmıştır.⁹³⁷

20. Vefâyî, Molla Fenari'nin kızkardeşinin oğludur. Cezerîzâde diye tanınan Vefâyî'nin asıl adı Mahmut'tur. Fatih Sultan Mehmet, Cezerîzâde Mahmut Vefâyî'yi tanıyınca, onun özelliklerini, bilgisini ve inşadaki kudretini öğrenince kendisine nişancı vazifesini verdi ve hiçbir nişancıya göstermediği rağbeti ona gösterip birçok ihsanda bulundu. Vefâyî, Fatih'in yanında her zaman yer bulmuş, izzet ve ikram görmüştür. Kendisi hoş tabiatlı, fasih ve belîğ, padişah ile sohbet etmiş bir kimse idi. Arapça Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır.⁹³⁸

21. Huffî, Edirneli olup ümmî şairlerdendir. Okur yazar olmadığı halde şiire düşkünlüğünün şöhreti Fatih Sultan Mehmet'in dikkatini çekince onu huzuruna

⁹³³ Sehî Bey, a.g.e., s. 141.

⁹³⁴ Geniş bilgi için bu eserin şairler bölümüne bakınız.

⁹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızır Bey mad.

⁹³⁶ Sehî Bey, a.g.e., s. 92.

⁹³⁷ Kemal Edip Ünsel, a.g.e., s. 74-75.

⁹³⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 64-65.

çağırarak dikkatlice dinlemiş, Huffî'ye izzet ve ikramda bulunmuştur.⁹³⁹ Hasib, Huffî'nin, Sultan Mehmet huzurunda onu öven kasideler ve gazeller okuduğunu padişahdan tahsinler aldığını yazar.⁹⁴⁰

22. Hüdâyî Dede, 793/1390 yıllarında Muğla'da doğdu. İstanbul'a gittiğinde, Mahmut Paşa, Hüdâyî Salih Dede'yi Fatih Sultan Mehmet'e takdim etti. Fatih Sultan Mehmet, Hüdâyî'ye, izzet ve ikramda bulunmuş, kendisinin herhangi bir arzusunun olup olmadığını sormuş, Hüdâyî de Muğla'da Seyyid Kemaleddin Hazretleri'nin medfun olduğu Türbe-i Şerif'in kendilerine Mevlevi zaviyesi olarak ihsan olunmasını talep etmiş, bu arzusu da kabul edilmiştir. Bunun üzerine Muğla Mevlevihanesi'ni kuran Hüdâyî Salih Dede ömrünün kalan kısmını bu zaviyede Mesnevi okutarak ve risaleler yazarak geçirmiş, 885/1480'de vefat etmiştir.⁹⁴¹

23. 'Ulvî, Bursalı olan Ulvî Şah Ali, Sultan II. Murat döneminde şöhret kazanmış ve ihtiyarlığı zamanında Fatih Sultan Mehmet devrine yetişmiştir. Latifî, Kınalızâde ve Beyânî⁹⁴² tezkirelerinde Sultan II. Mehmet'i medhedenlerden olduğunu özellikle belirtirler. İhtiyarlık döneminde şiirlerini talebesi Hayatî ile saraya gönderir idi.

24. Karamanlı Nizâmî, Karamanoğulları Beyliği sınırları içerisinde kalmış ve orada yetişmiştir. Karaman Beyliği'nin ortadan kalkmasının ardından Sadrazam Mahmut Paşa ile tanışan Nizâmî, Paşa'nın Fâtih Sultan Mehmet'e kendisinden övgü ile söz etmesi ve Fâtih'in de âlim ve sanatkârları İstanbul'da toplamak düşüncesi sebebiyle İstanbul'a davet edilir. İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan şair yolculuk esnasında vefat eder. Ölüm tarihi, 874-878/1469-1473 yılları arasında olduğunu tahmin edilmektedir.⁹⁴³ Divanında Fatih için yazılmış kaside bulunmaktadır.

25. Kabûlî, aslen İranlı olup 841/437'de doğdu. Anadolu'da önce Amasya'da Şehzade Bayezid'e uğradı. Daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih'e kasideler sunmuş, onun takdirini kazanarak maiyet erkânı arasına dahil olmuştur. Padişahla seferlere iştirak etmiş, şiir ve eğlence meclislerine katılmış, bütün bu iç ve dış alemlerini kaside, gazel, tarih, tasvir ve tavsifleriyle tespit etmiştir.⁹⁴⁴ Ancak kendisini çeke-meyenlerin yüzünden altı yedi yıl içerisinde padişahın çevresinden uzaklaştırılmıştır.

⁹³⁹ Latifî, a.g.e. s. 249, Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 135.

⁹⁴⁰ Hasib, a.g.e., s. 101.

⁹⁴¹ Hüdâyî Dede ile ilgili ayrıntılı bilgi için mutasavvıflar bölümüne bakınız.

⁹⁴² Latifî, a.g.e. s.398, Kınalızâde, a.g.e. metin b, s.110, Beyânî, a.g.e., s. 128.

⁹⁴³ Haluk İpekten, "Karamanlı Nizâmî", Türkiyat Mecmuası, XII (1958), s. 68.

⁹⁴⁴ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 43.

Bunun sebebi muhtemelen geçimsiz bir tabiata sahip olmasıdır. Divanını 880/1475 yılında Fâtih Sultan Mehmet'e takdim etmiş, 883/1478'de vefat etmiştir.⁹⁴⁵

26. Kâşifi hakkında tezkirelerde bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun arkadaşı olan İranlı Kabûlî'nin divanından öğrenildiğine göre, Kâşifi, Şirvan şahının sarayında Kabûlî ile beraber bulunmuş, sonra Bakü ve Halep'te kalmıştır. Kabûlî'ye göre Kâşifi, buralarda başarı sağlayamamış ve Osmanlı ülkesine gelmiştir.⁹⁴⁶ Haluk İpekten, Kâşifi'yi Fatih Sultan Mehmet'in himayesindeki şairler içerisinde değerlendirir.⁹⁴⁷ Kâşifi'nin 1456 yılı civarında Fatih Sultan Mehmet'in gazalarını öven Farsça , Gazânâme-i Rûm adlı bir eser yazmıştır.⁹⁴⁸

Yukarda ismi geçen şairlerin dışında yine İran'dan gelen Vâhidî ve Sâhilî başta olmak üzere tezkirelerde isimlerine rastlanılmayan birçok şairin Fatih Sultan Mehmet'in şairler meclisinde yer bulduğunu söylemek gerekir. Ayrıca ilk mısraını Fatih'in yazdığı müşaareyi tamamlayan ismi geçip⁹⁴⁹ ancak kaynaklarda onlarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız şairler de bulunmaktadır. Bunlar; Dâvud-ı gûyende, Bâlî Paşa, Hâcî Hasanoğlu, Kâdî Ayâzmendî, Sâbirî, Sâbirî 'Îsâ, Kâdîzâde-i Serez, Sâhibî, Tâlibî, Hayrân-ı Mudhik, Ayâzmendî-i Mudhik'tir.

Sonuç olarak Fatih Sultan Mehmet'in etrafında sadece devlet ve ilim adamları değil aynı zamanda şairler de bulunmakta idi. Bunlardan bazıları her iki sıfatı bazıları da her üç sıfatı üzerlerinde taşımakta idiler.

3.2. ŞEHZADE BAYEZİD VE ÇEVRESİ

Şehzade Bayezid, 1447'de Dimetoka'da doğmuş, 1454 yılında Amasya'ya sancak beyi olarak gönderilmiş ve 27 yıl bu görevde kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in 3 Mayıs 1481'de ölümü üzerine padişah oldu. Kardeşi Cem Sultan ile taht mücadelesine girişti. Cem Sultan'ın, 1495'te İtalya'da ölümü üzerine bu mücadeleden galip çıktı. 1512'de Sultan Selim'in tahta çıkmasıyla İstanbul'dan

⁹⁴⁵ İsmail Hikmet Ertaylan, *Kabûlî'nin ölümünü, arkadaşı Hâmidî'nin divanındaki bir tarih kıtasına dayandırmaktadır*. Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Kabûlî*, a.g.e., s. 20.

⁹⁴⁶ Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, a.g.e., s. 44.

⁹⁴⁷ Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, a.g.e., s. 44.

⁹⁴⁸ Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", a.g.m., s. 58.

⁹⁴⁹ Kemal Edip Ünsel, a.g.e., s. 74-75.

ayrılıp Dimetoka'ya giderken 21 Mayıs 1512'de Çorlu yakınlarında vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Beyazıt Meydanı'nda kendi yaptırmış olduğu caminin yanına defnedilmiştir.⁹⁵⁰

Amasya'da Murrafzâde'den okumuş, Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri almış, Çandarlı İbrahim Paşa, Fenarizâde Ahmet Paşa, Hamza Beyzâde Mustafa Paşa ve Yahya Paşa gibi devlet adamları kendisine lala tayin edildiği için devlet yönetme tecrübesini onlardan öğrenmiştir.

Şehzade Bayezid, eskiden beri bir kültür ve sanat merkezi olan Amasya'da yeni bir çığır açmış, etrafına musikişinasları, şairleri ve sanatçıları toplamış, kısa zamanda bir kültür çevresi meydana getirmiştir. II. Bayezid'den bahseden Sehî Bey, Âşık Çelebi ve Latifî, onun şairleri ve marifet ehlini koruduğunu, âlimleri, salihleri, yüce kişileri ve şairleri herkesten üstün tuttuğunu yazarlar. Ayrıca etrafında caize, ihsan, maaş ve aylık ile geçinen otuzdan fazla usta şair olduğunu belirterek onun Amasya'da nasıl bir kültür muhiti oluşturduğunu anlatırlar. Bunlardan tespit edilenler şunlardır:

1. Taci Bey, Amasya'da defterdâr idi.⁹⁵¹ Kınalızâde, Şair Tâci Bey'in şehzadenin yanında bulunma devlet ve saadetinin ona yettiğini söylemektedir.⁹⁵²

2. Sâfi, Cezeri Kasım Paşa, Edirneli bir yaşlı kadının kölesi olup Mahmut Paşa'nın alakasıyla dikkati çekti. Kınalızâde ise, Fatih'in nişancısı olan Cezeri Mehmet Çelebi tarafından yetiştirildiğini söylemektedir.⁹⁵³ Fatih Sultan Mehmet'in de dikkatini çeken Cezeri Kasım Paşa, II. Bayezid Amasya'da iken defterdar, padişah olunca da vezir olur. Selanik ve İstanbul'da hayır eserleri yaptırmıştır.⁹⁵⁴ Latifî, Osmanlı şairleri arasında atasözü ve deyimleri şiirde kullanmanın onunla başladığını yazar.⁹⁵⁵

3. Sinoplu Seyfi, Amasya'da kadılık yapıp Şehzade Bayezid'e bel bağlamıştır. Şehzâdeye sunduğu her arzın sonunda bir müfred veya beyit yazardı. Bayezid,

⁹⁵⁰ Şerafeddin Turan, "Bayezid II", TDVİA, C. 5, s. 234-238.

⁹⁵¹ Latifî, a.g.e., s. 198.

⁹⁵² Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-şuarâ, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara-1978, C.1, s. 235.

⁹⁵³ Kınalızâde, İbrahim Kutluk, a.g.e. s. 547.

⁹⁵⁴ Haluk İpekten vd. Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimleri Sözlüğü, Ankara-1988, s. 411.

⁹⁵⁵ Latifî, a.g.e., s. 385.

padişah olduktan sonra, Rumeli'nin bazı büyük ve küçük şehirlerinde kadılık yaptı. Sofya kadısı iken ölmüştür.⁹⁵⁶

4. Hatemî, Müeyyedzâde Abdurrahman Paşa, Amasya doğumlu olup şehzadenin meclislerine girip ona musahip olmuştur. Şehzâdeyi içkiye ve afyona alıştırdığı gerekçesiyle Fatih Sultan Mehmet, Hatemî'nin ve Mahmut Paşa'nın öldürülmesini emretmiş, bunun üzerine Bayezid onları ülke dışına kaçırtmıştır. Bu kişiler ancak Bayezid padişah olduktan sonra dönebilmişlerdir. Amasya'da şiirler yazmaya başlayan Hatemî, İran'a kaçmış, orada ilmini arttırmıştır. Bayezid padişah olunca dönemin önemli şahsiyetleri ve şairleri arasında yerini almıştır.⁹⁵⁷ Yavuz Sultan Selim döneminde 920/1514 tarihinde vefat etmiş, Eyüp Sultan türbesi hazîresine defnedilmiştir.

5. Kutbî Ahmet Çelebi, İznikli olup Şeyh Kutbeddin'in oğludur. Tasavvufa eğilimli birisi idi. İlmi ve fazileti ile biliniyor Paşa Çelebi diye anılmıştır. İnşasının güzelliği ile Amasya'da Şehzâde Bayezid'in nişancısı olmuştur. Sehî Bey, Enisü'l-uşşâk uslubunda "Hevesnâme" isimli bir kitap yazdığını belirtir.⁹⁵⁸

6. Âfitâbî'nin doğum yerini kaynaklar farklı gösterirler. Afitâbî, tahsilini tamamladıktan sonra Şehzâde Bayezid'in dikkatini çekmiş ve onun muhitine girmiştir. Fakat onun Şehzâde Bayezid'e yakınlığını çekemeyenler saraydan uzaklaştırılmasına sebep olmuşlardır. Daha sonra Şehzâde Ahmet'in de hizmetinde bulunan Afitâbî, tasavvufa yönelip ömrünü vaaz ve nasihatla geçirmiştir.⁹⁵⁹

7. Mihri Hatun, Amasya kadısı Belâyî Efendi'nin kızı olup Şehzade Bayezid'in sarayında şöhret bulmuş bir kadın şairdir. Şehzade'nin iltifatına nail olmuş ve çevresindeki şairlere katılmıştır. Mihri Hatun, açık fikirli, erkeklerden fazla sakınmayan bir kişiliği var idi. Bayezid'in padişah olmasından sonra Mihri Hatun, Şehzâde Ahmet'in sarayında da itibarını korumuştur. Mihri Hatun'un divanında Bayezid'e sunulan iki kaside bulunmaktadır.⁹⁶⁰

⁹⁵⁶ Kınalızâde, İbrahim Kutluk, a.g.e. s. 497, Âşık Çelebi, a.g.e. s. 1016.

⁹⁵⁷ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e. s. 173.

⁹⁵⁸ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e. s. 174, Sehî Bey a.g.e., s. 96.

⁹⁵⁹ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e. s. 174, Latifî tezkiresi, a.g.e., s.88-89.

⁹⁶⁰ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e. s. 175, Mehmet Arslan, Mihrî Hatun Divanı, Amasya-2007, s. 29-42.

3.3. CEM SULTAN VE ÇEVRESİ

864/1459'da Edirne'de doğdu. On yaşında Kastamonu'ya sancak beyi olarak gönderildi. Kastamonu önemli bir ilim, kültür ve sanat merkezi idi. Cem Sultan burada yetiştirildi. 1473'te Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan üzerine sefere çıkıncı Cem Sultan'ı İstanbul'da bıraktı. Ağabeyi Şehzade Mustafa'nın Konya'da ölümü üzerine 1474'te sancak beyi olarak oraya gönderildi. Cem Sultan'ın etrafında Gedik Ahmet Paşa, Frenk Süleyman, Sofu Hüseyin, Hatıpzade Nasuh, Defterdar Ahmet gibi önemli devlet adamları ve ayrıca Rum ve İtalyan danışmanları vardı. Bu kişiler, şehzadenin tahsil ve terbiyesi yanında sancağın idareciliğini de öğretiyorlardı.

Fatih'in 1481'de ölümünden sonra; Cem Sultan'a giden habercinin yolda öldürülmesi üzerine babasının ölüm haberini geç aldı. Ağabeyi II. Bayezid'in tahta çıktığını ve koruyucusu Sadrazam Mehmet Paşa'nın öldürüldüğünü haber alınca telaşlandı. Yine de tahta hak iddia ederek ağabeyine karşı savaş açtı. Bursa'ya gitti, adına hutbe okuttu, para bastırdı ve kendini padişah ilan etti. Ancak Haziran 1481'de Yenişehir'de ağır bir yenilgiye uğradı. Önce Konya'ya ardından Tarsus'a çekildi. Mısır Sultanı'ndan aldığı davetle Kahire'ye gitti, orada büyük ilgi gördü. Cem Sultan, Mekke'ye gidip Hac vazifesini yerine getirdi. Anadolu'da şansını birkaç defa denedi ise de başarılı olamadı. Anadolu'da kalma imkânı ortadan kalkınca Cem Sultan otuz kadar adamı ile 1482'de Rodos şövalyelerine sığındı.

Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde padişah olmak ümidiyle 13 yıl bir macera yaşadı. Avrupalıların, Hristiyanlığa geçme teklifini reddetti. Avrupa'da geçirdiği 13 yılın sonunda 900/1495'te öldü. Zehirlendiği de rivayet edilmektedir. Ölümünden dört yıl sonra cenazesi Bursa'ya getirilerek defnedildi.⁹⁶¹

Cem Sultan özellikle Karaman'a sancak beyi olarak gönderildiğinde yanında kıymetli devlet adamları ile beraber şairler de bulunmakta idi. Bu şairler Cem Sultan'a bağlı kalmışlar, bir kısmı onu maceralı Avrupa hayatında da yalnız bırakmamışlardır. Bu şairlere edebiyat tarihimizde "Cem Şairleri" denmektedir. Kaynakları tarayarak elde edilen bilgilere göre, -şimdilik kaydıyla- Cem Şairlerinin sayısı 8'dir. Şehzade Cem bu şehirde kaldığı kısa zaman zarfında bir edebiyat ve

⁹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Cem Sultan bölümüne bakınız.

kültür muhiti meydana getirmeye muvaffak olmuştur. Pek çok şair ihsanından istifade etmiş, ona kasidelerini sunmuşlardır. Bu şiir çevresi Cem Sultan'ın Konya'dan ayrılmasından sonra da gittiği yerlerde devam etmiştir. Kardeşi ile olan mücadelelerinde çok kötü günler geçirmesine rağmen bu 8 şairden 5'i kendini terk etmemiş, onunla aynı hayatı yaşamışlardır. Bu şairlerin Cem Sultan ile aynı hayatı yaşamaya katlanmaları, ona bağlılığın Şehzade'nin sırf ihsanları ve caizeleri sebebiyle olmadığını gösterir. Cem şairleri şunlardır:

1. Sa'di-i Cem, asıl adı Sadullah b. Mustafa olup Sirozludur. Cem Sultan'ın kâtibi, nişancısı ve musahibi idi.⁹⁶² Onun en güvendiği kişilerden olduğu için Cem Sa'di'si olarak bilinmektedir. Nis şehrinde Cem Divanı'nı o istinsah etmiştir. Cem Sultan onu kıyafet değiştirip Osmanlı ülkesine gönderdi. Niyeti ülke içerisindeki adamlarına Sa'dî vasıtasıyla mektuplar ulaştırmak ve onların cevaplarını almaktı. Sa'dî, Rodos'tan Aydın'a geçti. İstanbul'a giderek mektupları dağıtıp onların cevaplarını aldı. Fakat birisi kendini ihbar edince boğazına taş bağlanıp Galata'dan denize atıldı. (ö. 887/1482?)⁹⁶³

2. Haydar Çelebi, Cem Sultan'ın defterdarı, nedimi, musahibi ve yurt dışındaki dert ortağıdır. Konya'daki şiir meclislerinde, kardeşi ile olan mücadelelerinde, Rodos şövalyelerine sığınırken, maceralı Avrupa hayatında ve ölümünde hep yanında idi. Cem Sultan'ın ölüm haberini, şahsi eşyalarını, kitaplarını, maymununu ve papağanını da İstanbul'a o getirmiştir. Latifî bu durumu şöyle anlatıyor: "*Cem'in konuşabilen bir beyaz papağanı varmış. Bu papağan güzel konuşur, ağzından şeker saçarmış. Adı geçen Cem'in geride kalan eşyasını getirirken o beyaz papağanı siyaha boyayıp kargaya benzetmiş. Üzerine yas kıyafeti giydirip taziye töresini öğrettikten sonra da kuşu padişaha vermiş. Papağan net bir ifade ve fasih bir dille zaman zaman "El-hükümü lillah-hüküm Allah'ındır, kulun elinde ne var, padişahımızın ömrü ebedi olsun" sözünü tekrarlarmış. Bu eğitim ve öğretilenler padişahın hoşuna gitmiş ve Haydar Çelebi'ye Germiyan kalesinde bir ulu zeamet verilmiş.*"⁹⁶⁴ Haydar Çelebi daha fazlasını beklediği için bundan memnun olmamıştır.

3. Kandî, Sirozludur. Balmumcu ve şekerçi olduğu için Kandî mahlasını almıştır. Konya'da Cem Sultan'ın meclislerinde bulunmuş, iltifatlarına nail olmuştur. Mısır'a

⁹⁶² Latifî, a.g.e., s. 304.

⁹⁶³ Mustafa İsen, "Cem Şairleri", Ötelerden Bir Ses, Ankara-1997, s.166.

⁹⁶⁴ Latifî, a.g.e., s. 239-240.

ve Avrupa'ya beraberinde gitmiş, gurbet hayatını beraber yaşamışlardır. Avrupa'da ölmüştür.⁹⁶⁵

4. *Sehâyî*, Konya'da Cem Sultan ile beraber bulunup Avrupa'ya onunla beraber giden şairlerdendir. Cem Sultan, onu çok beğenir, meclislerde yanından ayırmaz idi.⁹⁶⁶ Cem Sultan ile beraber Avrupa'da kalmıştır.

5. *La'li*, Cem şairlerinden olup kızıl saçlı olduğu için bu mahlası almıştır. Diğer şairler gibi o da Cem Sultan'ı gurbet hayatında yalnız bırakmamış, aynı ızdırabı o da yaşamıştır. Şiirlerini genellikle sohbet havası içerisinde irticalen söyler idi.⁹⁶⁷

6. *Şâhidî*, Aslen Edirnelidir. Cem Sultan'ın Konya'daki meclisinde defterdarı idi. Cem Sultan'ın Avrupa macerasına katılmamıştır. Kaynaklar; hayli şiir söylemesine ve divanı olmasına rağmen şiirde pek ustalığının olmadığını söylemektedir.⁹⁶⁸ İstanbul'da Cem Sultan adına nazmetmeye başladığı Leyla vü Mecnun mesnevisini 883/1478'de Konya'da tamamlamıştır.

7. *Şair Turâbî*, ilmi ve fazileti dolayısıyla Fatih Sultan Mehmet tarafından şehzadenin yetiştirilmesi için ona Konya'da hoca olarak tayin edilmişti. Sehî Bey, onun âlim, fâzıl tefsire kadir zahir ilimlerde mâhir bir kimse olduğunu söylemektedir. Cem Sultan, saltanat mücadelesine başlayıp Konya'dan ayrılınca Turâbî İstanbul'a dönmüş, kendisine beytül-mâlden maaş bağlanmıştır.

8. *Karamanlı Aynî*, XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Aynî'nin ismi, şura tezkirelerinde, Osmanlı tarihlerinde ve biyografik eserlerde bulunmamaktadır.⁹⁶⁹ Aynî ile ilgili bilgilerin kaynağı kendi divanıdır. Kastamonu'ya Şehzade Cem'in yanına gitmiş, üç yıl onunla beraber olmuş, daha sonra da Cem ile beraber Karaman'a dönmüştür. Fatih'in ölümünden sonra Cem'in ailesi ve kendine bağlı adamlarıyla beraber vatani terk etmesi Aynî'yi derinden üzer. O, Cem'in Karaman'ı terk etmesini doğru bulmaz, gitmemesi için adeta yalvarır. Aynî, bir gün şehzadenin Rumeli'nde padişahlığını ilan edeceğini ümit eder. Ömrünün sonuna kadar Cem Sultan'a bağlı kalır.⁹⁷⁰

⁹⁶⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 175.

⁹⁶⁶ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s.169.

⁹⁶⁷ Sehî Bey, a.g.e., s. 174, Latifi, a.g.e., s. 489.

⁹⁶⁸ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 169.

⁹⁶⁹ Ahmet Mermer, Karamanlı Aynî ve Divanı, Ankara-1997, s. 11.

⁹⁷⁰ Osman Horata, "Cem Şairleri", Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-2007, C.2, s. 95.

3.4. MAHMUT PAŞA VE ÇEVRESİ

Veziriazam Mahmut Paşa'nın etrafında toplananlar arasında devlet kademelerinde yükselmiş önemli kimseler de bulunuyordu. Kendisi de Adni mahlasıyla şiirler yazan Mahmut Paşa,⁹⁷¹ adına yazılan eserler için 1000 altın ihşanda bulunacak kadar da cömerttir. Mahmut Paşa'nın musahibi Sarıca Kemal, Paşa'nın ölümünden sonra onun sanatçıları nasıl himaye ettiğinin boyutlarını gösteren şu beyti söylemiştir:

Kemâl inşâ vü eş'ârın komadı fikr ü zikrini
Meger kim devridür sanur dahi Mahmûd Paşanun

Sarıca Kemal, Mahmut Paşa'nın ölümünün ardından şiir yazmaya devam ettiğini söyleyerek, kendisini Mahmut Paşa devrinde sanır, ifadesiyle Mahmut Paşa dönemindeki sanat faaliyetlerinin bolluğuna ve bunların desteklenmesine gönderme yapmaktadır.⁹⁷²

Mahmut Paşa'nın himaye ettiği ve ihşanlarda bulunduğu şairlerden tespit edilebilenler şunlardır:

1. Safî, Cezerî Kasım Paşa, kıraat âlimi Cezerî'nin torunu ve Fâtih Sultan Mehmet dönemi nişancılarından Cezerîzâde Şemseddin Mehmet Bey'in oğlu olduğu ve bu sebeple Cezerî nisbesiyle anıldığı belirtilir. Kınalızâde Hasan Çelebi, Fatih'in nişancısı olan Cezerî Mehmet Çelebi tarafından yetiştirildiğini söylemektedir.⁹⁷³ Dîvân-ı Hümâyun'da görev yaptıktan sonra Mahmut Paşa'nın teveccühünü kazandı ve Fâtih tarafından Amasya sancağında bulunan Şehzade Bayezid'in defterdarlığına tayin edildi. Cezerî Kasım Paşa devlet adamlığı yanında Sâfi mahlasıyla yazdığı şiirleri ile de tanınmıştır. Onun özel bir tarzı ve güzel bir edasının olduğunu, şiirin tabiatını, nazmın kurallarını iyi bildiğini tezkireler yazmaktadır.⁹⁷⁴

2. Halîmî Lütfullah Çelebi, Sultan II. Mehmet ve Bayezid dönemi kadılarında olup Mahmut Paşa'nın himayesinde olan kemal ehli bir kişidir.⁹⁷⁵ Eserlerinde ismi Lutfullah, bazan Halîmî, bazan da sözlüğünde olduğu gibi Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî olarak geçmektedir. Halîmî, bazı kaynaklarda yer alan Acem diyarından

⁹⁷¹ Mahmut Paşa'nın hayatı, eserleri ve vakıfları için bkz. Bu eserin Şairler bölümü

⁹⁷² Tuba Işınsoy İsen Durmuş, II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hamilik Geleneği, Bilkent Ü. ESBE, Doktora Tezi, Ankara-2006, s. 50.

⁹⁷³ Kınalızâde, İbrahim Kutluk, a.g.e., C.1, s. 547.

⁹⁷⁴ Sehî Bey, a.g.e., s. 67.

⁹⁷⁵ Kınalızade Hasan Çelebi, a.g.e. metin a, s. 251, Âşık Çelebi, a.g.e. C. 2, s. 629.

geldiğine dair kayıtlara ve Farsçaya hâkimiyetine bakılırsa esas öğrenimini o zamanın önde gelen kültür çevrelerinden İran'da yapmıştır, denilebilir. Halimi Lügatı diye anılan 2 ciltlik Farsça-Türkçe yazılmış Bahrü'l-garâib'i vardır.

3. Hayatî, Şair Hayatî, Kastamonuludur. Sehî Bey ise Ulvi Şah Ali'nin talebesi olduğunu belirterek, onun ihtiyarlığı döneminde kasidelerini Hayatî'nin saraya götürdüğünü bu vesile ile Hayatî'nin devlet erkanı ile tanışma fırsatı bulup kendini ispat ettiğini söyler. Bu gidiş-gelişler esnasında Mahmut Paşa ile münasebet kurar. O da Hayatî'de bir kabiliyet görüp kendi himayesine alır. Hayatî'nin tabiatı hezle yatkın ve zihni genellikle bu tarza kabiliyetli olduğundan Mahmut Paşa bazı kimselere latife kasdıyla bazan nesir bazan de nazım uslubuyla kötölemek kasdıyla beyitler söylettirmiştir. Yine böyle hezl yazdığı için öldürülmüştür.

4. Nişânî Karamani Mehmet Paşa, Fâtih Sultan Mehmet Han'ın son vezirlerinden, ilim ve devlet adamıdır. Tahsiline Konya'da başladı ve Musannifek ile Alâeddin Ali et-Tûsî'den ders alarak öğrenimini tamamladı. Ardından Konya'dan ayrılıp Osmanlı'ya gitti. İstanbul'un fethinden sonra Mahmut Paşa'nın vezîriâzamhğı sırasında (859/1455) onun himayesine girdi.⁹⁷⁶ Kaynaklar, Mahmut Paşa tarafından önce İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrisliğine getirildiğini, ardından divan katipliğine daha sonra da Mahmut Paşa'nın tavsiyesiyle Fatih Sultan Mehmet'e nişancı olduğunu ve o devirde Nişancı Paşa diye anıldığını söylemektedirler. Nişancı olmasından dolayı şiirlerinde Nişânî mahlasını kullanmıştır.⁹⁷⁷

5. Şükrullah b. İmam Şihâbeddin 791/1388'de doğdu.⁹⁷⁸ Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet, II. Murat ve II. Mehmet zamanının bilginlerindendir. 22 yaşında Osmanlıların hizmetine girmiştir. Karamanoğlu İbrahim Bey'e ve Mirza Cihanşah'a özel vazife ile elçi olarak gönderildi. II. Murat'ın ona siyasi vazifeler vermekle kalmayıp musiki ile ilgili bir veya iki risale yazdırdığı rivayet edilir.⁹⁷⁹ 861/1457 yılında Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı meşhur Mahmut Paşa için, on üç kısma ayırdığı Behçetü't-Tevârih adlı eserini Farsça yazıp Mahmut Paşa'ya sunmuştur. Şükrullah 894/1488 yılında İstanbul'da ölmüş ve Şeyh Vefa camisinin avlusuna gömülmüştür.⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

⁹⁷⁷ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

⁹⁷⁸ Nihat Azamat, a.g.t., s. 110.

⁹⁷⁹ Nihat Azamat, a.g.t., s. 110.

⁹⁸⁰ Franz Babinger, a.g.e., s. 20-21.

6. Enverî, Düsturnâme adlı eserinden öğrendiğimize göre, Arapça, Farsça öğrenmiş, zamanının ilimlerini bir dereceye kadar tahsil etmiş, bu arada bazı tarih kitaplarını okumuş orta derecede bir şairdir. Fâtih Sultan Mehmet adına daha önce Teferrücnâme adıyla bir tarih kitabı kaleme aldığı yazan Enverî, daha sonra da hâmisî Mahmut Paşa adına Düstûrnâme'yi hazırlamıştır. Fatih Sultan Mehmet ve Mahmut Paşa ile beraber bazı seferlere iştirak etmiştir. Düsturnâme'nin 21. babı tamamen Mahmut Paşa'nın gazalarına ve menakıbına, 22. babda Mahmut Paşa'nın medhiyesine ayrılmıştır.⁹⁸¹

7. Dursun Bey, asıl adı Tûr-ı Sînâ olup muhtemelen 1426 civarında doğmuştur.⁹⁸² Dursun Bey amcasının yanında yetişmiş ve iyi bir tahsil görmüştür. Genç yaşta da tımar sahibi olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra yaya ve müselleme tahriri ile "yazıcı" olarak görev yapar. Dursun Bey'in bugün elde mevcut olan tek eseri, esas itibariyle Fâtih Sultan Mehmet'in gaza ve fetihlerini ihtiva eden ve kendisi tarafından Târîh-i Ebû'l-Feth adı verilen tarihidir. Fâtih Sultan Mehmet adına kaleme alınan eser, önsöz, giriş ve asıl metin kısmı olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Zeyl kısmında on iki yıl hizmetinde bulunduğu ve ömrünün en verimli dönemini sohbet ve tavsiyelerini dinleyerek geçirdiği Mahmut Paşa'nın görüşlerine ayırmıştır.

8. Sarıca Kemal (Kemâl-i Zerd), Anadolu şairlerinden olup iyi bir medrese öğrenimi görmüştür. Mahmut Paşa'nın sarayındakilere muallimlik, Paşa'ya da musahiplik yapmıştır. Paşa'nın vefatından sonra Hasköy'e çekilerek ziraatle meşgul olmuştur. Burada yaptırdığı medresede ders okuturken 880/1475'de vefat etmiştir.⁹⁸³

9. Hayâlî, 850/1447'de İznik'te doğmuş, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'den ders görmüştür. İznik medreselerinde müderrislik yapmıştır. Hâşiye-i Şerhu'l-akâid adlı eserini yazarak Mahmut Paşa'ya sunmuştur. Fatih, bu eserin kendisine sunulmadığı için Hayali Efendi'ye darıldığı söylenmektedir.⁹⁸⁴ 885/1480'de 33 yaşında ölmüş, Bursa'ya defnedilmiştir.⁹⁸⁵

10. Mevlânâ Hâmidî, 843/1439'da İsfahan'da doğdu. Âşık Çelebi, Anadolu'ya Acem'den geldiğini, Hâmidî mahlası ile bilindiğini ve eski zariflerden olduğunu

⁹⁸¹ Betül Ademler, a.g.t., s. 187.

⁹⁸² Mertol Tulum, a.g.m., s. 6.

⁹⁸³ Latifi, a.g.e., s.467, Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., metin b, s. 219.

⁹⁸⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., metin a, s. 288.

⁹⁸⁵ Mehmet Süreyya, a.g.e., C.2, s. 656.

kaydeder.⁹⁸⁶ Mahmut Paşa vasıtasıyla Fâtih Sultan Mehmet'e ulaşabilen ve başlangıçta Fâtih'in yakınları arasına giren Hâmidî, Padişah'a yazdığı bir kaside üzerine Padişah'ın hediyesini beğenmediğini ifade eden sözleri üzerine, Hâmidî 881/1476-77 yılında Murâd-ı Hüdâvendigâr türbedarlığı göreviyle Bursa'ya gönderir.⁹⁸⁷ Ertesi yıl İstanbul'a giderek padişah'tan af dilediyse de tekrar Bursa'ya dönmesi emredilir. Küçük oğlu Celîl'nin 893/1488 'te Bursa'da doğduğu ve babasını genç yaşta kaybettiği bilindiğine göre Hâmidî'nin XVI. yüzyıl başlarında Bursa'da ölmüştür.⁹⁸⁸

11. Hüdâyi Dede, 93/1390 yıllarında Muğla'da doğdu. İstanbul'a gittiğinde önce Mahmut Paşa'nın himayesine girdi. Mahmut Paşa, Hüdâyi Salih Dede'yi Fatih Sultan Mehmet'e takdim edince o da kendisine herhangi bir arzusunun olup olmadığını sormuş, Hüdayi de Muğla'da Seyyid Kemaleddin Hazretleri'nin medfun olduğu Türbe-i Şerif'in kendilerine Mevlevi zaviyesi olarak ihsan olunmasını talep etmiş, bu arzusu da kabul edilmiştir. Bunun üzerine Muğla Mevlevihanesi'ni kuran Hüdâyi Salih Dede ömrünün kalan kısmını bu zaviyede Mesnevi okutarak ve risaleler yazarak geçirmiş, 885/1480'de vefat etmiştir.⁹⁸⁹

3.5. AHMET PAŞA VE ÇEVRESİ

Ahmet Paşa, II. Murat devri kazaskerlerinden Veliyyüddin bin İlyas'ın oğludur. İlk tahsilini Edirne tamamlamıştır. İlk görevi Bursa Muradiye medresesi müderrisliğidir. Daha sonra da Molla Hüsrev'in yerine Edirne kadısı oldu. (855/1451) Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçmesinden sonra kısa sürede yükselerek önce kazasker daha sonra da padişaha musahib, hoca ve vezir oldu. Ahmet Paşa, İstanbul kuşatmasında padişahın daima yanında bulunmuştur. İstanbul'un fethinden sonra padişahın yanında büyük bir mevkii ve nüfuz sahibi olur. Ahmet Paşa, Fatih'e devrinin birçok şairini tanıtmış, hatta onlara muayyen bir tahsisat bağlanmasını temin etmiştir.⁹⁹⁰ Ahmet Paşa'nın devrinin Mehmet Paşa, Davut Paşa, Nişancı Paşa, Mesih

⁹⁸⁶ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 1, s. 479.

⁹⁸⁷ Arzu Atik, Celîl'nin Leyla vü Mecnûn'u ile Nizâmî'nin Leyla vü Mecnûn'unun Karşılaştırılması, Marmara Ü. TAE, Doktora Tezi, İstanbul-2009, s.5.

⁹⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Hâmidî böl.

⁹⁸⁹ Hüdâyi Dede ile ilgili ayrıntılı bilgi için mutasavvıflar bölümüne bakınız.

⁹⁹⁰ Ali Alparslan, a.g.e. s. 2.

Paşa gibi devlet adamlarıyla, bilginleri ve şeyhleriyle sıkı münasebetlerde bulunması onun bir cemiyet adamı olduğunu göstermektedir.

Ahmet Paşa –ayrıntıları bugün bile meçhul olan- bir olaydan dolayı Padişah’ın gözünden düşer ve hapsedilir. Otuz beş beyitlik “kerem” redifli kaside ile padişah’tan afv edilmesini talep eder. Bunun üzerine ölümden kurtulan Ahmet Paşa, günlük otuz akçe vazife ile Bursa’ya tayin edilir. Orada Orhan, Muradiye ve Emir Sultan vakıflarının işlerini yürütmekle görevlendirilir.⁹⁹¹ Sonra Sultanönü (Eskişehir), Tire ve Ankara sancak beyliğine getirilir. Sultan Bayezid, padişah olduktan sonra tekrar Bursa’ya sancak beyi olarak gelebilen Ahmet Paşa, 902/1497’de vefat eder. Bursa’da Muradiye medresesi yakınında yaptırdığı caminin yanına gömülür.

Ahmet Paşa, Bursa’ya sürüldüğü zaman, devrinin büyük şairi olarak, Bursa şairlerinin üstadı ve aynı zamanda koruyucusu olmuştur. Etrafında küçük çapta bir şairler topluluğu meydana getirmiştir. Kışın Bursa’daki vali konağında, yazın Uludağ’daki evinde dostlarını ve şairleri toplardı.⁹⁹² Âşık Çelebi bu durumu şöyle ifade eder: “*Ölinceye dek ömri Burusa’da şu‘arâ vü zurefâ musâhabeti ile güzer idüp evkâtın tevzi’ idüp her faslda Keşiş tagı yaylaklarınınun bir münâsib mekânında ‘ıyş u ‘işret idüp...*”⁹⁹³ Orhan Şaik Gökyay ise şu tespitte bulunur: “*Ahmet Paşa tarihte şairlerin beyni, başı sayılıyor o devirde. Şeker almaya gidiyor, bakıyor ki şiire hevesi var adamın, sahip çıkıyor.*”⁹⁹⁴ Hasib manzum tezkiresinde Ahmet Paşa’nın Bursa’daki yıllarını şöyle anlatır:

Burûsa şehrinün evvel bahârında hazânında
Gezüp seyr ü sülûk eylerdi bâğ u râğ u bustânı

Dem i germâ vü tâbistânda bistândan kalkup
Gezerdi cümle yaylâkı tilâl u kûh-ı rehbanı⁹⁹⁵

⁹⁹¹ Geniş bilgi için Ahmet Paşa bölümüne bakınız.

⁹⁹² Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 218.

⁹⁹³ Âşık Çelebi, C.1, a.g.e., s. 288.

⁹⁹⁴ Orhan Şaik Gökyay, “Divan Edebiyatı Kimin”, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ankara-2003, s. 336

⁹⁹⁵ Hasib, Silkü’l-Le’âl-i Âl-i Osman, Haz. Menderes Coşkun, Ankara-2002, s. 89.

Ahmet Paşa'nın meclislerinde şiirler okunur, şiir ve edebiyat üzerine sohbetler yapılırdı. Necati Bey'in Kastamonu'dan bir kervanın getirdiği "döne döne" gazeli Bursa'da ilk defa Ahmet Paşa'nın meclisinde okunmuş ve takdir edilmiştir.⁹⁹⁶

Ahmet Paşa'nın edebî çevresinde bulunan şairler arasında Bursalı Hariri, Resmî, Mîrî, Remzî, Çağşırı Şeyhi, Mevlânâ Hâmidî gibi şairleri sayabiliriz.⁹⁹⁷ İhtimal Bursa şairlerinden Ahmet Paşa'nın alakalandığı daha başkaları da vardır.

1. Harirî, Bursa'da ibrişim ve ipekli kumaş satmakla geçinen bir şairdi. Bu sebeple Harirî mahlasını almıştır. "*Ahmet Paşa merhuma intisâb-ı da'vâ idüp Resmî ile bir an huzurundan ayrılmayan karinlerindendir.*"⁹⁹⁸ Latifî, şiiriyette başarılı olmadığını ama Ahmet Paşa'nın şiirlerine nazire söylediğini ancak Ahmet Paşa'nın verdiği cevaplar karşısında da çaresiz kaldığını yazar.⁹⁹⁹ Hasib, manzum tezkiresinde Harirî ile Ahmet Paşa arasındaki bağı şöyle anlatır:¹⁰⁰⁰

Burûsiyyü'l-asıldur Monla Resmî ile şirketle
İdüp İbn-i Veliyyü'd-dîn'den tahsîl-i 'irfânı

Kemâl-i intisâbı olduğundan zât-ı zî-şânun
Dem-â-dem meclis-i hassına olmuşlar nedîmânı

2. Resmî, Bursa'da manifaturacılıkla geçinen şairlerdendir. Şiire heveskâr idi. Ahmet Paşa'nın birçok şiirini tahmis etmiştir.¹⁰⁰¹ Harîri ile iyi dost idiler.

3. Mîrî, Bursalı olup Kınalızâde Hasan Çelebi'nin dedesidir. Dedeleri dönemin ulu kişilerindedir. Ahmet Paşa ile Bursa'da sohbet ve ülfet edip şu'arâ-yı sihr-âferin âstân-ı felek-temkîninde misâl-i Pervîn bir yire cem' olup hâle-sıfat ol mâh-ı hûrşîd-i menziletten ayrılmaz ve halka gibi bâb-ı mekremet-vücûdundan ayrılmaz idi.¹⁰⁰²

4. Remzî, Ahmet Paşa'ya intisap eden şairlerden Remzi bezzadı. Hariri ile birlikte Ahmet Paşa'nın konağına devam ederlerdi. Bu iki şair Ahmet Paşa'yı sürgün yıllarında yalnız bırakmamışlardır.¹⁰⁰³

⁹⁹⁶ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e. s. 218.

⁹⁹⁷ Gönül Tekin, a.g.m., s. 190.

⁹⁹⁸ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 135.

⁹⁹⁹ Latifî, a.g.e., s. 226.

¹⁰⁰⁰ Hasib, a.g.e., s. 99.

¹⁰⁰¹ Sehî Bey, a.g.e., s. 185.

¹⁰⁰² Kınalızâde Hasan Çelebi, metin b, s. 346.

¹⁰⁰³ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 219.

5. *Çağsırcı Şeyhî*, Ümmî divan şairlerindedir. Çağsır dikerek geçimini sağladığından “Çağsırcı Şeyhi” diye anılmaktadır. Ahmet Paşa'nın muhiblerindedir. II. Bayezid devrinde vefat etmiştir.¹⁰⁰⁴

6. *Mevlânâ Hâmidî*, 843/1439'da İsfahan'da doğdu. Âşık Çelebi, Anadolu'ya Acem'den geldiğini, Hâmidî mahlası ile bilindiğini ve eski zariflerden olduğunu kaydeder.¹⁰⁰⁵ Mahmut Paşa vasıtasıyla Fâtih Sultan Mehmet'e ulaşır. Hâmidî 881/1476-77 yılında Murâd-ı Hüdâvendigâr türbedarlığı göreviyle Bursa'ya gönderilir.¹⁰⁰⁶ Yüzyılın başlarında Bursa'da ölmüştür.¹⁰⁰⁷ Şiirlerinin büyük bir kısmı Farsça olan Hâmidî'nin Türkçe şiirleri dil ve üslûp bakımından dönemin Doğu Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Bazı gazellerinin Bursalı Ahmet Paşa'nın gazelleriyle benzeşmesi, bu iki şairin Bursa'da karşılaşmış olduklarını ve birbirinden etkilendiklerini göstermektedir. Ahmet Paşa'nın Bursa'ya sürgüne gönderildiği tarih, 873/1468-69 olup Hâmidî'nin Bursa'ya gönderildiği tarih ise 881/1476-1477'dir. Ahmet Paşa ve Hâmidî ömürlerinin geri kalan kısımlarını Bursa'da tamamlamışlardır. Dolayısıyla, Hâmidî'yi de Ahmet Paşa'nın edebî çevresinden saymak gerekir.

4. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİ

Türk Dilinin Eski Türkçe dönemi XI.-XIII. Yüzyıllarında Kuzey-Doğu Türkçesi ve Batı (Oğuz) Türkçesi diye iki ana kola ayrılır. Eski Oğuz Türkçesi; Anadolu, Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Balkanlarda konuşulan Osmanlı Türkçesi ile Azerbaycan yöresindeki Azeri Türkçesinin temelini teşkil eder. Eski Oğuz Türkçesinin, Osmanlıya bakan yönü de üç ana devrede incelenmektedir:

I. Eski Anadolu Türkçesi: Bu dönem XIII, XIV ve XV. asırları içine alır.

II. Osmanlı Türkçesi: Bu dönem genel olarak XV. asrın ikinci yarısından başlayıp 1908'deki II. Meşrutiyetin ilanına kadar olan dönemdir.

III. Türkiye Türkçesi: II. Meşrutiyetten günümüze kadar gelen dönemdir.

¹⁰⁰⁴ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı, Ankara-2001, s.4'de *Çağsırcı Şeyhi'nin Fatih devrinde vefat ettiği yazmakta ise de sehven yazılmıştır.*

¹⁰⁰⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 479.

¹⁰⁰⁶ Arzu Atik, a.g.t., s. 5.

¹⁰⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Hâmidî böl.

Osmanlı Türkçesini kendinden önceki ve sonraki dönemlerden ayıran asıl ölçütün dilin dış yapısı yani dilin başka dillerden etkilenecek yabancı unsurların etkisinde kalması ve bu yapının etkilediği söz dizimidir. Osmanlı Türkçesi de kendi içinde üç devreye ayrılır:

- 1) 15. asrın sonu ile 16. asrı genel olarak içine alan ilk devre. Bu devrede Arapça ve Farsça unsurlar hızlı bir şekilde Türkçenin içine girmeye başlamıştır.
- 2) 16. asrın sonundan genel olarak 19. asrın ortalarına, 1839'daki tanzimatın ilanına kadar olan dönem. Bu dönemde koyu bir şekilde Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçanın etkisi görülür. Başka dillerden Türkçeye giren unsurlar Türkçenin söz dizimine dahi müdahale edecek şekilde gelmiştir.
- 3) 19. asrın ortalarından 20. asrın başlarına 1908'deki II. meşrutiyetin ilanına kadar olan dönem. Bu dönemde karışık dilin koyuluğunu yavaş yavaş kaybettiği dönemdir.¹⁰⁰⁸

Fatih Sultan Mehmet dönemi, Osmanlı Türkçesinin birinci dönemini teşkil eder. Ancak bu dönemde Azerî Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi, ağız özellikleri bakımından gittikçe ayrılmaya başlamış olmasına rağmen, henüz edebî eserlerde kesin çizgilerle birbirinden ayrılmamıştır. XV. asrın ortalarında II. Murat döneminde geniş bir kültür çalışmasının ifadesi olarak telif ve tercüme eserlerde Arapça ve Farsça unsurlar kendini pek gösteremezler. Fatih döneminde İstanbul'un fethi ile beraber buranın sadece Osmanlı'nın değil hem doğunun, hem batının ve hem de İslam dünyasının bir kültür ve medeniyet başkenti haline getirilmesi düşüncesi dile de yansımıştır. Özellikle saray ve çevresinde gelişen edebiyat, ilim eserlerinin Arapçaya tercüme edilişi, edebiyatta Fars kültürü ile alışverişin çoğalması, bu iki dilin Türkçe üzerindeki etkisini arttırmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak kelime alışverişi çoğalmış, Farsça ve Arapça terkiplerin kullanımı artmıştır.

Fatih dönemine kadar yazılan sözlükler, Farsça izahlı Arapça sözlükler olup bunlar genellikle manzum idiler ve ders kitabı niyetine okutulmaktaydılar. Ancak Fatih döneminde yazıldığını tespit edebildiğimiz yedi adet sözlüğün hepsi Türkçe izahlıdır. Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerinde etkisinin artmasıyla beraber, Türkçe izahlı sözlüklerin çoğalması, bir ihtiyaç olmakla beraber, Türk diline verilen önemi

¹⁰⁰⁸ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul-1985, s.16-20, Ahmet B. Ercilasun, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara-2011, s. 457-459.

de göstermektedir. Bu dönemde yazıldığını tespit edebildiğimiz sözlükler şunlardır:¹⁰⁰⁹ 1. Bahrû'l-garâib (Farsça-Türkçe) 2. Tuhfe-i Mukaddimetü'l-luga (Farsça-Türkçe) 3. Nisârü'l-Mülûk (Farsça-Türkçe) 4. Musarrihatü'l-esmâ (Türkçe - Farsça isimler sözlüğü) 5. Tuhfe-i Mukaddimetü'l-luga (Farsça- Türkçe) 6. Tercümânü'l-Lüga (Arapça-Türkçe) 7. Ferišteoğlu Lügati (Arapça-Türkçe) bir lügattir.

5. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE NESİR

Şiir ve nesir yazarlarını eski edebiyat ve kültür tarihimiz içerisinde her zaman için kesin sınırlarla ayırmak doğru değildir. Zira çok kere adeta gelenekleşmiş olarak bir şair aynı zamanda eserlerini nesir olarak da yazmaktadır. Bu yönden olduğu gibi yine gelenekleşmiş olarak her türlü mensur eser, yazarının kendisinin veya iktibas ettiği şiirlerle süslenmiş, dolayısıyla manzum-mensur karışık olmakta, aynı veya benzer muhteva ve üslup hassasiyetleri tespit edilmesi mümkündür. Başka bir ifadeyle edebiyatla hiçbir alakası olmayan konularda yazılmış mensur eserlerde dahi edebî bir yön bulunabilmektedir.¹⁰¹⁰

Nesir, Türk edebiyatında daima ikinci planda görülmüş, üzerinde pek durulmamıştır. Şiirin gelişmesine paralel olarak nesir de bilhassa inşâ alanında gelişimini sürdürmüştür. Özellikle divan katiplerinin resmî yazışmalarda kullandığı ve münşiyâne nesir olarak adlandırılan bir üslup tarzı bu dönemde gelişimini sürdürmüştür. Diğer yandan Türk nesir tarihinde süslü nesir bu dönemde ortaya çıkmış ve ilk örnekleri Fatih döneminde verilmeye başlanmıştır. Bunda medreselerde okutulan kitapların dilinin yani ilim dilinin Arapça olması, edebiyatta örnek alınan İranlı şairler ile, Orta Asyalı Türk şairlerin ağırlıklı olarak kullandıkları Farsçanın etkisi büyüktür. Özellikle dînî-tasavvufî eserlerde, bunların da medhiye ve dua gibi bölümlerinde Arapça ve Farsça tamlamalar yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

Fahir İz'in "orta nesir"¹⁰¹¹ olarak adlandırdığı nesir örnekleri, bu dönemde görülmemiştir. Kıvâmî'nin Fetihnâme-i Sultan Mehmet adlı eseri orta nesire zaman

¹⁰⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın Fatih Dönemi Eserleri bölümüne bakınız.

¹⁰¹⁰ Âmil Çelebioğlu, Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, İstanbul-1994, s. 110.

¹⁰¹¹ Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir, Ankara-1996, s. XIII.

zaman benzerlik gösterse de bu eser sade nesir içinde değerlendirilmiştir. Ancak bu eser için orta nesire zemin hazırlamıştır, denilebilir.

Fatih Sultan Mehmet döneminde Türk nesri iki koldan varlığını devam ettirmiştir. Süslü nesir ile sade nesri birbirinden ayıran özellikler olarak Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların çokluğu, nesirde seci‘ yapma arzusu, söz sanatlarını uygulama gibi durumları sayabiliriz. Bunlara rağmen bu iki tarz nesri, birbirinden kesin çizgilerle ayırmanın mümkün olmadığı açıktır.

1.Sade Nesir, halkın konuştuğu dili esas tutan nesirdir. Bu nesir, derece derece inşâ üslubunun etkilediği ve o üsluptan gelen kelime, deyim ve klişelerin arasına sade nesre sızdığı görülür. Herhalükarda bu nesrin temeli halk dilidir.¹⁰¹²

Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar olan nesir ile bu dönemde hâkim olan nesir, sade nesirdir. Özellikle dini-tasavvufi eserlerde, menkıbelerde, tarih kroniklerinde sade nesrin hâkim olduğu görülmektedir.

ÂŞIK PAŞAZÂDE-TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMÂN’dan

“...BÂB (123) Anı beyân ider kim bu İstanbul ki alındı şehir harâb olundu girü ne sûret-ilen ma‘mûr olundu, anı bildirür. Sultân Muhammed Han-ı Gâzi kim İstanbul’ı feth itdi sübaşılığını kulu Süleymân Beg’e viridi ve cemî‘ vilâyetlerine kullar göndürdi kim: “Hâtırı olan gelsün, İstanbul’da evler, bâğlar ve bağçeler milklige virdüm, gelüp tutsun” didi. Ve etrâfdan her kim ki geldiyise evlerden virdiler. Bu şehir bu vechile hayli ma‘mûr olmadı. Andan sonra pâdişâh hükm itdi kim her vilâyetden agniyâlardan ve fukarâlardan evler süreler. Her vilâyetün kadılarına ve sübaşılarna hükmile kullar göndürdiler, anlar dahı hükm mücebince mübâlaga evler sürüp İstanbul’a getürdiler. Ve bu gelen halka dahı evlerden virdiler. Bu kez bu şehir ma‘mûr olmaga sûret tutdı. Ve andan sonra bu halâyıka virdükleri evlere mukâta‘a vaz‘ itdiler. Bu nesne bu halka güc geldi. Eyitdiler kim: “Bizi latîf emlâklerimizden sürdünüz getürdünüz; bu küffârların evlerine kiri virmek için mi getürdünüz” didiler. Ve ba‘zı dahı ‘avratın oğlanın bıragup kaçdı gitdi...”¹⁰¹³

...BÂB (137) Anı beyân ider kim Sultânü’l-mücâhidîn Sultan muhammed Hân-ı Gâzi İflâk’a ne sûretilen geçdi ve hem ol vilâyeti Kazuklu’nun karındaşına viridi.

¹⁰¹² Fahir İz, a.g.e., s. V.

¹⁰¹³ Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 415.

Çünkü pâdişâh bildi kim ol mel'ün kâfirün bunun gibi hîleleri var ve hîle itdi; pâdişâh dahı İslâm leşkerin cem' idüp niyyet-i gazâ idüp hüçûmulan yörüdi. Tuna suyını geçüp vilâyet-i İflâk'un halkı geldiler, pâdişâha muti' ve münkâd oldılar. Ve bu Kazuklu Voyvoda belürsiz oldı. Pâdişâh bir niçe zamân vilâyet-i İflâk'da yörüdi. Nâgâh bir gice bir taraftan bir gulû belürdi. Hemân pâdişâhun gâzi kulları hâzırlardı; gördiler, bu gelen gulû bu mel'ün Kazuklu'nun leşkerimiş...¹⁰¹⁴

AHMED-İ BİCÂN, ENVÂRU'L- 'ÂŞİKÎN'den

“... Kâle'n-nebiyyü sallallâhu aleyhi vesellem innallâhe te'âlâ semâniyete 'aşere elfe 'âlemin ve enne dünyâküm minhâ 'âlemün vâhid ya'nî Peygamberimiz sallallâhu aleyhi vesellem ayıtdı be-dürüstî Hak Sübhânehû ve Te'âlâ hazretlerinin onsekizbin 'âlemî vardır be-dürüstî dünyâ ol 'âlemlerden bir 'âlemdür imdî ey nûr-ı celâlde hâir ve ey zuhûr-ı cemâlde sâir olan kişi bilmek gerekdir ki Hak Te'âlâ evveldir cemî'i eşyâdan ibtidâsız ve âhirdir cemî'i eşyâdan sonra intihâsız mecmû'-ı eşyâ fânîdir ol bâkîdir zâhirdir ya'nî gâlibdir cemî'-i eşyâya dahî bir vechile evveldir vücûd andan ibtidâ olmagıla âhirdir vücûd ana müntehâ olmak ile zâhirdir sıfâtıyla mezâhir ekvânda ve bâtındır zâtıyla a'yânda ve refû'd-derecâtdır.¹⁰¹⁵

...Ve nakildir ki Hak Te'âlâ Hazretleri Mûsâ 'aleyhi's-selâma eyitdi yâ Mûsâ tahkîkâ ümmet-i Muhammedi mükerrem kıldım üç isim ile hiçbir kimseyi anlar gibi mükerrem kılmadım kaçan ol isimler ile benden hâcât dileseler kabul iderim Mûsâ 'aleyhi's-selâm eyitdi yâ Rabbî ol isimler nedir Hak Te'âlâ hazretleri eyitdi (bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm) dir ki üç isimdir Mûsâ 'aleyhi's-selâmın katında bir kişi var idi gözsüz idi çün bu sözü işitdi eyitdi yâ Rabbî işbû isimler hakkıçün gözimi bağışla Hak celle ve 'alâ hazretleri derhâl gözini bağışladı.¹⁰¹⁶

... Çün ol Habîbullah cihâna geldi yedi kat yer ve gök ehli anı görmege cümlesi geldiler ve uçmak içinden hûru'l-'ıyn her birinin elinde nurdan tabak ile geldiler Muhammed 'aleyhi's-selâmın üzerine saçu saçdılar ve cemî'i bütler yüzleri üzre düşdiler ve olgün bin aded kilisenin kubbesi aşaga geçdi ve kistrânın kasrı aşaga geçdi ve tâkı çatlayub yıkıldı ve sâve bahri yere geçdi ve mecûsilerin âteşleri

¹⁰¹⁴ Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 437.

¹⁰¹⁵ Ahmed-i Bîcân, Envâru'l-'Âşikîn, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul-1301, s. 7.

¹⁰¹⁶ Ahmed-i Bîcân, a.g.e., s. 114.

söyündü ve ol hazretin gölgesi yok idi zîrâ kendisi başdan ayaga nûr idi lâcerem nurun dahi gölgesi olmaz...”¹⁰¹⁷

OTMAN BABA VELÂYETNÂMESİ'nden

“...Pes ol vakt kim Sultan Mehemed İstanbul'ı feth idüp şâd [u] hurrem olmuş idi. Ve dahi niyyeti Engürüs Belgrad'ına itmiş idi varup feth ide. Ve ol vakt ol kân-ı velâyet dahi İstanbul'da idi. Öyle ise günlerde bir gün ol kân-ı velâyet İstanbul'un Silivri kapısı dîrler bir kapusunda sedd-i İskender olup otururken meger Sultân Mehemed veziri Mahmûd Paşa ile ava çıkup girü İstanbul'a gelürken nâgâh ol kân-ı velâyetün olduğu kapuya ugradılar kim ol kân-ı velâyet oturmuş idi. Ve birbirinle Belgrad'a varmak sohbetin söyleşüp giderken çün ol kân-ı velâyete yakın geldiler. Hemân-dem ol kân-ı velâyet bülend-âvâz ile cevâba gelüp ayıtdı kim: Sakın Mehemed Han ol hisâra varma. Yohsa çanlarına od dıkarlar. Kaçarsın didi. Çün bu cevâbı Sultân Mehemed işitdi gazâba gelüp kılınçına davrandı. Ve cevâba gelüp ayıtdı kim: Ne kişidür bu kişi kim bana bu nev'e kelâm söyler didi. Ol sâ'at yanında Mahmûd Paşa ayıtdı kim: Hay sultânüm neylersin? Zinhâr ve zinhâr sakınasın. Tasavvur itdüğün kimesne degüldür. Gâfil olma kim bu kimse sâhib-i velâyetdür didi. Çün Sultân Mehemed, Mahmûd Paşa'dan bu haberi işitdi, derhâl kılıcın kınına kakup sarâyına revâne oldu. Âhirü'l-emr ol kân-ı velâyetün bu haberi kulagina girmede. Ve gücine ve kuvvetine magrûr olup ol hisâra vardı kim feth ide. İdemedi. Ve ol kân-ı velâyetün emr itdüğü gibi çanlarına od dıkup kaçdı. Ve girü İstanbul'a geldi ki meşhurdur. Pes ol kân-ı velâyetün bu remzinden ol ma'lûm oldu kim bu zamân ki devr-i velâyetdür. Zîrâ nübüvvet velâyetün ve velâyet nübüvvetün çobânı ve nighedaşıdır. Ammâ anlar ki zâhiren nübüvvetün halîfesi ve 'ulemâ-yı ehl-i şerî'atdür. Bu hikmetden ve bu merâtibden gâfillerdür. Ekserî meger gâyet-i 'ilme'l-yakîn ile ol müşâhedeye ırmış olalar. Zîrâ velâyet bahr-i bî-pâyân ve kenz-i hafîdür. Ve ol makâma irenlerün zâhiri vîrân u bî-nişândur. Ta kendözi bildürmeyince kimse anı fark idüp temeyyüz idemez..”¹⁰¹⁸

KIVÂMÎ-FETİHNÂME-İ SULTAN MEHMED'den

...Meger bir sehergâh maşrik diyârından sultân-ı hâver tulû' idüp tâk-ı felekte taht-ı zümridîn üzerine geçdi; egnine zerrîn kabâ geyüp başına nûrdân tâc

¹⁰¹⁷ Ahmed-i Bîcân, a.g.e., s. 202.

¹⁰¹⁸ F. Kılıç, M. Arslan, T. Bülbül, a.g.e., s. 38-39.

urındı. Hüsni nûrînün pertevinden cihân yüzi münevver oldı. Subhun çavuşları taglar başına zerrîn-ser 'alemler dikmediler. Halk-ı 'âlem uyhu serhoşlığından ayıldı. Hemân-dem sultan Muhammed Han Gâzî vezîrlerle meşveret eyledi ve buyurdı; yine İslâm 'askeri atlanup 'âlem içinde adlana. Yine bir diyâra varup dîn yolında gazâ eyleye. Allâhu Ta'âlâ ve Rasûlinün düşmenleri elinden darb u dest kılıcıla kal'alar feth eyleye dahı İslâm 'askerini ganîmet mallarıla toylaya, halk-ı 'âlem mugtenem olalar...¹⁰¹⁹

...Hâliyâ çün kim İslâm 'askeri cem ' oldı şâh-ı 'âlem niyet-i gazâ fi sebîlillâhi tekrar Bosna vilayetine revâne oldı. Yeyü içe kona göçe irte gice gitdi tâ şol hadde dek kim, Bosna vilâyetine kadem basdı. Girü ol Yayça didükleri kal'a ki küffâr ve müşrikîn cünd-i şeyâtîni'l-la'in ceng ile müsülmanlar elinden almışdı içine er koyup muhkem görmüş idi. Girü şâh-ı 'âlem 'askerile ol kal'anun üzerine kondı; 'asker-i İslâm dâyiresin ihâta eyledi. Buyurdı, girü toplar dökeler, yir yir topları kuralar, âfetdaşlarıla dögeler; ola ki girü bi-'avn 'inâyeti'llâh eger takdîr-i Rabbânî ve hükm-i Samedânide varısa feth olına ve eger emr-i 'âlîde izin yogısa çâre ne? Emir Allah'undur, didiler. Hele bir niyet-i gazâya sa'y idelüm, görelüm kazıyye nice olur didiler...¹⁰²⁰

...Hâliyâ çün kim sultan Muhammed Han Gâzî devlet ve sa'âdetle Kara Bogdan seferinden gelicek, dâru'n-nasrı ve'l-karâr şehr-i Edrene'de askerile otururken nâgâh efvâhdan bir haber istimâ' olundu ki Onkurus kâfiri gelüp Tuna'yı berü geçüp Semendere kurbinde hisârlar bünyâd eyledi, yapadurur, didiler. Bu haber, sultân-ı 'âlemün sem'ine irişdi. Derhal vezirlerle meşveret eyledi ve eyitdi kim elbetde anun tedârükün eylemek gerekdür, didi...¹⁰²¹

2. Süslü Nesir, Arapça ve Farsçadan kelime ve tamlama alıp bunları o dillerin gramer kurallarına göre kullanan, buna karşılık Türkçe menşei kelimele az yer veren, divan şiirinin söz sanatlarından çoğunu benimseyen, seci'i esas tutan nesirdir.¹⁰²² Bu nesir, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ve ardından İstanbul'u özellikle İslam dünyasının bir ilim ve kültür merkezi yapması çabalarının neticesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Arapça ve Farsçadan alınan kelime ve tamlamalar ile divan şiirinin bütün özellikleri bu nesir ile yazılan eserlere hakim

¹⁰¹⁹ Kivâmî, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, a.g.e., s. 188.

¹⁰²⁰ Kivâmî, Haz. Cehun Vedat Uygur, a.g.e., s. 360.

¹⁰²¹ Kivâmî, Haz. Cehun Vedat Uygur, a.g.e., s. 454.

¹⁰²² Fahir İz, a.g.e., s. X.

olmaya başlamış, böylece halkın konuştuğu dilden yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Özellikle bu dil ilm-i inşâ adı verilen diplomatikada etkili olmuş, yabancı devletlere gönderilen resmi yazılarda Osmanlının ihtişamı dil ile de gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece fetih ile beraber, imparatorluk olmaya doğru büyümesine paralel olarak nesir de bu gelişmeyi sürdürüyordu. Dursun Bey tarihinin daha sonraki yüzyıllarda pek okunmaması, halk tarafından tanınmaması eserin zor anlaşılır, henüz Türkçenin yapısına ve kelime hazinesine tam oturmamış ifadelerle dolu, süslü bir nesirle yazılmış olmasına bağlanabilir. Süslü nesrin ilk örneği olarak kabul edilen Dursun Bey'in "Târîh-i Ebu'l-Feth"inden sonra, bu nesrin gerçek kurucusu Fatih dönemi alimlerinden ancak edebî eserlerini II. Bayezid döneminde yazan Sinan Paşa'dır. Özellikle, Tazarru'nâmesi süslü nesrin en güzel örneklerindedir.

DUR SUN BEY-TÂRÎH-İ EBU'L-FETH'den

... İstanbul fethinün nev-arûsı iftirâ'ına ve ol mısır-i 'azîzden def'-i ferâ'ine tedbîri üzere esbâb-ı kale-güşây ve ühbet-i übbehet-bahş u memleket-gîri neyise hâzır olmasını emr itdi ve kendü aşk-bâzî-i nigâr-ı feth ile ol kış muztaribü'l-bâl ü bî-karâr buyurdu. Gâhî nev-arûs-i fethün eyyâm-ı visâli mülâhazasıyle ruh-ı dildâr gibi hurrem u handân u gâhî leyâlî-i firâkında husûl ü imtinâ'ı hayâlî fikriyile zülf-i pür-çîn-i yâr-ı nâzenîn gibi âşüfte vü perîşân ve gâhî hayâl-i şikâr-i nahcîr-i murâd ile âhüvân-i şevâhik-i cibâl boynına asdâg-i pür-tâb-ı cânân gibi kemendler salardı ve gâhî zülf-i gabgab-ı dildâr-ı maksûd hevâsında heves-i meydân-ı tob u çevgân ider idi...¹⁰²³

...Bir vakt-i şerîfde ki su'ûd-ı nîk-fâl ile hâlî ve her nuhûsetden hâlî idi, kal'a üzerine kazâ-i Rabbânî gibi nüzûl-i iclâl buyurdu. Tertîb-i Osmânî üzre ortada bârgâh-ı gerdûn-iştibâh-ı ârâste târem-i İrem gibi kurulup hâle kemeri ihâta ider gibi yeniçeri çadırları dâire bağlayup İstanbul kal'asına benzer karşusunda bir kal'a görindi. İshak Paşa ki merhûm Sultân Murâd Hânun 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-ırdvân mürebbâ vezîrlerinden idi. Anadolu begligi anun taht-ı eyâletinde idi...¹⁰²⁴

...Ammâ lîmûn tarafı bilkülliye mesdûd olup ol tarafdandan kâfire şugl göstermedüklerinden pâdişâhun hâtır-ı âtırında âsâr-ı gubâr eksük olmaz idi. Bu gubârın def'ine re'y-i müşkil-güşâyâ iş buyurdu. Emr itdi ki kadırgalar ve fâyık

¹⁰²³ Fahir İz, Günay Kut, Büyük Türk Klasikleri, İstanbul-1985, C.2, s. 335.

¹⁰²⁴ F. İz, G. Kut, a.g.e., s. 336.

kayıklardan bir niçe gemileri kal‘a-ı Kal’tâ ensesinden Bogaz denizinden kurudan çekdürüp lîmûn denizine salalar. Tâ ki mi-küllî ‘l-cevânib muhâsara kılınup düşmenin tebeddüd ve teferrukına sebep ola. Bu fermân-ı kader-tüvân ile san‘at-ı cerr-i eskâlde mâhir mühendisîn ve mellâhîn hâzır olındı. Ber-vefk-i merâm-ı pâdişâh-ı İslâm gemileri gûnâ-gûn ve levnâ-levn bayraklar ile bezeyüp yelkenler açdılar. Kal‘a-i Kal‘atâ ensesinden havâda yöritdiler, belki uçurdılar..”¹⁰²⁵

Sinan PAŞA-TAZARRU‘NÂME’den

“...İlâhî! Her şâdî ki yâdunsuz ola, ol gurûr olur ve her gamda ki yâdun refik ola, ol sürûr olur. Her derûnda ki derdûn ola, ol râhattedür ve her gönülde ki gamun olmaya, mihnettedür. Her dilde ki şevkun olmaya, zevki yokdur; dil degül sengile farkı yokdur.

İlâhî! Nice edeyin ki vatan hevâsı rûhî tabakât-ı ‘illiyyîne çekerse, sûret zencîriyile heyûlâ, derekât-ı siccîne sokar ve eger hidâyet bedrekâsı, sa‘âdet Burâkiyile tarîk-i Hakk’a delâlet iderse, hevâ şeytânî shehevât atlarıyula râh-ı nefse zalâlet ider.¹⁰²⁶

Her mertebe kendüden yukarıya göre icmâl olur ve her makâm kendüden a‘lâ makâmında hâl olur. Hak rûşendür ammâ biz göremezüz; dost bizimledür ammâ biz bilemezüz. Her yirde ol peydâdur, bizde nazar yok; her mevcûdda âşikârâdur, bizde basar yok.

Ma‘şûk her ne kadar ‘ayân olursa, ‘âşık gibi gözi dahı nigerân gerek; mahbûb her ne kadar cezbe iderse, bu cânibde dahı meyelân gerek. Maksûd hâzır, hemîn kâsıd-ı çâlâk gerek; matlûb müheyyâ hemîn tâlib-i cüst-nâk gerek. Mahbûb peydâ, hemîn muhibb-i muvâfik gerek; ma ‘şûk hüveydâ, hemîn ‘âşık-ı sâdik gerek. İlâhî! Her yirde sen manzûrsın, hemîn nâzır gerek ve her sûretle sen gözügürsin hemîn bâsır gerek...¹⁰²⁷

İşk ki tabî‘atden gele, ana ‘ışk dimek gey hayvânlık olur, mahabbet ki şehvetden kopa, ana mahabbet dimek nâdânlık olur. ‘İşk ki bûy-ı bahârdan ola, bahâr gidicek bî-bahâ olur ‘ışk ki sûret ü nigârdan ola, sûret bozulıcak bî-safâ olur.

¹⁰²⁵ F. İz, G. Kut, a.g.e., s. 337.

¹⁰²⁶ Sinan Paşa, Tazarru‘nâme, a.g.e., s. 182.

¹⁰²⁷ Sinan Paşa, Tazarru‘nâme, a.g.e., s. 185.

‘Işk oldur ki menba ‘ı deryâ-yı bî-pâyân ola; ‘ışk ol degüldür ki mekânı âhur-ı çehâr pâyân ola. ‘Işk oldur ki anun kablesine cihet olmaya; ‘ışk oldur ki, anun tahayyüline âlet olmaya.

‘Işk oldur ki bir şecere-i mübârekeden sıza ki ne şarkî ola, ne garbî; ne ‘Acemî ola, ne ‘Arabî. ‘Işk oldur ki, dâyim ola ol sende; mahbûb gerek Hıta’da ola gerek Hutun’de...’’¹⁰²⁸

6. FATİH DÖNEMİNDE İLM-İ İNŞÂ VEYA DİPLOMATİKA İLMİ

Edebî gelenekte kısaca ilm-i inşâ veya fenn-i kitâbet adı verilen ilim dalı, nesir yazılarını ve mektupları konu edinir. Bu tür yazıların toplandığı risalelere münşeat mecmuaları denir. Bu münşeat mecmuaları içindeki yazı türlerine göre de üç kısma ayrılır: 1. Devlet büyüklerinin çeşitli sebeplerle yazdıkları yazıları içine alan resmî yazılardan oluşan münşeat mecmualarıdır. 2. Her kademedeki insana hitaben yazılacak yazıların başlıkları, uygun düşecek cümleler, örnekler ve sonucun nasıl bitirilmesi gerektiğine dair didaktik kompozisyon ve yazı sanatını konu alan münşeatlar. 3. Bir şairin kendine ait resmî, edebî ve özel mektuplarını toplayan münşeat.¹⁰²⁹ Diplomatika ilmi ise; hukuki ve idari önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve muhteva yönünden inceleyen bilim dalına verilen addır.¹⁰³⁰

15. yüzyıl, Osmanlı ülkesinin siyasî, askerî, iktisadî, mimarî, sosyal ve kültürel bakımdan büyük ilerleme sağladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde artık halk, büyük çoğunlukla Anadolu ve Rumeli’de yerleşik hayata alışmış bulunuyordu. Dolayısıyla bu dönemde yerleşik hayatın getirdiği birtakım yenilikler ve değişimler de gözlemlenmeye başlamıştır. Orhan Bey zamanından itibaren devlet yönetiminde devletin tüm yazı işlerini yöneten katiplerin varlığı bilinmektedir. Özellikle komşu ülkelerin yöneticilerine gönderilen resmi evrakların, padişah fermanlarının vs. belirli bir disiplin içerisinde olması gerekiyordu. Bu resmî evrakların sayısında Yıldırım

¹⁰²⁸ Sinan Paşa, Tazarru’nâme, a.g.e., s. 203-204.

¹⁰²⁹ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara-1990, s. 370.

¹⁰³⁰ Nejdet Gök, “Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika ilmi veya İlm-i İnşâ”, Selçuk Ü. SBD, S. 20, Yıl: 2008, s. 732.

Bayezid ve II. Murat dönemlerinde belirli bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde resmî yazışmaların dili oldukça sadedir.

Fatih'ten sonra Fatih'in İstanbul'u bir kültür ve medeniyet merkezi yapma projesi eğitim ve kültür kurumlarının yanısıra devletin resmî yazışmalarına da yansımıştır. Özellikle sarayda bu işler için görevlendirilen katipler, medreselerde belirli seviyeye gelmiş ilim adamlarından seçilmiştir. Bu ilim adamları ayrıca şer'î hükümleri iyi bilen ve hukuk diline vâkıf kimselerdi. Böylece hem hukuk sisteminde önemli yenilikler meydana gelirken hem de inşâda yani diplomatikada önemli mesafeler kaydediliyordu. Ayrıca Osmanlının ilk dönemlerinden farklı daha gelişmiş ve daha mutantan bir inşâ dili oluşmaya başladı. Diploması metninde kullanılan dil ve üslûp, başlangıç ve bitişteki formül cümleler, yazılan metinlerin kişilere, müesseselere, ülkelere göre değişiyordu. İstanbul'un fethi ile Osmanlı'nın değişen psikolojisini aksettirecek biçimde daha gurur ve ihtişam dolu sıfatlarla yazılan Türkçenin anlatmaya yeterli olmadığı birçok durumlarda, o zamana kadar İslam toplumlarında oluşan İlhanlı, Fars ve Arap diplomatikasının resmi yazışma geleneğinden gelen tabir ve formülleri kullanan Osmanlının kendine has yeni bir inşa dili/diplomatika dili oluştu. İstanbul'un fethinden sonra Latin diplomatikası ile de karşılıklı bir etkileşim olmuştur.¹⁰³¹ Bu dil sadece kanunları tedvin etmekle kalmayıp çeşitli yerlere, sancakbeylerine, kadınlara, tımar sahibi müslim veya gayri müslim beylere gönderilen münferid beratlar, yasaknameler, fermanlar ile dış devletlerle girişilen resmi yazışmalarda kullanılan başlıca ifade aracı oldu. Böylece Fatih Sultan Mehmet, resmî yazışma diline bir çekidüzen vermiştir. Hatta bu dil resmi yazışmalarla mahsus kalmayıp şahsi mektuplaşmalarda da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰³²

Böylece ilk zamanlarda Gülşehrî, Âşık Paşa, Erzurumlu Darîr ve Şeyhoğlu Mustafa gibi ediplerle devam eden sade Türkçe anlayışı gittikçe yerini Arapça ve Farsça ağırlıklı bir Türkçeye bırakmıştır. Bu duruma gelinmesinde, Türkçe anlatım ve ifadede yetersizdir, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerle zenginleştirip tatlılaştırılm, görüşünün etkisi büyük olmuştur. Fatih ve sonraki dönemlerde resmî yazışmaların dilinde sadece Arapça ve Farsça dillerinden alınan kelimelerin yanısıra

¹⁰³¹ Nejdet Gök, a.g.m., s. 738-739.

¹⁰³² Gönül Tekin, a.g.m., s. 169.

Osmanlı Devleti'nin tebasını oluşturan Rum, Ermeni, Arnavut, Boşnak, Sırp ve başka kavimlerin dillerinden de kelimeler alınmıştır.

Osmanlı'da ilk Türkçe olarak kaleme alınan inşâ yazısı Ahmed-i Dâî'nin Teressül adlı risalesidir. Teressülün büyük bir kısmı noksandır.¹⁰³³ Yahya b. Mehmet el-Kâtib'in kaleme aldığı Menâhicü'l-İnşâ¹⁰³⁴, Türk edebiyatında inşâyaya ait elde bulunan en eski Türkçe eserdir. Müellif Yahya b. Mehmet el-Kâtib hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak ünvanından anlaşıldığına göre Osmanlı divanında kâtip olması gerekir. Eser, divandaki kalem ehlinin böyle bir kitabın yardımına ihtiyacı olduğu ve sadece resmi yazışmaların değil özel yazışmaların da divan katiplerinin ve divan dışında eli kalem tutan kimselerin bilmesi gerektiği kuralları içine alır. Eser, Ramazan 884/Aralık 1479'da İbrahim Karaviryevi tarafından istinsah edilmiştir. İçerisinde hem resmi hem şahsi mektup örnekleri bulunan eserdeki onbir belgeden II. Murat veya II. Mehmet tarafından gönderilen resmi belgeler bulunduğu gibi dört tanesi kesin olarak II. Mehmet tarafından gönderilmiştir. Bu belgelerin en eskisi 1444 tarihli olup 1479 yılında olanı da vardır. Şu halde Menâhicü'l-inşâ, II. Mehmet zamanında yazılmıştır.¹⁰³⁵

Fatih Sultan Mehmet döneminde sadece resmî yazışmalarda değil şer'î ve örfî kanunların tedviniyle başlayan bir hukuk faaliyeti gerçekleşmiş ve bu faaliyetler yeni bir yazışma üslûp ve diliyle, resmî divan dilinin oluşumunu hızlandırmıştır. İstanbul'un fethi ile Fatih'in her şeyi kayıt altına alma isteği Devlette büyük bir inşâ dilinin kurulmasını sağlamıştır. Münşeat mecmuaları bu örneklerle doludur. Ferudun Bey'in Münşeat-ı Selâtîn'i Fatih Sultan Mehmet tarafından gönderilen mektuplar ve bunlara gelen cevaplardan oluşmaktadır.¹⁰³⁶ Dolayısıyla Fatih Sultan Mehmet döneminde yazılan Menâhicü'l-inşâ ile Fatih'in gönderdiği mektuplar ve bunlara gelen cevaplardan oluşan Ferudun Bey'in Münşeat-ı Selâtîn'i, tamamıyla

¹⁰³³ Teressülün metni için bkz. Halil İbrahim Haksever, a.g.m., s.1265. Teressülün yazma nüshası, Manisa Muradiye ktp. 1856/3 yaprak: 113b-121b

¹⁰³⁴ Yahya b. Mehmet el-Kâtib, Menâhicü'l-İnşâ, (Türkçe) Paris Bibliotheque Nationale (Suppl. Turc no:660.)

¹⁰³⁵ Gönül Tekin, a.g.m., s. 170, Menâhicü'l-inşâ, Şinasi Tekin tarafından yayımlanmıştır. Yahya bin Muhammed el-Kâtib, Menâhicü'l-inşâ, Roxbury, Ma. – 1971.

¹⁰³⁶ Bu münşeat mecmuasının tercümesi için bkz. Ahmet Ateş, a.g.m., s.11-50, Ferudun Bey, a.g.e., 2 C., 17+600 s.

diplomatika ilminin alanı içine girmektedir. Kanunnameler, resmî yazışmalar ve inşâ mecmuaları ile oluşan inşâ dili, Türk dili tarihi açısından da önem taşımaktadır.

Fatih Sultan Mehmet'in sarayında bu iş için yetişmiş vezirleri bulunmakta idi. Bunlardan ilki Karamani Mehmet Paşa'dır. Karamânî Mehmet Paşa hem tarihçiliği hem de Osmanlı inşâ sanatında verdiği inşâ örnekleriyle tanınmıştır. Daha nişancı iken Uzun Hasan'a yazdığı mektuptan resmî yazışma/diplomatika dilinin şaheserlerinden kabul edilmiş, bundan dolayı da Fâtih'in teveccühünü kazanmıştır. Latifî, bilgin ve edebiyatçıların Osmanlı devletinden başka sultanlara ondan daha yararlı ve özet bir mektup yazılıp gönderilmediği konusunda ittifak halinde olduklarını söylemektedir.¹⁰³⁷ Onun değişik mektupları münşeat mecmualarında örnek olarak verilmektedir.

Padişahın bir diğer önemli nişancısı Cezerîzâde Vefâyî idi. Molla Fenari'nin kızkardeşinin oğlu olan Vefâyî'nin asıl adı Mahmut'tur. Acem diyarında eğitimini tamamladığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne geldiğinde ilim ve kemalatta mevkii sahibi idi. Sehî Bey, Osmanlı ülkesine inşâ uslubunu ve yazışma kurallarını öncelikle Vefâyî'nin getirdiğini belirtir. Fatih Sultan Mehmet, Cezerîzâde Mahmut Vefâyî'yi tanıyınca, onun özelliklerini, bilgisini ve inşâdaki kudretini öğrenince kendisine nişancı vazifesini verdi ve hiçbir nişancıya göstermediği rağbeti ona gösterip birçok ihşanda bulunmuştur.

Fatih'in yanındaki bir diğer nişancı Nişancı Leysizâde Mehmet b. Mustafa'dır. Ayrıca Molla Gürânî başta olmak üzere birçok alimden de yararlandığı bilinmektedir.

7.FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE NAZIM

İstanbul fethedildiği zaman Osmanlı Türkçesi, klasik edebî şiir diline henüz ulaşamamıştı. Batı Türklerinin Doğu Türklerinden kopup gelerek Anadolu'ya yerleşmeleri ve Oğuz Türkçesi edebî dil geleneği oluşturma çabaları XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarına rastlar. Bu sahada yazılan ilk eser olarak

¹⁰³⁷ Latifî, a.g.e., s. 529.

Behcetü'l-Hadâik kabul edilir.¹⁰³⁸ XIII. yüzyıl Anadolu sahasında Sultan Veled, Ahmet Fakih, Hoca Dehhânî, Yunus Emre, XIV. yüzyılda; Şeyyad Hamza, Gülşehrî, Âşık Paşa, Hoca Mes'ud, Şeyhoğlu Mustafa, Eflâkî, Ahmedî, Kadı Burhaneddin, XV. yüzyılın ilk yarısında ise Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmet, Hatiboğlu gibi şairler Oğuz Türkçesinin edebî dil olma ve üsluplaşma sürecine büyük katkılar sağlamışlardır.

Fatih Sultan Mehmet, fetihten sonra, İstanbul'u bir dünya kültür ve medeniyet şehri yapma çabaları sonucunda, hem Batı dünyasının hem de Doğu dünyasının alimlerini ve eserlerini burada toplamak istemiştir. İlmî eserlerin Arapça telif edilmesi, özellikle Batı dünyasına ait eserlerin Türkçeye değil de Arapçaya tercüme edilmesi dönemin ilim anlayışının bir sonucudur. Hatta Cemal-i Halvetî, “Sirâcü's-sâlikîn ve minhâcü't-tâlibîn” adlı eserini önce Türkçe yazmış, daha sonra Arapçaya çevirmiştir.

Edebiyatta ise, İran ile Orta Asya Türk edebiyat ve kültürünün haşmeti ve yüceliği Osmanlı şairlerine ulaşılması gereken hedef olarak gösterilmiştir. Arap ve Acemden gelen şairlere ilgi ve iltifatın yoğun olması bu hedefe ulaşmak içindir. Böylece ilmî, edebî, kültürel bir ortamda Anadolu'da konuşulan Oğuz Türkçesine Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi tabii olup bu durum sürece hız kazandırmıştır. *“Anadolu ve Rumelinin muhtelif memleketlerinde yetişen o zaman şairleri doğup büyüdüikleri muhitin hususi lehçelerini nazm dairesine sokmakta hiç bir mahzur görmüyorlardı. Ondan başka henüz İstanbul lehçesi teşekkül etmemişdi. Anadolu Türklerinde siyasi merkeziyetin tesisi nasıl Fatih zamanında başlamışsa İstanbul lehçesinin Bağdad'dan Macaristan serhadlerine kadar edebiyat lisanı olarak kabulü daha muahhar zamanlara aiddir. Fatih devri bunun ancak bir mukaddimesi hükmündedir.”*¹⁰³⁹

Şiir dilinde zaman zaman görülen ifade kusurları, nazımdaki çeşitli sakatlıklar, şiirde ahengin tam olarak oturmaması, aruz veznini uygulamadaki hata ve kusurlar birçok tezkire müellifi ve edebiyat araştırmacıları tarafından dile getirilmiştir. Özellikle Fatih, hatta II. Bayezid devri sonlarına kadar yaşamış olan

¹⁰³⁸ Batı (Oğuz) Türkçesinin edebî dil oluşumundaki süreci ile ilgili bakınız: Ahmet B. Ercilasun, a.g.e., s. 431-438.

¹⁰³⁹ Fuat Köprülü, “Fatih Devrinde Edebî Hayat”, Yeni Mecmua, 30 Mayıs 1918, s. 389.

şairler, ifade kusurlarıyla ve sanattan yoksun olmakla tenkit edilmişlerdir. Bu kusurlar o dönem şairlerinde genel olarak görülen bir durumdur. Şiiri çok iyi bilen Gelibolulu Âlî'nin Künhül-Ahbâr'ında Ahmet Paşa (ö. 902/1496) hakkındaki şu tespiti çok önemlidir: *“Husûsâ vasl u imâlede müstahsenât ü selâseti muhill olan acîb ü garîb elfâzı işbâ' ve imtidâdla imâleden halâs idemeyüp lisân-ı Türki ki hadd-i zâtında sakîl ve fesâhat u belâgati her cihetde nâdir ü kalîldür. Dâimâ zebân-ı Fârisîdeki güftâr-ı şehd-âsârla karışdırup ve ahyânen lisân-ı Arabîde olan ibârât-ı sükker-bârla alışdırup şîr ü sükkervâr imtizâc bir revâc-ı hikmet-disâr virüp edâ-yı belîğle söz nazm idememişdür.”*¹⁰⁴⁰ Âli, önce Ahmet Paşa'nın hem alışılmamış kelimeler kullandığını hem de ulama ve imâle yapıldığı zaman sözün güzelliğini bozan o kelimeleri söz konusu kusurlardan kurtaramadığını söylüyor ve Türkçe hakkındaki düşüncelerini araya sıkıştırmakla, sözünü ettiği kelimelerin Türkçe olduğunu bildiriyor. Latifî ise Tezkiretü'ş-şuara adlı tezkiresinde Ahmet Paşa'nın şiiri için şu tespitleri dikkat çekmektedir: *“Ol libâs-ı 'ibârât-ı Fârisî birle mülebbes olan şâhid-i ma'nâya siyâb-ı elfâz-ı Rûmîden libâs-ı elmâs idüp şî'âr-ı cedîd ve disâr-ı mezîd geyürüp her bir ma'nâ-yı 'aşk-sâzı bir hûb türk-i tannâz ve mahbûb-ı 'işve-sâz göstermişdür. Libâs-ı sâbıkdan ahsen ve kisvet-i evvelden bihter zîb ü bahâ virmişdür. Egerçi tarîk-i terceme fuzalâ-yı selefden ba'zılar katında ma'kûl ü makbûldur ammâ bülegâ-yı halefden ba'zılar yanında bu cihetden mat'ûn u medhûldür. Bu ecilden icmâ' u ittifâk-ı nükte-ârâ ve nükte-dânâ budur ki eger merhûm-ı mezbûr mütercimlik töhmetiyle müttehim olmayaydı ve didüğü kasâyid ü eş'ârı tetebbu' ile dimeyeydi şu'ârâ-yı vilâyet-i Rûm içre cümleden serâmed ü müselleme ve cemî'sinden eş'âr u eslem olmak mukarrer idi.”*¹⁰⁴¹ Latifî, Ahmet Paşa'nın Fars ibareleri giydirilmiş mana güzeline Türkçe elbiseler giydirdiğini, böylece her mana güzelini neşeli ve işveli bir Türk güzeli şeklinde gösterdiğini belirterek tercüme yolunun, bazı fâzıl insanlar katında makul ve makbul olsa da bazılarının yanında kusur olduğunu özellikle belirtir ve ekserin kanaatinin Ahmet Paşa mütercim olarak itham edilmemiş olsaydı Osmanlı şairlerinin en önemlisi olurdu, şeklinde olduğunu kaydeder.

¹⁰⁴⁰ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 131.

¹⁰⁴¹ Latifî, a.g.e., s. 156, Latifî'nin bu görüşünün eleştirisi için bakınız: Adnan Karaismailoğlu, “Ahmet Paşa'da Fars şiirinin etkisi ve Farsça Şiirler”, Ahmet Paşa ve Dönemi, Bildiriler Kitabı, Bursa-2010, s. 89-95.

Bundan anlaşılın Ahmet Paşa'nın ikiyüz yıllık bir tecrübeye, birikime rağmen hâlâ Fars şiirinin mazmunlarını kullandığı, dile yeteri kadar hâkim olamadığı, Türkçeyi aruz kalıbına koymakta güçlük çektiğidir. Diğer taraftan umumiyetle kulağa hoş gelmeyen ve akıcı olmayan Türkçenin bu eksikliğini gidermek için Arapçanın ve Farsçanın söylenmesi kolay, işitilmesi hoş kelimelerinin alınarak hem anlam hem de akıcılık bakımından mükemmel bir şekilde kaynaştırılmasını tavsiye ediyor. Gelibolulu Âlî'nin bu kanaati XVI. yüzyılın başına kadarki durumunu gösterdiği gibi Türkçenin Arapça Farsça kelime ve kavramları hangi maksatla aldığını da açıklıyor. Şurası da vardır ki bu yüzyılın başına kadar divan şairleri hep Fars şairlerini örnek almışlar, onlara yetişmeye çalışmışlar, güzel bir mazmunu bulup mükemmel bir biçimde ifade ettiklerinde eserlerini onlarınkilerle mukayese etmişlerdir. Dolayısıyla eserlerine aldıkları Arapça kelimeler de Fars şairleri tarafından seçilmiş, onların dilinde yoğurulmuş olanlardı.¹⁰⁴²

Türk şiirinde ilk defa –tespit edilebildiği kadarıyla- deyim ve atasözlerini kullanmanın bu dönemde başladığı söylenebilir. Tarihi sıraya göre ilk örnekleri Sarıca Kemal'de (ö. 880/1475) görüyoruz. Gelişmiş bir uslûbu bulunan Sarıca Kemal, şiirlerinde atasözleri ve deyimleri rahatlıkla kullanmıştır.¹⁰⁴³

Ebrûların kemânlarını yine kurdılar
Benzer yataklarında yatur âhû gördiler

Komadılar sanavberi yanunca salına
Ol derd-mendün ayagına balta urdılar

Öte yandan Latîf ve Sehî Bey,¹⁰⁴⁴ Sâfi mahlaslı Cezeri Kasım Paşa'nın şiirlerinin atasözü ve deyimlerle örülü olduğunu, şiirde atasözü ve deyim kullanmanın ilk önce Cezeri Kasım Paşa ile başladığını söylerler. Bu tarzın ilk temsilcisi olarak kabul edilen Cezeri Kasım Paşa, o zamana kadar İran edebiyatından pek de farklı bir özellik göstermeyen Türk şiirine, halk ağzındaki deyimleri, atasözleri ve mahalli özellikleri sokarak muhteva yönünden bir yenilik

¹⁰⁴² Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", Türk Dili Divan Şiiri Özel Sayısı, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s.12-13.

¹⁰⁴³ Latîf, a.g.e., s. 467, Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., metin b, s. 219.

¹⁰⁴⁴ Latîf, a.g.e., s. 349, Sehî Bey, a.g.e., s. 67.

getirmiştir.¹⁰⁴⁵

Geldi gitdi bezmüne gerçi rakîb-i seg-nijâd
Dimedi bir kimse ana it misün âdem misün

Benzetme mihr ü mâhı felekde cemâline
Tâ ki kimesne işide yirün kulağı var

Nigâr-ı hâl-dâra öykünürsin
Nedür ey mâh bu yüzler karası

Bu tarzı alıp işleyen, şiirlerinde deyim ve atasözlerini rahatlıkla kullanan ve bu tarzı en üst noktaya çıkartan kişi Necati Bey'dir. Şiire, Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan ve onun divan katipliğini Necati Bey, (ö. 914/1509), divan şiirinde çok önemli bir aşamadır. Necati Bey anlam ve söz oyunlarında Türkçe deyimleri, ata sözlerini kullanarak çağrışımlar yaratmakla manayı zenginleştirme yolunu herkese açmıştır. Türkçe kelimelerden redif ve kafiye yaparak Türkçenin şiir dili olmasında büyük çaba sarf etmiştir.¹⁰⁴⁶

Ey bana sen ağlamakla başa çıkmazsın diyen
Gözi yenmeyen kişi ummâna olmaz âşinâ

...

Egerçi ağır olur taş kopduğı yirde
Sitâre var ki 'akîki ider Yemende garîb

...

Baş götürürken iki omuzında mâr-ı zülf
Dahhâk gibi lebleri nice 'aceb güler

Bu dönemde Türkçe, aruz veznini kalıplarına uymakla hayli yol almış, garip kelimeler ayıklanmış, ahenk meselesi büyük miktarda çözümlenmişti. Kısacası dil zevki teşekkül etmişti. Fatih Sultan Mehmet dönemi, Osmanlı şiir dilinin oluşmasında bir mukaddime görevi üstlenmiştir.

¹⁰⁴⁵ Latîfî, a.g.e. s. 349.

¹⁰⁴⁶ Ali Nihat Tarlan, Necati Beg Divanı, a.g.e., s.155, 160, 239.

8. FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİ ŞAİRLERİ

Fatih Sultan Mehmet dönemi şairlerini ve dönemdeki edebî hayatı, II. Murat (1421-1451) dönemi ve II. Bayezid (1481-1512) döneminden ayırırken bazı sınırlar koymak gerekmektedir. Birçok şairi sadece bir dönemin şairi olarak görmek yanlış olur. Zira birkaç padişah dönemini idrâk etmiş bir çok şair bulunmaktadır. Bu sınırları tespit ederken şu ölçütlere uyulmaya çalışılmıştır:

1. II. Murat döneminin kültür ve düşünce ortamında edebî kişiliği gelişmiş, ancak Fatih dönemini de idrak edip bu dönemde de eserler vermiş şairleri Fatih dönemi şairleri içinde de değerlendirilmiştir. Eşrefoğlu Rûmî bu gruba örnektir.

2. Fatih Sultan Mehmet döneminin kültür ve düşünce ortamında edebî kişiliği oluşmaya başlamış, bu dönemde kısmen de olsa eser vermiş, hatta bir süre Fatih'in yanında bulunmuş ancak olgunluk dönemi eserlerini II. Bayezid döneminde vermiş şairler de aynı zamanda Fatih dönemi şairleri içinde değerlendirilmiştir. Kıvâmî, Necati Bey gibi.

3. Fatih'in şehzadelerinin etrafında kümelenen şairlerden hayatının en verimli yıllarını Fatih döneminde yaşayanlar bu dönemin şairi olarak alınırken, diğerleri alınmamıştır.

4. Fatih döneminde eser vermeye başlayıp ancak II. Bayezid döneminde yazdıkları imha edilen ve edebî hayatının en verimli yıllarını II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde geçiren şairler bu dönem içerisine alınmamıştır. Uzun Firdevsî gibi.

5. İbrahim-i Gülşenî (1423-1534) yılları arasında Osmanlı sahasının dışında yaşamış olmasına rağmen bir şeyh şair olarak Osmanlıda etkisi II. Bayezid döneminde görülmeye başlanmış ve Yavuz ve Kanuni döneminde bu etki artmıştır. Dolayısıyla İbrahim Gülşenî Fatih dönemini idrak etmiş olmasına rağmen bu dönem şairleri içinde değerlendirilmemiştir.

6. Ali Şîr Nevâî, Çağatay sahasının en büyük şairi olup (ö. 906/1501) Fatih döneminde yaşamış ve etkisi Fatih döneminde Osmanlı şairleri üzerinde görülmeye başlanmıştır. Bundan dolayı dönem şairleri içine dahil edilmiştir.

7. Fatih'in nedimlerinden ve aynı zamanda büyük bir ilim adamı olan Georgios Amirutzes (ö. 879/1475) Fatih'e Rumca medhiye yazıp Türkçe yazmamış olmasına rağmen bir istisna olarak bu dönem şairleri içerisinde değerlendirilmiştir.

8.1. AVNÎ (ö. 885/1481)

İstanbul fatihi Sultan II. Mehmet'in şiirde kullandığı mahlas Avnî'dir. Avn kelimesi yardım yardım etmek, himâye... manalarına gelir. Hükümdar Avnî mahlasını almakla İlâhî yardıma mazhar olma dileği ile herkesin yardımına koşarak, beylikleri, devletleri himayesine alarak cihan imparatoru olma idealini yansıtmış olmaktadır. Abdulkadir Karahan, Fatih Sultan Mehmet'in, "*Her ne denlü cürmüne hadd u nihâyet yogsa / 'Avniyâ kat' eyleme sen 'avn-i Rahman'dan ümid*", beytinden yola çıkarak Avnî mahlasını tesadüf eseri olarak seçmediğini söyler ve şu tespitte bulunur: "Lügatler, aynın fethi ve wavın sükunu ile zahir ve mededkâr manasına gelen 'avn kelimesinin 'avnî şeklinin gigantesque, colossal (muazzam, devasa, kocaman) anlamında olduğuna da işaret ederler ki burada da Fatih'in ruh ve felsefesinin bir tezahürü aranabilir. O bu mahlası ile de hem Allah'tan daima yardım ve müzaheret beklemiş, hem de muhteşem, kudretli bir insan olmak azm ve iradesini şahsiyetinde olduğu gibi şiirlerinde de temessül ettirmek istemiştir."¹⁰⁴⁷

Önceki padişahların bir kısmının şiir yazdıkları bilinmesine rağmen divanı olan ilk Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'tir. Fuat Köprülü'nün belirttiğine göre Avnî'nin divanı Sultan Selim tarafından İranlı hattatlardan Hacı Hasan'a yazdırılmıştır.¹⁰⁴⁸ Fakat mürettep divanı şu ana kadar bulunamamıştır. Bugün ilim aleminin kaynak olarak kullandığı nüsha, Ali Emirî Efendi (1857-1924) tarafından kendi hattı ile kopya ettiği nüshadır. Fatih-Millet kütüphanesinde "Divân-ı Sultân Muhammed Rahimehullah", adıyla A.E. Manzum-305 numara ile kayıtlıdır. Ayrıca Avnî'nin şiirlerine, nazire mecmuaları, şiir mecmuaları ve şuaara tezkirelerinde de rastlanmaktadır.¹⁰⁴⁹ Avnî'nin şiirlerinin toplandığı bu eseri, mürettep bir divandan çok içerisinde gazellerin bulunduğu bir divançe niteliğindedir. Fatih Sultan Mehmet, klasik tarife uygun yani başında Allah, Peygamber ve din büyükleri hakkında yazılan

¹⁰⁴⁷ Abdulkadir Karahan, "Fatih, Şair Avni", a.g.m., s. 162.

¹⁰⁴⁸ Fuat Köprülü, a.g.m., s. 388.

¹⁰⁴⁹ Şiirlerin tespiti, kaynakların tenkidi için bkz. Kemal Edip Ünsel, a.g.e., s. 3-14. Abdulkadir Karahan, "Fatih, Şair Avni", a.g.m., s. 127-132.

kasideler, medhiyeler bulunan, sonra alfabenin her harfine uygun kafiyelerde birçok gazelleri ihtiva eden tam bir divan oluşturmamıştır.¹⁰⁵⁰

Fatih Sultan Mehmet'in şiirleri ile ilgili olarak yapılan ve yayımlanan kitap çalışmaları şunlardır:

1. **Dr.Georg Jacob, Divân-ı Avnî ya'nî Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Hân-ı Sâni Hazretlerinin Gazeliyâtıdır (Der Divan Sultan Mehmed des Zweiten des Eroberersvon Constantinopel) Berlin-1904.** Eser, Upsala Krallık Üniversitesi kütüphanesindeki bir yazma mecmuayı esas almıştır. Bu yayında, 65 tam gazel, 3 nâ-tamam gazel, 1 muhammes terci-i bendiyle 1 kıtası, yine Fatih'in bir mısrayla o devrin mühim şahsiyetlerinin bu mısraa olan nazireleri vardır.¹⁰⁵¹
2. **Saffet Sıtkı Bilmen, Fatih Sultan Mehmet (Avnî) Divanı,** Ahmet Hâlit Kitabevi, İstanbul-1944. Bu yayında Ali Emîri nüshasındaki 77 şiire ilaveten kaynaklardan derlenen 6 adet manzume de dahil edilmiştir.
3. **Kemal Edip Ünsel, Fatih'in Şiirleri,** Ankara-1946, 89+47 (tıpkıbasım). Bu yayım Fatih'in şiirleri ile ilgili ilk ilmî yayımdır. Eserde, 77 adet büyük-küçük şiire ilaveten Georg Jacob neşrinde ve Ali Emiri nüshasında bulunmayan 10 adet manzumeye de yer verilmiştir. Fatih'e ait olmadığı sonradan belirlenen şiirler de bulunmaktadır.¹⁰⁵²
4. **Ahmet Aymutlu, Fatih ve Şiirleri,** İstanbul-1992, Bu yayında yazma nüshadaki şiirlere ilaveten 71+15 manzume bulunur. Fatih'e ait olduğu şüpheli şiirler, bu basımda da yer almıştır.¹⁰⁵³
5. **İskender Pala, Şair Fatih:Avnî,** İstanbul-2010. Bu yayında, 71 adet gazel, 2 kıt'a, 7 beyit ve 1 mısra' bulunmakta olup bu şiirler açıklanarak nesre çevrilmiştir..¹⁰⁵⁴
6. **Muhammed Nur Doğan, Fatih Divanı ve Şerhi,** İstanbul-2007. 262+47 (tıpkıbasım) Bu neşirde ise 72 gazel, 2 nâ-tamam gazel, 4 kıt'a, 6 beyit ve 1

¹⁰⁵⁰ Atabey Kılıç, "Fatih Devri Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış", SBE Dergisi, S.14, Yıl:2003/1, s. 86.

¹⁰⁵¹ Kemal Edip Ünsel, a.g.e., s. 7-13.

¹⁰⁵² Kemal Edip Ünsel, a.g.e., 89+47 (tıpkıbasım).

¹⁰⁵³ Ahmet Aymutlu, Fatih ve Şiirleri, İstanbul-1992, 152 s.

¹⁰⁵⁴ İskender Pala, Şair Fatih:Avnî, a.g.e., 241 s.

mısra bulunmakta olup bu şiirler önce nesre aktarılıp sonra şerh edilmiştir.¹⁰⁵⁵

Muhammed Nur Doğan da sadece Fatih Divanını e-kitap olarak yayımlamıştır.¹⁰⁵⁶

Ayrıca Şahmeran Baltacıoğlu tarafından Fatih (Avni) Divanı ve Tahlili adında bir doktora çalışması yapılmıştır.¹⁰⁵⁷

Avnî'nin şiirleri ile ilgili yapılan değerlendirmelerde ilk dönem kaynakları onun sanatı üzerinde ayrıntılı durmazlar. Bazıları da birbirinin tekrarı durumundadır.

Sehî Bey: “Şiirleri çoktur. Sözleri merdâne ve gazelleri âşıkânedir. Tabiatı yüksekte uçar, yüce vadide dolaşır. Gazel üslûbunda seçkindir. Nazmı eşsiz, şiirleri atasözü ve deyimlerle süslüdür.”¹⁰⁵⁸

‘Âşık Çelebi: “Mükemmel gazeller ve müretteb kaside vü kıt’alar dimişdür... Kendülerün dahi mürettep divanı meşhurdur ve ekser-i ebyâtları havâtırda mestûrdur.”¹⁰⁵⁹

Latîfî : “ Kendülerün dahî tab‘-ı şerifleri mevzûn olup şi‘re mâylî olmanın ‘Avnî tahallus idüp esnâ-i evkâtta gâh müfred ve gâh gazel dirler imiş.”¹⁰⁶⁰

Kınalızâde Hasan Çelebi: “Gâhî zât-ı sa‘âdet-penâhî şu‘arâ-yı zemânî ve fusahâ-yı devrânî ile sohbet idüp bu tâifeye külli meyl ü ragbet iderlerdi ve kendüleri dahi ahyânen “kellimînî yâ Humeyrâ” makamında sadâ idüp eş ‘âr-ı belâgat-şi ‘âr dirler idi ve bu zümre hakkında eltâf-ı ‘illiyeleri kâmil ve mekârim ü merâhim-i seniyyeleri şâmil olup tasarruf-ı menâsıb u merâtıbden kalanlara ayda bin akçe idrâr-ı râtıbları mu ‘ayyen ü mukarrer idi.”¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁵ Muhammed Nur Doğan, a.g.e., 262+47 (tıpkıbasım) Bu yazıda Avnî’ye ait şiirler bu baskıdan alınmıştır.

¹⁰⁵⁶ Muhammed Nur Doğan, Avni (Fatih) Divanı, e-kitap.kulturturizm.gov.tr, e.t. 12.08.2012 , Giriş+34 s.

¹⁰⁵⁷ Şahmeran Baltacıoğlu, Fatih (Avni) Divanı ve Tahlili, (2 cilt) İÜ, SBE Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul-2003, 997 s.

¹⁰⁵⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 51.

¹⁰⁵⁹ Âşık Çelebi, a.g.e. C.1, s. 193.

¹⁰⁶⁰ Latîfî, a.g.e., s. 141.

¹⁰⁶¹ Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 65.

Beyânî, “Kendi dahı ma‘ârif ü fazâilden behredâr olup nazm-ı eş‘âr-ı âbdâra kemâl-i iktidârı olup Avnî mahlası ihtiyâr itmişdi.”¹⁰⁶²

Ayvansarayı “Sultan Mehmet Han Gâzî merhum Hazretleri sazen Türkî ve Farisi eş‘âr söyledikleri derkâr idüğinden Avnî mahlasıyla kasâidi ve mukatta‘ât ve gazeliyyâtı cem’ ve tertib olunmuştur.”¹⁰⁶³

Modern Türk edebiyatı araştırmacılarından Fuat Köprülü, “Fatih Divanı, hatta en seri ve sathî bir nazarla tetkik olunsa bile İstanbul Fatihine mutavassıt şairlerimiz arasında müstesna bir mevki’ ayırmak lüzumu derhal itiraf edilir”¹⁰⁶⁴ hükmünü vermektedir. Fatih Sultan Mehmet ile ilgili bir kitap yazan ünlü müsteşrik Franz Babinger, onun sadece 8 adet gazelini inceleme imkanı bulup herhangi bir yazmayı görmeden şu hükmü vermiştir: “Avnî, Osmanlı şairlerinin en büyüklerinden biri olarak gösterilse de, gazellerini üstünkörü incelemek bile böyle bir övgüyü hak etmediğini ortaya çıkarmaya yeter. Sultanın divanından bir örnek, bu izlenimi kuşkusuz destekleyecek ve Sultanın imge ve metafor kullanımında, fikirlerinde ve dilinde hiç de özgün olmadığını ortaya koyacaktır. Bu dizelerde anlatılanlar daha önce bin kez, çok daha iyi biçimlerde söylenmiştir. Hiçbir tarafsız eleştirmen, bunları Türk şiirinin bir başyapıtı olarak gösteremez.”¹⁰⁶⁵ Ali Emiri Efendi, Fuat Köprülü’nün tespitine karşı çıkarken Ahmet Aymutlu da “Fatih’i zamanına göre birinci sınıf bir şair olarak göstermek isabetsiz olur” diyerek Fuat Köprülü’nün tespitinde haklı olduğunu söyler. Ayrıca Ali Emiri Efendi’nin Fuat Köprülü’ye karşı çıkmasının isabetsiz ve hissî olduğunu belirtir.¹⁰⁶⁶ Kemal Edip Ünsel ise Fatih’in hükümdarlığının büyüklüğü yanında aynı zamanda kuvvetli bir şair olduğunu, onun birinci sınıf şair olarak kabul edilmemesinin büyük devlet adamlığına eksiklik vermeyeceğini özellikle belirtir ve Köprülü’nün tespitinin de Fatih’in değerini düşüren bir ifade olarak kabul etmez.¹⁰⁶⁷

Abdulkadir Karahan, Avnî’nin kendine has bir üslûbu bulunmadığını ancak şairlerinde yer yer öyle sıcak, öyle saf ve öyle samimi bir atmosfer hissölunduğünü,

¹⁰⁶² Beyânî, a.g.e., s. 4.

¹⁰⁶³ Hüseyin Ayvansarayî, a.g.e., s. 10.

¹⁰⁶⁴ Fuat Köprülü, a.g.m., s. 388.

¹⁰⁶⁵ Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı, a.g.e., s. 400.

¹⁰⁶⁶ Ahmet Aymutlu, a.g.e., s. 49-50.

¹⁰⁶⁷ Kemal Edip Ünsel, a.g.e., s. 15-17.

gazellerinde konuda birliğin genellikle dağılmamış olduğunu bu durumun klasik edebiyatımızdaki gazel nazım şeklinde az rastlanıldığını söyler.¹⁰⁶⁸

Âmil Çelebioğlu, Avnî'nin dili devrine göre sade ve ifadesinin açık olduğunu, yer yer konuşma dili rahatlığı içinde bulunduğunu, klasik mazmunları bir zorlama olmadan kullandığını belirterek Fatih'in büyük bir devlet adamlığının ve kumandanlığının yanında başarılı, samimi, içli ve hisli bir şair olduğunu özellikle belirtir.¹⁰⁶⁹

İskender Pala, “Şiirde, devrinin yegânesi yahut sultânü’ş-şuarâsı değildi. Ancak üstat şairlerin hemen peşisıra değerlendirilebilecek bir şiir kudretinin sahibiydi. Çağının şiir dilini ince hayallerle yoğurarak kullanması, Türkçeye karşı sorumluluğunun sonucudur. Açık ifadeleri ve akıcı üslûbu henüz sanatlara boğulmamış bir Türk şiirinin güzel örneklerine kapı aralar. Tasvirlerindeki başarı ve mazmunlarındaki geniş açılımlar, hemen ilk anda anlaşılabilir kadar açık ve yalındır. Türkçeye devrinin üstatlarından daha fazla bağlı oluşu, Arapça-Farsça tamlamalar yerine açık Türkçe ifadelerle yönelmesine yol açmıştır,” değerlendirmesinde bulunur.¹⁰⁷⁰

Avnî'nin divanı hakkında bir tahlil ve şerh çalışması yapan Muhammed Nur Doğan ulaştığı neticeleri şöyle açıklamaktadır:

1. Çok kuvvetli bir eğitimden geçmiş, birkaç lisan bilen zamanın bütün ilmi, kültürel, felsefi, siyasi ve entelektüel birikimine sahip kudretli bir padişah olan Fatih Sultan Mehmet'in şiiri bu yüksek bilgi ve kültür hamulesi ile birlikte bütün bir klasik Türk edebiyatının son derece gelişmiş ve neredeyse mükemmeliyete ulaşmış muhteva birikimini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır.
2. Hacim olarak ancak küçük bir divançe oluşturan bu şiirler duygu ve düşünce bakımından oldukça gelişmiş bir sanatkar şahsiyetinin renkli, samimi ve özgün yansımalarını taşımaktadır.
3. Beyitlerde ve mısralarda, büyük bir cihan devletini yöneten, doğunun padişahı olduğu kadar batının da padişahı olmaya azmetmiş bir hükümdarın bu yüksek

¹⁰⁶⁸ Abdulkadir Karahan, “Fatih, Şair Avni”, a.g.m., s. 147-148.

¹⁰⁶⁹ Âmil Çelebioğlu, “Şair Fatih”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul-1998, s. 186.

¹⁰⁷⁰ İskender Pala, Şair Fatih: Avnî, a.g.e., s. 16-17.

şahsiyetinin sanatkarlık ve söz sultanlığı ile bir kat daha güçlenmiş parıltılı akisleri de kendini hissettirmektedir.

4. Avnî'nin şiiri Klasik Türk edebiyatının olanca bilgi, kültür ve estetik birikimini bütün ihtişamı ile yansıttığı kadar, tasavvufun ve tasavvuf ile ilgili bütün hususları mecazi düşünceyi, sembolizmi ve hatta alegoriyi besleyen etkilerine de sonuna kadar açıktır. Onun şiirlerinde sevgili, sevgiliye ait bütün bedeni güzellik unsurları, şarap, meyhane, kilise, put, zünnar, saki, sultan, köle vb. gibi maddi değerler, bir taraftan dünyevi nitelikleri ile boy gösterirken diğer taraftan da tasavvufî (platonik) düşünce dünyasına ait mecaz ve sembolizm unsurları olarak karşımıza çıkar. Avnî, şiirlerinde zaman zaman tasavvufun boyutlarını zorlayan mazmunlar da kullanmıştır.

Bağlamaz firdevse gönlini Kalâtâyı gören
Servi anmaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören

Bir Firengî şîvelü 'Îsâyî gördüm anda kim
Lebleri dirisidür dir idi 'Îsâyı gören

Akl u fehmin dîn ü îmânın nice zabt eylesün
Kâfir olur hey müselmanlar o tersâyı gören

Kevseri anmaz ol içdügi mey-i nâbı içen
Mescide varmaz o varduğı kilisâyı gören

Bir Firengi kâfir olduğun bilürdi 'Avniyâ
Belün ü boynunda zünnâr ü çelîpâyı gören (61. gazel)

5. Avnî'nin şiirleri teşbih, teşhis, mecaz, kapalı ve açık istiare, telmih, hüsn-i ta'lil, îham (tevriye) gibi sanat ve ifade zenginliği açısından çeşitlilik göstermektedir. Edebî sanatları baştanbaşa kelime canbazhanesi oyunlarına kadar götürmemiş ancak zaman zaman edebî oyunlara ve sanatlar adına sun'iliğe düşmüş olmasına rağmen başarılıdır.

'İşk derdine Şifâ olmaz ise Kânunda
Nûş-dâru-yı lebün anı da dermân eyler (16/3)

...

Âteş-i gam yakmasa tan mı vücûdum şehrini
Gözlerümden gönlüm üstine iki deryâ gelür. (17/5)

...

Ağlamakla dürr-i vasla tâlib oldum tan degül
Eylese gavnâs olanlar bahr-i ‘ummandan ümid (9/2)

6. Fatih Sultan Mehmet’in oldukça kuvvetli düşünce kültür, tasavvuf, felsefe ve estetik ışıkları saçan şiirleri, kudretli bir hükümdar şahsiyeti ile güçlü bir sanatkarlık ve şairlik kimliğini bütünleştirerek bizim devlet anlayışımızın keyfiyetini de ortaya koyan belgeler durumundadır.
7. Gerek devrinin büyük şairleri ve gerekse bütün bir klasik Türk edebiyatı şairler kadrosu içerisinde yapılacak ciddi araştırmaya dayalı bir mukayese sonucu Şair Avnî’nin hiç de telaffuz edildiği gibi orta derecede bir şair olmadığı, aksine hayal ve bilgi açısından çok yönlülük özelliği taşıyan uslubu gözönünde bulundurulursa emsallerinden geri kalmayan birinci sınıf sanatkarlardan sayılabileceği söylenebilir.¹⁰⁷¹

Avnî’nin şiirlerinde döneminin tarihi, dini, kültürel unsurları ile beraber muhtelif kitapların da şiirlerine tevriyeli bir şekilde konu olması birikiminin arka planının zenginliğini göstermektedir. Tespit edebildiğimiz bazı kitap isimleri şunlardır:

Dehânun beyânı muhtasardur

Mutavveldür saçunda Muhtasarlar (15/2)

Uzatılmış, tatvil edilmiş anlamında Mutavvel, Taftazanî’nin, ihtisar edilmiş, kısaltılmış, özet anlamında Muhtasar ise İcî’nin Şerh-i Muhtasaru’l-Müntehâsı ile Hıtaî Nizameddin Osman’ın Haşiye alâ evâilü’l-muhtasarı, Fatih’in kütüphanesinde bulunan belağat konulu kitaplardandır.

‘Işk derdine Şifâ olmaz ise Kânunda

Nûş-dârû-yı lebün anı da dermân eyler (16/3)

İbni Sinâ’nın El-Kanun fi’t-tıbb ile Eş-şifâsı ve Mes’ud b. Hakimeddin et-tabîb el-Hasenî’nin Mir’âtü’ş-şifâ fi def’i’-d-dâ‘ adlı eserleri yine Fatih’in kütüphanesinde bulunan tıp konulu kitaplardandır.

Hatt u hâl ile bulur ‘Avnî ruh-ı yâr şeref

Bâblarla nitekim buldı Gülistân revnâk (36/7)

¹⁰⁷¹ Muhammed Nur Doğan, “Fatih (Avnî) Divanındaki Kültürel ve Estetik Unsurların Toplu Tahlili, Fatih ve Dönemi”, İstanbul-2004, s. 383, aynı yazar, Fatih Divanı ve Şerhi, a.g.e., s. 10-11.

Sa'd-i Şîrâzî'nin Gülîstan adlı eserinden açıkça bahsedilmektedir. Bu kelime tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Sen Dür-i Mekkûn firâkında gözüm yaşın görüp
Bana taklid idüp ağlar ebr-i nîsân var ise (67/4)

Dürr-i Mekkûn, Ahmed-i Bîcân'ın (ö. 870/ 1466'dan sonra) eserinin adıdır.

Avnî şiiirlerinde Arapça ve Farsçayı rahatlıkla kullanabilmektedir. Dolayısıyla İran şairlerinden Hafız-ı Şîrâzî (ö. 791/1294) ile Şeyh Sâdî-i Şîrâzî'nin (ö. 694/1294) özellikle okumuş onların etkisinde kalmıştır.¹⁰⁷² Bu iki şairin yanısıra Genceli Nizâmî (ö. 599/1203) ve Selman-ı Sâvecî'nin de (ö. 778/1376) etkileri şiiirlerinde gözükmektedir. Klasik Türk şairlerinden ise ençok Şeyhî'nin (ö. 834/1431) ve Ahmet Paşa'nın (ö. 901/1496) etkisinde kalmıştır. Şeyhî'nin

Âb-ı revân cemâlüne âyîne-dârdur
Ebr-i bahâr ayaguna gevher-nisârdur

matla'lı zemin gazeline Avnî aşağıdaki gazelini nazire olarak yazmıştır:

Ebr-i müjem ayağuna gevher-nisârdur
Mir'ât-ı dil cemâlüne âyîne-dârdur

Dil hânesine kılşa hayâlün şehi nüzûl
Yüzüm bisâtı ayağına zer-nigârdur

Zehr-i firâk gerçi dili haste eyledi
Vaslun şerâbına yine ümmîd-vârdur

Cânum ümîd-vârduru tîğ-i gamzene
Gözüm izün türâbına pür-intizârdur

Bî-ihdiyâr yârini kendüye râm ider
'Avnî anun ki tâli'i vü bahtı yârdur (12. gazel)

Ahmet Paşa'nın

Yine yan şem' gibi subha dek ey cân bu gice
Ki tola şevkun ile sohbet-i cânân bu gice

...

¹⁰⁷² Örnek şiiirler için bkz. Abdulkadir Karahan, "Fatih, Şair Avni", a.g.m., s.149

Ahmed'â sana Kemâl oldu 'atâ-yi ezeli
 Ki nedim oldu senün bezmüne Hassan bu gice¹⁰⁷³
 zemin gazelini Avnî aşağıdaki gazeliyle tanzîr etmiştir.
 Tan mıdur itse gönül nâle vü efgân bu gice
 Gelmedi meclise ol dilber-i fettân bu gice

Tâ seher kalsa gönül zulmet içinde ne aceb
 Yanmadı karşıma ol şeb-i şem'-istân bu gice

Ne aceb ağlar ise bülbül-i cân çünkü gelüp
 Gülüp eglenmedi ol yüzi gülistân bu gice

Sâkiyâ def'-i melâl itmege peymâne getir
 Çün sıdı dilberümüz 'ahd ile peymân bu gice

Gelüp ol serv-i revân olmadı yanumca revân
 Gözlerüm itdi revân yaşlar ile kan bu gice

Vuslatı şem'ini çün yakmadı ol yâr gelüp
 Fûrkati nârına 'Avnî yûri sen yan bu gice

Bu kelim ile Nizâmî işidürse sözüni
 İlteler sana hased Sa'dî vü Selmân bu gice (68. gazel)

Türk edebiyatında "*Gönül ey vay gönül vay gönül ey vay gönül*" mısraı mükerrer olan murabbaa birçok nazireler yazılmıştır. Bu murabbaın zemin şiiri Ahmet Paşa'ya aittir. Başta Avnî olmak üzere, Melihî, Ahmet Paşa, Halîlî gibi birçok şair tarafğından nazireler yazılmıştır.¹⁰⁷⁴ Ahmet Paşa'nın zemin şiiri 9 bend olup şöyle başlar:

Gül yüzinde görelî zülf-i semen-sây gönül
 Kuru sevdâda yiler bî-ser ü bî-pây gönül

¹⁰⁷³ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. 359.

¹⁰⁷⁴ A. A. Şentürk, A. Kartal, a.g.e., s. 237-238.

Dimedüm mi sana dolaşma ana hây gönül
 Vây gönül vâ y bu gönül vâ y gönül ey vâ y gönül¹⁰⁷⁵

Avnî'nin naziresi 7 bendden oluşan bir muhammestir ve şöyle başlar:

Sevdün ol dilberi söz eslemedün vay gönül
 Eyledün kend'özünü 'âleme rüsvây gönül
 Sana cev eylemede kılmaz o pervây gönül
 Cevre sabr eylemezsen nideyin hây gönül
 Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül

...

Bilmedüm derd-i dilün ölmek imiş dermânı
 Öleyin derd ile tek görmeyeyin hicrânı
 Mihnet ü derd ü gama olmağičün erzânî
 'Avniyâ sencileyin mihnet ü gam-keş kânı
 Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül (48/1,7)

Fatih şiirlerinde Avnî'den başka mahlas kullanmamıştır. Başka isimler ve mahlasların geçtiği ona atfedilen şiirleri tereddütle karşılamak gerekir.¹⁰⁷⁶

Netice olarak Avnî, büyük bir hükümdar olmasının yanısıra aynı zamanda büyük bir şairdir. Ancak Klasik Türk Edebiyatının kuruluş dönemi şairleri olan Şeyhî, Ahmet Paşa ve Necati Bey gibi ekol olabilmiş değildir.

8.2. ADLİ (ö. 918/1512)

Sultan II. Bayezid'in doğum tarihi ihtilaflıdır. Ancak 1447'de doğduğu daha çok kabul görmektedir.¹⁰⁷⁷ Doğum yeri ise Dimetoka'dır. Fatih Sultan Mehmet'in Gülbahar Hatun'dan doğan büyük oğludur. Yedi yaşında Amasya'ya sancak beyliğine gönderildi.

¹⁰⁷⁵ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. 289.

¹⁰⁷⁶ *Bilhassa: "İmtisâl-i câhidü fi'llâh olupdur niyyetim / Dîn-i İslâm'ın mücerred gayretidir gayretim" matla'lı beş beyitli gazel bazılarının zannettiği gibi Fatih'e değil, Sultan III.Mehmet'e aittir. Bu şiirde mahlas yerine Muhammed adı geçmektedir. Ayrıca üslûp olarak da bu manzûme Avnî'nin olamaz. Zira burada Avnî'nin şiirlerinin umumi havasından farklılık bir yana, icrâ sahibi birinin edasından çok, niyette arzuda kalan bir ifade mevcuttur. Âmil Çelebioğlu, "Şair Fatih", a.g.m., s. 186.*

¹⁰⁷⁷ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Yavuz Bayram, Adli ve Divanı, Amasya-2008, s. 43-44.

Amasya'da Murrafzâde'den okumuş, Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri almış, Çandarlı İbrahim Paşa, Fenarizâde Ahmet Paşa, Hamza Beyzâde Mustafa Paşa ve Yahya Paşa gibi devlet adamları kendisine lala tayin edildiği için devlet yönetme tecrübesini onlardan öğrenmiştir. Birkaç defa babası Fatih ile arası bozulmuştur. Kaynaklar; Bayezid'in yanında bulunan Hızır Paşazade Mahmut ile Müeyyedzâde Abdurrahman Paşa'nın şehzadeyi içki ve afyona alıştırdıklarını, bunu duyan Fatih'in 1479 yılında adı geçen iki kişinin öldürülmesi için hüküm gönderdiğini, bu hükmü daha önceden öğrenen Bayezid'in bunlardan Mahmut Paşa'yı Hind'e, Müeyyedzâde'yi ise İran'a kaçırdığını, kendisinin ise babasına gönderdiği bir arıza ile şişmanlığını önlemek için bazı maddeler kullandığını, artık bundan tamamen vazgeçtiğini bildirerek affını talep ettiğini, yazmaktadırlar.¹⁰⁷⁸ Bu kişiler Bayezid, 1481'de padişah olduktan sonra ancak İstanbul'a dönebilmişlerdir. Ayrıca, Şehzade Bayezid'in mülklere ve vakıflara getirilen kısıtlamaları uygulamada ağır davranması, İstanbul'a gönderilmesi istenen bir tüccarı teslim etmemesi gibi birkaç küçük olay yüzünden de babası ile münasebetlerinin bozulduğunu kaydetmişlerdir.¹⁰⁷⁹

1473'te Otlukbeli'nde yapılan Osmanlı-İran savaşında Şehzade Bayezid, ordunun sağ koluna komuta etmiş, Akkoyunlu ordusunun sol kanadını çökertmiştir.¹⁰⁸⁰

Şehzade Bayezid, eskiden beri bir kültür ve sanat merkezi olan Amasya'da yeni bir çığır açmıştır. Yaradılıştan zevk ve eğlenceye düşkün olduğu için etrafına derhal musikişinasları, şairleri ve sanatçıları toplamış, kısa zamanda bir kültür muhiti meydana getirmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in 3 Mayıs 1481'de ölümü üzerine Veziri Âzam Mehmet Paşa ölüm haberini her iki şehzadeye birden gönderdi. II. Bayezid'in eniştesi olan Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Cem Sultan'a giden haberciyi yolda öldürttü. II. Bayezid dokuz günde İstanbul'a geldi ve tahta çıktı. Ancak Cem Sultan, ağabeyi Bayezid'in padişahlığını tanımadığı için iki kardeş arasında taht kavgası başladı. Bu uzun süren kavga devleti zayıflattı. Cem Sultan'ın 1482'de Rodos

¹⁰⁷⁸ Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul-1996, s.173, Şerafeddin Turan, a.g.m., s. 234.

¹⁰⁷⁹ Şerafeddin Turan, a.g.m., s. 234.

¹⁰⁸⁰ Geniş bilgi için bu eserin Osmanlı-Akkoyunlu ilişkileri bölümüne bakınız.

şövalyelerine sığınması ile bu mücadele farklı bir boyut kazandı. Maceralı bir hayattan sonra Cem Sultan, 1495'te İtalya'da öldü. Baçı tarihçiler Sultan Bayezid'in padişahlığını bu tarihte başlatırlar. Bu tarihten sonra II. Bayezid çeşitli seferler yapmış ve zaferler kazanmıştır.

1511 yılında Bayezid daha sağ iken şehzadeler arasında taht kavgası başlamış, yeniçerilerin Şehzade Selim'i istemeleri üzerine, Selim İstanbul'a çağrılmış ve 1512'de tahta oturmuştur. II. Bayezid ise maiyetiyle beraber Dimoteka'ya giderken 21 Mayıs 1512'de Çorlu yakınlarında vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Beyazıt Meydanı'nda kendi yaptırmış olduğu caminin yanına gömülmüştür.¹⁰⁸¹

Bayezid'den bahseden kaynaklar, onun Amasya valiliği döneminde eğlenceye düşkün birisi olarak kaydederken padişah olduktan sonra tamamıyla zühd ve takvaya yöneldiğini, dini bir hayatı tercih ettiğini belirtirler. Bayezid'in şehzadeliğinden itibaren döneminin mutasavvıflarıyla iyi geçindiği, onlara itibar gösterdiği bilinmektedir. Bayezid'in Amasya valiliği döneminde, İskilipli Şeyh Muhyiddin-i Yavsi¹⁰⁸², 885/1480 yılında Hacca giderken Amasya'ya II. Bayezid'in yanına uğrar. Kendisine "İnşallah biz Hicaz'dan dönünce sizi Osmanlı tahtında görürüz" der. Şeyhin dediği gibi olur. Padişah olan II. Bayezid, Şeyh Muhyiddin-i Yavsi'ya öyle bağlanır ki, halk arasında Muhyiddin-i Yavsi'nin adı Hünkâr Şeyhi olarak adlandırılır. Ona bir de tekke yaptırır. Bu zühd ve takva yoluna yönelmesinden ve velayet sahibi olmasından dolayı, II. Bayezid'e veli denmeye başlanır. Sultan II. Bayezid'in velilik yönü, birçok kerameti çeşitli kaynaklarda anlatılmaktadır.¹⁰⁸³

II. Bayezid'in edebî yönü ile ilgili olarak tezkireler şu bilgiyi verirler:

¹⁰⁸¹ Hayatı ile ilgili bilgiler şu kaynaklardan alınmıştır: Yavuz Bayram, a.g.e. s. 389–393, Şerafeddin Turan, a.g.m. s. 234–238.

¹⁰⁸² "Muhyiddin-i Yavsi' Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi'nin babası, Ali Kuşçu'nun kardeşinin oğludur. Bayramiye-Şemsiyye tarikatına bağlı olup Şeyh İbrahim Tennuri'nin talebesidir. Onun yanında manevi eğitimini tamamlamıştır. İstanbul'da dergâhı bulunmaktadır. Vefat tarihi, 1524 olup kabri İskilip'tedir". Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Aşkar, "Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, Hayatı, Eserleri Ve Varidât Şerhi Adlı Eseri Üzerine", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler, Sempozyum Bildirileri, Ankara–1998, s. 193–214.

¹⁰⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Alakese, Türk Tarihinde Mutasavvıf Hükümdarlar, İstanbul-2004, s. 117-126.

Sehî Bey onun, ilimleri sırasıyla gördüğünü, faziletli, kâmil, şiirleri çok, yetenek sahibi ve her konuda mahir bir kimse olduğunu, kendisinin salih, dindar ve doğruların ve âlimlerin dostu, şiire ve inşâyâ âşina, marifet ehline karşı alakadar, adalet ve cömertlikte eşi bulunmaz hayır sahibi bir padişah olduğunu söyler.¹⁰⁸⁴ Latîfî ise, velayet sahibi bir padişah ve Bayezid-i Bistâmî anlayışlı biri olduğunu, zamanında şiirin en üstün fazilet olduğunu, Osmanlı şairlerinin önde gelenlerinin çoğunun bunların zamanında yaşadığını ve üne kavuştuklarını, onun caize, ihsan, maaş ve aylığı ile geçinen otuzdan fazla usta şair olduğunu, Acem ülkesindeki Molla Câmî'ye her yıl bin florini gönderdiğini, kendilerinin adil oldukları için Adli mahlasını seçtiklerini, gazel tarzında atalarından üstün ve yetenekli olduğunu, gazellerinin ise kusursuz ve hatasız olduğunu yazmaktadır.¹⁰⁸⁵ Âşık Çelebi ise; âlimler, salihler, yüce kişiler ve şairlerin herkesten üstün tutulduklarını, onların padişaha dua ettiklerini, padişahın ise saltanat ve memleket işlerinden sıkıldıkça şiire sığındığını, Adli mahlasını seçtiğini, gazeller yazdığını, bazı şiirlerinin sehl-i mümteni' olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸⁶

Bayezid'in şiirinde, dini-tasavvufi kültür unsurları ağır basmaktadır. Yavuz Bayram'ın neşrettiği Adlî Divanında dini-tasavvufi 109 adet unsur tespit etmiştir. Ancak Adlî'nin bunları mutasavvıf şairler gibi başarılı olarak kullandığını söylemek mümkün değildir. Bu şairin şiir kudretiyle ilgilidir. Adlînin şiirlerinde olup ince duygular ve tabii mısralar bulunmaktadır. Dilinin ağır olmayıp çok sade beyitleri de bulunmaktadır.

Vuslat demidür çünkü bu dem hâne-i dilden

İy gam yüri gitgil ki dahi sana mahal yok. (Divanı, gazel no: 50)

Sultan Bayezid'e; Cem Sultan, Ahmet Paşa, Mihri, Selîmî (Yavuz Sultan Selim), Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman), Bâkî, Necâtî, Murâdî (III. Murat), Fuzulî, Zatî, Hayalî, Nabî, Rahimî, Cafer Çelebi, Vasfî, Müeyyedzâde, Kemal Paşazâde nazireler yazdığı veya en azından onlardan etkilendiği bilinmektedir.¹⁰⁸⁷ Sultan Bayezid'in de Avnî ve Şeyhî'ye nazireler yazdığı görülmektedir.

¹⁰⁸⁴ Sehî Bey, a.g.e., s. 52.

¹⁰⁸⁵ Latîfî, a. g.e. s. 141-144.

¹⁰⁸⁶ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 196.

¹⁰⁸⁷ Yavuz Bayram, a.g.e., s.106-120, Âşık Çelebi, a.g.e., C.1. s. 54-55.

Ali Şir Nevâî'nin 33 gazelini tanzir etmesi için Ahmet Paşa'ya gönderen Adli, Ahmet Paşa'yı üstad tanıyarak gazel söylemiştir. Ahmet Paşa'nın da Bayezid'e 8 methiyesi bulunmaktadır. Adli, Necati'den aldığı ilham ve feyzi de ilk tesirle birleştirerek devrinde vasat kudret ve kabiliyette bir şair olmuştur.¹⁰⁸⁸

Bayezid'in Türkçe divanı bulunmaktadır. Bu divanın, Millet kütüphanesinde 2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında 1, İngiltere'de ve Mısır'da 1'er yazma nüshaları mevcuttur. Divanında 144 gazel, 1 murabba, 1 kıt'a, 1 nazm, 4 matla', 2 müfred; ayrıca Farsça şiir olarak 14 gazel, 1 kıt'a ve 2 matla' bulunmaktadır.¹⁰⁸⁹ Adli'nin divanında 1 münacaat, 1 tevhid ve 1 de na't bulunmaktadır. Klasik anlamda kaside bulunmaması onun padişah olması ile izah edilebilir. Münacatı, tevhidi, na'tı, onun zühd ve takva yoluna yönelişini samimi ve içten bir şekilde anlatan şiirleridir.

Hudâyâ Hudâlık sana yaraşur
Nitekim gedâlık bana yaraşur

Çü sensin penâhı cihan halkınun
Kamûdan sana ilticâ yaraşur

Şeh oldur ki kulluğun itdi senün
Kulun olmayan şeh gedâ yaraşur

Şu baş kim sana secde eylemeye
Ser-i şâh ise zîr-i pâ yaraşur

...

Hâb-ı gafletten uyanup zînet-i eşcâra bak
Kudret-i Hakk'a nazar kıl revnak-ı ezhâra bak

Yarın anda kalmayam dersen figân u zârda
Adliyâ bunda işitdügün figân u zâra bak

...

¹⁰⁸⁸ Coşkun Ak, a.g.e., s. 136.

¹⁰⁸⁹ Divanını tenkitli neşrini Yavuz Bayram yapmıştır. Yavuz Bayram, a.g.e., 415 s.

Muhammed-i Arabî kim Resûl-i ekmeldür
Takarrüb ile kamû enbiyâdan efdaldür

Kim anı medh ide çün medhidür anun levlâk
Defâtir-i dü cihân midhatinde mücmeldür

Kapun gedâsı durur Adli anı redd itme
K'ana muhabbet-i âlün delîl-i a'deldür¹⁰⁹⁰

8.3. CEM SULTAN (ö. 900/1495)

Fatih Sultan Mehmet'in Bayezid ve Mustafa'dan sonraki 3. çocuğudur. 27 Safer 864/23 Aralık 1459 Pazar günü Edirne'de doğdu. Annesinin adı Gülçiçek veya Çiçek Hatun'dur. Milliyeti hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Rivayete göre Fatih, şehzade Cem'in doğuşuna pek memnun olmamıştı. İki şehzadenin yeterli olduğuna, saltanat varislerinin çokluğunun ise fitne kaynağı teşkil edeceğini ve halkın bundan zarar göreceğini söylediğini nakledeleler. Kemalpaşazâde; Cem Sultan'ın doğuşundan pek memnun olmayan Fatih'in bir gün kızıp beşiğine tekme atarak yuvarladığını, bayılmış olan Cem Sultan'ın bu yüzden gözlerinin hafif şaşkı kaldığını söylemektedir.¹⁰⁹¹

İki lalası ile birlikte 1469'da Kastamonu'ya sancak beyi olarak gönderildi. Burada bir müddet kalan Cem Sultan İstanbul'a geri çağrıldı. 1473'te Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan üzerine sefere çıkıncı yanına diğer oğulları Bayezid ve Mustafa'yı aldı. Cem Sultan'ı İstanbul'da bıraktı. Fatih'ten 40 gün haber alınamayınca ordunun Uzun Hasan'a yenildiği şayiası çıktı. Bunun üzerine Cem Sultan kendi adına valilerden ve komutanlardan kat'i itaat istedi. Lalaları Nasuh ve Kara Süleyman kendisine biat ettiler. Daha sonra Fatih'ten gelen zafername, Cem Sultan'ın hevesini kursağında bıraktı. Fatih Sultan Mehmet döndüğünde meseleyi

¹⁰⁹⁰ Yavuz Bayram, a.g.e. s. 153-157.

¹⁰⁹¹ Muammer Yılmaz, Cem Sultan, Ankara-1996, s. 10. *Şerafeddin Turan ise Cem Sultan'ın doğumundan Fatih Sultan Mehmet'in memnun olmadığı ve beşiğini tekmelediği rivayetlerinin doğru olmadığını söylemektedir. Şerafeddin Turan, a.g.m., s. 235.*

öğrendi. Bunun üzerine oğlu Cem Sultan'ı azarlayıp ona biat eden lalalarını da idam ettirdi.

Ağabeyi Şehzade Mustafa'nın Konya'da ölümü üzerine 1474'te sancak beyi olarak oraya gönderildi. Bu görevi sırasında Karamanoğulları ile iyi geçindi ve bu sayede onların gizli emellerini engelleyebildi. Cem Sultan'ın etrafında Gedik Ahmet Paşa, Frenk Süleyman, Sofu Hüseyin, Hatıpzade Nasuh, Defterdar Ahmet gibi önemli devlet adamları ve ayrıca Rum ve İtalyan danışmanları vardı. Babasının 3 Mayıs 1481'de ölümü üzerine Veziri Âzam Mehmet Paşa ölüm haberini her iki şehzadeye birden gönderdi. II. Bayezid'in eniştesi olan Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Cem Sultan'a giden haberciyi yolda öldürttü. II. Bayezid dokuz günde İstanbul'a geldi ve tahta çıktı. Babasının ölüm haberini geç alan Cem Sultan ağabeyi II. Bayezid'in tahta çıktığını ve koruyucusu Sadrazam Mehmet Paşa'nın öldürüldüğünü haber alınca telaşlandı. Hâlbuki Cem Sultan daha babasının sağlığında iken tahtın varisi olduğuna inanmıştı. Kendince haklı sebepleri de vardı.¹⁰⁹² Ancak Fatih kanunnamesinde geçen "Her kimesneye evladından saltanat müyesser ola karındaşlarını nizâm-ı âlem için katletmek münasiptir. Ekser-i ulemâ dahi tecviz eder." maddesinden korkuyordu. Yine de tahtta hak iddia ederek ağabeyine karşı savaş açtı. Bursa'ya gitti, adına hutbe okuttu, para bastırdı ve kendini padişah ilan etti. Ancak 1481 Haziran'ında Yenişehir'de ağır bir yenilgiye uğradı. Önce Konya'ya ardından Tarsus'a çekildi. Mısır sultanından aldığı davetle Kahire'ye gitti, orada büyük ilgi gördü. Cem Sultan, Mekke'ye gidip hac vazifesini yerine getirdi. Kahire'de sakin bir hayat sürmeyi düşünüyordu. Ancak Anadolu'dan gelen haberler onu taht konusunda yeniden ümitlendirdi. Cem Sultan ailesini Kahire'de bırakarak 27 Mart 1482'de oradan ayrıldı. Ankara Sancak Bey'i Mehmet Bey'in ısrarı ile giriştiği harekât bir sonuç vermedi. 1482'de Karamanoğlu Kasım Bey ile anlaşıp Konya'yı almaya kalktıysa da geri püskürtüldü, taraftarları dağıtıldı. Artık Anadolu'da kalma imkânı ortadan kalkan Cem Sultan otuz kadar adamı ile 20 Temmuz 1482'de Rodos'a gitti. Bir daha vatanına dönemedi ve böylece maceralı Avrupa hayatı başlamış oldu.

¹⁰⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Münevver Okur, Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası, Ankara-1992, s. 3-4.

29 Temmuz 1482'de Rodos'a varan Cem Sultan, Rodos şövalyeleri tarafından büyük bir törenle karşılandı. Cem Sultan şövalyelerin yardımı ile Rumeli tarafına geçmeyi umarken şövalyeler onu Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanmayı düşünüyorlardı. P. d'Aubusson papaya, Macaristan ve Napoli krallarına mektup yazarak durumu izah etti ve nasıl bir yol takip edileceğini sordu. İltica haberini öğrenen II. Bayezid ise Rodos şövalyeleriyle antlaşma yolunu seçti. Cem Sultan'a yardım edilmemesi için Venedik'le anlaşan ve onlara vergi muafiyeti bahşeden II. Bayezid, şövalyelere 40.000 altın vermeyi kabul etti. Şövalyeler Cem Sultan'ın Rumeli'ye gitme isteğini geri çevirdikleri gibi kontrollerini daha arttırdılar ve kendisini gizlice Fransa'ya gönderdiler.

15 Ekim 1482'de Savoia dükasına bağlı Villefranche'ye götürülen Cem Sultan, veba salgını sebebiyle Nice şehrine gönderildi. Burada dört ay kaldı, bu süre içinde Batı dünyasının sosyal yaşayışına şahit oldu, adı çeşitli söylentilere karıştı. 5 Şubat 1483'te Chambery'e götürüldü. Orada iken Macar kralına yolladığı adamlarının yakalanıp öldürüldüğünü haber aldı. Bu arada II. Bayezid de kardeşi ve Avrupa'nın durumu hakkında bilgi almak için sürekli olarak casuslar gönderiyordu. Cem Sultan'ın Avrupa'da bulunması ve II. Bayezid'in faaliyetleri Venedik dahil olmak üzere Macaristan kralı, papa, Napoli kralı ve hatta Memlük sultanının konu ile ilgilerini canlı tutmaktaydı. Bütün bunları yakından takip eden II. Bayezid, Cem Sultan'ın sağ olarak iadesi için çeşitli teşebbüslerde bulunuyor, öte yandan başta Barak Reis olmak üzere gizlice gönderdiği adamlarından onun hakkında bilgi almaya çalışıyordu. Bu arada Macar kralı Cem Sultan'ı kaçırma teşebbüsünde bulduysa da başarılı olamadı. Memlük sbultanı 1487'de 20 bin flori karşılığında Cem Sultan'ın kendisine verilmesi teklifinde bulundu. Papa VIII. Innocente bir haçlı seferi gerçekleştirmek için Cem Sultan'dan faydalanmayı umuyordu. Pierre d'Aubusson ile anlaşarak 4 Mart 1489'da Cem Sultan'ı Roma'ya getirtti. II. Bayezid durumdan haberdar olunca Cem Sultan'ı muhafaza altında tutması için şövalyelere vereceği parayı papaya gönderdi. 30 Kasım 1490'da Roma'ya giden Osmanlı elçisi Mustafa Bey, papaya üç yıl için 120 bin altın verdi. Papa Innocente'in ölümünden sonra Fransa kralı VIII. Charles, Cem Sultan'ın Napoli'ye sevki için yeni Papa VI. Alessandro ile anlaştı. Fransa kralı onu siyasi emelleri için bir koz olarak kullanmak istiyordu. Ancak 27 Ocak 1495'te Roma'dan ayrılan Cem Sultan, Castel Capuana

denilen yerde 29 Cemaziyelevvel 900 (25 Şubat 1495) tarihinde öldü. Onun elindeki kıymetli rehineyi bırakmak zorunda kalan papa tarafından zehirlendiği rivayet edilmektedir.¹⁰⁹³

Cem Sultan'ın ölümünü haber alan II. Bayezid üç gün yas ilan ettiği gibi gıyâbî cenaze namazını da kıldırtmıştır. Tahnit edilmek suretiyle sadık adamları tarafından Gaeta denilen yerde toprağa verilen cesedi 1499'da Napoli kralı tarafından Osmanlılara teslim edilerek Bursa'da Muradiye Camii haziresine defnedilmiştir.¹⁰⁹⁴

ESERLERİ: 1. Türkçe Divânı: Halil Ersoylu'nun hazırladığı Cem Sultan divanında, 2 tevhid, 1 münacaat, 2 na't, 4 kaside, 1 terkib-i bend, 1 terci-i bend, 348 gazel, 1 rubai, 41 muamma, 19 müfred bulunmaktadır.¹⁰⁹⁵ Günay Kut, Cem Sultan'ın divanının 11 yazma nüshasının bilindiğini, ayrıca Vatikan kütüphanesinde de sadece muammalarını ihtiva eden bir nüsha bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁹⁶ Âşık Çelebi ise, Cem Sultan'ın divanını babası Sultan II. Mehmet adına tertip ettiğini, Cem Sultan'ın yaban ülkelerinde iken tertip ettiği divanını ve "kerem" redifli kasidesi ile onun zımında macera ve destanını Sultan Bayezid'e gönderip özrünü kabul etmesini talep ettiğini yazmaktadır.¹⁰⁹⁷ Ayrıca Cem Sultan'ın divanına girmemiş şiirlerinin olduğu da bilinmektedir.

2. Farsça Divânı: Farsça Divanının bilinen 4 nüshası bulunmaktadır. Bursa nüshası İ. Hikmet Ertaylan'ın "Sultan Cem" adlı eseri içinde tıpkıbasım olarak verilmiştir.¹⁰⁹⁸

3. Cemşid ü Hurşid: Kimi kaynaklarda "Âyât-ı Uşşâk" olarak geçen Cemşid ü Hurşid'in şimdiye kadar biri Kütahya'da, diğeri Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde olmak üzere 2 yazma nüshası tespit edilmiştir. Cem Sultan, bu

¹⁰⁹³ "Cem Sultan'ın büyük oğlu Oğuz Han, İstanbul'da 1482 senesinde 6 yaşında iken öldürüldü. 2. oğlu Murat, Rodos'a giderek Hıristiyan olup kendisine tahsis edilen Fondo şatosunda yaşamış, evlenmiş, çoluk-çocuk sahibi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, 1522'de Rodos'u fethettikten sonra Cem'in orta yaşlı ve Frenk kıyafetine giren oğlu yakalanmış, kendisiyle oğlu Cem idam edilmiş, kızları ve karısı İstanbul'a gönderilmiştir. Cem Sultan'ı kurtarmak için her türlü çareye başvuran annesi Çiçek Hatun, Mayıs-1498'de Mısır'da vefat etmiştir. Cem Sultan'ın kızı Gevhermülk Sultan ise 1496'da Kayıtbay'ın oğlu Melikü'n-nasır Mehmet ile evlenmişti. Mehmet'in 2 yıl sonra ölümü üzerine dul kalınca II. Bayezid, bu kadını İstanbul'a getirterek Vezir Sinan Paşa'nın oğlu Mehmet Bey ile evlendirdi." Muammer Yılmaz, a.g.e., s. 67.

¹⁰⁹⁴ Cem Sultan'ın hayatı için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Mahmut H. Şakiroğlu, a.g.m., s. 283–284, Muammer Yılmaz, a.g.e., 77 s. Münevver Okur, a.g.e., 226 s.

¹⁰⁹⁵ Halil Ersoylu, Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, Ankara–1989.

¹⁰⁹⁶ Günay Kut, "Cem Sultan", TDVİA, C.7, s. 285.

¹⁰⁹⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 488.

¹⁰⁹⁸ Günay Kut, "Cem Sultan", a.g.e., s. 285.

mesnevisini 883/1478 yılında babası Fatih Sultan Mehmet için, İranlı şair Selman-ı Saveci'nin Cemşid ü Hurşid adlı mesnevisinden tercüme etmiştir.¹⁰⁹⁹ Mesnevide, adaletiyle ünlü Çin hakanı Fağfur'un Cemşid adlı bir oğlunun, Rum Kayserini kızı Hurşid'e olan aşkı ve maceraları anlatılır. Eser 5000 beyitten fazladır. Mesnevinin içinide 49 gazel, 5 rubai, 5 kıt'a, 1 murabba, 1 terci-i bend vardır.¹¹⁰⁰

4. Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan: 48 beyitlik bir mesnevi olup iki nüshası bilinmektedir. Der Tevhid-i Na't, Der Tarik-i Niyyet, Der Aksâm-ı Ezhâr, Der Hâtîme şeklinde tertip edilmiştir. Şair, bu falı yazmadaki gayesinin gaybı aramak, bilmek olmadığını, sadece sanat yapmak için yazdığını gaybın yalnız Allah tarafından bilineceğini, sözün doğrusunun da bu olduğunu söylemektedir.¹¹⁰¹

5. Cem Sultan'ın Mektupları: Sedat Engin'in hazırlamış olduğu "Cem Sultan'ın Türkçe Divanının Tahlili" adlı yüksek lisans tezinde, Cem Sultan'ın Türkçe ve Farsça mektuplarının olduğunu, Ferudun Bey Münşeatında Cem Sultan ile ilgili resmi yazışmaların bulunduğunu belirtmektedir.¹¹⁰²

Cem Sultan'ın Edebî Kişiliği: Babasının birçok özelliğini üzerinde toplayan Cem Sultan, ilk tahsiline Edirne sarayında başlamış olup aldığı özel derslerle Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Fatih Sultan Mehmet, 873/1469'da devrin önemli bir kültür merkezi olan Kastamonu'ya sancak beyi olarak tayin etti. Kardeşi Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine 879/1474'de Konya'ya sancak beyi olarak gönderildi. Konya'da tahsiline devam eden Cem Sultan, burada ilim ve sanat adamlarını korudu, yüksek rütbeli memurlarını da bu sınıflardan seçti. Burada etrafında Sadî-i Cem, Haydar, Sehayî, La'lî, Kandî, Şâhidî gibi şairleri topladı. Daha sonra memleketinden ayrılmak zorunda kaldığında bu şairlerin bir kısmı Cem Sultan'ı terk etmediler. Bundan dolayı tarihte "Cem şairleri" diye anılmışlardır.

Cem Sultan devrin geleneğine uyarak olgunlaşmaya başlayan Klasik Türk şiiri geleneğine göre şiirler yazdı. İlk gazeliri 10 yaşında iken yazdığı söylenmektedir. Divanını bu şekilde babası Fatih Sultan Mehmet adına tertip etti.

¹⁰⁹⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Münevver Okur, a.g.e., s. 54-62.

¹¹⁰⁰ *Cem Sultan'ın, Cemşid ü Hurşid adlı mesnevisi üzerine Adnan İnce, hazırladığı doktora tezinde diğer Cemşid ü Hurşid mesnevileri ile karşılaştırma yapmıştır.* Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid, a.g.e., XLVIII+423 s.

¹¹⁰¹ Münevver Okur, a.g.e. s. 64-65.

¹¹⁰² Sedat Engin, Cem Sultan'ın Türkçe Divanının Tahlili, Çukurova Ü. SBE, YLT., Adana-2006, s. 14.

Musahibi Sa'dî ile divanını ve kerem redifli kasidesini ve maceralarını Sultan Bayezid'e gönderdi. Affedilmeyi talep etti ise de bu isteği kabul edilmedi. Onun gurbette çektiği sıkıntılı, kederli ve hasret dolu hayatı şiirlerine yansımıştır. Özellikle "kerem"¹¹⁰³ redifli kasidesi ile "Oğuzhan" mersiyesinde¹¹⁰⁴ bu durum açıkça görülür. "Kerem" redifli kasidesinde açıkça ağabeyinden af dileyip kurtarılmayı rica eder:

Gerçi yüzüm karadur nâme-i a'mâl gibi
 Umaram kim yuya lutfun suyla anı kerem
 ...
 Gerçi kim cürm ü hatâdur işimiz n'oldı 'atâ
 Gerçi kim elüm kanda velî kânı kerem

Gör redifli gazelinde vatan hasratı çeken bir şairin hasret dolu mısraları vardır.

Taşlarla döğünüp yörür âb-ı revânı gör
 Rahmeyledi bu hâle kevn ü mekânı gör

Çâk eyledi yakasını derd ile subh-gâh
 Çarhun şafak yirine ya dökdüğü kanı gör

Taglar başında ebr-i felek ağlayup gezer
 Yanınca ra'dun itdüğü âh u figânı gör

Mesken bana na 'îm ile gülşen-sarây iken
 Yirümi külhan eyledi devr-i zamânı gör

Ne 'ıyş u nûş menzilidür dehr-i bî-sebât
 Ey Cem ko câmı bu felek-i bî-emânı gör¹¹⁰⁵

Oğuz Han mersiyesi Türk edebiyatının en içli mersiyelerinden birisidir. "Felek" redifli bu üç ayrı mersiyede Cem Sultan evladının öldürülmesinden duyduğu ızdırabı, çaresizliği, gözyaşı dolu mısralarla ifade eder.

¹¹⁰³ "Kerem" redifli kasidesini Sa'dî ile II.Bayezid'e göndermiş olup affını istemektedir. Bu kaside aynı zamanda Ahmet Paşa'nın Fatih'ten özür dilediği "kerem" redifli kasidesine naziredir. Halil Ersoylu, a.g.e., C.1, s. 18.

¹¹⁰⁴ Cemal Kurnaz, Oğuzhan mersiyesinin nazım şeklinin kaside olmadığını, üç ayrı "felek" redifli gazelden oluştuğunu söylemektedir. Bkz. Cemal Kurnaz, "Cem Sultan'ın Oğuz Han mersiyesi: Bir kaside mi üç gazel mi?" Divan Edebiyatı Yazıları, Ankara-1997, s. 415-420.

¹¹⁰⁵ Latifî, a.g.e., s. 145.

İy vefâsuz hâin ü bî-emn ü bî-amân felek
 V'iy hatâ-perver belâ-bahş u kazâ-gerdân felek
 ...
 Mülk-i Yunan'a ser-â-ser hükm iderken âh kim
 Eyledün mesken bize şimdi Firengistân felek

 Yakamu yırtup elünden nicesi âh itmeyem
 Cânımı odlara atdı derd-i Oğuz Han felek
 ...
 Bir kılına virseler virmezdüm Oğuz Han'umun
 Genc-i Kârûn ile bin bin milket-i Osmân felek

 Sînemi çâk eyle cânım hâk ü gönlüm derd-nâk
 Çünkü Oğuz Hân'um oldı hâk ile yeksân felek

Cem Sultan şiirlerinde Bursalı Ahmet Paşa, Mahmut Paşa, Meâlî, Şeyhî, Atâî, Sâfî, Nizâmî, Hilâlî ve Nizâmî gibi şairlerden etkilenmiş ve onlara nazireler yazmıştır. Ayrıca Cem Sultan'ın şiirlerine Ahmet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbî), Hadidi, Firâkî ve Nazmî gibi şairlerin nazireler yazdıkları bilinmektedir.¹¹⁰⁶

Bursalı Ahmet Paşa, Cem Sultan'a "benefşe" ve "imiş" redifli iki kaside nazım şekliyle medhiye yazmıştır. Cem Sultan'ın gazellerini İrem bahçesinin tatlı dilli papağanlarına benzetir.

Tavr-ı gazelde hâmesi ol şehzâdenün
 Bâğ-ı İrem'de tûtî-i-şîrîn-zebân imiş¹¹⁰⁷

Cem Sultan'ın divanına olmayan ancak şuara tezkirelerinde ve nazire mecmualarında olan başka şiirleri de bulunmaktadır. Ağabeyi Sultan Bayezid'e gönderdiği bir şiirinde şöyle demiştir:

Sen bister-i gülde yatasın gül gibi her dem
 Ben taş gibi toprak dōşenem bâri sebeb ne
 Ben meşgale-i dünya ola 'adle mukârîn

¹¹⁰⁶ Münevver Okur, a.g.e. s. 35-36.

¹¹⁰⁷ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. 100.

Haccü'l-harameyn anı taleb kılrsa aceb ne
Sultan Bayezid ise şöyle cevap vermiştir:

Çün rûz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet
Taktîre rızâ vermeyesin böyle sebep ne
Haccu'l-harameynem diyuben da'vî kılursın
Bu saltanat-ı dünyeye pes bunca taleb ne¹¹⁰⁸

Şuara tezkirelerinde Cem Sultan'ın edebi yönü ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunulur: Âşık Çelebi; zamanının çoğunu şiir söylemekle, şairlerin şiirlerini inceleme ve araştırmayla geçirdiğini, muamma söylemede de mâhir olduğunu, bir divanın bin divandan üstün olduğunu söylemektedir.¹¹⁰⁹ Sehî Bey ise; Cem Sultan'ın faziletli ve marifet sahibi olduğunu, şairlere fazla rağbet ettiğini, şairlerden yanında çok kimselerin bulunduğunu, her birini haddinden fazla gözetip, şefkat ve merhamet gösterdiğini özellikle belirtir. Edebî yönü ile ilgili olarak da şiire ve inşaya kadir, kendisinin eşsiz bir şair olduğunu, şiirlerinin hayalle, gazellerinin atasözü ve deyimlerle örtülü olduğunu söyler.¹¹¹⁰ Latifî ise; şairlerin Cem Sultan'ın beliğ ve büyük şair olduğu konusunda fikir birliği içerisinde olduğunu, Farsça öğrendiğini, risale ve divan sahibi olduğunu belirtmektedir.¹¹¹¹

8.4. ADNÎ (ö. 879/1474)

Fatih Sultan Mehmet'in veziriazamıdır. Mahmut Paşa'nın ailesi, doğum yeri ve yılı hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Hırvat asıllı olduğu, bazılarında da Sırbistan'ın Alacahisar'dan olduğu yazılıdır. Bizans kaynaklarının bir kısmında Rum, bir kısmında Sırp ve Bulgar asıllı olduğu belirtilir. 1463 tarihli bir kaynakta adı Mahmut ibn Abdülhay olarak geçer. Kardeşi Michael Angelovic Sırp despotunun önde gelen adamlarındandır. Trabzon-Rum imparatoru David'in başmabeyincisi filozof Georgios Amirutzes ile teyze çocuklarıdır. Annesi ile beraber memleketi Novo Brdo'dan Semendire'ye giderken Osmanlı beylerinden Mehmet Ağa tarafından

¹¹⁰⁸ Yavuz Bayram, a.g.e., s. 353.

¹¹⁰⁹ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 488.

¹¹¹⁰ Sehî Bey, a.g.e., s. 53-54.

¹¹¹¹ Latifî, a.g.e., s. 145.

esir alındığı ve bunun da 1427 yılı dolayında meydana geldiği belirtilir.¹¹¹² Mahmut Paşa menakıbnamesinde ise Manastırlı olduğu yazmaktadır.¹¹¹³

Mehmet Ağa'nın himayesinde Edirne sarayında öğrenim gördükten sonra Sultan II. Mehmet'in tahta çıkışıyla birlikte ocak ağalığı rütbesi verilir. İstanbul'un fethinde görev alır. Fatih ile birlikte birçok savaşa katılan Mahmut Paşa, Belgrat seferindeki başarıları üzerine 1454'te vezir ve Rumeli Beylerbeyi olur. 1458'de Sırbistan işini halletmesi için görevlendirilir. 1461'de Fatih Sultan Mehmet ile birlikte Amasra, Sinop ve Trabzon seferine katılır. Trabzon'un fethinde İmparator David'i teslim olmaya ikna eder. Bunda teyze oğlu olan Georgios Amirutzes'in aracılığının rolü olur. 1462'de katıldığı Eflak savaşında üstün başarılar gösterir. Aynı yıl Midilli adasının alınmasında görevlendirilir. 1463'te Fatih'in Sırbistan seferine katılır. İsyan eden Venediklileri hezimete uğratar. 1465 yılında Fatihle birlikte Arnavutluk seferine katılır.

1468 yılında Fatihle birlikte çıktığı Karaman seferinde Pir Ahmet'i yakalayamayışı ve görevlendirildiği tehcir işinde yanlı davranıp rüşvet aldığı iddiaları üzerine vezirlikten ve beylerbeylikten azledilir.

Bir süre sonra donanma komutanı olur. Kendisine Gelibolu sancağı verilip donanmanın ıslahıyla görevlendirilir. 1470'te Eğriboz'un fethinde yine Fatih Sultan Mehmet ile beraberdir. Bu zaferden sonra yine veziriazamlığa yükseltilir. 1473'te Akkoyunlular üzerine giderken Şebinkarahisar'ın alınmasını teklif etmiş, ancak bu teklifi kabul edilmemiştir. Otlukbeli savaşında da ikinci derecede bir göreve getirilir. Savaş sonrasında görevinden azledilir.

Bir müddet Hasköy'deki "has"ında inzivaya çekilen Mahmut Paşa, daha sonra Fatih'in huzura çıkarsa da yüz bulamaz. Şehzade Mustafa'nın ölümüne sevindiği, bir rivayette parmağı olduğu bahanesiyle Yedikule'ye hapsedilir. Menâkıbnâme'ye göre ise, Veziriazam sâbık Koca İbrahim Paşa'nın iftirasına uğrar.

¹¹¹² Şehabeddin Tekindağ, "Mahmut Paşa", TDVİA, C. 27, s. 376.

¹¹¹³ Mehmet Dursun Erdem, Mustafa Kuzubaş, a.g.m., s. 221.

879/1474 yılının Temmuz veya Ağustos ayında idam edilir. Eminönü'nde kendi adını taşıyan semtteki türbesinde medfundur.¹¹¹⁴

Mahmut Paşa'nın öldürülmesine, kimi yazarlara göre şehit edilmesine, belgelendirilmemiş bir suçlamayla karar verilir. Mahmut Paşa menâkıbnâmesinde, Fatih'in kararından vazgeçtiği, vazgeçme kararının zindana ulaşmasından biraz önce infazın gerçekleştiği, cenazeyi ziyarete gelen Fatih'in "Mahmut! Sana ki bu işi etdüm, ahret padişahı eyledüm. Tâ ki senün mertebelerine biz de varayıduk" diyerek çok ağladığı kaydedilmektedir. Mahmut Paşa hakkında menâkıbname yazılması ve halkın onu veli olarak görmesi, halk nazarındaki yerini göstermesi açısından önemlidir.¹¹¹⁵

Mahmut Paşa'nın birçok hayır eseri ve vakıfları bulunmaktadır. Özellikle İstanbul adıyla anılan semtte, Mahmut Paşa camii, türbe, hamam, mahkeme, mektep, medrese, imaret, kütüphane, çeşme, han ve tekke ile 265 dükkândan oluşan çarşı inşa ettirmiştir. Ankara'da yine mescit ve bedesten ile bir han, Bursa'da kervansaray ve mescit, Edirne'de cami, Hasköy'de hamam ve medrese, Sofya'da Cuma camisi, sebil, medrese ve han yaptırmıştır. Bunlara ayrı ayrı vakıflar tanzim ettirmiştir.¹¹¹⁶

Mahmut Paşa'nın idamı özellikle ilim ve sanat erbabı arasında büyük bir üzüntü ile karşılanmıştır. Bu durum onun sanatçıların hâmisî olma sıfatıyla ilgilidir. Halk tarafından çok sevilen velayetine hükmedilen "veli" sıfatıyla anılan Mahmut Paşa kaynaklara göre hiçbir Osmanlı vezirinde bulunmayan özelliklere sahipti. Anadolu'daki Kadiriyye şeyhlerinden Eşrefoğlu Rûmî'ye intisaplı idi.¹¹¹⁷ Menâkıb'a göre, Fâtih tarafından Yedikule Zindanı'na hapsedildiği zaman duasıyla padişahın gazabını hafifletmesi için adamlarından birini Eşrefoğlu'na gönderir. Eşrefoğlu'nun, Mahmut Paşa'ya 'şimden sonra ahret tedarikün göresün ve hem hiç gam çekmesün, bu hâl sana şehâdetdür' diye yazdığı nakledilmektedir.¹¹¹⁸ Süheyl Ünver, Mahmut

¹¹¹⁴ Bilal Yücel, Mahmut Paşa Adni Divanı, Ankara-2002, s. 20-22.

¹¹¹⁵ *Menâkıb-ı Mahmud Pâşâ-yı Veli, İÜ Ktp. 2425, Menâkıbnâmenin bir başka nüshası, Milli Kütüphane, A 2373 numarada "Menkıbe-i Sultan Murat" adıyla kayıtlı olup bu menkıbeyi dil açısından inceleyen bir çalışma yapılmıştır.* Bkz. M.D. Erdem, M. Kuzubaş, a.g.m, s. 217-229, *Franz Babinger, bu eserin tarihi bir kıymeti olmadığını söylemektedir.* Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, a.g.e., s. 27.

¹¹¹⁶ Şehabeddin Tekindağ, a.g.m., s. 377.

¹¹¹⁷ Şehabeddin Tekindağ, a.g.m., s. 377.

¹¹¹⁸ M.D. Erdem, M. Kuzubaş, a.g.m. s. 227.

Paşa'nın Zeyniyye tarikatın mensup olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte onun Kadiriyye'nin yanısıra Zeyniyye'ye de girmiş olabileceğini gösteren işaretlere de rastlanmaktadır.¹¹¹⁹

Fatih Sultan Mehmet'in Hurufiliğe duyduğu ilgiyi kesmek için Mahmut Paşa'nın, Edirne müftüsü ve müderrisi Fahreddin Acemi'nin yardımıyla Hurufileri ortadan kaldırması ve padişahın onlara karşı olan ilgisini önlemesi devlet yetkilileri, âlimler ve halk tarafından sevinç ve takdirle karşılanmış, dönemin şairleri tarafından da övülmüştür.

Mahmut Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in güvenini, sevgisini ve saygısını kazanmıştır. Kaynaklar onun gibi bir vezirin Osmanlı'ya bir daha gelmediğini söylemektedir. Ülkenin imarından tehcir işlerine kadar her konuda görev almış, orduda ve donanmada komutanlık yapmış, Padişahın divanında, edebi toplantılarında yerini almış bir şahsiyettir. Bundan dolayı Gelibolulu Âli, "ol tarihte Horasan Padişahının (Hüseyn-i Baykara) veziri Mir Ali Şîr Nevayî ve Hudavendigâr-ı Rûmun (Fatih Sultan Mehmet) vekil-i müşiri mezkûr Mahmut Paşa arasındaki eşsiz benzerlik devlet işlerinden ötedir." diyerek bu durumu yıldızların sürekli ve mutlu beraberliğine denk olarak görür. Âli, Mahmut Paşa'yı tefsir-i şerif mütalaası yapabilecek âlim ve fâzıl bir kişi olarak görmektedir. Onun cömertliğinin eserlerinden belli olduğunu, şiiirlerinin ise âb-ı hayat gibi olduğunu söylemektedir.¹¹²⁰ Sehî Bey ise onun için şöyle demektedir: "İlimleri sırasıyla görmüş, faziletli, kâmil, şiiir ve inşâda mâhir bir kimseydi. Şiiirlerinde hususi manalar çoktur. Hoş tabiatlı, kudret sahibi kişiydi. Şiiirleri güzel, gazelleri sanatlı, el değmemiş sözleri çok ve özel manalarına nihayet yoktur. Bunun elde ettiği itibar ve şöhrete, buna gösterilen ilgi ve değere bunda olan fikir ve anlayış, ileri görüşlülük, tedbir ve fetanete Osmanlılarda hiçbir vezir müyesser olmadı. Hüner sahibi ve hünerlileri koruyan bir vezirdi. Eserlerinden gücü bellidir."¹¹²¹

Mahmut Paşa, ilim adamlarını ve şairleri koruyan ve onları teşvik eden birisidir. Etrafında birçok ilim adamı ve şairle bir mahfil kuran Mahmut Paşa'ya bu

¹¹¹⁹ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, a.g.e., s. 161

¹¹²⁰ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 140.

¹¹²¹ Sehî Bey, a.g.e., s. 56.

ilim adamları tarafından çeşitli kitaplar yazılarak ithaf edilmiştir. (Bakınız: Edebi mahfiller)

Âşık Çelebi, Mahmut Paşa'nın Ali Şîr Nevâî ile mektuplaştığını söylemektedir.¹¹²²

Adnî'nin biri Türkçe ve biri Farsça olmak üzere iki divanı bilinmekte bunun yanında da Farsça inşaları bulunmaktadır.¹¹²³ Adni Divanını Bilal Yücel -şu anda bilinen- 4 ayrı nüshadan¹¹²⁴ tenkitli metin neşrini yapmış, dilbilgisi ve üslûp bakımından incelemiştir. Eserin sonunda divanda geçen kelimelerin sözlüğü ile divanın tıpkıbasımı bulunmaktadır.¹¹²⁵ Divanda "Kaside Der-Hakk-ı Fâtih Sultan Muhammed Gâzi" başlıklı 35 beyitlik bir kaside ile toplam 642 beyitten oluşan 93 gazel bulunmaktadır.

Mahmut Paşa, ilgili kasidesinin medhiye bölümünde Fatih Sultan Mehmet'i şöyle övmektedir:

Âftâb-ı felek-i 'izz ü meh-i devlet ü câh
K'eyledi nûrıla rûşen bu zemîn ü zemeni

Hân Muhammed kim anun 'adli sehâbı nemile
Tâzedür sebzegeh-i şer'-i Resûl-i Medeni

Rezm-i Rüstem edicek alsa ele tîr ü kemân
Ugradur sehm-i kaza vü kadere Tehmeten'i

Düşmene ger dokına sengi kemân-mühresinün
Top-veş yıkar eger burcısâ dahı bedeni

Terbiyet ger edesin peşşeye kuvvet buluban
Götüre mûr-sıfat zûrıla sad Pilten'i

¹¹²² Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 1057.

¹¹²³ Bilal Yücel, a.g.e. s. 29.

¹¹²⁴ Bu nüshalar; Üniversite nüshası, Millet Kütüphanesi nüshası (2 adet), Erzurum nüshasıdır. Bkz: Bilal Yücel, a.g.e. s. 25-28.

¹¹²⁵ Bilal Yücel, a.g.e. 256 s.

Bîd-i huşke ger ere lutfi nesîmi yaşarup
Şecer-i nahl bigi bite hemân-dem pereni

Husrevâ çerh günâh etdi meger eşigüne
Ki gelür gerdenine subhdan atup kefeni

‘Adlün âvâzı zihi k’oldı revân tîr-sıfat
Dest-i kahrın bükeli ya bigi kadd-i fiteni

Düşmenün tıflını emzürdügi dem dâye-yi dehr
Zehr-i mâr olur anun sedy içinde lebeni

Hasmunun farkına ger gürzün ere tîr bigi
Baş u ayagı belürmeye tola kan deheni

Ger ‘adû gübre-sıfat pençe ura sen şîre
Ölmedin mûş bigi gür içi ola vatani

Etdügi hükmile Hak seni Süleyman-hâtem
Bu ki râm ola senün emrüne dehr ehrimeni

Adni; Türkçenin, Eski Anadolu Türkçesi ile (13, 14 ve 15. asır Türkçesi) Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde eser vermiştir. Fetihden önceki Eski Anadolu Türkçesi döneminde Türkçe unsurlar daha zengin iken İstanbul’un fethi ile Türkçe bir imparatorluk dili haline gelmeye başladı. Bu dönemde sanatlı üslubun benimsenmesi ve yaygınlaşmasıyla ortak medeniyet içerisinde bulunduğumuz başta Arapça ve Farsçadan yoğun bir şekilde kelime alış verişi olmuştur. Bu durum özellikle yazı dilinde kendini bariz bir şekilde göstermiştir. İşte Adnî divanı, bu geçiş sürecini yansıtan en önemli eserlerdendir.

8.5. AKŞEMSEDDİN (ö. 863/1459)

Mutasavvıf bir şahsiyet olmasının yanında şairlik yönü de bulunan Akşemseddin, Türk Edebiyatında tasavvufi şiirleri ile de dikkat çeken bir şeyh şairdir.

Akşemseddin'in Türkçe yazdığı 38 adet şiir (301 beyit) ile ona nisbet edilen ve yaklaşık kırk beş beyitlik Türkçe manzum bir risale olan Nasihatnâme-i Akşemseddin bulunmaktadır.

Ankara Milli Kütüphane'deki bir mecmuanın içinde bulunan Akşemseddin'in şiirleri, Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır.¹¹²⁶ Bu makaleye göre Akşemseddin'in 38 tane şiiri bulunmaktadır. Şiirde, Şems, Şemsî, Şemseddin gibi mahlaslar kullanan Akşemseddin'in şiirlerinin tamamı aruz vezniyle yazılmıştır. Simetrik vezinlerle yazılan ve musammat gazel yazma eğiliminde olan Akşemseddin'in şiirlerinin bir kısmı hece vezniyle yazılmış zannedilmektedir ki bu doğru değildir.¹¹²⁷ Akşemseddin'in şiirlerinde hem söyleyiş, hem de kafiye yönünden çok tekrara düştüğü görülür. Bu durum, aynı konuların farklı açılardan tekrar işlenmesi olarak değerlendirilmelidir.

Kemal Eraslan, Akşemseddin'in şiirlerinde, vahdet, fakr, fenafillah, ilahî aşk, nefis, dünyanın fâniliği, aklın hakikatı anlamada yetersizliği, ilahi hakikate erişmenin güçlüğü, bâtın ve zâhir hâli, tasavvufun çeşitli temalarını son derece veciz ve ustalıkla ifade ettiğini, bazı şiirlerinin ise eda ve ifade bakımından Yunus Emre'nin ilahilerini andırdığını söylemektedir.¹¹²⁸ Cemal Kurnaz, Akşemseddin'in en güzel şiirlerinin vahdet neşvesini terennüm ettiği şiirleri olduğunu, Yunusla aynı şeyleri söylediğini, şiirlerinde klasik edebiyatın mecazlarına rastlandığını, şiiri tasavvuf düşüncesinin yayılmasında bir vasıta olarak kullandığını, şiirlerinde görülen vezin ve ifade aksaklıkları ile kafiye sıkıntısının büyük ölçüde devrinin bir icabı olduğunu

¹¹²⁶ Kemal Eraslan, "Akşemseddin'in dinî-tasavvufi şiirleri", TDAY-Belleten 1984, Ankara-1987, s. 11-85.

¹¹²⁷ Cemal Kurnaz, "Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin'in Yeri, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri", Ankara-1990, s. 63.

¹¹²⁸ Kemal Eraslan, "Akşemseddin'in Şiirleri", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara-1990, s. 96-97

belirtmektedir.¹¹²⁹ Akşemseddin'in şiirleri tasavvufi Türk şiirinin en verimli örneklerinden olup kendisi de hikmet geleneğini Seyyid Nesimi, Yunus Emre gibi 15. yüzyılda yaşatan önemli bir şeyh şair olarak Türk Edebiyatındaki yerini almıştır.

ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

I

Bu ışık ben bilmezidüm bu bir aceb sevdâyımış
Bir zerresi ay u güneş bir katresi deryâyımış

Bahşışde kemter bahşışı bu akl u fehm ü cân u ten
Himmetde ednâ menzili ol çerh-ü heftüm-tâyımış

Bu ışığımız varlık kamû eyü yavuz uçmak tamû
Girü kalanı ey amû dek bir kuru gavgâyımış

Geh yıl gibi dönerimiş gâh od olup yanarımış
Gâh toz olup tozarımış gâh yağmur u gâh kayırımış

Tan mı eger Belkıs'e taht ile Süleyman gönlini
Kem nökeri İskender ü kemter kulu Dârâ'yımış

Bu ışak ders idememiş Ebû Hanife, Şâfi'î
Hikmetleri şâgirdi hem bû Alî Sînâ'yımış

Ey Şemseddin gel Hüdhüd'e uy kim bulasın ışık sen
Kim lâ-mekân Kâf'ında ol bir bî-nişân Ankâ'yımış¹¹³⁰

II

Bir aceb deryaya gark oldum anun pâyânı yok
Mübtelâ kim olmuşam bu derdimün dermânı yok

Derdimün dermânı derddür ben anun müştakıyam

¹¹²⁹ Cemal Kurnaz, "Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin'in Yeri, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri", a.g.m., s. 63-71.

¹¹³⁰ Kemal Erarslan, "Akşemseddin'in Şiirleri", a.g.m. s. 97.

Derdi kim bulduyısa ol dimesün dermânı yok

Işkı meydanında şâhun ben ki ser-bâz olmuşam
Niderem ol cân u bâşı kim anun cânânı yok

Bin temennâ idici der-kû-yı ma'şuk az ola
Bencileyin içlerinde hor olup vîrânı yok

Işk şarabın nûş idüp oldum harâbâtı bugün
Âşık olan kişinün âlemde ad u sanı yok

Ma'şukun ışıkiyla ser-mest ü hayrân olmuşam
Niderem ol gönli kim ma'şukaya mihmânı yok

Zerk u salusi bu 'ışk yolunda sığmaz zâhidâ
Âşıkun maksudı ma'şuk küfri yok imânı yok

Kim ki ma'şuk yüzünü görmedi bunda şeksüzün
Ger söz oldur görmeyiser gözinün insânı yok

Şems nigârun vuslatı yolında üryân olıban
Vâsıl oldı ölmeye her kişinün irfânı yok¹¹³¹

III

Âşık oldum sana cân dan
Hacı Bayram pîrüm sultan
Gönül himmet umar senden
Hacı Bayram pîrüm sultan

Irak midür yollarunuz
Taze midür gülleriniz
Hûb söyler bülbülleriniz

¹¹³¹ Erman Artun, Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, İstanbul-2006, s. 239-240.

Hacı Bayram pîrüm sultan

Ana varan olur hacı
Başındadır nurdân tâcı
Molla Hünkâr'un sağdıcı
Hacı Bayram pîrüm sultan

Al yeşil sancağı kalkar
Türbesi mis gibi kokar
Altın şem'alarum yakar
Hacı Bayram pîrüm sultan

Al yeşil zeyn olmuş üsdi
Server Muhammed'ün nesli
Yaradan Allah'un dostı
Hacı Bayram pîrüm sultan

Sensün Allah'ın velîsi
İki cihânın dolusu
Evliyâların ulusu
Hacı Bayram pîrüm sultan

Akşemseddin dir varılır
Azîm tevhidler sürülür
Yılda bir çağı bulunur
Hacı Bayram pîrüm sultan¹¹³²

8.6. ABÂPÛŞ (ö. 890/1485)

Mevlevî şeyhi olan Abâpûş'un babası, Germiyan şehzadelerinden Hızır Paşa'dır. Balı Mehmet Çelebi veya Balı Sultan olarak da bilinir. Dedesi Süleyman Şah, Sultan Veled'in kızı Mutahhara Sultan'la evli olduğundan soyu Mevlânâ

¹¹³² Emir Hüseyin Enîsî, a.g.e., s. 32.

Celâleddîn-i Rûmî'ye kadar ulaşır. Kaynakları tetkik eden Nail Tuman, Abâpûş-i Velî'nin 770/1368 tarihinde doğduğunu yazmaktadır.¹¹³³ Abâpûş-i Velî'nin vefatıyla ilgili olarak Esrar Dede “sekiz yüz toksan hududında sinn-i mübârekeleri yüz yigirmide olarak...” ifadesini kullandığına göre 890/1485'te 120 yaşlarında Afyonkarahisar'da vefat etmiştir. Kabri, Afyonkarahisar Mevlevî Dergâhı'ndadır.

Mevlevî dervişlerinden olan babası kendisine saltanat elbisesi yerine tarikat abası giydirdiği için “Abâpûş-i Velî” lakabıyla anıldı. Hayatının büyük bir kısmını Afyonkarahisar dağında yaptırdığı zaviyede geçirdi. Şehre çok az inen Abâpûş-i Velî, dergahında yaptığı sohbetlerle dervişlerinin manevî hayatına ışık tuttu.

Abâpûş-i Velî'nin Mevlevîlik tarihi açısından esas önemi; Dîvâne Mehmet Çelebi'nin babası olması ve oğlunu sağlığında postnişin tayin etmesidir. Böylece Afyonkarahisar dergâhı, Konya'dan sonra Mevlevîliğin ikinci önemli merkezi olmuştur. Dîvâne Mehmet Çelebi'ye “ikinci pîr”, hatta Mevlânâ'nın yeniden zuhuru olarak bakılmıştır.¹¹³⁴

Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye'de Abâpûş-i Velî'nin şiirlerinden örnekler verir. Bu örneklerin hepsi Farsçadır.¹¹³⁵ Mevlevî geleneği içerisinde Abâpûş-i Velî'nin Farsça şiirler yazdığını söyleyebiliriz. Divanının olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Der dil-i mâ Hak demed evvel hayâl-i arzû

Pes dehed kâmeş be fazl-ı bî-kusûr âb-rû

Der hakîkat hâhiş u ez û bâşed hemân

Leyse fi mir'âtine'l-meclûvveti illâ vechû

(Kalbimizde Hak önce arzu hayalini yeşertir. Sonra faziletle arzuya ulaştırıp yüz suyu verir. Gerçek de istek de bağış da hep ondandır. Bizim parlak aynamızda ancak onun yüzü vardır.)

¹¹³³ Nail Tuman, a.g.e., C. 2, s. 631.

¹¹³⁴ Mustafa Uzun, “Abâpûş-i Velî”, TDVİA, C. 1, s. 10.

¹¹³⁵ Esrar Dede, a.g.e., s. 328.

8.7. ABDURRAHİM-İ KARAHİSARÎ (ö. 888/1483'ten sonra)

Mısırîoğlu diye tanınan şairin hayatı hakkında bilgi çok azdır. Doğum yeri Afyonkarahisar'dır. Kendi doğum yerini şu beyitte ifade etmiştir.

Gerçi oldı mevlidüm Karahisâr
Yüzüm ak it kılma beni şerm-sâr

Doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Alâeddin-i Mısırî ve kardeşlerinin kurdukları vakıflardan anlaşıldığına göre, Mısır'dan gelip Afyon'a yerleşen zengin bir aileye mensuptur.

Gençliğinde 1436 yıllarında Beypazarı'nda Akşemseddin'e intisap ederek yanında yetişmiş ve baş halifesi olmuştur. Bu yıllar esnasında şeyhiyle bazı yerleri gezmiştir. Mecdî, bu gezi hakkında bilgi verir ve Edirne'de Akşemseddin'in, Halil Paşa'nın hastalığa yakalanan ve saray doktorlarının çaresiz kaldıkları Süleyman Çelebi adındaki oğlunu, "sersâm" illetinden nasıl kurtardığını Abdürrahim-i Karahisari'den naklen anlatır. İstanbul'un fethi sırasında Akşemseddin'in yanında bulunan Karahisari, fetihten sonra şeyhi Akşemseddin ile beraber İstanbul'dan ayrılmış, 40 yaşlarındayken memleketi olan Afyon'a dönmüştür. 1457'de İznik'te, 1458'de Göynükte olduğu bilinmektedir. 888/1483'te bir vakfiye tanzim ederek bütün servetini ve kitaplarını Afyon'da yaptırdığı bir mescide bağışlamıştır.

Karahisari'nin ölüm tarihi de hayatının büyük bir kısmı gibi karanlık kalmış noktalardandır. 1494 yılında Karahisar'ı ziyaret eden Muğlalı Şahidi (ö. 957/1550)'nin şairin bu tarihte hayatta olmadığını bildirmesi, onun vakfiyesinin düzenlediği tarihle bu yıllar arasında öldüğünü göstermektedir. Mezarı, Kasımpaşa Câmii yanındaki türbededir.¹¹³⁶ Ölümü 888/1483'ten sonradır.

Şairin biri Arapça ve üçü de Türkçe olmak üzere dört eseri vardır:

1. Terceme-i Kaside-i Bürde: Tıpkıbasımı yayımlanmıştır.

¹¹³⁶ Bu bilgiler şu kaynaklardan alınmıştır: Cemal Kurnaz, Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı, Ankara-2011, s. 139-140, İsmail E. Erünsal, "Abdürrahim Karahisari", a.g.m., s. 291-292, Bahaaddin Kahrman, "Le'âlî ve Abdürrahim Karahisari'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.4, Konya-1997, s. 60-61.

2. Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr: Selve adlı tasavvufî bir eserin ilavelerle Türkçeye tercümesidir. 1453'te İznik'te Şeyhi Akşemseddin'in emri üzerine yazmıştır. İki kısım ve bir hatimeden ibaret olup her kısmı da on baba ayırmıştır.¹¹³⁷

3. Vahdetnâme: En önemli eseridir. 4250 beyit olan eser, tasavvufî konuları basit hikayelerle açıklayan bir mesnevidir. Şeyhi Akşemseddin'in işaretiyle 865/1460'ta Vahdetnâme'yi yazar. Vezirazam Mahmut Paşa'ya ithaf etmiştir. Mesnevi, aruzun remel bahriyle fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Vahdet-i vücud telakkisini işleyen hikayeler yer almakta, bunlar arasında özellikle Lokman ve Hallac-ı Mansur'un asılması hikayesi dikkati çekmektedir. Vahdetnâme'de Âşık Paşa'nın, sûfî İran şairlerinin etkileri görülmektedir. Eserin yurt için de on altı, yurt dışında beş olmak üzere yirmi bir yazma nüshası tesbit edilmiştir.¹¹³⁸

Dinle Zât-ı pâki cân-ı pâkden
Ki Âdem'i peydâ kılupdur hâkden

Hamd ider ol Zât'a cân-ı pâk olan
Ki hilâfet buldı andan hâk olan

Ol hîred bahşun ki 'âlem hâkidür
Cü'ü kül bürhân-ı Zât-ı pâkidür

Ol Hudâvendün ki varlık Zâtıdur
Her dü 'âlem mushafu âyâtıdur

...

Hak'dan ol kimse 'atâ vü fazl umar
Ki anda olmaya taassubdan damar

Olsa gönlünde taassub ya garaz
Ana Hak virmişdürür renc ü maraz

¹¹³⁷ İsmail E. Erünsal, "Abdürrahim Karahisarî", a.g.m., s. 292.

¹¹³⁸ Ayşe Gülay Keskin, a.g.t., 499 s. İÜ Ktp. TY. No: 397, 808, 6375, 1359, 9564.

4. Risâle fî Eşrâti's-sâat: Kıyamet alametlerinden bahseden Arapça bir eserdir. 862/1457 yılında İznik'te yazılmıştır.¹¹³⁹

8.8. ÂFİTÂBÎ

Âfitâbî'nin doğum yerini Sehî Bey Tosya¹¹⁴⁰, Âşık Çelebi, Kınalızade, Riyâzî ve Şemseddin Sami Merzifon¹¹⁴¹, Latifî¹¹⁴² ise Amasya olarak verirler. Şemseddin Sami, Afîtâbî'yi Ebu'l-Feth Sultan Mehmed-i Sâni Hazretlerinin devr-i saltanatları şuarasından olduğunu özellikle belirtir. Afîtâbî, tahsilini tamamladıktan sonra Şehzâde Bayezid'in dikkatini çekmiş ve onun muhitine girmiştir. Fakat onun Şehzâde Bayezid'e yakınlığını çekemeyenler saraydan uzaklaştırılmasına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine Afîtâbî, Şehzade Bayezid'e musanna' bir kaside takdim ederek Şehzâde Bayezid'in tekrar yakınlarından olmuştur. Şehzade Bayezid'in padişahlığında ise Şehzâde Ahmet'in de hizmetinde bulunan Afîtâbî, tasavvufa yönelip ömrünü vaaz ve nasihatla geçirmiştir.¹¹⁴³ Vaaz esnasında kimi zaman cezbe halinde bulunur idi. Ölüm tarihi ise bilinmemektedir.

Çerag adlı bir mahbûba tutulmuş ve onun aşkıyla şiirler yazmıştır. Âşık Çelebi, Çerag'a ahir ömründe yetiştiğini, Çerag'ın İstanbul'da kitap sahhaflığı yaptığını, Âfitâbî'nin kendisi için yazdığı gazelleri okuyarak gezdiğini ve onu vafettiğini kaydeder.¹¹⁴⁴

Ka'be-i kûyuna yol vir ana ki yol varamaz
Yitür anun dilegin kim yüz urup yalvaramaz

Çekdi çâk eyledi ten cübbesini 'ışk henüz
Dostun dest-i gamından yakasın kurtaramaz

Tokunam dir dil-i 'uşşâka perîşâne meger

¹¹³⁹ İsmail E. Erünsal, "Abdürrahim Karahisarî", a.g.m., s. 292, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5347, 117b-123a.

¹¹⁴⁰ Sehî Bey, a.g.e. s. 157.

¹¹⁴¹ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 1, s. 348, Kınalızade Hasan Çelebi, a.g.e., metin a, s. 136, Şemseddin Sami, a.g.e., s. 234.

¹¹⁴² Latifî, a.g.e., s. 177.

¹¹⁴³ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 174, Latifî, a.g.e., s. 178.

¹¹⁴⁴ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 349.

Ol perîşâne ile zülfün anunçün taramaz

Kılca fehm eyleyemez mûy-miyânun arasın
Şol ki dikkat idicek bir kılı iki yaramaz

Cevr okın atar iken yâr kemânveş bile mi
Sıyabilürn ne içün kolları ile saramaz

Var mı bir gün ki güneş akşama dek şehre düşüp
Kû-be-kû der-be-der ol mâh-likâyı aramaz

Âftâbî toga devlet güneşi bir gün ola
Hak Te‘âlâ kulını kahr ile dâim karamaz

...

Müjen tîrine cân itmek hedef devlet nişânudur
Velî bencileyin hâkinün ol devlet ne şânıdır

Yiter düşdüm irah ok gibi kurban olduğum rahm it
Ham-ı ebrûlarından ki yed-i kudret kemânıdır

Zemânında bu şâhun çek tasarrufdan elin ey çerh
Yıkar bir bir senün gönlün yigitlik ‘unfuvânıdır

Afitâbî'nin şiirleri tatlı olup devrinde beğenilmiştir. Mürettep bir divanı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹¹⁴⁵

8.9. AHMET PAŞA (ö. 902/1496)

II. Murat devri kazaskerlerinden Veliyyüddin bin İlyas'ın oğludur. Taşköprülüzâde onun Hüseyinî, yani seyyid olduğunu kaydeder.¹¹⁴⁶ Kaynaklar onun doğduğu yer ve tarih ile ilgili farklı bilgiler vermektedirler. Doğduğu tarih olarak 830/1426 tahmin edilmektedir. Doğduğu yer ile ilgili olarak da genel kanaat

¹¹⁴⁵ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 234, Latifi, a.g.e., s. 177.

¹¹⁴⁶ Taşköprülüzâde, a.g.e., s.181. *Ali Alparslan, bu seyyidliğin tarihi bir hakikatten ziyade, ananevi bir alışkanlık olduğunu söyler.* Ali Alparslan, a.g.e., s.1.

Edirne'dir. Fakat ömrünün çoğunu Bursa'da geçirdiği için Bursalı diye tanınmıştır.¹¹⁴⁷

İlk tahsilini Edirne'de tamamlamıştır. Ancak kimlerde ve hangi medreselerde okuduğu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak divanında Arapça ve Farsça şiirlerinin olması onun iyi bir eğitimden geçtiğini göstermektedir. İlk görevi Bursa Muradiye medresesi müderrisliğidir. Daha sonra da Molla Hüsrev'in yerine Edirne kadısı oldu. (855/1451) Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçmesinden sonra kısa sürede yükselerek önce kazasker daha sonra da padişaha musahib ve hoca oldu. Bunda şiirlerinde padişahı methederek ondan gördüğü ilginin payı olduğu kadar bilhassa bir devlet adamı sıfatıyla gösterdiği başarıların da rolü vardır. Böylece payelerin en yükseğine ulaşarak vezirlik rütbesini elde etti.¹¹⁴⁸

Sehî Bey, tezkiresinde Ahmet Paşa'nın fikirde ve ferasette kılı kırk yararcasına dikkatli olduğu için orduda "Sipahi Müftüsü" diye anıldığını söyler.¹¹⁴⁹ Ahmet Paşa, İstanbul kuşatmasında padişahın daima yanında bulunmuştur. Kuşatmanın son günlerinde Fatih Sultan Mehmet, Ahmet Paşa'yı Akbıyık Sultan ve Akşemseddin'e gönderir. "Bu esnâda Pâdişah Hazretleri kendünün kibirlü (büyük) vüzerâsından Veliyyü'd-din oğlu Ahmet Paşa merhumı ol iki azîz-i mısır-ı velâyete istimdâd için irsâl idüp mezkûrlardan duâ istid'â eyledi."¹¹⁵⁰

İstanbul'un fethinden sonra padişahın yanında büyük bir mevkii ve nüfuz sahibi olur. Ahmet Paşa, Fatih'e devrinin birçok şairini tanıtmış, hatta onlara muayyen bir tahsisat bağlanmasını temin etmişti.¹¹⁵¹ Bu dönemde Ahmet Paşa, Fatih'e muhtelif kasideler yazarak onu methetmektedir. Birgün Fatih Sultan Mehmet'in huzurunda İranlı şair Hâfız-ı Şîrâzî'yi çok överler. Divanından fal baktıklarında karşılıklarına: "Toprağa kimya gözüyle bakanlar, acaba bize göz ucuyla bakarlar mı?" matları çıkar. Fatih Sultan Mehmet bunu çok beğenir. Bunun üzerine Ahmet Paşa "Toprağa göz ucuyla bakanlar, senin bastığın yerin değerli toprağını sürme yaparlar." mısraıyla cevap verir. Bu tazmin Fatih tarafından çok beğenilir ve

¹¹⁴⁷ Bakınız: Bilal Kemikli, a.g.e., s. 15–18, Ali Alparlan, a.g.e. s. 1-2.

¹¹⁴⁸ Günay Kut, "Ahmet Paşa", a.g.m., s. 111.

¹¹⁴⁹ Sehî Bey, a.g.e., s. 54.

¹¹⁵⁰ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 242–243.

¹¹⁵¹ Ali Alparlan, a.g.e., s. 2.

şairin ağzını mücevherle doldurur.¹¹⁵² Ahmet Paşa'nın devrinin Mehmet Paşa, Davut Paşa, Nişancı Paşa, Mesih Paşa gibi devlet adamlarıyla, bilginleri ve şeyhleriyle sıkı münasebetlerde bulunması onun bir cemiyet adamı olduğunu göstermektedir.

Ancak Fatih'in Ahmet Paşa'ya olan kuvvetli teveccühü ve onu yanından ayırmaması birçok kişinin kıskançlığına sebep olur. Ahmet Paşa –ayrıntıları bugün bile meçhul olan- bir olaydan dolayı Padişahın gözünden düşer ve hapsedilir. Rivayete göre, sarayda padişahın genç hizmetkârlarından birine Ahmet Paşa laf atar. Bunu duyan Fatih, olayın doğru olup olmadığını araştırmak için hizmetkârın saçlarını külâhının içine gizleyerek vazife görmesini emreder. Onu böyle gören Ahmet Paşa:

Zülfin gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz

Zünnârını kesmiş veli dahı müselman olmamış

beytini söyleyince bunu duyan Fatih gazaba gelerek kendini vazifeden azleder ve hapsedtirir. Âşık Çelebi, “mansıb-ı vezâretde iken birkaç ehl-i fesâd-ı hussâd”ın töhmet isnad ettiklerini, Fatih'in Ahmet Paşa'yı önce katlettirmek istediğini, daha sonra bundan vazgeçip kapıcılar odasına hapsedtirdiğini anlatır.¹¹⁵³ Ahmet Paşa burada kerem redifli kasidesini yazıp padişaha gönderir.

Ey muhît-i keremün katresi ummân-ı kerem

Bâğ-ı cûd ebr-i kefünden tolu bârân-ı kerem

...

Kul hata kılsa n'ola afv-ı şehensâhî kanı

Tutalum iki elim kanda imiş kânı kerem

Ne kerem ola ki maglûb edine anı günâh

Ne günâh ola ki maglûb edemez anı kerem

Su batırmaz bitirir kendi murabbâlarını

Beni niçin batıra gussaya ummân-ı kerem

Kasideyi Sultan Mehmet Han hazretleri görünce ister istemez suçunu bağışlayıp esirgeme yoluna gitti. “Bu tatlı anlatım ve bu fasih dil mademki Ahmet'te vardır, ona sultanlardan zeval yoktur.” demişlerdir.¹¹⁵⁴ Otuzbeş beyitlik bu kaside ile padişahın

¹¹⁵² Latifî, a.g.e., s. 159.

¹¹⁵³ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 287.

¹¹⁵⁴ Latifî, a.g.e., s. 158.

afv edilmesini talep eder. Bunun üzerine ölümden kurtulduğu tahmin edilen Ahmet Paşa, günlük otuz akçe vazife ile Bursa'ya tayin edilir. Orada Orhan, Muradiye ve Emir Sultan vakıflarının işlerini yürütmekle görevlendirildi.¹¹⁵⁵

Ebu Bekir Şahin, Ahmet Paşa'nın tarih düşürmedeki becerisine dikkat çektikten sonra, "kerem" kasidesinin son beyti olan

Ömr-i hasmun ire târîh gibi pâyâna

Nâmunı nâme-i ikbâl ide unvân-ı kerem

beytinin tamiyeli bir tarih beyti olduğunu ve 873/1468–69 rakamını verdiğini, bu yılın da büyük bir ihtimalle Ahmet Paşa'nın affedilip Bursa'ya sürüldüğü yıl olduğunu söylemektedirler.¹¹⁵⁶ Bu tarih bize, saraydaki tatsız olayın muhtemelen bu yıllarda gerçekleştiğini de vermektedir.

Ali Nihat Tarlan, kerem redifli kasidenin layıkıyla tetkik edilmediğini, bu kasidenin mahiyetini bilmediğimiz bir sebeple ancak teveccüh ve alakayı kaybeden bir insanın onu tekrar kazanmak için yazdığı bir kaside olduğunu, ölüm korkusu içinde yazılmış bir kasidenin tamamıyla ayrı bir mahiyet arz ettiğini, gerek Fatih ve Ahmet Paşa'nın şahsiyetleri, gerek kerem kasidesinin ruh ve üslubunun böyle bir hadisenin vukuuna ihtimal vermediğini belirtmektedir.¹¹⁵⁷ Bilal Çakıcı ise, şiirle ilgili bazı tespitlerde bulunduktan sonra Ahmet Paşa'nın diğer kerem redifli kasidesinin de Fatih'ten af dilemek için yazıldığını, bu iki kasidenin şairin "kerem" redifiyle yazmak istediği tek bir kasidenin ön çalışması olarak değerlendirilebileceğini söylemektedir.¹¹⁵⁸ Latifi'nin tezkiresinde konunun işleniş şekli de –kanaatimizce- bu tespiti destekler mahiyettedir.

Ahmet Paşa, Bursa'da Orhan ve Muradiye medreseleri mütevelliliğine tayin edilmiş, günlük 30 akçe maaş bağlanmıştı. Ancak halinden memnun değildir. "Ayrıldım" redifli gazelinde İstanbul'a olan özlemine ve oradaki meclisleri anlatır.

Bî-dilim dil-sitândan ayrıldım

Âh k'ârâm-ı cândan ayrıldım

¹¹⁵⁵ Ali Alparslan, a.g.e. s.4.

¹¹⁵⁶ Ebu Bekir S. Şahin, "Kaside Vadisinde Ahmet Paşa ve Nef'i", Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa–2010, s. 147–148.

¹¹⁵⁷ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. X.

¹¹⁵⁸ Bilal Çakıcı, "Bir Sürgünün Hikâyesi: Kerem Kasidesi Üzerine Bazı Düşünceler", Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa–2010, s. 192–193.

İşigi hasretinde hâk olsam
 Yeridir k'âsumandan ayrıldum
 ...
 N'ola micmer gibi yanarsa içim
 Bezm-i Şâh-ı cihândan ayrıldum
 ...
 Bende Ahmed gibi garîbim kim
 Cândan u hân u mândan ayrıldum.¹¹⁵⁹

Şair, Bursa'daki görevlerinden memnun değildir. Bir gezinti maksadıyla Bursa'ya gelen Fatih Sultan Mehmet'e fırsatını bulup sunduğu bir şiirde buradaki vazifelerinden af edilmesini ister.

Cihâna lutf idersün her cihetten
 Halâs it ben kulunı tevliyetten

Bunun üzerine Sultanönü (Eskişehir) sancağına tayin edilir. Daha sonra Tire ve Ankara sancak beyliğine getirilir. Bu vazifelerin hiçbirinden memnun kalmayan Ahmet Paşa, Padişaha yolladığı bir şiirinde Ankara'dan ayrılma talebinde bulunur.

Müzevvirün kelimâtın benimçün itme kabûl
 Eğer bu bendeni âzâd idersen Ankara'dan¹¹⁶⁰

Ahmet Paşa, Sultan Bayezid, padişah olduktan sonra tekrar Bursa'ya sancak beyi olarak gelebilmiştir. Sultan II. Bayezid'e de kasideler sunan şair, eski itibarını ve onun himayesini kazanır.

902/1497'de vefat eden Ahmet Paşa, Muradiye medresesi yakınında yaptırdığı caminin yanına gömüldü. Daha sonra buraya bir türbe inşa edildi. Türbenin kapısının üzerine Arapça bir tarih kitabesi yazılmıştır:

Hâzihî mişkâtu envârun li men	Addehu'r-rahmâni min memdûhihî
Ferru min ednâsi tilke'd-dâri iz	Kâne müştâkan ilâ subbûhihî
Kâle rûhu'l-kudsi fi târihihî	"İnne fi'l-cennâti me'vâ rûhihî"

"Bu Allah'ın övdüklerinden saydığı birine ait ışıklar saçan bir kandildir. O, Rabbini arzuladığı için bu dünyanın çirkinliklerinden kaçtı. Ruhu'l-Kuds, vefât tarihi

¹¹⁵⁹ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. 312. (Gazel: 198)

¹¹⁶⁰ Ali Alparslan, a.g.e. s .6.

hakkında dedi ki: Ruhunun barınağı cennetlerdedir.”¹¹⁶¹ “Geçti meded şâir-i Rûm” (902/1497) mısraı da onun ölüm tarihini vermektedir. Hasîb, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osman* adlı manzum tezkiresinde bu tarihi açıkça verir.¹¹⁶²

Tokuz yüz ikide ‘azm eyledükde dâr-ı ‘ukbâya
Felâtun-zâde oldı fevtinün târîh-gûyânı

Ahmet Paşa'nın divanında, Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden, Şeyh Taceddin'e (ö. 872/1467) Şeyh Vefa'ya (ö. 896/1491) medhiyelerinin olması onun Zeyniyye tarikatına mensup olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle Şeyh Vefa ile ilgili medhiyesinde;

Devâsın derdüme zahmuma merhem
Buyursan nola derdümün devâsın

Murâdum şem'in uyar kim gam-ı dil
Mükedder kıldı bu bezmün safâsın

Yâ irgür ben mürîdüni murâda
Yâ gönlümden çıkar dünyâ hevâsın¹¹⁶³

beyitleri onun Şeyh Vefâ'ya intisaplı olduğunun delilidir. “Ahmet Paşa'da tasavvuf bilgi ve temayül çerçevesinde kalmaktadır. Devrinin üç büyük mutasavvıfına yazmış olduğu medhiyeler, onun bu temayülü ve sempatisini açıkça belirtir. Fakat şair şeriata bağlıdır. Onda tasavvufun temel prensibi olan dünyadan alakasını kesmek, heva vü hevesi terketmek gibi keyfiyetlere söz olarak birkaç yerde fakat samimi olarak hiçbir yerde rastlayamayız. Şair zaafını bildiğinden bunu bir himmet olarak ister. Yani onda tasavvuf bir iç yaşayış, bir samimi ve derin tahassüs halinde değildir.”¹¹⁶⁴

Ahmet Paşa'nın ailesi hakkında bilgimiz azdır. Kaynakların çoğu onun hiç evlenmediğini kaydeder. Âşık Çelebi, Fatih Sultan Mehmet'in şairi Tûtî adında bir

¹¹⁶¹ Doğan Yavaş, a.g.m., s. 37.

¹¹⁶² Hasîb, a.g.e., s. 92.

¹¹⁶³ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, a.g.e., s. 28.

¹¹⁶⁴ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara-2001, s. 66.

cariye ile evlendirdiğini, bu evlilikten bir kızı olduğunu ve bu kızın da 7–8 yaşlarında öldüğünü yazmaktadır.¹¹⁶⁵

Ahmet Paşa'dan bahseden kaynaklar onun XV. yüzyıl Türk şiirini hakkında temsil eden üç şairden biri olduğunu belirtirler. Ahmet Paşa Türk şiirinin klasikleşmeye doğru geçiş dönemi şairleri arasında sayılıp Divan şiirinin klasik tarzda biçimlenmesinin en büyük öncüsü olarak kabul edilmektedir. “Anadolu’da kaside nazım şeklinin klasik formunu kazanması, onun kerem, güneş ve benefşe kasideleriyle gerçekleşmiştir.¹¹⁶⁶ Halil İncalcık da, Ahmet Paşa'nın “kudemannın üslubuna son vermiş, saraya özgü zarif ve fasih üslubu yaratmış” olduğunu söylemektedir.¹¹⁶⁷

Ahmet Paşa'dan bahseden tezkireler, onun fasih ve beliğ bir şair olduğunu, şiirindeki akıcılık ve güzelliğin başka bir şairde bulunmadığını, Anadolu’da şairlerin en üstünü olduğunu bundan dolayı emir-i nâzım (şiir emiri, şairler sultanı) diye tanıdığını, şiire yenilik getirdiğini, şiirde kullandığı sözlerin bilgince ve üslubunun büyük kimselere yakışır tarzda olduğunu, inceliklerle dolu beyitlerinin söz ve mana bakımından gayet metin söylendiği¹¹⁶⁸ değerlendirmesinde bulunurlar.

Latifi tezkiresinde, Ahmet Paşa'nın Farsçadaki divan ve kitapları bütünüyle inceleyip araştırdığını, tüm Farsça manzumeleri değerlendirip yararlandığını, onların sanat ve estetiğinden bilgiler edinip faydalandığı için Fars ibareleri giydirilmiş mana güzeline Türkçe elbiseler giydirdiğini, eğer Ahmet Paşa'nın mütercim olarak itham edilmemiş olsaydı Osmanlı şairlerinin tartışmasız en önde geleni ve en önemlisi olacağını, divanında bulunan manaların çoğunun Farsça divanlardan seçilip alındığını¹¹⁶⁹ söylemektedir. Şakâik tercümesinde de “Lakin kasidelerinde terceme töhmet olunup şuarâ-yı acemin divanını tetebbu' eylemişdir deyû isnâd olunur,”¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 290.

¹¹⁶⁶ Muhsin Macit, “Şiir/Klasikleşmeye doğru geçiş dönemi şairleri”, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara–2006, C.2, s. 29–30.

¹¹⁶⁷ Halil İncalcık, “Klasik Edebiyat Menşei: İrani gelenek, saray işret meclisleri ve musahip şairler”, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara–2006, C.2, s. 269. Ahmet Paşa'nın kaside anlayışı ve Nef'i ile karşılaştırılması için bakınız: Ebu Bekir S. Şahin, a.g.m., s. 138–149.

¹¹⁶⁸ Tezkirelerin bu konudaki değerlendirmeleri için bakınız: Ali Alparslan, a.g.e. s. 8–9, Sadettin Eğri, “Tezkireler Işığında Ahmet Paşa”, Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa–2010, s. 43–52.

¹¹⁶⁹ Latifî, a.g.e., s. 155.

¹¹⁷⁰ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 219.

denmektedir. Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresinde ise; “Mîrî Efendiden rivâyet iderler idi ki Ahmet Paşa’nın evâil-i halde didigi eş’âr ve makâlde çün hâlet ü melâhat yoğ idi. Sonra Emir Ali Şîr Nevâî otuzüç tane gazel göndermişdi. Ahmet Paşa ona iktida etmekle uslûb-ı şî’ri hûb ve tarz-ı güftârı mergûb olmuşdu”¹¹⁷¹ diyerek Ahmet Paşa’nın Ali Şîr Nevâî’nin otuzüç parça gazelini gördükten sonra şiir üslubunun güzelleştiğini söylemektedir. Kınalızâde’nin eleştirisinin tutarlı bir yanı yoktur.¹¹⁷² Çünkü Ali Şîr Nevâî’nin 33 gazelini tanzir etmesi için¹¹⁷³ Ahmet Paşa’ya gönderen dönemin padişahı II. Bayezid’dir.¹¹⁷⁴ 1481’de tahta geçen Sultan II. Bayezid döneminden çok önce Fatih’in hocalığını yapan, çevresinde edebî bir muhit oluşturan, birçok şairi padişahla tanıştıran ve sonunda padişahın gözünden düşüp Bursa’ya sürgüne gönderilen, yazdığı kaside ve gazellerle Divan şiirinin klasikleşmesine önyak olan Ahmet Paşa’nın şiirde üslubu oturmuştu ve çevresinde büyük bir şair olarak anılmakta idi. Eğer böyle bir durum olmasa idi, II. Bayezid’in, Nevâî’nin gazellerini tanzir etmesi için Ahmet Paşa’ya göndermesinin bir anlamı olmazdı. Şiirlerinin Acem taklidi olduğu iddialarına gelince; Adnan Karaismailoğlu, bu ifadelerden kesin bir yargı oluşturulamayacağını, “geniş çerçeveden bakıldığında XV. yüzyılda Anadolu’daki şairlerin Ahmet Paşa gibi ortak geleneğe sahip Gazneli, Selçuklu, Timurlu sultan ve devlet adamlarını öven şairleri okumaları, ortak edebi zevki yansıtmalarının tabii görülmesi gerektiğini, Farsça şiirin Maverâünnehir, Horasan ve İran’da XVI. asra kadar taşıdığı mirasın Anadolu’dan farklı ve yabancı görülmesinin garip olduğunu, ayrıca günümüzdeki bilimsel çalışmalarda mimaride, sanatta, musikide, din ve devlet geleneğinde Horasan ve Türkistan’la kurulan irtibatın şiir açısından kurulmayıp sadece taklitten söz edilmesinin de ilginç” olduğunu söylemektedir.¹¹⁷⁵

Riyazî tezkiresinde Anadolu’da şiire güzellik ve parlaklığı ilk olarak onun verdiğini söyledikten sonra şu rivayeti nakleder: “Ali Şîr Nevâî, bir hususi toplantıda

¹¹⁷¹ Kınalızâde, İbrahim Kutluk, a.g.e., C. 1, s. 135.

¹¹⁷² *Kınalızâde’nin bu görüşü Tanzimat döneminde de taraftar bulmuştur.* Bunların genel bir eleştirisi için bakınız: Yusuf Çetindağ, “Ali Şîr Nevâî-Ahmet Paşa etkileşimi ve otuzüç gazel”, a.g.m., s. 112–113.

¹¹⁷³ Ali Şîr Nevai’nin Ahmet Paşa’ya gönderilen 33 gazelin genel bir değerlendirilmesi için bakınız: Yusuf Çetindağ, a.g.m., s. 111–120.

¹¹⁷⁴ *Ali Şîr Nevâî’nin divanını Anadolu’ya ilk getiren II. Bayezid dönemi şairlerinden Basîrî’dir.* Bkz: Latîfî, a.g.e., s. 189.

¹¹⁷⁵ Adnan Karaismailoğlu, a.g.m., s. 90.

Horasan şairlerinin diğer ülkelerdeki şairlerden daha üstün olduğunu söylemesi üzerine mecliste hazır bulunan İranlı şair Molla Câmî, Anadolu şairlerinin yaradılıştan kabiliyetli olduğunu bildirmiştir. O sırada derviş kıyafetli biri içeri girip bir köşeye oturmuş, kim olduğunu sormuşlar. Anadolu'dan geldiğini söylemiş. Anadolu şairlerinin yeni şiirleri var mıdır diye sordukları zaman derviş de Ahmet Paşa'nın

Çîn-i zülfün miske benzettüm hatâsın bilmedüm

K'ey perîşân söyledüm bu yüz karasın bilmedüm

matla'lı gazelini okuyunca Molla Câmî vecde gelip elinde olmayarak semâa başlamış, devamı sabit oldu, demiştir.¹¹⁷⁶ Böyle bir olayın tarihi gerçekliğinden öte, Molla Câmî'nin Osmanlı topraklarında artık güçlü şairlerin bulunduğunu söylemesi ve bu algılamanın o dönemin hafızasına yerleşmesi önemlidir. Fuat Köprülü ise o devrin en büyük ustası olarak Ahmet Paşa'yı kabul ettiğini belirterek, Sultan Cem şairleri ile Sultan Cem, hatta Nizâmî de dâhil olduğu halde bütün o devir Ahmet Paşa'nın arkasından yürüdüklerini, onu en büyük üstâd telakki edip onun kaside ve gazellerini taklide uğraştıklarını söylemektedir.¹¹⁷⁷

Ahmet Paşa, eski Türk edebiyatının gelişmesinde Şeyhi ile Necati Bey arasındaki çizgide bulunur. İnce üslubu, zengin hayali ve temiz dili sayesinde devrinde Türk şiirinde bir çığır açmıştır.

Sehî Bey tezkiresinde "Leyla vü Mecnun" mesnevisinin olduğunu söylüyorsa da¹¹⁷⁸ şu ana kadar bu eser bulunamamıştır. Başka kaynaklar da böyle bilgiden bahsetmemektedir. Ahmet Paşa'nın bilinen tek eseri divanıdır. Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa'nın divanını, 15 nüshayı esas alarak yayımlamıştır. Divanında Bismelenin fazileti hakkında 8 beyitlik bir mesnevi, Sultan Bayezid'e övgü ve dua ile sona eren mesnevi tarzında 120 beyitlik münacaat, Hazreti Peygamber'e 2 adet na't, 4 halifeye bir na't, Emir Sultan'a 5 bentlik bir terci-i bend, Şeyh Vefa'ya 3 (biri dervişlerine) medhiye, Şeyh Taceddin'e medhiye, Fatih Sultan Mehmet'e 12 medhiye, II. Bayezid'e 8 medhiye, Cem Sultan'a 2 medhiye, Şehzade Mustafa'nın ölümüne (ö. 1474) bir mersiye ve diğer kasideler, 353 gazel, Arapça 9 adet

¹¹⁷⁶ Ali Alparlan, a.g.e. s. 9.

¹¹⁷⁷ Fuat Köprülü, a.g.m., s. 390.

¹¹⁷⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 56.

manzume, 28 adet Farsça şiir, 27 adet tarih manzumesi 48 kıt'a, 48 müfret bulunmaktadır.¹¹⁷⁹

Ayrıca Ahmet Paşa'nın hadis ilmine ait "İğtinâm el-fursa li-kırâ'at el-hadîs bi Burûsa" Arapça yazılmış bir eseri bulunmaktadır.¹¹⁸⁰

Nazireciliği: Ahmet Paşa gençliğinde, Ali Şir Nevai, Niyazi, Melihi, Şeyhi ve Atâi'nin etkisinde kalmış olmakla birlikte kaside ve gazel sahasında çağdaşlarını geçmiştir. Avni mahlasıyla yazan Fatih Sultan Mehmet'in şiirlerindeki söyleyiş biçimlerinde redif ve kafiyelerinde Ahmet Paşa'nın etkisi görüldüğü gibi birçok şaire de model olmuştur. Kerem kasidesi Şeyhi'ye, Güneş kasidesi Atai'ye, gönül redifli murabbai Melihi'ye naziredir. Câmîü'n-Nezâir adlı nazire mecmuasından öğrenildiğine göre Cem, Mihri Hatun, Sâdî, Gubârî, Enverî, Nizâmî, Âhî, Necâtî, Visâlî, Kasım Paşa, Revânî, Muidî, İshak, Lamiî, Zâtî, Bâkî, Hayalî gibi şairler onun tesirinde kalmışlar ve nazire yazmışlardır. Ahmet Paşa, kendinden önceki şairlere söylediği nazirelerle edebiyatımızda bir nazirecilik çığırını açmıştır. O, çağdaşı veya kendinden önceki şairlerin şiirlerini daha güzel söylemek hevesiyle bu yolu seçmiş ve bunda başarılı eserler vermiştir.¹¹⁸¹

Tarih Düşürme Sanatı: Araştırmacılar, Ahmet Paşa'nın tarih düşürme sanatını ilk işleyenlerden biri olduğunu, ilk defa mısra şeklinde tarihler düşürdüğünü, mısra şeklinde tarih düşürmenin Ahmet Paşa devrinde oluşmaya başladığını belirtmektedirler.¹¹⁸² Ancak bu sahada müstakil bir çalışma yapan İsmail Yakıt, Fatih döneminden önce de mısra halinde tarihler olduğunun örneklerini vermektedir. Özellikle Hızır Bey'in (1407–1459) bu sahada bir çığır açtığını söylemektedir.¹¹⁸³ Ahmet Paşa'nın divanında ise 13'ü Arapça, 7'si Farsça, 5'i Türkçe, 2'si mülemma olmak üzere toplam 27 adet tarih şiiri bulunmaktadır.

¹¹⁷⁹ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., 480 s.

¹¹⁸⁰ Fatih Kataloğu, s.33, Kütüphane katalog bilgileri şöyledir: Ahmet Paşa, Veliyyeddin oğlu (ö. 902) İğtinâm el-fursa li-kırâ'at el-hadîs bi Burûsa (Arapça) 215x144 (167x106); 33 yaprak; 17 satır; nesih Fatih 756.

¹¹⁸¹ Ali Alparslan, a.g.e., s. 15.

¹¹⁸² Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul–1971, C.1, s. 467, Ali Alparslan, a.g.e. s. 16, Ebu Bekir S. Şahin, a.g.m. s. 147.

¹¹⁸³ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 135–144.

Lami‘îzâde Abdullah Çelebi, Letâifât adlı eserinde Ahmet Paşa ile ilgili 5 tane latifeye yer vermektedir.¹¹⁸⁴ Veliyyüddin oğlu Ahmet Paşa’ya: “Sultanım! Niçin diğer şairler gibi bir mahlas almadınız? Ve şerefli isminizi getirip belagatlı, üstün şiirlerinizin mahlaslarında Ahmet diye kullandınız?” diye sormuşlar. Buyurmuşlar: “Ahmet gibi şerefli bir ismi başka bir isimle değiştirmeyi akla uygun görmedim. O sebepten kendime bir mahlas bulmadım.” “Makul ve makbul buyurursunuz, her fikrin başında ve sonunda görürsünüz. Amma Gelibolulu Ahmet’in boş ve manasız şeyleri illerde meşhur olmuştur. O da mahlasında “Ahmet” der. Onunla şöhret bulmuştur. Sultanımın bazı gazellerini onun sanırlar. Ve cahiller onun kendinin geçinmesine inanırlar.” demişler. Ahmet Paşa merhum: “Gam değil. Şiirlerimden ne kadar dilerse alsın ve bizden yanı ona helal olsun. Sermayeden mi ziyan edeceğiz? Yalnız onun saçmalıklarını bize isnad edip manasız, boş şeylerini bizi dedi zannetmesinler, demiş.¹¹⁸⁵

Ahmet Paşa bibliyografyasını Yaşar Aydemir yayımlamıştır.¹¹⁸⁶

8.10. ALİ ÇELEBİ (ö. 900/1495’ten sonra)

Aslen Bursalı olan Ali Çelebi, Molla Fenari’nin oğludur. Acem diyarında ilim tahsil ettikten sonra Osmanlı’ya dönmüştür hikmet sahibi bir kimsedir. Anadolu ve Rumeli kazıaskerlikleri görevinde bulundu Fatih Sultan Mehmet’e musahip oldu.

Padişahla sohbetlerinde Acem ülkesinin bilginleri ve fazıllarının sözlerini nakleder, bazen Firdesî’den bazen Şehname’den bazen de müteber divanlardan parça parça beyitler okurdu. Acem edebiyatına hakkıyla vakıf olduğu için, Padişah’ın bu edebiyatı tanınmasına çok yardımı olmuştur. Padişahla konuşmaları da daima bu edebiyat üzerinde cereyan ederdi. Fatih Sultan Mehmet devrinde hiçbir kazaskere göstermediği yakınlığı Ali Çelebi’ye göstermiştir.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁴ Lami‘îzâde Abdullah Çelebi, Latifeler, Haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul–1994, 375 s.

¹¹⁸⁵ Lami‘îzâde Abdullah Çelebi, a.g.e. s. 309.

¹¹⁸⁶ Yaşar Aydemir, “Ahmet Paşa Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Harun Tolasa’nın Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası İsimli Eseri” Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa–2010, s. 74–85.

¹¹⁸⁷ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 39.

Fatih Sultan Mehmet vefat ettikten sonra, Sultan II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki taht kavgası onun da huzurunu kaçırdı. Cem Sultan'ın vefatına söylediği Farsça şiirde “ayn-ı nizâm-ı âlem” terkibi ile tarih düşmüş oldu.¹¹⁸⁸ (900/1495) Bu durumda Ali Çelebi'nin bu tarihten sonra vefat etmesi gerekir.

Ali Çelebi'nin Türkçe şiirleri olmayıp Farsça şiirleri bulunmaktadır.
“Güller gibi ol, lâle gibi yanıp yakılma. Çünkü Cem'in kafatasını felek kadeh yaptı.”

8.11. ALİ ŞÎR NEVÂÎ (ö. 906/1501)

Nizamüddin Ali Şîr Nevâî, 17 Ramazan 844/9 Şubat 1441 tarihinde Herat'ta doğdu. Babası Uygur Türklerinden olup Kiçkine Bahadır (Kiçkine Bahşı) Timur'un torunlarının hizmetinde bulunmuş, en sonra Bâbü Şahın sarayında da önemli bir mevki sahibi olmuştu. Annesinin dedesi Ebû Said Çiçek ise Hüseyin-i Baykara'nın dedesi Baykara Mirza'nın uluğ beyi (beylerbeyi) idi. Şâhruh'un ölümüyle çıkan karışıklıklar üzerine Kiçkine Bahadır o sırada altı yaşlarında olan Ali Şîr'i yanına alarak Yezd üzerinden Irak'a gitti. Bu yolculuk sırasında Zafernâme müellifi Şerefeddin Ali Yezdî ile karşılaşan Ali Şîr, aralarında geçen konuşmayı daha sonra Mecâlisü'n-nefâis adlı eserinde anlatmıştır.

Horasan'da karışıklığın sona ermesiyle Kiçkine Bahadır 1452'de tekrar Horasana döndü. Arada geçen süre zarfında kendisi Bâbü Şahın hizmetine girdiği gibi oğlunu da onun himayesine verdi. Hüseyin-i Baykara'yı da himaye eden Bâbü Han, Ali Şîr'le olan münasebetini babasının ölümünden sonra da kesmemiş, Meşhed'e giderken hem Hüseyin'i hem de Ali Şîr'i beraberinde götürmüştü (1456). Bâbü 1457'de Meşhed'de ölünce Hüseyin, Merv'e döndü. Ali Şîr ise Meşhed'de kalarak tahsiline devam etti. Bâbü'nün ölümü ile hamisiz kalan Ali Şîr, Timurluların kuşçu emirlerinden Seyyid Hasan Erdeşîr'den yardım ve ilgi gördü.

Ali Şîr Meşhed'de İmam Rızâ Medresesi'nde okurken pek çok İranlı âlim ve şairle tanışmış, birçoğundan da ders almıştır. Bunlar arasında Kemal Türbetî ve Arap aruzunun ustası sayılan Derviş Mansûr da vardı. 1464'te Meşhed'den Herat'a giden Ali Şîr, burada Ebu Said Mirza'nın hizmetine girdiyse de ondan ilgi göremeyince

¹¹⁸⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 71-72.

Semerkant'a gitti ve Hâce Celâleddin Fazullah Ebu'l-Leysî'nin medresesine devam etti. Arkadaşı Hüseyin-i Baykara'nın tahta geçmesine kadar da Semerkant'ta kaldı.

1469 yılında Ebû Said Mirza'nın Irak Seferi'ne çıkışını fırsat bilen Sultan Hüseyin, Horasan'a yürüdü; babasının yokluğu sırasında Semerkant'ı idare eden Ahmet Mirza da bu haber üzerine ordusu ile Horasan'a gitmek zorunda kaldı. Ahmet Mirza'nın ordusunda Ali Şîr de bulunuyordu. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Ebû Said'i öldürdüğü haberinin gelmesi üzerine Sultan Hüseyin Herat'ı alarak tahta çıktı ve arkadaşı Ali Şîr'i de yanına çağırdı. Herat'ın alınışından bir ay kadar sonra buraya gelen Ali Şîr, Sultan Hüseyin'e ünlü "Hilâliyye" kasidesini sundu. Bu tarihten sonra devlet işleriyle de ilgilenmeye başladı ve ölünceye kadar sadakatle ona hizmet etti. Bağlılığının bir belirtisi olarak Mecâlisü'n-nefâis adlı tezkiresinin sekizinci bölümünü bütünüyle ona ayırdı. Diğer eserlerinde de Hüseyin-i Baykara'dan bahseden Ali Şîr. eserlerinin bir kısmını onun adına yazmıştır.

Hüseyin-i Baykara eski arkadaşını kendine nişancı olarak tayin etmişse de devlet işlerinden pek hoşlanmayan Ali Şîr bir süre sonra bu görevi Nizâmeddin Süheylî'ye bırakmıştır. 1470'te Ali Şîr, Hüseyin-i Baykara tarafından Muhammed Yedigâr Mirza'ya karşı açılan sefere katıldı ve taht üzerinde hak iddia eden bu şehzadeyi bizzat yakalayarak hükümdara teslim etti. Bir süre sultanın divan beyi ve nedimi oldu. Hükümdardan sonra idarede söz ve en büyük nüfuz onundu. Mührünü evrakın üstüne basacağı yerde altına basmış olmasıyla bu usul daha sonra resmî âdet haline gelmiştir. Devlet idaresinde Hüseyin-i Baykara'nın yanında sahip olduğu mevki ve nüfuza rağmen idarî işlerden uzak kalmak istiyordu. Kendisini çekemeyen bazı kimselerin aleyhinde çalışmalarına bakmayıp yine de çeşitli görevlerde bulundu. Kardeşi Derviş Ali'nin isyanı ile çok sevdiği Seyyid Hasan Erdeşîr'in ölümüne çok üzüldü; bunun üzerine 1490 yılında divan beyliği görevinden ayrılarak sadece sultanın nedimi olarak hizmetini sürdürmeye başladı. Nevâî'ye büyük bir saygı duyan Hüseyin-i Baykara bir fermanla herkesin şaire hürmet etmesini emretti. Birkaç yıl sonra yakın dostu mutasavvıf-şair Câmî'nin ölümü de (898/1492) onu derinden etkileyen bir başka hadise oldu. Hamsetü'l-mütehayyirîn adlı eseri bu yıllardaki duygularının mahsulüdür.

1476 yılında büyük hürmet ve takdir beslediği devrin önde gelen siması Molla Abdurrahman-ı Câmî'nin irşadı ile Nakşibendî tarikatına intisap etti.

Bazı saray entrikaları sonucunda Hüseyin-i Baykara'nın oğlu Bedüzzaman ile arasının açılması ve bundan olma torunu Mirza Mehmet Mü'min'in yanlış bir fermanla öldürülmesi, daha sonra bu olayı hazırlayan vezir Nizâmülmülk'ün idam edilmesi, hem hükümdarı, hem de Nevâri çok sarstı. Bu hadiselerde meselelerin halli daima ona düşmüştü. Fakat o bu saltanat mücadeleleri arasında bile Lisânut-tayr (903/149), Muhâkemetü'l-lugateyn (904/1499), Sirâcal-müşmîn (904/1499) ve Mahbûbü'l-kulûb (905/1500) adlı eserlerini kaleme almaktan geri kalmadı. Bu sırada sağlığı bozuldu, 31 Aralık 1500 de Hüseyin-i Baykara'yı Esterâbâd dönüşünde karşı-larken el öptüğü sırada yere yıkıldı. Herat'a getirildikten üç gün sonra 13 Cemâziyelâhir 906/3 Ocak 1501'de öldü. Kudsiyye Camii yanında kendisinin yaptırdığı türbeye defnedildi.¹¹⁸⁹

Ali Şîr Nevâî manzum ve mensur eserleriyle sadece Çağatay Türk edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının en büyük sanatçılarından. Ali Şîr'e tesir edenlerin başında İran'ın büyük alim ve mutasavvıf şairlerinden Molla Abdurrahman-ı Câmî gelmektedir. Câmî'ye olan hayranlığı ve fikirlerine duyduğu hürmet onun Câmî'nin mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatına girmesine sebep oldu. Bunların dışında Attâr, Hüsrev-i Dihlevî ve Nizamî ona tesir eden belli başlı şairler arasında sayılabilir. Türkçe eserlerinde Nevâî ve Farsça şiirlerinde Fânî olmak üzere iki mahlası vardır. Şiire Farsça ile başlayan Nevâî daha on beş yaşlarında iken kendini şair olarak tanıtmayı başarmıştır. Sonraları Türkçe de yazmaya başlamış ve bu yüzden “zü'l-lisâneyn” (iki dil sahibi) diye tanınmıştır.

Nevâî'nin Orta Asya Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde büyük tesiri olmuştur. Bundan dolayı Çağatayca'ya “Nevâî dili” de denmiştir. Eserleri Türkistan'dan başka, Azeri ve Anadolu sahasında da okunan Ali Şîr Nevâî'yi Osmanlı şairleri üstat tanımışlar, şiirlerine XV. yüzyıldan bu yana çeşitli nazireler yazmışlardır. Ali Şîr, divan şiirine Türk hayatından gelen millî ve mahallî unsurlar kazandırmıştır.

¹¹⁸⁹ Günay Kut, “Ali Şîr Nevâî”, TDVİA, C. 2, s. 449-450, Ülkü Çelik, Ali Şîr Nevâyî'nin Leylî vü Mecnûnu, Ankara-1996, s. 5-6.

Ali Şîr Nevâî'nin Anadolu sahası Türk şiirinde etkisi büyük olmuştur. Bu etki Hüseyin-i Baykara, Nevâî'nin 33 gazelini II. Bayezid'e göndererek bu gazellerin tanzir edilmesini istemiştir. II. Bayezid bu gazelleri Ahmet Paşa'ya göndermiş, bunun üzerine Ahmet Paşa da bu gazellere nazire yazmıştır.¹¹⁹⁰ Ali Şîr Nevâî'nin etkisi ile Osmanlı sahasındaki şairler arasında Çağatay Türkçesi ile şiir yazmak bir gelenek haline gelmiştir. Bu sahanın şairleri öncelikle Ali Şîr Nevâî'nin şiirlerini tanzir etmişlerdir. Kimi zaman Nevâî'nin şiirlerini tanzir ederek, kimi zaman da tanzir edilen şiir tekrar tanzir ederek bu etki devam etmiştir. Yusuf Çetindağ, XV. ve XVI. yüzyılda Nevâî'yi tanzir eden şairleri ve nazire sayılarını şöyle tespit etmiştir:¹¹⁹¹ Ahmet Paşa 39, Necati Bey 24, Avnî (Fatih Sultan Mehmet) 9, Adlî (II. Bayezid) 9, Karamanlı Nizami 9, Cem Sultan 9, Mihrî Hatun 9, Hamdullah Hamdi 4, Adnî (Mahmut Paşa) 4, Fuzulî 73, Kemalpaşazâde 47, Lamiî Çelebi 46, Muhibbî 35, Ulvî 32, Cafer Çelebi 25, Hayalî 22, Gelibolulu Âlî 20, Sehî 17, Katibi 15, Taşlıcalı Yahya 13, Usûlî 13, İshak Çelebi 11, Cinani 10, Nev'î 9, Şarklı Sürûrî 9, Âşık Çelebi 7, Âhî 6, Basîrî 6, Bâkî 6, Salih 5, Nazmî 5, Hilali 5, Mesihi 5, Harimi 4, Zaifî 4, Fedâyî 4, Şeyhülislam Yahya 4, Behiştî 3, Nihânî 3, Kemal 3, Revânî 2, Subhî 2, Bahtî 2, Serayi 2, Azad Çelebi 2, Selman 2, Hayreti 2, Yetim 2, Amrî 1, Ali Bey 1, Sevdâyî 1, Şem'î 1, Zihnî 1, Şevkî 1, Fütûhî 1, Gedâyî 1, Helakî 1, Nehârî 1, Sırrî 1, Muîdî 1, Sun'î 1, Şevkî-i Bursevî 1, Şem'î Dede 1.

II. Bayezid'den önce, Ali Şîr Nevâî'nin şiirlerinin Osmanlı'ya ulaşip ulaşmadığı konusunda kesin bir bilgi sahibi değiliz. Ayrıca Ali Şîr Nevâî'nin divanını Anadolu'ya ilk getiren kişinin II. Bayezid dönemi şairlerinden Basîrî olduğu bilinmektedir.¹¹⁹² Yusuf Çetindağ, yaptığı araştırmada Fatih dönemini tamamen veya kısmen idrak etmiş şairlerden bazılarının Ali Şîr Nevâî'ye nazireler yazdığını, en azından bu şiirlerin Nevâî'yi andırdıklarını söylemektedir.¹¹⁹³ Bu

¹¹⁹⁰ Bu konunun değerlendirmesi için bkz: Yusuf Çetindağ, a.g.m., s. 111-120.

¹¹⁹¹ Yusuf Çetindağ, Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi, a.g.e., s. 41.

¹¹⁹² Latifî, a.g.e., s. 189.

¹¹⁹³ *Bu noktada şu soruyu da sormak gerekir: Ali Şîr Nevâî, acaba başta Fatih olmak üzere Karamanlı Nizami ve Mahmut Paşa'nın şiirlerine nazire yazmış olamaz mı? Veya en azından bu Osmanlı şairlerinden etkilenmiş olamaz mı? Çünkü edebî etkileşim tek taraflı olmamıştır. Riyâzî'nin anlattığı şu olay dikkat çekicidir: "Ali Şîr Nevâî'nin Horasan şairlerinin diğer ülkelerdeki şairlerden daha üstün olduğunu söylemesi üzerine, Molla Câmî, Anadolu şairlerinin yaradılıştan kabiliyetli olduğunu bildirmesi, o sırada bir dervişin Ahmet Paşa'nın "Çîn-i zülfün miske benzettüm hatâsın bilmedüm / K'ey perîşân söyledüm bu yüz karasın bilmedüm" matla'lı gazelini okuyunca Molla Câmî*

şairler, Ahmet Paşa, Necati Bey, Avnî, Adlî, Karamanlı Nizami, Cem Sultan, Mihrî Hatun, Hamdullah Hamdi, Adnî'dir. Bu şairlerin bir kısmının yine II. Bayezid döneminde Nevâî'nin şiirlerini tanzir ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Avnî (ö. 1481), Karamanlı Nizamî (ö. 1469-1473) ve Adnî'nin (ö. 1474) tanzir ettiği şiirler kesinlikle Fatih dönemine aittir. Mahmut Paşa'nın Ali Şîr Nevâî ile mektuplaştığını Âşık Çelebi kaydetmektedir. Bu nazirelerden anlaşılan odurki, Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı sahasında ününün yayılması, Fatih döneminde başlamıştır. Özellikle Trabzon-Rum İmparatorluğu'nun fethinden sonra, 1460'lı yıllardan itibaren bu etkinin Osmanlı'da arttığını söyleyebiliriz.

ESERLERİ: **A) Divanlar:** Daha çocuk denecek yaşta başlayıp hayatının sonuna kadar şiirler yazmış olan Ali Şîr Nevâî, bunları farklı zamanlarda, farklı adlar altında bir araya toplayıp yedi divan meydana getirmiştir. Nevâî'nin tertip tarihi bakımından divanlarının en eskisi, çocukluk ilk gençlik çağında yazdığı şiirlerinin, kendi divanlarını tertip etmesinden daha önce başkaları tarafından derlenip 870/1465-66'da ünlü hattat Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilmiş olanıdır. Bizzat kendi tertip ettiği divanlar ise devrelere göre ayrılmaktadır. 1) Bedâyiu'l-bidâye 2) Nevâdirü'n-nihâye. 3) Garâibü's-sıgar. 3) Nevâdirü 'ş-şebâb. 4) Bedâyiu'l-vasat. 5) Fevâidü'l-kiber. 6) Hazâinü'l-meânî. 7) Farsça Dîvân

B) Mesneviler: Nevâî, bu sahada Ham-se'sinden sonra yazdığı diğer bir eseriyle birlikte altı mesnevi meydana getirmiştir. Hamsedeki mesneviler şu sıra üzeredir: 1) Hayretü'l-ebrâr. 2) Ferhâdü Şîrîn. 3) Leylâ vü Mecnûn. 4) Seb'a-i Seyyare. 5) Sedd-i İskenderî. 6) Lisânü't-tayr.

C) Tezkireler, Hal Tercümeleri-Hâtıralar: 1) Nesâyimü'l-mehabbe min şemâyimi'l-fütüvve. Eser Câmî'nin 883/1478'de yazdığı Nefehâtü'l-üns adlı, velîlerin hayat hikâyelerini anlatan Farsça eserinin Çağatay Türkçesine tercümesidir. 2) Mecâlisü'n-nefâis. 897/1491'de kaleme alınan eser, Türk dilinde yazılan ilk şuarâ tezkiresi olması bakımından önemlidir. 3) Hamsetü'l-mütehayyirîn. Molla Câmî hakkındadır. 4) Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr Big. 5) Hâlât-ı Pehlevân Muhammed.

D) Dînî Eserleri: 1) Çihl Hadîs. 2) Sirâcü'l-müslimîn 3) Münâcât.

---

vecde gelip elinde olmayarak semâa başlamış, davamız sabit oldu, demiştir. (Ali Alparlan, a.g.e. s. 9.) Öte yandan Ali Şîr Nevâî'nin divanını Anadolu'ya ilk getiren II. Bayezid dönemi şairlerinden Basîrî'dir. (Latîfî, a.g.e., s. 189.) Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ayrıca genç şair Nevâî'nin, Diyâr-ı Rûm'un padişahı Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han'ın şiirlerine nazire söylemesi ihtimal dahilindedir, diye düşünüyoruz.

E) Diğer Eserleri: 1) Muhâkemetü'l-lügatayn. 2) Mîzânü'l-evzân 3) Mahbûbü'l-kulûb 4) Vakfîyye 5) Nazmü'l-cevâhir 6) Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ 7) Târih-i Mülûk-i Acem

Ali Şîr Nevâî'nin bugün elimizde olmayan, fakat kaynaklardan varlıkları tesbit edilen diğer eserleri de bulunmaktadır.¹¹⁹⁴

8.12. GEORGIOS AMİRUTZES (ö. 879/1475)

XV. yüzyıl başında Trabzon'da doğan Amirutzes, filoloji, teoloji, felsefe ve coğrafya alanlarında tahsil gördü ve kısa sürede tanındı. Henüz önemli bir mevki almadan imparator VIII. Palelog ve Kardinal Bessarion ile birlikte 1438'de Ferrara ve Florensa'ya giden bu genç filozof, Floransa Sinod'unda Ruhü'l-Kudüs'ün baba ve oğuldan meydana çıktığı üzerine verdiği tezle meşhur olmuştur. Felsefe'de Aristo mesleğine bağlı olan Amirutzes, İstanbul'a dönüşünden (1440) sonra Trabzon'a giderek Trabzon-Rum imparatoru David Komnen'in yanında başmabeyincilik hizmetini Trabzon'un düşmesine kadar yapmıştır. Bir ara İstanbul'a gelerek 1452'de Ayasofya'da, Latin ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi için yapılan büyük toplantıya da katılmıştır. Nihayet 1461'de Trabzon-Rum imparatoru ile birlikte Fatih'e esir düşen filozof, teyzesinin oğlu olan Sadrazam Mahmut Paşa'nın tavassutuyla kendisi ve iki oğlu ölümden kurtuldu.

Fatih'i tanıyınca onun daha çok filozof bir kişiliğe sahip olduğunu gördü. Padişahın en has nedimlerinden birisi olan Georgios Amirutzes, döneminde kabiliyetli gördüğü gençleri de Sultan II. Mehmet'e takdim ediyordu. Bunlardan birisi olan şair Necati;

Eser itmez nidelum âh-ı sehergâh sana

Meğer insaf vire dostum Allah sana

matla'lı gazelini yazarak Amirutzes'e vermiş, o da külahına sokarak Padişah ile satranç oynamaya gitmiştir. Bu esnada Amirutzes'in külahındaki gazeli alıp okuyan Padişah, şiiri beğenerek Necati'ye ihsanlarda bulunmuştur.¹¹⁹⁵

¹¹⁹⁴ Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî" a.g.m., s. 450-453.

¹¹⁹⁵ Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanının Tahlili, a.g.e., s. 8.

Bir rivayete göre Georgios Amirutzes, Padişahla Hristiyanlık inançlarına dair bir tartışmadan sonra İslamı kabul etmiştir. Fakat kendisinin İslamı kabul ettiği rivayeti kesin olmayıp bir oğlunun müslüman olduğu ve Mehmet ismini aldığı bilinmektedir.

Amirutzes 1475 yılında vefat etmiştir.¹¹⁹⁶

ESERLERİ: 1. Coğrafya Kitabı: Oğlu Mehmet ile birlikte, İslam bilim tarihini ilgilendiren ve Batlamyus adıyla bilinen Ptolemeius'un, Geographike Hiphhegesis adlı coğrafya sahasındaki eserinin Kitabü'l-coğrafya fi'l-ma'mûreti mine'l-ard ismiyle Yunancadan Arapçaya tercüme etmişlerdir. Fatih, Batlamyus'un bu eserini 870/1465 yılında kendi özel kütüphanesinde bulunan iki Yunanca ve bir Latince nüshasından hareketle önce Amirutzes ile birlikte inceledi ve tartıştı. Daha sonra Arapçaya tercüme edilmesi emrini Amirutzes ile oğlu Mehmet'e verdi.¹¹⁹⁷ Günümüzde bu tercümenin iki nüshası bulunmaktadır.¹¹⁹⁸ Ayrıca bu nüshalar araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır.

2. Şiirleri: Fatih'e pek bağlı olan Georgios Amirutzes, ona Yunanca üç methiye yazmıştır. Bunlar Atina'da Deltion mecmuasında 1885-1889 yıllarında, Sp. Lampros tarafından yayımlanmıştır. Bu kasideler Yunan şiir tarihinde belirli bir kaideye göre kullanılan kafiye için ilk örneklerdir. Kritovulos, Amirutzes'ten bahsederken kendisinin matematik, geometri ve nazari aritmetik ile beraber, belağat ve şiirde de bilgi sahibi olduğunu söylemektedir. Fatih'e yazdığı methiyede onu şöyle övmektedir:

Ey taclılar arasında en büyük padişah!
 Ey altın yaldızlı ışıklarla alemleri aydınlatan!
 Bu âlemi zenginleştirmek suretiyle hayatı tatlılaştıran güneş!
 Yaşa, ey cihan padişahı!
 Bazı kibirli büyükler bulunsa bile,
 Bunlar kudretinin önünde korkarak sana boyun eğerler
 Sen yeryüzündeki hükümdarların en büyüğün.
 ...
 Öyle bir hükümdar ki bir eliyle silahını tutuyor

¹¹⁹⁶ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 35.

¹¹⁹⁷ www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011.

¹¹⁹⁸ İstanbul-Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no:2596, 2160.

Ve öteki eli ilimle meşgul oluyor.

Yaşa ey parlayan yıldız!

Ey ışıklar dünyası güneş!

Ey ilimler âşığı Padişah!¹¹⁹⁹

3. Dialogue: Fatih Sultan Mehmet için, Hıristiyan inancının rasyonel karakterini ortaya koymak için bu risaleyi yazdı. Ancak bu eserin aslı değil eksik bir Latince versiyonu Argyriou, A.-Lagarrigue, G. Tarafından Georges Amiroutsez et son Dialogue sur la foi au Christ tenu avec le Sultan des Turcs adıyla yayımlandı.¹²⁰⁰

4. İncil Tercümesi: Fatih'in emriyle, Amirutzes ve oğlu Mehmet İncil'i Arapçaya tercüme etmişlerdir. Ancak günümüzde bu eserin nüshası mevcut değildir.

5. Matematik Risalesi: Uzmanı olduğu matematik sahasında, küresel üçgenler hakkında bir risale yazdı. Bu risale, Johann Verner tarafından "de Hisquae Geoprahiae Adessa Debent" adıyla Latinceye tercüme edilerek neşredilmiştir.¹²⁰¹

8.13. AŞKÎ-İ KADİM

Fatih dönemi şair ve musahiplerinden olan Aşkî'den bahseden kaynaklar, onu daha sonra gelen diğer Aşkîlerden ayırmak için "kadîm" sıfatını kullanırlar. Asıl adının Muhammed Abdurrezzâk olduğu kaynakların ifadesinden anlaşılmaktadır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Aşkî'nin Sultan II. Murat ve II. Mehmet'e kaside sunduğu, Sultan II. Mehmet'in tahta ilk çıktığı yıllarda (1444-1445) onun musahibi olması gözönünde bulundurulduğunda onun 15. yüzyıl başlarında doğduğu tahmin olunabilir. İsmi önündeki Molla veya Monla ifadesi onun ilmiye sınıfına mensup bir şair olduğuna göstermektedir. İstanbul'un fethinden sonra Balat'ta arazi sahibi olmuş, bugün dahi orada Molla Aşkî camii bulunmakta ve o mahalleye de Molla Aşkî mahallesi denmektedir. Aşkî, kendi yaptırdığı camii için birçok dükkan vakfetmiştir.¹²⁰² Aşkî'nin vefat tarihi belli değildir. Hadikatü'l-cevâmi'de Aşkî'nin kendi yaptırdığı camiinde mihrab önünde medfun olduğu kayıtlıdır.¹²⁰³

¹¹⁹⁹ Refik Ahmet Sevengil, a.g.e., s. 59.

¹²⁰⁰ www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011.

¹²⁰¹ www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011.

¹²⁰² Molla Aşkî, a.g.e., s. 13.

¹²⁰³ Ayyansarayı, Hadikatü'l-cevâmi', İstanbul-1281, C.1, s. 196.

Aşkî'den bahseden en eski kaynak olan Sehî Bey; şu bilgileri verir: Merhum Sultan Mehmet'in şairlerindedir. Zamanında çok rağbet görmüştür. Padişahın bağılısı olarak her zaman onun hizmetinde bulunma şerefine ulaşmış, ona musahip olmuş, şiirin kaidelerini güzel zabt etmiş, gazel tarzını ve nazım uslubunu iyi bilen kimseydi. Bu beyit onundur.

Gönül ol mâha çünkim müşteridir
Figânım göklere erse yeridir.
Hatın haddinde her kim gördi dedi
Ki Rûm'a gelmiş ol kara çeridir.¹²⁰⁴

Latîfi; onun şiirlerinin sade ve sözlerinin vezinli olduğunu söyledikten sonra şiirlerinin orjinal bir tarafının ve tadının bulunmadığını, buna rağmen yeteneksiz ve hünersiz kişilerin talihleri sayesinde padişaktan günlük yüz akçe ulufe aldığını söyler. Bu durum üzerine şair Fenâî şöyle demiştir:

Aşkî yüz yir Sa'dî otuz bu Fenâyînün dahî
Haftada yedi günü var tonlug u tımârdan¹²⁰⁵

Âşık Çelebi ise, Aşkî'nin şöhretli bir beytinin dahi olmadığını söyleyerek Sehî Bey ve Latîfi'ye uyararak tezkiresine aldığını söyler. Onun şu matla'ını verir:

Bir gün sanemâ yüregümi yaram elünden
Ta kim göresin nice durur yaram elünden¹²⁰⁶

Ayvansarayî, Hadîkatü'l-cevâmi'de Latîfi ve Âşık Çelebi'nin görüşlerini tekrar eder.¹²⁰⁷ Müstakimzâde, Mecelletü'n-nisâb'da Aşkî'nin Ebu'l-feth Sultan Mehmet dönemi şairlerinden olduğunu kaydeder.¹²⁰⁸ İsmail Ünver şu tespitlerde bulunur:¹²⁰⁹ Aşkî'nin Mecmuatü'n-nezâir ve Câmiü'n-nezâir'de bulunan gazelleri sanat bakımından mecmuadaki diğer şiirlerden daha az değerli değildir. Gerek Mecmûatü'n-nezâir'deki on gazel gerekse Fatih gibi bir padişahın Aşkî'ye verdiği değer, Sehî Bey'den sonraki tezkirecilerin yanıldığını göstermektedir. Vasfi mahir Kocatürk ise; onun dile, duyguya ve mazmunlara hakimiyet bakımından devrinin iyi

¹²⁰⁴ Sehî Bey, a.g.e., s. 133.

¹²⁰⁵ Latîfi, a.g.e., s. 393.

¹²⁰⁶ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 1086.

¹²⁰⁷ Ayvansarayı, a.g.e., C.1., s. 196.

¹²⁰⁸ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Mecelletü'n-nisâb (tıpkıbasım) Ankara-2000, s. 319a.

¹²⁰⁹ İsmail Ünver, "Aşkî Kadim", TDVİA, C. 4, s. 23.

bir şairi olduğunu, divan şiirini maddi duygu ve klasik sanat endişesiyle işlediğini, ananevi mefhum ve mazmunları Türk şiirine mâl etmeye çalıştığını, bunda başarı göstermekle birlikte bâriz bir şahsiyet kazanamadığını ifade etmektedir.Şemseddin Samî, şiirlerini pek sâde olduğunu kaydeder.¹²¹⁰

Aşkî'nin , 1456-1457'li yıllarda tercüme ettiği Heft Peyker adlı mesneviden bahsedilmektedir. Günay Kut, "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi" adlı makalesinde; tezkirelerin ona haksızlık ettiklerini çünkü Heft Peyker mesnevisinde vezne ve edebî sanatlara özen gösterildiğini, bu eserin dil ve ifade bakımından kuruluktan uzak, renkli ve canlı bir dile sahip olduğunu belirtir. Gönül Tekin ise, Aşkî'nin gazel ve kasidede tenkide uğramasına rağmen mesnevide başarılı olmasından dolayı onu başarılı başarılı bir mesnevi şairi olarak kabul etmenin doğru olacağını söylemektedir.¹²¹¹

Ahmet Atilla Şentürk-Nurcan Boşdurmaz hazırlamış oldukları "Molla Aşkî Divan" adlı eserinde onun sanatıyla ilgili şu tespitlerde bulunurlar: "*Fatih gibi sanat ve edebiyat zevki yüksek bir padişahın şehzadelik yıllarından itibaren himayesine girecek derecede başarılı şiirler yazan Aşkî'nin günümüzde yeterince tanınmamasının asıl sebebi Ahmet Paşa ve Hecati gibi çığır açan şairlerin gölgesinde kalmış olmasıdır. Osmanlı şiir sanatının kuruluş sonrası gelişme dönemi şairlerinden sayılabilecek Molla Aşkî'nin Necati gibi İran şiirinin kalıplarını aştığı söylenemez. Fakat onun eserleri şiir sanatının 15. Yüzyıldaki seyrini takip için önemli bir belge niteliğindedir. Sultan II. Murat ve II. Mehmet'e sunduğu gazel ve kasideleri arasındaki üslup farkı dahi şairin iç ve dış dünyasındaki seyir ve gelişmeleri gözlemle açısından ayrıca dikkat çekicidir.*"¹²¹²

ESERLERİ: 1. Divan: Molla Aşkî'nin şiirleri ne kendi hayatta iken ne de sonraları toplanmıştır. Onun şiirleri çeşitli şiir mecmualarından, nazire mecmualarından ve özel koleksiyonlardan derlenerek bir divanı oluşturulmuştur.¹²¹³ Tertip edilen divanda, 45 kaside (7. kaside de kafiye problemi bulunmakta, 44.

¹²¹⁰ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 3156.

¹²¹¹ Gönül Tekin, a.g.m., s. 204, Günay Kut, "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi", a.g.e., s. 127-151.

¹²¹² Molla Aşkî, a.g.e., s. 8.

¹²¹³ Molla Aşkî, a.g.e., 650 s. *Eserde, Molla Aşkî'nin hayatı ve eserlerinden sonra toplanan şiirleri mürettep hale getirilmiş, her sayfanın karşısına da o şiirlerin günümüz Türkçesine aktarımları verilmiştir. Sonunda da zengin bir dipnot kısmı ve tıpkıbasım bulunmaktadır.*

kaside ise noksandır.) 1 terhib-i bend, 1 müseddes, 1 muhammes ve 146 gazel bulunmaktadır.

2. Heft-Peyker: Genceli Nizâmî'nin Heft-Peyker'ini tercüme etmiştir. Gibb tarafından British Museum'a bağışlanan yazmalar arasında bulunmaktadır.¹²¹⁴

8.14. ATÂYÎ

Sultan II. Murat'ın vezirlerinden İvaz Paşa'nın oğludur. Edirnelidir. Latifî, mevlid yazarı Süleyman Çelebi'nin küçük kardeşi olduğunu yazıyorsa da Gelibolulu Âli, delilleriyle bunun doğru olmadığını yazar.¹²¹⁵

Fatih dönemi şairlerinden olan Atâyî, babasının ölümü üzerine saraya alınmak istendi ise de kabul etmedi. Bu hali bir beytinde şöyle ifade eder:

Güc görse her kişi der-i sultâna 'azm ider
Şimdi Atâyî'ye güci sultân ider dirig¹²¹⁶

Zamanının şairlerinin üstadı kabul edilip Şeyhî'den sonra benzerinin olmadığı belirtilir¹²¹⁷. Sehî Bey ise, Osmanlı edebiyatında atasözü ve deyim kullanmayı ilk defa onun başlattığını belirtir.¹²¹⁸ Ahmet Paşa ve Necati ona nazireler yazmıştır. Güneş redifli kasideyi ilk defa Atâyî söylemiştir.

Atayî: Buldı bahr-ı dilde mihründen Atâyî nazmı zeyn

'Âdet-i meşhur oldugı budur perver güneş

Ahmet Paşa: Bahr-ı gamda görmedi mihründen akan göz yaşın

Pes neden dirmiş 'Atâyî ki oldı dür-perver güneş¹²¹⁹

İvaz Paşazade Atâyî'nin divanı ve başka eserlerinin olup olmadığı konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak çeşitli nazire mecmualarında Atâyî'nin şiirlerine rastlanmaktadır.¹²²⁰

¹²¹⁴ Heft-Peyker, British Museum Library, Or. 7079.

¹²¹⁵ Latifî, a.g.e., s. 395.

¹²¹⁶ Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 64, aynı beyit Sehî Bey tezkiresinde (s. 121) şöyledir: *Adline sığınır idi zulm-i zamânedden / Şimdi güci Atâyî'ye sultan ider dirig.*

¹²¹⁷ Latifî, a.g.e., s. 396.

¹²¹⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 121.

¹²¹⁹ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, a.g.e., s. 73.

Zâhid ihlas ile gel secde kıl iş bu saneme

Var riyâ ile heves itme tavâf-ı hareme

...

Zamane gussaları bî-gerân imiş bildük

Velî devâsı mey-i erguvân imiş bildük

...

Zülfün düşürür bir kıl ile sünbülü bende

Lü'lüyi kılur hurde bir dişleri bende

...

Çün ihtiyâr eyledi 'aşkun yolun selef

Bir yola ki selef gide varmak gerek halef

...

Ey dürc-i âhirûn bu fem-i nâfe-gûşâdur

V'ey mâye-i 'itr ol nefes-i gâliye-sâ

...

Göz ucundan n'idelim yandı Atâyî dil ü cân

Bu meseldür ki yanar kurı yanında nice yaş

8.15. CÂMÎ/VAHÎDÎ (ö. 911/1505)

Balikesirlidir. Hacı Hasanoğlu Muhittin Mehmet diye bilinir. Sehî Bey şiiirlerinde Câmî mahlasını kullandığını¹²²¹, Latifi ise Vahîdî mahlasını kullandığını yazar.¹²²² Sehî Bey yüz yıl yaşadığını, Kınalızâde ise 911/1505 senesinde vefat ettiğini¹²²³ söylediğine göre Câmî/Vahîdî Çelebi'nin 811/1408-1409'lu yıllarda doğduğunu söyleyebiliriz. Uzun yıllar yaşadığı için Fatih devrini idrak ettiği için kaynaklar onu Fatih devri şairlerinden de sayarlar. II. Bayezid'in kazaskerliğinde bulunmuş ve kazasker iken ölmüştür. Mezarı, İstanbul'da kendi yaptırdığı camii

¹²²⁰ Ömer Zülfe, "Biyografik Bilgiler Açısından İki Nazire Mecmuası", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.18, Yaz-2011, s. 154, Bu makalede de Atâyî, sehven Süleyman Çelebi'nin küçük biraderi olarak gösterilmiştir.

¹²²¹ Sehî Bey, a.g.e., s.72

¹²²² Latifi, a.g.e., s. 560, H. İpekten, M.İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey, Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ankara-1988, *künyeli eserde Câmî* (s. 81) ve *Vahîdî* (s. 515) ayrı ayrı kişiler olarak ele alınmıştır. Gerçekte ise ikisi aynı kişidir.

¹²²³ Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 200.

içindedir¹²²⁴. Yaşadığı asırda kadılar arasında ehliyetli bir kişi olarak öne çıkmıştır. Gelibolulu Âli ve Hasîb, Câmî'nin Acem ülkesine giderek oradaki Molla Abdurrahman-ı Câmî ile görüşüp ondan ders aldığını özellikle belirtirler.¹²²⁵

Tacizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme adlı eserinde o dönemin Semaniyye müderrislerinin dört büyüğünü seçip onları anasır-ı erbaaya (dört unsur) benzeterek başkalarına benzettiği büyük müderrislerden birisi de Câmî/Vahîdî Çelebi'dir. Tacizâde şu beyitleri ile Nu'mân-ı Sâni (2. İmam-ı Azam) olarak nitelendirip onun bilgi seviyesine şahitlik etmiştir.¹²²⁶

Biri Hacı Hasan-zâde Vahîdî
Zamanun muktedâsı vü ferîdi

Fazilet ma'deni vü 'ilm kâni
Şerî'at mesnedi Nu'mân-ı sâni

Hoş tabiatlı ve nazik bir kişiliği olan Câmî/Vahîdî Çelebi'nin gazelleri başarılı olmasına rağmen, fazla şiir yazmadığı için şiirleriyle şöhret bulmamıştır. Buna rağmen kaynaklar divanı olduğunu söylemektedirler. Cem Sultan'ın vefatına, "târih-i mevt-i Şâh Cem 'ayn-ı nizâm-ı 'âlemest" (900/1495) diye tarih düşürmüştür.

Bir seher şevk ile 'azm-i kûy-ı yâr itsem gerek
Mihrüm ol nâ-mihribâna âşikâr itsem gerek

Râh-ı gamunda olalı gönlüm revân sana
Terk eyledi 'alâkasını gitdi cân sana

Mihrim ki oldu 'âleme rûşen güneş gibi
Bir zerre gelmez ey meh-i nâ-mihribân sana

Tezkireler Câmî/Vahîdî Çelebi ile ilgili şöyle bir anekdot anlatırlar: Bir gün denizde gemiyle dolaşırken melek yüzlü bir güzel görüp hemen o anda şu beyti söylemiştir:

Keştî-i dil bulmak için bahr-ı hayretten halâs

¹²²⁴ Sehî Bey, a.g.e., s. 73, Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 200.

¹²²⁵ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 20, Hasîb, a.g.e., s. 94.

¹²²⁶ Latifî, a.g.e., s. 560.

Kâkül-i dilber hayâlinden resenler bağlamış

Bu beyti gören nüktedan biri benzetmeleri uygun görmeyerek alay ederek şu beyti söylemiş:

Şol kara barçaya takılan yorgun organlara

Lutf-ı tab'ından efendim kâkül-i dilber imiş

Câmî/Vahîdî Çelebi de bu beyti işidince karşılık olarak şu beyti söylemiştir:

Dil keştisine barça diyen türke ne dersin

Urgana koyup anı hemân anda asaydı¹²²⁷

8.16. CEMÂL-İ HALVETÎ (ö. 899/1494)

Halvetiyye şeyhlerinden M. Bahaeddin Erzincânî'nin halifesi olan Cemâl-i Halvetî, Halvetiyyeyi İstanbul'a ilk defa getiren kişi olarak bilinir. Çelebi Halîfe diye meşhur olan Cemâl-i Halvetî'nin tam adı Ebü'l-Füyûzât Muhammed b. Hamîdüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Cemâleddin el-Aksarâyî'dir.

Bakü'de bulunan Halvetiyye'nin ikinci pîri Seyyid Yahya Şîrvânî'nin Molla Pîrî diye bilinen halifesi Muhammed Bahâeddin Erzincânî'ye intisap etti. İcazetnamesini aldıktan sonra bir süre Amasya'da hizmet veren Cemâl-i Halvetî, 1485 yılında İstanbul'a gelir. Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından onun için cami, hankâh, imaret, medrese ve hamam yapılır, ikameti için de bir ev inşa edilir. Hacca giderken yolda Tebük yakınlarında vefat eder. Vefatına, "kad mâte şâh-ı evliya" (899/1494) cümlesi tarih olarak düşürülmüştür.¹²²⁸

Cemâl-i Halvetî'nin kurucusu olduğu Cemâliyye tarikatı Halvetiyye tarikatının dört ana şubesinden biridir. Eserlerinin hemen hepsini Arapça olarak kaleme alan Cemâl-i Halvetî'nin risalelerinin çoğu bazı sûre ve âyetlerin tasavvufî tefsir ve yorumlarıyla ilgilidir.¹²²⁹

¹²²⁷ Sehî Bey, a.g.e., s. 73, Latîfî, a.g.e., s. 561, Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 200.

¹²²⁸ Mehmet Serhan Tayşi, a.g.m., s. 302.

¹²²⁹ Mehmet Serhan Tayşi, a.g.m., s. 302-303.

Cemal Halvetî aynı zamanda bir şairdir. Divançesinin¹²³⁰ dışında şiir mecmularında yirmi beş kadar şiiri tespit edilmiştir. Ayrıca onun mesnevi tarzında yazdığı altı tasavvufî eseri vardır. Bunlar; 1) Cevahirü'l-Kulûb 2) Sûfiyye 3)Fakriyye 4)Teşrihiyye 5) Etvâr-ı Seb'a 6) Çeng-nâme risaleleridir.

Safha-yı sadrında dâim âşıkın efkâr-ı Hû
Şâkirîn Şükrü Hüvallah zâkirîn ezkâr-ı Hû
Ravza-ı hûy-u makâm et ey Cemâl Halvetî
Tâ vücûdun mülküne keşfolu bu esrâr-ı Hû¹²³¹

8.17. CEMALÎ

Fâtih devri şairlerinden olup Şeyhî'nin yeğeni olup asıl adı Bayezid'dir. Sehî ve Latifî¹²³² Cemâlî'nin bu adından bahsetmezler. Şairin adı, doğum yeri ve babasının adı, Şeyhî'nin ölümü üzerine Hüsrev ü Şîrne yazdığı zeylin başlığındaki ibareden öğrenilmektedir.¹²³³ Cemâlî'nin Şeyhoğlu Mustafa ile karıştırılması meselesi Faruk K. Timurtaş tarafından etraflı bir şekilde ele alınarak Cemâlî'nin kimliğine ve eserlerine açıklık kazandırılmıştır.¹²³⁴

Bir kısım kaynaklar Cemâlî'nin Karamanlı olduğunu, bir kısmı da Bursalı olduğunu kaydeder. Latifî ise şairin Karamanlı veya Bursalı olabileceğini söylemektedir.¹²³⁵ Günay Kut bu bilgilere dayanarak Cemâlî'nin Karamanlı olmakla birlikte bir süre Bursa'da da bulunmuş olabileceğini söylemektedir.¹²³⁶ Cemâlî'nin doğduğu tarih bilinmemektedir. Çağdaş araştırmacılar, onun Hüsrev ü Şîrne zeyil yazdığında on sekiz yirmi yaşlarında olduğunu düşünerek 813-815/1410-1412 yılları arasında doğduğunu tahmin etmektedirler.¹²³⁷

¹²³⁰ Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Kitaplığı, No: 2709.

¹²³¹ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C.1, s. 81.

¹²³² Sehî Bey, a.g.e., s. 204, Latifî, a.g.e., s. 215-216.

¹²³³ Günay Kut, "Cemâlî", a.g.m., s. 316.

¹²³⁴ Faruk Kadri Timurtaş, "Fatih Devri Şairlerinden Cemâlî ve Eserleri", TDED, C. IV, S. 3, İstanbul-1951, s. 189-213, Osman Horata da, Cemâlî ile ilgili kaynakları tenkit ederek onun hayatını daha doğru olarak tespit etmeye çalışmıştır. Osman Horata, "XV. yüzyıl Şairlerinden Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri", Hacettepe Ü., Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 8, S. 1-2, Aralık-1991, s. 51-81.

¹²³⁵ Latifî, a.g.e., s. 215-216.

¹²³⁶ Günay Kut, "Cemâlî", a.g.m. s. 316.

¹²³⁷ Osman Horata, a.g.m. s. 61.

Cemâlî, tahsil hayatını, zamanın ilim merkezlerinden biri olan Kütahya'da tamamlamıştır. Annesinin kardeşi olan Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'ine yazdığı zeyl, Cemâlî'nin ilk eseridir. Şair bu zeylin ilk kısmında Şeyhi'nin ölümünden bahseder, ikinci kısmında ise Sultan Murat'ı över. Bundan onun Osmanlı padişahlarıyla temas halinde olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Bursa'ya gitmiştir. 850/1446'da II. Murat'a sunmuş olduğu Hümâ vü Hümâyün adlı mesnevinin yazılış sebebinin anlatıldığı bölümde Çandarlı Halil Paşa'nın hizmetine girdiğini söyler. Cemâlî'nin ayrıca Bursa'daki çeşitli eserlerin kitabelerinde tarihleri vardır.¹²³⁸

İstanbul'un fethinden üç yıl sonra yazılan (860/1456) Miftâhu'l-ferec'de Fatih Sultan Mehmet için yazılmış medhiyeler vardır. Divanında İstanbul'un fethine düştüğü tarihler bulunmaktadır. Yine eserlerinden anlaşılacağına göre Padişahın Arnavutluk seferine katılmıştır.

K'Arnavud iline sefer itdüm

Pâdişeh gidicek bile gitdüm

Araştırmacılar, onun Fatih devri sonlarında veya II. Bayezid dönemi başlarında vefat etmiş olabileceğini söylemektedirler¹²³⁹. Osmanlı Müellifleri'nde onun mezarının Edirnekapı dışında Emir Buhari Tekkesi yakınında gömülü olduğu kayıtlıdır.

Eserleri: I- Divan: Latîfî Tezkiresi ile Miftâhu'l-ferec'de varlığından bahsedilen divanın şimdilik bir nüshası bilinmektedir. Divanın bütün yaprakları altın çerçevesi, başlıkları altın yaldızlı ve müzehhebtir. Fatih Sultan Mehmet'in adı her yerde altın yaldızla yazılmıştır. Fatih dönemi nesihıyla yazılmış olan eserin III. Murat kütüphanesine ait olduğu eserdeki başta ve sonda bulunan mühürlerden anlaşılmaktadır. Divandaki oniki kasideden biri münacaat, biri na't, sekizi Fatih Sultan Mehmet hakkındadır. Son iki kasidenin Mahmut Paşa hakkında olması muhtemeldir.¹²⁴⁰ Cemâlî'nin nazîre mecmualarında da şiirlerine rastlanır. Divanın bilinen tek nüshası üzerinde Çukurova Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹²⁴¹

¹²³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Horata, a.g.m. s. 63.

¹²³⁹ A. A. Şentürk, A. Kartal, a.g.e., s. 233, Mehmet Süreyya, a.g.e., C.2, s. 393.

¹²⁴⁰ Gönül Tekin, a.g.m., s. 195.

¹²⁴¹ Çetin Derdiyok, Cemâlî Divanı, Çukurova Ü. SBE, YLT, Adana-1988, 247 s.

2- Hümâ ve Hümâyûn (Gülşen-i Uşşâk) Cemâli, Gülşen-i Uşşâk adını verdiği bu eserini, II. Murat adına 850/1446 yılında telif ettiğini bizzat bildirir. Klasik kaynaklar ve son dönem akademik çalışmalarda eserin ismi Hümâ vü Hümâyûn olarak geçmektedir.¹²⁴² Fuat Köprülü Hümâ ve Hümâyûn'la Gülşen-i Uşşâk'ı iki ayrı eser telakki etmişse de eserin iki adı olduğu, aslında ona Gülşen-i Uşşâk adı verilmişken daha çok kahramanlarının adıyla şöhret bulduğu belirtilmiştir. Beyit sayısı farklı olarak bildirilsede hakkında doktora tezi hazırlayan Osman Horata¹²⁴³, 4593 beyit olduğunu tespit etmiştir.¹²⁴⁴ Bu mesnevi aruzun remel bahriyle kaleme alınmıştır. Mesnevi, Arap Hanı Menûşek'in oğlu Hümâ ile Çin padişahının kızı Hümâyûn'un aşk hikâyesini konu edinir. Divan edebiyatının iki kahramanlı mesnevileri geleneğinde olduğu gibi iki âşık, başlarından geçen birçok maceradan sonra mutlu bir beraberliğe kavuşurlar.¹²⁴⁵

3- Miftâhu'l-ferec. 860/1456 yılında Fâtih Sultan Mehmet adına yazılan bu eser de mesnevi tarzında ve aruzun remel bahriyledir. Dini-tasavvufî konuları işleyen bu mesnevi de tasavvufî hikayeler, ayet ve hadisleri açıklayan bölümler bulunmaktadır. Miftâhu'l-ferec'de Fatih Sultan Mehmet için yazılmış medhiyyeler de vardır. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Berlin Kraliyet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi¹²⁴⁶ olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Eser hakkında Osman Yıldız doktora tezi hazırlamış,¹²⁴⁷ Çetin Derdiyok ise yayımlamıştır.

4. Zeyl-i Hüsrev u Şîrîn

Cemâlî'nin ilk eseri olup Şeyhî'nin Hüsrev u Şîrîn mesnevisine yazmış olduğu zeyldir. Kütahya Vahid Paşa kütüphanesi yazmaları arasında 1616 numara ile Şîrîn ü Pervîz adıyla kayıtlı olan bu eseri bulup ilim dünyasına tanıtan Faruk Kadri Timurtaş'tır.¹²⁴⁸

¹²⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Horata, a.g.m. s. 67. Mesnevinin iki nüshası bilinmektedir. İstanbul Ü. .Ktp. T.Y. bl.5680, Ankara Ü. DTCF ktp. M.Ozak I, nr.1246.

¹²⁴³ Osman Horata, Cemâlî, Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i Uşşâk) (inceleme-tenkidli metin) Hacettepe Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1990, 697 s.

¹²⁴⁴ Osman Horata, "Cemâlî'nin Hümâ vü Hümâyûn Mesnevisi", MÜFEF, Türklük Araştırmaları Dergisi, S.7, İstanbul-1993, s. 285.

¹²⁴⁵ Bu mesnevinin geniş bir değerlendirmesi ve özeti için bkz. Âmil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi a.g.e., s. 326-339. Eserin bir nüshası da İÜ, Ktp.TY 5680'dedir.

¹²⁴⁶ Günay Kut, "Cemâlî", a.g. m. s. 317, Eserin bir nüshası İÜ, Ktp. TY 2331'dedir.

¹²⁴⁷ Osman Yıldız, a.g.t., 2365 s.

¹²⁴⁸ Faruk Kadri Timurtaş, "Kütahya Kütüphanesinde Bilinmeyen Bir Eser", Son Havadis 9 Kasım 1961.

4- Risâletü'l-acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'. Tek nüshası Cambridge Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan her iki beytinden hurûf alındığında bir beyit olduğu, acayip sanatların toplandığı, Türkçe'sinden Farsça, Farsça'sından da Arapça ibareler çıkarıldığını" söylediği kaside olması çok muhtemel olan bir eserdir.¹²⁴⁹

5- Risale. Bu eserinden de Miftâhu'l-ferec'de bahseder. Bazı sözlerinden medih anlaşıldığı halde aslında zem olduğunu, bazılarının da bunun tersi olduğunu söyler ki burada "zem bimâ yüşbihü'l-medh" denilen bedi' sanatı söz konusudur.

6. Humayunnâme: Sicill-i Osmani'nin belirttiğine göre Sultan II. Bayezid adına yazmıştır.¹²⁵⁰

Günay Kut, Cemâlî hakkında şunları söyler: Cemâlî'nin eserlerinde Şeyhî etkisi fazlaca görülür. Latîfî'nin onun şiirlerinin güzelliğine rağmen divanının şöhret bulmayışına şaşıtığını söylemesine karşılık, Kınalızâde şiirlerinde fazla güzellik ve açıklık olmadığını söyler ve örnekler verir. Cemâlî aslında bir divan şairinden çok bir mesnevi müellifidir ve Miftûhu'l-ferec adlı eserinin ortaya koyduğu gibi tasavvufa meyli kuvvetlidir.¹²⁵¹

Osman Horata da; Cemâlî'nin devrine göre sade sayılabilecek bir dile ve kuvvetli bir nazım tekniğine sahip olmakla beraber, asrın üstadları arasına girememiş olan ikinci sınıf şairlerden biri olduğunu, bu sebeple onun etkisinin fazla sürmediğini, birkaç asır sonra unutulduğunu söylemektedir.¹²⁵² Gönül Tekin ise onun sanatıyla ilgili şu değerlendirmede bulunur: Cemâlî, söz ve mana sanatlarını, zeka oyunlarını şiirlerinde çok kullanmış, bu yüzden bazen anlaşılması güç muğlak şiirler yazmıştır. İfadesi ve üslûbu fevkalade süslü ve söz oyunları dolu olan Cemâlî'nin şiirlerinde akıcılık, kafiye, aliterasyon ve tekrarlarla temin edilmiştir. Usta bir şair olmasına rağmen, zeka ve kelime oyunlarına fazla önem vermesi onun çok okunmasına mani olmuştur.¹²⁵³

¹²⁴⁹ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Osman Horata, a.g.m. s.72-73.

¹²⁵⁰ Mehmet Süreyya, a.g.e. C. 2, s. 393.

¹²⁵¹ Günay Kut; "Cemâlî", a.g.m. s. 317.

¹²⁵² Osman Horata, a.g.m. s. 80-81.

¹²⁵³ Gönül Tekin, a.g.m., s. 195-196.

8.18. DÂ‘Î-İ BURSA

Gelibolulu Âlî, Künhü’l-Ahbar’ında “Dâ‘î-i Diger” adında Bursalı Dâ ‘î’yi, Fatih devri şairleri içerisinde gösterir. Âlî, şu bilgileri verir: “Bunlar Bursalıdır. Şiirde malumatı normal seviyenin üzerindedir. Bu matla’ onun şiirlerindedir:

‘Ârızunda bâd ile oynar bu zülf-i ‘anberîn
Sanki eyler cilveler tâvûs-ı firdevs-i berîn¹²⁵⁴

Hasîb, Dâ‘î-i Kastamoni ile, Dâ‘î-i Bursevî’nin şiir ve inşâda denk olduğunu yazar.

Müsâvî idi gûyâ ma ‘rifetde şi ‘r ü inşâda
Yoğidi Dâ‘î-i sâbıkla asla fark u rüchânı

8.19. DÂ‘Î-İ KASTAMONÎ

Kastamonulu olup sesi güzel bir müezzindir.¹²⁵⁵ Duâhan olup na’t-ı şerifleri güzel icra ettiği ve duâhanların okuduğu duâların çoğu onun eseri olduğu için “Dâ‘î” mahlasını kullanmıştır.¹²⁵⁶ Kaynaklar onun Sultan Mehmet ile beraber İstanbul’un fethinde bulunduğunu ve Sultan Mehmet zamanında vefat ettiğini söylemektedirler.¹²⁵⁷ Şiirlerinde îhâm ya da cinas sanatını çok kullanır idi.

Darb-ı âhum o kadar silleler ey mâh gögi
Haşre dek dönse eger gitmeye bir zerre gögi

8.20. DU‘ÂYÎ

Bursalıdır.¹²⁵⁸ Babası cami görevlisi olup babasının mesleğini oğlu sürdürmüştür. Bundan dolayı Du‘âyî mahlasını almıştır. Kendisi marifet sahibi bir kişidir. Sultan Mehmet döneminde yaşamış olup Cem Sa’disinin nûniyye muaşşerine beyit beyit nazire söylemiştir.¹²⁵⁹ Matlaı ise şudur:

‘Ârızunda bâb ile oynar bu zülf-i anberîn
Sanki eyler cilveler tâvûs-ı Firdevs-i berîn

¹²⁵⁴ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 136.

¹²⁵⁵ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 2, s. 404.

¹²⁵⁶ Latifî, a.g.e., s. 256.

¹²⁵⁷ Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 136, Kınalızâde, metin a, a.g.e. s. 296.

¹²⁵⁸ Müstakimzâde, Mecelletü’n-nisâb, a.g.e., s. 213a, Şemseddin Sami, a.g.e., s. 2145.

¹²⁵⁹ Latifî, a.g.e. s. 259.

Sehî Bey, Du‘âyî için hoş tabiatlı, şiiri akıcı ve zihni açık kişidir,¹²⁶⁰ derken Kınalızâde ise şiirlerinin güzel olduğunu belirtir.¹²⁶¹ Sehî Bey ve Kınalızâde şu beyitleri örnek olarak verirler:

Ârızun arz it güle gülşende zîbâlanmasun
Serve göster kaddüni nâz ile ra‘nâlanmasun

Kıl mukavves kaşların taraf-ı külâhunda nihân
Gurre ey meh şekl-i ebrûsına garrâlanmasun.

Fatih Sultan Mehmet zamanında vefat etmiştir.¹²⁶²

8.21. DÜRRİ ÇELEBİ

Bursalıdır. Hizmet ehli ve marifet sahibi bir kimse olan Dürri Çelebi, Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul'a geldi. Fatih Sultan Mehmet'in son yıllarında vefat etti. Şairdir Cem Sa'disinin nûniyye kasidesine nazire söylemiştir. Aşağıdaki beyit, nûniyye kasidesinin matla'ıdır:¹²⁶³

‘Ârızunda bâd ile oynar bu zülf-i ‘anberîn
Sanki eyler cilveler tâvus-ı firdevs-i berîn

8.22. EDHEMÎ

Edhemî, Fatih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bayezid devri şairlerindedir. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Muhtemelen Akkoyunlu Yakup'un muhitinde yetişmiştir. Divanının eksik bir yazma nüshası İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde Şâzeli Tekkesi'ndedir. Nail Tuman divanının 885/1480'de yazıldığını kaydetmektedir. Divanında doksan ikisi gazel, ikisi kaside olmak üzere toplam doksan dört şiir vardır.¹²⁶⁴

Dirlikde yok huzurun olmakda hem nefes

¹²⁶⁰ Sehî Bey, a.g.e. s. 171.

¹²⁶¹ Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 315.

¹²⁶² Mehmet Süreyya, a.g.e., C.2, s. 422.

¹²⁶³ Mehmet Süreyya, a.g.e., C.2, s. 423, Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 314, Şemseddin Sami, a.g.e., s. 2139.

¹²⁶⁴ Fırat Sevinç, Edhemi Divânı ve tahlili, 100. Yıl Ü. SBE, YLT, Van-2001, 139 s.

Ey mâye-i hayat ve memât öldüm el-aman
Tâ kim içdi bir kadeh vaslının şarabından gönül
Yire dökdi ... hurt eyledi câm-ı Cem'i

Meleksin yapdı fark için el-hak
Sana âdem dimekdir küfr-i mutlak
Murâdı hâsıl oldu Edhemî'nin
Cemâlin gör geç oldu Hakk'a mülhak¹²⁶⁵

8.23. EŞREFOĞLU RÛMÎ (ö. 874/1469)

İznik'te 779/1377 tarihinde doğmuştur. Medrese ilimlerini tahsil eder. Önce Hacı Bayram Veli'ye intisap edip ondan hilafet alır. Daha sonra Suriye'nin Hama kasabasında oturan Abdülkâdir-i Geylânî'nin beşinci göbekten torunu Şeyh Hüseyin el-Hamevî'nin yanına gidip ondan da Kâdirî hilâfetnâmesi olarak İznik'e geri döner. Kurmuş olduğu Eşrefiyye tarikatı kısa zamanda yayılır. Menâkıb-ı Eşrefzâde'ye göre 874/1469-70'te İznik'te vefat eder dergâhın hazîresine defnedilir.¹²⁶⁶

Edebî Yönü:“Eşrefoğlu Rûmî, manzum ve mensur eserlerinde sâde, samimi, süssüz, özentisiz ve günlük konuşma diline uygun bir üslûb kullanmıştır. Şâir, müphem, yapmacık, gösterişli ve dolambaçlı ifadelerden kaçınmıştır. Cennet, cehennem gibi Arapça kaynaklı kelimeler yerine ısrarla Türkçe uçmak ve tamu kelimelerini kullanır. Devrinde Arapça ve Farsça eser vermek revaçta iken, Yesevî geleneğine uygun olarak halkın anlayabileceği bir Türkçeyi tercih etmesi, onun sade Türkçecilik akımına verdiği önemi ifade eder. Sade Türkçecilik hareketi, Anadolu'da dil ve kültür birliğini sağlayarak Osmanlı devletinin büyüyüp gelişmesinde önemli bir vazife görmüştür. Şâirin sade ve samimi bir dille yazdığı Müzekki'n-nüfûs adlı mensur eseri ve Divânı yüzyıllarca geniş halk kitleleri arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Eşrefoğlu; Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Velî, Süleyman Çelebi, Niyazî-i Mısırî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi insan ruhunu yükseltmek, insanlara benliklerindeki manevî kuvvet kaynaklarını açıklamak, hayatın ve kâinatın sırlarını

¹²⁶⁵ Nail Tuman, a.g.e., C.1, s. 26.

¹²⁶⁶ Eşrefoğlu Rumî hakkında ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın Fatih Devri Mutasavvıfları bölümüne bkz.

anlatmak gayesiyle eserler yazmıştır. Güzel bir Türkçeyle kaleme alınan bu eserler yüzyıllardan beri edebî değerlerini muhafaza etmişlerdir.

Eşrefoğlu Rûmî, gazel tarzındaki ilâhîlerini aruz ve hece vezniyle kaleme almıştır. Aruz vezniyle yazdığı şiirlerin bir kısmında tam bir aruz hâkimiyeti yoktur. Şiirlerin önemli bir miktarı hece vezniyle kaleme alınmıştır. Aruzlu ve heceli şiirlerin birçoğu musammat gazel tarzındadır. Divânın sonunda bulunan mesneviler bu hükmün dışındadır.

Eşrefoğlu, kâfiye konusunda serbestlikten yanadır. O kulağa hoş gelen her çeşit ses benzerliğini kâfiye olarak kullanır. Her konuda olduğu gibi kâfiye konusunda da tabîlikten ayrılmadığı görülür. Divânındaki şiirlerin birçoğu rediflidir.”¹²⁶⁷ “Eşrefoğlu'nun edebî şahsiyeti tasavvufî inançları doğrultusunda gelişip şekillenmiştir. Şiirlerinde bilhassa tasavvufî remizlere büyük ölçüde yer vermiş, bu çerçevede yeni mazmunlar oluşturmuştur. Yer yer halk deyişlerine ve atasözlerine mal olmuş âyet meallerine de yer verdiği şiirleri tekke edebiyatının muhteva bakımından en samimi örnekleri arasında yer alır.

Tecellî şevk-i dîdârın beni mest eyledi hayrân

Ene'l-hak sırrını cânım anıñçün kılmadım pinhân

gibi bazı şiirlerini ise doğrudan doğruya vahdet-i vücûd neşvesiyle yazılmıştır. Genellikle ilâhî aşkı terennüm ettiği şiirlerinin bir kısmı bestelenmiştir. Türk mutasavvıf şairleri içinde şiirleri en çok bestelenenler, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî ve Niyâzî Mısrî kabul edilmektedir. Kaynaklar, onun kendisinin bazı besteler yaptığından da bahsederler.”¹²⁶⁸

Eserleri: 1- Dîvân: Divânının 23 yazma nüshası tespit edilmiştir.¹²⁶⁹ Eski harflerle de 4 baskısı yapılmıştır. Bunlardaki şiir sayıları birbirinden farklıdır. Mustafa Güneş'in tenkitli metninde ise 220 şiir vardır. Divânında; ilâhî, devriyye, şathiyye, tevhid, münacât, na't, medhiyye nazım türlerinde şiirler bulunmaktadır.

2- Müzekki'n-nüfûs: Nefisleri arıtıcı anlamına gelen Müzekki'n-nüfûs, dinî, ahlakî ve tasavvufî mahiyette kaleme alınmış eserdir. İslâm ahlâkım, tarikat adabım ve nefis

¹²⁶⁷ Mustafa Güneş, a.g.t., s. 495-496.

¹²⁶⁸ Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî-Hayatı ve Muhiti”, İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî, Bildiriler Kitabı, Bursa-2010, s. 70.

¹²⁶⁹ Mustafa Güneş, a.g.t., s. 58.

ile mücadelenin lüzumunu, seyr-ü sülük şartlarını ve çeşitli tasavvufi konular anlatır. Yazarı tarafından söylendiğine göre 852/1448'de kaleme alınmıştır. Kur'ân'dan, Hadislerden ve büyük mutasavvıfların sözlerinden birçok şahitlerle, tasavvuf esasları halkın seviyesine indirilerek anlatılmıştır. Eser iki ana bölüm ve alt bölümlerden meydana gelmiştir. Sade bir Türkçe ile yazılan eser, dönemin dilinin zenginliği ve zengin halk kelimeleriyle yazılmış olmasından dolayı dil tarihimiz açısından da önem taşımaktadır. Eserin çeşitli kütüphanelerde, 40'dan fazla yazma nüshası tespit edilmiş olup Osmanlı Türkçesiyle 11 baskısı yapılmıştır.

3- Tarîkatnâme: Tarikat-nâme'de Allah'ın emirlerine ve peygamberin sünnetine uymanın ve ulul-emre itaat etmenin insanlara kazandıracığı faydalar çeşitli örneklerle zenginleştirilerek anlatılmıştır. Ayrıca, Ehl-i beyte olan muhabbet ve bağlılık anlatılmakta, Hz. Ali'nin üstünlüğünü gösteren delillere yer verilmektedir. Eserle ilgili olarak Esra Keskinkılıç tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹²⁷⁰

Menâkıb-ı Eşrefzâde, Abdullah Uçman ve Önder Akıncı tarafından yayımlanmıştır.¹²⁷¹ Eşrefoğlu'nun şiirlerinin birçoğu bestelenmiş olup günümüzde de okunmaktadır.

Iy Allâhum beni senden ayırma
 Beni senin dîdârundan ayırma
 Seni sevmek benim dinüm imanım
 İlahî dîni imândan ayırma
 Sararup soluben döndüm hazâna
 İlahî hazânı daldan ayırma
 Şeyhüm güldür ben anun yapragıyam
 İlahî yaprağı gülden ayırma
 Ben ol dost bağçesinün bülbüliyem
 İlahî bülbüli gülden ayırma
 Balğun cânını suda didiler
 İlahî balığı sudan ayırma
 Eşref oğlu Rûmi kemter kulundur
 İlahî kulu sultândan ayırma

¹²⁷⁰ Esra Keskinkılıç, a.g.t., 257 s.

¹²⁷¹ N.Pekolcay-A.Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", a.g.m., s. 482.

...

‘İşkürü odı şol cana kim eser kılır
 Her dem anı belâ oklarına siper kılır
 İksîr-i hakîki didükleri belâdür iy püser
 Kim nüş iderse meyini sâfi zer kılır
 ‘İşkun belâsını kim baş üzre çeker olsa
 Ol devletlü başa dost her dem nazar kılır
 ‘İşk gevheri belâ bahrinün dibindedür iy 'aziz
 Pes gevher isteyen kişi belâyı ihtiyar kılır
 Râhât-ı nefis isteyen kıl ucın tutmaya 'ışkdan
 Bî-derd olanı gör kim belâdan nice hazer kılır
 Eyyûb gibi şabr eyle beladan inleme zinhar
 ‘İşk eri belâ zehrini sabrıla şeker kılır
 Sen Eşrefoğlu Rumî ' âşıkısan belâ-keş ol
 Gör sade fi ki belâyıla katre'i gevher kılır.¹²⁷²

8.24. FENÂYÎ

Fatih Sultan Mehmet zamanı şairlerinden olan ve Türk edebiyatında ilk olarak Fenayi mahlasını kullanan bu şair hakkında yeterli bilgi yoktur.¹²⁷³ Sadece Sehî Bey şu bilgileri verir: Merhum Sultan Mehmet zamanı şairlerindedir. Hoş tabiatlı, zihni açık, şiiri orta halli, gazeli çok, divan sahibi, bedî’ ve beyan konusunda mâhir kimsedir. Bu beyit onun meşhur olan şiirlerindedir.

Ol mu ‘anber hat ki var sen serv-i hoş-reftârda
 Sanasın kim sebze-i nev-restedir gülzârdâ

Çîn-i zülfünden benefşe reng ü bû uğurladı
 Kim dakup boynına ip gezdirdiler bâzârda

Aşkî yüz yir Sa’dî otuz yir Fenâyî’nin dahî

¹²⁷² Mustafa Güneş, a.g.t. s. 245.

¹²⁷³ Alim Yıldız, “Divan Edebiyatında Fenayi Mahlaslı Şairler”, CÜİFD, Haziran -2003, s. 347.

Haftada yidi günü var dutlug u eşcârda¹²⁷⁴

Latîfî Tezkiresinde, aynı dönem şairlerinden Aşkî anlatılırken: “... nitekim o dönem şairlerinden Fenâyî mahlaslı yoksul bir şair şöyle demiştir” denilerek Sehî Bey Tezkiresinde geçen ve yukarda verilen makta’ beyti biraz farkla aynen tekrar edilmiştir. Beyitten, Padişahın Aşkî’ye günlük yüz akçe vermesinin Fenâyî tarafından kiskanıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁷⁵

Aşkî yüz yir Sa’dî otuz bu Fenâyî’nün dahî

Haftada yedi günü var tonlug u tımârdan

8.25. GÜLŞENÎ-İ SARUHÂNÎ (ö. 888/1483’ten sonra)

Fatih Sultan Mehmet döneminin ârif şairlerinden olan Gülşenî-i Saruhânî’nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ondan bahseden kaynakların bazıları onun Saruhanlı (Manisa) olduğunu yazarlar. Ancak Saruhanlı olma ihtimali Farsça divanındaki bilgilerle uyuşmamaktadır. Bazı kaynaklar, aslen Şirvanlı olduğunu kaydetmektedirler. Gülşenî-i Saruhânî’nin medhiye yazdığı şairlerden Kâşifî’nin Şirvanlı, Mahmud-ı Miski ile Cedvelî’nin Tebrizli, Tûsî’nin Tuslu, Nücûmî’nin Heratlı, Riyâzî’nin Semerkantlı olması, ayrıca Şirvan ve Ebhaz gibi bölgelerde yaşayan şahsiyetlere medhiyeler yazması onun Şirvanlı olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Gülşenî büyük bir ihtimalle Şehzade Mehmet Saruhan’da iken veya İstanbul’un fethinden sonra onun alim ve şairlere itibar ettiğini duyup yanına gitmiş ve ona intisap etmiştir. Saruhânî nisbetini ise bu şehirde üne kavuşmasından dolayı almış olmalıdır.

Gülşenî-i Saruhânî’nin, 888/1483’de vefat eden II. Bayezid’in oğlu Şehzade Abdullah için yazdığı kaside yazmasına bakılarak onun bu tarihten sonra öldüğü söylenebilir.

¹²⁷⁴ Sehî Bey, a.g.e. s. 137.

¹²⁷⁵ Latîfî, a.g.e., s. 393.

Bazı kaynaklarda Gülşenî'nin, Halvetiyye'nin pîr-i sânisî olan Yahya-yı Şîrvânî'ye (ö. 868/1463) intisap etmek için Saruhan'dan Şîrvân'a gittiği de ileri sürülmektedir.¹²⁷⁶

Bazı kaynaklar Gülşenî-i Saruhânî ile Şeyh İbrahim Gülşenî'yi karıştırmışlardır. Gelibolulu Âli, “Bu bir şâir-i Saruhânîdir, Mısır'da âsûde Şeyh Gülşenî hazretleri degüldür” diyerek ikisinin farklı kişiler olduğunu özellikle belirtmektedir.¹²⁷⁷

Latîfî, Gülşenî'nin tarik-i sufîyyeden olduğunu, tevekkül yolunu tutup cümle işlerini Hakk'a bağladığını¹²⁷⁸, Gelibolulu Âli ise, dervişliğinin kemalde, teslim ve tevekkül dairelerinin ise itidal sınırında olduğunu kaydeder.¹²⁷⁹

Eserleri: 1.Farsça Divan: Medhiyye, hezeliyyat,gazel ve rubailerden meydana gelen Farsça divandaki kasideler biri hariç Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid için yazılmıştır. Eserin Bayezid Devlet kütüphanesindeki tek nüshası üzerinde Ebrahim Farzan doktora çalışması yapmıştır.¹²⁸⁰

2. Râz-nâme (Makâlât-ı Gülşenî) 864/1460'ta tamamlanıp Fatih Sultan Mehmet'e sunulan bu Türkçe eser, aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla mesnevi tarzında yazılmıştır. Pendnâme adıyla da anılan eser, tevhid, münacaat, na't, dört halife medhi, sultana övgü ile başlayıp asıl konuya geçilir. Bu bölüm ise 31 hikaye ve 15 makaleden oluşmaktadır. Eserin sonunda yer alan “der târîh î risâle” başlıklı bölümde eserin telif tarihi verilmektedir.¹²⁸¹

3. Türkçe divan. Kaynaklarda böyle bir eserden bahsedilmemektedir. Ancak Ankara Milli Kütüphane'deki yazma eserler bölümünde böyle bir divana rastlanmıştır.¹²⁸²

¹²⁷⁶ Hasan Aksoy, “Gülşenî-i Saruhânî”, TDVİA, C. 14, s. 256.

¹²⁷⁷ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 142.

¹²⁷⁸ Latîfî, a.g.e., s. 465.

¹²⁷⁹ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 142.

¹²⁸⁰ Ebrahim Ferzan, Gülşenî-i Saruhânî: Hayatı, Farsça Divanı ve Râznâmesi, İÜ, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Kürsüsü, 1980, X,101, 180 y.

¹²⁸¹ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Mestan Yıldırım, a.g.t., 240 s.

¹²⁸² Ankara Milli Kütüphane, Yazma Eserler bl. 06 mil yz FB 206/2.

Divanda toplam olarak; 181gazel, 25 kaside, 3 terki-bend, 2 mesnevi,(435+48 beyit) 1 terci'-bend bulunmaktadır.¹²⁸³

Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müelliflerinde Gülşenî'ye ait bir mevlid-i nebî'den bahsetse de şu ana kadar böyle bir esere rastlanılmamıştır.¹²⁸⁴

8.26. HÂKÎ

Candaroğullarından İsmail Bey zamanında Kastamonu'da yaşamıştır. Hâkî hayatta iken bu bölge Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiştir. Latîfî, yaşadığı dönemin önemli şairlerinden olduğunu, divanının makbul ve mu'teber olduğunu söyledikten sonra şiirlerinin çok okunduğunu ama zamanla unutulduğunu söylemektedir.¹²⁸⁵ Latîfî'ye dayanarak aynı bilgileri tekrar eden Kınalızade Hasan Çelebi, Hâkî'nin Candaroğlu İsmail Bey zamanında vefat ettiğini bildirmektedir.¹²⁸⁶

Her iki tezkire müellifi, Hâkî'nin yaşadığı dönemdeki vezirlerden birine caize ümidiyle kaside sunduğunu, ancak medhettiği kişinin câize vermeyince yüce makamlara ulaşan kişilerin cömert olması gerektiğini onlara mürüvvetsizlik ve pintiliğin yakışmayacağını şu kıt'a ile anlattığını söylerler.

Kerem ehli makâmıdur bu sadr
Bu ululuk yâ bî-sehâ nic' olur
Gel begüm sen vezâreti bana vir
Beni medh eyle gör 'atâ nic' olur

8.27. HALÎLÎ (ö. 890/1485)

Aslen Diyarbakirli veya Horasanlıdır. Sicill-i Osmanî'ye göre asıl adı Halil İbrahim'dir.¹²⁸⁷ Hayatıyla ilgili bazı olaylara bakılarak 810/1407 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Tahsilini Acem diyarında yaptığı, Sultan II. Mehmet

¹²⁸³ Türkçe divanla ilgili geniş bilgi için bkz. Özlem Kulat, Gülşenî-i Saruhânî Divanı ve Tahlili, Fırat Ü. SBE, YLT, Elazığ-2010, s. VIII+307.

¹²⁸⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., C. 2, s. 129.

¹²⁸⁵ Latîfî, a.g.e. s. 243.

¹²⁸⁶ Kınalızâde, metin a, a.g.e. s. 269.

¹²⁸⁷ Mehmet Süreyya, a.g.e., C.2, s. 579.

zamanında dönemin önemli bir ilim merkezi olan İznik'e geldiği ve ilimle iştiğal etmeye başlamıştır. Bu arada İstanbul'a gitmiş, orada bir yıl kalmış, İznik'e geri dönerek kurduğu tekkesinde ömrünün sonuna kadar şeyhlik yapmıştır. İznik'te medfundur.¹²⁸⁸ Kaynaklar hangi tarikata bağlı olduğu konusunda bilgi vermezler.

Kaynaklar, Halîlî'nin İznik'te iken bir dilbere âşık olduğu, bunun üzerine meşhur mesnevisi Fûrkatnâme'yi yazdığı konusunda hemfikirdirler.¹²⁸⁹ Yazmış olduğu mesnevi kimi kaynaklarda firaknâme, kimilerinde ise Divan-ı Halîlî diye geçmektedir ki doğrusu fûrkatnâmedir.

Halîlî'nin şiirleri genel olarak vasat kabul edilmektedir. Kınalızâde "gazeliyatında çendân-letâfet nümâyân degüldür"¹²⁹⁰ diyerek tezkiresine örnek gazeller almamıştır. Latifî ise, şiirinin o kadar latif ve hoş olmadığını ancak, kafiye kullanmada ve söz sanatlarında başarılar gösterdiğini söyler.

Tâ benüm gönlümde yakdun ey ruhı gülnâr nâr
Nâr-ı şevkunla cihânda yandum ey 'ayyâr yâr

Yârelü kıldun beni rahm eylemezsün ey diriğ
Ağladursun her gice tâ subha denlü zâr zâr

Zarluğumdan benüm hem-sâyelerdür bî-huzûr
İtmedi âhum sana bir zerre ey mekkâr kâr¹²⁹¹

Ol ki sîmîn ellerin 'âşıkların kanındadır
Gönlümün cem'iyyeti zülf-i perîşânındadır

Gözleri bir gamzede fet itdi dil iklîmini
Şimdi kasdı ben garîb üftâdenin cânındadır¹²⁹²

¹²⁸⁸ M. Özkan-M. İsen, a.g.m., s. 329.

¹²⁸⁹ Latifî, a.g.e. s. 250, Sehî Bey, a.g.e., s. 129, Kınalızâde, metin a, a.g.e. s. 283, Âşık Çelebi, C. 3, a.g.e. s. 1537, Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 135, *Mehmet Süreyya bir meczuba gönül verdiği yazar.* a.g.e., C.2, s. 579.

¹²⁹⁰ Kınalızâde, metin a, a.g.e. s. 284.

¹²⁹¹ Latifî, a.g.e. s. 251-252.

¹²⁹² Ali Emîri Efendi, a.g.e., s. 21.

Yetiştirildiği muhit bakımından eserlerinde Azeri Türkçesinin dil özellikleri görülen Halîlî, daha çok Seyyid Nesîmî'nin tesirinde kalmıştır. Bununla beraber kendisi de Habîbî gibi bazı Âzeri şairler üzerinde etkili olmuştur. Mehdî, Sâfî, Sirozlu Sa'dî ve Melîhî ile karşılıklı şiirler yazan Halîlî'nin şiirlerine XVI. ve XVII. yüzyıllarda birçok şair tarafından nazireler yazılmıştır.¹²⁹³ Halîlî'nin şiirlerinin toplandığı bir divanı vardır ama şu ana kadar rastlanılmamıştır. Divanı olduğunu şu beyitten anlaşılmaktadır:

Râh-ı 'ışkunda Halîlî ne belâ çekdiğini
Nazar itsen bilesin defter-i dîvânumuza¹²⁹⁴

Halîlî'nin asıl eseri Fûrkatnâme adlı tasavvufî mesnevisidir.¹²⁹⁵ Eser fûrkatnâme kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı olan 876/1471'de yazılmıştır. Kaynaklar onun İznik'te bir güzele âşık olduğunu, onun aşkıdan kurtulmak için İstanbul'a gittiğini, bir süre sonra geri döndüğünü, Mecnun misali kendi ahval ve sıkıntılarının destanını yazarak kendini âleme tanıttığını belirtmektedirler.¹²⁹⁶ Eser 1000 kadar beyitten oluşmaktadır. Ayrıca iki kaside, bir murabba, bir muhammes, bir terci-i bend ve yirmialtı gazel bulunmaktadır.

Eyâ kan olacak gözüm ne gördün
Ki zühdüm hırmenini yile virdün

Alup elden 'inân-ı ihtiyârum
Ne kodun 'akl u 'ırz u ne vekârum

N'olaydı ben sana yâr olmayaydum
Seni mahbûba mâyil bulmayaydum

İlk dönem kaynakları, eserin beşerî aşk olduğunu belirtse de, eserin uslûbu, kullanılan tasavvufî semboller, bitiriş şekli, eser kahramanlarının Leyla ile Mecnun'a benzetilmesi, şairin yaşının eseri yazdığı dönemde altmışın üzerinde bulunması ve tekke şeyhi olması gibi durumlar mesnevinin tasavvufî olduğu

¹²⁹³ M.Özkan-M. İsen, a.g.m. s. 329.

¹²⁹⁴ Günay Kut, "Furkatnâme", TDAY-Belleten 1977, Ankara-1978, s. 334.

¹²⁹⁵ Furkatnâme, İÜ, TY Ktp. No:3770, Millet Ktp, Ali Emiri, Manzum Eserler, No:1063.

¹²⁹⁶ M.Özkan-M. İsen, a.g.m. s. 330, Latifî, a.g.e. s. 251, Kınalızâde, metin a, a.g.e. s. 283, Şemseddin Sami, a.g.e., s. 2060.

görüşünü teyid etmektedir.¹²⁹⁷ Gönül Tekin, Fûrkatnâme'nin tasavvufî bir mesnevi olmadığını, şairin başından geçen bir macerayı mektup gönderme tekniğinden yararlanarak anlattığını, Orta Asya'da bu tarzda yazılan mesneviler bulunduğunu söylemektedir.¹²⁹⁸

8.28. HALÎMÎ LÜTFULLAH

Sultan II. Mehmet ve Bayezid dönemi kadılarından olup Mahmut Paşa'nın himayesinde olan kemal ehli bir kişidir.¹²⁹⁹

Aslen Sivaslı olmakla beraber kendisinin Amasya'da doğup büyüdüğü tahmin edilmektedir. Eserlerinde ismi Lutfullah, bazan Halîmî, bazan da sözlüğünde olduğu gibi Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî olarak geçmektedir. Halîmî, bazı kaynaklarda yer alan Acem diyarından geldiğine dair kayıtlara ve Farsça'ya hâkimiyetine bakılırsa esas öğrenimini o zamanın önde gelen kültür çevrelerinden İran'da yapmıştır, denilebilir.

Sivas kadısı iken Amasya Valisi Şehzade Bayezid'i kötü yola teşvik edenlere engel olmak istediği için iftiraya uğramış. 1474'te azledilerek Tokat'ta hapsedilmiş, üç ay kadar hapiste kaldıktan sonra suçsuz olduğu anlaşıl原因arak serbest bırakılmıştır. Mâruz kaldığı muameleden çok müteessir olan Halîmî, düşmanlarından çekindiği için bütün olup bitenleri padişaha rumuzlu bir şekilde arz etmek üzere Arapça olarak bir "kasîde-i tâiyye" yazmıştır. 880/1475-76'da İstanbul'a gidince kasidesini beyit beyit şerhederek Şehzade Bayezid'i içki, kumar ve uyuşturucuya alıştıranları açıklamış, kendisine kötülük edenleri anlatmıştır. Halîmî'nin kasidesini Fâtih Sultan Mehmet'e takdim etmesi üzerine padişah Amasya'ya vezir Hamza Beyzade Mustafa Paşa başkanlığında bir tahkikat heyeti göndermiştir. Ondan gelen rapor üzerine Amasya'ya gönderdiği bir fermanla Şehzade Bayezid'in çevresindekilerden Mahmut Paşa, Tâcî Bey ve Abdurrahman Efendi'nin idamını, diğerlerinin de azlini emretmiştir. Bunlardan Tâcî Bey Bağdat'a, Abdurrahman Efendi İran'a kaçmış, Mahmut Paşa

¹²⁹⁷ Ali Emîri Efendi, a.g.e., s. 20, Eseri Orhan Kemal Tavukçu yayımlamıştır. Orhan Kemal Tavukçu, Halîlî and His Fûrkatnâme, Harvard-2008.

¹²⁹⁸ Gönül Tekin, a.g.m. s. 205.

¹²⁹⁹ Kınalızade Hasan Çelebi, a.g.e. metin a, s. 251, Âşık Çelebi, a.g.e. C.2, s. 629.

ise idam edilmiştir.¹³⁰⁰

Eserlerinden Halîmî'nin Arapçayı ve özellikle Farsçayı iyi bildiği, lügat, edebiyat, tıp ve miras hukuku konularında derin bilgiye sahip bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Eserleri: 1. Bahrû'l-garâib. Lügât-i Halîmî olarak da tanınan bu lügat Farsça-Türkçe bir lügattir. Müellif, 1446 yılında manzum olarak kaleme aldığı ve muhtemelen Sivas kadılığı sırasında yeniden gözden geçirdiği bu eserini o zamanlar Amasya valisi bulunan Şehzade Bayezid'e takdim etmiş, ancak anlaşılması güç olduğu için eseri 872/1467-68 ayrıca şerhederek iki defter halinde düzenlemiş ve yine Şehzade Bayezid'e sunmuştur. Eserin en eski nüshalarından biri Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.¹³⁰¹

2. Kitâbü Tâ'iyyeti'l-Halîmî ma'a şerhihâ. Sivas kadılığından alınarak Tokat'ta hapsedilmesi üzerine Fâtiḥ Sultan Mehmet'e yazdığı elli bir beyittik Arapça kasidenin şerhi olup aruzun dört "müstefilün" kalıbıyla yazılmıştır.

3. Gülşen-i Zîbâ. 862/1457-58'de tamamlanarak Fâtiḥ Sultan Mehmet'e sunulan tıbbâ dair bu Farsça manzum eser "Tabîyyât", "Zarûriyyât" ve "Maraz" başlıkları altında üç bab ile çeşitli fasıllardan meydana gelmektedir.

4. Farsça Kur'an Tercümesi. Halîmî'nin 882/1477'de yazdığı bu mushafta ayrıca her kelimenin mânâsı satır altına yazılmış ve tercüme 883/1478'de tamamlanmıştır.

5. Muhtasarü'l-eşkâl ve şerhuhû: Ferâ'iz-i Halîmî olarak da tanınan Arapça muhtasarla buna daha sonra yine kendisi tarafından yapılan geniş şerhi içine alır. Halîmî miras hukukundaki engin bilgisini bu eserle ortaya koymuştur.

6. Hâşiyetü Halîmî 'ale'l-Hayâlî : Necmeddin en-Nesefî'nin İslâm akaidine dair yazdığı çok kısa risale Sa'deddin et-Teftâzâ-nî tarafından Şerhu'l-'Akâidi'n-Nesefî adıyla şerhedilmiş, buna Hayâlî bir haşiye yazmıştır. Halîmî'nin eseri de Hayâlî'nin haşiyesine yapılmış bir haşiye mahiyetindedir.

7. Musarrihatü'l-esmâ. Müellifin Arap harflerine göre alfabetik olarak hazırlayıp 872/1467-68 tamamladığı isimler sözlüğünü Şehzade Bayezid'e sunmuştur.

8. Tuhfe-i Mukaddimetü'l-luga. Farsça'dan Türkçe'ye manzum bir sözlük olan bu risale aruz vezniyle biri on bir, biri yirmi altı, diğerleri de on iki ve on bir beyitlik

¹³⁰⁰ Mustafa Erkan, Halimi Lüfullah, TDVİA, C. 15, s. 341.

¹³⁰¹ Bahrû'l-Garâib, Esad Efendi, nr. 3281, Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Erkan, Bahrû'l-garâib, a.g.m., s. 513-514.

dört parçadan ibarettir.

9. Mir'âtü't-tayyibîn: Tövbe hakkında olup 865/1460-61'de Farsça olarak yazılmıştır.

10. Risale fî beyânı kavâidi'l-muammâ: Farsça muamma kaidelerini Türkçe açıklayan ve örneklendiren bir risaledir.

11. Risale fî tecnisât ve't-teşbihât ve'l-mecâzât Cinâs, teşbih ve mecaz kaidelerini Türkçe açıklayıp örneklendiren manzum bir risaledir.¹³⁰²

12. Nisârü'l-Mülûk: Farsça-Türkçe bir lügat olup Şehzade Bayezid'e sunmuştur.¹³⁰³

8.29. HAMDÎ-İ KADİM

Kastamonu'nun Küre kasabasından olan Molla Hamdi, Fatih Sultan Mehmet döneminin alimlerinden ve salih kişilerindendir. Latifî tezkiresinde “bu fakirin ceddî” diyerek onunla övünmektedir.¹³⁰⁴ Latifî, çok sayıda kaside ve gazeli ile mürettep bir divanı olduğunu, gazellerinde tatlı bir ifadesi bulunduğunu, zamanında çok tanınıp okunduğunu ama daha sonra unutulduğunu söylemektedir. Beyitlerinin çoğu ilk dönem şairlerinkinden daha güzel ve makbul olduğunu belirtirken şiiirleriyle tanınan ilk Hamdi'nin bu olduğunu, Akşemseddinzâde Hamdi'nin ise mesnevileriyle tanındığını söyler. Dedesine ait şu beyitleri tezkiresine almıştır:

Pertevinden yüzüne kimse nigâh eyleyimez
Nazara ol eseri mihr ile mâh eyleyimez

Ruhların reşki gülün yirini hâr eylediler
Külehin goncaların başını târ eylediler

Sînemi tiğ-i gam ile şerha şerha yarayın
Yaralarla yâra hâlüm ‘arz ideyin varayın.¹³⁰⁵

Hamdî-i Kadim, Fatih Sultan Mehmet'in son yıllarında vefat etmiştir.¹³⁰⁶

¹³⁰² Müellifin eserleri hakkında bilgi için bkz: Mustafa Erkan, Halimi Lüfullah, a.g.m., s. 341-343.

¹³⁰³ Gönül Tekin, a.g.m. s.181, Eserin nüshası: Nisârü'l-Mülûk, İ.Ü. Ktp. TY 1404.

¹³⁰⁴ Latifî, a.g.e. s. 232, diğer kaynaklar da Latifî'ye dayanarak aynı bilgileri verirler. Bkz. Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 134, Kınalızâde, metin a, a.g.e. s. 257.

¹³⁰⁵ Latifî, a.g.e. s. 233.

8.30. HAMDULLAH HAMDİ (ö. 909/1503)

Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi 853/1449'da Göynük'te doğdu. Akşemseddin'in, yedi oğlundan en küçüğüdür.¹³⁰⁷ Hamdullah Hamdi'den bahseden bütün kaynaklar, en iyi bilgiyi Enisi'nin "Menâkıb-ı Akşemseddin" in verdiğini belirtirler. Ondan, Hamdullah Çelebi, Hamdi Çelebi, Şeyh Hamdullah, Muhammed Hamdullah, Muhammed Hamidüddin, Hamdullah bin Akşemseddin şeklinde bahsedilmesine rağmen "Hamdullah Hamdi" şekliyle şöhret bulmuş ve şiirlerinde "Hamdi" mahlasını kullanmıştır.¹³⁰⁸ Menâkıb'da Akşemseddin'in küçük oğlu Hamdi'ye daha anne karnında iken özel bir önem verdiği belirtilerek çeşitli olaylar anlatılır. Hamdullah Hamdi'nin babasından aldığı sağlam temellere dayanan dini-tasavvufî terbiye ve hayat tarzı bütün ömrü boyunca kendini hissettirecektir.¹³⁰⁹ 863/1459'da babası Akşemseddin'in vefatı onun için bir dönüm noktası olmuş, bundan sonra aynı ilgiyi kardeşlerinden görememiştir. Hatta rivayetlere göre kardeşleri ve yeğenleri kendisine eziyet etmiş, onu hor ve hakir görmüşlerdir. Hamdullah Hamdi, kendini Hz. Yusuf'la özdeşleştirmiş, bunu da Yusuf u Züleyha mesnevisinde şöyle dile getirmiştir:¹³¹⁰

Tıfl-ı ferzend idim ana bu fakîr
Olmuş idi zaîf hazret-i pîr

Bana eylerdi şefkatiyle nazar
Der idi olmasa bu oğlum eğer

Gider idim bu dâr-ı mihnetten
Derd ü gamdan belâ-yı gurbetten

Âh kim bu yetimi Yûsuf-vâr
Kılısardır cefâ-yı ihveti-zâr

¹³⁰⁶ Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 134.

¹³⁰⁷ Âmil Çelebioğlu, "Akşemseddinzâde Hamdullah Çelebi ve Pendnâmesi", Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul-1998, s. 201.

¹³⁰⁸ Bu konuyla ilgili geniş bir değerlendirme için bakınız: Ali Emre Özyıldırım, a.g.e., s. 8-9.

¹³⁰⁹ Ali Emre Özyıldırım, a.g.e., s. 14.

¹³¹⁰ Hamdi, Yusuf u Züleyha, Haz. Naci Onur, Ankara-1991, s. 49.

Çünkü atti vefât hazret-i pîr
Ettiler ne dedi ise bî-taksîr

Gitti ol gamda ben mukîm oldum
Cevrden süfte-dil yetîm oldum

Yûsuf ermiş belâsı gayetine
Ermedim ben cefâ nihâyetine

Anun ihvanı etti zulm u hased
Bunların nesli kendilerinden eşed

Hamdullah Hamdi, Bursa’da Çelebi Sultan Mehmet medresesinde müderrislik yapmış, burada dönemin önemli âlimlerinden Molla Hayali ile ilmi münakaşalara girmiştir. Burada zahiri ilimlere devam ederken, çeşitli sebeplerden dolayı tahsilini bırakmış, Kayseri’ye babasının halifelerinden olan İbrahim Tennûrî’ye giderek seyr-i sülukunu tamamlamış ve ondan hilafet almıştır. Hamdullah Hamdi, tasavvufi yol olarak da Bayramiliğin Şemsiye kolunun Tennûrî’ye şubesine dâhil olmuş ve Göynük’te bu şubeyi sürdürmüştür. Menâkıb-ı Akşemseddin’de bu husus şöyle anlatılır: “Bir gece düşünde babası Akşemseddin’i gördü. Yâ Hamdi! Şimdiden sonra ahiret hazırlığını eyle. Mürşidi’s-sâlikîn Şeyh İbrahim’e teslim ve iradet getir. Hamdi uyandı, yüreği yandı. Kayseri’de Şeyh İbrahim yanına gitmek tedarikinde oldu. Bunlar bu niyyet üzere iken Şeyh İbrahim Bursa’ya geldi. Hamdi’ye: “Seni bana gönderen, beni sana dahi gönderdi” dedi. “Sen benden evvel Kayseri’ye var, sonra ben dahi varayım” dedi. Pes dediği gibi Şeyh vardı. Hamdi mürid olup sıdk u safâ ile murada erdi ve hilafet aldı.”¹³¹¹ Hamdullah Hamdi’nin ne zaman Kayseri’ye gidip manevi eğitime başladığını ve ne zaman hilafet alıp Göynük’e döndüğünü bilmiyoruz. Ancak Şeyh İbrahim Tennûrî’nin 887/1482’de vefat ettiği göz önünde bulundurulacak olursa Hamdi’nin 30 yaşlarında hilafet aldığını söyleyebiliriz.

¹³¹¹ Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin, Haz. Ali İhsan Yurd, Fatih Sultan Mehmet Han’ın Hocası Şeyh Akşemseddin, İstanbul-1972, s. 138-139.

Hamdullah Hamdi'nin Bursa'dan Kayseri'ye gitmesi, oradan icazet alıp memleketi Göynük'e dönerek orada inziva hayatı sürmesi ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Bazı araştırmacılar aldığı tasavvufî eğitimin neticesinde böyle bir yolu tercih ettiğini, bazıları karakteri ve memleket sevgisi dolayısıyla olduğunu, bazıları da yazmış olduğu Yusuf u Züleyha mesnevisini dönemin padişahı II. Bayezid'e sunmasına rağmen ondan gerekli ilgiyi göremediğini düşünerek Göynük'e inziva hayatına çekildiğini belirtirler.¹³¹²

Hamdullah Hamdi, Göynük'te maddi sıkıntılar içinde bir hayat geçirmiştir. Kaynakların belirttiğine göre; “Hamdi Çelebi'ye zamanunda herkez reâyet ü râğbet olunmayub cevâiz-i Hakânî ve salât-ı sultâniye mazhar olmayub beytûlmâlden vazife-i dâre ve salât-ı mukarresesi Yusuf u Zuleyhâ'yı kendüsi yazup satardı, halk dahi mezbûrun hattıyla olmağın râğbet idüp ziyade bahaya alırlardı”¹³¹³ ifadelerinden anlaşılacağı üzere geçimini eserlerini yazıp satarak sağladığı söylenebilir.

Hamdullah Hamdi'den bahseden kaynaklar, onun Göynük'te bir nevi depresyon geçirdiğini, Ayasofya'ya gidip dualar ettiğini, ayrıca Hamdi'nin İranlı şair Abdurrahman-ı Câmî ile önce Bursa'da sonra Göynük'te iki kere gizlice buluştuğu rivayet olarak belirtirler. Ancak bu rivayetlerin gerçek olmadığı anlaşılmaktadır.¹³¹⁴

Hamdullah Hamdi'nin bilinen tek çocuğu Mehmet Zeyneddin'dir. Döneminin önemli hattatları arasında yer alan “alim” ve “şeyh” sıfatlarıyla anılan Zeyni mahlasıyla şiirler yazmıştır.¹³¹⁵ “Dedesi ile babasının yolunda idi. Hod-fürûş değildi. Gizli hazine idi. Onun için zât-ı agniyâyı ve beyleri ve zamane kadılarını sevmez idi. Fukara ile ünsiyet ederdi.”¹³¹⁶

Hamdullah Hamdi vefatına kadar Göynük'te yaşamıştır. Vefatı ile ilgili olarak, kaynaklarda üç farklı tarih verilse de araştırmacılar 909/1503'te vefat ettiğini kabul etmektedirler.¹³¹⁷

¹³¹² Ali Emre Özyıldırım, a.g.e. s. 20–21.

¹³¹³ Kınalızade, İbrahim Kutluk, C.1, a.g.e., s. 310–311.

¹³¹⁴ Bu konuyla ilgili genel bir değerlendirme için bakınız: Ali Emre Özyıldırım, a.g.e. s. 22.

¹³¹⁵ Ali Emre Özyıldırım, a.g.e. s. 24.

¹³¹⁶ Âmil Çelebioğlu, a.g.m. s. 205.

¹³¹⁷ Ali Emre Özyıldırım, a.g.e. s. 23, Âmil Çelebioğlu, “Kıyafet İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyafetnâmeleri”, a.g.m. s. 205, Zehra Öztürk, “Hamdullah Hamdî”, TDVİA, C.15, s. 452.

Eserleri: 1. Hamse: Klasik Türk Edebiyatında bir şairin mesnevi nazım şeklinde yazdığı beş eserden oluşan mecmualara Hamse denir. Hamdullah Hamdi beş mesnevi yazmakla beraber bunları bir araya getirmemiştir. Fakat araştırmacılar onun beş adet mesnevi yazdığı için hamse sahibi olduğunda ittifak halindedirler. Şimdiki bilgilerimize göre Anadolu sahasında ilk hamse sahibi Hamdi'dir. Bu mesneviler şunlardır:

a) Yusuf u Züleyha: Mesnevi nazım şekliyle, aruzun “fe ‘i lâ tün me fâ ‘i lün fe ‘i lün” kalıbıyla yazılmıştır. Âli, eserin 6222 beyit olduğunu söyler.¹³¹⁸ Mesnevi hakkında doktora tezi hazırlayan Naci Onur şu bilgileri verir: “Eser 6241 beyittir. Bu rakam bizim yaptığımız karşılaştırmalı metin tetkiki sonucunda ortaya çıkmıştır. 346. beyitten itibaren Hamdî, “Matla-ı Dâsitân-ı Yusuf Aleyhisselâm” başlığıyla asıl hikayeye girer ve hikaye için 5896 beyit ayırmıştır. Hikaye boyunca olayların gidişatını bozmayacak ve okuyucunun dikkatini dağıtmayacak tarzda nükte, pend, rivayet, hikaye-i münasiblere yer vermiş, bunlardan birtakım ahlaki sonuçları okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Yusuf ile Züleyha mesnevisinin yazma nüshalarının yurt dışındaki sayısı 22, yurt içinde çeşitli kütüphanelerdeki sayısı ise 86’dır.”¹³¹⁹ Yusuf u Zuleyha mesnevisinin mevlid ve muhammediyelerden sonra en çok nüshası bulunan eser olması onun toplumun bütün katmanlarında hüsn ü kabul gördüğünü gösterir. Yusuf u Zuleyha mesnevisi için Âşık Çelebi “sâde ve güşâde” deyip şöyle bir tesbitte bulunur: “Rûm şu‘arâsının ittifâkı bunun üzerinedür ki ol ‘asra dek Şeyhî’nün Husrev ü Şîrîn’ine, Hamdî’nün Yûsuf u Züleyhâ’sına, Necâtî’nün Dîvânî’na, Mesîhî’nün Şehr-engîz’ine Deli Birâder’ün kıt‘alarına, Sâgarî’nün hezline, bunun tercî‘-i bendine nazîre olmiya.”¹³²⁰

b) Leyla vü Mecnûn: Aruzun “me fâ ‘î lün me fâ ‘î lün fe ‘û lün” kalıbıyla 905/1499’da yazılmıştır. 4220 beyittir. Bu eser Fuzuli’nin eseri gibi sanat yönünden güçlü bir eser olmamakla birlikte Türk Dili tarihi açısından önemlidir.¹³²¹ Eser üzerinde çalışan araştırmacılar Hamdi’nin bu eseri yazarken İranlı şairlerden Câmi, Nizami ve özellikle Hatifi’den etkilendiğini kaydederek eserin edebî değer

¹³¹⁸ Ali Emre Özyıldırım, a.g.e., s. 27.

¹³¹⁹ Hamdullah Hamdî, Yusuf u Züleyhâ, Haz. Naci Onur, Ankara-1991, s. 23-24, Yusuf u Zuleyha mesnevisinin edebiyat tarihi içindeki yerinin tespiti için bakınız: Ali Emre Özyıldırım, a.g.e., s. 27-30.

¹³²⁰ Âşık Çelebi, C. 3, s. 1377.

¹³²¹ Hamdullah Hamdî, a. g.e. s. 20-21. Leyla vü Mecnun hakkında Zülfü Güler bir doktora tezi hazırlamıştır. Hamdi’nin Leyla vü Mecnun mesnevisi, inceleme-metin, Atatürk Ü. SBE., Doktora tezi, Erzurum-1983

bakımından Yusuf u Zuleyha ile mukayese edilemeyeceğini fakat zamanındaki gelenek-görenek ve âdetleri yansıtması ile kıymetli dil malzemesine sahip olması açısından önemli olduğunu ifade ederler.¹³²²

c) Ahmediyye: Eserin adı “Risâletü'l-Ahmediye fî vilâdeti Muhammediye”dir. Bu eser kimi kaynaklarda Muhammediyye kimi yerlerde de Mevlid ismiyle geçmektedir. Ahmediyye'nin Mevlid türünde bir eser olması da zamanla adının unutulmasına sebep olmuş ve kaynaklar bu eserden Hamdi'nin Mevlidi diye bahseder olmuştur.¹³²³ Aruzun “fâ ‘i lâ tün fâ ‘i lâ tün fâ ‘i lün” kalıbıyla yazılan bu eser 900/1494-95’de tamamlanmış olup 1337 beyitten oluşmaktadır.

Hamdi'nin bu mevlidi Hz. Peygamber'in –sırasıyla- viladet (Hz. Peygamber'in doğumu) Hz. Peygamber'in doğumu esnasında husule gelen garip alametler, risâlet, mucizât ve Mi'râc, hicret ve vefâtü'n-nebî bölümleri olmak üzere altı kısımdır.¹³²⁴ Kaynaklar bu eserin dışında Mevlid'nin olduğunu zikrederlerse de Âmil Çelebioğlu bu mevlidle Ahmediye'nin kastedilebileceğini söylerken, Ali Emre Özyıldırım ise tamamıyla Ahmediye'nin kastedildiğini belirtmektedir.

d) Tuhfetü'l-Uşşâk: Aruzun “ me fâ ‘i lün me fâ ‘i lün fe ‘û lün” kalıbıyla yazılan bu eser 950 beyit civarında olup ne zaman yazıldığı belli değildir. Hamdi'nin diğer eserlerine nazaran daha hacimsizdir. Romantik bir aşkı terennüm eden bu hikâyenin mevzuu Hamdi'nin diğer eserlerinden daha orijinal görünmektedir.¹³²⁵ Hamdullah Hamdi'nin bu eseri temsili (alegorik) bir mesnevidir.

e) Kıyafetnâme: Hamdi'nin bu eserinin yazılış tarihi bilinmemektedir. Aruz'un “ fe ‘i lâ tün me fâ ‘i lün fe ‘i lün” kalıbıyla yazılmış olup 158 beyittir. Muhteva olarak beden yapısından karakter hususiyetlerinin tespit ve tahmini ile alakalı konularda bilinen ilk manzum eser olmak ve bu nevide eser yazanlarda mesela Erzurumlu İbrahim Hakkı ve benzerlerinde tesiri bulunmakla fazla bir edebi yönü olmayan bu küçük mesnevi bilhassa kültür tarihimiz açısından önemlidir.¹³²⁶

¹³²² Ali Emre Özyıldırım, a.g.e., s. 31.

¹³²³ Bu konuda kaynakların tenkidi için bakınız: Ali Emre Özyıldırım, a. g.e. s. 32-33.

¹³²⁴ Âmil Çelebioğlu, “Akşemseddinzâde Hamdullah Çelebi ve Pendnâmesi”, a.g.m. s. 206.

¹³²⁵ Âmil Çelebioğlu, “Akşemseddinzâde Hamdullah Çelebi ve Pendnâmesi”, a.g.m. s.213.

¹³²⁶ Âmil Çelebioğlu, “Akşemseddinzâde Hamdullah Çelebi ve Pendnâmesi”, a.g.m. s. 214. Hamdi'nin Kıyafetnâmesinin tam metni ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyafetnamesi ile karşılaştırması için bakınız: Âmil Çelebioğlu, “Kıyafet ilmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyafetnâmeleri”, a.g.e, s. 225-262.

2. Mecâlisü't-Tefâsir: Hamdullah Hamdi'nin bu eseri fazla bilinmediği için tezkirelerde isminden bahsedilmemiştir. Enîsi: “Hamdi Çelebi, tefâsire müteallik iki cilt kitab cem eyledi” diyerek bu eserden haber vermiştir. İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesinde satır arası bir Kur'an-ı Kerim'in tercemesinin başında “İşbu Mushaf-ı Şerif, merhum Şeyh Akşemseddin Hazretlerinin oğulları olup Yusuf ve Zeliha müellifi olan merhum Hamdi Çelebi'nin kendi hattı olup ve her satırın altında vaki olan ma'na-yı şerif dahi şeyh-i mezkûrun istihrâc ve istinbât eylediği ma'nâdur ki aynı ile tahrîr olunmuşdur” kaydı bulunmaktadır. Bu kayıttan bu eserin Hamdi'ye ait olduğu kesinlik kazanmaktadır.¹³²⁷

3. Divan: Hamdullah Hamdi'nin mürettep bir divanı vardır. Kendisi daha çok mesnevi şairi olarak tanındığı için ve divanındaki şiirler pek de başarılı olarak kabul edilmediğinden divanı fazla tanınmamıştır. Bundan dolayı da divanın bilinen Süleymaniye Kütüphanesi ve Millet kütüphanesinde iki nüshası vardır. Ayrıca Ankara'da Milli Kütüphanedeki bir mecmuada da şiirlerine rastlanılmıştır. Divanındaki manzumelerin sayısı 222'dir. Bunların nazım şekillerine göre dağılımı şöyledir: 3 kaside (2'si Türkçe, 1'i Farsça), 199 gazel (187'si Türkçe, 12'si Farsça), 1 murabba', 1 terci-i bend, 5 kıt'a (1'i Türkçe, 4'ü Farsça), 3 nazım (1'i Türkçe, 2'si Farsça), 9 müfred (6'sı Türkçe, 1'i Farsça, 2'si Arapça) ve 1 beyit. Hamdi'nin Türkçe kasidelerinden biri münacat, diğeri ise na'ttır. Farsça kasidesi ise tevhid türündendir. Gazelleri arasında tür bakımından münacat ve na't olanlar da bulunmaktadır. Özellikle kafiyeyi veya redifi oluşturan kelimenin son harfine göre tertip edilmiş divanda bu harf değiştirilince yazılan ilk gazelin genellikle na't türünde dolması dikkat çekicidir.

Divanı ile ilgili bir tez hazırlayan Ali Emre Özyıldırım, divanına dayanarak şu hükümleri verir: Hamdi eski Türk edebiyatında şahsi üslup sahibi bir şair olarak değerlendirilemez. Hamdi'yi en çok etkileyen şair Şeyhi'dir. Necati ile Ahmet Paşa'nın da üzerinde etkisi vardır. Hamdi'nin gazel şairi olarak beğenilmemesinin sebebi orijinal hayaller ve mazmunlar yaratamamasında aranmalıdır. Dili kullanmada gösterdiği tutukluk bunda etkili olmuştur.¹³²⁸

¹³²⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Âmil Çelebioğlu, “Akşemseddinzâde Hamdullah Çelebi ve Pendnâmesi”, a.g.m., s. 205-206.

¹³²⁸ Ali Emre Özyıldırım, a.g.e. s. 57.

Hamdullah Hamdi'nin bu eserlerinin dışında Mevlid, Muhammediye, Pendnâme ve Risale adlı eserlerinden de bahsedilmektedir ki ancak araştırmacılar bu eserlerin ona ait olmadığını ortaya koymuşlardır.¹³²⁹

8.31. HÂMİDÎ

843/1439'da İsfahan'da doğdu. Kaynaklarda Hâmidî-i İsfahânî, Molla Hâmidî, Mevlânâ Hâmidî ve Hâmidî-i Acem diye anılır, öğrenimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra bir müddet Bakü'de Şirvanşahlar sarayında bulunmuştur. Âşık Çelebi, Anadolu'ya Acemden geldiğini, Hâmidî mahlası ile bilindiğini ve eski zariflerden olduğunu kaydeder.¹³³⁰

Divanında yer alan iki kasideden, Hâmidî'nin 865/1461 yılı kışında Kastamonu'da İsfendiyaroğlu İsmail Bey ve aynı yılın baharında Bursa'da Fâtih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa ile karşılaştığı anlaşılmaktadır. Mahmut Paşa için yazdığı kasidenin başlığında bunun Anadolu'da yazdığı ilk kaside olduğunu belirten Hâmidî, 10 Receb/21 Nisan'dan beri kendisiyle görüşmek için beklediğini ifade eder. Bu durumda Hâmidî'nin Anadolu'ya yirmi iki yaşında geldiği kesinlik kazanmaktadır.¹³³¹

Mahmut Paşa vasıtasıyla Fâtih Sultan Mehmet'e ulaşabilen ve başlangıçta Fâtih'in yakınları arasına giren Hâmidî, Kefe seferi için (880-881/1475-1477) yazdığı bir kaside üzerine Padişah kendisine iki cariye hediye edince "Biraz tarla ile iki öküz bahsetse idiniz de kûşe-nişin olsaydım" deme gafletinde bulunur. Bu söz padişahı kızdırır. Hâmidî'yi 881/1476-77 yılında Murâd-ı Hüdâvendigâr türbedarlığı göreviyle Bursa'ya gönderir.¹³³² Ertesi yıl İstanbul'a giderek padişahтан af dilediyse de tekrar Bursa'ya dönmesi emredilir. Küçük oğlu Celîlî'nin 893/1488 'te Bursa'da doğduğu ve babasını genç yaşta kaybettiği bilindiğine göre Hâmidî'nin XVI. yüzyıl başlarında Bursa'da öldüğü söylenebilir. Mevlânâ Hamidî'nin şair Celîlî¹³³³ ile

¹³²⁹ Konu ile ilgili değerlendirmeler için bakınız: Ali Emre Özyıldırım, a.g.e. s. 37-38.

¹³³⁰ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 479.

¹³³¹ İsmail Ünver, Hâmidî, a.g.m., s. 461.

¹³³² Arzu Atik, a.g.t, s. 5.

¹³³³ *Celîlî, daha çok hamsesiyle tanınmış bir divan şairidir.* Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Aksoy, "Celîlî Hâmidîzâde", TDVİA, C.7, s. 269-270, Arzu Atik, a.g.t., 376 s.

Mahmut adlı iki oğlu vardır.¹³³⁴

Şiirlerinin büyük bir kısmı Farsça olan Hâmidî'nin Türkçe şiirleri dil ve üslûp bakımından dönemin Doğu Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Bazı gazellerinin Bursalı Ahmet Paşa'nın gazelleriyle benzeşmesi, bu iki şairin Bursa'da karşılaşmış olduklarını ve birbirinden etkilendiklerini göstermektedir.¹³³⁵

Eserleri: 1. Külliyyât: Hasbihâlnâme ile divanını ihtiva eden eserin biri Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde (nr. 68), diğeri İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (nr. 1184) olmak üzere iki nüshası bilinmektedir. İsmail Hikmet Ertaylan, Türk Tarih Kurumu nüshasının tıpkıbasımını bir incelemeyle birlikte “Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidî” adıyla yayımlamıştır.¹³³⁶ Külliyyâtın ilk bölümündeki Farsça “hasbihalnâme” mesnevi tarzında yazılmış olup Hâmidî burada kendi hayatıyla ilgili bilgiler verir. Farsça olan divanda Türkçe dört kaside, yirmi sekiz gazel ve iki matla' bulunmaktadır.

2. Vasiyyetnâme: Âşık Çelebi, Hâmidî'nin bu eseri ölümünden kısa bir süre önce oğlu Celîlî için yazdığını bildirir ve örnek olarak iki beyit zikreder.

Vâsî vü nâzır itdüm bî-gümân
Sikender Lâla vü Monla Sinân'ı

...

Benüm oğlum benüm ‘Abdü’l-celîl’üm
Balıkbâzârına ugratmayasun¹³³⁷

Eser hakkında kaynaklarda başka bilgi bulunmamaktadır.

3. Câm-ı Süfyan-gûy: İsmail Hikmet Ertaylan, eserin Fâtih Sultan Mehmet adına yazılmış müellif nüshasının Raif Yelkenci'de olduğunu, Hâmidî'nin eseri Arapça iki falmameden faydalanıp Farsça olarak yazdığını söyler.

4. Târih-i Âl-i Osman: Hâmidî'nin II. Bayezid'e takdim ettiği Türkçe manzum bir eserdir.¹³³⁸

¹³³⁴ Arzu Atik, a.g.t., s. 5, *Çağatay Türkçesi ile Yusuf ile Züleyha mesnevisini yazan Hâmidî ile Bursa'da vefat eden Hâmidî arasında herhangi bir ilgi yoktur.* Kemal Erarşlan, “Çağatay Şiiri”, Türk Dili Divan Şiiri Özel Sayısı, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül-1986, s. 676-680.

¹³³⁵ *Ahmet Paşa'nın Bursa'ya sürgüne gönderildiği tarih, 873/1468-69 olup Hâmidî'nin Bursa'ya gönderildiği tarih ise 881/1476-1477'dir.*

¹³³⁶ İsmail Hikmet Ertaylan, *Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidî*, İstanbul 1949.

¹³³⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 1, s. 480.

¹³³⁸ İsmail Ünver, “Hâmidî”, a.g.m., s. 461-462.

8.32. HARÎRÎ

Bursa’da ibrişim ve ipekli kumaş satmakla geçinen bir şairdi. Bu sebeple Hariri mahlasını almıştır. “Ahmet Paşa merhuma intisâb-ı da’vâ idüp Resmî ile bir an huzurundan ayrılmayanakranlarındandır.”¹³³⁹ Latifî, şiiriyette başarılı olmadığını, Ahmet Paşa’nın şiirlerine nazire söylediğini ancak Ahmet Paşa’nın verdiği cevaplar karşısında da çaresiz kaldığını yazar.¹³⁴⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi¹³⁴¹, Beyânî¹³⁴², Âşık Çelebi,¹³⁴³ Latifî¹³⁴⁴, Gelibolulu Âli¹³⁴⁵, Harîrî’nin şiirlerinde letafet olmadığını ve icâd-ı kelama kudreti bulunmadığını belirtirler. Ancak kendinden bahseden kaynaklar ittifak etmişçesine onun şu beytini başarılı bulurlar.

Ey murâdum ‘aksine devr eyleyen kec-rev felek
Şimdi gönlüm nâ-murâd olmak diler n’itsek gerek

Ayrıca ona isnâd edilen bazı beyitler de bulunmaktadır.

Serv ki kaddün yolında itmese rûhın revân
Başı üzre cem ‘ olup itmezdi bülbüller figân

Kendisinden önceki birçok şairin şiirlerini tazmin eden Harîrî’nin hicivleri de bulunmaktadır. Bıyıklarından dolayı Küre kedi lakablı bir kişi ile ilgili yazdığı şu dörtlük tezkirelerde geçer.

Küre kedinün kara bıyığı
Agzında hemân sıçana benzer
Gûyâ bıyığı şol istakozdur
Kendüsi de istepâna benzer
...
Bıyıgunla inende fahr itme
Mutâf âlâtıdur ol kıl işidür
Uzundur burnun ucından birâz kes

¹³³⁹ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 135.

¹³⁴⁰ Latifî, a.g.e., s. 226.

¹³⁴¹ Kınalızâde, a.g.e. metin a, s. 233.

¹³⁴² Beyânî, a.g.e. s. 47.

¹³⁴³ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 614.

¹³⁴⁴ Latifî, a.g.e., s. 226.

¹³⁴⁵ Gelibolulu Âli, a.g.e., s.135.

Ki hortûmın uzatmak fil işidür¹³⁴⁶

Hasîb, Harîrî'nin divanı olmadığını belirterek nice beyit ve şiirlerinin çalma olduğunu söylemektedir.¹³⁴⁷

Çalup alma niçe ebyât u eş'ârı görilmişdi

Yoğ idi kendinün tertîb olunmuş şi'r dîvânı

Bu ağır ifadeden Harîrî'nin başkalarının şiirlerini tazmin ettiği veya şiirde mana hırsızlığı yaptığını söylemektedir.

8.33. HASAN PAŞA

Fatih Sultan Mehmet dönemi şairlerinden Hasan Paşa, İstanbullu olup Rum Mehmet Paşa'nın oğludur. Ahdî onun gençlik yıllarında Efrasyab ve Kahraman gibi güçlü olduğunu söyledikten sonra şiirde benzersiz gazellerinin olduğunu söyler.¹³⁴⁸

Aşağıdaki gazel onundur:

Âteş-i hasret-i dil-dâr ile dil yanıkdur

Dem-be-dem dîdelerim subha dek uyanıkdur

Seni sevdigüme düşmen n'ola inkâr itse

'Işk hâlâtına ancak o Hudâ tanıkdur

Kızılırmaga nice benzedeyin eşkümi kim

Bu dem-i sâfdur o sâfi su bulanıkdur

İşigün itleri ile n'ola yoldaş olsam

Bu kulun ululuga pâdişâhum layıkdur

Hasan'a kılma cefâlar güzelüm ihsân it

'Âşık-ı sâdika cevri eyleme kim yazıkdur

¹³⁴⁶ Latîfî, a.g.e. s. 226, *Harîrî b. Mehmet adlı bir şahsa ait olan 873/1469 tarihinde Türkçeye tercüme edilen mûsiki eserlerinden Risâle-i Edvâr'ın Bursalı Harîrî'ye ait olduğu tahmin edilmektedir.* Bkz. Nilgün Doğrusöz, *Harîrî b. Muhammed'in Kırşehir Edvârı Üzerine Bir İnceleme*, İTÜ, SBE, Doktora Tezi, İstanbul-2007, s.18.

¹³⁴⁷ Hasib, a.g.e., s. 99.

¹³⁴⁸ Nail Tuman, a.g.e., C. 1, s. 196. *Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ*, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara-2005, s. 110-111.

8.34. HAYÂLÎ EFENDÎ (ö. 885/1480)

850/1447'de İznik'te doğdu. İsmi Şemseddin Ahmet b. Kadı Musa olup İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'den ders görmüştür. Tanınmış nahiv hocası Mısırlı Şeyh Şemseddin Likâî'den Mugni'l-lebîb adlı eseri Kahire'de okudu. Bu yıllarda hac vazifesini de yerine getirdi. İznik medreselerinde müderrislik yapmıştır. 885/1480'de 33 yaşında ölmüştür. Bursa'da medfundur.¹³⁴⁹

Hâşiye-i Şerhu'l-akâid adlı eserini yazarak vezir Mahmut Paşa'ya sundu. Fatih Sultan Mehmet mezkur eserin kendisine sunulmadığı için Hayali Efendi'ye darıldığı söylenmektedir.¹³⁵⁰ Meşhur Hocazade Mustafa Efendi'den daha alim olmakla vefatında Hocazade "rahat yatarım" demiştir ki fazlının onun ilmine üstün olduğuna şahittir. Tasavvufta da kamildir. Kadı Beyzaviye haşiye ve başka risaleler yazmıştır. Üç dilde şiir yazdığını ondan bahseden kaynaklar belirtir. Kardeşi Mehmet Efendi ve onun oğlu Haydar Efendidir.¹³⁵¹

Tutdı cihânı çünkü gümüşden çekirgeler
Ben dahı evde oturup altun sinek düzem

Devr-i ruhunda silsile-i zülfi dir gören
Cem' oldı göz teselsül ile devri cümleten¹³⁵²

Eserleri: 1. Hâşiye-i Şerhu'l-akâid 2. Hâşiye şerhu'l-mevâkif ilâ ahir el umûr el-âimme 3. Şerhu'l-kasîdetü'n-nûniyye¹³⁵³

8.35. HAYATÎ (ö. 896/1491'den önce)

Şair Hayatî, Kastamonulu olup -Mehmet Süreyya'ya göre- ünlü tezkire yazarı Latîfî'nin dedesidir.¹³⁵⁴ Sehî Bey ise Ulvi Şah Ali'nin talebesi olduğunu belirterek, onun ihtiyarlığı döneminde kasidelerini Hayatî'nin saraya götürdüğünü bu vesile ile

¹³⁴⁹ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 2, s. 656. *Fatih Kataloğunda Hayali Efendi'nin eserlerinin listesini verirken ölüm tarihi olarak 875/1470 tarihini vermektedir.* Fatih Kataloğu, s. 39-40.

¹³⁵⁰ Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 288.

¹³⁵¹ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 2, s. 656.

¹³⁵² Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 288.

¹³⁵³ Fatih Kataloğu, s. 39-40.

¹³⁵⁴ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 2, s. 656.

Hayatî'nin devlet erkânı ile tanışma fırsatı bulup kendini ispat ettiğini söyler. Bu gidiş-gelişler esnasında Mahmut Paşa ile münasebet kurar. O da Hayatî'de bir kabiliyet görüp kendi himayesine alır.

Hayatî'nin tabiatı hezle yatkın ve zihni genellikle bu tarza kabiliyetli olduğundan Mahmut Paşa bazı kimselere latife kasdıyla bazan nesir bazan de nazım uslubuyla kötölemek kasdıyla beyitler söylettirdiği rivayet olunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet döneminin ünlü tarihçisi Tursun Bey için de bir hezl söyleyince Hayatî öldürülmüştür.¹³⁵⁵ Sicill-i Osmanî'de II. Bayezid döneminde öldüğü kayıtlıdır.¹³⁵⁶ Hayatî'nin ölüm tarihi olarak şunlar söylenebilir: Mahmut Paşa'nın idam edildiği tarih 879/1474, tarihçi Tursun Bey'in ölüm tarihi ise yaklaşık 896/1491'dir. Buna göre Hayatî, Mahmut Paşa'nın ölümünden sonra himayesiz kalmış, 1491'den önce Tursun Bey'e söylediği bir hezlden dolayı öldürülmüştür, denilebilir.¹³⁵⁷

Sehî Bey şiirlerinin latif, rindâne, gazellerinin temiz ve dertli olduğunu söyler.¹³⁵⁸

Biz ki cism içre senin mihrini cân eylemişiz
Yolına terk-i dil ü cân ü cihân eylemişiz

Yine rindâne mey-i sâfiyi nûş itmek için
Yüzümüz hâk-i der-i pîr-i mugân eylemişiz.

¹³⁵⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 135-136.

¹³⁵⁶ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 2, s. 656.

¹³⁵⁷ Agah Sırrı Levent, *şair Hayatî'ye ait olduğunu söylediği dört büyük mesneviden oluşan bir Külliyyattan bahseder*. Agah Sırrı Levent, "Hayatî'nin İskendernâmesi", Türk Dili Dergisi, 1954, S. 4, s. 11-17, *Ancak İsmail Ünver yapmış olduğu incelemede bu mesnevilerin Ahmed-i Rıdvân'a ait olduğunu ispatlamıştır*. İsmail Ünver, "Ahmed-i Rıdvân", Belleten, C. L, S. 196, Nisan-1986, s. 73-125.

¹³⁵⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 136.

8.36. HAYDAR ÇELEBİ

Kınalızade ve Mehmet Süreyya¹³⁵⁹ Sivrihisar'dan, Latifî ve Gelibolulu Âli ise Seferihisar'dan olduğunu yazar. Cem Sultan'ın defterdarı, nedimi, musahibi ve yurt dışındaki dert ortağıdır. Konya'daki şiir meclislerinde, kardeşi ile olan mücadelelerinde, Rodos şövalyelerine sığınırken, maceralı Avrupa hayatında ve ölümünde hep yanında idi. Cem Sultan'ın ölüm haberini, şahsi eşyalarını, kitaplarını, maymununu ve papağanını da İstanbul'a o getirmiştir. Latifî bu durumu şöyle anlatıyor: “Cem'in konuşabilen bir beyaz papağanı varmış. Bu papağan güzel konuşur, ağzından şeker saçarmış. Adı geçen Cem'in geride kalan eşyasını getirirken o beyaz papağanı siyaha boyayıp kargaya benzetmiş. Üzerine yas kıyafeti giydirip taziye töresini öğrettikten sonra da kuşu padişaha vermiş. Papağan net bir ifade ve fasih bir dille zaman zaman “El-hükmü lillah pâyende bâd ömr-i pâdişâh” (Hüküm Allah'ındır, kulun elinde ne var, padişahımızın ömrü ebedi olsun) sözünü tekrarlamış. Bu hal padişahın hoşuna gitmiş ve Haydar Çelebi'ye Germiyan kalesinde bir ulu zeamet verilmiş.”¹³⁶⁰ Haydar Çelebi daha fazlasını beklediği için bundan memnun olmamış, Padişaha bir kaside sunarak halinden şikâyet etmiştir.¹³⁶¹ Âlim ve edîb bir zat olduğu belirtilmektedir.¹³⁶²

Âsitânunda şehâ cürm ü günâhum yok iken
Neden oldu 'acabâ ben kulı salmak kuleye

Tezkire müellifleri gazellerinin hayalden uzak ve sade olduğunu, şiirlerinin bilgisine göre olmadığını yazarlar.

Haydarâ 'ârif isen tevbe-i câm itme sakın
Şol işi işleme kim sonra peşîmân olasın

Öykünür gerçi ki hüsnün günine ey mâh kamer
Görmesün kendüyi inen dahi bir gün lekeler¹³⁶³

Cem Sultan'ın adeta günlüğü gibi olan “Vâkıât-ı Sultan Cem” adlı eserini Haydar Çelebi tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.¹³⁶⁴

¹³⁵⁹ Mehmet Süreyya, a.g.e., C.2, s. 657.

¹³⁶⁰ Latifî, a.g.e., s. 240.

¹³⁶¹ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 134, Hasib, a.g.e., s. 98-99.

¹³⁶² Şemseddin Sami, a.g.e., s. 2001.

¹³⁶³ Latifî, a.g.e., s. 240.

Sehî Bey'in tezkiresinde Sultan Cem şairlerinden ve Haydar mahlaslı bir şairden bahsedilmektedir ki bu şair Haydar Çelebidir. Sehî Bey şu beyitleri kaydetmiştir:¹³⁶⁵

Çekmiş kılıcın gamzelerin kan ide benzer
Her lahzada bin bî-dili bî-cân ide benzer

Kurmuş kaşı yâsını cefâ-keşlere dilber
Âşıklarının cânını kurbân ide benzer

Sünbül saçın ü lâle ruhın yâdına çeşmim
Kan yaş ile etrafı gülistân ide benzer

8.37. HIZIR BEY (ö. 864/1460)

Eskişehir'in Sivrihisar kasabasında 810/1407'de doğdu. Babası Sivrihisar kadısı Celeleddin Efendi olup onun soyu da Nasreddin Hoca'ya ulaşır. Hızır Bey asıl şöhretini Fatih döneminde kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra onu Osmanlı Devleti'nin yeni başkenti olan İstanbul kadılığına tayin eder. Hızır Bey İstanbul kadısı iken 864/1460'da vefat etmiştir.¹³⁶⁶ İstanbul kadısı iken yazdığı hüccetlere genellikle manzum ve Arapça beyitlerle yazılmış imza koyardı.¹³⁶⁷

Sahha imzâ'uhû bi-kavlin 'adûlin
Şehidû sümme kubilû bi-kabûlin

Hızır ibnu Celâl emzâhu
Kâziyen fi diyâr-ı İstanbul¹³⁶⁸

¹³⁶⁴ Osman Horata, "Cem Şairleri", a.g.e., C.2, s. 93.

¹³⁶⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 175.

¹³⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızır Bey mad.

¹³⁶⁷ Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 281.

¹³⁶⁸ *İstanbul kadısı Celal oğlu Hızır, âdil bir sözle imzasını doğruladı ve şahidlerin şهادeti ve kabulleriyle bu hücceti imzaladı.*

Hızır Bey'in Türkçe, Arapça ve Farsçada şiir yazmaya malik olup, gazellerinin güzel, nazmı akıcı, üslûbunun nefis olduğunu Sehî Bey tezkiresinde kaydeder.¹³⁶⁹ Şiirde Hızırî mahlasını kullanmıştır.

Hızır Bey'in Arapça "Kaside-i Nûniyye" adlı 105 beyitten meydana gelen bu küçük manzum risalesi kelimada Maturidi itikadını içerir. 'Ucâletü leyle ev leyleteyn" adlı Arapça kasidenin "kaside-i nuniyye"den ayrı mı veya onun ithafnamesi mi olduğu tartışmalıdır.

Hızır Bey'in Farsça ve Türkçe şiirlerine tezkirelerde rastlanmaktadır.¹³⁷⁰

Ezhâr-ı leşkerî haberin lâleden işit
Kim şimdi geldi tozu ayagındadır dahı

Kıl lâle sohbetini ki çâgındadır dahı
Var gel müsâfirine ki bâgındadır dahı

Virmiş sabâ benefşeye peygâm-ı zülf-i yâr
Ol izzetün hevâsı dimâgındadır dahı

'İşk-ra bîrûn zi heftâd u dü-millet hâletîst
Dermiyân-i cem' ü kesret 'âşıkân-râ hâlvetîst

Sâ'atî der-hicr-i zülfeş çün şeb-i men sâlhâ
Sâlhâ-yı vasl-ı kaddeş hem-çü 'ömrüm sâ'atist

Hızır Bey, ebced hesabıyla tarih düşürme sanatının öncülerinden kabul edilmektedir. Hızır Bey ile tarih ibareleri şiirin mısralarına alınmaya başlanmıştır. İstanbul'un fethi için düşürdüğü tarih bunun örneklerinden biridir:

Feth-i İstanbul'a nusret bulmadılar evvelûn
Feth idüp Sultan Muhammed didi târih "âhırûn" (857/1453)

Ondan sonra divan şiirinin içinde yer alan mısralarla söylemek adet haline gelmiştir.¹³⁷¹

¹³⁶⁹ Sehî Bey, a.g.e., s. 92.

¹³⁷⁰ Kınalızâde, a.g.e., metin a, s.2 80-281, Beyani, a.g.e., s. 57.

¹³⁷¹ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. İsmail Yakıt, a.g.e., s. 143-144.

8.38. HOCA KARA FAKİH

Konya şehrinde yaşamış olup ilim ehlidir. Karamanlı olduğu için Karamanî nisbetiyle tanınır. Agah Sırrı Levent, Karamanoğulları sarayında yetiştiğini ve Fatih devri şairlerinden olduğunu kaydeder.¹³⁷² Sehî Bey, şiirde bedî' ve sözde eşsiz olduğunu hususi manalara sahip dertli kimsedir der. Türkçe, Arapça ve Farsça sözleri, gösterişli eşsiz gazelleri vardır diyerek bir gazelini örnek olarak verir.¹³⁷³

Ayıt ey gözleri âhû kimin agında idin
Gelmedin şeb yatağa kimin otağında idin

Ser-firâz etmiş özini kime hem-kâse idin
Leb fikâr eylemiş anın ki kucağında idin

Dün gice âlem içi dolmuş idi bûy-ı kebâb
Ey dil-i haste meger mihnet ocağında idin

Sünbülün tâbe varıp nergis-i mestin hâba
Koklamış güllerin ol kimse ki bâğında idin

Bir Fakih avlamışam dir imiş ol türk-nijâd
Dil-i âvâre meger zülfi duzagında idin

8.39. HUFFÎ

Edirneli Olan Huffî'nin asıl mesleği haffâf (ayakkabıcılık) olduğu için bazıları zamm-ı ha ile Huffî demişlerdir. Latifî, Kınalızâde, Sehî Bey, Gelibolulu Âlî Haffî olarak okurken, Ahmet Atilla Şentürk Huffî¹³⁷⁴, Agah Sırrı Levent¹³⁷⁵ ve Cemal Kurnaz –Mustafa Tatçı¹³⁷⁶ ise Huffî olarak okumuşlardır.

¹³⁷² Agah Sırrı Levent, “Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı”, a.g.m., s. 501.

¹³⁷³ Sehî Bey, a.g.e., s. 131.

¹³⁷⁴ Ahmet Atilla Şentürk, Osmanlı Şiiri Antolojisi, İstanbul-1999, s. 87.

¹³⁷⁵ Agah Sırrı Levent, “Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı”, a.g.m., s. 503.

¹³⁷⁶ C. Kurnaz –M. Tatçı, a.g.e., s. 6.

Huffî ümmî şairlerden olup bir harf okumasının dahi olmadığı konusunda kaynaklar ortak görüş bildirirler. Latifî, onun akıllılar zeki kişilerin meclislerinde yükselir, sözü gereği daim kemal sahibi insanlar ile sohbet ettiğini, bilgiyi insanların ağzından al sözü gereği de ağız ve dillerden o kadar kelime, ibare, atasözü, akli ve nakli meseleler öğrendiğini adeta kitabsız ve deftersiz müftü ve müderris olduğunu,¹³⁷⁷ Kınalızâde ise; Huffî'nin elifi, sevgilinin boyu gibi düzgün olmasından, kafi ise rakibin eğri dili gibi oluşundan bildiğini söyler.¹³⁷⁸

Okur yazar olmadığı halde şiire düşkünlüğünün şöhreti Fatih Sultan Mehmet'in dikkatini çekmiş, huzuruna çağırarak dikkatlice dinlemiş, Huffî'ye izzet ve ikramda bulunmuştur.¹³⁷⁹ Hasib ise Huffî'nin, Sultan Mehmet huzurunda onu öven kasideler ve gazeller okuduğunu padişahdan tahsinler aldığını yazar.¹³⁸⁰

Gazeller nazm idüp şâyeste-i tahsîn olmuşdur

Okındukda huzûr-ı pâdişehde ba'z-ı evzânı

Kasâyidle Mehmed Hân-ı vâlâ-kadri vasfıyla

Niçe eyyâm oldu dâhil-i bezm-i cihân-bânî

Huffî yaradılıştan güzel şiir söylemeye yatkın, şiiri latif ve gönle hoş gelen bir yapısı var idi. Edebî sanatlardan cinası kullanırdı. Şiirleri yaşadığı dönemde halk arasında dilden dile dolaşırdı. Latifî, Huffî'nin mürettep ve müdevven divanının hayli meşhur olduğunu söyler. XVI. yüzyıl nazire mecmualarında çok sayıda şiiri bulunmaktadır.

Merdümân-ı çeşmi ki anun tîğ-i müjgân bağlanur

Bî-niyâm ol resme seyfi kangı insân bağlanur

Dem-be-dem kim gamze-i hûn-rîzi hançerler çeker

Kan kurur hayfindan anun her dem-i cân bağlanur

Bir gazel yazdum yine mecmûasında hüsnünün

Kim hayâlâtından anun nice dîvân bağlanur

¹³⁷⁷ Latifî, a.g.e. s. 249.

¹³⁷⁸ Kınalızâde, metin a, a.g.e., s. 283.

¹³⁷⁹ Latifî, a.g.e. s. 249, Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 135.

¹³⁸⁰ Hasib, a.g.e., s. 101.

Kaldı deb-beste Hufî nazmın Fenâyî işidüp
Kim dehân açdukça dâna nutk-ı nâdân bağlanur¹³⁸¹

...

Fitneden gerçi anun hâlî dahî hâlî degül
Lîk cân u dil alan gözleridür hâlî degül¹³⁸²

8.40. HÜDÂYÎ (ö. 885/1480)

793/1390 yıllarında Muğla'da doğdu. Babası dönemin önemli alimlerindedir. Hüdayi küçük yaşta annesini kaybetmiştir. Babasıyla Kahire zindanına düşerek iki sene çeşitli belalara katlanmış, babasından Kuran-ı Kerim öğrenmiş, zindandan kurtulunca da babası tarafından Muğla'ya getirilmiştir.

Küçük yaşta ilk tahsilini, Emir Sultan'ın kız kardeşinin oğlu olup Muğla'ya yerleşen Seyyid Kemâleddin'den aldı. Mevlevî şeyhi Emîr-i âlem Abâ-pûş'un (ö. 890/1485) sohbetinde bulundu. Mevlevîliğe intisap etti. Muğla Mevlevihanesi'ni kurdu. Hüdâyî Salih Dede ömrünün kalan kısmını bu zaviyede Mesnevi okutarak ve risaleler yazarak geçirmiştir. 885/M. 1480 senesinde 90 yaşlarında vefat etmiş¹³⁸³, dergâh haziresinde medfun bulunan hocası Seyyid Kemâleddin'in ayak ucuna defnedilmiştir.¹³⁸⁴

Hüdâyî bir mevlevî şairidir. Kaynaklarda çok az şiiri olmasına rağmen dînî lirizm ve ilâhî aşk her mısradaki kendini açıkça gösterir. Esrar Dede, Hüdâyî'nin şiirleri olduğunu söyler. Ancak divanı olup olmadığı konusunda bilgi vermez.¹³⁸⁵

Ey dil istersen eger kâmil ola noksanun
Sikkesi altına gir Hazret-i Mevlânânun

Hak-i dergâhını iksîr bil ol zâtun kim
Gıll u gışdan arınup hâlis ola îmânun

¹³⁸¹ Ahmet Atilla Şentürk, a.g.e. s. 87.

¹³⁸² Şemseddin Sami, a.g.e., s. 2052.

¹³⁸³ Esrar Dede, a.g.e., s. 152.

¹³⁸⁴ Bu bilgiler şu tezden alınmıştır: Mustafa Çıpan, a.g.t., 167 s.

¹³⁸⁵ Esrar Dede, a.g.e., s. 153-154.

Sıdk ile sâlik olan râh-ı Celâlü'd-dîn'e
Şübhesiz vâsıl olur rahmetine Rahmânun

Mesnevî'den işidüp cümle kelâmu'llâhı
Bilür esrârını künhiyle kamu eşyânun

Nây parmağ ile yol gösterüp irşâd eyler
Neydügin sırr-ı semâ'ın bize ol sultânun

Virseler bir kavline zerre kadar meyl itmez
Kâfdan Kâfa degin saltanatın dünyânun

Şevk-i şemsiyle Hudâyî göge çıksa n'ola sûz
Zerre-i hâk-i rehisin kamu dervîşânun

...

Nefsi göz yaşına gark it aglayup Yahyâ gibi
Sen de Fir'avn'un helâk it Hazret-i Mûsâ gibi

Bir ta'alluk riştesin bağlayacak yer var mıdur
'Âlemi gözden geçürsen sözün 'Îsâ gibi

Ehl-i Hakka dil ucuyla âşinâlık eylesen
Kendüye çekmek mukadderdür seni deryâ gibi

'Âsi olma istikâmetden 'asâ al destüne
Üstine togrulduğınca nefs-i ejderhâ gibi

Başını şeb hırkasına çekdiğiyçün her seher
Görinür ceyb-i ufukdan gün yed-i beyzâ gibi

Ma'rifet ırmakları hikmet-i peygârı akmaga
Çâk çâk itmek gerekse sîneni sahra gibi

Şemme-i ‘aşk ile kılsan cismünü zâr u nizâr

Olıcak penbeyle saklarlar seni ayvâ gibi

Hep ilâhî dimeye kasd it Hudâyî şi‘rünü

Hazret-i ‘Attâr u Şemsü’ d-dîn ü Mevlâna gibi

8.41. İBRAHİM TENNÛRÎ (ö. 887/1482)

İbrahim Tennuri, Fatih Sultan Mehmet döneminin önemli mutasavvıf şairlerinden biridir.¹³⁸⁶

İbrahim Tennuri, Beypazarı’nda Akşemseddin’den manevi ilimleri öğrenir.. Seyr-i sülukunu tamamlayarak şeyhinden hilafet aldıktan sonra Kayseri’ye döner, orada bir tekke kurarak halkı irşada başlar.¹³⁸⁷ İbrahim Tennûrî, Hacı Bayram Veli’nin kurduğu Bayramiyye tarikatının Şemsiyye kolunun Tennûriyye şubesini kurmuştur. İbrahim Tennuri, hocası Akşemseddin ile birlikte İstanbul’un fethine katılır, Fatih Sultan Mehmet’in iltifatına mazhar olur. İbrahim Tennuri, Gülzar-ı Ma’nevi adlı tasavvufî mesnevisini 857/1453 yılının Safer ayının ortalarında tamamlar ve Fatih Sultan Mehmet’e ithaf eder. Bu durum, onun İstanbul’un fethine katılmasını doğrular. Bu durum eserinde şöyle geçer:

Olarun gönline çün kim girevüz

Senün eylüklerün dâyim görevüz

Nice kim fitne âlem tolmış iken

Gönül andan mükedder olmuş iken

Olarun himmetinden erdi eylük

Duâ makbul olup kalmadı eksük

Bir ulu şahı kıldun sen muzaffer

¹³⁸⁶ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şeyh İbrahim Tennûrî bölümü

¹³⁸⁷ Mustafa Uzun, “İbrahim Tennûrî”, a.g.m., s. 356.

O şaha feth oldu taht-ı Kayser

Muhammed Han sultan ibni sultan
Murad ibni Muhammed nesl-i Osman

Kitâbı ben de ol şâhun katına
Götürdüm tuhfe kıldum hidmetine

Kim okına huzurunda nasâyih
Gönüllere hidayet ola lâyih

Tutuban şer'un ahkâmın gideler
O hükm içinde 'ışk işin göreler

Uyup uşşâka nefis ilin alalar
O gizlü gencini anun bulalar

Göreler nicedür bâtın gazâsın
Bulalar anun-ıla Hak rızâsın

Rızâyıla varup gâzî olalar
Anun ihsânına râzî olalar¹³⁸⁸

Mevlevi şeyhlerinden Ahmet Remzi Dede, Fatih Sultan Mehmet'in Tennuri'yi vergi ve diğer devlet hizmetlerinden muaf tutduğunu dile getirmiştir.¹³⁸⁹ İbrahim Tennuri, Kayseri'de irşad faaliyetlerine devam etmiş ve 887/1482 yılının güz mevsiminde vefat etmiştir.

İbrahim Tennûri, 15. yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerindedir. Muhammediye, Garipnâme vadisinde Yunus Emre tarzında, Âşık mahlası ile şiirler yazmış, ilahiler söylemiştir. Öte yandan Tennûri, gayr-i mürettep olan divanında

¹³⁸⁸ İbrahim Tennuri, a.g.e. s. 6. *Gülzar-ı Ma'nevi, İstanbul'un fethinden yaklaşık üç ay önce yazılmıştır. Yukarıdaki beyitler, eserin 12 yazma nüshasından sadece 4 nüshasında bulunmaktadır. Bu durum, ithaf kısmının sonradan ilave edildiğini düşündürmektedir.*

¹³⁸⁹ İbrahim Tennuri, a.g.e. s. XXII.

İbrahim mahlasını kullanmıştır. Tennuri'nin Bayramiliğe dayanan tasavvufi görüşlerini aksettiren şiirleri çeşitli mecmualarda bulunmaktadır. Özellikle Âşık mahlasıyla dini-tasavvufi halk edebiyatı tarzında yazdığı şiirleri başta Yunus olmak üzere bu sahadaki diğer şairlerin şiirleriyle karışmıştır.

Şeyh İbrahim Tennûrî'nin Gülzâr-ı Ma'nevî adlı bir eseri bulunmaktadır. Bu eser, Muhammediye vadisinde fakat ondan daha çok tasavvufi bir eda ile kaleme alınmıştır. Eser, aruzun “me fâ ‘î lün me fâ ‘î lün fe û lün” kalıbıyla yazılmıştır. Eser besmeleden sonra hamd ve yaratılışın sırrını açıklayan hadis-i kudsi ile başlamaktadır. Daha sonra 4 halifenin medhi gelir. Ardından şeyhi Akşemseddin hakkındaki duygu ve düşüncelerini anlatır. Ona göre Akşemseddin zamanın kutbu, ilmi ile dünyayı aydınlatan, aşkı ile gönülleri temizleyen kişidir.

Sorarsan bu zamanun şimdi kutbın
Hidayet nûrî şemsü'l-Hakk'ı ve'd-dîn

Anun ilmiyle âlemler münevver
Anun ışıkiyla gönüller mutahher

Tennûrî, Cenabı Hakk'ın ve şeyhin himmetinden iyilik erişerek Osman neslinden Sultan Murat'ın oğlu Fatih Sultan Mehmet'in Allah tarafından muzaffer bir padişah olarak gönderildiğini ve İstanbul'u fethettiğini söyler. Bu girişten sonra Gülzâr-ı Mânevî'de birçok dini konu, ayet ve hadislerle delillendirilir. Bunlar tasavvufa tatbik edilerek batını tevelleri bildirilir, fakat hiçbir suretle batını hükümler verilmez ve şeriatın zahirinden ayrılmaz.¹³⁹⁰ Hatime bölümünde ise eserin tarihi ve kaç beyit olduğu açıklanmaktadır.

Sekizyüz elli yidisinde iy yâr
Safer nisfında hatm oldu bu güftâr

Keremden Hak Ta ‘âlâ kıldı yâri
Ki biş bin kırk iki beyt oldu varı

Eserde, mecaz, kinaye, teşbih, istiare, îham, cinas gibi edebi sanatları zorlanmadan gayet ustalıkla kullandığı gözlemlenmektedir. İbrahim Tennûrî, Gülzâr-

¹³⁹⁰ İbrahim Tennuri, a.g.e. s. XXXVI.

ı Ma'nevi'de Mahmut Şebüsteri'nin Gülşen-i Râz'ından, Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin Mesnevisinden tercümeler yapmış, Âşık Paşa'nın Garibnâmesinden de yararlanmıştı.¹³⁹¹

Kaynaklarda, İbrahim Tennûrî'ye ait olduğu iddia edilen “Divanı veya Gülşen-i Niyâz” adlı bir eserden de bahsedilmektedir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalarda bu eserin Kayserili şair İbrahim Beğ'e ait olduğu ortaya konulmuştur.¹³⁹²

8.42. İZÂRÎ KÂSİM (ö. 901/ 1495)

Asıl ismi, Kâsım bin Abdullah olup Molla İzârî diye meşhûr olmuştur. Aslen Germiyanlıdır. Klasik edebiyatın kurucularından Germiyanlı şair Şeyhî'nin kızkardeşinin oğludur.¹³⁹³

Zamanının âlimlerinden olan Abdülkerîm Efendi'den ilim tahsil etti. Akî ve naklî ilimlerde yüksek dereceye ulaştıktan sonra, ilk defa Amasya'da müderris olarak vazîfelendirildi. Daha sonra İstanbul'da bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi müderrisliğine, ardından İstanbul'daki Kalenderhâne Medresesine ve Edirne'de bulunan Üçşerefli Medresesine görevlendirildi. Daha sonra Sahn-ı Semân medreselerine müderris olarak ta'yin edildi. 901/ 1495 senesinde İstanbul'da vefât edip Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin câmi ve türbesi yakınlarında defn edilmiştir. Tezkirelere göre; Molla Lütî ile aynı dönemde yaşamışlar ve güzellikte birbiriyle yarışır durumda imişler.

Âlim ve faziletli bir zât olan Molla İzârî, dersleri sırasında üç-beş satırı bir ders yapıp, konuyla ilgili sarf, nahiv, me'ânî, beyân, mantık, münâzara ve diğer ilmî kaideleri açıklar, sabahın erken saatinden, güneş batıncaya kadar devam eder, talebeleri her yönüyle dersten istifâde ederlerdi. Tatil günlerinde, hattâ yaz mevsiminde kırdâ, kış mevsiminde kendi evinde kabiliyetli talebelerini etrâfına toplar ve yemek zamanına kadar onlarla ilmî müzâkerelerde bulunur, yemekten sonra latifelerle hoş vakit geçirirdi. Molla İzârî, çok zeki, sağlam karakterli, akl-ı selim

¹³⁹¹ İbrahim Tennûrî, a.g.e. s. XXIII.

¹³⁹² M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 297-303.

¹³⁹³ Müstakimzâde, Mecelletü'n-nisâb, a.g.e., s.315a.

sahibi, duru zihinli, işlek fikirli ve isabetli fikirleri olan bir zât idi. Şakâyık-ı Nu'mâniyye müellifinin amcası, Kıvâmüddîn Kâsım, iki yıl ondan ders alıp istifâde etmiş idi.¹³⁹⁴

Eserleri: 1. Hâşiye ala'l-Mevâkîf 2. Cevâb li Molla Lütîfî alâ's-Seb'î-ş-Şidâd¹³⁹⁵ Arapça ve Farsça dillerini iyi derecede bilen Molla İzârî'nin; divanı olup olmadığı konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Latîfî, Kınalızâde ve Beyanî¹³⁹⁶ şiirlerinin insan mizacına hoş geldiğini, güzel bir üslupla yazıldığını söylerlerken, Lütîfî'nin onun şiirlerinde mananın olmadığını latife olarak söylediğini naklederler.

Serv dîvâne hevâ-yı kadd-i dil-cûyundan
Sidre âşüfte vü hayrân gidemez kûyundan

Varıcak yâre sabâ kâküli bûyını getir
Bu yiter tuhfe bize zülf-i semen-bûyundan

Dil-ber ile başa varılmaz imiş şâne gibi
Kişi bin dürlü belâ çekmeyecek mûyundan

Dilde geh tîgine geh hancerine yir itdüm
Odlı olmadum anun ben bir içüm suyundan

...

Hâk-râh olduğuma yolunda
Konmasun hâtıra gubâr sakın

Yiter itdün bu gam külin pâ-mâl
Gizlidür sînem içre nâr sakın¹³⁹⁷

¹³⁹⁴ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 229.

¹³⁹⁵ Fatih Kataloğu, s. 43.

¹³⁹⁶ Latîfî, a.g.e. s. 387, Kınalızâde, a.g.e. metin b, s. 45, Beyânî, a.g.e. s. 119.

¹³⁹⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 1059.

8.43. KABÛLÎ (ö. 883/1478)

Kabûlî, 841/1437'de doğdu. Hayatı hakkında kendi eseriyle yakın arkadaşı Hâmidî-i Acem'in padişaha sunduğu divanında bulunan, her beytin birinci mısraının ilk harfinden "Kabûlî" adının oluştuğu bir müveşşah ve ölümüne düşürülmüş bir tarih kıtası dışında kaynaklarda bilgi yoktur.¹³⁹⁸

Divanından anlaşıldığına göre aslen İranlı olduğu ve Şirvanşah'a (Ferruh Yesâr) yazdığı kasidelerden bir süre Şirvan'da kaldığı anlaşılmaktadır. Şirvan-Şah'tan itibar görmesine rağmen bilinmeyen bir sebeple oradan ayrılmış, muhtemelen Fâtih Sultan Mehmet'in âlim ve şairlere değer vermesi sonucu artan şöhretini duyup Şirvan'dan Osmanlı ülkesine gelmiştir. Önce Amasya'ya uğrayıp Şehzade Bayezid'e sunduğu Farsça iki kaside ile şehzadenin iltifat ve ihsanlarına mazhar olmuştur. Bir kasidesinde kendisinin sıradan bir kişi olmadığını, "ehl-i maânî" tarafından yetiştirildiğini, kaside ve gazelde Zahîr-i Fâyâyâbî'lerin, Hüsrev-i Dihlevî'lerin ruhlarından manevî yardım aldığını ve şehzadeden gerekli ilgiyi gördüğü takdirde kendisinin de onlar gibi büyük şair olacağını söyleyip bütün tahsilinin edebî sahada ve bilhassa şiire yönelik bulunduğunu ifade eder. Kabûlî daha sonra saraya ulaşmanın yolunu bulmuş ve ilk kasidesini sununca Fâtih Sultan Mehmet'in takdirini kazanarak maiyet erkânı arasına dahil olmuştur. Padişahla seferlere iştirak etmiş, şiir ve eğlence meclislerine katılmış, bütün bu iç ve dış alemlerini kaside, gazel, tarih, tasvir ve tavsifleriyle tespit etmiştir. Bu sıralarda şair Aşkî'ye, Ahmet Paşa'ya Türkçe nazireler yazmıştır.¹³⁹⁹ Ancak kendisini çekemeyen vezirlerin olduğunu ve padişahın meclislerinde sık sık görülmesiyle huzura çıkmasını hoş karşılamayanların bulunduğunu belirtmesi itibarının azaldığını göstermektedir. Nitekim altı yedi yıl içerisinde padişahın çevresinden uzaklaştırılmıştır. Bunun sebebi muhtemelen geçimsiz bir tabiata sahip olmasıdır. Divanında birçok kimseye sataştığı, vaktiyle Şîraz sarayında beraber buldukları Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'yi bile hicvettiği göz önünde tutulursa Fâtih ve etrafındakilerin onun bu karakterini beğenmedikleri düşünülebilir.

Ömrünün sonlarına doğru çok sıkıntı çeken Kabûlî, bir yandan dünyadan hiçbir beklentisi olmadığını söylerken diğer yandan Padişah'a ve devlet ricaline

¹³⁹⁸ İsa Kayaalp, a.g.m., s.43, İsmail Hikmet Ertaylan, Külliyyât-ı Divân-ı Kabûlî, a.g.e., s. 8.

¹³⁹⁹ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 43.

sunduğu kasidelerle tekrar hünkâr meclisine girmenin yollarını aramıştır. Nitekim kendisinin gerçek hayat hikâyesi olan divanını düzenleyip 880/1475 yılında Fâtih Sultan Mehmet'e takdim etmiştir; ancak bu da fayda vermemiş, yoksulluk ve zaruret içinde 883/1478'de vefat etmiştir.¹⁴⁰⁰ Nahcuvânî yerini belirtmeden onun İstanbul'da medfun olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁰¹

Kabûlî'nin tek eseri, İsfahanlı Gıyâs adlı bir hattata tertip ettirdiği güzel bir ta'likle yazılmış Külliyyât-ı Dîvân-ı Kabûlî'dir. Eserin bizzat şair tarafından Fâtih adına düzenlenmiş olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olup¹⁴⁰² İsmail Hikmet Ertaylan tarafından bir tanıtım yazısıyla birlikte tıpkıbasım halinde neşredilmiştir.¹⁴⁰³ Esas itibarıyla Farsça şiirlerden meydana gelen altı bölümlük külliyyatın birinci bölümünde münâcât, na't, medh-i sultân vb. şiirler, ikinci bölümde kasideler, üçüncü bölümde hezeller, dördüncü bölümde gazeller ve beşinci bölümde "Gazeliyyât-ı Türkî" başlığı altında onbir gazel bulunmaktadır. İ.Hikmet Ertaylan ayrıca divanın dışında bazı cönk ve mecmualarda bulunan Kabûlî'nin 2 adet Türkçe gazeleni de yayımlamıştır. Altıncı bölümde Fâtih'in methine dair Farsça kasideler yer alır. Divanda mevcut olan ve Fâtih dönemi fetihleri, Ali Kuşçu'nun Osmanlıya gelişi¹⁴⁰⁴, padişah ve şehzade meclislerindeki sohbetler, gazaya çıkılırken sancak altında dua edilerek kasideler okunması gibi olayları anlatan şiirler bulunmakta, ayrıca Fâtih dönemindeki hat, tezhip ve cilt sanatları hakkında da bilgi vermektedir. Kabûlî bazı manzumelerinde aynı dönemde yaşayan Sâilî, Kâşifî, Vahidî, Hâmidî gibi şairler ve onların edebî kabiliyetleriyle İran edebiyatında önemli yer tutan şairlerin hangilerinin muktedit sayıldığını, hangilerine değer verildiğini anlatır. Divanın Farsça olması, Fatih'e, şehzadelere, vezirlere, alimlere sunulan kasidelerin Farsça olması, bu dönemde Farsçanın tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Bu tesir neticesinde aslen Türk olduğu halde kendini Acem gibi gösteren şairler -Leâlî gibi çıkmıştır. Diğer yandan Kabûlî'nin divanında Türkçe şiirlerin de olması, dışardan gelen şairlerin artık Türkçeyi bir şiir dili olarak kabul etmeye başladıklarının da işaretidir.

¹⁴⁰⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, *Kabûlî'nin ölümünü, arkadaşı Hâmidî'nin divanındaki bir tarih kıtasına dayandırmaktadır*. Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, a.g.e. s. 20.

¹⁴⁰¹ İsa Kayaalp, a.g.m. s. 43.

¹⁴⁰² Ayasofya, nr. 3958.

¹⁴⁰³ İsmail Hikmet Ertaylan, a.g.e., 28+378 s.

¹⁴⁰⁴ İsmail Hikmet Ertaylan, a.g.e. s.190-192, kaside Farsça olup toplam 37 beyittir.

8.44. KANDÎ

Sirozludur. Balmumcu ve şekerci olduğu için Kandî mahlasını almıştır. Konya'da Cem Sultan'ın meclislerinde bulunmuş, iltifatlarına nail olmuştur. Mısır'a ve Avrupa'ya beraberinde gitmişler, gurbet hayatını beraber yaşamışlardır. Avrupa'da ölmüştür.¹⁴⁰⁵ Cem Sultan'ın 900/1495'te vefat ettiği gözönünde bulundurulursa Kandî'nin de aynı yıllarda vefat ettiği tahmin olunabilir.

Sehî Bey, onun hoş tabiatlı, güzel söz söyleyen, şiiri kolay anlaşılır, nazmı kıymetli inciye benzeyen, şiiri letafetinden dolayı hafif kimse olarak görünürken, Latîfî her ne kadar şair olarak fazla tanınmasa da şiir üslubu tatlılıktan uzak olmadığını, zevk ehli arasında tatlı dilli olarak bilindiğini söylemektedir.¹⁴⁰⁶

Dimişler ki lebüne kande benzer

Nebâtı sükker olsa kande benzer

...

Çün dolaşdun zülfine ey dil perîşân ol yüri

Kara bahtum var imiş ney gibi nâlân ol yüri

...

Kande kandum ey sanem cüllâb-ı la'lün kandine

Kim bana Kandi diyü bühtân idersün her nefes

8.45. KARAMANLI AYNÎ (ö. 897/1490–900/1494 arası)

XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Aynî'nin hangi tarihte doğduğu, Anadolu'ya ne zaman, niçin geldiği ve hangi tarihte öldüğü bilinmemektedir. Ne şuara tezkirelerinde, ne Osmanlı tarihlerinde ne de biyografik eserlerde adına rastlanmaktadır.¹⁴⁰⁷

Aynî ile ilgili bilgilerin kaynağı kendi divanıdır. Divanından elde edilen çıkarımlara göre; iyi bir öğrenim gördüğü, kendisini iyi yetiştirdiği, sanatkarlığı yanı sıra avamîl, mantık, astronomi ve cifr ilmini öğrendiği anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde Tirmiz'den ayrıldığı, önce Karaman'a geldiği, burada

¹⁴⁰⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 175.

¹⁴⁰⁶ Latîfî, a.g.e., s. 449.

¹⁴⁰⁷ Ahmet Mermer, a.g.e., s. 11.

yaşarken Şehzade Mustafa'dan umduğunu bulamadığı, bunun üzerine önemli bir sanat ve ilim merkezi olan Kastamonu'da bulunan Şehzade Cem'in yanına gittiği, üç yıl Şehzade Cem ile beraber olduğu, daha sonra da Cem ile beraber Karaman'a döndüğü tahmin edilmektedir. Ancak Cem'in etrafını liyakatsiz insanların doldurması ve şehzadenin onlarla saltanat meşveretinde bulunması, Aynî'yi oldukça rahatsız eder. Onları isim vererek eleştirir. Fatih'in ölümünden sonra Cem'in ailesi ve kendine bağlı adamlarıyla beraber vatani terk etmesi Aynî'yi derinden üzer. O; Cem'in Karaman'ı terk etmesini doğru bulmaz, gitmemesi için adeta yalvarır. Şehzadenin padişahlığına kavuşmaması için dua eden Aynî, bir gün şehzadenin Rumeli'nde padişahlığını ilan edeceğini ümit eder.¹⁴⁰⁸

Divanında, Karaman, Konya, Ermenek, Elmalı, Kastamonu, Sinop ve Antalya şehir adları geçmektedir. Şair, bu şehirlerden bazılarını görmüş ve hatta bu şehirlerde bir müddet kalmış olabilir. Bazıları da anlattığı olaylarla ilgili olarak şiirlerine yansımış bulunabilir. Gerçek olan şu ki; Aynî, ömrünün sonuna kadar Karaman beyliği sınırları içinde yaşamış ve sonuna kadar da Karamanlı kalmıştır.¹⁴⁰⁹

Şehzade Cem'in ayrılmasından iki yıl sonra Karamanoğlu Kasım Bey'in ölümü (ö. 1483) ile yapılmaz kalan Aynî, Karaman ülkesinin sonunun geldiğini düşünür. Bu yıllar Şah İsmail ile olan mücadele dolayısıyla Karamanoğulları Beyliğine olan baskılar artmıştır. Şair, Osmanlılara karşı açıkça tavır koyar. Tutunacak dalı da kalmayınca kendini tasavvufa verir. Hacı Bayram Veli'nin soyundan Müştak adlı bir şeyhe intisap eder.

Mürîdem şeyhüm oldı Şeyh Müştâk

Güzellerden göz oldı ana ilhâk

...

Güzelsin Hacı Bayramun soyından

Güzellik gözlerine oldı itlâk (Divanı, Gazel no: 277)

...

Bilürsin mübtelânüm Şeyh Müştâk

Esirge beni esîri Tanruna bak (Divanı, Gazel no: 278)

¹⁴⁰⁸ Osman Horata, "Cem Şairleri", a.g.e., C. 2, s. 95.

¹⁴⁰⁹ Ahmet Mermer, a.g.e. s. 16.

Aynî'nin divanındaki tarihlerin sonuncusu 897/1491'dir. Divanında Cem'in ölümü üzerine yazılmış bir şiiri bulunmadığı gibi onun ölümünden bahseden hiçbir beyit yoktur. Bu durum onun Cem'den önce öldüğünü göstermektedir. Bu durumda Aynî'nin Öl. 897/1490–900/1494 yılları arasında öldüğü söylenebilir.¹⁴¹⁰ Osman Horata ise Aynî'nin Şehzade Cem'e olan yakınlığı ve ona yazdığı şiirleriyle Bayezid taraftarlarının tepkilerini üzerine çektiğini dolayısıyla öldürülme ihtimalinin yüksek olduğunu, bundan dolayı da tezkirelere alınmadığını ve divanının da son yıllara kadar meçhul kaldığını söylemektedir.¹⁴¹¹

Aynî'nin bilinen tek eseri divandır. Yapılan araştırmalarda bu divanın sadece bir nüshası tespit edilmiş olup bu da Konya Mevlana Müzesi, ihtisas kitaplığındadır. Üzerinde çalışma yapılan bu hacimli nüsha Ahmet Mermer tarafından yayımlanmıştır.¹⁴¹² Aynî'nin divanında 31 Türkçe kaside, 1 Arapça kaside, 9 Farsça kaside, 6 mülemma, 5 murabba, 2 mülemma murabba, 2 Türkçe terkib-i bend, 2 tercî-i bend, 1 Farsça tercî-i bend, 2 müfred ve 512 gazel bulunmaktadır. Ayrıca bazı şiirleri de Eğridirli Hacı Kemal'in "Câmiü'n-Nezâir"inde bulunmaktadır.¹⁴¹³

Karamanlı Aynî'nin ismi; Osmanlı tarihlerinde, şuara tezkirelerinde ve biyografik eserlerde yer almamaktadır. Bu durum şairin döneminde ve daha sonraları nasıl karşılandığı, nasıl değerlendirildiği konusunda bizi bilgiden mahrum bırakmaktadır. Aynî'nin yaşadığı dönem, Klasik Türk şiirinin oluşumunu tamamladığı ve artık olgunlaştığı dönemdir.

Aynî, divanında kendi şiir ve şairliğine yönelik değerlendirmeleri mübalağalı bir şekilde anlatır:

Aynî sultân-ı sühan oldu sözün şi'r iline

N'ola dirlerse sana şâh-ı sipâh-ı şu'arâ (Divanı, gazel no: 29)

...

'İşk-ı 'uşşâk içre çünkü her günüm nev-rûzdu

Bülbülem gülşende dâyim hoş-nevâ dirler bana (Divanı, gazel no: 28)

¹⁴¹⁰ İsmail Ünver, "Aynî", TDVİA, C. 4, s. 273, Ahmet Mermer, a.g.e. s. 16.

¹⁴¹¹ Osman Horata, Cem Şairleri, a.g.m. s. 96.

¹⁴¹² Ahmet Mermer, a.g.e., 715 s.

¹⁴¹³ Ahmet Mermer, *Câmiü'n-Nezâir'de bulunan şiirlerin ona aidiyetinin tartışmalı olduğunu söylemektedir.* a.g.e., s. 23.

...

Aynî şi'ründe duru şimdi senün âb-ı hayât

Niçeler ağzı suym akıdur eş'ârun için (Divanı, gazel no: 394)

Şeyhî, Ahmedî, Ahmet Paşa, Necatî gibi döneminin şairlerinden etkilendiği söylenmektedir. Öte yandan Karamanlı Aynî hakkında ilk incelemeyi yapanlardan Edip Ali Bakı'nın, onu "divan şiirinin en ileri şairlerinden sayması, döneminin büyük şairlerinden etkilenmediğini söylemesi" edebiyat tarihçileri tarafından eleştirilmiştir. Vasfi Mahir Kocatürk, "Bilgili, devrine göre yer yer kuvvetli bir şair olmakla beraber XV. Yüzyıl divan şiirinin büyük şairleri arasında sayılacak bir şahsiyet değildir" derken, İsmail Ünver, yukarda ismi geçen şairlerin çok gerisinde ve gerçekte ise onlardan etkilenmiş bir şair olduğunu söylemektedir.¹⁴¹⁴ Ahmet Mermer de, divanından yola çıkarak onun şairliği ile ilgili uzunca bir incelemeden sonra şu hükmü vermektedir: "Devrinin ikinci derecede bir şairi olan Aynî, müderrislik yapmış, bazı şiirleriyle müneccimliğe kalkışmış, nedimlik yapmış ama o daima şair kalmıştır."¹⁴¹⁵

8.46. KARAMANLI NİZÂMÎ (ö. 874-878/1469-1473 ?)

Karamanlı Nizâmî'nin doğum tarihi konusunda eski kaynaklar bilgi vermeseler de yapılan araştırmalarda 839-844/1435-1440 yılları arasında Karaman Beyliği sınırları içinde bulunan Konya'da doğduğu tahmin edilmektedir. Babası, Konya'nın vaiz ve müderrislerinden ulûm-ı nâfi'âyı öğrenmiş cezbeli cezbeli bir zât olan Molla Veliyyüddin Efendi'dir.¹⁴¹⁶ İlk eğitimini babasından aldı; ardından bir süre İran'da bulundu; edebî bilgileri ve Farsçayı öğrendikten sonra Konya'ya döndü. Karaman Beyliği'nin yöneticilerinden İbrahim, Pîr Ahmet ve Kasım Beylere sunduğu kasidelerden dönüşünün 868/1464'den birkaç yıl önceye rastladığı tahmin edilmektedir. Ayrıca Kasım Bey'e takdim ettiği kasideden Osmanlılar'ın Karaman Beyliği'ne son vermesinden önce rahat bir hayat sürdürdüğü, fakat daha sonra sıkıntı içine düştüğü anlaşılmaktadır.

¹⁴¹⁴ İsmail Ünver, "Aynî", a.g.m., s. 273.

¹⁴¹⁵ Ahmet Mermer, a.g.e., s. 37.

¹⁴¹⁶ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 226, Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 4, s. 1299.

Karaman Beyliği'nin ortadan kalkmasının ardından Sadrazam Mahmut Paşa ile tanışan Nizamî, paşanın Fâtih Sultan Mehmet'e kendisinden övgü ile söz etmesi ve Fâtih'in de âlim ve sanatkârları İstanbul'da toplamak düşüncesi sebebiyle İstanbul'a davet edildi. Yola çıkmadan önce hükümdar için "nergis" redifli bir kaside yazdı. Bazı tezkirelerde yine aynı maksatla Ahmet Paşa'nın "kasr, la'l ve güneş" redifli kasidelerine nazireler yazdığı belirtilmekteyse de¹⁴¹⁷ bunlardan sadece ilki divanında bulunmakta olup o da Fâtih için yazılmamıştır. İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan şair yolculuk esnasında vefat etti. Sehî Bey onun Konya'da öldüğünü söylemektedir.¹⁴¹⁸ Haluk İpekten Karamanlı Nizami ile ilgili araştırmasında divanından yola çıkarak şairin vefat tarihinin 874-878/1469-1473 yılları arasında olduğunu tahmin etmektedir.¹⁴¹⁹ Kısa süren ömrünün büyük bir kısmı Karaman Beyliği'nin istilâlarla geçen çalkantılı dönemine rastlayan Nizâmî'nin çok daha genç yaşta öldüğü ileri sürülürse de yazdığı şiirler tahsili ve seyahatleri göz önünde bulundurularak otuz-otuz beş yaşlarında vefat ettiği söylenebilir.¹⁴²⁰

Nizamî, çağdaşı diğer şairler gibi başta Hâfız-ı Şîrâzî olmak üzere İran şairlerinden etkilenmiştir. Türk şairlerinden de Ahmet Paşa ile Şeyhî'yi kendine örnek aldığı nazirelerinden anlaşılmaktadır. Nizâmî'nin şiiri, Ahmet Paşa'nın ve Şeyhî'nin şiirine yakın görülmektedir. Bunda Ahmet Paşa'nın şiirlerine nazire yazmasının etkisi olduğu söylenmektedir.

XV ve XVI. yüzyıl şiir mecmualarında bir hayli şiirine rastlanması Nizâmî'nin sevilen ve okunan bir şair olduğunu gösterir. Bunda canlı ve ahenkli bir üslûba sahip olmasının da etkisi vardır. Sehî Bey onun yetenekli bir şair, şiirlerinin selis ve gazellerinin nefis olduğunu söylerken¹⁴²¹ Latîfî gazellerini Şeyhî ve Ahmet Paşa'nın gazellerinden üstün tutar.¹⁴²² Mecdî, Ahmet Paşa ile Nizâmî'nin şiir meydanında birbirinden geri kalmadıklarını, ancak Nizâmî'nin "serikât-ı şî'riyye vadisine uğramayıp kimsenin mânasını almadığını" belirtir.¹⁴²³ Âşık Çelebi ise kasidelerinin muhkem ve sağlam olduğunu, gazellerinin ise seviyeli ve kolay

¹⁴¹⁷ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 146, Latîfî, a.g.e., s. 533.

¹⁴¹⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 130.

¹⁴¹⁹ Haluk İpekten, "Karamanlı Nizâmî", a.g.m., s. 68.

¹⁴²⁰ Azmi Bilgin, "Karamanlı Nizami", TDVİA, C. 24, s. 452.

¹⁴²¹ Sehî Bey,, a.g.e., s. 130.

¹⁴²² Latîfî, a.g.e., s. 533.

¹⁴²³ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 227.

söylenen bir yapıda olduğunu belirterek Nizâmî'nin zamanına göre fesâhat ve belâğatinin herkesçe makbul sayıldığını söylemektedir.¹⁴²⁴

Karamanlı Nizâmî'nin nazire yazmada ustadır. Şiirlerinin yaklaşık üçte biri naziredir. Ahmet Paşa, Şeyhî, Adnî, Atâyî, Hafî-i Edirnevî, Kadî burhaneddin, Hafız-ı Şîrâzî, Mehdî, Nesîmî, Safâyî, ve Ulvî'ye nazireleri bulunmaktadır. Mecma'u'n-nezâir'de bulunan 19 zemin şiir üzerine aralarında dönemlerinin önde gelen İshak Çelebi, Kemalpaşazâde, Bakî, Nihânî, Refikî, Zâtî, Necâtî, Şem'î, Nazmî, Fevrî, Gubârî, Kasım Paşa, Resmî gibi şairler tarafından 299 tane nazîre yazılmıştır.¹⁴²⁵

Ahmet Paşa: Ey kasr-ı felek-rif'at ü ey tâk-ı mu'allâ
Her bâb ile benzer kapuna cennet-i Me'vâ
Nizâmî: Ey sâhib-i tahkîke tapun matlab-ı a'lâ
V'ey tâlib-i tevfîka kapun Mescid-i Aksâ
Ahmedî: İşkunun odına düşdüm hâlümü sor ey habîb
Derd-mendüm derdüme tımâr eyle ey tabîb
Nizâmî: Nice feryâd itmesün derd ile miskîn 'andelfîb
Kimse görmez çün habîbine rakîbinden karîb
Şeyhî: Kimün ki cemâlün kamerine nazarı var
Hergiz basarı yok güneşe dirse ferî var
Nizâmî: Her sînede kim mihr ü mahabbet eseri var
Hoş nâle-i şeb-gîr ile âh-ı seheri var

Nizâmî'nin asıl başarılı olduğu şiir, gazeldir. Mana yoğunluğu fazla olmasa da gazeller edebî sanatlar ve söz oyunları ile ustaca süslenmiştir. Nizâmî kasidelerine nisbetle gazellerinde daha sade bir dil kullanmıştır. Şiirleri anlam ve fikir açısından pek zengin olmasa da özellikle sevgili ve onun güzellikleriyle ilgili benzetmeler renkli, yeni tasavvurlara açık, bazan da orijinaldir. Tasavvufî unsurların çok az yer aldığı şiirlerinde geçen tarihî ve efsanevî şahsiyetlerin hemen tamamı İran edebiyatında görülen kişilerdir. Nitekim divanında adını andığı altı şairden yalnızca biri Türk'tür.¹⁴²⁶ Haluk İpekten, tezkire müelliflerinin Nizâmî'yi Ahmet Paşa'dan

¹⁴²⁴ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 879-880.

¹⁴²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk İpekten, Karamanlı Nizâmî, a.g.e., s. 26-43.

¹⁴²⁶ Azmi Bilgin, "Karamanlı Nizâmî", a.g.m., s. 453.

üstün görmelerini eleştirerek onun da Hafız'ın tesiri altında kaldığını hatta bazı şiiirlerinin tercüme olduğunu, Nizâmî'nin Ahmet Paşa'yı kendisinden üstün gördüğünü söyler.¹⁴²⁷

Nizâmî'nin Farsçayı mükemmel derecede bildiği Farsça şiiirlerinden ve Mecdî'nin ifadesine göre Hafız'ın bazı gazellerini tahmis etmesinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Arapçayı aynı derecede bildiği söylenemez. Nizami'nin şiiirlerinin selis ve yek-dest olduğunda bütün tezkireler müttefiktir. Akıcılık, söyleyişindeki kolaylık, ahenk, vezne hakimiyet bütün şiiirlerinde görülür. Şair bu hususlarda hayli maharet sahibidir. İfadesi düzgün, kuvvetli, manalar açık, teşbih, cinas ve tevriyelere fazlaca temayüllüdür. Vezne hakimiyeti ve ifade sanatındaki kuvveti, asrındaki imale, zihaf ve zorlamalarla meydana getirilen birçok şairler yanında onunkilerde üstün bir durum meydana getirir. Fakat pek mükemmel olan bu selaset ve ahenge rağmen Nizâmî'de fikir unsuru noksandır. Divanında dış mükemmeliyete ehemmiyet vererek içi, manayı boş bırakan şiiirler ekseriyeti teşkil ediyor. Manadaki bu eksiklik, kelime oyunları, cinas, tevriye ve hatta harf oyunları ile telafiye çalışılmıştır.¹⁴²⁸

Üç dilde şiiir yazdığı belirtilen Nizâmî'nin Arapça şiiirleri günümüze ulaşmamışsa da Türkçe şiiirlerinde Arapça mısra ve beyitlere rastlanır. Divanında Farsça beyit ve mısraların yanında müstakil Farsça şiiirler de bulunmaktadır. Nizâmî'nin Türkçe mürettep divanında on bir kaside, 124 gazel ve toplam on dört adet murabba, muhammes, kıta ve müfred yer almaktadır. Ayrıca tahmîs ve rubailer ile on altı Farsça gazeli vardır.¹⁴²⁹ Divanındaki “nergis” redifli kaside Fatih Sultan Mehmet için, “kasr” redifli kaside ise Pîr Mehmet Bey için yazılmıştır.

Toldurup çün cigerinden kadeh-i zer nergis

Nûş ider la'l-i lebün yâdına sâgar nergis

...

Kimdür ol husrev-i âfâk Mehemmed Hân kim

Gerd-i râhından ider dilde münevver nergis

...

Haşmet ü câh ile düşmen sana ol vakt irişür

¹⁴²⁷ Haluk İpekten, “Karamanlı Nizâmî”, a.g.m., s. 70.

¹⁴²⁸ Haluk İpekten, “Karamanlı Nizâmî”, a.g.m., s. 72.

¹⁴²⁹ Haluk İpekten, Karamanlı Nizâmî a.g.e., 291 s.

Kim ola tâcî ile hemser-i Kayser nergis (Divan, 5. kaside)

...

Şevkî yüzünün zerreye düşse kamer eyler
Zevki sözününün zehre irişse şeker eyler

Gamzen çû rakîb ile olam kasd-ı dil itmez
Agzı ne kadar cust ise itden hazer eyler

Akl u dil alup komadı gamzen ki harâmî
Hem râht u metâ‘ı alur hem kasd-ı ser eyler

Dil k’ister idi cevri ni tâ kendünün oldı
Şimdi bana her cevri ki gönlüm diler eyler

Çeşmün gibi bir gûşe-nişîn rind-i siyeh-pûş
Görmez nice kim ehl-i basîret nazar eyler

Sen sanma Nizâmî sanadur cevri rakîbün
Görsen ki habîbe dahi ol it neler eyler (Divan, 33. gazel)

...

Şermsâr itdi saçun nâfe-i müşk-i Hûteni
Nitekim gözlerümün rengi ‘akîk-i Yemeni

Nâvek-i tîr-i kazâdur gözünün her müjesi
Halka-i dâm-ı belâdur saçunun her şikeni

Sen ‘azîzün haberün ilteli gülzâre sabâ
Çâk ider hasret ile Yûsuf-ı gül pîreheni

Seyr iderken boyunun şîvesini gördi meger
K’utanup geçdi hayâdan yire serv-i çemeni

Tali ‘i kevkebi olmazdı mukârin şerefe

Sana ism ile karîn olmasa Veyse'l-Kareni

Didiler bana ki hercâ'idür ol yâr didüm
Şem'dür rûşen iderse n'ola her encümeni

Lutf ugurladı dişünden dîv-i sarrâf-ı zamân
Gezdirür ipe dizüp kûçede dürr-i 'Adeni

Gerçi hüsn ile Süleymânsın u Cemşîd-i zamân
Hâtem-i mülke emîn eyleme her Ehrimeni

Hâr-ı hecr ile ölen bülbül-i şûrîde-dilün
Yaraşur ger ola gülberg-i tarîden kefeni

Nazm dâmına şeker saçdı Nizâmî dâne
Ki meger sayd ide sen tûtî-i şekker-şikeni (Divan, 120. gazel)

8.47. KÂŞİFÎ

Kâşifi hakkında tezkirelerde bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun arkadaşı olan İranlı Kabûlî'nin divanından öğrenildiğine göre, Kâşifi, Şirvan şahının sarayında Kabûlî ile beraber bulunmuş, sonra Bakü ve Halep'te kalmıştır. Kabûlî'ye göre Kâşifi, buralarda başarı sağlayamamış ve Osmanlı ülkesine gelmiştir.¹⁴³⁰

Kâşifi'nin 1456 yılı civarında kaleme aldığı Fatih Sultan Mehmet'in gazalarını öven Farsça Gazânâme-i Rûm adlı eseri gazavatnâme türüne örnek sayılabilir.¹⁴³¹ Fatih Kataloğunda Kâşifi'nin bu eseri Tevârîh-i Âl-i Osman diye geçmektedir.¹⁴³² Haluk İpekten, Kâşifi'yi Fatih Sultan Mehmet'in himayesindeki

¹⁴³⁰ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 44.

¹⁴³¹ Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", a.g.m., s. 58. *A. Özcan bu makalesinde Kaşifi'nin kimliği ile ilgili bilgi vermez, kaynak da göstermez. Şuara tezkirelerinden sadece Latîfî'de Kâşifi mahlaslı bir şairden bahsedilmektedir ki onun da Fatih döneminde yaşayan Kâşifi olmadığı kesindir.* Latîfî, a.g.e., s. 453-454.

¹⁴³² Fatih Kataloğu, s. 29, Üniversite Ktp. FY, 1388.

şairler içerisinde değerlendirir.¹⁴³³

8.48. KÂTİBÎ (ö. 905/1499)

Molla Aşkî'nin talebelerinden olan Kâtibî, Bursalıdır. Sultan Mehmet ile Sultan Bayezid dönemlerinde yaşamış olup 905/1499 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Hüsn-i hatta çok başarılı olduğu için Kâtibî mahlasını almıştır.¹⁴³⁴

Mahâret sâhibidür hüsn-i hattıyla kitâbetde
Anun her bir kalemde var idi hazz-ı firâvânı

‘Îmâde’ d-dîn-i sâni idi nesta ‘lik yazmakda
Nesihde İbn-i Mukle’ydi yehûd Yâkût-ı reyhânî

Siyâkatde celiyyü’l-kadr idi çün Şeyh Hamdullah
Ser-âmed kâtib-i dîvân idi çün tâc-ı dîvânî

Aynı zamanda mûsikîde de son derece başarılı olup kendi şiirlerinin yanında başkalarının da şiirlerini bestelerdi.¹⁴³⁵ Fatih Sultan Mehmet dönemi ve sonraki dönemlerde saraydan ulufe alanlardan idi.

Latifî, şiirlerinde aynı başarıyı gösteremediğini, gazellerinin renksiz ve güzellikten mahrum olduğunu söylemektedir.¹⁴³⁶ Beyani'nin ifadesine göre, şiirleri zamanla unutulup gitmiştir.¹⁴³⁷

Şol turre-i miskîn ki ruh-ı yâre tayandı
Yanarsa n’ola ûd gibi çün nâre tayandı

Bîmâr idi dil zülfün ucında ser-i zülfün
Destine asâ sunalı bir pâre tayandı

...

Yine ey câm-ı musaffâ seni gördük silme

¹⁴³³ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 44.

¹⁴³⁴ Hasib, a.g.e., s. 120.

¹⁴³⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 182.

¹⁴³⁶ Latifî, a.g.e., s. 451.

¹⁴³⁷ Beyânî, a.g.e., s. 160.

Meclisün revnakısun dünyede art eksilme

8.49. KEMÂL-İ ÜMMÎ (ö. 880/1475)

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Asıl adı İsmail olup tahsil görmeden yetiştiği için şiirlerinde Ümmî Kemal mahlasını kullanmıştır. Şeyh Mehmet Bedreddin'in dervişlerinden ve Cemâl-i Halvetî'nin tekke arkadaşlarından olduğu rivayet edilir. Bazı metinlerde Kemal Bey olarak da zikredilen şairin mensuplarına Kemâlîler denir. Divanındaki bir şiirinden Halveti tarikatına mensubiyeti ve şeyhinin Ubeydullah Hâmid olduğu öğrenilmektedir. Necla Pekolcay bu zatın somuncu Baba diye bilinen Ebû Hamîd Aksarâyî olduğunu bildirir.¹⁴³⁸

Latîfî ise onun, Nesîmî gibi Sultan Şücâ Tekkesi şeyhi Baba Sultan'ın bedduasını alarak asılmak suretiyle idam edildiğine dair bir rivayet nakleler.¹⁴³⁹ Kemal-i Ümmî'nin yaşadığı ve öldüğü yer hakkındaki bilgiler de birbirini tutmamaktadır. Latîfî ve Âlî Mustafa Efendi onun Karaman'ın Lârende kasabasından olduğunu, müridlerinden menâkıbını yazan Âşık Ahmet ise Horasan'dan geldiğini söyler. Diğerlerine nazaran daha eski olan bu kaynağa göre Kemal-i Ümmî, Anadolu'ya gelince Bolu çevresindeki Aladağ ve Bozarmut civarında yaşamış, Bolu halkını irşada çalışmış, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin sevgi ve ilgisine mazhar olmuştur. Âşık Ahmet, Kemal-i Ümmî'nin Bolu'da medfun bulunduğunu ve üç oğlu olduğunu bildirerek bunlardan Cemal ve Sinan ile alâkalı hikâyeler de anlatmıştır. Onun Bolu ile ilgisi Müstakimzâde Süleyman'ın yanı sıra zamanımızda Ali Vahit, William Hickman ve İsmail Ünver tarafından da söz konusu edilmiştir. Öldüğü yer ve mezarı hakkında başka rivayetler de vardır. Bursalı Mehmet Tâhir, Karaman ile birlikte Manisa'da da Kemal-i Ümmî adına bir mezar olduğunu kaydeder. Abdülbaki Gölpınarlı, Muğla'da tekkesi ve mezarı bulunan Seyyid Kemal ile onun aynı kişi olması ihtimalini düşündürecek bir kayda dikkat çekerse de daha sonra Nihad Sami Banarlı gibi Niğde Mevlevîhânesi'nde gömülü bulunduğu rivayetine temas eder. Anadolu'da, sevilen mutasavvıfların çeşitli yerlerde kabirlerinin bulunduğu inancına ve geleneğine bağlanarak Kemal-i Ümmî'nin adına da birçok makamın izafe edilmesi

¹⁴³⁸ İsmail Ünver, "Kemâl-i Ümmî", TDVİA, C. 25, s. 229 .

¹⁴³⁹ Latîfî, a.g.e., s. 471.

tabiidir. Ancak şeyhinin Lârendeli olması dolayısıyla da bir süre burada kalmış olmalıdır. Son durağının ise Bolu olduğu yapılan araştırmalar neticesinde anlaşılmıştır.¹⁴⁴⁰

Kemal-i Ümmî diğer bir şiirinde Hâce Ali Sultan'dan söz eder ki Fuat Köprülü, bu kişinin Cemâziyelevvel 832/ Şubat 1429'de ölen Şeyh Alâeddin Ali Erdebîlî olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴¹ “Der-medh-i Hazreti Şeyh Hâce Sultân ‘Alî ‘Aleyhi’r-rahmet” başlıklı kasidede geçen şu beyitler Kemâl-i Ümmî’nin şeyhinin Şeyh Hâce Sultan Ali (Şeyh Alâeddin Ali Erdebîlî) olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.¹⁴⁴²

Ol mürşid-i kâmil ki ulu şeyh ü velîdür
Güneş gibi nûrı dolu ‘âlemde celîdür

Ol şehir-i şerî‘atde şehin-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakîkatde yüzün “lem-yezel”îdür

...

Üçler yidiler kırklar üçüzler ulusu
Ol şeyh-i cihân kutb-ı zamân hoca ‘Alîdür

Ol bay u emîrin bu Kemâl Ümmî fakîrin
Yolında dahi tuhfesi yok cân u dilidür

Diğer yandan Kemal-i Ümmî’nin Şeyh Cemal-i Halvetî pirdaşlarından ve Muhammed Bahaeddin Erzincânî halifelerinden olduğu konusunda bütün kaynakların birleştiği söylenmektedir.¹⁴⁴³

Mutasavvıf bir şair olan Kemal-i Ümmî, edebiyatta Yunus Emre’nin takipçilerindedir. Şiirlerinde sünnî akidenin dışına çıkmadığı görülür ve bunu bir beytinde de şöyle ifade eder:¹⁴⁴⁴

Ehl-i sünnet cemâ‘atine karış

¹⁴⁴⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Ünver, “Kemâl-i Ümmî”, a.g.m., s. 229-230.

¹⁴⁴¹ Fuat Köprülü, a.g.e., s. 361.

¹⁴⁴² Sefa Balbaba, Kemal-i Ümmî Divanı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. SBE, YLT, Kahramanmaraş-2009, s. 277.

¹⁴⁴³ Abdullah Uçman, “Kemâl Ümmî”, Büyük Türk Klasikleri, C. 3, İstanbul-1986, s. 39-41.

¹⁴⁴⁴ Sefa Balbaba, a.g.t., s. 202.

Mübtedi'lerdür andan özge farîk

Kemal-i Ümmî'nin manzumelerini iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grupta tevhid, münâcât ve na'atlar, ikinci grupta ise nutuk tarzı dinî ve tasavvufî telkinlerde bulunan şiirler yer alır. İkinci gruptaki şiirlerde temel düşünce mutlak yaratıcıya kavuşmaktır. Bunun yolu olarak da "ölümden önce ölmek" prensibi gösterilir. Kemâl-i Ümmî'nin dili oldukça kuvvetli ve sağlamdır. 15. Yüzyıl Türkçesinin özelliklerini gösterir. Şiirlerinde zaman zaman arkaik kelimelere de rastlanır. Ayet, hadis, kelam-ı kibar, atasözü ve deyimleri ustaca kullanan Kemal-i Ümmî şiirlerinde ağırlıklı olarak aruz ölçüsünü kullanırken zaman zaman da hece ölçüsüyle şiirler yazmıştır. Bazı şiirlerinde kullandığı aruz kalıbını makta' beytinde söyleyip son mısra'da da Hz. Peygamber'e salat u selam getirir.¹⁴⁴⁵

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât
Şefâ'at ister isen vir Muhammede salavât

...

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât
Her işde fâ'il ü muhtar Hak durur ol fa'âl

Kemal-i Ümmî, şiirlerinde sade bir Türkçe kullanmış, aruz vezniyle yazmış olmasına rağmen halkın dilinden uzaklaşmamış usta bir şairdir. Özellikle ilahi tarzında oldukça başarılı olmuş ve şöhreti Anadolu sınırlarını aşmış Kırım, Kazan, Taşkent, ve Özbek Türkleri arasında da tanınmıştır. Divanı dil açısından Türk dili tarihine çok önemli belgeler kazandıracakı söylenebilir.¹⁴⁴⁶

Eserleri: 1. Divan: Divan nazım şekillerine veya nazım türlerine göre tertip edilmemiş, özellikle gazeller rediflerine göre ayrılmamıştır. Nazım türleri iç içe geçmiştir. 145 farklı şiirin olduğu Divanında ilk 5 şiir mesnevi nazım şeklindedir. Kemal-i Ümmî'nin divanı üzerinde bir kaç çalışma yapılmıştır. Ancak en son yapılan çalışmaya göre divanındaki şiir sayısı 145 olup bunun 5'i mesnevi nazım şekliyledir. Sefa Balbaba, Yüksek Lisans çalışmasında toplam 23 yazma nüshadan¹⁴⁴⁷ bahsetmektedir ki bu da Ümmî'nin halk tarafından çok okunan bir şair olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁴⁵ Sefa Balbaba, a.g.t., s. 69,112.

¹⁴⁴⁶ Abdurrahman Güzel, a.g.e., s. 416.

¹⁴⁴⁷ Sefa Balbaba, a.g.t. s. 13-17, *Ancak Kültür ve Turizm Bakanlığının www.yazmalar.gov.tr web sayfasında* (e.t. 20.07.2012) 39 adet divan nüshası görülmektedir.

2. Kırk Armağan: Eserin asıl adı Armağân-ı Erbaîndir. Bazı divan nüshalarında yer aldığı gibi müstakil nüshası da bulunan eser yaklaşık 200 beyitlik bir mesnevi olup ölüm hakkındaki bir hadisin şerhinden ibarettir. Bismelenin medhinden, Hakk'ı zikretmenin faziletine işaretten ve Hz. Peygamber'e salavat dileğinden sonra ölümle ilgili bir hadis söylenip eserin on menzilden ibaret olduğu ve her menzilde dört armağan (hadis) bulunduğu ve konuları kısaca belirtilir. Mesnevide ölüme hazırlanan sâliklerin sahip olması gereken özellikler on menzilde dört armağandan meydana geldiği için kitap Kırk Armağan adını almıştır.¹⁴⁴⁸ Abdulkadir Karahan, eseri "Kırk Hadis" türü içinde değerlendirmiştir.¹⁴⁴⁹

3. Risâle-i Vefat. Ölmek üzere olan bir kişinin son anları ile mezarındaki hallerini anlatan ve amel-i sâlih tavsiyesiyle sona eren bu küçük mesnevi Kırk Armağanı tamamlar niteliktedir. Bilinen yegâne nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.¹⁴⁵⁰

4. Risâle-i İmân. İman ve ibadete ait çeşitli hususları konu alan bu küçük mensur risalenin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir mecmuanın içindedir.¹⁴⁵¹ Eserde başta namaz olmak üzere ibadetlerin ihlâsla yapılmasının faydaları anlatılmakta, âhirete imanla gitmek için bunların önemli olduğu vurgulanmaktadır.

5. Hikaye-i Hazîre-i Kuds: Bir hadis-i şerifte bildirilen cennetteki bir makamın tasvirinin nazma çekilmiş halidir. 139 beyittir.¹⁴⁵²

8.50. KERÎMÎ

Bursalı olan Kerîmî, döneminin alimlerinden olup müderris bir kimsedir. Tezkireler onun tabiatının hoş, sözü dinlenir bir kimse olduğunu yazarlar. Latîfî, Kerîmî'yi "derviş-reviş ve sâhib-meskenet ve fânî-sûdet ve 'âlî-himmet idi, bu devrin evâilinde fevt oldu" demektedir.¹⁴⁵³ Gazelde genel olarak başarılı, kelimeleri ise

¹⁴⁴⁸ Kemal-i Ümmî b. İsmail Karamanî, Kırk Armağan, Konya Bölge yazma Eserler Kütüphanesi, No: 27 Hk 128/12.

¹⁴⁴⁹ Abdulkadir Karahan, İslami Türk Edebiyatında Kırk Hadis, Ankara-1991.

¹⁴⁵⁰ Kemâl-i Ümmî b. İsmâ'il Karamânî, Risâle-i Vefât, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, No: 34 Sü-Tarlan 71/2.

¹⁴⁵¹ Kemal-i Ümmî, Risâle-i İman, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 178, vr. 98M08.

¹⁴⁵² Sefâ Albaba, a.g.t., s. 7.

¹⁴⁵³ Latîfî, a.g.e., s. 461, Sehî Bey, a.g.e., s. 168.

nükte yüklüdür. Nasihat içeren şiirleri bulunmaktadır. Rüşvet yiyen ve aldığı rüşvetlerle binalar yapan bir kadiya gönderdiği pendnâme, Latifî tezkiresinde geçmektedir.

Gel itme ol sarây için sürûrî
Ki virân ide devrânun mürûrî

Harâb olur binâ-yı âb u gil hep
Ko âb u gil binâsın cân u dil yap

Niçün mihmân-serâ oldı bu hâne
Oturmaz bunda kimse câvidâne

Anunçün can beden dârında gelmez
Eger bin yaşasan bir demce gelmez

Revâ mı âhîret dârın yıkasın
Ya hod dünyâyîçün dinden çıkasın

Çü ten menzil kılur taht-ı türâbı
Nidersin mesken-i ‘âlî-cenâbı

Ko dünya hânesin âhir evin gör
Ki gûristândadur ol hâne-i gûr

Kaçan kim kabr ola bî-câm u revzen
Ne virür bunda tâk u kasr-ı rûşen

Alursın gözi yaşın her yetîmün
Düzersin dünyede dâr-ı na‘îmün

...

Şuna benzer harâmdan hayr itmek
Tutup şer işi râh-ı hayra gitmek

Ki bir kahbe zinâdan kesb idüp mâl
Anı sarf ide hayra bu ola hâl

O gûne kesb ile hayr eylemekden
O fi'lün terki ola bin kez ahsen¹⁴⁵⁴

Hasibe Mazıoğlu, tezkirelerdeki Kerîmî ile mevlid yazarı Kerîmî'nin aynı kişi olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵⁵ Kerîmî'nin Fatih döneminde yaşadığı ile ilgili bilgiler onun "İrşâd" adlı mevlididir. Kerîmî İrşad adlı mevlidini, 863/1458 yılında yazmıştır.

Çü didüm mevlid-i nazm-ı Muhammed
Dile târih geldi: "hayr-ı Ahmed" (863/1458)

Kerimi, mevlidinin adını İrşâd koyduğunu da şu beyitle belirtir.

Hidâyet bulmaya eshâb u evlâd
Konıldı bu kitâbun adı İrşâd

Yazar kendi adını da şu beyitle açıklar:

Vasiyyetdür du 'âdan yâd idesiz
Kerîmî'yi gamından şâd idesiz

İrşâd 15. Yüzyılda yazılan en önemli mevlidlerden biri olup gerek vezin gerek konu bakımından Süleyman Çelebi'nin etkisinden uzak bir mevliddir.

8.51. KIVÂMÎ

Kıvâmî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında bilinen tek şey Sultan II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış olduğu ve Fatih'in fetihlerini anlatan bir "fetihnâme" yazmasıdır. Yazar, eserinin 5 yerinde isminden yalnızca Kıvâmî diye söz eder.¹⁴⁵⁶ Kıvâmî eserini tamamladığı tarih olan 3 Recep 893 / 13 Haziran 1488'de hayattadır.

¹⁴⁵⁴ Latifi, a.g.e., s. 461-463.

¹⁴⁵⁵ Hasibe Mazıoğlu, a.g.m., s. 32-33. Geniş bilgi için bkz. Üzeyir Aslan, "Fetihten Sonra Yazılmış İlk Mevlid-i Ma'nevi: Kerimi'nin İrşad'ı", Divan Edebiyatı Araştırmaları. Sayı 2 (Bahar). (2009). C. 2 s. 1-65, Mevlidin nüshası: Ankara Ü. DTCF Ktp. İsmail Saib Kitapları, no:4574.

¹⁴⁵⁶ Kıvâmî, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, a.g.e., s. 9, Ruşan Türken (Duman), a.g.t., s. 4.

Kıvâmî'nin fetihnâmesinin tıpkı basımını gerçekleştiren Franz Babinger, onun kimliği hakkında da şu bilgileri verir. “Mevzubahis zaman içinde, yani XV. Yüzyılın ikinci yarısında Kıvâmeddin Yusuf yahut Kıvameddin Kasım adını taşıyan birkaç şahıs vardır. Kanaatimce bunlardan müderris ve kadı Molla Yusuf b. El-Hasan Hüseyinî tefrik edilirse, 1478-1511 senelerinde ber-hayat olduğu hüccet ile sabit olan Defterdar Kıvâmeddin Kasım, Fetihnâme müellifi olarak tanınmağa daha müsait görünmektedir.”¹⁴⁵⁷ İsmail E. Erünsal, Belediye Kütüphanesi Muallim Cevdet yazmaları arasında bir muhasebe defterindeki kayıta, “cemâ‘at-i zevâyid-hârân-ı zâviye-i Süleyman Paşa der-Bolayır, fî 891, Kıvâmî, şâ‘ir” şeklinde yer alan metinlerin 892-895/1486-1489 yıllarında tekrarlandığını, bunun muhtemelen Fetihnâme müellifi Kıvâmî'ye ait olabileceğini, bu durumda bu Kıvâmî'nin defterdar Kıvâmî olması ihtimalinin uzak olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵⁸ Sehî Bey tezkiresinde Kıvâmî adlı bir şair hakkında şu bilgileri verir:¹⁴⁵⁹ “Geliboluludur. Şiiri latif, kendisi zarif, gönül ehli, gazelleri çok, her çeşit nazma kadir kimsedir. Bu matla' onundur.

Tan mı van virse kişi bir sevdiği cânânına
Şimdi mi kıydı begim âşık olanlar cânına

Sehî Bey tezkiresini 1538'de tamamlamıştır. Aşağıda edebî kişiliği ile ilgili yapılan değerlendirmeler, Sehî Bey'in anlattığı Kıvâmî ile ilgili doğrular niteliktedir. Tezkiredeki bilgilerle, yukardaki bilgileri karşılaştırdığımızda Franz Babinger'in bahsettiği Defterdar Kıvâmeddin Kasım'ın Fetihnâme müellifi Kıvâmî olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Eserinden yola çıkarak Kıvâmî hakkında şunları söyleyebiliriz: Fatih'in sarayında onun musahibi olarak bulunmuş ve onunla çeşitli seferlere iştirak etmiştir.

Bâş u cân terkin uruban gitmişemdür sıdkıla
İtdüğünce rif ‘ât-i İslâm için ‘azm-i gazâ¹⁴⁶⁰

Ancak diğer musahibler gibi Sultan'ın mükafatlarına nail olamamış, bu yüzden geçim sıkıntısı çekmiştir. Fatih'in ölümünden sonra bu halini II. Bayezid'e arz etmiş,

¹⁴⁵⁷ Franz Babinger, Fetihnâme-i Sultan Mehemmet, Giriş ve Tıpkıbasım, İstanbul-1955, s.VI.

¹⁴⁵⁸ İsmail E. Erünsal, “Divan Şairleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları, Türklük Araştırmaları Dergisi”, MÜFEF, S. 7, İstanbul-1993, s. 248.

¹⁴⁵⁹ Sehî Bey, a.g.e., s. 142.

¹⁴⁶⁰ Kıvâmî, Haz. Cehun Vedat Uygur, a.g.e., s. 60.

II. Bayezid'in Fatih Sultan Mehmet için bir fetihnâme yazmasını istemesi üzerine Fetihnâme-i Sultan Mehmet'i yazmıştır.

Kıvâmî'nin kişiliği ile ilgili olarak, onun samimi bir mü'min olduğu, sağlam bir itikada sahip olduğu, dini inanç çerçevesinde gazilik, şehidlik ve cihad kavramlarına çok önem verdiğini, münevver bir kişiliğe sahip olup birçok kitabı okuduğunu özellikle Firdevsi'yi, Attar'ı, Nizami'yi okuduğunu söylemek mümkündür. Kıvâmî, eserinde bizzat katıldığı, duyduğu ve okuduğu olayları anlatmıştır.

Edebî şahsiyeti ile ilgili olarak da eserinin manzum-mensur karışımı olmasının her iki alanda da eser verebilecek düzeyde bir sanatkar olduğunu göstermektedir.¹⁴⁶¹ Fetihnâmesinin manzum olan kısmı mensur olan kısmından daha fazladır. Manzumeleri sadece mesneviden ibaret olmayıp kaside, terci-i bend, rubâi gibi çeşitli nazım şekilleri bulunmaktadır. Kıvâmî'nin özellikle dînî-tasavvufî şiirlerinde lirizm seviyesine çıkar.¹⁴⁶²

İy rasûl-ı sırr-ı vahdet mazhar-ı zât-ı Hudâ
 V'iy şeffî'-i cürm-i ümmet nûr-ı çeşm-i enbiyâ
 ...
 Yâ Habîballâh ne dille ideler medhün senün
 Dâyimâ çün kim senün medhün iden Allâh ola
 ...
 İy yüzün şânında nâzil sûre-i ve'ş-Şems ü Nûr
 İki 'âlem şu'le-i nûrundan almışdur sürûr

Onun şairliği, nesir yazarlığından daha üstündür. Kıvâmî'nin şiirlerinde zengin bir Fars kültürü etkisi de görülür. Tarihe, efsaneye veya mitolojiye mâl olmuş kişilere, varlıklara; Divan şiirinin klasik hayal ve mazmunlarına, teşbih ve istiarelerine şiirlerinde rastlanır.¹⁴⁶³ Her divan şairi gibi şiiriyle övünür:¹⁴⁶⁴

Ma 'ânî dürlerinden diz cevâhir
 'Arûs-ı nazm u nesre eyle zâhir

¹⁴⁶¹ Ruşan Türken, a.g.t., s. 7-11.

¹⁴⁶² Kıvâmî, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, a.g.e., s. 42, 44.

¹⁴⁶³ Kıvâmî, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, a.g.e., s. 17.

¹⁴⁶⁴ Kıvâmî, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, a.g.e., s. 64.

Ki bîkr olsun ‘arûsân-ı sühende
Nazîrî olmasun Bahr-i ‘Adende

Kamû sâmi‘ler andan lezzet alsun
Ki her meclisde ‘izz ü hürmet olsun

Hüner desti-y-ile bir dürr-i şehvâr
Zamâne gûşına dak şöyle kim var

Kıvâmî’nin divanı olup olmadığı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Fetihnâme, 28 bölümden oluşmaktadır. Eserin aslını oluşturan bu 28 kısımdan önce, mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir tevhid, terci-i bend şeklinde yazılmış bir münacaat ve içinde çehâr-ı yâr-ı güzînin de bulunduğu bir na’t, bir rubâi, Fatih övgüsüne dair bir medhiye, Sultan II. Mehmet’in tahta geçişini anlatan bir bölüm ardından seferleri anlatan 28 bölüm ve Sultan II. Bayezid övgüsünde bir Fetih kasidesi ve hâtimetü’l-kitâb (kitabın sonu) bölümü bulunmaktadır.¹⁴⁶⁵

8.52. KUDSÎ-İ KADÎM

Şair Kudsî İstanbullu olup Fatih devri şairlerindedir. Öğrenimini yarıda bırakıp şiirle uğraştı. Sultan Mehmet’i medhedenlerdendir. Latifî’ye göre, bahr-i hafifde “Heft-Peyker” adlı mesnevisi vardır.¹⁴⁶⁶ Ancak Kudsî Çelebi’nin Heft Peyker mesnevisinin nüshasına şimdiye kadar rastlanmamıştır.

Kandesün ey nesîm-i nâfe-güşâ
Demün eyler hevâyı gâliye-sâ

Teng-dil oldu gonca gönlini aç
Jâleden lâlenün yüzine su saç

¹⁴⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Fatih Dönemi Tarih Yazıcılığı

¹⁴⁶⁶ H.İpekten, M. İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey, a.g.e., s. 256.

Ger güzer eylesen yedi yemmden
Dâmenüne bulaşmaya nemden¹⁴⁶⁷

8.53. LA‘LÎ

Nereli olduğu ihtilaf bulunan La‘lî, Âşık Çelebi’ye göre genel bir ifade kullanarak Rumelili¹⁴⁶⁸ derken, Kınalızâde¹⁴⁶⁹ ve Beyânî¹⁴⁷⁰ ise Üsküplü demekle yetinirler. Cem şairlerinden olan La‘lî, kızıl saçlı olduğu için bu mahlası almıştır. Diğer şairler gibi Cem Sultan’ı gurbet hayatında yalnız bırakmamış, aynı ızdırabı o da yaşamıştır. Cem Sultan ile beraber gurbette vefat ettiği tahmin olunmaktadır.

Şiirlerini genellikle sohbet havası içerisinde irticalen söyler idi.¹⁴⁷¹ Birçok şiirini düşünmeden o esnada söylerdi. Şiirleri makbul olup yapıları ise sağlamdır.

Zâhidün gönlinde cennet âşıkun dîdâr-ı yâr
Her kişünün lâ-cerem başında bir sevdâsı var

‘Âşıkun hâlât-ı vecdin ihtiyârî sanmanuz
Dil-rübâlar şîvesi âdemde komaz ihtiyâr

Haste câna şol kıya bakışlarunla kıyma kim
Şîve vü nâz ile öldürdün beni hey gamzekâr

Ey mukallid kişide âyîne sâf olmak gerek
Konmaga tâ kim ana gerd-i küdüretten gubâr

Safha-i haddünde yârün sanmanuz hatt-ı gubâr
Zerrelerdür kim güneş ruhsârı itmiş âşikâr

Didüm ey gül var mıdur La‘lî gibi bir bülbülün

¹⁴⁶⁷ Latîf, a.g.e., s. 449.

¹⁴⁶⁸ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 740.

¹⁴⁶⁹ Kınalızâde, a.g.e. metin b, s. 233.

¹⁴⁷⁰ Beyânî, a.g.e., s. 171.

¹⁴⁷¹ Sehî Bey, a.g.e., s. 174, Latîf, a.g.e., s. 489.

Gonceveş kıldı tebessüm nâz ile didi hezâr¹⁴⁷²

8.54. LEÂLÎ

Leâlî'den bahseden kaynaklar onun aslen Tokatlı olduğunu söylemektedirler. Tokat'ta yetişmiş, oradan Acem ülkesine giderek ilim tahsil etmiştir. Farsçayı fesahat üzere konuşacak ve yazabilecek seviyeye geldi. Acem vilayetlerinde çok seyahat edip Osmanlı'ya Acemleşmiş ve kalender bir şekilde döndü. Önce Ahmet Paşa'nın sohbetlerine katılarak onun musahibi oldu. Bu durumda Leâlî'nin İstanbul'a geliş tarihi, Ahmet Paşa'nın gözden düşüp İstanbul'dan uzaklaştırıldığı 873/1468–69 yılından öncedir. Acem ülkesinden Molla Câmî'nin selamlarını ve bazı Acem erenlerinin haberlerini getirdi. Tarih bilgisi, latifeleri ve bildiği menkıbeler ile kendisini kemâl sahibi, sözü ve sohbeti dinlenir bir kimse olarak kabul ettirdi. Bu özelliklerinden dolayı başta Sultan Mehmet olmak üzere birçok devlet ileri geleninden ilgi ve iltifat gördü, onların sohbetlerine iştirak etti. İstanbul Yedikule civarındaki Kılıç Baba tekkesi adıyla meşhur olan kiliseyi, tekke haline getirerek Leâlî'ye verdiler. Böylece Sultan Mehmet'in ihsanları ile iltifat ve rağbet bularak zengin oldu.¹⁴⁷³

O devirde Acemlere çok rağbet olduğundan, o da kendini Acem olarak tanıtarak epeyce saygı görmüştür. Bunu duyan Acem münevverleri Osmanlı ülkesine gelmişlerdir.¹⁴⁷⁴ Bir müddet sonra Tokatlı Leâlî'nin Osmanlı olduğu, kendini Acem gibi gösterdiği anlaşılınca başta kendisine verilen tekke olmak üzere elindekiler alınarak fakir düşmüş, Padişahın sohbetlerinden de uzaklaştırılmıştır. Bu durumu, şu beyitleriyle eleştirmiştir:

Olmak istersen i'tibâra mahall
Ya Arabdan yahûd 'Acemden gel

'Acemün her biri ki Rûma gelür
Ya vezâret ya sancak uma gelür

¹⁴⁷² Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 740.

¹⁴⁷³ Sehî Bey, a.g.e., s. 141.

¹⁴⁷⁴ Latîfî, s. 475, Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Mustafa İsen, "Yürü Var Gel Arabdan Ya Acemden", a.g.m., s. 305-315.

Rumda kellelenmesün mi ‘Acem
Oldı bu ‘izzet ile çûn ekrem

Gevhere kıymet olmaya kânda
Dürr bahâsın bula mı ummânda

Nâfe ger itmiyeydi terk-i diyâr
Olmaz idi cihânda kıymet-dâr

Dürr anunçün ider ‘Aden terkin
Misk anunçün ider Hutten terkin

Her biri itdi çûn sılâ-yı vatan
Oldı her birisi ehakk-ı neman

Söylenür nükte vü meseldür bu
K’olur elbet çerâg dibi karânû

Eger âdemde ma’rifetse murâd
Ne fazîlet virürmiş ana bilâd

Taşdan sâdır oldı gerçi güher
Hârdan çıkmadı mı yâ gül-i ter

Taşdan sâdır oldı gerçi güher
Mu’teberdür velî niteki hüner

Gitdi bu ‘illet ile kadr-i kemâl
Oldı arada ma’rifet pâmâl

Kanı merdüm-şinâs ehl-i nazar

Zât-ı insânda fehm ide gevher¹⁴⁷⁵

Mesîhî gökden insen sana yer yok
Yüri var gel Arab'dan ya Acem'den¹⁴⁷⁶

Tokatlı Leâlî, İstanbul'da vefat etmiş, Şeyh İlahî tekkesine defnedilmiştir.¹⁴⁷⁷
Vefat tarihi ise bilinmemektedir.

Latîfî, Leâlî'nin Farsça ve Türkçe iki divanı, güzel söz ve beyitleri olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷⁸ Tezkireler, şu beyitlerin Leâlî'nin olduğunu söylemektedirler.

Hâl-i la'lün şâh-ı Hindûdur şekerdür hân ana
Sebze-i hân-ı melâhatdur hat-ı reyhân ana¹⁴⁷⁹
Çünkü pîr oldun Le'âlî nûş-ı meyden kıl hazer
İş budur pîr-i asâ diyu dime iş buyimiş

...

Gündüzün gün dolandır kûymı hem çün gice mâh
Şöyle benzer ey melek seni severler müşterek

...

Rişte-i nazma Le'âlî dizdi bir silk-i le'âl
Dürr-i dendânından itdi var ise ol iktibâs¹⁴⁸⁰

8.55. MEHDÎ

Bursalı olan Mehdî, şairlerin en bilgililerindedir. Fatih'in musahiplerinden ve makbul tuttuğu şairlerden idi. Neşeli, gülyüzlü ve irticalen şiir söyleme kabiliyetine sahip olan Mehdî'nin Farsçası mükemmel idi. Hayatı, tahsili, eserleri ve ölüm yeri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Birgün Sultan Mehmet ile yolculuk esnasında etrafına ziller takmış arslan gibi bir hayderî dervişi çıkınca Mehdî irticalen şu şiiri söylemiştir:

¹⁴⁷⁵ Latîfî, s. 474-475, *Âlî'de bu manzumenin sadece 7 beyti bulunmaktadır*. Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 143.

¹⁴⁷⁶ Mine Mengi, *Mesîhî Divanı*, Ankara-1995, s. 315/28.

¹⁴⁷⁷ Sehî Bey, a.g.e., s. 141.

¹⁴⁷⁸ Latîfî, a.g.e., s. 475.

¹⁴⁷⁹ Latîfî, a.g.e., s. 475, Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 143.

¹⁴⁸⁰ Sehî Bey, a.g.e., s. 142.

Bir gün felegün tablı kim öter idi güm güm
Sincâbî sehâb üzre gök giymiş idi kakum

San seyr-i çemenlerde göklerde idi geştüm
Câm ister idüm gökden çarhı sanur idüm hum

Nâgeh çü kulaguma bir zemzeme yetişdi
Her yana nazar kıldum cân gözi ile gördüm

Bir haydarî gürz oğlan ardına kifil üzre
Zencîr ile zeng asmış san şîr idi âhen düm

Ol yâr-ı perî-peyker ol mâh-ı melek-manzar
Kim mislin anun Mehdî görmedi dahî merdüm¹⁴⁸¹

Gelibolulu Âli, Mehdî'nin Fatih'in iltifatına nail olduğu için şair sayıldığını, şiiirlerinde mana aramanın beyhude olduğunu ve onun şiiir söylemesinin boşuna olduğunu söyler.¹⁴⁸² Mehdî'nin Fatih Sultan Mehmet'e yazmış olduğu ve "Câmiü'n-nezâir"de bulunan onüç beyitlik kerem redifli kasidesi ile padişahıtan bir borç meselesi konusunda yardım talep etmektedir.

Borcdan kurtulayın sormıyayın kimseye kim
Kanı âyin-i sehâ kandadır erkân-ı kerem¹⁴⁸³

8.56. MELÎHÎ

Fatih dönemi şairlerinden olup şairlerin en tatlısı olarak nitelendirilen Melîhî'yi, Latîfî¹⁴⁸⁴, Kınalızâde Hasan Çelebi¹⁴⁸⁵, Gelibolulu Âlî¹⁴⁸⁶ ve Riyâzî Tokathlı olduğunu belirtirken Âşık Çelebi¹⁴⁸⁷ ise Sinoplu veya Kastamonulu olduğunu

¹⁴⁸¹ Latîfî, a.g.e. s. 509-510.

¹⁴⁸² Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 145.

¹⁴⁸³ Zehra Göre, a.g.m., s. 929.

¹⁴⁸⁴ Latîfî, a.g.e., s. 504.

¹⁴⁸⁵ Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 307.

¹⁴⁸⁶ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 143.

¹⁴⁸⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 828.

söylemektedir. Küçük yaştan itibaren iyi bir öğrenim gören Melîhî tahsilini ilerletmek için genç yaşta gittiği İran'da Arapça ve Farsça ile belagat ilmini öğrendi; şiir ve edebiyat bilgisini geliştirdi. Tezkireler, Molla Câmî¹⁴⁸⁸ ve Dede Ömer Rûşenî¹⁴⁸⁹ ile ders arkadaşı olduğunu ve onlarla sohbetinde bulunduğunu yazarlar.

İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra İstanbul'a gelen Melîhî, hayatında bir dönüm noktası teşkil eden Bursalı Ahmet Paşa ile tanıştı. Onunla yakınlığı vesilesiyle Fâtih Sultan Mehmet'in huzuruna çıktı ve onun musahibleri arasına girdi. Melîhî'nin bulunmadığı sohbetlerden, Fâtih'in zevk almadığı tezkirelerde kaydedilir. Nitekim Gelibolulu Âlî, "Hatta Ebu'l-feth-i kâmkârın meclis-i huldiştihârına dâhil olup her zaman nedmân u musâhebetinden mahzûz olmanın ansuz olan meclisi ta'am-ı bî-nemek 'add iderler idi. Şirin sözlerini işitdikçe ni'met-i musâhebetini ke'l-milhi fi't-ta'am (yemekte tuz gibi) medh ve nice evsâf-ı bî-hicâb ile mezbûrî sitâyîş iderler idi."¹⁴⁹⁰

Sehî Bey, Melîhî'nin zahir ilimlerde gayreti ve çalışmasının çok fazla olduğunu, kendisinin beliğ ve fasih, şiirlerinin güzel ve tatlı, sözlerinin nazik ve şirin olduğunu söylemektedir.¹⁴⁹¹

İçkiye olan aşırı düşkünlüğü ve rindâne bir hayatı tercih etmesinden dolayı Melîhî bu güzel ortamı çabuk kaybetti. Dede Ömer Rûşenî, kendisine birkaç defa İran'dan mektup yazıp kötü alışkanlıklarından vazgeçmesini tavsiye eder: "Bu fisk u fücûr ve lehv ü şûr niceye degin. Gelsün ana mahabbet câmından aşk şarabın içüreyin ve anı bir keyfiyyet-i garîbe ile bâdeden geçüreyin. Görsün ki zevk u hâlet ve şevk u keyfiyyet kande olur imiş." Melîhî ise şöyle cevap verir: "Eger iki kadeh meyün zevk u hâletin ve şevk u keyfiyyetin virebilürse min-ba'd hizmet-i pîr-i mugâni koyayın ölince âstâne-i hânkâhında mürîd-i irâdet-pezîri olayın."¹⁴⁹²

Molla Câmî, tasavvufa dair yazdığı birkaç risaleyi kendisine gönderince Melîhî, "Bizde bu hediye alacak liyakat kalmadı" diyerek kabul etmedi ve

¹⁴⁸⁸ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 828.

¹⁴⁸⁹ Latîfî, a.g.e., s. 505.

¹⁴⁹⁰ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 143.

¹⁴⁹¹ Sehî Bey, a.g.e., s. 127.

¹⁴⁹² Latîfî, a.g.e., s. 505.

ağlayarak hayır dua etmesini talep etmiştir.¹⁴⁹³ Kaynaklarda belirtildiğine göre Melîhî'nin içkiye olan zaafî Fâtih Sultan Mehmet'in kulağına kadar gitmiş, sultan onu içki içmeyeceğine dair tövbe ettirmiştir. Bunun üzerine padişah kendisine bol ihsan ve yüksek makamlar vermiş, Melîhî de yola gelmiş. Ama bir-iki gün şaraba sabretmiş şarap hasreti yüzünden bazan bozaya bozmuş, bazan da afyon ve esrar kullanmış. Sonunda acı şarabın lezzetini hiçbirinde bulamamış. Etsiz, ekmezsiz olmuş onsuz olamamış. Azgın nefsi onu bu konuda sıkıştırdıkça sözünü bozmaya cüret edememiş. Sonunda bir şırınga bulup onunla şarabı vücuduna şırınga ettirmiş. Bu şekilde kafasını bulmuş ve öncekinden beter sarhoş olmuş. Tahtakale'deki meyhanelere gelmiş. Öte yandan padişah da durumu öğrenmek için her tarafa adam salmış. Meyhanelerde onu aramadıkları tek yer kalmamış. Melîhî aşırı sarhoşluğun verdiği coşkuyla, şu beyti okumaktaymış:

Âferinler şarâb-ı gülgûne

Lânet olsun bozaya vü benge

Padişahın adamları onu Tahtakale meydanında sarhoş ve ayıplanacak halde bulmuşlar. Cübbe ve sarığı meyhaneciye aldırılmış, Padişahın ihsanı olan paraları çalgıcılara çaldırılmış. Ne yürüyüşünde istikamet ne de sözlerinde fesahat kalmış. Doğruca padişahın huzuruna çıkarmışlar. Padişah, ona bakıp şarap içmekten yüzünün renginin taze laleye, şarap kırmızılığı ile gözlerinin şarap kabarcığına dönmüş olduğunu anlamış ve çok kızmış. Melîhî ise dört kitaba, yüz ondört sayfaya, yüce Arş'a ve ulu Ka'be'ye yemin üstüne yemin etmiş ki yüce padişahın huzurunda söz verip yemin ettiğinden beri elime şarap kadehi almadım, sözü tutmayıp yeminimi bozmadım, demiş. Ama ayağı üzerinde duracak hali ve kendini toplayacak mecali yokmuş. Sonunda durumu anlamak için saraydaki hizmetliler başına üşüşmüşler ve ağzını koklamışlar. Şarap kokusundan eser bulamayıp şaşırıp kalmışlar. Bunun üzerine padişah yumuşaklıkla işin doğrusunu sorunca o da binlerce yalvarıp yakarmayla durumu güzelce anlatmış ve bir şırınga bulup şarap şırınga ettirdiğini dile getirmiş. Bu hal padişaha hoş gelip onu affetmiş.¹⁴⁹⁴

Fâtih'in vefatından sonra iptilâsı bir kat daha artan Melîhî, kesin tarihi bilinmemekle beraber II. Bayezid devrinin başlarında ölmüştür.¹⁴⁹⁵

¹⁴⁹³ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 828.

¹⁴⁹⁴ Latîfî, a.g.e., s. 505-506.

¹⁴⁹⁵ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 4, s. 1082.

Melîhî, yaşlılığın getirdiği zayıflık yüzünden ayık olduğu sırada bastonla ayakta durur ama sarhoş olunca gideceği yere bastonsuz giderdi. Sebebini soranlara da şu cevabı verirdi:

Bu Melîhî iki asâ götürür
Biri cismânî biri rûhânî
Ol ki cismânîdir ağaçtandır
Ol ki rûhânî la'l-i rümmânî¹⁴⁹⁶

Kaynaklar Melîhî'yi açık yürekli ve samimi, hayatı boyunca kendinden başka kimseye kötülüğü dokunmamış bir şahsiyet olarak tanıtır. Hayata ve sultana karşı sahtekârlıktan nefret duyan ruhunun, yaratanına karşı da çok açık olduğu belirtilmektedir. İşlediği günahlardan ötürü ömrünün sonlarına doğru büyük bir pişmanlık duyduğu ve bu yükü daha fazla çekemeyerek öldüğü de rivayet edilmektedir.

Melîhî'nin edebî kişiliğinden hemen bütün tezkirelerde övgüyle söz edilmiştir. Talebesi ve devrinin en önde gelen şairi olan Bursalı Ahmet Paşa ile boy ölçüşebilecek temiz bir dile ve sade bir üslûba sahip olan Melîhî, nüktedanlığı ve hazırcı cevaplığı ile de sohbetlerde aranan simalarından biri olmuştur.¹⁴⁹⁷

Melîhî'nin bugün elimizde az sayıda şiiri bulunmaktadır. Divanını tertip etmeye imkan bulamadığı anlaşılmaktadır. Şiirlerindeki hakim olan tema aşk ve sevgilidir. Samimiyeti, kalender ve derbeder kişiliği şiirlerine de yansımıştır. Bu durum onun rindane dünya görüşünden kaynaklanmaktadır.

Melîhî'nin şiirlerine başta Bursalı Ahmet Paşa olmak üzere birçok şair tarafından nazîreler yazılmıştır. Ancak "*Gönül ey vay gönül vay gönül ey vay gönül*" mısraı mükerrer olan murabbain zemin şiiri Melîhî'ye ait değil Ahmet Paşa'ya aittir. Melîhî, Ahmet Paşa'ya nazire yazmıştır. Melîhî, talebesi Ahmet Paşa'nın etkisinde kalarak onun bazı şiirlerine nazireler yazmıştır. Aynı şekilde Ahmet Paşa da Melîhî'nin bazı şiirlerine cevap söylemiştir.¹⁴⁹⁸ Mezkur mısraı mükerrer olan

¹⁴⁹⁶ Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 145, Latîfi, a.g.e., s. 508.

¹⁴⁹⁷ Sabahattin Küçük, "Melîhî", a.g.m., s. 50.

¹⁴⁹⁸ A. A. Şentürk, A. Kartal, a.g.e., s. 237-238.

nazireler Türk edebiyatının en güzel şiirlerindedir. Ahmet Paşa'nın zemin şiiri şöyle başlar:

Gül yüzinde görelî zülf-i semen-sây gönül
 Kuru sevdâda yeter bî-ser ü bî-pây gönül
 Dimedüm mi sana dolaşma ana hây gönül
 Vây gönül vâ bu gönül vâ gönül ey vâ gönül

Melîhî'nin naziresi de şöyle başlar:

Seni bend itdi çün ol zülf-i semen-sây gönül
 Kılmadun dahi halâs olmak için rây gönül
 İtdi sevdâ seni 'âlemlere rüsvây gönül
 Gönül ey vâ gönül vâ gönül ey vâ gönül

Bazı şiir mecmualarındaki birkaç şiirinden başka Melîhî'nin herhangi bir eserine rastlanmamaktadır. Eğirdirli Hacı Kemal'in Câmiu'n-nezâir'inde on, Edirneli Nazmî'nin Mecmau'n-nezâir'inde iki ve İÜ kütüphanesinde kayıtlı yazarı bilinmeyen Câmiu'n-nezâir'de mevcut on sekiz şiiri Muharrem Ergin tarafından yayımlanmıştır.¹⁴⁹⁹

Ol kadüne öykündügiçün serv ü çenâr
 Olmadı bunlara güftâr ne refât ne yâr
 Begüm bâd-ı sabâ zülfüne tûş oldu meger
 Ki dil ü cân iline misk ü 'abîr itdi nisâr
 Temennâ iden ancak tapunı ben degülem
 Bu hevâyile geçer şeyh ü fetâ mîr-i kibâr
 Serâdan çekerüm âhı Süreyyâya irer
 Yıllar ile sana bir gün ne aceb itmedi kâr
 Cân gözi görür nûr-ı cemâlünü senün
 Levh-i dilde yed-i kudret yazalı nakş-ı nigâr
 Hayât-ı ebedî buldı visâlüne iren
 Fikatün zehrin içer ey niceler leyl ü nehâr
 Hatundan utanır nush ile reyhân sülüs
 Tâ muhakkak sana mânend olalı hat-ı gubâr¹⁵⁰⁰

¹⁴⁹⁹ Muharrem Ergin, a.g.m., İ.Ü. Edebiyyat Fak. TDED, C. II, S. 1-2 (İstanbul 1947), s. 59-78.

¹⁵⁰⁰ Latîfî, a.g.e. s. 508.

Melîhî'nin ağzında dişten eser kalmamıştı. Sultan Mehmet ona bir gün, “Sen kendin yaşlı değilsin. Bu yaşta dişlerine ne oldu da döküldü?” diye sorunca Melîhî şu beyit ile cevap verdi:

Mâh-rûlar leblerine diş bilerdim dem-be-dem
Ol kadar taş urdılar agzumda dendân kalmadı¹⁵⁰¹

Melîhî'nin şiirlerine Ahmet Paşa'nın yanısıra zamanında ve daha sonraki asırlarda Kebîrî, Cem, Vasfî, Meâlî, Zâtî, Muhibbî, Sarrafi, Fehmî, Gedâî, Kemal gibi pek çok divan şairi nazireler yazmıştır.¹⁵⁰²

8.57. MİHRÎ HATUN (ö. 917/1512'den sonra)

Fatih dönemi şairlerinden olan Mihrî Hatun, Zeynep Hanımla birlikte adı bilinen ilk Türk kadın şairlerindedir. Amasyalıdır. Asıl adı Mihrünnisa ya da Fahrünnisa olup 1460'dan önce doğmuştur. Mihrî mahlasını kendisi de bir şair olan babası Mehmet Çelebi bin Yahya (Belâyî)'dan almıştır.

Mihri Hatun kültürlü bir ortamda büyümüş, Arapçayı ve Farsçayı ve bu dillerin edebiyatlarını öğrenmiş, babasının kadı olmasından dolayı dini bilgilerini de dönemine göre en iyi seviyede tahsil etmiştir. Mihri Hatun bilgisi, kültürü, zekası ve en önemlisi şairlik yönüyle çevresindekilerin dikkatini çekmiş, bu durum o yıllarda Amasya'da vali olarak bulunan Şehzade II. Bayezid'in gözünden kaçmamıştır. Bunun sonucunda Mihrî saraya yani II. Bayezid etrafında oluşan edebî çevreye girmiştir. Mihrî'nin bu edebî çevreye girişi tahminen Bayezid'in Amasya'daki şehzadeliliğinin son yıllarına rastlamış olmalıdır. Mihrî Hatun bu yıllarda yirmili yaşlarda olmalıdır. Mihrî, sadece Şehzâde etrafında teşekkül eden edebî çevreye dahil olmamakla kalmamış, saraydaki diğer kadınlarla da sohbet arkadaşı olmuştur.

II. Bayezid'in 1481'de Amasya'dan ayrılıp Padişah olduğunda yerine Şehzade Ahmet vali olmuş ve o edebî çevre yeni valinin etrafında genişlemiş, Mihrî Hatun bu çevrede de yerini pekiştirmiştir.

II. Bayezid'in şairlere verdiği ihsanların bulunduğu in'âmat defterlerine göre, Mihrî Hatun da Padişahın birçok ihsanına nail olmuştur. 907/1502'de 3000 akçe, en

¹⁵⁰¹ Latîfî, a.g.e. s. 508.

¹⁵⁰² Gönül Tekin, a.g.m., s. 193.

son 917/1512 tarihli in'âmat defterine göre 1000 akçe gönderilmiştir. Mihrî Hatun'un vefat tarihi kesin olarak bilinemediğine göre bu 917/1512'den sonra olmalıdır.¹⁵⁰³

Tezkirelerin bazıları onun şiirini göklere çıkartırken bazıları da şiirinin orta seviyede olduğunu söylerler. Ama herkes onun şiirde başarısız olmadığı konusunda aynı düşüncededirler. Mihri Hatun kadın şairler içinde sadece bir hayalin şiirini değil, içinde yaşadığı hayatın realist olarak şiirini de yazan bir kadın şairdir. Yaşadığı dönemin sosyal özelliklerinden olan erkek egemenliğine rağmen daha serbest davranmış, etrafın dedikodularına kulak asmadan duygu ve hayallerini olduğu gibi şiirine yansıtmıştır.¹⁵⁰⁴

İrdi çün âb-ı hayâta Mihrî ölmez haşre dek
Gördi çün zulmet şebinde ol 'ayân İskender'i (G-189/5)

Mâh-ı zilhiccenün on beş gicesi hoş şeb idi
K'eyledi yâr ile Mihrî bile seyrân bu gice (G-143/9)

Mihrî Hatun'un kolay söyleniyormuş izlenimi veren sade şiirleri vardır ve bunlar arasında en başarılı bulunanları nazireleridir. Mihrî'nin şiirlerinde örnek aldığı şairlerden biri de Necati Bey'dir. Onun "döne döne" redifli gazeline nazire söylemiştir: (G-141)

Âteş-i gamda kebâb oldu ciger döne döne
Göklere çıkdı duhânumla şerer döne döne
Hâk-i pâyuna yüzün sürmek için şems ü kamer
Ser-i kûyuna gelür şâm u seher döne döne
Kâşuna benzemek için senün ey Zühre-cebîn
Kendüzin tutdı hilâl itdi kamer döne döne
Cân cân-bâzını gör la'lüne irişmek için
Rîsmân-ı ser-i zülfünden iner döne döne
Düşeli şevki hayâl-i lebinün Mihrî dile
Âteş-i gamda kebâb oldu ciger döne döne

Necati Bey'in divanındaki,¹⁵⁰⁵

Dil kişverine zülf-i siyâhun belâ yeter

¹⁵⁰³ Mehmet Arslan, a.g.e., s. 40-41.

¹⁵⁰⁴ *Mihrî Hatun'dan örnek aldığımız şiirler, Mehmet Arslan'ın hazırladığı Mihrî Hâtun Divanından alınmıştır.*

¹⁵⁰⁵ Ali Nihat Tarlan, Necati Beg Divanı, a.g.e., s. 211. (108 numaralı gazel)

Yıkmaga bu vilâyeti ol ejderhâ yeter

...

Tek yirde gökde zerre kadar minnet olmasun

Örti döşek Necâtî'ye bir buriyâ yeter

matla' ve makta'lı gazeline Mihrî Hatun da bir nazire söylemiştir.

Kim var güzeller içre cihânda sana yeter

Yâhud belâ-keş 'âşık-ı şeydâ bana yeter

...

Kahrın cihanda ben görürem lutfunı rakîb

Öldürmek ise 'âşıkı hey bî-vefâ yeter

Yüz sürmek ile izlerine oldum âşinâ

Kûyunda itlerünle bu ben mübtelâ yeter

Sen ey Necâtî ister isen bûriyâ döşek

Yâr ışığında Mihrî'ye bir kurı câ yeter (G-46)

Türk edebiyatında ilk kadın şair olarak bilinen Zeynep Hanım (ö. 879/1474) ile Mihrî Hatun'un yolları Amasya'da kesişmiştir. Tezkireler iki kadın şairin birbirleriyle mektuplaştıklarını, şakalaştıklarını ve birbirlerine şiirler gönderdiklerini kaydediyorlar. Bu durumda Mihrî Hatun'un çok genç yaşlarda Zeynep Hanım ile görüştüğünü ve Mihrî'nin çok erken yaşlarda şiire başladığını göstermektedir.¹⁵⁰⁶ Divanında Fatih Sultan Mehmet için kaside bulunmamakta buna rağmen Şehzade Bayezid için 2, Şehzade Ahmet için 9 kaside bulunmaktadır.

8.58. MUHYİDDİN ÇELEBİ (ö. 900/1495)

Asıl adı Şeyh Mehmet Dede Sultan veya Şeyh Mehmet b. Şeyh Muhammed Pîrî halife b. Şeyh Kutbuddin b. Şeyh Pir Hasan el-Hasan el-Hûyî ez-Zeynî, el-Hüseynî'dir. Doğum tarihi 1426, ölüm tarihi ise 1495 olarak bildirilmektedir.¹⁵⁰⁷ Künyesindeki ifadele bakılırsa, Muhyiddin Çelebi'nin ataları Türkistan'ın Hoy

¹⁵⁰⁶ Mehmet Arslan, a.g.e., s. 142-143.

¹⁵⁰⁷ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, a.g.e., s. 227, Vasfi Mahir Kocaturk, Büyük Türk Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara-1964, s. 284.

beldesinden gelip Eğridir'e yerleşmiştir. El-Hüseynî ifadesinden de Peygamber neslinden olup Zeynelâbidîn soyundandır.¹⁵⁰⁸ Muhyiddin Çelebi, bölgede büyük bir şöhret ve nüfuz kazanmıştır.

Şairimizin eğitim durumu ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hızırnâme'sinde Arapça-Farsça terkiplere yer vermesi, ayrıca her bölümünün Farsça veya Arapça bir tanıtım cümlesi ile başlaması onun belirli bir medrese eğitiminden geçtiğini göstermektedir. Eserinde Muhyiddin ve Dolı mahlaslarını kullanmıştır. Muhyiddin Çelebi ile ilgili bilgiler onun Hızırnâme'sinden alınmıştır.

Eserin hiçbir yerinde Bektaşîliğe mensup olduğunu söylemez; buna karşılık Sühreverdiyye tarikatının yaygın bir şubesi olan Zeyniyye'nin pîri Zeynüddin el-Hâfî'ye (ö. 838 / 1435) müntesip bulunduğunu açıkça belirtir ve onu birkaç yerde daha büyük bir saygıyla anar.¹⁵⁰⁹

Zeyn-i Hâfî mesleginden ibtidâ
Eyledük bu yola bulduk intihâ

Gördüm Hirâ şehrin 'ayân
Şeyh Zeyn-i Hâfî pâk-cân
Kuluz ana zâhir nihân
Seyr etmişem bunları ben

Muhyiddin Çelebi, Hızırnamesinde "gavs-ı a'zam kutbü'l-aktâb" diyerek hürmetle andığı Hızır Han'dan yani Hızır peygamberden el aldığı, ona intisap edince kendinde güçlü bir cezbenin zuhur ettiğini ve bu sayede vahdet sırrına erdiğini pek çok vesileyle ifade etmektedir. Bu durumda onun aynı zamanda Hızırıyye tarikatına mensup olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca Rum abdallarına önemli bir yer verdiği eserinin bir bölümünü onlara ayırdığı, bu arada Hz. Ali'yi çok belirgin bir biçimde kutsîleştirdiği dikkate alınarak bu zümre mensuplarından olduğu da söylenebilir. Bu çerçevede, Muhyiddin Çelebi'nin tasavvuf mesleğine Zeynüddin el-Hâfî'nin müridi olarak başladığı, daha sonra memleketindeki Rum abdalları zümresine katıldığı ve cezbe sahibi bir sûfî olduğu tahmin edilebilir. Nitekim kendisi de bu cezbe halinin fazla olması sebebiyle memleketinde "divane" diye anıldığını

¹⁵⁰⁸ Mehmet Saffet Sarıkaya, a.g.e., s. 1466.

¹⁵⁰⁹ Elif Erturan, a.g.t., s. 21.

söyler. Hacı Bektâş-ı Velî'yi aşırı derecede övmesi, Köprülü'nün sandığı gibi Bektaşî oluşundan değil Hacı Bektaş kültürünün Rum abdalları arasında çok güçlü biçimde yaşamasından ileri gelmektedir. Muhyiddin Çelebi'nin Rum abdallarından olduğunun bir başka delili de bu zümrenin pîri kabul edilen Seyyid Battal Gazî'nin eserde sık sık büyük bir hürmet ve tazimle zikredilmesidir.

Muhyiddin Çelebi'nin *Hızırnâme* adlı eseri 15. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış dini-tasavvufî ve didaktik mahiyette bir eserdir. Eserin diğer adı *Divan-ı Şeyh Muhyiddin Çelebi*'dir. Ancak mesnevinin mahlas bölümü ile hemen hemen bütününde Hızır kelimesi geçtiği için *Hızırname* adıyla anılmaktadır. Eserin yazılış tarihi, Zilka'de 880/Mart 1476 olarak gösterilmektedir. Muhyiddin Çelebi bunu bir beytinde şöyle anlatır:

Târîh-i hicret kim sekiz yüz seksene irmişdi
Zi'l-ka'de ayında bu hâl bir gine görsem yüzlerin¹⁵¹⁰

Eser bütünüyle, Muhyiddin Çelebi'nin bizzat el alarak kendisine intisap ettiği Hızır Han'la birlikte cezbe halinde yaptığı âlem-i gayb seyahatini ve Hızır'ın niteliklerini, işlerini tasvire hasredilmiştir. Şair, bu seyahatin "Türk diliyle yazılıp malum edilmesi" emrinin kendisine Cenâb-ı Hak tarafından verildiğini özellikle belirtir.¹⁵¹¹

Çoğu musammat özelliği gösteren gazel, murabba ve mesnevi nazım şekilleriyle yazılan Hızırnâme'deki beyit ve manzumelerin sayısı nüshalara göre farklılık göstermektedir.¹⁵¹² Eserin bölüm başlıkları Arapça ve Farsça terkiplerle kısmen vezin aranmaksızın secili nesir olarak şeklinde yazılmıştır. Şair Hızırnâme'de sanat kaygısı gütmemiş, manzumelerini samimi bir üslupla yazmıştır. Vasfî Mahir Kocatürk eserin, devrin divan şairlerinde görülen işlenmiş bir dille yazılmadığını halka yakın bir lirizm ortaya koyduğunu, müellifin büyük bir şair olmamakla beraber samimi bir ruh haliyle dervişlik heyecanlarını anlatan bir şahsiyet olduğunu söyler.¹⁵¹³ Muhyiddin Çelebi'nin bu eserinde Yûnus Emre tarzının bir devamı gibi görünen bir hayli etkileyici ve başarılı bir nazım tekniğine de rastlanmaktadır.

¹⁵¹⁰ Elif Erturan, a.g.t., s. 160 (673. Beyit)

¹⁵¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, Hızırnâme, a.g.m., s. 418.

¹⁵¹² Mehmet Saffet Sarıkaya, a.g.m., s. 1464, Elif Erturan, a.g.t. s. 23.

¹⁵¹³ Vasfî Mahir Kocatürk, a.g.e., s. 284.

Hızırnâme, gerek muhteva ve üslûp gerekse kullanılan dil bakımından Türk tasavvuf edebiyatının en dikkate değer eserleri arasındadır.

8.59. NAHÎFÎ ŞEMSEDDİN (ö. 900/1494)

Aydın vilayetinden olan Nahifi Şemseddin, Şeyhülislam minkari Yahya Efendi'nin büyük babasıdır. Önce Anadolu'daki alimlerden ilim tahsil ettikten sonra, Acem diyarına giderek orada özellikle meânî, beyân ilimlerinin yanında mûsikî ilmi de tahsil etmiştir.¹⁵¹⁴ İran'ı, Arabistan'ı ve Hindistan'ı gezen Nahifi Şemseddin mûsikî ilmindeki ustalığından dolayı "Gûyende Usta Şems" diye de tanınmıştır.¹⁵¹⁵

Anadolu'ya döndükten sonra Sultan Mehmet'in yakın sohbetlerine dahil oldu. Bu yakınlığın neticesi olarak, Acem diyarından sazende Abdülkadir Gülâbî Anadolu'ya geldiğinde Sultan Mehmet adına ve onun huzurunda hem beyitleri, hem makamı hemen o anda düzenleyip şarkı söyleyebilmektedir.

Bir gün padişahın huzurundaki bir küstahlığından dolayı cezalandırılarak Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir. Bursa yıllarında yokluk çeken Nahifi Şemseddin, zaman zaman kaldığı yerden dışarı çıkıp mûsikî sanatını öğrenmek ve dinlemek isteyenlere icrâ eder, onlardan aldığı akçelerle yine köşesine çekilir kimseye minnet etmezdi. Hicri 900/1494 yılının başlarında vefat etmiş¹⁵¹⁶ olup Bursa'da Dede Efendi mezarlığına gömülmüştür.

Nahîfî mahlasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri bulunan Nahifi Şemseddin'in mûsikî ile ilgili risalesi¹⁵¹⁷ bulunmakta olup şiirleri konusunda kaynaklara bilgi bulunmamaktadır. Mehmet Süreyya, edip olduğunu meani ve beyanda engin bilgisi olduğunu yazar.¹⁵¹⁸ Sehî Bey şu beytini verir:

Eşk-i çeşmim dem-be-dem gözümde akar mâ gibi

Ten habâb olsa ne var kanlı yaşım deryâ gibi

¹⁵¹⁴ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 231, Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1583.

¹⁵¹⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 138.

¹⁵¹⁶ Mecdî, a.g.e., C.1, s. 232.

¹⁵¹⁷ Recep Uslu, a.g.m., Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12.04.1999 - 15.04.1999, Mehmet Süreyya, Nahifi'nin musikiye ait eserinin adının "Bereket" olduğunu yazar. a.g.e., C.5, s. 1583.

¹⁵¹⁸ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1583.

8.60. NECÂTİ BEY (ö. 914/1509)

XV. asır Osmanlı-Divan edebiyatının Şeyhi ve Ahmet Paşa'dan sonra üçüncü büyük kurucu şairi kabul edilen Necati Beyin doğum yeri Edirne olup doğum tarihi ise kesin olarak bilinmemektedir. Bayram Ali Kaya, Necati Beyin Sultan II. Mehmet'in ilk saltanat yıllarında (1444-1446) doğduğunu tahmin edildiğini söyler.¹⁵¹⁹ Ali Nihat Tarlan ise 855/1451-859/1455 tarihlerini tahmin etmektedir.¹⁵²⁰ Asıl adının İsa mı Nuh mu olduğu konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Aynı kaynaklar onun bir savaş esirinin veya Edirneli bir dul kadının oğlu olduğundan bahsederken Sâilî adlı bir şair tarafından yetiştirildiğini ifade eder. Latîfi: "Abdullah oğludur ve şehir-i Edirne'de Sâilî nam bir müteaccem şairin kuldur."¹⁵²¹ demektedir. Şiire ve inşaaya yöneldiği gençlik yıllarında Edirne'den ayrılıp Kastamonu'ya gitti. Şiirlerinde atasözü gibi beyitlerle dolu güzel gazelleriyle ününü duyurmaya başlar. Burada şiirin yanında hatla da ilgilendi. Kastamonu'ya gelip gidenler tarafından ünü memleketin her tarafına yayılır.

Bursa'da sürgünde bulunan Ahmet Paşa'nın şura meclisine Kastamonu'dan gelip katılan birisi, o şehirde Necati adında bir şairin ortaya çıktığını, "döne döne" redifli iki gazeli ile herkes tarafından tanındığını söyleyerek Necati'nin döne döne redifli gazellerini okur.¹⁵²²

Bu cefâdan ki kadeh agzun öper döne döne
 Nâr-ı gayretde kebâb oldu ciğer döne döne
 ...
 Giryeye vü zârî ile oldu Necâtî dolâb
 Gülsitân-ı ser-i kûyunu sular döne döne
 ...
 Çıkdı eflâke derûnum şereri döne döne

¹⁵¹⁹ Bayram Ali Kaya, "Necati Bey", TDVİA, C. 32, s. 477.

¹⁵²⁰ Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanının Tahlili, a.g.e., s. 9.

¹⁵²¹ Latîfi, a.g.e., s. 515. *Burada geçen Sâilî adlı şairin müteaccem (acemleşmiş) olduğunu söylemektedir. Acem şairlerinden olup İstanbul'a gelen ve Fatih tarafından ilgi gören Kabûlî'nin bazı manzumelerinde Sâilî ismi geçmektedir. Bkz. Kabûlî. İki Sâilî'nin aynı kişi olması muhtemeldir.*

¹⁵²² Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 346.

Yandı kandîl-i sipihrûn cigeri döne döne

...

Ey Necâtî yaraşur mutribi şeh meclisinün

Raks urup okıya bu şi'r-i teri döne döne

Bu olaydan sonra Ahmet Paşa'nın sanat muhiti olan Bursa'da iyice tanınmıştır. Diğer yandan Necati, Bursa'dan ve Bursa'nın kaplıcalarından bahsedip bir de "kapluca" redifli gazel yazdığına göre, Bursa'ya gitmiştir. Ahmet Paşa'nın şiiri mi yoksa Necati'nin şiiri mi daha üstün sorularına Necati şu beytiyle cevap vermiştir:

Necâtî'nün dirisinden ölüsü Ahmed'ün yeğdür

Ki İsa göklere ağsa yine dem urur Ahmed'den¹⁵²³

Necati Bey'in, Kastamonu'da şöhreti yayıldıktan sonra, kalkıp İstanbul'a gelerek şairlikteki kudretini Fatih Sultan Mehmet'e de duyurmak ister. Âşık Çelebi bu olayı şöyle anlatır: "*Merhum Necâtî sinn-i bülûga bâlig olur tahsîl-i 'ulûm-ı âliyyeden fârig olur. Sultan Mehemed devrinün evâhirinde hatt u imlâya ve şi'r ü inşâyâ heves idüp tarab-engîz nazmlar söyler ve mesel-âmiz gazellerdir. Nakşî Çelebi, Necâtî'nün oğlu Hüseyin Çelebi'den rivayet ider ki bir gün merhûm Necâtî;*

Eser itmez n'idelüm âh-ı sehergâh sana

Meğer insâf vire sevdüğüm Allah sana

bu gazeli diyüp Sultan Mehemed merhumun Çingragı¹⁵²⁴ nâm bir nediminün başına sokar. Ol dahı meclis-i şâhiye vardukda Sultan Mehemed anunla satranc oynarken esnâ-yı lu'bdâ kağıdı başında görüp alup okıdukda onyidi akça ulûfe ile divân kâtibi ider. Cevdet-i tab'ı ve selâmet selikası nümâyân olur. Hatta Sultan Mehemed nâmına kasîdeler virüp şu'ara içinde sâhib-i ünvan olur."¹⁵²⁵ Fatih'in vefatına kadar divan katipliği görevinde kalır.

Fatih'in 1481'de vefatından sonra tahta geçen II. Bayezid'e kasideler sunar. Şehzade Abdullah, Karaman sancağına tayin edilince onun maiyetinde divan katibi göreviyle Karaman'a gider. Şehzade'nin 1483'te ölümü üzerine İstanbul'a döner.

¹⁵²³ Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı, a.g.e., s. 8.

¹⁵²⁴ Ali Nihat Tarlan ve Mehmet Çavuşoğlu, bu nedimin Trabzon Rum imparatoru David'in yanında bulunan ve Sadrazam Mahmud Paşa'nın yakın akrabasından olan Georgios Amirutzes adında âlim ve fâzıl bir filozof olduğunu söylemektedirler. Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanının Tahlili, a.g.e., s. 8.

¹⁵²⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 852.

Şehzade Mahmut'un Manisa sancağına tayini üzerine, nişancı vazifesiyle onun yanına gönderilir. Onun da 1507'de vefatı üzerine İstanbul'a döner, bir daha resmi görev almaz. Kendisine bağlanan 1000 akçe maaş ile İstanbul-Vefa'daki evinde yaşar. 914/1509'da vefat ederek Unkapanı'na defnedilmiştir. Sehî Bey vefatına "Gıtdi Necâtî hay" tarihini düşürmüştür.

Necati Beyin tek eseri divanıdır. Ali Nihat Tarlan, 25 nüshayı karşılaştırarak tenkitli neşrini yapmıştır.¹⁵²⁶ Mehmet Çavuşoğlu, divanı üzerinde bir de tahlil çalışması yapmıştır.¹⁵²⁷ Kaynaklarda ona atfedilen başka eserlerin ismi geçse de onların hiçbirisi bugün itibarıyla mevcut değildir.¹⁵²⁸

Necati Bey'in Sâfi mahlaslı Cezrî Kasım Paşa ile başlayan özlü söz veya atasözü gibi söz söylemek geleneğini alıp bu hünerde en yüksek noktaya ulaştığı, hatta bu tarzın temsilcisi olduğu, hayatından bahsedilen kaynaklarda ısrarla üzerinde durulan bir gerçektir. Kendisine gelinceye kadar İran edebiyatından pek de farklı bir özellik göstermeyen Türk şiirine, halk ağzındaki deyimleri, atasözleri ve mahalli özellikleri sokarak vezin ve kaideler yönünden değilse de muhteva yönünden bir yenilik getirmiş veya Sâfi ile başlayan yeniliği olgunlaştırıp kökleştirerek ona kendi damgasını vurmuştur. Kendisi de şiirlerinin yeni ve benzersiz olduğunu söyleyerek zamanındaki şairleri hırsızlıkla suçlar.¹⁵²⁹

Necati Bey'in şiiri sade ve tabiidir. Türkçenin türlü söz ve anlam sanatları, cinasları, şiirde ahenk oluşturan kafiye ve redifleri Necati Bey'in şiirlerinde hep bu tabii söyleyişin etkisi içindedir. Bunun için Necati Bey'in şiirleri Ahmet Paşa'nın meclisinde beğenilmiş, başta döneminin hükümdarları olmak üzere saray mensuplarınca da takdir edilmiştir. Necati Bey'in şiirlerine yaşadığı dönemde ve daha sonraki dönemlerde birçok şair tarafından nazireler yazılmış, şiirleri tahmis edilmiştir. Bu şairler arasında şu isimleri saymak mümkündür: Mihrî hatun, Âhî, Revânî, Üsküplü İshak Çelebi, Tokatlı Vâlihî, Mürekkepçi Enverî, Sehî Bey, İznikli Kurbî, Fuzûlî, Hayalî, Ispartalı Mîrî Efendi, Nihânî, Rahmî (Bursalı Nakkaş Bâlî), Filibeli Rızâyî, Yahya Bey, Âlî Mustafâ Efendi, Bâkî, Neşâtî, Nedim, Şevkî, Sun'î

¹⁵²⁶ Divanının birkaç baskısı yapılmıştır. Bkz. Ali Nihat Tarlan, Necati Bey Divanı, a.g.e., 557 s.

¹⁵²⁷ Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanının Tahlili, a.g.e., 296 s.

¹⁵²⁸ Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı, a.g.e., s. 18-19.

¹⁵²⁹ Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı, a.g.e., s. 20.

(Necatî'nin Sun'îsi) Üsküplü Zârî, Sâkî, Verdî, Vasfî Şaver, Mesîhî, Şeyhoğlu Cemâlî, Sa'dî, Subhî, Sûzî-yi Nakşibendi, Âsaf¹⁵³⁰. Tanzimat döneminde Ziya Paşa, Namık Kemal, Cumhuriyet döneminde ise özellikle Behçet Necatigil üzerinde etkisi bilinmektedir.

Necatî'den Latîfî¹⁵³¹ ve Sehî Bey¹⁵³² tezkirelerinde Husrev-i Rûm diye bahsederken Âşık Çelebi de¹⁵³³ ayrıca Melikü'ş-şuarâ, Kınalızâde ise, şuâra-yı Rûm'un pişvâ vü reisi¹⁵³⁴ olarak bahseder.

Necati Bey'in divanında Fatih Sultan Mehmet'e sunulan 3 adet kaside bulunmaktadır.¹⁵³⁵

Ola safa vü ayş ü murâd ile ber-devâm
Nite ki ahd-i Husrev-i Cemşîd-iktidâr

Sultan Mehemed ibn-i Murâd eşref-i mülûk
Dârâ-yı tâc-bahş-ı selâtîn-i rûzigâr

Şâh-ı nücûm-kevkebe horşîd-i meh-rikâb
Mîr-i kazâ-tüvân ü kader-kadr ü yem-yesâr

Tâb-ı temûz-ı zulmden üşenmesün şu kim
Oldı penâhı sâye-i insâf-ı Şehriyâr¹⁵³⁶

...

Mihr-i İslamdürür tâc-ı dırefşün Şâhâ
Kim ider küfr şebîn rûy-ı cihândan zâyil

¹⁵³⁰ Bayram Ali Kaya, a.g.m., s. 478.

¹⁵³¹ Latîfî, a.g.e. s. 515.

¹⁵³² Sehî Bey, a.g.e., s. 145.

¹⁵³³ Âşık Çelebi, a.g.e., C.2, s. 850.

¹⁵³⁴ Kınalızâde, a.g.e., s. 346.

¹⁵³⁵ Necati Bey'in Divanında, Fatih Sultan Mehmet ile ilgili değerlendirmelere bakınız: Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanının Tahlili, a.g.e., s. 55-56.

¹⁵³⁶ Ali Nihat Tarlan, Necati Beg Divanı, a.g.e., s. 35-36.

Perçem-i tûğuna dinildi hümâyı nusret
Ki yire konmaz ider rûy-ı havâda menzil

Her ne hizmet dir isen tîğüne başüstine dir
Rûşen oldu bu k'olur bende-i hindû mukbil¹⁵³⁷

8.61. NİŞÂNÎ (ö. 886/1481)

Fâtih Sultan Mehmet Han'ın son vezirlerinden, ilim ve devlet adamıdır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin neslinden olup, babasının adı Arif Çelebi'dir. Karamanî Mehmet Paşa olarak tanınmıştır.

Tahsiline Konya'da başladı ve Musannifek ile Alâeddin Ali et-Tûsî'den ders alarak öğrenimini tamamladı. Ardından Konya'dan ayrılıp Osmanlı'ya gitti. İstanbul'un fethinden sonra Mahmut Paşa'nın vezîriâzamhğı sırasında (859/1455) onun himayesine girdi.¹⁵³⁸

Kaynaklar, Mahmut Paşa tarafından önce İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrisliğine getirildiğini, ardından divan katipliğine daha sonra da Mahmut Paşa'nın tavsiyesiyle Fatih Sultan Mehmet'e nişancı olduğunu ve o devirde Nişancı Paşa diye anıldığını söylemektedirler. Nişancı olmasından dolayı şiirlerinde Nişânî mahlasını kullanmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in ünlü kanunnamesinin hazırlanmasında ve dönemin iktisadi ve bürokratik yapılanmasında büyük katkıları olmuştur.¹⁵³⁹

Karamani Mehmet Paşa, medreseden yetişmiş bir bürokrat, kumandan ve idarecidir. Osmanlı Devleti'nin gelirlerini arttırmak ve asker ihtiyacını karşılamak için çeşitli tedbirler almış ve aldığı bu tedbirler yüzünden başta Âşıkpaşazâde¹⁵⁴⁰, Kıvâmî¹⁵⁴¹ olmak üzere dönemin bir çok kişinin tepkisini çekmiştir. Paşa'nın, Şehzade Cem tarafını tutması, padişahı bu yönde etkilemeye çalışması Bayezid taraftarlarının tepkisini üzerine toplamıştır. Fatih'in 1481'de Gebze çayırında vefat

¹⁵³⁷ Ali Nihat Tarlan, Necati Beg Divanı, a.g.e., s. 59.

¹⁵³⁸ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

¹⁵³⁹ Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 450.

¹⁵⁴⁰ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 479.

¹⁵⁴¹ Kıvâmî, a.g.e. s. 516-517.

etmesi üzerine Şehzade Bayezid ve Cem'e haberciler gönderilmiş, Cem'e gönderilen haberci, Bayezid taraftarlarınca yakalanarak öldürülmüştür. Fatih Sultan Mehmet'in ölümü askerden ve halktan gizleyen Mehmet Paşa, yeniçerilerin İstanbul'a geçmesini de yasakladı. Bunun üzerine bir grup yeniçeri, subaşı ile birlikte Mehmet Paşa'nın divanhanesini basarak onu öldürüp şehirde kesikbaşını gezdirdiler. Mehmet Paşa'nın kabri İstanbul'da isminden dolayı Nişancı olarak anılan mahallede caminin kible tarafında yer alan türbededir.¹⁵⁴²

Karamanî Mehmet Paşa, devrinin diğer devlet adamları gibi ilim adamlarını, mutassavvıfları ve şairleri himaye etmiştir. Ulemâdan Musannifek'i, Alaeddin Ali Tûsî'yi meşayihden Şeyh Vefâ'yı İstanbul'a getirtip padişahla tanıştırmıştır. Kölesi Hüsameddin'in oğlu Muhyiddin Mehmet Hicri Efendi medreseden yetişerek İstanbul kadılığına kadar yükselmiş bir alimdir. Mehmet Paşa çevresindekileri belli bir kültür seviyesine ulaşmaları için teşvik etmiş, yetişmelerini sağlamıştır.¹⁵⁴³

Karamânî Mehmet Paşa hem tarihçiliği hem de Osmanlı inşâ sanatında verdiği inşa örnekleriyle tanınmıştır. Daha nişancı iken Uzun Hasan'a yazdığı mektuptan dolayı Fâtih'in teveccühünü kazanmıştır. Latifî, bilgin ve edebiyatçıların Osmanlı devletinden başka sultanlara ondan daha yararlı ve özet bir mektup yazılıp gönderilmediği konusunda ittifak halinde olduklarını söylemektedir.¹⁵⁴⁴ Onun değişik mektupları münşeat mecmualarında örnek olarak verilmektedir.

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Mehmet Paşa'nın mahlası Nişânî'dir. Bir divanda toplanmayan şiirlerine değişik tezkire ve mecmualarda rastlanmaktadır. Kınalızâde Hasan Çelebi, onun inşadaki şöhretinin cihanı tuttuğunu, ancak şiirde ise o kadar şöhret sahibi olmadığını ve şiirlerini halk arasında tutulmadığını söylemektedir.¹⁵⁴⁵ Nişancı Mehmet Paşa, Türkçe şiirlerinde sâde ve külfetsiz bir üslûba yer vermiştir:

Şâhâ ne tuhfe göndereyin hâk-i pâyüne

Benüm gibi fakîrün elinden duâ gelür

¹⁵⁴² Yusuf Küçükdağ, a.g.m. s. 450.

¹⁵⁴³ Yusuf Küçükdağ, a.g.m. s. 450.

¹⁵⁴⁴ Latifî, a.g.e., s. 528-529

¹⁵⁴⁵ Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 362.

Kabûlî ve Hamîdî gibi devrin bâzı şâirleri Mehmet Paşa adına samîmi kasîdeler yazmışlardır. Sehî Bey¹⁵⁴⁶, onun şu beyitlerini kaydeder:

Sensiz bu cihanda sanimâ cân gerekmez
Hüsün güneşi togmasa devrân gerekmez

Kaddinle hadin zülfün ü hattın göreliden
Serv-i semen ü sünbül ü reyhân gerekmez

Aşkında Nişânî ne safâ buldu kim ey cân
Derdin gerek ol âşka dermân gerekmez

8.62. NÛRÎ-İ KADI

Latifî, aslen Kastamonulu olup İstanbul Eyüp'teki dârü'l-hadisın ilk müderrisi olan Arap Çelebi'nin babası olduğunu söylemektedir. Kendisi kadı olan Nûrî, ilmiyle âmil bir dindar bir bilgin ve fetvada ise ikinci bir Ebu Hanife olarak kabul edilmektedir. Latifî ve Kınalızâde, Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbulda vefat ettiğini yazmaktadırlar.¹⁵⁴⁷ Üç dilde şiir söyleyebilen Nûrî'nin şiirleri zamanla unutulmuştur.

Kâmet-i şimşâduna öykündügiçün nârven
Başına üşdi ne gavgâ kıldı mürgân-ı çemen

...

Niceler bu menzili cây-ı ikâmet sandılar
İşbu hâristân-ı dehri bâg-ı cennet sandılar

...

Bü'l-hevesler bu cihânı dâr-ı 'işret sandılar
Bu behîmî lezzeti 'âlemde lezzet sandılar

Devlet-i sermedden ü 'ömr-i ebedden göz yumup
İşbu fânî lezzeti bâkî sa'âdet sandılar¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴⁶ Sehî Bey, a.g.e., s. 66.

¹⁵⁴⁷ Latifî, a.g.e. s.549, Kınalızâde, a.g.e. metin b, s. 375.

¹⁵⁴⁸ Latifî, a.g.e. s. 549.

8.63. ÖMER RÛŞENİ DEDE (ö. 892/1487)

Asıl adı Ömer olup lakabı Dede'dir. Daha çok şiirlerinde kullandığı Rûşenî mahlasıyla tanınmıştır.

Dede Ömer Rûşenînin iyi bir medrese tahsili gördüğü, devrin ilim ve edebiyat muhitlerinden faydalanarak her iki bakımdan da iyi yetiştiği anlaşılmaktadır. Onun bu devrede yazdığı profan şiirler edebî muhitlerde beğenilmiştir.

Ömer Rûşenî, devrin büyük mutasavvıflarından, Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî kabul edilen Bakü'deki Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin (ö. 868/1463-64) yanına giderek ona intisap etti. Kısa bir sürede seyr-i sülûkunu tamamlayarak Şîrvânî'nin halifesi oldu ve Anadolu'da irşadla görevlendirildi. Ancak müridinden uzak kalmamak için onun rızasıyla Karabağ, Berdea ve Gence gibi civar bölgelerde irşada başladı.

Dede Ömer Rûşenî, Tebriz'de 892/1487'de vefat etti ve tekkesinin hazîresindeki türbeye defnedildi.¹⁵⁴⁹

Eski Anadolu Türkçesi ile Azerî Türkçesi özelliklerinin iç içe bulunduğu şiirlerinde açık ve nükteli bir anlatım, didaktik fakat samimi bir eda hâkimdir. Rûşenî'nin divanında yer alan şiirleri onun kuvvetli bir divan şairi olduğunu göstermektedir. Onun Klasik Türk Edebiyatı'nın gelişmesi ve yayılması bakımından önemi büyüktür. Dede'nin ve talebesi Gülşenî'nin tasavvufî nüfuzu sayesinde kendi eserlerinin yanında Anadolu'da ortaya konulmuş bazı şiirlerin de Mısır ve Balkanlara kadar yayıldıkları görülmektedir. Bu bakımdan Rûşenî; Anadolu, Azerbaycan, Mısır ve Balkanların da içinde bulunduğu geniş bir coğrafyaya bağlayan bir kültür köprüsü konumundadır. Bu durum Klasik Türk Edebiyatı'nın geçiş döneminin karakteristik bir özelliğidir.

Ömer Rûşenî'yi etkileyen şairlerin başında Mevlana gelir. Onun eserlerinden Neynâme, Miskinliknâme ve Çobannâme tamamıyla Mevlana tesirinde yazılmış mesnevilerdir. Bunların dışındaki şiirlerinde de ekileri açıkça görülür. Ayrıca Yunus

¹⁵⁴⁹ Hayatı için bkz. Dede Ömer Ruşeni bölümü.

Emre, Nesîmî, Molla Câmî, Ahmet Paşa ve Necatî'nin de izlerini belirgin olarak görmek mümkündür. Aşk şairi olarak Rûşenî'nin sanatkârâne bir şekilde yazdığı şiirlerinde lirik, coşkulu ve mübalağalı bir söyleyiş dikkati çeker. Gençken Melihî ile birlikte yaşadığı lâubâlî alemin izleri de görülür.

Ol kadar âh eyledüm kim âh elümden âh ider
Nâlemi anma ki nâlem nâleyi nâlân ider

Ömer Rûşenî, mutasavvıf bir şairdir. Şiirlerini tasavvufî düşünceyi yaymak için yazar. Şiir, şairin sûfî cephesinin coşkunu bir tezahürüdür. Hz. Peygamber'e bağlılığını her fırsatta dile getirir. Ehl-i beyt sevgisi, özellikle Hz. Ali'ye bağlılığı şiirlerinde dikkat çeker. Şairin elli tuyuğu bir hilye çerçevesinde bir araya getirerek oluşturduğu kompozisyon bu alanda Türk Edebiyatının ilklerindedir.¹⁵⁵⁰ Miskinnâme adlı mesnevisinde Türk Tasavvuf Edebiyatının en tanınmış manzum tasavvuf tanımı yer almaktadır:

Tasavvuf terk-i da'vâdur dimişler
Dahı kıtmân-ı ma'nâdur dimişler

Tasavvuf terk-i kîl u kâle dirler
Hemân vecd ü semâ' ü hâle dirler

Tasavvuf hıfz-ı evkâta dimişler
Tasavvuf terk-i mâ fâte dimişler

Tasavvuf bâbıdur bezl ü sehânun¹⁵⁵¹
Tasavvuf beytidür mihr ü vefânun

Tasavvuf bir hidâyetdür Hüdâ'dan
Bunı ben söylemedüm bil hevâdan

Tasavvuf terk-i evtândur dimişler

¹⁵⁵⁰ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 84-85, Mustafa Uzun, Dede Ömer Ruşeni, a.g.m., s. 82.

¹⁵⁵¹ Metinde "catânun" şeklinde geçen bu kelimenin, "sehânun" şeklinde olması gerektiğini düşünüyoruz.

Tasavvuf hecr-i ihvândur dimişler

Tasavvuf kalb-i Hakk'a bağlamakdur
Yüregün 'ışk oduyla taglamakdur¹⁵⁵²

Rûşenî'nin dînî ve tasavvufî şiirlerinin bazıları bestelenmiş olup asırlarca tekkelerde okunmuştur. Gençlik yıllarında daha âşıkâne ve hiciv türünde şiirler yazmasına karşılık tarikata intisap ettikten sonra yazdıkları, dini ve tasavvufi muhtevalı şiirlerinin çoğunda sade ve akıcı bir üslûp dikkati çekmektedir.¹⁵⁵³

Türk Tasavvuf edebiyatının lirik şairlerinden olan Nesimi'nin Dede Ömer Rûşeni üzerinde etkisi vardır. Ömer Rûşenî, Nesimi'nin hurufilik yönünden daha fazla etkilenmiş onun beş şiirini tanzir etmiştir.

Nesimi: Ey nesîm-i subh-dem gel hazret-i cânâne es
Bu fakir ahvâlini var yâre söyle bir nefes

Rûşenî: Yine iy bâd-ı nesim-i 'anber-asâ hûb es
Reh-neverd ol bunca günlük yolları bir demde kes

Nesîmî: Nâgehân gönlüme düşdi sûriş-i gavgâ-yı ışk
Âkili dîvâne kıldı 'akıbet sevdâ-yı 'ışk

Rûşenî: Başuma müşgin saçundan düşeli sevdâ-yı 'ışk
Gitmedi sevdâlu başumdan menüm gavgâ-yı 'ışk¹⁵⁵⁴

Eserleri: 1- Divan: Türkiye'de ve Türkiye dışındaki pek çok kütüphanede mevcut yetmişten fazla nüshası bulunmaktadır. Orhan Kemal Tavukçu'nun yayımladığı Rûşenî'nin divanında, 2'si Farsça (Bu kasidelerden birinin başlığı "der-beyân-ı silsilenâme-i meşâyih-ı ehl-i tarikat" olup bazı kaynaklar bunu ayrı bir eser olarak almışlardır.) toplam 7 kaside, 87 gazel, 6 musammat (4 terci-i bend, 1 terki-i bend, 1 muhammes) 1 müstezat (Farsça), 114 tuyug, 3 mesnevi nazım şekliyle yazılan manzume, 22 matla ve müfred bulunmaktadır. Divan üzerine Orhan Kemal

¹⁵⁵² Mustafa Uzun, a.g.t., s. 134-135.

¹⁵⁵³ Abdurrahman Güzel, a.g.e., s. 420.

¹⁵⁵⁴ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 69.

Tavukçu'dan başka, Semra Aydemir¹⁵⁵⁵ ve Azade Ertuğru Musabeyli da¹⁵⁵⁶ çalışma yapmışlardır.

2- Çobannâme: Yazılış sebebinin belirtildiği Farsça mensur bir mukaddime ile başlayan eserdir. Mesnevi'deki "Mûsâ ile Çoban" adlı kıssanın Rûşenî tarafından yapılmış genişçe bir tercümesidir. Yaklaşık 1000 beyit kadar olup yirmi beş bölümden meydana gelen Çobannâme, mesnevileri içinde en erken kaleme alınanıdır ve, "Kıssa-i Çû-bân için ey ehl-i dil / Fahr-i cihan fahrini târih bil" beytindeki "fahri-i cihan fahri" ibaresinin ebced hesabına göre 880/1475-76'da tamamlanmıştır. Çobannâme hakkında Hidayet Ünal bir çalışma yapmıştır.¹⁵⁵⁷

3- Miskinlik kitabı (Miskinnâme): Bu eser, Rûşenî'nin mesnevileri içinde tamamıyla telif bir eser olması yanında onun tasavvufî anlayışını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. 889/1484'te tamamlanan ve Mevlânâ'nın Mesnevi'si gibi çağrışımlara dayalı bir yapı ve muhtevaya sahip olan eser, 100 beyti münâcâttan ibaret 128 beyitlik bir girişten sonra başlamakta, çoğunlukla hikâyet başlığı altında otuz dört bölümden meydana gelmektedir.¹⁵⁵⁸

4- Neynâme: Konusunu Meşnevî'nin ilk on sekiz beytinden alan, aynı vezinde yazılmış bir tercüme ve şerh mahiyetindeki eser 1028 beyittir.

5- Kalemnâme. "Der Sıfât-ı Kalem ü Medh-i U Gûyed" başlığını taşıyan mesnevi, yazmalarına göre değişmekle beraber yaklaşık 250 beyit hacmindedir.¹⁵⁵⁹

8.64. RESMÎ

Bursa'da manifaturacılıkla geçinen şairlerdendir. Şiire heveskâr idi. Ahmet Paşa'nın musahiblerinden olup onun çevresinde yetişen şairlerdendir. Kendi zamanında şiiri imtiyaz bulmuş, kabiliyetli, gönlü hoş şiiri hoşlanılan ve gazelleri eşsiz, şiirleri halk arasında okunmaktadır.¹⁵⁶⁰ Bursa'da vefat etmiştir.

¹⁵⁵⁵ Semra Aydemir, Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, Selçuk Ü. SBE, YLT, Konya-1990, 328 s.

¹⁵⁵⁶ Azade Ertuğrul Musabeyli, Dede Ömer Rûşenî'nin Eserleri (İlmî Tenkîdî Metin) 2 cilt, redaktör: Cihangir Kahraman Vahidoğlu

¹⁵⁵⁷ Hidayet Ünal, a.g.t., 297 s.

¹⁵⁵⁸ Mustafa Uzun, a.g.t.

¹⁵⁵⁹ Orhan Kemal Tavukçu, Dede Ömer Rûşenî, a.g.e., s. 38.

¹⁵⁶⁰ Sehî Bey, a.g.e., s. 185, Latifî a.g.e. s. 271.

Şeyhî, Ahmet Paşa ve Nizamî'nin gazellerini tahmis etmiştir. Latîfî şu muhammesin Şeyhî'nin gazelini tahmis olduğunu kaydeder.¹⁵⁶¹

Devrân yakamı eylemedin zulm eliyle çâk
 Seyf-i sitemle dehr seni itmedin helâk
 Hâk olmadın bu cism ü yile varmadın bu hâk
 Jengâr-ı gamdan it dil ü cân gözgüsini pâk
 Câm-ı mey ile k'âyine-i dil gayb-bîn ola

Resmî'nin zamanındaki büyüklerden birine bir şiir yazıp câize umduğunda, onun kuru bir aferin ile başından savmasına aşağıdaki gazeli yazar.¹⁵⁶²

Rûzgârın bize bu zulm-i firâvânına yuf
 Dâdumuz virmez ise Dâver-i devrânına yuf

Her denînün dilegince döner itmez bize meyl
 Be vara bu felegün gerdiş-i gerdânına yuf

Dahî bu 'asr ekâbirlerinün ehl-i dile
 Kuru tahsinler ile itdüğü ihsânına yuf

8.65. SA'DÎ-İ CEM (ö. 887/1482?)

Asıl adı Sadullah b. Mustafa olup doğum yeri olarak, Sehî Bey ve Riyazi Sivrihisar'a bağlı Siroz'u, Latifî Sivrihisar'a bağlı Karaman'a yakın bir köyü, Beyani ve Gelibolulu Âlî ise Seferihisar'ı gösterir.¹⁵⁶³ Cem Sultan'ın kâtibi, nişancısı ve musahibi idi. Onun vefalı ve kafaları uyuşan bir arkadaşı ve en en güvendiği kişilerden olduğu için Cem Sa'dî'si olarak bilinmektedir. Cem Sultan ile beraber Ka'be'yi ziyaret etmişlerdir.¹⁵⁶⁴ Nis şehrinde Cem Divanını o istinsah etmiş, ketebesine Sa'dî b. Mustafa diye yazmıştır.¹⁵⁶⁵ Sa'dî-i Cem, Cem Sultan'ın özel yazılarını yazmıştır. İstanbul'a gelirken Cem Sultan'ın divanını da getirmiştir. Cem Sultan onu kıyafet değiştirip Osmanlı ülkesine gönderdi. Niyeti ülke içerisindeki

¹⁵⁶¹ Latifî a.g.e., s. 272.

¹⁵⁶² Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 136, Latifî, a.g.e. s. 272.

¹⁵⁶³ Hatice Aynur, "Sa'dî-i Cem", TDVİA, C. 35, s. 403.

¹⁵⁶⁴ Latifî, a.g.e., s. 304.

¹⁵⁶⁵ Âşık Çelebi, a.g.e. C. 2, s. 977.

adamlarına Sa'dî vasıtasıyla mektuplar ulaştırmak ve onların cevaplarını almaktı. Sa'dî Rodos'tan Aydın'a geçti. İstanbul'a giderek mektupları dağıttı ve cevaplarını aldı. Fakat birisi kendini ihbar etti. Boğazına taş bağlanıp Galata'dan denize atıldı.¹⁵⁶⁶ Hatice Aynur, Cem Sultan'ın Temmuz-Eylül 1482 tarihleri arasında Rodos'ta olduğunu dikkate alarak Sa'dî-i Cem'in ölüm tarihinin 887/1482 olabileceğini söylemektedir.

Tezkire sahipleri onun iyi ve usta bir şair olduğunu, devrinde beğenildiğini, şiirlerinin çoğunda şarabdan bahsettiğini yazmaktadırlar. Âşık Çelebi şiirlerinin çoğunun şarap konusunda olduğunu ve yaşadığı yerlerin de virâneler olduğunu söylemektedir.¹⁵⁶⁷ Necati Bey'e nazireler söylemiştir. Kendi divanı da olup şiirleri meşhurdur. Divanına şimdiye kadar rastlanılmamış, şiirleri ise çeşitli nazire mecmualarında bulunmaktadır. Cem Sultan'ın sanılan:

Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu Firengistândur

Her kulun başına yazılan gelür devrândur

matla'lı meşhur kaside-i raiyyenin Sa'dî'ye ait olduğu söylene de son yapılan araştırmalar bu kasidenin Cem Sultan'a ait olduğu yönündedir.¹⁵⁶⁸ Latîfî ve Gelibolulu Âlî¹⁵⁶⁹, Sa'dî'nin Cem Sultan'a böyle hitap ettiğini yazmaktadır. Ayrıca Latîfî, son mısraı tazmîn eden bir muhammes yazmıştır.¹⁵⁷⁰

Bunca demlerdür Latîfî geçdi yok andan eser

Âtiye hâli bilinmez hâledür ancak nazar

Turmayup geçmektedir ahvâl-i âlem hayr u şer

Her ne hâl ise cihânun lütfi vü kahrı geçer

Her kulun başına yazılan gelür devrândur

Uzun Firdesî'nin Süleymannâmesinde, Sadî'nin 3500 beyitlik bir Süleymannamesi olduğu yazılıdır.¹⁵⁷¹

¹⁵⁶⁶ Mustafa İsen, "Cem Şairleri", a.g.e., s.166.

¹⁵⁶⁷ Âşık Çelebi, a.g.e. C. 2, s. 978.

¹⁵⁶⁸ Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı adlı çalışmasında bu kasideyi Cem Sultan'a ait olarak göstermiştir*. C.1, a.g.e., s. 18, *Münevver Okur da bu şiirin usluup yönünden de Cem Sultan'a ait olduğunu, aksini iddia eden araştırmacıların ispatlayıcı bir delil göstermediklerini söylemektedir*. Münevver Okur, a.g.e., s. 41.

¹⁵⁶⁹ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 137.

¹⁵⁷⁰ Latîfî, a.g.e., s. 305.

¹⁵⁷¹ Agah Sırrı Levent, "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı", a.g.m., s.504

Şiirlerinde zaman zaman telmih sanatıyla uzun yıllar kaldığı Firengistan'ı hatırlatan beyitler bulunmaktadır.

Ka'be kiblem senün cemâlündür
Hacerü'l-esved anda hâlündür

Ka'be örtüsidür siyeh zülfün
Zemzem agzundagi zülâlündür¹⁵⁷²

Aşağıdaki beyitlere bakarak onun müstakil bir sâkî-nâme yazdığını söylemek ancak bir iddia olur..¹⁵⁷³

Getür sâkî şu yâkut-ı revânı
Ne yâkût-ı revân kut-ı revânı

Nasârâ milletinün tende cânı
Aristo mezhebince rûh-ı sâni

Şu beyitler de onun özlü sözleri başarıyla kullandığını gösterir.¹⁵⁷⁴

Ruhların şevkı n'ola sînemde eylerse vatan
Bu cihândur vakt olur külhanda sultanlar yatur

8.66. SAFÂYÎ (ö. 940/1534)

Sinoplu olan Safâyî'nin hayatı, ailesi ve yetiştiği çevre hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ölümü 940/1534'de yüzon yaşında olduğuna göre doğumunun 830/1427 yıllarında olması gerekir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Safâyî, gençliğinde Candaroğulları'nın Sinop tershanesinde çalışmış, denizcilik, harita ve gemi yapımı dallarında kendisini yetiştirmiştir. Daha sonra Osmanlı devletinin hizmetine girerek Gelibolu tershanesinde görev yapmış ve Kemal Reis'in maiyetinde bulunmuştur. Öğrenim sırasında Kaptan-ı deryâ İskender Paşa'ya bağlanan Safâyî, Yavuz Sultan Selim zamanında merkez tershanesinin İstanbul'a taşınması üzerine İstanbul'a gelmiş ve o sıralarda İstanbul'u ziyaret eden Mevlevî şeyhi Sultan Dîvânî'ye intisap ederek ona halife olmuştur. Sultan Dîvânî'nin 936/1529'da vefatı üzerine şeyhlik makamına geçmiştir. Şeyhliği beş yıl süren Safâyî, 940/1534'de

¹⁵⁷² Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 978.

¹⁵⁷³ Kınalızâde, a.g.e. metin a, s. 381.

¹⁵⁷⁴ Sehî Bey, a.g.e, s. 134.

yüzon yaşında iken vefat etmiştir. Cenazesi Galata yakasında tersane yakınındaki kendi evine defnedilmiştir.¹⁵⁷⁵

Ömrü denizlerde geçen Safâyî'nin II. Bayezid zamanında yaşayan meşhur denizci Kemal Reis'in deniz savaşlarını anlatan onbin beyitlik bir mesnevisi, Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton isimli İnebahtı ve Moton savaşlarını anlatan bir gazavatnamesi ve II. Bayezid adına düzenlenmiş bir Divan'ı vardır. Bugün için elde olan tek eseri "Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton" isimli gazavatnamesidir.¹⁵⁷⁶ Şiirleri yüzeysel olup anlam derinliği bulunmamaktadır.

Gönlümi buldum anun zülfine tolaşmış imiş
Göz karardup kuru sevdâlara ulaşmış imiş

Bî-haberler didiler leblerinün geldi hatı
Nazar itdüm çü şeker tengüne mûr üşmiş imiş

Yâr dükkânı önünde su seperler güneşe
O hû yüzün görüben 'aklı gidüp şaşmış imiş

Latîfi şöyle bir olay anlatır: Safâyî, şair Likâyî'ye haber göndererek bizim güzel ifade edilmiş divanımızın kültürlü kişiler arasındaki şöhreti ve yaygınlığı ile başka benzerlerine nispetle tanınıp beğenilme durumu nedir diye sorması üzerine Likâyî şu kıta ile cevap vermiştir:

Sizin divanınız destan oluptur
Şehirli köylü okur şöhreti var
Gözü âhûların vasfıyla şimdi
Geyik destanı denli rağbeti var¹⁵⁷⁷

Safâyî'nin uzun yıllar yaşaması ve Fatih Sultan Mehmet dönemini (1451-1481) idrak etmesine rağmen eserlerini Sultan II. Bayezid döneminde vermiştir.

¹⁵⁷⁵ Sehî Bey, a.g.e., s. 139.

¹⁵⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Avni Erdemir, "Sinoplu Safâyî (ö. 940/1534) ve Bir Eseri: Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ", Selçuk Ü. TAE dergisi, S. 9, Bahar-2001, s. 219-235.

¹⁵⁷⁷ Bu kıta Mustafa İsen neşrinde (s.385) bulunup Rıdvan Canım neşrinde (s. 356) bulunmamaktadır.

8.67. SAFFÎ (ö. 1481'den sonra)

Şair Saffî, Bursalı olup aynı zamanda nakkâş idi. Sehî Bey onun resmini medhederek Erjeng'in onun resmine hayran kaldığını, Mâni-i Çin'in ise tasvirinden şaşkına döndüğünü söyler.¹⁵⁷⁸ Saffî kaynakların verdiği bilgiye göre Sultan II. Murat devrinde yaşamış, padişahın meclislerinde bulunmuş, onun samimiyetini kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet dönemin de yaşamış olup onu medheden şairlerdendir.¹⁵⁷⁹

Şair Saffî, bir ara hicve kayarak zamana ve zemine sövmüş, tasavvuf ıstılahınca incelikler ihtiva eden vücûd-ı mutlak ve hakîkatü'l-hakâyika yönelik bazı beyitler söylemişti. Bunun üzerine alimler, sözün özüne ve anlamına bakarak Saffî'yi tekfir etmişler, bunun üzerine Saffî de uzun yıllar hapisanede yatmak zorunda kalmıştı. En sonunda Fatih Sultan Mehmet'in vefatından sonra hapisten kurtulabilmiştir.¹⁵⁸⁰ Bu bilgiye göre Saffî'nin ölümü 1481'den sonra olmalıdır.

Sehî Bey kasidelerinin güzel, gönle hoş gelen gazelleri bulunduğunu, onların eşsiz olduğunu, divanının meşhur, beyitlerinin ehli arasında okunduğunu söylerken¹⁵⁸¹ Latifî, gazellerinde usta ve orjinal olmadığını, şiirlerinin sade ve yalın olduğunu belirtir.Ömrünün sonuna doğru şiirden söz açmaz, hayatını sükût ile geçirirdi. Daima tefekkür eder ve ahiret endişesi taşırdı.¹⁵⁸²

Tefekkürî koma bir lahza rûz u şeb zinhâr
Ki keşf ola sana ey dil hakâyık-ı esrâr

Çıkar kabâ-yı vücûdı ger ehl-i gayret isen
Libâs-ı 'âriyeti giymek ola kişiye 'âr

Hemîşe nokta-sıfat gözle kendü dâyireni
Tecâvüz itme ki sâbit-kadem gerek per-gâr

...

¹⁵⁷⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 122.

¹⁵⁷⁹ Latifî, a.g.e., s. 357.

¹⁵⁸⁰ Latifî, a.g.e., s. 358.

¹⁵⁸¹ Sehî Bey, a.g.e., s. 122

¹⁵⁸² Latifî, a.g.e., s. 357-358

Cân virmişem sana bana cânân ola diyü
Bî-çârelikde derdüme dermân ola diyü

Bir turfa şekl-i pîr bana hûbı sevmeye der
Gûş itmedüm cevâbını şeytân ola diyü

Benzetmedüm rakîb-i dil-âzârı kâfire
Bir gün ‘inâyet ire müselmân ola diyü

‘Ahd itmişidi hunî gözün kanımı döke
Cânum dehâna geldi peşîmân ola diyü

Tomârı dürdüm ü suya saldum sefîneyi
Derdi Saffî’yi defter ü dîvân ola diyü

8.68. SÂFÎ

Kıraat âlimi Cezerî'nin torunu ve Fâtih Sultan Mehmet dönemi nişancılarından Cezerîzâde Şemseddin Mehmet Bey'in oğlu olduğu ve bu sebeple Cezerî nisbesiyle anıldığı belirtilir. Ancak Ramazan 907 / Mart 1502 tarihli vakfiyesinde isminin Kasım Paşa b. Abdullah olarak geçmesi, bazı kaynakların naklettiği gibi Şeyh Mehmet Cezerî'nin veya bu ailenin kölesi olduğu şeklindeki rivayetin daha kuvvetli olduğunu gösterir. Annesi Fenârîzâde Ali Efendi'nin kızıdır. Kınalızâde Hasan Çelebi, Fatih'in nişancısı olan Cezerî Mehmet Çelebi tarafından yetiştirildiğini söylemektedir.¹⁵⁸³ Dîvân-ı Hümâyûn'da görev yaptıktan sonra Mahmut Paşa'nın teveccühünü kazandı ve Fâtih tarafından Amasya sancağında bulunan Şehzade Bayezid'in defterdarlığına tayin edildi. Bir süre de Rumeli beylerbeyiliği defterdarlığında bulundu. 878/1473-74 yılında Şehzade Bayezid'e lala olup Amasya'ya gitti. 884/1479'da Vezir Mustafa Paşa'nın II. Bayezid'in lalalığına getirilmesi üzerine İstanbul'a dönerek nişancı oldu.¹⁵⁸⁴

II. Bayezid tahta çıktığında 886/1481 yılında Kasım Paşa nişancılık görevine

¹⁵⁸³ Kınalızâde, İbrahim Kutluk, a.g.e., C.1, s. 547.

¹⁵⁸⁴ İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa Cezerî", TDVİA, C. 24, s. 545-546.

getirildi. 887/1482'de vezârete tayin edildi. Ancak daha bir yıl dolmadan azledildi. Âlî Mustafa Efendi azledilmesi üzerine kendisine tekaüt yoluyla Selanik sancağı verildiğini ve ölümüne kadar burada bulunduğunu yazmakta başka bir yerinde de, "Üç sene vezâret ettikten sonra sene-i seb' ve semânîn tarihinde (887/1482) fevt oldular" demektedir. Hoca Sâdeddin Efendi ise onun 887/1482 den üç yıla kadar vezârette kaldığını, ardından vefat ettiğini belirtir. İsmail E. Erünsal araştırmasında, Cezerî Kasım Paşa'nın diğer Kasım Paşalarla karıştırıldığını, Kasım Paşa'nın ölüm tarihinin kesin olarak tesbit edilemediğini, bazı vakıf kayıtlarından hareketle onun XVI. yüzyılın başlarında hayatta olduğunun söylenebileceğini belirtir.¹⁵⁸⁵ Mezarı Bursa'da Emîr Sultan'ın türbesi karşısında bina ettiği medresededir.

Cezerî Kasım Paşa devlet adamlığı yanında Sâfi mahlasıyla yazdığı şiirleri ile de tanınmaktadır. Sehî Bey, Osmanlı ülkesinin muteber şairlerinden olduğunu, özel bir tarzı, güzel bir edasının olduğunu, şiirin tabiatını, nazmın kurallarını iyi bildiğini söylemektedir.¹⁵⁸⁶

Kınalızâde¹⁵⁸⁷, Gelibolulu Âlî¹⁵⁸⁸, Âşık Çelebi¹⁵⁸⁹ Cezerî Kasım Paşa'nın Ahmet Paşa'nın şiirlerine nazireler yazdığını söylemektedirler. Latîfî¹⁵⁹⁰ ve Sehî Bey¹⁵⁹¹ şiirlerinin atasözü ve deyimlerle örülü olduğunu, şiirde atasözü ve deyim kullanmanın ilk önce Cezerî Kasım Paşa ile başladığını Necatî Bey ile kemalini bulduğunu belirtmektedirler. Bu tarzın ilk temsilcisi olarak kabul edilen Cezerî Kasım Paşa, o zamana kadar İran edebiyatından pek de farklı bir özellik göstermeyen Türk şiirine, halk ağzındaki deyimleri, atasözleri ve mahalli özellikleri sokarak muhteva yönünden bir yenilik getirmiştir.

Geldi gitdi bezmüne gerçi rakîb-i seg-nijâd
Dimedi bir kimse ana it misün âdem misün

Benzetme mihr ü mâhı felekde cemâline
Tâ ki kimesne işide yirün kulağı var

¹⁵⁸⁵ Kaynakların tenkidi için bkz. İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa Cezerî", a.g.m., s. 546.

¹⁵⁸⁶ Sehî Bey, a.g.e., s. 67.

¹⁵⁸⁷ Kınalızâde, metin a, s. 449.

¹⁵⁸⁸ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 139.

¹⁵⁸⁹ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 3, s. 1267.

¹⁵⁹⁰ Latîfî, a.g.e., s. 349.

¹⁵⁹¹ Sehî Bey, a.g.e., s. 67.

Nigâr-ı hâl-dâra öykünürsin
Nedür ey mâh bu yüzler karası¹⁵⁹²

Sehî Bey, divanının meşhur olduğunu söylüyorsa da Kasım Paşa'nın divanının şimdilik bilinen tek nüshası İsmail E. Erünsal'ın özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Sağlığında derlendiği sanılan bu nüshanın şairin bütün şiirlerini ihtiva etmediği görülmektedir. Özellikle tevhid ve na't gibi bölümlerin olmayışı, divanda sadece üç kasidenin yer alması ve bunlardan ilkinin Hz. Hüseyin'e, diğerlerinin Fâtih Sultan Mehmet ve II. Bayezid için yazılmış olması nüshanın Kasım Paşa'nın hayatının erken bir döneminde derlenmiş olabileceğini düşündürmektedir.¹⁵⁹³

Sünbülün her dem gül üzre târ u mâr olmak neden
Nergisün her gûşede mest ü humâr olmak neden

Hun-ı dildür dem-be-dem derd-i gamunla yidigüm
Ol dahi zülfün ucından zehr-i mâr olmak neden

Gâh cefâsı hükm ider mülk-i dile gâhi gamı
Bir harâb-âbâde iki şehriyâr olmak neden

Çünkü mir'ât-ı cemâlünden göründi kâinât
Der-be-der mihriyle mâh âyinedâr olmak neden

Hatt-ı dilber gibi âhir çün gelürmiş yazılan
Sâfiyâ âyine-i dilde gubâr olmak neden¹⁵⁹⁴

¹⁵⁹² Latîfî, a.g.e., s. 349.

¹⁵⁹³ İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa Cezeri", a.g.m., s. 546.

¹⁵⁹⁴ Gelibolulu Âlî, a.g.e. s. 139, Âşık Çelebi, a.g.e. s. 1267.

8.69. SARICA KEMAL (KEMÂL-İ ZERD) (ö. 880/1475)

Sarıca Kemal'den bahseden bütün kaynaklar onun Bergamalı olduğunu, yüzünün renginden dolayı Sarıca Kemal veya Kemal-i Zerd dendiğini söylerler. Doğum tarihi ise bilinmemektedir.

Anadolu şairlerinin makbullerinden olan Kemal'in iyi bir medrese öğrenimi gördüğü anlaşılmaktadır. Mahmut Paşa'nın sarayındakilere muallimlik ve Paşaya musahiplik yapmıştır. Paşa'nın vefatından sonra Hasköy'e çekilerek ziraatle meşgul olmuştur. Burada yaptırdığı medresede ders okuturken 880/1475'de vefat etmiştir. Birçok şiirinde Mahmut Paşa'ya olan sevgisini ve bağlılığını ifade etmiştir. Onun ölümünden sonra da şiirlerinde sık sık anmıştır. Divanında onun ölümüne yazdığı bir mersiyesi bulunmaktadır.

Kemâl inşâ vü eş'ârun komadı fikr ü zikrini

Meger ki devridür sanur dahı Mahmûd Paşa'nun¹⁵⁹⁵

Eserleri: 1. Divançe: Sarıca Kemal'in divançesi John R. Walsh tarafından yayımlanmıştır.¹⁵⁹⁶ Divançede 146 gazel, 1 murabba ve 1 manzum mektup bulunmaktadır. Bu neşirdeki ilk 29 gazelin her birindeki beyitlerin ilk ve son harflerinin elifba sırasına uygun şekilde yazıldığı görülmektedir. Ayrıca Edirneli Nazmî'nin Mecmuatü'n-Nezâir'inde pek çok şiiri kayıtlıdır.

2. Belâğatnâme veya Tercüme-i Belâğat: Reşidüddin Fazlullah'ın, Tercüme-i Tarih-i Mu'cem fi Âsâr-ı Mülûk-i Acem adlı eserinin tercümesidir.¹⁵⁹⁷

Sarıca Kemal, şiirlerinde atasözleri ve deyimleri rahatlıkla kullanan şairlerimizdendir. Uslûbu gelişmiştir. Zamanında şiir, kemalini bulmuştur.¹⁵⁹⁸

Ebrûların kemânlarını yine kurdılar

¹⁵⁹⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 720.

¹⁵⁹⁶ Bu eserle ilgili bkz. John R. Walsh, The Divançe-i Kemâl-i Zerd (Sarıca Kemal), Journal of Turkish Studies, C. 3, s. 403-406. Ayrıca bir mastır tezi hazırlanmıştır. İsmail Ulutaş, Sarıca Kemal Divançesi'nin gramatikal indeksi, Dokuz Eylül Ü. SBE, YLT, İzmir-1992, 290 s. Divançenin nüshası; İÜ, Ktp. TY. 752

¹⁵⁹⁷ Müjgan Cunbur, "Kemal", TDOEA, C.V, s. 439. *Edebiyat tarihinde XV. yüzyıl şairlerinden ve 1490'da yazılan Selatinnâme'nin müellifi bir başka Kemal daha vardır ki uzun yıllar Sarıca Kemal (Kemal-i zerd) ile karıştırılmıştır.* Bu konuda geniş bilgi için bkz. Necdet Öztürk, "II. Bayezid Devri Tarihçilerinden Sarıca Kemal", Prof.Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul-1995, s.221-245, aynı müellif, "Osmanlı Tarih Kaynağı Olarak Selatin-nâme", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Konya-2000, s. 61-67.

¹⁵⁹⁸ Latîfî, a.g.e., s.467, Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 219.

Benzer yataklarında yatur âhû gördiler

Komadılar sanavberi yanunca salına
Ol derd-mendün ayagina balta urdılar

Şîrîn lebün hadîsini pinhân u âşikâr
Hergiz surâhî dimedi niteki sordılar

8.70. SEHÂYÎ

Konya’da Cem Sultan ile beraber bulunup Avrupa’ya onunla beraber giden Cem şairlerinden birisi de Sehâyî’dir. Cem Sultan, onu çok beğenir, meclislerde yanından ayırmaz idi.¹⁵⁹⁹ Cem Sultan ile beraber Avrupa’da kalmıştır. Meşhur olan şiirleri vardır.¹⁶⁰⁰

Dilberâ derdin hemîşe derdîme hem-dem durur
Ol sebebdir ki çeşmim yaş ile hem-dem durur

Rahm it ey dilber bu gangîn gönlüme kim her nefes
Hem-demim derd ü belâ vü mahremim hem-gam durur

8.71. SENÂYÎ

Kastamonulu olan Senâyî, camilerde müezzinlik yaptığı ve güzel na‘t-ı şerif okuduğu için Senâyî mahlasını kullanmıştır.¹⁶⁰¹ Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşadığını belirten kaynaklar onun Farsçaya vakıf olduğunu ve iyi bir sözlük bilimci olduğunu kaydetmektedirler. Başarılı bir hânende ve na‘t-hân olan Senâyî’nin nefesi güçlü olması döneminde dikkatleri çekmiştir.¹⁶⁰² Ne zaman ve nerede öldüğü konusunda bilgi bulunmamaktadır.

¹⁵⁹⁹ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s.169

¹⁶⁰⁰ Sehî Bey, a.g.e., s. 174.

¹⁶⁰¹ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 133.

¹⁶⁰² Latifî, a.g.e., s. 204.

Şiirlerinde çok da başarılı olmayan Senâyi, şiirlerinde zaman zaman darbı meselleri kullanmada başarılı olmuştur.

Sarmaşık gibi sarılsam didüm ey yâr sana
Didi ol serv-i revân ko beni dîvâre yapış

8.72. SEYFÎ

Aslen Sinoplu olan Seyfi, ilim yoluna girmiş bu yolda epey mesafeler kat' ettikten sonra kadılık makamına kadar ulaşmıştır. Amasya'da kadılık yaparken Şehzade Bayezid'in musahiplerinden olmuştur. Şehzâdeye sunduğu her arzın sonunda bir müfred veya beyit yazardı. Onun her arzı Şehzade Bayezid'e okunduğunda Seyfi'nin yine bir beyti var mı diye sorardı. Tursun ismindeki bir müzevviri şehirden sürdürmek için yazdığı arzın sonunda şu beyti söylemiştir:

Şehirlidür müzevvirdür bu Tursun
Şehirde biz turalum ya bu tursun

Ispartazadelerden Abdülhayy adındaki bir kişiye Ağlasun kazası verilince şöyle demiştir:

Çünkü Abdülhayy'a virildi kazâ-yı Aglasun
Ol yir ehli ölüsün kosun dirisin aglasun

Âşık Çelebi, Seyfi'nin Nuh adlı bir oğlu olduğunu onun da İstanbul'da yaşadığını belirterek ona yazdığı manzum mektupdan örnekler verir.

Râhat-ı rûhum dilde fütûhum
Oglum Nûh'um ba'de selamı

'İlme harîs ol şugle enîs ol
Kurret-i 'aynı dinle kelamı¹⁶⁰³

Bayezid, padişah olduktan sonra, Rumeli'nin bazı büyük ve küçük şehirlerinde kadılık yaptı. Ölüm tarihi bilinmeyen Seyfi, Sofya kadısı iken ölmüştür. Mezarı Sofya'da inşa ettirdiği caminin haziresindedir.¹⁶⁰⁴

¹⁶⁰³ Âşık Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 1017.

Kaynaklarda şiirleri hakkında fazla bilgi bulunmayan Seyfi'nin aşağıdaki gazelini Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi verir.

Gerçek güzel durur senün ey meh-likâ kaşun
Kendin eger gerer çeker ise revâ kaşun

Degme kimesne çekmez anun yayı bekdür
Katı bagırlıdur senün ey bî-vefâ kaşun

Bildi yolunda togrulıgum çünki kametün
Ta'n oklarını niçün atar bana yâ kaşun

Atdı okını yaşdı yayın diller almada
Müjganların ile senün ey dil-rübâ kaşun

Seyfi gibi büküldi beli iki kat olup
Oldı meger ki bir göz ile mübtelâ kaşun

8.73. SUN'Î ÇELEBİ

Bursa'da doğdu. Fatih Sultan Mehmet dönemi şairlerindedir. Mehmet Süreyya, Ahmet Paşa ile muasır bir şair olduğunu yazdığına göre Ahmet Paşa muhitindeki şairlerden olması muhtemeldir. Fatih Sultan Mehmet döneminde vefat etmiştir.¹⁶⁰⁵ Asıl mesleği nakkaşıktır. Şiirleri güzel ve başarılı olarak değerlendirilmez.¹⁶⁰⁶

Sünbülünden her sabah bâda nişân ısmarladum
Bilürem âhir bu sevdâlarda cân ısmarladım

¹⁶⁰⁴ Kınalızâde, a.g.e. metin a, s. 409, Âşık Çelebi, a.g.e. s. 1016, Müstakimzâde, Mecelletü'n-nisâb, a.g.e., s. 266b.

¹⁶⁰⁵ Mehmet Süreyya, a.g.e., C.5, s. 1521.

¹⁶⁰⁶ Gelibolulu Âli, a.g.e. s. 139, Kınalızâde, a.g.e., metin b, s. 9.

8.74. ŞÂHİDÎ ÇELEBİ (ö. 901/1495'ten sonra)

Aslen Edirnelidir. Leyla vü Mecnun mesnevisini 883/1478'de 50 yaşına yakın tamamladığını yazdığına göre Şâhidî Çelebi'nin doğumu, 834/1430 yılları civarındadır.

Yakın olmuşdurur hamsîne yaşum
Ne için akmaya derdile yaşum¹⁶⁰⁷

Leyla vü Mecnun mesnevisinin “sebeb-i nazm-ı kitâb” bölümünde kendinden şöyle bahseder:¹⁶⁰⁸

Fakîrem derd-mendem müst-mendem
Belâ zencîri içre pâ-y-bendem

Şehzade Cem'in Konya'daki meclisinde sır katibi ve defterdarı idi. Cem Sultan'ın Avrupa macerasına katılmamıştır. 901/1495 tarihinden sonra gözden düşüp vefat etti.¹⁶⁰⁹ Seyyid Kasım adında Şuhûdî mahlasıyla şiir yazan oğlundan bahsedilmektedir.¹⁶¹⁰

Kaynaklar; hayli şiir söylemesine ve divanı olmasına rağmen şiirde pek ustalığının olmadığını söylemektedir.¹⁶¹¹ Kınalızade Hasan Çelebi, “eş'ârı nazm-ı kudemâ gibi letâfet ü safâdan ‘ârîdür.”¹⁶¹² Latifi ise; birçok sanatta başarılı iken şiir sanatında o kadar derinliği olmadığını, şiirlerinde sade ve bayat manaları çok olduğunu ancak divanında kabule kabil gerçi bazı beyitlerin var olduğunu söyler. Şahidi'nin divanının varlığını kaynaklar haber verse de şu ana bu divana rastlanılmamıştır.

Çeşme-i Hızr diyen câm-ı Sikender lebüne
Yaraşur âyîneden tób disem gabgabuna
...
Didüm ki görmedüm cânâ gözün gibi güzel gözler
Didi ben dahî görmedüm senün gibi güzel gözler

¹⁶⁰⁷ Agah Sırrı Levent, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikayesi, a.g.e., s. 109.

¹⁶⁰⁸ Agah Sırrı Levent, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikayesi, a.g.e., s. 131.

¹⁶⁰⁹ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1560.

¹⁶¹⁰ Agah Sırrı Levent, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikayesi, a.g.e., s. 108.

¹⁶¹¹ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, a.g.e., s. 169.

¹⁶¹² Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 419.

Türk edebiyatında Leyla vü Mecnun hikayesini tam olarak nazmeden ilk şair –bugünkü bilgilerimize göre- Edirneli Şahidi'dir. Leyla vü Mecnun mesnevisini İstanbul'da Cem Sultan adına nazmetmiştir. Şahidi eserini 883/1478'de Konya'da tamamladığını ve adını Gülşen-i Uşşâk koyduğunu hâtimede bildiriyor.

Dirisen kimdürür ol bahtı ser-med
Direm Cem Şâh ibn-i Hân Muhammed

Penâh-ı saltanat sultân-ı 'âlem
Ümîz-i memleket hâkân-ı a'zam

...

Bunun kim 'ışk ile oldı nizâmı
Dinildi Gülşen-i Uşşâk nâmı

Hevâ bu gülşeni k'itdi mu 'attar
Görindi hatmi târîne mazhar

Eger bu ad virmezse tesellî
Lakabdur diyeler Mecnûn u Leylî

...

Tutup yüz Konya şehrinde tamâme
Bu zîverle beyâza geldi nâme¹⁶¹³

Şahidi, eserini oluştururken Nizâmî'nin eserini örnek almakla beraber Hüsrev'in eserinden de faydalanmıştır. Edirneli Şahidi'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi, konuya giriş, tasvir, hikâyeyi anlatış tarzı ve tipleri belirtme şekliyle tam bir hikâye karakteri taşır.¹⁶¹⁴

¹⁶¹³ Agah Sırrı Levent, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikayesi, a.g.e., s. 109.

¹⁶¹⁴ A.A. Şentürk, A. Kartal, a.g.e., s. 262. Leyla vü Mecnun hikayesinin genel bir değerlendirmesi için bkz: Agah Sırrı Levent, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikayesi, a.g.e., s.108-132, Süleymaniye Ktp, Es'ad Efendi, no: 2875.

8.75. ŞEHDÎ

Mehmet Süreyya ismini Şehidi Çelebi, mahlasını ise Şermî olarak kaydetmiştir.¹⁶¹⁵ Fatih Sultan Mehmet dönemi şairlerinden olan Şehdî'nin doğum yeri ve yılı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak tezkireler onun Amasyalı olduğunu yazdığına göre muhtemelen aynı zamanda Amasya doğumludur. Güzel söz söyleyen beliğ, nazik tabiatlı bir kimse olduğu için döneminde çok rağbet görmüştür. Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı Devlet Tarihini (Tevârih-i Âl-i Osman), Tuslu Firdevsî'nin Şehnamesine benzeterek nazmetmesini istemiştir. Bunun üzerine Şehdî, Osmanlı Şehnâmesini Farsça nazmetmeye başlamış, ancak onbin beyitden fazlasını söylemişken eserini tamamlamaya ömrü yetmemiştir.¹⁶¹⁶

Be-nâm-ı Hudâvend-i dâdâr-i pâk

Ber ârende-i âteş u bâd u hâk

Hudâvend-i cân u Hudâvend-i hûş

Hudâvend-i rûzî-dih u râz-pûş

Hudâvend-i rûz u Hudâvend-i râz

Hudâvend-i sûz u Hudâvend-i sâz

Ez u tâb-ı kandîl-i hâver fûrûz

Ez u kısmet-i rûzî vü şem' -i rûz

Ber bahşîş-i ü nedâred sûtûh

Külehhâ-yı çerh u kemerhâ-yı kûh¹⁶¹⁷

¹⁶¹⁵ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1572.

¹⁶¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C. 2, s.393, Âşık Çelebi, a.g.e., C. 3, s. 1451, Kınalızâde, Mehmet Süreyya ve Şemseddin Sami dörtbin beyit civarında nazmedebildiğini yazar. Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 434, Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1572, Şemseddin Sami, a.g.e., s. 2887.

¹⁶¹⁷ “(Bu kitabı yazmaya) Adalet sahibi, ateşi, havayı ve toprağı yaratan Allah'ın adıyla. (başlarım) O, canı ve aklı yaratandır. Rızkı o verir ve ayıpları o örter. O, günün ve sırların sahibidir. İnsanları aşk ateşinde o yakar. Doğuyu aydınlatan kandil ondan ışık alır.Günün mumun aydınlığını o sağlar. Halvette oturanların sırlarına şafa bağışlayan ve naz meydanı erlerine edibliği öğreten odur. Onun bahşişinin sonu yoktur. Feleği ve dağları o ayakta tutar.”

Sehî Bey, onun Türkçe divanı olduğunu, Türkçe şiirlerinin çok, kendisinin saf, temiz kalpli, şen tabiatlı bir kimse olduğunu belirtir.¹⁶¹⁸

Gönlümi kapdı zülf-i ‘anber-bâr

Zâgı gör kim humâyı kıldı şikâr

...

Dürr dişlerinin nesrini nazm ideli Şehdî

Pür kıldı cihân gûşını lü’li-yi Aden’den

Hasib ise şiirlerinin dönemine göre tatlı ve belağat üzere olduğunu söylemektedir.¹⁶¹⁹

Halâvet üzre idi ‘asrına nisbetle eş ‘ârı

Belâgat üzre idi ekser-i ebyât u evzânı

8.76. ŞEMSÎ/ŞEHRÎ ÇELEBÎ (ö. 898/1492)

Kastamonulu olan Şemsi Efendi’nin asıl adı Muhiddin olup Cenderecizâde diye bilinir. Sehî Bey Şemsî’nin Sultan Murat’ın şairlerinden olduğunu kaydeder.¹⁶²⁰ Latîfî, Kınalızâde, Beyânî, Gelibolulu Âli, Şemseddin Samî,¹⁶²¹ onun Sultan Mehmet ve Sultan Bayezid döneminde defterdar ve Fatih’in musahiblerinden olduğunu söylemektedirler. Şemsî’nin daha önce de büyük serveti vardı. Pek çok kere Hind’e, Aden’e ve Yemen’e gidip gelmişti. Sultan Mehmet’e musahip olduktan sonra defterdar görevine getirilmiştir. Bu görevini II. Bayezid döneminde de devam ettirmiştir. Kağıdhâne civarında Cenderecizâde çiftliğini kurmuştur. II. Bayezid döneminde (ö. 898/1492) vefat etmiştir.¹⁶²²

Muhiddin Cenderecizâde Şemsî Efendi, firaset sahibi ve marifet ehli bir kimse olup Arapça ve Farsçayı iyi ve fasih olarak konuşur, üç dilde de rahatlıkla şiir söylerdi.

Var iken gülzâr-ı hüsnün gül-sitâna bakmazum

¹⁶¹⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 133.

¹⁶¹⁹ Hasib, a.g.e., s. 111.

¹⁶²⁰ Sehî Bey, a.g.e., s. 425.

¹⁶²¹ Latîfî, a.g.e. s. 328, Kınalızâde, a.g.e., metin a, s. 427, Beyânî, a.g.e., s. 97, Gelibolulu Âli, a.g.e., s. 138, Şemseddin Samî, a.g.e., s. 2872, Hasib, a.g.e., s. 109, *Gelibolulu Âli ve Hasib, Cenderecizâde Muhiddin Şemsi Efendi’yi, Şehrî Çelebi olarak kaydetmiştir.*

¹⁶²² Agah Sırrı Levent, “Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı”, a.g.m., s. 501.

Mihr-i ruhsarun tururken âsumâna bakmazum

...

Mekr ü hileyle bulunur kadr u câh

Egri olur yüksege çıkmaga âh

...

Güzelden umulan budur safâ pehlûya sarmakdur

Güzellik olmadın zâyi' sezâ pehlûya sarmakdur

Marîz-ı 'aşka çün verdi tabîb-i leblerün şerbet

Velî kânûn-ı hikmetde şifâ pehlûya sarmakdur

Ne hoş hıfz eylemiş Şemsî kelâmu'llâhı sadr-ı yâr

Anun gibi güzel sadrı sezâ pehlûya sarmakdur

Mürettep bir divanı olup olmadığı konusunda kaynaklarda bilgi yoktur.

8.77. ŞEYHÎ

Bursalı olup Çakşır dikerek geçimini sağladığından “Çağşırıcı Şeyhi” diye anılmaktadır. Bursalı Ahmet Paşa'nın muhiblerindedir. Sehî Bey, onun ümmi olduğunu, devrin geçerli ilimlerinden ve çeşitli konulardan hiç nasib almadığını lakin her zaman alimlerle sohbet ettiğini, yetenek kuvvetiyle şiir söylediğini belirtir.¹⁶²³

Şeyhî'nin gazelleri pek meşhur değildir. O müfredleriyle şöhret kazanmıştır. İrticalen şiir söyleme kabiliyetine sahiptir. Çoğu bir hikayeye bağlı olan latife tarzı beyitlerinde hezele meylettiği görülür.¹⁶²⁴ Ondan bahseden kaynaklarda buna dair anekdotlar bulunmaktadır. II. Bayezid devrinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶²⁵

Alimler arasında sakal ve bıyığı gür, karayağız bir müderris bulunmaktadır. Aynı zamanda sert mizaçlı olduğundan Güre Kedi lakabıyla anılmaktadır. Şeyhî, bu Zât için şu beyti söylemiştir:

Güre Kedi'nün kara bıyığı

¹⁶²³ Sehî Bey, a.g.e., s. 216-217.

¹⁶²⁴ C. Kurnaz-M. Tatçı, a.g.e., s. 5, Şemseddin Sami, a.g.e., s. 2894.

¹⁶²⁵ C. Kurnaz-M. Tatçı ile (a.g.e s. 4) Mehmet Süreyya, (a.g.e., C. 5, s. 1597) Fatih devrinde vefat ettiğini yazar.

Ağzında heman sıçana benzer¹⁶²⁶

Sultan Bayezid Bursa'da Yeni Han'ı inşâ ettiğinde şu tarihi demiştir:

Yenile yapılan Sultan Hâmı

Binâsın bilmezem tarihi hoşça¹⁶²⁷ (914/1508-1509)

8.78. TURÂBÎ

Kastamonu'da doğan şair için sadece Latîfî, Şeyhî'nin muasırlarından olduğunu yazmaktadır.¹⁶²⁸ Sehî Bey, Cem Sultan'ın hocası olduğunu ve İstanbul'da bulunduğunu¹⁶²⁹, Âşık Çelebi de İstanbul'da Sultan Mehmet camiinde vaaz verdiğini yazar.¹⁶³⁰ Latifî eğer Klasik Türk Edebiyatının kurucularından olan Kütahyalı Şeyhî'yi kast ediyorsa onun ölüm tarihi 835/1431'dir. Bu durumda Sehî Bey ile Âşık Çelebi'nin verdiği bilgiler ile çelişmektedir. Latifî'nin, Ahmet Paşa'nın musahiplerinden Çağşircı Şeyhi'yi kast etmesi muhtemeldir. Muhtemelen II. Bayezid döneminde vefat etmiştir.

Asıl adı Şuayb olan Turâbî, çeşitli konularda kendini yetiştirdikten sonra tasavvufa yönelmiştir. Mezarlıklarda yatıp kalkan şair, tekke duvarlarına yazılar yazmıştır. Halktan uzakta yaşamayı, Mecnûn gibi hayvanlarla içiçe olmayı tercih ederdi. Ricâl-i gaybdan olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁶³¹

Çeşitli ilimleri özellikle hadis ve tefsir ilmiyle uğraşmış, salih amel, sahih itikat ve ibadet telkin etmek için başta Sultan Mehmet camii olmak üzere çeşitli camilerde vaizlik yapmıştır. Turâbî, ilmi ve fazileti dolayısıyla Fatih Sultan Mehmet tarafından Şehzade Cem'in yetiştirilmesi için Konya'da ona hoca olarak tayin edilmişti. Cem Sultan, saltanat mücadelesine başlayıp Konya'dan ayrılınca Turâbî İstanbul'a dönmüş, yapmış olduğu hizmetlerden dolayı kendisine beytül-mâlden onbeş akçe maaş bağlanmıştır. Turâbî de bu maaşla ömrünün sonuna kadar yetinmiştir.

¹⁶²⁶ C. Kurnaz-M.Tatçı, a.g.e., s. 5.

¹⁶²⁷ Kınalızâde, a.g.e. metin a, s. 437.

¹⁶²⁸ Latifî, a.g.e., s. 199.

¹⁶²⁹ Sehî Bey, a.g.e., s.173

¹⁶³⁰ Âşık Çelebi, a.g.e., C 3, s.1478

¹⁶³¹ Latifî, a.g.e., s.199, Hasîb, a.g.e., s. 92.

Şiirleri didaktik ve tasavvufidir. Müslüman, Hıristiyan, Mecusi ve Yahudilere, Allah'ın kuludur diyerek bir gözle bakardı. Herhangi bir kimseyi aşağı görmekten, onları incitmekten kaçınırdı.

Var mıdır bir sır Hudâdan anda ki sır olmaya
Kâfir ü mü'minde ey dil görme bir şahsı tehî
...
Gel ey ârif gönül virme fenâ dârında gaddâra
Eger şahbâz-ı vahdetsen çü kerkes konma murdâra

Şiirlerinde dünyanın faniliğine ve geçiciliğine vurgu yapar. Yürürken karıncalara dahi basmaktan kaçınan bir kişidir.

İrdigün sokma dilünle yüri zenbûr gibi
Hâk-i râh ol ki yüzün yirde ola mûr gibi
...
Ey gönül eyleme gel dünye-i gaddâra heves
Pâkler eylemedi çünkü bu murdâra heves

Rîş-i handına gönül virme sakın dünyânun
İtme her-câyîdür ol şûh-ı sitemkâra heves

8.79. ULVÎ ŞAH ALİ

Bursalı olan Ulvî Şah Ali, Sultan II. Murat döneminde şöhret kazanmış ve ihtiyarlığı zamanında Fatih Sultan Mehmet devrinde de yetişmiştir.¹⁶³² Latîfî, Kınalızâde ve Beyânî¹⁶³³ tezkirelerinde Sultan II. Mehmet'i medhedenlerden olduğunu özellikle belirtirler. İhtiyarlık döneminde şiirlerini talebesi Hayatî ile saraya gönderir idi.

Nizami'nin Heft Peyker'ini Türkçeye tercüme etmiştir. Gelibolulu Âli aşağıdaki beyitlerin Nizâmî'den tercüme olduğunu söyler:¹⁶³⁴

Getür sâkî şarâb-ı ergavânı

¹⁶³² Agah Sırrı Levent, "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı", a.g.m., s. 502.

¹⁶³³ Latîfî, a.g.e., s. 398, Kınalızâde, a.g.e. metin b, s. 110, Beyânî, a.g.e., s. 128.

¹⁶³⁴ Gelibolulu Âlî, a.g.e., s. 141.

Cevân eyler o pîr-i nâtüvânı

Ki pîr oldum tenüm bir nâye döndi
Ruh-ı zerdüm gül-i hamrâya döndi

Şifâ bulur eger nûş itse haste
Safâ bulur içerse dil-şikeste

Latifî ayrıca Risale-i Gül ü bülbülü olduğunu da yazar.¹⁶³⁵ Gerçek mecaza bürünmüş gazelleri olup şiiri eskilerin üslubundadır.

Ey sefer azmin iden ‘avn-i Hudâ yârun ola
Himmat-i ehl-i nazar kâfile-sâlârun ola

Yol uran kişi harâmî gözün önünde senün
Cân-ı ‘uşşâk gibi zâr u giriftârun ola

Kirpügün okı ile kahr itmege a‘dâ kalbin
Gamzeler nîze-keşün çeşm kemandârun ola¹⁶³⁶

8.80. VEFÂYÎ

Molla Fenari’nin kızkardeşinin oğlu olan ve Cezerîzâde diye tanınan Vefâyî’nin asıl adı Mahmut’tur. Vefâyî’den bahseden tek kişi Sehî Bey’dir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Acem diyarında eğitimini tamamladığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’ne geldiğinde ilim ve kemalatta mevkii sahibi idi. Sehî Bey, Osmanlı ülkesine inşâ uslubunu ve yazışma kurallarını öncelikle Vefâyî’nin getirdiğini özellikle belirtir. Fatih Sultan Mehmet, Cezerîzâde Mahmut Vefâyî’yi tanıyınca, onun özelliklerini, bilgisini ve inşâdaki kudretini öğrenince kendisine nişancı vazifesini verdi ve hiçbir nişancıya göstermediği rağbeti ona gösterip birçok ihsanı oldu. Bu durum diğer vezirlerin kıskançlığına sebep olmuştur.

¹⁶³⁵ Bu eserler bulunamamıştır.

¹⁶³⁶ Latifî, a.g.e., s. 399.

Vefâyî, Fatih Sultan Mehmet'in yanında her zaman yer bulmuş, kemal derecede izzet ve ikram görmüştür. Kendisi hoş tabiatlı, fasih ve belîğ, padişah ile sohbet etmiş bir kimse idi.

Sultan II. Mehmet zamanında Karamanoğlu isyan edip bazı memleketleri talan etmiş idi. Bunun üzerine Sultan, Karamanoğlu'na bir hüküm yazdırıp göndermeye karar verdi. Padişahın nişancısı olan Cezerîzâde Mahmud Vefâyî, "Bizimle beraber olanın evine talih avdet eder. Yılanın ölümü yaklaşınca yol üzerinde gezip dolaşır" anlamında bir Farsça beyit ile hüküm yazılarak Sultan II. Mehmet'e arz edildi. Sultan hükmü okuyup beyti de çok beğendi. "Yalnız bu beyit yazılıp nişanlanıp gönderilse başka bir şey yazılmasa da olurdu" diye buyurdu.

Vefâyî, belağat ve fesahati ile meşhurdur. Arapça Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Bu beyit onun Türkçe şiirlerindedir:¹⁶³⁷

Yüri nâz ile ki reşk eyleye tâvûs-ı cinân
Salın ey dost ki cân gülşenidür cilve-gehün

8.81. ZAİFÎ MEHMET EFENDİ

Gelibolulu olup asıl ismi Mehmet'tir. II. Murat devrinde yaşamış onun yapmış olduğu gazaları manzum olarak yazıp kitap haline getirmiştir.¹⁶³⁸ Kaynaklarda Zaîfî Mehmet Efendi'nin bu eseri hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

Öte yandan Zaîfî Mehmet Efendi, Fatih Sultan Mehmet döneminde şöhret kazanmış ve yine bu dönemde vefat etmiştir.¹⁶³⁹

Zaîfî'nin şiirleri güzel ve beyitleri hoştur. Marifet sahibi ve hakikat ehli kimsedir.

Ey bâd-ı sabâ lut idüp ol bana haber ver
Bu ben kulunun hâlini sultâna haber ver

¹⁶³⁷ Sehî Bey, a.g.e., s. 64-65.

¹⁶³⁸ Sehî Bey, a.g.e., s.124, A. Sırrı Levent, "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı", a.g.m., s. 503. Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., C.2, s. 443.

¹⁶³⁹ Mehmet Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1704.

Hem mûr çeleyn oldugumu hâke beraber
Ol tahtı yüce baht-ı Süleymân'a haber ver

Sehî Bey tezkiresinde Zaîfî Mehmet Efendi'nin tarikat ehli bir kimse olup tasavvufa meylettğini, tasavvufla ilgili bir risalede yazdığını belirtir. Ancak eserin ismini vermez. Bu eserle ilgili şu ana kadar bir bilgi ortaya çıkmamıştır.

Zaîfî sana bu ma'nâ ne yüzden hâsıl olmuştur
Meger maksûdunu buldun hakikat cümle eşyâdan¹⁶⁴⁰

8.82. ZEYNEP HANIM (ö. 879/1474)

XV. yüzyıl şairlerimizden olan Zeynep Hanım tarihte divan şairi olarak bilinen ilk kadın şairimizdir.

Zeynep Hanım'ın doğum tarihi bilinmemektedir. Latifî, Kastamonu'nun Bakır küresinden olduğunu söylerken¹⁶⁴¹ Âşık Çelebi Amasyalı olup babasının mesleğinin ise kadı olduğunu yazar.¹⁶⁴² Asıl adı Zeynünnisa olan Zeynep Hanım kültürlü bir ortamda yetişmiş, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş, musiki ile de ilgilenerek beste yapacak derecede bilgisahibi olmuştur.¹⁶⁴³ Şiirlerini daha çok erkeksi bir eda ile merdane ifadelerle yazmıştır. Çağdaşı Mihri Hatun ile karşılıklı atışmaları ve latife tarzında söyleşileri vardır. Ancak Latifî, onun hiç evlenmediğini Hz. Meryem gibi bakire kaldığını yazar. *"Bu ecilden ol duhter-i sa'adet-mâye ve meryem-i ismet-pâye cümle-i beytü'l- 'arûsa ve nigar-hâne-i kenâr u bûsa dâhil ü vâsıl olmayup bu 'âleme dûşîze ve muhaddere-i pâkîze geldi gitdi."*¹⁶⁴⁴ Âşık Çelebi ise evlendiğini yazar: *"Zeynep ere varup eri hükminde olup şî'rden ve ricâl ile musâhebetden çekinmiş."*¹⁶⁴⁵ Zeynep Hanım; Bayezid'in şehzadesi Ahmet'in meclislerinde bulunmuş daha sonra İshak Fehmi Çelebi adlı bir kadı ile evlenmiştir.

¹⁶⁴⁰ Sehî Bey'in, Zaîfî Mehmet Efendi'nin tasavvufi risalesinden örnek verdiği bu beyti Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Sultan II. Murat'ın gazalarını nazmettiği esere ait olarak kaydetmiştir. a.g.e., C.2, s. 443.

¹⁶⁴¹ Latifî, a.g.e., s. 288.

¹⁶⁴² Âşık Çelebi, a.g.e., C. 1, s. 591.

¹⁶⁴³ Sehî Bey, a.g.e., s. 218.

¹⁶⁴⁴ Latifî, a.g.e., s. 288.

¹⁶⁴⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., C.1, s. 591.

İshak Efendi onun şiir yazmasına ve edebî sohbetlere katılmasına izin vermemiş, bunun üzerine o da şiiri bırakmıştır.¹⁶⁴⁶ Zeynep Hanım 879/1474'te ölmüştür.¹⁶⁴⁷

Zeynep Hanım dönemin kadın sorunlarından biri olan kadının aşağılık konumundan sıyrılma konusunu işler, fakat bunun kadınsı duygulardan arınarak bir erkeğe yakın duygular içinde mert, bilge bir kişi olmakla mümkün olabileceğini düşünür.

Arapça ve Farsça şiirleri bulunan Zeynep Hanım, şiirlerinde açık ve sade bir dili tercih etmiştir. Farsça ve Türkçe şiirlerinden oluşan bir divan tertip etmiş bu divanını da dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet'e sunmuştur. Zeynep Hanım'ın şiirlerini beğenen Fatih, ona ihsan ve caizelerde bulunmuş, hediyeler vermiştir. Ancak bu divanı bugün elimizde değildir. Onun şiirlerine tezkirelerden ve nazire mecmualarından ulaşılmaktadır. Çeşitli tezkirelerde bir beyit, bir kıt'a ve bir gazeli bulunmaktadır.¹⁶⁴⁸

Şehâ bu sûret-i zîbâ sana Hak'dan hidâyetdür
Sanasın sûre-i Yûsuf cemâlinden bir âyetdür

Senin hüsnün benim aşkımla senin cevrim benim sabrım
Cihanda her dem-be-dem artar dükenmez bî-nihâyetdür

...

Zeyneb çü yâr zülfi gibi târe olmagıl
Dîvâne olma şi'rini dîvâne defter it

...

Aşağıdaki gazel de Şeyhî'nin "*Aç alnunu yüzünü cihânun münevver it / Çöz zülfünü demâgını cânun mu'attar it*" matla'lı gazelini tanzirdir.

Keşf it nikâbunu yeri göği münevver it
Bu âlem-i 'anâsırı firdevs-i enver it

Depret lebünü cûşa getür havz-ı kevseri
'Anber saçını çöz bu cinanı mu'attar it

¹⁶⁴⁶ Mehmet Arslan, a.g.e., s. 141.

¹⁶⁴⁷ Nail Tuman, a.g.e., C.1, s. 393.

¹⁶⁴⁸ Sehî Bey, a.g.e., s. 218, Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., metin a, s. 358, Beyani, a.g.e., s. 79, Âşık Çelebi, a.g.e., C. 1, s. 591, Latîf, a.g.e., s. 289.

Hattun berat yazdı sabâya didi ki tîz
Var milket-i Hıtâ ile Çîni musahhar it

Yâra yolunda âşk ile derdünden öleni
Kim dir sana ki hecr ile cânın mükedder et

Âb-ı hayât olmayıcak kısmet ey gönül
Bin yıl gerekse zulmete seyr-i Sikender it

Zeyneb ko meyli ziynet-i dünyâya zen gibi
Merdâne-vâr sâde-dil ol terk-i zîver it

9.DÖNEMİN DİL VE EDEBİYATININ ÖZELLİKLERİ

Fatih döneminin karakteristik özelliklerin biri de Orta-Asya ile ilmî, fikrî ve edebî ilişkilerin sıcak tutulmasıdır. Edebiyatın gelişmesinde, ilmin yayılmasında Orta Asya ve Acem ülkelerinden gelenlere daima öncelik tanınmış, bu durum zaman zaman çeşitli eleştirilere de sebep olmuştur. Osmanlıda yaşamamış olmalarına rağmen ilimde Molla Câmî, edebiyatta Ali Şîr Nevâî Osmanlı üzerinde en fazla etkisi olan iki şahsiyettir.

Fatih döneminde ön plana çıkan özelliklerden birisi de edebî çevrelerin oluşumudur. Daha önce, Yıldırım Bayezid’de kısmen görülen, Çelebi Mehmet ve II. Murat dönemlerinde önemli mesafeler kateden edebî çevre, himâye ve patronaj anlayışı, Fatih Sultan Mehmet döneminde kurumsallaşmaya başlamış, II. Bayezid döneminde özellikle in’âmât defterleriyle olgunlaşmıştır. Fatih döneminde, başta padişahın sarayı olmak üzere, şehzadelerin sancak beyi olarak görev yaptıkları vilayetlerdeki sarayları ve devlet büyüklerinin konakları, önemli edebî çevre oluşturmuştur. Buralarda yetişen Ahmet Paşa ve Necati Bey gibi şairler Osmanlı edebiyatının kurucularından sayılmıştır.

Fatih döneminde İstanbul’un fethi ile beraber buranın sadece Osmanlı’nın değil hem doğunun, hem batının ve hem de İslam dünyasının bir kültür ve medeniyet

başkenti haline getirilmesi düşüncesi dile de yansımıştır. İlim eserlerinin Arapçaya tercüme edilişi, edebiyatta Fars kültürü ile alışverişin çoğalması, bu iki dilin Türkçe üzerindeki etkisini arttırmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak bu dönem, Osmanlı Türkçesinin dış yapı bakımından dilin başka dillerden etkilenecek yabancı unsurların etkisinde kalmaya başladığı dönem olarak dikkati çekmektedir.

Türk nesir tarihinde, süslü nesir bu dönemde ortaya çıkmış, ilk örnekleri Fatih döneminde görülmeye başlanmıştır. Bunda medreselerde okutulan kitapların dilinin Arapça olması, edebiyatta örnek alınan İranlı şairler ile, Orta Asyalı Türk şairlerin ağırlıklı olarak kullandıkları Farsçanın etkisi büyüktür. Bu durum, devletin resmî yazışmalarına da yansımıştır. İstanbul'un fethi ile Osmanlı'nın değişen psikolojisini aksettirecek, gurur ve ihtişam dolu bir inşâ dili yine bu dönemde oluşmaya başlamıştır.

Türk şiiri, bu yüzyılın başına kadar Fars şiirini örnek alırken bu dönemle birlikte kendinde özgüven duygusunu yakalamaya başlamıştır. Şiirde imge, mazmun ve hayaller daha yerli unsurlardan seçilmiştir. Yine şiirde ilk defa, deyim ve atasözlerini kullanmak bu dönemde başlamıştır. Ayrıca Türk şiiri, aruz vezninin kalıplarına uymakta hayli yol almış, dilden garip kelimeler ayıklanmış, ahenk meselesi büyük miktarda çözümlenmiştir. Yani, edebî dil zevki oluşmuştur. Böylece, Fatih Sultan Mehmet dönemi, Osmanlı şiir dilinin oluşmasında bir mukaddime görevi üstlenmiştir.

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmet öncesi, Fatih'in hayatı, dönemin ilim adamları, eğitim anlayışı, mutasavvıfları, tasavvufî anlayışı, dönemin eserleri, dil ve edebiyat anlayışı ile şairlerini incelediğimiz bu çalışmamızda, şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Osmanlıda kültürel ve edebî hayat belirli bir ivme kazanmıştır. 5 padişahın hükümdarlık yaptığı yaklaşık 150 yıllık dönemde medrese sayısı 85 civarında iken, Fatih'in hükümdarlık yaptığı 30 yılda İstanbul ve taşrada –tespit edilebildiği kadarıyla- 49 medrese açılmıştır. Fatih'e kadar olan dönemde Davud-ı Kayserî (ö.751/1350), Molla Fenarî (ö.834/1431) gibi alimler, Şeyh Edebali (ö.726/1326), Hacı Bektâş-ı Veli (ö.738/1338), Hacı Bayram-ı Veli (ö.833/1430) Emir Sultan (ö.833/1430) gibi mutasavvıflar, Şeyhî (ö.834/1431), Şeyyad Hamza (ö.749/1348'den sonra), Ahmedî (ö.816/1413), Ahmed-i Dâî,(ö.825/1421'den sonra) gibi şairler, Fatih Sultan Mehmet döneminin kültürel ve edebî ortamını hazırlamışlardır.

2. Fatih Sultan Mehmet dönemindeki ilmî anlayış, Batı ile Doğu'nun terkibi şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle fetihden sonra, İstanbul'da padişahın etrafında çok geniş bir alimler topluluğu oluşmuştur. Bunlar içerisinde gelenekçi yapıya sahip olanlar olduğu gibi, yeni görüşlere açık birçok alim de bulunmakta idi. Zaman zaman bunların fikrî çatışmaları ilmî zenginliğin artmasına sebep olmuştur. Fatih, bu ilim adamlarının tartışmalarından ve ortaya yeni bir şey koymalarından daima memnun olmuş, onları teşvik etmiştir. Hatta Fatih kimi zaman bunu bir müsabakaya dönüştürmüş, daha güzel eser ortaya koyanı ödüllendirmiştir. Fatih sadece Müslüman bilim adamları ile ilgilenmemiş, gayrimüslim ilim adamlarını da himaye etmiş, onları da ilmî eserler yazmaları konusunda teşvik etmiştir. Fatih'in huzurunda bilimin bütün dalları ile ilgili ilmî tartışmalar yapılmıştır. Bu durum Osmanlıda ilmî düşüncenin gelişmesine ve zenginleşmesine yol açmıştır.

Bu dönemde Sahn-ı Seman medreseleri ile Enderun mekteplerinin açılması, ilmî gelişmeye paralel olarak eğitim kurumlarının da seviyelerinin yükseldiğini göstermektedir.

3. İstanbul'u, kültür merkezi yapan en önemli kurumlardan birisi de kütüphanelerdir. Fatih'in kitaba ve kütüphaneye ilgisi sayesinde, ilmî kurumların

artması ve ülkede ilmin yaygınlaştırılması için kütüphanelerin sayısında da önemli artışlar olmuştur. Başta saray kütüphanesi olmak üzere, İstanbul'da ve taşrada vakıf kütüphanelerinin sayısında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in şehzadelikten itibaren topladığı kitaplardan oluşan zengin bir şahsi kütüphanesi de bulunmaktadır. Kütüphanesindeki kitapların dağılımına bakıldığında Fatih'in çok geniş bir ilgi alanının olduğu görülür.

4. Fatih Sultan Mehmet döneminde tasavvuf, önemli mesafeler katetmiştir. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra çeşitli tarikat piri Anadolu'ya halifeler göndererek İstanbul'da ve diğer şehirlerde dergahlar açmışlardır. Anadolu'da daha önce mevcut olan Bayramiyye, Zeyniyye, Mevleviyye'den sonra bu dönemde Halvetiyye, Nakşibendiyye ve Kadiriyye, Osmanlı ülkesine girmiş, bu tarikatlar, yöneticiler tarafından desteklenmiştir. Bu ilginin neticesinde birçok yerde dergahlar açılmıştır. Bu sünnî yapılı tarikatlar, Devlet tarafından desteklenirken batınî tarikatlara ise Devlet mesafeli yaklaşmıştır. Ayrıca Fatih, İstanbul'un fethinde başta olmak üzere, girdiği bütün savaşlarda mutasavvıfların manevi gücünden yararlanmış, hemen hemen her savaşta yanında en az bir şeyh buldurmuştur. Diğer yandan Anadolu'da mutasavvıflara gösterilen bu imkanlar, diğer ülkelerdeki mutasavvıflar tarafından olumlu karşılanmış, onlar da Osmanlı yönetimi ile irtibat kurmuşlardır. Ayrıca bu dönemde yazılan tasavvufî eserler, tasavvuf disiplininin gelişimine de önemli katkılar sağlamıştır. Tasavvufî ortamın zenginliği ve çeşitliliği, Türk edebiyatını besleyen en önemli kaynaklardan biri olmuş, böylece XVI. yüzyıldaki zengin bir tasavvufî ortama zemin hazırlanmıştır.

5. Fatih Sultan Mehmet döneminde de Türkçenin dışında manzum ve mensur olarak, Arapça ve Farsça pek çok eser kaleme alınmıştır. Çalışmamızda tespit edebildiğimiz eserler şu şekilde sınıflandırılmıştır: a) Tarih b) Menâkıbnâmeler c) Lügatler d) Dil e) Edebiyat-Belagat f) Felsefe, Ahlak, Siyaset g) Mûsikî h) Fen Bilimleri j) Tıp k) Mantık l) Ansiklopedi m) Tasavvuf n) Dini ilimler

Tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dini ve ilmî eserlerde özellikle Arapça tercih edilmiştir. Ayrıca dil (sarf-nahiv) ile fen bilimleri sahasında yazılan eserlerin ekserisi Arapçadır. Fatih Sultan Mehmet'in emriyle yazılan ve ona ithaf edilen eserler ile, onun emriyle tercüme edilen ilmî eserler de Arapçadır. Bütün bunlar, Fatih Sultan

Mehmet'in Arapçayı bir klasik ilim dili olarak gördüğü, bu dili bütün müslümanların ortak dili olarak kabul ettiğini göstermektedir. Bu dönemde yazılan edebî eserler, özellikle divanlar, mesneviler, menakıbnâmeler vb. eserler çoğunlukla Türkçedir. Bu durum Oğuz Türkçesinin edebî dil olma süreci ile ilgili olduğu kadar, II. Murat döneminde gittikçe artan bir şekilde, edebî eserlerin Türkçe yazılması sürecinin bir gereğidir. Ayrıca Fatih, tercüme eserlerden ziyade telif eserlere ağırlık vermiştir. Ayrıca bu dönem eserlerinde en çok dikkati çeken husus; şerh, haşiye ve talikâtların çokluğudur. II. Murat döneminde yazıldığı tespit edilen eserlerle, Fatih Sultan Mehmet döneminde yazıldığı tespit edilen eserler kıyaslandığında, Fatih dönemi eserlerinin çokluğu hem nitelik ve hem de nicelik açısından, hem tür ve hem de şekil kendini açıkça göstermektedir.

6. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren şair ve sanatçılar, Orta Asya ile irtibatlarını koparmayıp bilakis geliştirmişlerdir. Fatih döneminde şairler, Acem edebiyatı ile ve Orta Asya'daki Türk edebiyatından beslenmeye devam etmişlerdir. Birçok ilim adamı İstanbul'a davet edilmiş, şairler de Osmanlı'da büyük bir teveccühle karşılanmıştır. Hatta Anadolu kökenli bazı şairlerin İran'a gidip Acemleşmiş olarak Osmanlıya döndükleri de görülmüştür. Bu durum zaman zaman da itirazlara sebep olmuştur.

7 Edebiyatın gelişmesinde başta padişah olmak üzere, çeşitli devlet adamlarının etrafında oluşan edebî çevrelerin etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere, Şehzade Bayezid, Şehzade Cem, Mahmut Paşa ve Ahmet Paşa etrafında şairlerin kümелendikleri görülmektedir. Bu durum edebiyatımızdaki hâmilik geleneğini de olumlu yönde etkilemiş ve geliştirmiştir. çevresinde en çok şair bulunduran kişi Fatih'tir. Onun himayesinde saraydan maaş alan şairlerin sayısının 30 civarındadır. Bunun yanında Fatih'in emrinde daima 185 şairin olduğu rivayeti abartılı bir rakamdır.

8. Fatih Sultan Mehmet'in yaşadığı dönem, Osmanlı Türkçesinin ilk devresidir. Bu devrede Osmanlıda ilmî faaliyetlerin yoğunluğu, ilim dilinin Arapça olarak kabul edilmesi ve Fars edebiyatının da örnek olarak kabul edilmesinden dolayı Türkçeye, Arapça ve Farsça unsurların girişini çoğaltmış, Osmanlı Türkçesinin klasikleşmesini hızlandırmıştır.

9. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar nesir dili, sadedir. Bu dönemden itibaren Türk edebiyatında süslü nesir de görülmeye başlar. Bu nesrin oluşmasında ilm-i inşa denilen diplomatika ilminin de önemli katkısı olmuştur. Dursun Bey'in Tarih-i Ebu'l-Feth'i süslü nesrin ilk örneğidir.

10. Bu dönemde nazımda önemli aşamalar kaydedilmiştir. Türk şiiri, bu yüzyılın başına kadar Fars şiirini örnek alırken bu dönemle birlikte kendinde özgüven duygusunu yakalamaya başlamıştır. Şairler, Fars şiirinin mazmunlarını kullanmaya devam etmişler, duygularını anlatmaya çalışırken ve vezinli yazarken Türkçenin yeterli olmadığını düşünerek Arapça ve Farsçanın imkanlarından yararlanmışlardır. Şairler, Fars şairlerini örnek almışlar, onlara yetişmeye çalışmışlar, güzel bir mazmunu bulup mükemmel bir biçimde ifade ettiklerinde eserlerini onlarınkilerle kıyaslamışlardır. Edebiyatımızda kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler bu amaçla kullanılmıştır. Şiirde imge, mazmun ve hayaller daha yerli unsurlardan seçilmiştir. Ayrıca Türk şiiri, aruz vezninin kalıplarına uymakta hayli yol almış, dilden garip kelimeler ayıklanmış, ahenk meselesi büyük miktarda çözümlenmiştir. Yani, edebî dil zevki oluşmuştur. Türk şiirinde deyim ve atasözlerini kullanmak da ilk defa bu dönemde başlamıştır. Bu tarzın öncüleri, Sarıca Kemal, Cezeri Kasım Paşa ve Necati Bey'dir. Dönemin kaynaklarını tarayarak tespit ettiğimize göre bu dönemde 80'in üzerinde şair bulunmaktadır.

11. Bu dönem şairlerini, Klasik Türk edebiyatı, Halk edebiyatı, Tasavvuf edebiyatı şairi gibi yapay bir ayrıma tabi tutmak mümkün değildir. Mutasavvıf olarak tanınan birçok şair Divan şiiri tarzında da mükemmel örnekler vermişlerdir. Ayrıca, lâdini şiirler yazan şair olarak tanınanların birçoğunun şiirinin arka planında tasavvuf bulunmaktadır. Öte yandan bu dönemde Türk edebiyatına etki edecek Halk edebiyatı şairine rastlanmamıştır.

Netice olarak, Fatih Sultan Mehmet döneminde kültürel ve edebî hayat, sağlam bir zeminde çok büyük bir mesafe katetmiş, böylece Osmanlı'nın XVI. yüzyıldaki zirve dönemine zemin hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

Ademler, Betül, Düsturnâme-i Enveri, Sakarya Ü. SBE, YLT, Sakarya-2007.

- Adıvar, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul-2000.
- Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara-2005.
- Ahmed-i Bîcân, Envâru'l-Âşıkîn, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul-1301.
- Ak, Coşkun, Şair Padişahlar, Ankara-2001.
- Akalın, Şükrü Haluk, "Ebu'l-Hayr Rûmî", TDVİA, C.10.
- Akar, Metin, "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler", Türklük Araştırmaları Dergisi, MÜFEF yayımları, S. 2, Yıl:1986.
- Akçay, Ali İhsan, "Gönenli Yahya b. Bahşî ve Mevlidi", Süleyman Çelebi ve Mevlid, sempozyum bildirileri, Bursa-2008, s. 323.
- Akpınar, Cemil, "Fethullah-ı Şirvânî", TDVİA, C. 12.
- Aksoy, Hasan, "Celîlî Hâmidîzâde", TDVİA, C.7
- Aksoy, Hasan, "Gülşenî-i Saruhânî", TDVİA, C. 14.
- Aksoy, Mustafa, "Molla Lutfi'nin Risale-i Mevlana Lutfi'si", Ege Ü. SBE, YLT. İzmir-1991.
- Alaaddin Ali Tûsî, Tehâfütü'l-felâsife, Tercüme: Recep Duran, Ankara-1990, 291 s.
- Alakese, Hasan, Türk Tarihinde Mutasavvıf Hükümdarlar, İstanbul-2004.
- Algül, H.; Azamat, N., "Emir Sultan", TDVİA, C. 11.
- Ali Asgar Hikmet, Câmî Hayatı ve Eserleri, İstanbul-1991.
- Ali Emîrî Efendi, Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid, Haz. G. Güner, N. Güner, Ankara-2003.
- Alparslan, Ali, Ahmet Paşa, Ankara-1987.
- Arat, Reşit Rahmeti, Fatih Sultan Mehmet Yarlığı, Türkiyat Mecmuası, İstanbul-1936-1939, C.6.
- Arslan, İclal, Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâidü'z-ziyâiyye adlı eseri, Dokuz Eylül Ü. SBE, Doktora Tezi, İzmir-2008
- Arslan, Mehmet, Mihrî Hatun Divanı, Amasya-2007.
- Artun, Erman, Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, İstanbul-2006
- Asil, Eriş; Özçelikay, Gülbin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eczacılık", Osmanlı, Ankara-1999, C. 8, s. 595.
- Aslan, Üzeyir, "Fetihten Sonra Yazılmış İlk Mevlid-i Ma'nevi: Kerimi'nin İrşad'ı", Divan Edebiyatı Araştırmaları. Sayı 2 (Bahar). (2009). C. 2.
- Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul-2010, 3 C.
- Âşık Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. K. Yavuz, Y. Saraç, İstanbul-2010.

- Aşkar, Mustafa, “Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-İskilibi, Hayatı, Eserleri Ve Varidât Şerhi Adlı Eseri Üzerine”, Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler, Sempozyum Bildirileri, Ankara-1998.
- Atasoy, Faysal Okan, Melhame-i Şeyh Vefâ, Marmara Ü. TAE, YLT, İstanbul-2001.
- Ateş, Ahmet, “Fatih Sultan Mehmet Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, Tarih dergisi, S. 32.
- Ateş, Ahmet, “Molla Gürani”, MEBİA, C. 7
- Atik, Arzu, Celili'nin Leyla vü Mecnûn'u ile Nizâmî'nin Leyla vü Mecnûn'unun Karşılaştırılması, Marmara Ü. TAE, Doktora Tezi, İstanbul-2009.
- Ayan, Hüseyin, Nesimi Divanı, Ankara-1992.
- Aydemir, Semra, Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, Selçuk Ü. SBE, YLT, Konya-1990.
- Aydemir, Yaşar, “Ahmet Paşa Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Harun Tolasa'nın Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası İsimli Eseri” Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa-2010.
- Aydın, Cengiz, “Ali Kuşçu”, TDVİA, C. 2.
- Aydın, Şadi, İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu, İstanbul-2008.
- Aymutlu, Ahmet, Fatih ve Şiirleri, İstanbul-1992.
- Aynur, Hatice, “Sa'dî-i Cem”, TDVİA, C. 35.
- Ayvansarayi, Hadikatü'l-cevâmi', İstanbul-1281, C.1-2.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, Fatih Devri Mimarisi, İstanbul-1953.
- Ayverdi, Samiha, Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih, İstanbul-2008.
- Azade Ertuğrul Musabeyli, Dede Ömer Rûşenî'nin Eserleri (İlmî Tenkîdî Metin) 2 C. Redaktör: Cihangir Kahraman Vahidoğlu
- Azamat, Nihat, II. Murat Devri Kültür Hayatı, Marmara Ü., TAE, Doktora Tezi, İstanbul-1996.
- Azamat, Nihat, “Abdürrahim-i Rûmî”, TDVİA, C. 1.
- Babinger, Franz, Fetihnâme-i Sultan Mehemmet, Giriş ve Tıpkıbasım, İstanbul-1955.
- Babinger, Franz, Osmanlı Tarih Yazarları, Çev. Coşkun Üçok, Ankara-2000
- Babinger, Franz, Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı, İstanbul-2008.
- Bağdatlı İsmail Paşa, Keşfü'z-Zünûn Zeyli, İstanbul-1945, C. 1.
- Bahrü'l-Garâib, Esad Efendi, nr. 3281.

- Balbaba, Sefa, Kemal-i Ümmî Divanı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. SBE, YLT, Kahramanmaraş-2009.
- Baltacı, Cahit, “Fahredden-i Acemi”, TDVİA, C. 12.
- Baltacı, Cahit, “Fatih Sultan Mehmet Devri İlim Hayatı ve Sahn-ı Seman Medreseleri”, Fetih ve Fatih, İstanbul-2012.
- Baltacıoğlu, Şahmeran, Fatih (Avni) Divanı ve Tahlili, (2 cilt) İÜ, SBE, doktora tezi, İstanbul-2003.
- Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-1971, C.1.
- Bayat, Ali Haydar, Tıp Tarihi, İzmir-2003.
- Bayraktar, Mehmet, “Davud-ı Kayseri”, TDVİA, C. 9.
- Bayraktar, Mehmet, La Philosophie mystique de la religion chez Dâvud de Kaysari, Ankara-1990.
- Bayram, Mikail, “Hacı Bektaş-ı Horasani Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar ve Yeni Bilgiler”, Osmanlı, Ankara-1999, C. 7.
- Bayram, Yavuz, Adli ve Divanı, Amasya-2008.
- Beyânî, Tezkiretü’ş-şuarâ, Haz. Aysun Sungurhan, Ankara-2008, www.kulturturizm.gov.tr. e.t. 27.06.2012.
- Bilgin, Azmi, “Abdurrahîm-i Rûmî”, Allah Dostları, İstanbul-1995, C. 7.
- Bilgin, Azmi, “Karamanlı Nizami”, TDVİA, C. 24.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlıda Tehafüt Tutkusu”, Osmanlı, C. 7.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, İstanbul-1972, 3 C.
- Cebecioğlu, Ethem, “Bıçakçı Ömer Dede”, Allah Dostları, İstanbul-1995, C.7.
- Cebecioğlu, Ethem, Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara-1994.
- Cebecioğlu, Ethem, “İstanbul’un Fethine Doğru: Akşemseddin”, Osmanlı, Ankara-1999, C.7.
- Cem Sultan, Cemşîd ü Hurşîd, Haz. Adnan İnce, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-2000.
- Coşan, Esad, Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri, Ankara-1965.
- Cunbur, Müjgan, “Kemal”, TDOEA, C.V.
- Çakan, İsmail Lütfi, “Fetih Hadisi ve Akşemseddin’in Fetihdeki Yeri”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara-Tarihsiz.

- Çakıcı, Bilal, “Bir Sürgünün Hikâyesi: Kerem Kasidesi Üzerine Bazı Düşünceler”, Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa-2010.
- Çakmak, Muharrem, Cemâl-i Halveti Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu, Atatürk Ü. SBE, Doktora Tezi, Erzurum-2000.
- Çavuşoğlu, Mehmet, “Divan Şiiri”, Türk Dili Divan Şiiri Özel Sayısı, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986.
- Çavuşoğlu, Mehmet, Necati Bey Divanı, tarihsiz-İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmet, Necati Bey Divanının Tahlili, İstanbul-1971.
- Çelebioğlu, Âmil, “Ahmed-i Bîcân”, TDVİA, C. 2.
- Çelebioğlu, Âmil, “Akşemseddinzâde Hamdullah Çelebi ve Pendnâmesi”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul-1998.
- Çelebioğlu, Âmil “Kıyafet İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakki'nın Kıyafetnâmeleri”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul-1998.
- Çelebioğlu, Âmil, “Şair Fatih”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul-1998.
- Çelebioğlu, Âmil, Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, İstanbul-1994.
- Çelebioğlu, Âmil, Muhammediye, İstanbul-1996, C. 1-2..
- Çelebioğlu, Âmil, Türk Edebiyatında Mesnevi, İstanbul-1999, s. 37-39.
- Çelik, Ülkü, Ali Şîr Nevâyî'nin Leylî vü Mecnûnu, Ankara-1996.
- Çetindağ, Yusuf, “Ali Şîr Nevâyî-Ahmet Paşa Etkileşimi ve Otuzüç Gazel”, Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bildiriler Kitabı, Bursa-2010.
- Çetindağ, Yusuf, Ali Şîr Nevâyî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi, Ankara-2006.
- Çıpan, Mustafa, Muğlalı İbrahim Şahidi Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri Divan ve Gülşen-i Vahdet (Tenkitli Metin) Gazi Ü. SBE, YLT, Ankara-1985.
- Deissmann, Forschungen und Finde in Serai, Berlin-1933.
- Delice, H. İbrahim, “Lügat-i Ferišteoğlu ve Lügat-i Kanun-ı İlâhî'nin Neşri Üzerine”, Türklük Bilimi Araştırmaları-III-1996.
- Demir, Arif, “Sultan II. Mehmet Han'a Sunulan Anonim Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)”, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.10, S.1, Ocak-Haziran 2010.
- Demir, Remzi ; Unat, Yavuz, “Ali Kuşçu ve El-Muhammediyye, El-Fethiyye ve Risâle fi hallı eşkâl el-muaddil li'l-mesir adlı eserlerinin Türk Bilim tarihindeki yeri”, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, Ankara-2010.
- Demiroğlu, Ayla, “Behçetü't-Tevârih”, TDVİA, C. 5.

- Deniz, Gürbüz, Hocasade ve Ali Tûsî'nin tehafütlerinin mukayesesi, Ankara Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1999.
- Derdiyok, Çetin, Cemâlî Divanı, Çukurova Ü. SBE, YLT, Adana-1988.
- Dindar, Bilal, "Bedreddin-i Simavî", TDVİA, C. 5.
- Dîvân-ı Kabûlî, Ayasofya, nr. 3958.
- Dizer, Muammer, Ali Kuşçu, Ankara-1988.
- Doğan, Muhammed Nur, "Fatih (Avnî) Divanındaki Kültürel ve Estetik Unsurların Toplu Tahlili", Fatih ve Dönemi, İstanbul-2004.
- Doğan, Muhammed Nur, Avni (Fatih) Divanı, e-kitap.kulturturizm.gov.tr, e.t. 12.08.2012.
- Doğan, Muhammed Nur, Fatih Divanı ve Şerhi, İstanbul-2007.
- Doğan, Şaban, Terceme-i Akrabâdin Sabuncuoğlu Şerefeddin, Sakarya Ü. SBE, Doktora Tezi, Sakarya-2009.
- Doğrusöz, Nilgün, Harîrî b. Muhammed'in Kırşehirî Edvârı Üzerine Bir İnceleme, İTÜ, SBE, Doktora Tezi, İstanbul-2007.
- Döndüren, Hamdî, "Fenârî Alâeddin", TDVİA, C. 12.
- Duman, Ruşan Türken, Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmet, İnceleme-Metin, Fırat Ü. SBE, YLT, Elazığ-2006.
- Dursun Bey, Târîh-i Ebü'l-Feth, Haz. Mehmet Arif, Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası ilavesi, İstanbul-1330.
- Dursun Bey, Târîh-i Ebü'l-Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.
- Ebrahim Ferzan, Gülşenî-i Sarûhânî: Hayatı, Farsça Divanı ve Râznâmesi, İÜ, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Kürsüsü, 1980, X,101.
- Ebü'l-Hayr-ı Rumi, Saltuk-nâme, Haz. Şükrü Haluk Akalın, Ankara-1987,1988,1990, 3 C.
- Eğri, Sadettin, "Tezkireler Işığında Ahmet Paşa", Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa-2010.
- Eliaçık, Muhittin, "Edebiyat Tarihimize Işık Tutan Bir Eser: Atâ Tarihinin 4-5 Ciltleri", İlmî Araştırmalar, Güz-2005, ayrı basım.
- Eliaçık, Muhittin, "Gülzâr-ı Ma'nevî, Vikâyetü'r-rivâye'nin Türkçe Tercümesi midir?", İbrahim Tennûrî Sempozyumu, Kayseri-2011.
- Emir Hüseyin Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin, Haz. Bilal Aktan, Mustafa Güneş, İstanbul-2011.

- Engin, Sedat, Cem Sultan'ın Türkçe Divanının Tahlili, Çukurova Ü. SBE, YLT., Adana-2006.
- Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin, Haz. Ali İhsan Yurd, Fatih Sultan Mehmet Han'ın Hocası Şeyh Akşemseddin, İstanbul-1972
- Erarslan, Kemal, "Akşemseddin'in dinî-tasavvufî şiirleri", TDAY-Belleten 1984, Ankara-1987.
- Erarslan, Kemal, "Akşemseddin'in Şiirleri", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara-1990.
- Erarslan, Kemal, "Çağatay Şiiri", Türk Dili Divan Şiiri Özel Sayısı, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül-1986.
- Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatler, İstanbul-1990.
- Ercilasun, Ahmet B., Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara-2011.
- Erdem, Mehmet Dursun; Kuzubaş, Mustafa, "Mahmud Paşa menkıbesi", Turkish Studies, Volume 2/2 Spring, 2007.
- Erdemir, Avni, "Sinoplu Safâyî (ö. 940/1534) ve Bir Eseri: Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ", Selçuk Ü. TAE dergisi, S. 9, Bahar-2001.
- Erdemir, Avni, Muslihu`d-din Mustafa İbn Vefa hayatı, eserleri, tesirleri ve manzum eserlerinin tenkidli metni, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1999.
- Erdoğan, Abdülkadir, Fatih Mehmet Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkiri Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri, İstanbul-1941.
- Ergin, Muharrem, "Melihî", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, TDED, (İstanbul 1947), C. II, S. 1-2
- Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İstanbul-1985.
- Erkan, Arif, "Ünlü Türk Fıkıh Âlimi Molla Hüsrev", Diyanet Dergisi, C. XVII, S. 5.
- Erkan, Mustafa, "Halimi Lüfullah", TDVİA, C.15.
- Ersoylu, Halil, Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, Ankara-1989.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidî, İstanbul-1949.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, Külliyyât-ı Divân-ı Kabûlî, İstanbul-1948.
- Erturan, Elif, Muhyiddin Çelebi'nin Hızırnâme Adlı Mesnevisi, YTÜ, SBE, YLT, İstanbul-2009.
- Erünsal, İsmail E., "Abdürrahim Karahisarî", TDVİA, C.1.
- Erünsal, İsmail E., "Divan Şairleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları, Türklük Araştırmaları Dergisi", MÜFEF, S. 7, İstanbul-1993.

- Erünsal, İsmail E., “Fatih Kütüphanesi”, TDVİA, C. 12.
- Erünsal, İsmail E., “Kasım Paşa Cezeri”, TDVİA, C. 24.
- Erünsal, İsmail E., “Kütüphaneler” Fatih ve Dönemi, İstanbul-2004.
- Erünsal, İsmail E., “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği”, Osmanlı, C.7.
- Erünsal, İsmail E., “Şeyh Vefa ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge” İAD, 1997.
- Esrar Dede, Tezkire-i Şu‘ârâ-yı Mevleviyye, Haz. İlhan Genç, Ankara-2000.
- Eyice, Semavi, “Fatih Camii ve Külliyesi”, TDVİA, C. 12.
- Faik Reşat, Eslâf, İstanbul-Tarihsiz.
- Fatih Kataloğu, İstanbul Kütüphanelerinde Fatih’in Husûsî Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler, İstanbul Ü. Yayınlarından Nu.549, İstanbul- 29 Mayıs 1453
- Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara–1938.
- Ferudun Bey, Münşeât-ı Selâtîn, İstanbul–1275.
- Furat, Ayşe Zişan, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi, İstanbul Ü. SBE, YLT, İstanbul–2004.
- Furkatnâme, İÜ, TY Ktp. No:3770, Millet Ktp, Ali Emiri, Manzum Eserler, No:1063.
- Gelibolulu Âli, Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı, Haz. Mustafa İsen, Ankara-1994.
- Gibb, E.J.Wilkinson, Osmanlı Şiir Tarihi, Çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara–1999, 4 C.
- Giovanni Maria Angiolello, Fatih’in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmet, Çev. Pınar Gökpar, İstanbul-2011
- Gök, Nejdet, “Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika ilmi veya İlm-i İnşâ”, Selçuk Ü. SBD, S. 20, Yıl: 2008.
- Gökdoğan, Melek Dosay; Unat, Yavuz, “Fatih Dönemi (1451–1481) Bilim Anlayışı ve Bilim Adamları”, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, İstanbul–2010.
- Gökyay Orhan Şaik ; Özen, Şükrü, “Molla Lutfi”, TDVİA, C. 30.
- Gökyay, Orhan Şaik, Molla Lutfi, Ankara-1987.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Divan Edebiyatı Kimin”, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ankara–2003.
- Göre, Zehra, “Kerem Kasidelerine Dair”, Atatürk Ü. TAED, S.39.

- Güler, Zülfü, Hamdi'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi, Atatürk Ü. SBE., Doktora tezi, Erzurum-1983.
- Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul-1984.
- Güneş, Mustafa, Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı, İnönü Ü. SBE, Doktora Tezi, Malatya-1994.
- Güzel, Abdurrahman, Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Ankara-2006.
- Haksever, Halil İbrahim, "Ahmed-i Dâî'nin Teressülü", Turkish Studies, volume 6, winter 2011.
- Hamdullah Hamdî, Yusuf u Züleyhâ, Haz. Naci Onur, Ankara-1991.
- Hammer, Joseph Von, Osmanlı Tarihi, Çev. Mehmet Ata, Haz. Abdulkadir Karahan, İstanbul-2005, C. 1.
- Hasîb, Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osman, Haz. Menderes Coşkun, Ankara-2002.
- Heft-Peyker, British Museum Library, Or. 7079.
- Heidarzadeh, Tofigh, "Ali Kuşçu", Osmanlı, Ankara-1999, C. 8.
- Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nev-bahar, Haz. Cem Dilçin, Ankara-1991.
- Hoca Sadettin Efendi, Tâcü't-Tevârih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara-1992, C.2.
- Horata, Osman, "Cem Şairleri", Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-2007, C.2.
- Horata, Osman, "Cemâlî'nin Hümâ vü Hümâyûn Mesnevisi", MÜFEF, Türklük Araştırmaları Dergisi, S.7, İstanbul-1993.
- Horata, Osman, Cemâlî, Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i Uşşak), Hacettepe Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1990.
- Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatu'l-Cevâmî', İstanbul-1281, C.1.
- Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul-1990.
- İbrahim Tennuri, Gülzar-ı Ma'nevi, Haz. Mustafa Demirel, İstanbul-2005.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlıda Eğitim ve Bilim Kurumları", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul-1998, C.2.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna, İstanbul-1996.
- İlhan, Nadir, Eşref b. Muhammed ve "Hazâ'înu's-Sa'âdât"ının imla ve ses bilgisi özellikleri, FÜSBD, C.10, S 1, S. 79-92, S. 84.
- İnalçık, Halil, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmet", Osmanlılar, İstanbul-2010.
- İnalçık, Halil, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara-2007.
- İnalçık, Halil, Şair ve Patron, Ankara-2005.

İnalcık, Halil, The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600) Çev. Ruşen Sezer, İstanbul-2008.

İnalcık, Halil, “Klasik Edebiyat Menşei: İrani gelenek, saray işret meclisleri ve musahip şairler”, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara–2006, C.2.

İnalcık, Halil, “Mehmet II”, TDVİA, C. 28.

İpekten, Haluk, “Karamanlı Nizâmî”, Türkiyat Mecmuası, XII (1958).

İpekten, Haluk, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, İstanbul-1996.

İpekten, Haluk, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, İstanbul–1996.

İpekten, Haluk; İsen, Mustafa; Toparlı Recep; Okçu, Naci; Karabey, Turgut, Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimleri Sözlüğü, Ankara-1988.

İpşirli, Mehmet, “Enderun”, TDVİA, C. 11.

İpşirli, Mehmet, “İlim Hayatı ve İlmiye Teşkilatı”, Fatih ve Dönemi, İstanbul–2004.

İpşirli, Mehmet, “Molla Zeyrek”, TDVİA, C. 30.

İsen Durmuş, Tuba Işınsoy, II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hamilik Geleneği, Bilkent Ü. ESBE, Doktora Tezi, Ankara-2006.

İsen, Mustafa, “Cem Şairleri”, Ötelerden Bir Ses, Ankara–1997.

İsen, Mustafa, “Eşrefiyye”, TDVİA, C.11.

İsen, Mustafa, “Yürü Var Gel Arabdan Ya Acemden”, Ötelerden Bir Ses, Ankara-1997.

İsen, Mustafa, Latifî Tezkiresi, Ankara-1999

İsmail E. Erünsal, “Kütüphaneler”, Fatih ve Dönemi, İstanbul-2004.

İsmail E. Erünsal, “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği”, Osmanlı, Ankara-1999, C. 7.

İsmail E. Erünsal, “Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge”, İAD, 1997.

İz, Fahir ; Kut, Günay, Büyük Türk Klasikleri, İstanbul-1985, C.2.

İz, Fahir, Eski Türk Edebiyatında Nazım II, Ankara–2000, C. 2.

İz, Fahir, Eski Türk Edebiyatında Nesir, Ankara-1996.

Kadı Burhaneddin Divanı, Tıpkıbasım, TDK, İstanbul-1944.

Kahraman, Bahaaddin, “Le’âlî ve Abdurrahim Karahisârî’nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.4, Konya-1997.

Kara, Mustafa ; Algar, Hamid, “Abdullah-ı İlâhî”, TDVİA, C .1.

Kara, Mustafa, “Molla İlâhi’ye Dair”, The Journal of Ottoman Studies, VII-VIII, (Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII) İstanbul-1988.

- Kara, Mustafa, “Şabaniyye-Bayramiyye Tarikatı Üzerine Bir Tetkik”, Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler, Ankara-1998.
- Kara, Mustafa, “XV. yüzyıl Tasavvuf Kültürüne Genel Bakış”, Eşrefoğlu Rumi, Sempozyum Bildirileri, İznik-2010.
- Kara, Mustafa,, Türkistan’ın Işığı Necmeddin-i Kübrâ, İstanbul-2008.
- Karahan, Abdulkadir, Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul-1980.
- Karahan, Abdulkadir, İslami Türk Edebiyatında Kırk Hadis, Ankara-1991.
- Karahan, Abdulkadir, Türk Kültürü ve Edebiyatı, İstanbul-1992.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Ahmet Paşa’da Fars şiirinin etkisi ve Farsça Şiirler”, Ahmet Paşa ve Dönemi, Bildiriler Kitabı, Bursa-2010.
- Kartal, Ahmet, “Klasik Türk Edebiyatını Yeniden Tanımlamak”, Şiraz’dan İstanbul’a, İstanbul-2008.
- Kartal, Ahmet, “Kutbuddin b. Mehmet İzniki ve Râhatu’l-Kulûb İsimli Eseri”, Şiraz’dan İstanbul’a, İstanbul–2008
- Katip Çelebi, Keşfü’z-Zünûn, Ankara-1943, C.2.
- Kaya, Bayram Ali, “Necati Bey”, TDVİA, C. 32
- Kayaalp, İsa, “Kabûlî”, TDVİA, C. 24.
- Kemal-i Ümmî b. İsmail Karamanî, Kırk Armağan, Konya Bölge yazma Eserler Kütüphanesi, No: 27 Hk 128/12.
- Kemâl-i Ümmî b. İsmâ’îl Karamânî, Risâle-i Vefât, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi , Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu , No: 34 Sü-Tarlan 71/2.
- Kemal-i Ümmî, Risâle-i İman, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 178, vr. 98M08.
- Kemikli, Bilal, Şairler Sultanı Ahmet Paşa, Bursa–2010.
- Keskinkılıç, Esra, Eşrefoğlu Rumi Tarikatname, Marmara Ü. SBE, YLT, İstanbul-1996.
- Keskin, Ayşe Gülay, Abdurrahim Karahisâri’nin Hayatı, Eserleri ve Vahdetnâme Mesnevisi, Gazi Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-2001.
- Kılıç, Atabey, “Fatih Devri Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış”, SBE Dergisi, S.14, Yıl:2003/1.
- Kılıç, Filiz; Arslan, Mustafa; Bülbül, Tuncay, Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin) Ankara-2007.

- Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü’ş-şuarâ, Haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, Ankara-2009, metin a, s. 434, www.kulturturizm.gov.tr. e.t. 01.05.2012,
- Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü’ş-şuarâ, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara-1978, C.1.
- Kıvâmî, Fetihnâme, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul-2007.
- Koca, Ferhat, “Molla Hüsrev”, TDVİA, C. 30.
- Kocatürk, Vasfî Mahir, Büyük Türk Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara-1964.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, “Osmanlı Sultanları Tarihi”, Osmanlı Tarihleri I, istanbul 1949.
- Köker, Ahmet Hulusi, Molla Hüsrev Mehmet Efendi, Kayseri-1992.
- Köksal, M. Fatih, “İbrahim Tennûrî’nin Divanı veya Gülşen-i Niyâz adlı bir eseri var mıdır?” İbrahim Tennûrî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri-2011.
- Köprülü, Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-1981.
- Köprülü, Fuat, “Fatih Devrinde Edebî Hayat”, Yeni Mecmua, 30 Mayıs 1918.
- Köprülü, Orhan ; Uzun, Mustafa, “Akşemseddin” TDVİA, C. 2.
- Köse, Saffet, “Hocazâde Muslihuddin Efendi”, TDVİA, C. 18.
- Kritovulos Tarihi, Çeviri: Ari Çokona, İstanbul-2012.
- Kritovulos, “Târîh-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni” Çev. Karolidi Efendi, İstanbul-1328.
- Kritovulos, İstanbul’un Fethi, Çev. Karolidi, İstanbul-2007.
- Kulat, Özlem, Gülşenî-i Saruhânî Divanı ve Tahlili, Fırat Ü. SBE, YLT, Elazığ-2010.
- Kurnaz, Cemal, “Cem Sultan’ın Oğuz Han mersiyesi: Bir kaside mi üç gazel mi?” Divan Edebiyatı Yazıları, Ankara-1997.
- Kurnaz, Cemal, “Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin’in Yeri, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri”, Ankara-1990.
- Kurnaz, Cemal, Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı, Ankara-2011.
- Kurnaz, Cemal, Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri, Ankara-1999.
- Kurnaz, Cemal; İsen, Mustafa, Şeyhî Divanı, Ankara-1990.
- Kurnaz, Cemal; Tatcı, Mustafa, Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı, Ankara-2001.
- Kut, Günay, “Ahmed-i Dâî”, TDVİA, C. 2.
- Kut, Günay, “Ahmet Paşa”, TDVİA, C. 2.

- Kut, Günay, “Ali Şîr Nevât”, TDVİA, C. 2.
- Kut, Günay, “Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi”, TDAY-Belleten 1972, (Ankara-1973).
- Kut, Günay, “Cem Sultan”, TDVİA, C.7.
- Kut, Günay, “Cemâlî” TDVİA, C. 7.
- Kut, Günay, “Furkatnâme”, TDAY-Belleten 1977, Ankara-1978.
- Kutlar, Fatma S., “Ahmed-i Bîcân’ın Manzum Cevâhîrnâmesi”, İnsan Bilimleri Araştırmaları, S.7-8 (2002).
- Kutluk, İbrahim, “Kültür ve Dil Tarihimizin yeni Bir Vesikası, Attar’ın Esrarnâme Tercümeleri”, TDED, C .2, S.1-2.
- Küçük, Sabahattin, “Melihî” TDVİA, C. 29.
- Küçükdağ, Yusuf, “Karamani Mehmet Paşa”, TDVİA, C. 24.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Medreseler”, Fatih ve Dönemi, İstanbul–2004.
- Lami‘îzâde Abdullah Çelebi, Latifeler, Haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul–1994.
- Lamiî Çelebi, Nefahâtü’l-Üns Tercemesi, Haz. Seyfettin Oğuz, İstanbul-2008.
- Latîfî, Tezkiretü’ş-şu‘arâ ve tabsîratü’n-nuzamâ, Haz. Rıdvan Canım, Ankara-2000.
- Levent, Agah Sırrı, “Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı”, Türk Dili Dergisi, Mayıs-1953.
- Levent, Agah Sırrı, “Hayatî’nin İskendernâmesi”, Türk Dili Dergisi, 1954.
- Levent, Agah Sırrı, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikayesi, Ankara-1959.
- Levent, Agah Sırrı, Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavatnâmesi, Ankara-2000.
- Macit, Muhsin, “Molla Câmî’nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I”, Erdem VII, 1991.
- Macit, Muhsin, “Şiir/Klasikleşmeye doğru geçiş dönemi şairleri”, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara–2006, C.2.
- Mazıoğlu, Hasibe, “Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler”, Türkoloji Dergisi, (Ankara-1974), C. 6, S.1.
- Mecdî Mehmet Efendi, Şakâik-i Nu’mâniye ve Zeyilleri, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul-1989, C.1.
- Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmânî, Haz. Nuri Akbayar, S. Ali Kahraman, İstanbul-1996, C. 5.
- Mermer, Ahmet, Karamanlı Aynî ve Divanı, Ankara–1997.
- Molla Aşkî, Divan, Haz. Ahmet Atilla Şentürk, Nurcan Boşdurmaz, İstanbul-2012.

Muhtar, Cemal, İki Kur'an Sözlüğü: Lügat-i Ferišteoğlu ve Kanun-ı İlâhî, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1993.

Musannifek, Tuhfetü'l-Vüzerâ, Süleymaniye, Ayasofya nr. 2855.

Müstakimzâde Süleyman Efendi, Mecelletü'n-nisâb (tıpkıbasım) Ankara-2000.

Müstakimzâde Süleyman, Devhatü'l-meşâyih maa zeyl, İstanbul-1978.

Namık Kemal, "Fatih'in maârifperverliği", Yeni Mecmua (İstanbul-1918) S. 46.

Nisârü'l-Mülûk, İ.Ü. Ktp. TY 1404.

Ocak, Ahmet Yaşar, "XIV-XVI. yüzyıllarda Kalenderi Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi", Osmanlı Sûfliğine Bakışlar, İstanbul-2010.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşilik", TDVİA, C.5.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Hızırnâme", TDVİA, C.17.

Ocak, Ahmet Yaşar, Bektaşi Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul-1983.

Ocak, Ahmet Yaşar, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, Ankara-1997.

Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar) İstanbul-2003.

Okumuş, Mes'ut, "Molla Hüsrev'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir Yöntemi", Kur'an Sempozyumu Bildirileri, Ankara-2008.

Okumuş, Ömer, "Câmî, Abdurrahman", TDVİA, C. 7.

Okur, Münevver, Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası, Ankara-1992.

Osman Horata, "XV. yüzyıl Şairlerinden Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri", Hacettepe Ü., Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 8, S. 1-2, Aralık-1991.

Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul-1996, C. 2.

Öçal, Şamil, Kemal Paşazâde'nin Felsefi ve Kelamî Görüşleri, Ankara-2000.

Önal, Emre, Hocasâde ve haşiye alâ şerh ve hidâyetü'l-hikme adlı eseri, Marmara Ü. SBE, YLT, İstanbul-2006.

Öngören, Reşat, "Fatih Dönemi Din ve Tasavvuf Hayatı", Fatih ve Dönemi, İstanbul-2004.

Öngören, Reşat, "Kutbüddinzâde İznikî", TDVİA, C. 26.

Öngören, Reşat, Osmanlılarda Tasavvuf, İstanbul-2003.

Öngören, Reşat, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler, İstanbul-2003.

Öz, Mustafa, "Cemâleddin Aksarâyî", TDVİA, C. 7.

- Öz, Tahsin, Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II.'ye Ait Eserler, Ankara-1993.
- Özcan, Abdülkadir, "Düsturnâme-i Enverî", TDVİA, C.10.
- Özcan, Abdülkadir, "Âşıkpaşazâde", TDVİA, C. 4.
- Özcan, Abdülkadir, "Fatih Devri Yazıcılığı ve Literatürü", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.14, 2003/1.
- Özcan, Abdülkadir, "Molla Yegân", TDVİA, C. 30.
- Özen, Şükrü, "İslam Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lütfi'nin İdamının Fıkhîliği", İslami Araştırmalar Dergisi, S. 6, 2001.
- Özkan, Mustafa ; İsen, Mustafa, "Halîfî", TDVİA, C. 15.
- Öztuna, Yılmaz, Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi, İstanbul-1987, C.2.
- Öztürk, Ali, 16. Yüzyıl Halveti şiirinde Din ve Tasavvuf, Ankara Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-2003.
- Öztürk, Necdet, "II. Bayezid Devri Tarihçilerinden Sarıca Kemal", Prof.Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul-1995.
- Öztürk, Necdet, "Osmanlı Tarih Kaynağı Olarak Selatin-nâme", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Konya-2000.
- Öztürk, Necdet, Düsturnâme-i Enverî, İstanbul-2007.
- Öztürk, Necdet, Gazi Padişahlar, İstanbul-2012.
- Öztürk, Zehra, "Hamdullah Hamdî", TDVİA, C.15
- Özyıldırım, Ali Emre, Hamdullah Hamdî ve Divanı, Ankara-1999.
- Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara-1990.
- Patrik Kostantius, Geçmiş Zamanlardaki Haliyle İstanbul, Fatih, Çeviren: Yorgaki Efendi, İstanbul-2001.
- Pekolcay, Necla, Mevlid, İstanbul-1980.
- Pekolcay, Necla; Uçman, Abdullah, "Eşrefoğlu Rûmî", TDVİA, C. 11.
- Pîr Muhammed Bahaeddin Erzincani Halveti, Makamatü'l-Ârifin ve Maarifü's-Salikin, Haz. Necdet Okumuş, İstanbul-1992.
- Ritter, H., "Câmî", MEBİA, C. 3.
- Runyun, Mustafa; Keskiöğlü, Osman, Fatih Devrinde İlim ve O devirde Yetişen İlim Adamları, Ankara-1953.

- Sarikaya, Mehmet Saffet, “Hızırnâme’nin Bektaşiliğe Dair Malumatı ve Hızırnâme Çerçevesinde Bektaşi Kültüründe Hızır İnancı”, 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık, Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara-2007, C. 2.
- Sarikaya, Meliha Y., “Eşrefoğlu’na İsnâd Edilen Bazı Eserler ve Sırr-ı Tâhâ Şerhi”, İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî, Bildiriler Kitabı, İznik-2010.
- Satoğlu, Abdullah, Kayseri Şairleri, Ankara-1970.
- Sehî Bey, Sehî Tezkiresi Heşt Behişt, Haz. Mustafa İsen, Ankara-1998.
- Sevengil, Refik Ahmet, Fatih devrinde Alimler, Sanatkarlar ve Kültür Hayatı, İstanbul-1953.
- Sevinç, Fırat, Edhemi Divânı ve tahlili, 100. Yıl Ü. SBE, YLT, Van-2001.
- Seyyid Yahya Şirvânî, Şifâü’l-Esrâr, Sûfî Yolunun Sırları, Haz. Mehmet Rıhtım, İstanbul-2011.
- Sinan Paşa, Maarifname, Haz. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul-1961.
- Sinan Paşa, Tazarrunâme, Haz. Mertol Tulum, Ankara-2001.
- Sinan Paşa, Tezkiret’ül-Evliya, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Ankara, 1987.
- Sultan Murat Han, Fatih Sultan Mehmet’e Nasihatlar, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul-tarihsiz.
- Süleyman Çelebi, Mevlid, Haz. Necla Pekolcay, İstanbul-1980.
- Şahin, Ebu Bekir S., “Kaside Vadisinde Ahmet Paşa ve Nef’î”, Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa-2010.
- Şahin, Haşim, “Otman Baba”, TDVİA, C. 34.
- Şahin, Kamil, “Habib Karamânî”, TDVİA, C. 14.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Cem Sultan”, TDVİA, C. 7.
- Şemseddin Sami, Kamusu’l-a‘lâm, İstanbul-1306, 4 C.
- Şentürk, Ahmet Atilla, Osmanlı Şiiri Antolojisi, İstanbul-1999.
- Şentürk, Ahmet Atilla; Kartal, Ahmet, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-2007.
- Şükürov, Zaur, “Muhammed Bahâeddin Erzincânî”, TDVİA, C. 30.
- Şükürov, Zaur, XV. asır mutasavvıf şairlerinden Bahâüddin Erzincânî ve Makâmâtü’l-Ârifin ve Maârifü’s-Sâlikîn adlı eseri, Marmara Ü. SBE, YLT, İstanbul-2004.
- Tansel, Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, İstanbul-1971.
- Tarlan, Ali Nihat, Ahmet Paşa Divanı, İstanbul-2005.

- Tarlan, Ali Nihat, Necati Beg Divanı, İstanbul-1997.
- Taşdelen, Sinan, “Musannifek Alaaddin Ali b. Muhammed’in Mevlana’nın Mesnevi ile İlgili Risalesi”, Selçuk Ü. SBE, Doktora tezi, Konya–2007.
- Taşköprülüzâde, Osmanlı Bilginleri, Çev. Muharrem Tan, İstanbul–2007.
- Tavukçu, Orhan Kemal, Halîlî and His Fürkatnâme, Harward-2008.
- Tavukçu, Orhan Kemal, Dede Ömer Rûşenî, Hayatı Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni, www.ekitap.kulturturizm.gov.tr/e.t. 04.09.2011.
- Tayşi, Mehmet Serhan, “Cemâl-i Halvetî”, TDVİA, C. 7.
- Tek, Abdurrezzak, “Molla (Ahmet) İlâhî’nin Ayasofya Camiinde Fatih’in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar”, UÜİFD, C. 15, S.1, 2006.
- Tekin, Gönül, “Fatih Devri Edebiyatı”, İstanbul Armağanı, İstanbul-1995.
- Tekin, Hakkı, Ladikli Mehmet Çelebi ve Risale-i Fethiyyesi, Niğde Ü. Doktora Tezi, Niğde-1999.
- Tekindağ, Şehabeddin, “Mahmut Paşa”, TDVİA, C. 27.
- Terzioğlu, Arslan, “Altuncuzâde”, TDVİA, C. 2.
- Timurtaş, Faruk Kadr, “Kütahya Kütüphanesinde Bilinmeyen Bir Eser”, Son Havadis 9 Kasım 1961.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Fatih Devri Şairlerinden Cemâlî ve Eserleri”, TDED, C. IV, S. 3, İstanbul-1951
- Timurtaş, Faruk Kadri, Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn’i, İstanbul-1980.
- Tolasa, Harun, Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası, Ankara-2001.
- Tulum, Mertol, “Dursun Bey” TDVİA, C. 10.
- Tuman, Nail, Tuhfe-i Naili, Haz. C. Kurnaz, M. Tıtcı, Ankara–2001, C. 1.
- Turan, Şerafeddin, “Bayezid II”, TDVİA, C. 5.
- Türker Küyel, Mübahat, Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara–1956.
- Uçman, Abdullah, “Eşrefoğlu Rûmî-Hayatı ve Muhiti”, İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî, Bildiriler Kitabı, Bursa-2010.
- Uçman, Abdullah, “Kemâl Ümmî”, Büyük Türk Klasikleri, C. 3, İstanbul-1986.
- Ulutaş, İsmail, Sarıca Kemal Divançes’inin gramatikal indeksi, Dokuz Eylül Ü. SBE, YLT, İzmir-1992.
- Unan, Fahri, “Fatih Külliyesi”, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, Ankara–2010.

Unan, Fahri, Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi, Hacettepe Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara-1993.

Unat, Yavuz, “Candaroğulları Döneminde Kastamonu’da Bir Bilim Adamı: Fethullah-ı Şirvânî”, Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Çankırı-2012.

Unat, Yavuz, “Osmanlı Teknolojisine Genel Bir Bakış”, Osmanlı, C .8, Ankara-1999.

Uslu, Recep, "Fatih Dönemi Musikişinaslarından Şemseddin Nahifi ve Bilinmeyen Bir Eseri", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi İstanbul 1, İstanbul-1999.

Uzun, Mustafa, “Abâpûş-ı Velî”, TDVİA, C. 1

Uzun, Mustafa, “Dede Ömer Ruşeni”, TDVİA, C. 9.

Uzun, Mustafa, “İbrahim Tennûrî”, TDVİA, C. 21.

Uzun, Mustafa, Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Miskinliknâme mesnevisi, Marmara Ü. SBE, Doktora tezi, İstanbul-1982.

Uzun, Mustafa, Dede Ömer Rûşenî, Neynâme (Tenkitli Basım), İstanbul-1990.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Ankara-1984

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. 2.

Ünal, Hidayet, Rûşenî Ömer Dede’nin Çobannâme Mesnevisi, (İnceleme-Metin) Atatürk Ü. SBE, YLT, Erzurum-2003.

Ünsel, Kemal Edip, Fatih’in Şiirleri, Ankara-1946

Ünver, İsmail, “Ahmed-i Rıdvân”, Belleten, C. L, S. 196, Nisan-1986.

Ünver, İsmail, “Aşkî Kadim”, TDVİA, C. 4.

Ünver, İsmail, “Aynî”, TDVİA, C. 4.

Ünver, İsmail, “Hâmidî”, TDVİA, C.15.

Ünver, İsmail, “Kemâl-i Ümmî”, TDVİA, C. 25.

Ünver, Süheyl, “İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmet”, Türkler, Ankara-2002, C. 11.

Walsh, John R.,The Divançe-i Kemâl-i Zerd (Sarica Kemal), Journal of Turkish Studies, C. 3.

www.darulhadis.com/osmanli-muhaddis/fahrettin-acemi.htm e.t.03.08.2011

www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler e.t: 18.07.2011

www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=106, e.t. 22.10.2012.

- www.yazmalar.gov.tr/tarama.php, e.t. 09.09.2011.
- Yahya bin Muhammed el-Kâtib, Menâhicü'l-inşâ, Neşr: Şinasi Tekin Roxbury, Ma.-1971.
- Yakıt, İsmail, Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İstanbul-2003
- Yardım, Ali, "Türk'ün Şeref Madalyası: Fetih Hadisi", Türkler, Ankara-2002, C.11.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, "Molla Gürani", TDVİA, C. 30.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, "Musannifek" TDVİA, C. 31.
- Yavaş, Doğan, "Ahmet Paşa Medresesi ve Türbesi", Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi, Bursa-2010.
- Yavuz, Kemal, "Dil ve Edebiyat", Fatih ve Devrî, İstanbul-2004.
- Yazıcıoğlu, M. Sait, "Hızır Bey ve Kaside-i Nûniyesi", AÜİFD, 1983, C. XXVI.
- Yazıcıoğlu, M. Sait, "Hızır Bey", TDVİA, C. 17.
- Yıldırım, Mestan, 15. Yüzyıl şairlerinden Gülşenî-i Sarûhânî'nin Râz-nâme'si (Makâlât-ı Gülşenî) Marmara Ü. TAE, YLT, İstanbul-2007.
- Yıldız, Alim, "Divan Edebiyatında Fenayi Mahlaslı Şairler", CÜİFD, Haziran -2003.
- Yıldız, Osman, Cemali-i Karaman, Miftâhu'l-ferec, İnönü Ü. SBE, 4 cilt, Malatya-1992.
- Yılmaz, Hasan Kamil, "Ubeydullah-ı Ahrar" Sahabeden Günümüze Allah Dostları, İstanbul-1995, C .7.
- Yılmaz, Muammer, Cem Sultan, Ankara-1996
- Yinanç, Mükrimin Halil, Düsturnâme-i Enverî, Medhal, İstanbul-1930.
- Yurd, Ali İhsan, Akşemseddin Hayatı, Eserleri, Haz. Mustafa Kaçalın, İstanbul-1994.
- Yücel, Ayşe, Akşemseddin'in eserlerinin dini-tasavvufî açıdan tahlili, Gazi Ü. SBE, Doktora tezi, Ankara-1994.
- Yücel, Bilal, Mahmut Paşa Adni Divanı, Ankara-2002.
- Yücel, Yaşar; Sevim, Ali, Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih, Yavuz, Kanuni, Ankara-1991.
- Zülfe, Ömer, "Biyografik Bilgiler Açısından İki Nazire Mecmuası", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.18, Yaz-2011.

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim AKYOL, 1967 yılında Çankırı'nın Şabanözü ilçesinde doğdu. İlkokulu köyünde başlayıp Ankara'da bitirdi. Çankırı İmam Hatip Lisesi'nde ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 1990 yılında mezun oldu. Askerliğini Trabzon-Maçka Lisesi'nde yaptıktan sonra sırayla, Eskişehir Han Lisesi'nde öğretmenlik ve idarecilik, Çankırı Merkez Ovacık İlköğretim Okulun'da öğretmenlik ve idarecilik, Çankırı Anadolu Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Halen Çankırı Anadolu İmam Hatip Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenidir.

Yüksek Lisansını “**Hanyalı Kâmî ve Divanı**” adlı çalışmasıyla 2005 yılında, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı bilim dalında yaptı. Yayımlanmış birçok ilmî makalesi ve sempozyumlara sunulmuş bildirileri bulunmaktadır. Arapça bilen İbrahim AKYOL, evli ve 3 çocuk babasıdır.